

T.C.
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü

CANAKKALE ONSEKİZ MART UNIVERSITY
Graduate School of Social Sciences

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
INTERNATIONAL JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Cilt 3 - Sayı 2 - Ekim 2018
Volume 3 - Issue 2 - October 2018

ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Sosyal Bilimler Enstitüsü
Graduate School of Social Sciences

ISSN: 2564-7695
e-ISSN:2564-6486

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

International Journal of Social Sciences

Cilt 3 · Sayı 2 · Ekim 2018 | Volume 3 · Issue 2 - October 2018

ISSN: 2564-7695

e-ISSN:2564-6486

Editörler / Editors

Şerif KORKMAZ	Editör	serifik@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Ulvi Cenap TOPÇU	Yardımcı Editör	ulvict@comu.edu.tr

Yayın Kurulu / Editorial Board

Şerif KORKMAZ	Editör	serifik@comu.edu.tr
Ali Şahin ÖRNEK	Editör	asornek@comu.edu.tr
Ulvi Cenap TOPÇU	Yrd. Editör / Assist. Editor	ulvict@comu.edu.tr
Lütfi ATAY	Üye / Member	lutfiatay@comu.edu.tr
Sabri Sami TAN	Üye / Member	ssamitan@comu.edu.tr
Selver ÖZÖZEN KAHRAMAN	Üye / Member	sozozen@comu.edu.tr

Yazı İşleri / Secretariat

Ulvi Cenap TOPÇU ulvict@comu.edu.tr

Danışma Kurulu / Consultative Committee

ACER Yücel (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	IŞIK Hidayet (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARBAK Yasemin (Dokuz Eylül Üniversitesi)	İPEK Selçuk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ARSLAN Nurettin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ATALAY AKTUĞ Canan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KIMURA Takuma (Hosei University)
AYDIN Kenan (Yıldız Teknik Üniversitesi)	KOCA Nusret (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
BACAK Bünyamin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	KOVAL Igor M. (Odessa I.I. Mechnikov National University)
BARBU Andreea Mihaela (Academia de Studii Economice din Bucureşti)	KUZUCU Kemalettin (Marmara Üniversitesi)
CAIAZZO Massimo (International Association of Colour Consultants)	MURAT Sedat (İstanbul Üniversitesi)
CHEN Alexander (University of Central Arkansas)	NATSUDA Kaoru (Ritsumeikan Asia Pacific University)
ÇAYLAK TÜRKER Ayşe (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	OKUMUŞ Fevzi (University of Central Florida)
ÇEKEN Muharrem (Ankara Üniversitesi)	ÖNLER Zafer (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
EKİZ Mehmet (Ömer Halisdemir Üniversitesi)	ÖZMEN Ömür Nezcân (Dokuz Eylül Üniversitesi)
ENER Meliha (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	PETLAK Victorija (Baltijas Starptautiskā Akadēmija)
ERDEM Sabri Haluk (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	SABEV Orlin (Bulgarian Academy of Sciences)
ERKUL Ali (Cumhuriyet Üniversitesi)	ŞENER Sefer (İstanbul Üniversitesi)
ERKUL Hüseyin (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TAKAOĞLU Turan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
FIRAT Aytekin (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)	TARHAN İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GHOSE Sanjoy (University of Wisconsin-Milwaukee)	TAŞÇI Özcan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GONGOL Tomáš (Slezská univerzita v Opavě)	UGUR Suat (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÖRÜN Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YELKİKALAN Nazan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞ Erhan (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YİĞİT Yusuf (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YILDIRIM Yavuz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜNDOĞDU Abdullah (Ankara Üniversitesi)	ZÜMRÜT Yeşim (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

ANBARLI BOZATAY Şeniz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÖZÇELİK Seza (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
ARSLAN İbrahim (Üsküdar Üniversitesi)	ÖZER Mustafa (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
ATAK Erkan (Sakarya Üniversitesi)	ÖZGÖKMAN Fatih (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
CAN Esin (Yıldız Teknik Üniversitesi)	ÖZKÖK Ferah (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
CUKACI Yusuf (İnönü Üniversitesi)	PAZARCİK Yener (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇAL Halit (Gazi Üniversitesi)	PEKCAN Cemre (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇALMAŞUR Gürkan (Erzurum Teknik Üniversitesi)	SEKİ İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ÇOBAN Orhan (Selçuk Üniversitesi)	ŞAHİN PERÇİN Nilüfer (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
DAŞ Ertan (Ege Üniversitesi)	ŞİVEREKLİ Esra (Harran Üniversitesi)
DEMİR Nuray (Atatürk Üniversitesi)	TAN Sabri Sami (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
ELAGÖZ İsmail (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TAN Sibel (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GENCEL Ufuk (İzmir Demokrasi Üniversitesi)	TEKTÜFEKÇİ Fatma (Dokuz Eylül Üniversitesi)
GÖNÇ ŞAVRAN Temmuz (Anadolu Üniversitesi)	TOPKAYA Özgür (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
GÜMÜŞTEKİN Gülten (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	TUFAN Filiz Cengiz (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
HIRLAK Bengü (Kilis 7 Aralık Üniversitesi)	ULUOCAK Şeref (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
İBRAHİMGİL Mehmet Zeki (Gazi Üniversitesi)	UYSAL Ali Osman (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
KARA Mustafa (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	ÜLGER İrfan Kaya (Kocaeli Üniversitesi)
KARAGÜL Soner (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)	YAVUZ Şevket (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi
International Journal of Social Sciences

ISSN: 2564-7695
e-ISSN:2564-6486

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yılda iki kez yayınlanır / Published twice a year

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi (USBdergi) yılda iki sayı (Nisan ve Ekim aylarında) olarak yayımlanan uluslararası hakemli ve bilimsel bir dergidir. Derginin yazım dili Türkçe ve İngilizce'dir. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar, kitap tanıtımları ve benzeri yayımlanır; arşivlenir, paylaşılır, basılır ve dağıtılır. USBdergi, herhangi bir makale değerlendirme/işlem ve yayın ücreti talep etmez.

Çanakkale Onsekiz Mart University International Journal of Social Sciences is an international peer-reviewed scientific journal planned to be published twice a year, in april and october. Publication languages of the journal are Turkish and English. The journal comprises, archives, shares, prints and distributes scientific articles, articles derived from research of masters and doctoral thesis, research and observation reports, collections, technique notes and bookreviews. Papers from all fields of social sciences are admissible and expected to be coherent with scientific research criteria and not published before. The journal does not charge any sort of article processing or publication fee.

Bu eser Creative Commons Atıf-GayriTicari-Türetilemez 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.
This work is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial-No Derivatives 4.0 International License.

Yaygın Süreli Yayın
6 aylık (Nisan/Ekim)
Türkçe/İngilizce

Periodical
Every 6 months (April/October)
in Turkish/English

Teknik Hazırlık Baskı/Technical Preparation: Önka Matbaa
Sebbe Bahçeleri Cad. Keskinler İş Hanı No: 80-32-33 Altındağ /ANKARA
Tel: 0312 384 26 85 | **Faks:** 0312 341 64 08 | **E-Posta:** onkamatbaa@gmail.com

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Terzioğlu Yerleşkesi, Çanakkale – TURKEY
Tel: +90 286 218 05 23 Fax: +90 286 218 05 24
Web: <http://usb.dergi.comu.edu.tr>
e-mail: usbdergi@comu.edu.tr

Aksi belirtilmediği sürece Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayımlanan yazılarda belirtilen fikirler yalnızca yazarına aittir. Bu konuda dergi sahibi, editörler veya diğer yazarlar sorumlu tutulamaz.

Statements of acts or opinions appearing in the International Journal of Social Sciences are solely those of authors and do not imply endorsement by the editors, other authors or publishers.

Tüm hakları saklıdır. Önceden yazılı izni alınmaksızın hiçbir iletişim, kopyalama sistemi kullanılarak yeniden basılamaz. Akademik ve haber amaçlı kısa alıntılar bu kuralın dışındadır.

All Rights Reserved. No part of this publication may be reproduced, stored or introduced into a retrieval system, or transmitted in any form, or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without prior written permission of the IJSS editors.

TAKDİM

Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, üçüncü cildin ikinci sayısıyla değerli araştırmacıların ve bilim insanlarının huzuruna çıkmanın heyecanını ve mutluluğunu yaşamaktadır. Dergimizin bu sayısına katkıda bulunan değerli bilim insanlarına, çalışmalarını dikkat ve titizlikle değerlendiren hakemlere, yayın ve danışma kurulu ve sekreteryaya teşekkür ederiz.

Dergimizin bu sayısında Türkiye’de çalışan yabancı işçiler ve gündelikçi kadınlar ile çalışma hayatı; otomotiv endüstrisi ve Çanakkale örneğinde küçük ve orta boy işletmelerde inovasyon konusu çerçevesinde iş dünyası birer makalede ele alınmıştır. Devamında TR22 bölgesinde lojistik faaliyetleri ve maliyetlemesi ile gastronomi turizmi kapsamında Çerkez mutfağına ilişkin makaleler bulunmaktadır. Ayrıca Post-Amerikan düzende Çin kimliği ve 2008-2016 yıllarında Türkiye-İrak Kürt Bölgesel Yönetimi ilişkileri üzerine birer makale ve akıllı ulaşım sistemlerinin olumlu dışsallık boyutu ile belediyelerin kurumsal Twitter kullanımları analiz edilmiştir.

USBdergi sonbahar sayısında Diyarbakır Arkeoloji ve Etnografya müzelerindeki mezar taşları ve Kilitbahir’de artık bulunmayan iki tabya hakkındaki çalışmalar ile Balkanlarda bulunan tarihi ve kültürel Türk-Müslüman kökenli varlıkların korunması konusundaki saha araştırması da okuyucuya sunulmuştur. Son olarak felsefi boyutu olan ünlü düşünür Antony Flew’ün inanç dünyasına ilişkin makaleye yer verilmiştir.

İyi okumalar,

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi

ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
International Journal of Social Sciences

ISSN: 2564-7695

e-ISSN:2564-6486

Cilt 3 · Sayı 2 · Ekim 2018 | Volume 3 · Issue 2- October 2018

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

Türkiye’de Yabancı İşçi Çalıştırılmasının Çalışanlar Ve Çalışmayanlar Üzerine Etkileri
Effects of Hiring Unregistered Foreign-Born Workers on Employees and Unemployed in Turkey
Tuğçe BAYRAKTAR, Havva GÜLLE

169

Gündelikçi Kadınların Sosyo-ekonomik Durumları ve Beklentileri: Denizli Kent Örneği
Socio-economic Situations of Charwomen and Their Expectations: Denizli City Case
Radiye Canan BAĞIŞ

191

Otomotiv Endüstrisindeki Dönüşüm ve Türkiye
Transformation in Automotive Industry and Turkey
Ayfer USTABAŞ, Osman SİMAV

211

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde İnovasyona Yönelik Tutumlar ve İnovasyon Engelleri:
Çanakkale İlinde Kobi’ler Üzerine Bir Araştırma
The Innovation Barriers and Attitudes towards Innovation at SMSs: A Study on SMSs in Çanakkale
Ahmet ŞAHBAZ, Mustafa TANYERİ

233

Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetlemesi: TR22 Bölgesinde Bir Araştırma
Logistic Operations Management and Costing: A Research in TR22 Region
Metin ATMACA, Zeliha SEVİM

265

Gastronomi Turizmi Çerçevesinde Çerkez Mutfağının İncelenmesi
Investigation of Circassian Cuisine in the Gastronomy Tourism Context
Rabia İLHAN, Muammer MESCI

293

Post-Amerikan Dünya Düzeninde Kimlik Politikaları: Yeni Çin Kimliğine Karşı ‘Büyük Amerika’
Identity Politics in the Post-American World Order: ‘The Great America’ versus New China Identity
Filiz ÇOBAN ORAN

317

Türkiye-İrak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) İlişkilerinde Güvenlikleştirme: 2008-2016 Arası
Dönem
*Desecuritizations in the Relations of Turkey and Iraqi Kurdish Regional Government (IKRG): Years
between 2008 and 2016*
Muhsin BARAN, Muzaffer Ercan YILMAZ

341

Akıllı Ulaşım Sistemlerinin Dışsallık Bağlamında Değerlendirilmesi: Seçilmiş Ülke Uygulamaları
Evaluation of Intelligent Transportation Systems in the Context of Externality: Selected Country Applications

Mehmet Emin KENANOĞLU, Murat AYDIN

363

Kurumsal İletişim Bağlamında Belediyelerde Kurumsal Twitter Hesabı Kullanımı

Use of Corporate Twitter Account in Municipalities in the Context of Corporate Communication

Sadık SAYILGANOĞLU

389

Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi Deposunda Bulunan Bir Grup Mezar Taşı

A Group of Tombstones Found in Diyarbakır Archaeological and Ethnographic Museum Depot

Sahure YARIŞ

407

Kültür - İnanç Turizmi Bağlamında Balkanlarda Tarihi-Kültürel (Türk- Müslüman Kökenli)

Varlıkların Korunması: Ülkelerarası Sayısal Karşılaştırmalı bir Saha Araştırması

Conservation of Historical-Cultural (Turk-Muslim Origin) Assets in the Balkans in Terms of Cultural and Heritage Tourism: A Comparative Numerical Fields Study between Countries

Aziz Cumhur KOCALAR

429

Kilitbahir'de Günümüze Ulaşmayan İki Tabya Hakkında Bazı Tespitler

Some Observations About two Un-survived Bastions at Kilitbahir

Yusuf ACIOĞLU

465

Antony Flew'ün Ateizmden Tanrı İnancına Yolculuğunda Kanıtların Rolü: Eleştirel Bir Yaklaşım

The Role of Evidences in Pilgrimage of Antony Flew from Atheism to Belief in God: A Critical Approach

Mehmet Şükrü ÖZKAN

481

Yazarlar Hakkında / *About the Authors*

507

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları / *Publication Ethics and Authors Guide*

515

Türkiye’de Yabancı İşçi Çalıştırılmasının Çalışanlar ve Çalışmayanlar Üzerine Etkileri

Tuğçe BAYRAKTAR* ©
Havva GÜLLE**

Öz

Bu araştırmanın amacı, yabancı işçi çalıştırılmasının çalışan kesime etkisini ve çalışan kesimin bakış açısını ve bu durumlara karşı düşüncelerini incelemektir. Bunun için çalışan kişiler ile araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırma modeli olarak betimsel ve ilişkisel tarama modeli tercih edilmiştir. Araştırmaya 219 kişi (75 Kadın ve 144 Erkek olmak üzere 219 birey) katılmıştır. Araştırmanın verileri Kişisel Bilgi Formu ve Yabancı İşçi Çalıştırılmasına Yönelik Algı Ölçeği ile toplanmıştır. Elde edilen verilerin analizinde çıkarımsal istatistikler çerçevesinde Bağımsız Örneklem T-Testi ve ANOVA kullanılmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda elde edilen bulgular şu şekilde özetlenebilir: Çalışanların yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için bir risk oluşturmadığı algısının, çalışanlar ve çalışma sistemi için dezavantajlı olduğu görüşünün ve çalışanlar için tehlike oluşturduğu algısının eğitim durumuna göre anlamlı bir farklılık gösterirken; cinsiyete, medeni duruma, yaşa, meslekte çalışma süresine, bulunduğu kurumda çalışma süresine göre bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Çalışanların yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırma ile ilgili olumlu görüş düzeylerinin, beyin göçüne etkisi olduğu görüşünün ve küresel katkısı olduğu görüşünün eğitim durumuna, cinsiyete, medeni duruma, yaşa, meslekte çalışma süresine, bulunduğu kurumda çalışma süresine göre bir farklılık göstermediği saptanmıştır.

Anahtar kelimeler: Kaçak işçi, T-Testi, Anova, Faktör analizi, Yabancı işçilerin etkileri

* Yüksek Lisans öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, bayraktartugce@gmail.com

© Sorumlu yazar/ Corresponding Author

** Yüksek Lisans öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, havvagulle13@gmail.com

Effects of Hiring Unregistered Foreign-Born Workers on Employees and Unemployed in Turkey

Abstract

The aim of this article is to examine the effect of hiring unregistered foreign-born workers on employees in Turkey, and the perceptions of those workers. Descriptive and relational survey models have been used in this research. The study was conducted with a total of 219 workers (75 female and 144 male). The data of the study were collected via a Personal Information Form and Perception Towards Hiring Unregistered Foreign-Born Employees Scale. During the analysis process of the acquired data, an Independent-Samples T-Test and ANOVA were applied in terms of deductive statistics.

The findings of the analysis can be summed up as follows: it has been found that the perception of whether hiring unregistered foreign-born employees poses a risk for workers, the perception of whether hiring unregistered foreign-born employees causes disadvantages for workers and the working system, and the perception of whether hiring unregistered foreign-born employees causes danger to workers, differ depending on educational status, while it does not differ depending on gender, marital status, age, total working duration, or working duration in an actual job.

It has been found that positive opinions among workers in relation to hiring unregistered foreign-born employees, opinions over whether hiring unregistered foreign-born employees effects a brain drain, and opinions over whether hiring unregistered foreign-born employees makes a global contribution, do not differ depending on educational status, gender, marital status, age, total working duration, or working duration in an actual job.

Keywords: Illegal worker, T-Test, Anova, Factor analysis, Effects of Foreign Workers

GİRİŞ

Yabancı işçi konusu tarihsel sürecine bakıldığında oldukça geriye giden bir olgudur. Fakat Türkiye'nin almış olduğu göçler incelendiğinde; 1920-1930 yılları arasında alınan Rum göçü yaşandığı, 1930-1980 yılları arasında kadar daha çok Türk kökenlilerin, 1980 sonrasında ise yabancı kökenlilerin göç ettiği gözlemlenmiştir (Deniz, T. 2014). Türkiye'ye göç konusunda en güncel durum ise Orta Doğu'da meydana gelen karışıklıklardan dolayı alınan yoğun göçtür. Söz konusu bu karışıklıklardan dolayı Türkiye'ye başta Suriye olmak üzere birçok Ortadoğu ülkesinden göç almış ve almaya devam etmektedir.

Yabancıların iş yaşamına girişi çoğunlukla yasal olmayan yollardan gerçekleşmektedir. Türkiye'ye gelmiş ve iş hayatına girmiş olan yabancıların önemli bir bölümü kaçak olarak çalışmaktadır. Kaçaklık ile kast edilen yalnızca güvencesizlik değil oturma, çalışma izni bulunmaksızın, resmi kuruluşların bilgisi olmadan iş gücü piyasasına katılmaktır (Lordoğlu, 2002:2).

Günümüzde tüm dünyada illegal göç konusu üzerine odaklanılmış ve caydırıcı yasal düzenlemeler getirilmektedir. Tüm bunlara rağmen illegal göç ve beraberinde gelen yabancı kaçak işçi kavramına kesin bir çözüm bulunabilmiş değildir. Küresel sermayenin dünyanın farklı yerlerinde yatırım yapması, liberal politikalar üzerine kurulu küresel düzende yabancı kaçak işçi sorununu bitirememiştir.

Hem sendikaların hem de hükümetin açıklamalarına bakarak kaçak işçiliğin Türkiye için oldukça uzun bir zamandır sorun teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Türkiye'de halen yürürlükte olan 4817 sayılı "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun" da yabancı işçilerin kayıt altında istihdam edilmesi hususundaki bürokratik süreçleri hafifletilirken, kaçak işçiliği önlemenin çözümü verilen cezaları artırmakta aranmaktadır. Fakat yapılan denetlemelerin yeterli düzeyde olmamasından dolayı işverenlerin bir kısmı ceza riskini göze alıp, işverenin kârını maksimize edip işçi maliyetini düşüren kaçak çalışan işçileri tercih etmektedirler. Bu da iş piyasasında haksız rekabeti ortaya çıkarmaktadır.

Ekonomik bir sistemde yabancı (kaçak) işçi çalıştırılmasının etkisi giderek artarak kayıt dışı işgücü piyasasını oluşturup çeşitli vergi yüklerini doğuracaktır. Gelir adaletinin yipranması sosyal yapının olumsuz etkilenmesine neden olacaktır.

Yapılan bu çalışmanın amacı Türkiye ekonomisini doğrudan veya dolaylı olarak etkileyen yabancı işçi çalıştırılmasının çalışan ve çalışmayan kesime etkisini, işverenlerin yabancı işçi tercihinin çalışan ve çalışmayan kesimin bakış açısını ve bu durumlara karşı düşüncelerini saptamaktır. Yapılan bu çalışmada sosyal bilimlerdeki araştırma çeşitlerinden saha araştırması kullanılıp tarama yöntemi yapılmış ve veri toplama aracı olarak nicel araştırma yöntemi olan anket uygulanmıştır. 219 kişiden oluşan örneklem grubuna yabancı (kaçak) işçi çalıştırılmasına bakış açısını saptamak amacıyla hazırladığımız 26 maddelik ankette, ilk 6 soruda demografik özelliklere yer verilmiş olup geri kalan 20 soru konuya yönelik olarak değerlendirme soruları kullanılmıştır. Değerlendirme soruları için likert tipi derecelendirme kullanılmıştır. Literatüre baktığımızda yapılan bu çalışmanın yapılmış bir benzeri olmadığı, alanında bu tarzda yapılan ilk inceleme çalışması olacaktır. Bu çalışmanın bundan sonraki çalışmalarda yabancı (kaçak) işçi konusunda araştırma yapmak isteyen kişilere yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

1. YABANCI VE KAÇAK İŞÇİLİK

Türkiye'ye gelmiş ve iş hayatına girmiş olan yabancıların önemli bir bölümü kaçak biçimde çalışmaktadır. Kaçaklık ile kast edilen yalnızca güvencesizlik değil oturma, çalışma izni bulunmaksızın, resmi kuruluşların bilgisi olmadan işgücü piyasasına

katılmaktır. Çalışma izni bulunan yabancıların istihdam oranına bakıldığı zaman küçük bir orana sahip olduğu görülmektedir (Lordoğlu, 2002:2).

Yabancı kavramını literatürde incelediğimizde karşımıza en yaygın olan kullanım şekli “ülkesinde yaşamakta olduğu devlete vatandaşlıkla bağlı bulunmayan kişiler” olarak çıkmaktadır (Aydinoğlu, 2006). Bu ifade de görülebileceği gibi yabancı kavramı hukuksal bir temele yerleştirilerek aidiyet açısından etnisite, dil, kültür, din, soy, milliyet birlikteliğinin yerine uyruk esası getirilerek literatüre geçmiştir. Vatandaş ya da yurttaş sıfatlarını taşımakta olan bireylerin sahip oldukları kanuni haklar ile yabancı statüsündekilerin hakları birbirlerinden oldukça farklıdır. Vatandaşlar ülkelerindeki kanunlar tarafından koruma altında tutulurlarken yabancılar yalnızca yaşadıkları ülkede kendilerine tanınan haklar ölçüsünde olanaklardan faydalanabilmektedirler.

Kaçak işçilik ile ilgili bir diğer önemli konu ise “göç” kavramıdır. Göç kavramının birbirinden bağımsız olan ve çok boyutlu değişkenler taşımaktadır. Genellikle toplumdaki politik, finansal, kültürel, sosyal yapıyla yakinen alakalı bir olgu olan göç, bahsedilen çok boyutlu özelliği sebebiyle başta hukukçu, sosyolog ve antropologlar olmak üzere toplumdaki birçok kesimin dikkatini çekmektedir.

Göç kavramı iki başlıkta incelenebilir. Bunlar; yasal olmayan ve yasal olan şeklindedir. Yasa dışı göç temelde ülkelerin kendi sınırlarına içerisine girişlerde belirlemiş oldukları kurallara uyulmaksızın yapılan giriş ihlallerini ifade ederken yasal göç ise tamamen tersi bir yapıyı ifade eder.

Kanuni olmayan göç ve kanuni göç olguları, çalışma yaşamında yasal biçimde ülkemize girerek yasal olarak hayatını sürdürmekte olan ancak kaçak bir biçimde çalışan, kanuni yollarla girmiş olup vize süresi bitmiş olan kaçak çalışan ve kanun dışı metotlarla ülkeye girip yine kanun dışı metotlarla çalışan işçilerle alakalı sorunları doğurmuştur (Koç, 2000: 2).

Yabancı kaçak işçileri başka ülkelerde bulunmakta olup var olan mevzuatlara göre çalışma ve oturma izni bulunmadığı halde herhangi bir hizmet akdi bulunmaksızın enformel ve formel sektörlerde iş gören kişiler olarak ifade etmek mümkündür (Duymaz, 1995: 9).

Yabancı işliğin ortaya çıkış durumuna bakıldığında hem hedef hem kaynak ülkeleri ilgilendiren iki boyutlu bir olgu olduğu görülmektedir. Ortaya çıkma biçimi ülkelere göre değişiklik göstermekte olan yabancı işçilikte çıkış sebepleri sadece nitel biçimde gruplandırılmaktadır. Dini, coğrafi, demografik temelde olabilen bu maddeler konjonktürel olarak meydana gelen öngörülmez nedenlerde içerebilmektedir.

İş yaşamı bakımından ise formel iş gücündeki piyasalarının yapıları işsizlik oranlarında yükselmeleri işsizlik sigortasıyla beraber belli bir düzeyde karşılayabilmektedir. Fakat resmi olmayan ekonomilerin yaygın olması neticesinde gelişmekte olan ülkelerde bulunan yüksek oranda işsizlik resmi olmayan istihdam imkânlarıyla telafi edilebilmektedir. Bu

bakımdan 1990'lardan itibaren çalışma amacıyla Türkiye'ye gelmiş olan yabancıların hâlihazırdaki yüksek oranda işsizliği daha da arttırması ile resmi olmayan piyasalar içerisinde ücret seviyesini aşağı çekerek çalıştıkları göze çarpmaktadır.

Günümüzde tüm dünyada bilhassa göç alan ülkeler illegal göç konusu üzerine odaklanarak caydırıcı yasal düzenlemeler geliştirmiştir. Yine de illegal göç ve beraberinde gelen yabancı kaçak işçi kavramına yönelik bir çözüm bulunabilmiş değildir. Ne küresel sermayesinin dünyanın farklı yerlerinde yatırım yapması, ne de vasıfsız iş gücünün çalışma koşulları ve kazancına yönelik verdiği tavizler liberal politikalar üzerine kurulu küresel düzende yabancı kaçak işçi sorununu bitirememiştir. Her ne kadar esnek bırakılan hukuki kaideler bahsi geçen sorunun büyümesini bir raddeye kadar engellemiş olsa da, sıkıntının sistematik bir duruma gelmesini durduramamıştır.

Türkiye'de hem sendikalar hem de hükümet tarafından yapılan açıklamalarına baktığımızda kaçak işçiliğin Türkiye için uzun süredir bir sorun olarak algılandığını söyleyebilmekteyiz. Kaçak işçilik ve yabancı kaçak işçilik arasındaki fark bu bağlamda oldukça azdır. Bu konuların her ikisi de "işgücü piyasalarının düzenlenmesi" algısıyla işlenmektedir. Ecevit Hükümeti tarafında hazırlanan "Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun" yabancıların Türkiye'de istihdam edilmesi konusunda bürokratik süreçleri hafifletirken, sorunun çözümü verilen cezaları arttırarak aranmaktadır. Bahsi geçen Kanunun bir başka hedefi ise işçilerin kayıtlara geçme sürecini başlatmaktır. Türkiye'de çalışanların ancak yarısının kayıtlı olduğu göz önünde bulundurulursa, kayıtlı olarak istihdam edilen yabancı sayısının artacağı olasılığı düşük kalmaktadır (Lordoğlu, 2002:7).

Yabancıların Türkiye'de çalışmasına yönelik doğrudan ya da dolaylı düzenlemeler 70 civarında yasa, tüzük, bakanlar kurulu kararı, yönetmelik ve talimatnamede yer almaktadır. Ülkemizde bir aydan uzun süreyle vakit geçirecek olan yabancılar bu dönem sona ermeden önce ikamet tezkeresi almak için gerekli işlemleri yapmak üzere yetkili emniyet makamlarına şahsen ya da aracılar vasıtasıyla başvurmakla görevlidir. Çalışma amacıyla ülkeye gelen yabancılar buraya ulaştıkları tarihten sonra bir ay içinde ve her koşulda çalışmaya başlamadan önce ikamet tezkeresi almak zorundadır (5683 Sayılı YİSHK, Resmi Gazete: 7564,1950).

Tekrarlanmaları durumunda yukarıda sayılan idari para cezaları bir kat arttırılarak uygulanır. İşveren aynı zamanda yakalanan yabancıların vizesiz kaldığı her gün için ödeyeceği cezalar ile yurt dışına çıkarılma masraflarından da sorumludur (Tezel, 2013:4).

Gelir farklılıkları globalleşme ile birlikte bir yandan artarken bir yandan da daha görünür hale gelmiştir. "Özgür" dolaşımın araçları muhtemelen bilgiyi saklamanın her geçen gün daha zor hale gelmesiyle temin edilebilmiştir. Hem zenginleşme hem de fakirleşme eğilimi gösterenlerin durumun farkında olarak ilerledikleri dünya düzeni için farklılıklar kadar onların bilincinde olmak da eskiye nazaran daha büyük bir üstünlük sağlamaktadır.

Ortaya çıkan gelir farklılığı, fakirleşme eğiliminde olan ülkeler ve vatandaşları için büyük bir sıkıntı haline gelmektedir. Kültürel değerler maddi açıdan karşılık bulmadıkları sürece önemlerini yitirmekte, bahsi geçen ülkelerde yaşayanların başta satın alma kapasiteleri olmak üzere tüm değerleri süratle zarar görmektedir (Lordoğlu, 2004: 8).

2. VERİ VE YÖNTEM

Araştırmanın bu bölümünde öncelikle çalışmanın yöntemi ve çalışma grubundan söz edilerek veri toplama araçları ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra veri analizinde kullanılan istatistiksel yöntemler açıklanmıştır.

2.1. Araştırmanın Amacı ve Modeli

Bu araştırma yabancı işçi çalıştırılmasının çalışan kesime etkisini ve KOBİ'lerin veya işverenlerin yabancı işçi tercihine çalışan kesimin bakış açısını ve bu durumlara karşı düşüncelerini saptamak amacı ile "tarama modeli" olarak tasarlanmıştır. Tarama modelleri, geçmişte ya da halen var olan bir durumu var olduğu şekilde betimlemeyi amaçlayan araştırma yaklaşımlarıdır. Araştırmaya konu olan olay, birey ya da nesne, kendi koşulları içinde ve olduğu gibi tanımlanmaya çalışılır (Karasar, 2009).

2.2. Araştırmanın Evreni ve Örnekleme

Araştırmanın örneklemini, İstanbul ilinde çalışmakta olan 219 birey oluşturmaktadır. Bu çalışmanın evreni Türkiye'deki çalışan ve çalışmayan kesimi kapsamaktadır. Bu çalışma evreni çok geni olduğu için daraltılarak en aza indirilmiş olup, 219 kişiye uygulanmıştır. 219 kişilik çalışma evreni; 206 kişiden oluşan örneklem tanınmış bir bankanın 60 kadar çalışanına yüz yüze anket uygulanarak, Esenler ilçesinde bulunan bir kısım esnafın 50 kadar çalışanına yüz yüze anket uygulanarak, tanınmış bir üniversitede eğitim alan 40 kadar öğrenciye yüz yüze anket uygulanarak ve sosyal medya aracılığı ile online yapılan çalışmada 69 kişiye anket uygulanarak oluşmuştur.

2.3. Demografik Bilgilerin Dağılımı

Araştırmaya katılan çalışanların demografik bilgilerinin dağılımı Tablo1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Yabancı İşçi Alımlarının Çalışanlar ve Çalışmayanlar Üzerindeki Etkisi Çalışmasının Demografik Bilgilerinin Dağılımları ve Yüzdeleri

		n	%
Cinsiyet	Kadın	75	34
	Erkek	144	66
Medeni Durum	Bekâr	155	71
	Evli	64	29
Yaş	18-25	81	37
	25-35	92	42
	35 yaş ve üzeri	46	21
Eğitim Durumu	Lise	68	31
	Ön lisans	50	23
	Lisans	75	34
	Yüksek Lisans	26	12
Meslekte Çalışma Süresi	0-5 yıl arası	77	35
	5-10 yıl arası	70	32
	10 yıl ve üzeri	72	33
Şuan ki Kurumda Çalışma Süresi	0-5 yıl arası	116	53
	5 yıl ve üzeri	103	47
	Toplam	219	100

Araştırmaya katılan kişilerin %34'i (75 kişi) kadın ve %66'i (144 kişi) erkektir. Kişilerin %71'i (155 kişi) bekâr ve %29'i (64 kişi) evlidir. Kişilerin %37'i (81 kişi) 18-25 ve %42'i (92 kişi) 25-35 ve %21'i (46 kişi) 35 yaş ve üzeridir. %31'i (68 kişi) lise mezunu olan kişilerin, %23'i (50 kişi) ön lisans, %34'i (75 kişi) lisans ve %12'i (26 kişi) yüksek lisans mezunudur. Kişilerin meslek hayatında geçirdikleri süre sorulduğunda %35'i (77 kişi) 0-5 yıl arası ve %32'i (70 kişi) 5-10 yıl arası ve %33'ü (72 kişi) 10 yıl ve üzeri süre ile çalışmakta olduklarını belirtmiştir. Kişilerin %53'i (116 kişi) 0-5 yıl arası ve %47'i (103 kişi) 5 yıl ve üzeri süre ile şu anki kurumda çalışmaya devam etmektedir.

2.4. Veri Toplama Araçları

Örnekleme oluşturan 219 kişiden oluşan çalışan ve çalışmayan kesimin yabancı uyruklu işçi çalıştırılmasına bakış açısını saptamak amacıyla hazırlanmış 26 soruluk ankette, ilk 6 soruda kişisel bilgilere yer verilmiş olup geri kalan 20 soruda 5'li likert ölçeği kullanılmıştır.

Anketin ilk bölümünde cinsiyet, yaş aralığı, eğitim durumu, medeni hali, mesleki çalışma süresi ve şuan ki kurumunda çalışma süresini içeren kişisel bilgiler yer almaktadır. Anketin ikinci bölümünde yabancı uyruklu işçi çalıştırılmasının etkisini ölçmek amacıyla 20 değerlendirme sorusu hazırlanmıştır. Her soru için 1: kesinlikle katılmıyorum, 5: kesinlikle katılıyorum şeklinde 5'li likert tipi dereceleme göre değerlendirilerek elde

edilmektedir. Anketin geçerlilik ve güvenilirliği çalışma içerisinde gerçekleştirilmiştir.

2.5. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışmaya başlamadan önce belirlenmiş olan çalışma hipotezleri aşağıdaki gibidir;

H1: Çalışanlar tarafından yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılması, çalışan kesim için bir risk olarak algılanmaktadır.

H2: Çalışanlar tarafından yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılması, çalışan kesim için dezavantajlı görülmektedir.

H3: Çalışanlar tarafından yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılması, çalışan kesim için tehlike olarak görülmektedir.

H4: Çalışanlar yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırma ile ilgili olumlu görüşlere sahip değildir.

H5: Çalışanlar tarafından yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılması, beyin göçüne neden olmaktadır.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler IBM SPSS 21 paket programı aracılığıyla istatistiki test ve analizler uygulanarak çözümlenmiştir. Çözümlenen veriler söz konusu istatistiksel test ve analizlerin bilimsel yaklaşımları doğrultusunda değerlendirilerek raporlanmıştır. Araştırmada incelenen yabancı işçi çalıştırılmasının çalışanlardaki algı ve görüşlerinin demografik değişkenlere bağlı olarak değişimini ortaya çıkaracak bir desen içinde ele alınmıştır.

Bağımsız Örnekler T-Testi: İki aritmetik ortalama arasındaki farkın manidarlığını test etmede kullanılan parametrik bir analizdir.

Tek Yönlü Varyans analizi: İki ya da daha fazla ortalama arasında fark olup olmadığı ile ilgili önermeyi test etmek amacıyla kullanılan parametrik bir testtir.

Korelasyon analizi: İki değişken arasında doğrusal bir ilişki olup olmadığını, varsa bu ilişkinin yönünü ve şiddetinin ne olduğunu belirlemek için kullanılan bir istatistiksel yöntemdir.

2.7. Veri Toplama Araçlarının Geçerliliği ve Güvenirliği

Bu araştırmada 20 maddeden oluşan ölçeğin iç tutarlılığı güvenilirlik düzeyini test etmek amacıyla hesaplanmıştır. Güvenirlik analizi, ölçmede kullanılan araçların güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş bir yöntemdir. Cronbach's Alpha Katsayısının

bulunabileceği aralıklar ve değerlendirme kriteri şu şekildedir; $0,00 \leq \alpha < 0,40$ ise ölçek güvenilir değildir. $0,40 \leq \alpha < 0,60$ ise ölçek düşük güvenilirliktedir. $0,60 \leq \alpha < 0,80$ ise ölçek oldukça güvenilirdir. $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise ölçek yüksek derecede güvenilir bir ölçektir. 20 soruluk likert yapılı ölçek maddelerinin güvenilirlik değeri Tablo 2.'de sunulmuştur.

İç tutarlılık kat sayısı (Cronbach's Alpha) = 0,666 olup, buna göre ölçeğin oldukça güvenilir olduğu tespit edilmiştir. Madde silinirse Cronbach's Alpha değeri sütunu, değerini ait olduğu sorunun silinmesi durumunda alfa iç tutarlılık kat sayısının hangi değeri alacağını ifade etmektedir. Herhangi bir madde çıkarıldığı durumda alfa seviyesi manidar bir artış göstermeyecektir. Mevcut iç tutarlılık kat sayısına göre oldukça seviyede güvenilir olması sebebi ile herhangi bir soru maddesinin ölçek dışında bırakılması gerekliliği bulunmamaktadır.

2.8. Faktör Analizi

Bu çalışmada 20 maddeli ölçeğin yapı geçerliliği açıklayıcı faktör analizi ile ölçülmüştür. Faktör analizinde öz değeri 1'den büyük olan gruplar faktör olarak sıralanır. Uygulanan ölçek maddelerinin oluşturdukları faktörlerin, toplam varyansın ne kadarını açıkladığı ve soruların bir ölçek olma özelliği için gerekli olan geçerlilik ölçütlerini ne kadar sağladığını incelemek amacıyla bu yöntem tercih edilmiş ve sonuçları aşağıda verilmiştir.

Ölçeğin faktör analizine uygunluğunu değerlendirme kriteri olan KMO and Bartlett's Test'i sonucu elde edilen KMO değeri = 0,802 > 0,50 olup, ölçeğin faktör analizi için uygunluğu belirlenmiştir. Bartlett's Test of Sphericity'e ait Sig. = 0,000 değeri anlamlı olup, ölçek soruları arasında yüksek korelasyon olduğu gözlenmektedir.

Tabloda yer alan sonuçlara göre özdeğer istatistiği 1'den büyük olan gruplar birer faktör olarak sınıflandırılabilir. Buna göre altı faktör sınıfı söz konusudur. Bu faktör grupları toplam varyansın %59,2'lik kısmını açıklamaktadır.

Tablodaki Döndürülmüş Bileşen Matrisi (Rotated Component Matrix) tablosu içerisinde ölçek soruları altı faktör altında toplanmaktadır ve faktör yükleri belirtilmiştir. Varimax döndürmesi sonucunda gözlemlenen Faktör 1'in 4 maddeden oluştuğu, Faktör 2'nin 4 maddeden oluştuğu; Faktör 3'ün 4 maddeden oluştuğu; Faktör 4'ün 3 maddeden oluştuğu; Faktör 5'in 3 maddeden oluştuğu; Faktör 6'nın 2 maddeden oluştuğu görülmektedir. Faktörler ölçeklerde yer alan boyutlara aşağıdaki şekilde uymaktadır:

Faktör 1: Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması

Faktör 2: Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi

Faktör 3: Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi

Faktör 4: Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler

Faktör 5: Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi

Faktör 6: Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı

Tablo 2. Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Alımlarının Çalışanlar ve Çalışmayanlar Üzerindeki Etkisinin Madde İstatistikleri

	Cronbach's Alpha (Eğer Madde Silinirse)	Cronbach's Alpha
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılması işim açısından bir tehlike oluşturumuyor.	,657	,666
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçilerin çalışıyor olması benim iş bulmama engel olmamaktadır.	,651	
Yabancı uyruklu ucuz işçi hak ettiğim ücretin düşük olmasına sebep oluyor.	,651	
Yabancı iş gücünün uzmanlık gerektiren birimlerde çalıştırılması ülkemize katkı sağladığını düşünüyorum.	,656	
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılmasında kayıt dışı olmalarının önüne geçilmesi için daha etkili kuralların olması gerektiğini düşünüyorum.	,646	
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılması küreselleşmenin boyutunu hızlandırır.	,653	
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi iş bulma ve işin devamlılığı konusunda tehlike arz etmiyor.	,655	
Ülkeme Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçinin gelmesi ülkemizdeki yerel iş gücünün yurt dışına çıkmasına neden olur.	,661	
Şirketlerin iş sahasına yurt dışından ucuz iş gücü getirmesini doğru buluyorum.	,663	
Türkiyede Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılması iş ve işçi güvenliğine etkilemez.	,667	
Türkiyedeki sanayicilerin yurt dışından Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi getirmelerini doğru buluyorum.	,667	
Yabancı uyruklu ucuz işçilerden dolayı işimi kaybetmekten korkuyorum.	,653	
Yabancı uyruklu ucuz işçi yüzünden eğitimli genç nüfusun işsizlikle mücadele ettiğini düşünüyorum.	,643	
Orta Doğu'daki savaşın sürmesi ülkemizde işsizliği arttıracığını düşünüyorum.	,648	
İşverenlerin kayıt dışı Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırması tecrübesiz eleman almında dezavantajdır.	,649	
İşverenlerin Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırması sektörde yerli işçi çalıştırmaya engel değildir.	,672	
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi sayısının sınırlandırılmasını doğru buluyorum.	,645	
Artan Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi sayısı ile beraber şirketlerin taşeronlaşmasını da arttıracığını düşünüyorum.	,650	
Teknik bilgi gerektiren konularda yabancı iş gücü sağlanması ülkemdeki nitelikli iş gücünün beyin göçüne neden olmaktadır.	,645	
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi fazlalığının bölgedeki sosyal yaşamı olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	,647	

Tablo 3. Döndürülmüş Matris							Açıklanan Toplam Varyans
Faktör						Kümüla- tif %	
1	2	3	4	5	6		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçilerin çalışıyor olması benim iş bulmama engel olmamaktadır.	0,807						11,688
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılması işim açısından bir tehlike oluşturmuyor.	0,770						
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi iş bulma ve işin devamlılığı konusunda tehlike arz etmiyor.	0,691						
İşverenlerin Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırması sektörde yerli işçi çalıştırmaya engel değildir.	0,468						23,324
İşverenlerin kayıt dışı Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırması tecrübesiz eleman alımında dezavantajdır.	0,772						
Artan Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi sayısı ile beraber şirketlerin taşeronlaşmasını da artıracaklarını düşünüyorum.	0,652						
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi fazlalığının bölgedeki sosyal yaşamı olumsuz etkilediğini düşünüyorum.	0,581						34,467
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi sayısının sınırlandırılmasını doğru buluyorum.	0,553						
Yabancı uyruklu ucuz işçilerden dolayı işimi kaybetmekten korkuyorum.		0,741					
Yabancı uyruklu ucuz işçi yüzünden eğitilmiş genç nüfusun işsizlikle mücadele ettiğini düşünüyorum.		0,690					43,816
Orta Doğu'daki savaşın sürmesi ülkemizde işsizliği arttıracaklarını düşünüyorum.		0,636					
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılmasında kayıt dışı olmalarının önüne geçilmesi için daha etkili kuralların olması gerektiğini düşünüyorum.		0,432					
Şirketlerin iş sahasına yurt dışından ucuz iş gücü getirmesini doğru buluyorum.			0,804				51,783
Türkiye'de Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılması iş ve işçi güvenliğini etkilemez.			0,679				
Türkiye'deki sanayicilerin yurt dışından Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi getirmelerini doğru buluyorum.			0,628				
Ülkeme Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçinin gelmesi ülkemizdeki yerel iş gücünün yurt dışına çıkmasına neden olur.				0,831			59,234
Teknik bilgi gerektiren konularda yabancı iş gücü sağlanması ülkemizdeki nitelikli iş gücünün beyin göçüne neden olmaktadır.				0,524			
Yabancı uyruklu ucuz işçi hak ettiğim ücretin düşük olmasına sebep oluyor.				0,485			
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi çalıştırılması küreselleşmenin boyutunu hızlandırır.					0,716		0,000
Yabancı iş gücünün uzmanlık gerektiren birimlerde çalıştırılması ülkemize katkı sağladığını düşünüyorum.					0,615		
Method: Temel Bileşenler Analizi. Rotasyon Methodu: Varimax 8 İterasyonda Tamamlandı Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy. Bartlett's Test of Sphericity							

3. BULGULAR

3.1. Çalışan Kesimin Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Görüşleri

Araştırmaya katılan kişilerin yabancı uyruklu kaçak işçi çalıştırılması ile ilgili genel görüşlerine ilişkin özet istatistikler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Çalışan Bireylerin Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Görüşleri

	Ort.	Std. Sapma	Min.	Maks.
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması	2,73	1,02	1	5
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi	3,72	0,91	1	5
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi	3,6	0,91	1	5
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler	2,34	1	1	5
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi	3,44	0,95	1	5
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı	3,15	1,01	1	5

Kişilerin genel görüşü incelendiğinde ortalamalara göre;

Çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasının, çalışanlar için bir risk oluşturduğu görüşüne katılmakta kararsız kaldıkları görülmektedir (ort.=2,73).

Çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasının, çalışanlar için dezavantajlı görülmesi olduğu görüşüne katıldıkları görülmektedir (ort.=3,72).

Çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasının, çalışanlar için tehlike oluşturduğu görüşüne katıldıkları görülmektedir (ort.=3,60).

Çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırma ile ilgili olumlu görüşlere katılmadıkları görülmektedir (ort.=2,34).

Çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katıldıkları görülmektedir (ort.=3,44).

Çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın küresel katkısı olduğu görüşüne katılmakta kararsız kaldıkları görülmektedir (ort.=3,15).

3.2. Çalışan Kesimin Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Görüşlerinin Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi

Araştırmaya katılan çalışan bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasına yönelik görüşlerinin, çeşitli değişkenlere göre istatistiksel olarak farklılık gösterip göstermediğini test etmek için tek yönlü varyans analizi ile bağımsız örnekler t-testi yapılmış ve analiz sonuçları bu bölümde sunulmuştur.

Tablo 5. Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmasına İlişkin Çalışan Görüşlerinin Cinsiyete Göre İncelenmesi

	Cinsiyet	n	Ort.	ss.	t	p
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması	Bayan	75	2,91	,96	1,850	0,066
	Bay	144	2,64	1,04		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi	Bayan	75	3,65	,85	-0,825	0,410
	Bay	144	3,75	0,94		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi	Bayan	75	3,66	,92	0,660	0,510
	Bay	144	3,57	0,90		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler	Bayan	75	2,45	1,08	1,217	0,225
	Bay	144	2,28	0,95		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi	Bayan	75	3,53	,93	1,102	0,272
	Bay	144	3,38	0,96		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı	Bayan	75	3,05	,98	-1,125	0,262
	Bay	144	3,21	1,03		

Yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasına ilişkin çalışan görüşlerinin cinsiyete göre incelenmesinde, 6 faktöre ayırdığımız sorularımıza verilen yanıtlar sonucunda tüm faktörlerimizde anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı saptanmıştır ($p>0.05$).

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşünün medeni duruma göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre bekâr bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katılma derecelerinin, evli bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Yapılan sınamada diğer 5 faktörde medeni duruma göre anlamlı düzeyde bir farklılaşma gözlemlenmemiştir ($p>0.05$).

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşünün yaşa göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre genç bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katılma derecelerinin, yaşlı bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneklem grubumuzu oluşturan kişilerin yaş aralığını diğer 5 faktöre göre sınamamızda anlamlı düzeyde bir farklılaşma saptanmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 6. Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmasına İlişkin Çalışan Görüşlerinin Medeni Duruma Göre İncelenmesi

	Medeni Durum	n	Ort.	ss.	t	p
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması	Bekar	155	2,73	,95	-0,148	0,882
	Evli	64	2,75	1,19		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi	Bekar	155	3,73	,93	0,307	0,759
	Evli	64	3,69	0,85		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi	Bekar	155	3,62	,96	0,392	0,695
	Evli	64	3,57	0,77		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler	Bekar	155	2,32	1,02	-0,535	0,593
	Evli	64	2,40	0,95		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi	Bekar	155	3,57	,94	3,336	0,001
	Evli	64	3,11	0,90		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı	Bekar	155	3,13	1,01	-0,472	0,638
	Evli	64	3,20	1,01		

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için bir risk oluşturmadığı algısının eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre eğitim düzeyi lise ve ön lisans olan kişilerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için bir risk oluşturmadığı yönündeki algısının eğitim düzeyi lisans ve yüksek lisans olan kişilere kıyasla daha düşük olduğu görülmektedir.

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar ve çalışma sistemi için dezavantajlı olduğu görüşünün eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre yüksek lisans mezunu kişilerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar ve çalışma sistemi için dezavantajlı olduğu görüşüne diğer gruplara kıyasla daha fazla yakın olduğu görülmektedir.

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için tehlike oluşturduğu algısının eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre lise mezunu kişilerde yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için tehlike oluşturduğu görüşünün diğer gruplara kıyasla daha fazla hâkim olduğu görülmektedir.

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırma ile ilgili olumlu görüş düzeylerinin, beyin göçüne etkisi olduğu görüşünün ve küresel katkısı olduğu görüşünün eğitim durumuna göre anlamlı düzeyde farklılaşmadığı saptanmıştır ($p>0.05$).

Tablo 7. Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmasına İlişkin Çalışan Görüşlerinin Yaşa Göre İncelenmesi

	Yaş	n	Ort.	ss.	F	p
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması	18-25	81	2,65	,93	0,989	0,374
	25-35	92	2,85	1,05		
	35 yaş ve üzeri	46	2,66	1,12		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi	18-25	81	3,65	,97	1,705	0,184
	25-35	92	3,67	0,89		
	35 yaş ve üzeri	46	3,93	0,81		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi	18-25	81	3,55	1,01	0,206	0,814
	25-35	92	3,64	0,89		
	35 yaş ve üzeri	46	3,63	0,75		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler	18-25	81	2,42	1,12	0,412	0,663
	25-35	92	2,29	0,95		
	35 yaş ve üzeri	46	2,29	0,89		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi	18-25	81	3,52	1,01	4,773	0,009
	25-35	92	3,55	0,87		
	35 yaş ve üzeri	46	3,06	0,92		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı	18-25	81	2,96	1,07	2,692	0,070
	25-35	92	3,21	0,97		
	35 yaş ve üzeri	46	3,37	0,95		

Tablo 8. Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmasına İlişkin Çalışan Görüşlerinin Eğitim Durumuna Göre İncelenmesi

	Eğitim Durumu	n	Ort.	ss.	F	p
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması	Lise	68	2,51	1,02	2,695	0,047
	Ön lisans	50	2,63	,84		
	Lisans	75	2,92	1,09		
	Yüksek Lisans	26	2,98	1,04		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi	Lise	68	3,75	0,83	3,087	0,028
	Ön lisans	50	3,58	,88		
	Lisans	75	3,62	1,03		
	Yüksek Lisans	26	4,18	0,62		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi	Lise	68	3,81	0,78	3,347	0,020
	Ön lisans	50	3,29	,95		
	Lisans	75	3,59	0,98		
	Yüksek Lisans	26	3,71	0,77		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler	Lise	68	2,42	1,00	0,258	0,855
	Ön lisans	50	2,27	,84		
	Lisans	75	2,31	1,14		
	Yüksek Lisans	26	2,35	0,89		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi	Lise	68	3,35	0,93	0,553	0,647
	Ön lisans	50	3,57	,94		
	Lisans	75	3,44	1,00		
	Yüksek Lisans	26	3,40	0,92		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı	Lise	68	3,09	1,03	1,780	0,152
	Ön lisans	50	3,07	,94		
	Lisans	75	3,12	1,07		
	Yüksek Lisans	26	3,58	0,81		

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşünün meslekte çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre meslekte çalışma süresi daha kısa bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katılma derecelerinin, meslekte çalışma süresi daha uzun olan bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın küresel

katkısı olduğu görüşünün meslekte çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre meslekte çalışma süresi daha uzun bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın küresel katkısı olduğu görüşüne katılma derecelerinin, meslekte çalışma süresi daha kısa olan bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Diğer 4 faktörümüzü meslekte çalışma süresine göre incelediğimizde anlamlı düzeyde farklılaşma olmadığı gözlemlenmiştir ($p>0.05$).

Tablo 9. Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmasına İlişkin Çalışan Görüşlerinin Meslekte Çalışma Süresine Göre İncelenmesi

	Meslekte Çalışma Süresi	n	Ort.	ss.	F	p
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması	0-5 yıl arası	77	2,77	1,03	0,798	0,451
	5-10 yıl arası	70	2,61	,97		
	10 yıl ve üzeri	72	2,82	1,06		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi	0-5 yıl arası	77	3,81	0,89	0,651	0,523
	5-10 yıl arası	70	3,64	,95		
	10 yıl ve üzeri	72	3,69	0,89		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi	0-5 yıl arası	77	3,69	0,89	0,702	0,497
	5-10 yıl arası	70	3,51	1,02		
	10 yıl ve üzeri	72	3,60	0,80		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler	0-5 yıl arası	77	2,28	1,01	1,239	0,292
	5-10 yıl arası	70	2,25	1,05		
	10 yıl ve üzeri	72	2,49	0,95		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi	0-5 yıl arası	77	3,68	0,88	9,512	0,000
	5-10 yıl arası	70	3,56	,95		
	10 yıl ve üzeri	72	3,06	0,92		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı	0-5 yıl arası	77	3,00	1,08	2,655	0,073
	5-10 yıl arası	70	3,10	,97		
	10 yıl ve üzeri	72	3,37	0,95		

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşünün bulunduğu kurumda çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre bulunduğu kurumda çalışma süresi 0-5 yıl arası olan bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katılma derecelerinin, 5 yıl ve üzeri olan bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bulunduğu kurumda çalışma süresi arttıkça yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasının beyin göçüne etkisi olduğu görüşünde düşme yaşanmaktadır.

Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın tehlike olarak görülmesi görüşünün bulunduğu kurumda çalışma süresine göre anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanmıştır ($p<0.05$). Buna göre bulunduğu kurumda çalışma süresi 0-5 yıl arası olan bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın tehlike olarak görülmesi katılma derecelerinin, 5 yıl ve üzeri olan bireylere göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bulunduğu kurumda çalışma süresi arttıkça yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasının beyin göçüne etkisi olduğu görüşünde düşme yaşanmaktadır.

Diğer 4 faktöre göre bulunduğu kurumda çalışma süresi sınılandığında anlamlı düzeyde farklılaşma saptanmamıştır ($p>0.05$).

Tablo 10. Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmasına İlişkin Çalışan Görüşlerinin Bulunulan Kurumda Çalışma Süresine Göre İncelenmesi

	Bulunulan Kurumda Çalışma Süresi	n	Ort.	ss.	t	p
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Risk Olarak Algılanmaması	0-5 yıl arası	116	2,73	1,00	-0,052	0,958
	5 yıl ve üzeri	103	2,74	1,05		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Dezavantajlı Görülmesi	0-5 yıl arası	116	3,76	0,91	0,758	0,449
	5 yıl ve üzeri	103	3,67	0,91		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Tehlike Olarak Görülmesi	0-5 yıl arası	116	3,70	0,95	1,604	0,110
	5 yıl ve üzeri	103	3,50	0,84		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırma İle İlgili Olumlu Görüşler	0-5 yıl arası	116	2,37	1,07	0,445	0,657
	5 yıl ve üzeri	103	2,31	0,92		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Beyin Göçüne Etkisi	0-5 yıl arası	116	3,56	0,91	2,082	0,039
	5 yıl ve üzeri	103	3,29	0,97		
Yabancı Uyruklu (Kaçak) İşçi Çalıştırmanın Küresel Katkısı	0-5 yıl arası	116	3,04	1,03	-1,717	0,087
	5 yıl ve üzeri	103	3,28	0,97		

3. SONUÇ

Bu araştırmada yabancı işçi çalıştırılmasının çalışan kesime etkisini ve KOBİ'lerin veya işverenlerin yabancı işçi tercihine çalışan kesimin bakış açısını ve bu durumlara karşı düşüncelerinin ne olduğu incelenmiştir.

Bulgulara göre çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın küresel

katkısı olup olmaması üzerinde görüşü kararsız yöndedir. Araştırmada çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın küresel katkısı olduğuna ilişkin görüşlere katılma derecesinin cinsiyete, medeni duruma, yaşa, eğitim durumuna, çalışma süresine ve şu anki kurumda çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Bu sebeple çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın küresel katkısı olup olmaması ile ilgili kararsız olması tüm gruplarda benzerlik göstermektedir.

Analizler neticesinde çalışanların genel olarak yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırma ile ilgili olumlu görüşlere katılmadığı belirlenmiştir. Bulgular sonucunda çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırma ile ilgili olumlu görüş düzeylerinin cinsiyete, medeni duruma, yaşa, eğitim durumuna, çalışma süresine ve şu anki kurumda çalışma süresine göre anlamlı bir farklılık göstermediği saptanmıştır. Buna göre çalışan kesimin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırma ile ilgili olumlu ifadelere katılmaması tüm gruplarda benzerlik göstermektedir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre çalışanların, yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için bir risk oluşturmadığı algısının cinsiyete, medeni duruma, yaşa, meslekte çalışma süresine ve şu anki kurumda çalışma süresine göre farklılık göstermezken; eğitim durumuna göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre eğitim düzeyi lise ve ön lisans olan kişilerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için bir risk oluşturmadığı yönündeki algısının eğitim düzeyi lisans ve yüksek lisans olan kişilere kıyasla daha düşük olduğu belirlenmiştir. Yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılmasının, çalışanlar için bir risk oluşturduğu görüşü ile ilgili genel katılma derecesi incelendiğinde ortalama kararsızlığı işaret etmektedir. Yani konu ile ilgili kesin olumlu veya olumsuz görüş hâkim değildir.

Araştırma kapsamında elde edilen bulgulara göre yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar ve çalışma sistemi için dezavantajlı olduğu görüşü cinsiyete, medeni duruma, yaşa, meslekte çalışma süresine ve şu anki kurumda çalışma süresine göre farklılık göstermezken; eğitim durumuna göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre yüksek lisans mezunu kişiler arasında yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar ve çalışma sistemi için dezavantajlı olduğu görüşü diğer gruplara kıyasla daha fazla hâkimdir. Genel değerlendirmeler sonucunda elde edilen bulgulara göre çalışanlar tarafından yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılması, çalışan kesim için dezavantajlı görülmektedir.

Çalışmada elde edilen bir diğer bulguya göre yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için tehlike oluşturduğu algısının cinsiyete, medeni duruma, yaşa, meslekte çalışma süresine ve şu anki kurumda çalışma süresine göre farklılık göstermezken; eğitim durumuna göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre lise mezunu kişilerde yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın çalışanlar için tehlike oluşturduğu görüşünün diğer gruplara kıyasla daha fazla hâkim olduğu belirlenmiştir. Genel ortalamalara göre çalışanlar tarafından yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırılması, çalışan kesim için tehlike olarak görüldüğü tespit edilmiştir.

Araştırma bulguları yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşü üzerinde çalışan kesimin kendi aralarında çeşitli demografik bilgiler bazında farklı eğilimlere sahip olduğu hipotezini desteklemektedir. Buna göre konu üzerindeki görüşün cinsiyete ve eğitim durumuna farklılık göstermezken; medeni duruma, yaşa, meslekte çalışma süresine ve bulunduğu kurumda çalışma süresine göre farklılaştığı tespit edilmiştir. Buna göre bekâr bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katılma derecelerinin, evli bireylere göre daha yüksek olduğu saptanmıştır. Buna ek olarak bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katılma derecelerinin, yaşlı bireylere göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Ayrıca meslekte çalışma süresi ve şu anki kurumda çalışma süresi daha kısa bireylerin yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katılma derecelerinin, meslekte çalışma süresi ve bulunduğu kurumda çalışma süresi daha uzun olan bireylere göre daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışan kesimin genel görüşü değerlendirildiğinde ise yabancı uyruklu (kaçak) işçi çalıştırmanın beyin göçüne etkisi olduğu görüşüne katıldıkları saptanmıştır.

KAYNAKÇA

- Deniz, T. (2014). Uluslararası Göç Sorunu Perspektifinde Türkiye. Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, cilt 18, sayı.1, s. 175-204
- Asar, A. (2007). Türk Yabancılar Mevzuatında Yabancı Ve Hakları. Ankara.
- Aydınoğlu, R. (2006). 1990 Sonrası Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik Olgusu Ve Çözüm Yolları. Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Candan, M. (2007). Kayıt Dışı İstihdam, Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı Ve Toplumumuz Üzerine Sosyolojik Etkileri. Ankara: Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi.
- Çağrı, E. (2003). Küreselleşme Döneminin Tehditleriyle Mücadele. Politika Dergisi, 1303, s.4-8.
- ÇSGB (2013). Yabancılarla İlişkin Online Çalışma İzni Başvurusunun Yapılması. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: <http://www.cs.gb.gov.tr/>
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, (2013). Türkiye’nin Yasadışı Göçle Mücadelesi. Dışişleri Bakanlığı: <http://www.mfa.gov.tr/>
- DPT (2014). DPT’nin Kayıt dışı İstihdam Ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı Sorununa Bakışı; Kayıt dışı İstihdam Ve Yabancı Kaçak İşçi İstihdamı. Ankara: Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı.
- Duymaz, İ. (1995). Türkiye’de Yabancı Kaçak İşçilik. İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı.
- Everett S. Lee, “A Theory of Migration,” in Migration, ed. J.A. Jackson, London: Cambridge University Press, 1969, s. 285-286
- FACTFISH, <http://www.factfish.com/>
- İçduydu, A., Sert, D. ve Karaçay, A. B. (2009). Türkiye’ye Yönelen Göç ve Sığınma Hareketleri ve Politikaları Üzerine . İstanbul: MireKoç.
- İSMMM (2011). Yabancı Kaçak İşçiler Ve Türkiye’ye Göç Hareketi. İstanbul: İstanbul Muhasebeciler Mali Müşavirler Odası Yayınları.
- Karasar, N., 2005. Bilimsel araştırma yöntemi. Ankara: Nobel Yayınları.
- Karlık, R. (1996). Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişimi Yapısal Ve Sosyal Değişim. İstanbul.
- Koç, Y. (2000). Kaçak İşçilikle Mücadele Sorunlar Ve Öneriler. Türk-İş Eğitim Yayınları , s.2-4.Lordoğlu, K. (2002). Türkiye’de Yabancıların Kaçak Çalışmaları ve Bağlantılı Sorunlar Üzerine Bir Tartışma. TÜHİS Dergisi, Cilt: 18, Sayı:6 , s. 31-37.
- Lordoğlu, K. (2004). Türkiye’de Yabancıların Kaçak Çalışması ve Bu Çalışmaya İlişkin Bir Araştırma. MIMOZA-Marmara.
- Özkanlı, Ö. ve Oncer, M. (1998). Ülkemiz İşletmelerinde Üretim Maliyetlerini Düşürme Amaçlı Çalışmaların Uygulanma Düzeyi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 53,

Sayı 1 , s.232-249.

Sennet, R. (2013). Karakter Aşınması. çev. Barış Yıldırım, 12. Basım, İstanbul: Ayrıntı Yayınevi.

Şimşek, B. (2000). İş gücü Piyasalarının Küreselleşmesi ve Küresel İş gücü Piyasasında Ulusal İş gücü Piyasalarının Yeri. İş Güç Endüstri İlişkileri İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt 2, Sayı 1, Sıra 3.

Tezel, A. (2013, Nisan 04). Yabancı Kaçak İşçi Çalıştırmak Yanlış. Habertürk: <http://www.haberturk.com/yazarlar/ali-tezel-1016/833147-yabanci-kacak-isci-calistirmak-yanlis>

Toksöz, G., Erdoğan, S. ve Kaşka, S. (2012). Türkiye’de Düzensiz Emek Göçü ve Göçmenlerin Emek Piyasasındaki Durumları. İstanbul: İsveç Uluslararası Kalkınma ve İş birliği Ajansı.

Toptaş, Ü. (1998). Türkiye’de Kayıt dışı Ekonominin Nedenleri. Ankara: Tes-Ar Yayınları.

UNHCR (2013). Mültecilerin Yaş, Cinsiyet ve Ülke Dağılımı İstatistikleri. <http://www.unhcr.org/turkey/home.php>

Zaim, S. (1993). Çalışma Ekonomisi. İstanbul: Filiz Yayınevi.

YASALAR

2007 sayılı “Türkiye’deki Türk Vatandaşlarına Tahsis Edilen Sanat ve Hizmetler Hakkında Kanun, 11.6.1932

4817 Sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun, T.C. Resmi Gazete, 25040, 16.03.2003

5683 Sayılı Yabancıların Türkiye’de İkamet Ve Seyahatleri Hakkında Kanun, T.C Resmi Gazete, 7564, 24.07.1950

Gündelikçi Kadınların Sosyo-ekonomik Durumları ve Beklentileri: Denizli Kent Örneği

Radiye Canan BAĞIŞ*

Öz

Bu çalışmada gündelikçi olarak ev temizliğine giden kadınların toplumsal özellikleri Denizli kent örneğinden hareketle irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırmada, gündelikçi kadınların sosyo-ekonomik durumlarının, çalışmaya başlama nedenlerinin, işe giriş süreçlerinin, işverenleriyle ilişkilerinin, çalışma ve yoksulluk algılarının, kendi statülerini algılama biçimlerinin, boş zaman etkinlikleri ve gelecek beklentilerinin kendi bakış açılarından ortaya konulması amaçlanmıştır. Araştırma betimsel nitelikte olup nitel veri tekniklerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda gündelikçi on kadınla bire bir mülakatlar yapılmıştır.

Anahtar kelimeler: Gündelikçi kadınlar, Ev işçileri, Ev hizmetleri, Çalışan Kadınlar.

Socio-economic Situations of Charwomen and Their Expectations: Denizli City Case

Abstract

In this study, the charwomen's social features have been tried to examine based on the example of Denizli city. The aim of this survey is to present the charwomen's socio-economic conditions, the process of application, the reasons that led them start work as charwoman, their relationships with their employers, their perception of working and poverty issues, their way of understanding their own statues, their leisure time activities and their future expectations through their own point of views. The study has descriptive quality and it was conducted by using depth interview technique, one of the qualitative data techniques. In this context, individual were made with ten charwomen.

* Dr., Pamukkale Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalı Doktora Mezunu, Sosyal Bilimler Enstitüsü, rcananb@gmail.com

Keywords: Charwomen, Home workers, Home services, Working women.

GİRİŞ

Gündelikçi olarak ev temizliği işinde çalışan kadınlar, kentsel hizmet sektörünün önemli aktörlerindedir. Ev işçisi kadınlar, düşük eğitim düzeyine ve herhangi bir mesleki niteliğe sahip olmadıkları için düşük statü ve vasıfsız özelliğe sahip olan ev temizliği işine yönelmektedirler. Kadınları gündelikçi piyasasına iten nedenlerin başında yoksulluk gelmektedir. Dar gelirlili ailelere mensup kadınlar, aile geçimine katkı sağlamak amacıyla çoğunlukla enformel yollarla çalışma hayatına giriş yapmaktadırlar. Gündelikçi kadınlar ev temizliği işinde çalışıyor olmalarına rağmen, çalışan yoksullar kategorisinde yer almaktadırlar.

Bu araştırmada öncelikle kavramsal çerçeve çizilecektir. Kavramsal çerçevede ev işi olgusuna değinilecek, ardından ev işinin ücretli ev emeğine dönüşümü tarihsel bir bağlamda ele alınacaktır. Ev hizmetlerinin tarihsel gelişiminden sonra ev temizliği işinin de içinde yer aldığı enformel işlerin özelliklerine değinilecek, kadınları enformel nitelikte olan ev temizliği işinde çalışmaya iten nedenler üzerinde durulacaktır. Araştırmanın kavramsal çerçevesi çizildikten sonra araştırmanın metodolojisine yer verilecek, ardından araştırma bulgularına geçilecektir. Araştırma bulguları, gündelikçi kadınların sosyo-ekonomik durumları, çalışma yaşamları, kendi statülerini algılayış biçimleri, boş zaman etkinlikleri ve gelecek beklentileri olmak üzere dört alt başlık altında irdelenecektir. Çalışmanın sonuç kısmında araştırma bulguları değerlendirilecektir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Ev işi, eski çağlardan itibaren kadınlara yüklenen bir iş olmuştur. İnsanların yerleşik düzene geçmesiyle, yaşam tarzlarında işbölümüne dayalı bir değişim yaşanmıştır. Cinsiyete dayalı işbölümüne göre tarım aletlerinin kullanımını üstlenen erkek, tarımsal alanda çalışma etkinliğini sürdürmüştür. Kadın, ev işleri, çocuk bakımı ve gerektiğinde erkeğe yardımcı olmak şeklinde görevler üstlenmiştir (Bağış, 2017: 11). Toplumların kapitalist toplum biçimine geçişiyle birlikte kadının özel alanı olan evinden çıkıp kamusal alana geçişi söz konusu olmuştur. Kadın, erkeğin yaptığı işleri yapmaya başlamıştır. Buna rağmen evde yemek pişirmek, temizlik yapmak gibi ev işlerini yapma görevini toplum kadına atfetmeye devam etmiştir. Oakley (1975) ev işini, daha çok kadınlar tarafından yapılan, parasal karşılığı olmayan bir emek süreci olarak tanımlamıştır. De Beauvoir'e (1952) göre ev işi, negatif temele oturan bir çalışma türü olup, temizlik, pisliğin yok edilmesi, toplama, düzensizliğin ortadan kaldırılmasına karşılık gelir.

Görünmeyen emek olarak da nitelendirilebilen ve evin kadını tarafından ücretsiz olarak yapılan ev işi, ev dışındaki bir başka kadına para karşılığında yaptırıldığında ücretli ev emeğine dönüşür. Cinsiyete dayalı iş bölümüyle temellenen ev emeğinin parayla alınıp satılan meta haline gelmesi ise onun sınıfsal bir niteliğe büründüğünü gösterir. Ücretli ev emeği, "orta sınıfın kadınlarına ev işlerinden kaçınmalarını ve hane içinde cinsiyete bağlı

iş ayrımını görmezden gelmelerini sağlar” (Özyeğin, 2004: 36). Ücretli ev işçisi kadınların işverenleri genellikle orta sınıf aileleri olup, işyerleri ise bu orta sınıfların özel alanları olan evleridir. Farklı sınıftan gelen bu kesimlerin kendine özgü bir iş ilişkisi içinde kesişmeleri belli bir tarihsel süreçte gerçekleşmiştir.

Feodal dönemin Avrupa'sında, ev hizmetlerinde köleler² çalıştırılmıştır. Feodal düzenin yıkılmasından sanayileşme dönemine kadar geçen sürede ev hizmetlerinde köle kullanımına devam edilmiştir. Sanayileşmeyle birlikte ev hizmetlerinde belli bir ücret karşılığında çalışan-çalıştıran ilişkisi ortaya çıkmıştır. Sanayileşme ve kentleşme yeni orta sınıf doğurmuştur. Diğer yandan tarımda makineleşme sonucu çok sayıda kadın işgücü, kırdan kente göç etmiştir. Kentlerde açığa çıkan nitelsiz kadın işgücü fazlası orta sınıf kadınların hizmetçisi olmak üzere iş aramaya başlamışlardır (Momsen, 1999). Orta-üst sınıf aileler, özellikle kadınların çalışma hayatına katılmaları durumunda, ev hizmetini belli bir ücret karşılığında, dışarıdan, kadın çalışanlardan sağlama yoluna gitmiştir. Böylece ev, ev işi için sağlanan ücretli emek ile işveren kadınların karşılaştığı bir iş yerine dönüşmüştür (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2001: 40).

Türkiye'de ev hizmetlerinin tarihsel gelişimine bakıldığında Kapitalizm öncesi Osmanlı toplumunda ev emeği olarak ev kölelerinin kullanıldığı, Cumhuriyet'in kuruluş sürecinde hizmetçi olarak evlatlıkların kullanıldığı, kapitalizmin yaygınlaşmasıyla gündelikçilerin çalıştırıldığı görülmektedir (Özbay, 2012 akt. Çelik ve Yüce-Tar, 2016: 67). Gündelikçi emeğinin gelişimi açısından 1950'lerin ve 1970'li yılların önemli dönemeçler olduğu söylenebilir. Bu süreçte yaşanan kentleşme ve göç olgusu, ev hizmetlerinde çalışan kadınların niceliğinde ve niteliğinde değişiklikler yaratmıştır.

Ülkemizde 1950 yılında yaşanan siyasi dönüşüm sonrası yönetime gelen kadrolar, kırdan tarımın modernleştirilmesini öngörürken, kentte de sanayileşmeyi uygulamaya başlamıştır. Kentlerin cazibe merkezleri haline gelmesi beraberinde köyden kente göçü getirmiştir (Bağış, 2017: 39). Yetmişli yıllara kadar, kente yeni göç eden kadınların büyük çoğunluğu ataerkil baskıların da etkisiyle ev kadınlığı rollerini daha çok önemsemiş, ücret karşılığında çalışma onların öncelikli amacı olmamıştır. 70'lerden sonra aile geçimini sağlamakla yükümlü olan erkeğin geliri düşmeye başlayınca, kadınların çalışma isteği ve sınırlı da olsa işgücüne katılımı artmıştır (Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç, 2001: 42). Düşük eğitim seviyesine sahip kadınların önemli bir kesimi vasıfsız ve düşük ücretli işlerde (gündelikçilik gibi) çalışmaya yönelmişlerdir.

Diğer yandan Türkiye'de yaşanan kentleşmeyle birlikte orta sınıf gelişmeye başlamıştır. Özellikle kadın ve erkeğin çalıştığı (kimi orta sınıflarda kadın ücretli bir işte çalışmıyor olsa dahi) sabit geliri olan ailelerde kadının ev işlerine ayıracak zamanı ve isteği

2 Ortaçağ toplumları köleci toplumların/kölelik düzeninin yıkılmasının ardından gelen toplum biçimidir. Üretim biçimi olarak kölelik sona ermiş olsa da Kalaycıoğlu ve Rittersberger-Tılıç'ın (2001: 37-38) belirttiği gibi, Batı'da 17. yüzyıla kadar ev işi sadece üst sınıf kadınları söz konusu olduğunda başkalarından sağlanan bir hizmet şekline dönüşmüştür. Burada çalışan işveren ilişkisi köle-efendi niteliğindedir.

azalmıştır. Orta sınıftan kadınlar bu gereksinimi gündelikçi kadınlardan temin etme yoluna gitmişlerdir. Yaşanan kentleşme deneyimi, orta sınıf kadınları ve köyden göç etmiş kadınları karşılıklı gereksinimler doğrultusunda işverenin evinde karşılaştırmıştır. Çalışanın işyerine dönüşen işverenin evi bir anlamda geleneksel ve modernin kesiştiği bir mekan haline gelmiştir.

Gündelikçi kadın, kentsel alanda, enformel yollarla ulaştığı ev temizliği işinde, belli bir ücret karşılığında çalışan kadın olarak tanımlanabilir. Kentsel emek gücünün bir parçası haline gelen gündelikçi kadınların çalıştığı ev hizmetleri, enformel niteliktedir. Özyeğin'in (2005: 45) çalışmasında aktardığı bir tanımlamaya göre enformel işler: "1) sermaye ile emek arasındaki kesin ayrımın; 2) her ikisi arasında mukaveleye dayanan bir ilişkinin; ve 3) ücret ödenen ve çalışma ve ödeme koşullarının yasaca düzenlendiği bir işgücünün *yokluğuyla* nitelendirilen iş durumlarının tümü"dür. Bu biçimde tanımlanan enformel sektör, formel ve devlet tarafından düzenlenen ekonomi dışında bütün üretimi ve ticari etkinlikleri kapsamaktadır. Gündelikçi kadınları enformel nitelikte olan ev temizliği işine iten nedenlerin başında yoksulluk gelmektedir. Yoksulluk, Suğur ve arkadaşlarının (2010: 85) belirttiği gibi, genel anlamıyla temel bir gelirden yoksun olma demektir. Bununla birlikte başta eğitim, sağlık, istihdam ve sosyal güvence olmak üzere insanca yaşamak için gerekli olan insani gereksinimlerden ve kapasiteden yoksun olma anlamına da gelmektedir.

Geçim sıkıntısında olan hanelerde erkeğin ücretinin evin geçimi için yetersiz kalması veya işsiz hale gelmesi sonucunda kadının gelirine gereksinim duyulmaktadır. Ancak bu kadınların "bilgi, kültür ve eğitim vasıfları"na karşılık gelen (Swartz, 2011: 267) kültürel sermayelerini, bireyin hem mal varlığına hem de gelirine işaret eden (Jourdain ve Naulin, 2016: 106) ekonomik sermayeye dönüştürebilecek potansiyelleri de bulunmamaktadır. Kadınların eğitim düzeylerinin düşük olması ve kültürel sermayelerinin yetersiz olması onların çoğunlukla vasıfsız işlere yönelmesine neden olabilmektedir. Swartz'ın (2011: 109) belirttiği gibi, "emek piyasasındaki gelir kaynaklarına erişim, eğitim biçimindeki kültürel sermayeye ve ilişki ağları biçimindeki sosyal sermayeye³ bağlıdır". Yoksulluk içinde olan kadınlar yetersiz kültürel sermayeleri nedeniyle ikincil statüdeki gündelikçi piyasasında yerlerini almaktadırlar. Kadınların gündelikçi piyasasına ulaşmaları önemli ölçüde tanışıklıkları ve komşuluk-arkadaşlık ilişkileri aracılığıyla gerçekleşmektedir.

Türkiye'de kentte enformel sektörde belli bir ücret karşılığında gündelikçi olarak çalışan kadınların düzenli bir işe ve yeterli bir gelire sahip olmamaları aynı zamanda düşük eğitimli ve vasıfsız işgücü niteliğinde olmaları onları, Suğur ve arkadaşlarının (2010) ifade ettiği gibi, istihdam altında olan ve gelir elde edebilen ancak buna rağmen yoksul olan kişilere karşılık gelen "çalışan yoksullar" kategorisine dahil etmektedir.

3 Sosyal sermaye, "birbiriyle tanışma ve karşılıklı tanımaya dayalı aşağı yukarı kurumsallaştırılmış bir kalıcı ilişkiler ağına bağlı mevcut veya potansiyel kaynaklar bütünü" olarak tanımlanır (Jourdain ve Naulin, 2016: 107). Kısaca, "tanışıklıklar ve ilişki ağları" (Swartz, 2011: 110) sosyal sermayenin içeriğidir.

2. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın konusu; gündelikçi olarak ev temizliği işinde çalışan kadınların sosyolojik özelliklerinin Denizli kent örneğinden hareketle ortaya konulmasıdır. Bu çalışmada gündelikçi kadınların sosyo-ekonomik durumlarının, çalışma yaşamlarının, kendi statülerini algılayış biçimlerinin, boş zaman etkinlikleri ve gelecek beklentilerinin kendi bakış açılarından nasıl görüldüğünün ortaya konulması amaçlanmıştır.

Bu araştırma derinlemesine görüşmeler yapıldığı, “olgu ve olayların kendi doğal ortamları içinde gerçekçi ve bütüncül bir şekilde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği çalışmadır” (Yıldırım ve Şimşek’ten 2005 akt. Gönc-Şavran 2009: 85). Araştırmada veriler on gündelikçi kadınla yapılan bire bir derinlemesine görüşmeler yoluyla toplanmıştır. Görüşmeler gündelikçi kadınlardan izin alınarak ses kayıt cihazına kaydedilmiştir. Her bir görüşme ortalama 35 dakika sürmüş olup, toplam beş saat elli yedi dakikalık ses kaydı alınmıştır. Görüşmeler tamamlandıktan sonra her bir ses kaydı yazıya dökülerek bilgisayar ortamına aktarılmıştır. Araştırmacı ile gündelikçi kadınlar arasında güven ortamı sağlanmış, gündelikçi kadınlar soruları içtenlikle yanıtlamışlardır. Gündelikçi kadınlardan öncelikle bir tanesine ulaşılmış, daha sonra kartopu tekniği kullanılarak diğer dokuz kadına erişim sağlanmıştır. Nitel çalışmada, Yıldırım ve Şimşek’in (2000) belirttiği gibi, üç yöntem öne çıkmaktadır. Bunlar; 1) Betimsel analiz yöntemi, 2) Betimsel ve sistematik analiz yöntemi, 3) Betimsel, sistematik ve veri analizi yöntemidir (akt. Demir, 2009: 312). Bu çalışmada gündelikçi kadınlardan elde edilen veriler betimsel analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmacı gündelikçi kadınların ifadelerini olduğu gibi (kendi şiveleriyle/yazım kurallarına bakılmaksızın) aktarmış, gündelikçi kadınların ifadelerinden bir bağlam oluşturarak yorumlarda bulunmuştur. Çalışmada kişisel bilgilerin gizliliği esas gereği gündelikçi kadınların gerçek isimleri gizli tutulmuş, onun yerine takma isimler kullanılmıştır. Çalışma 2018 yılının Mayıs ayında gündelikçi kadınların ev toplantılarında onlarla bir araya gelerek gerçekleştirilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Gündelikçi Kadınların Sosyo-ekonomik Durumlarına İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında yer alan kadınlar on kişi olup, gündelikçi kadın olarak ev temizliği işinde çalışmaktadır. Ancak kadınlardan üçü gündelikçi olarak ev temizliği dışında başka işle de meşgul olmaktadır. Bu kadınlardan birisi bijutericide, birisi tekstilde, bir diğeri de çocuk bakıcısı olarak çalışmakta; hafta sonları iş geldikçe gündelikçi olarak ev temizliği işine gitmektedirler. Bu ayrıntıyı paylaştıktan sonra, gündelikçi kadınların genel özelliklerini tanıtan aşağıdaki tablodan hareketle sosyo-ekonomik durumlarına ilişkin bulguların değerlendirmesine gitmek yerinde olacaktır.

Tablo 1: Gündelikçi Kadınları Tanıtıcı Özellikler

Gündelikçi Kadının Mahlası	Yaşı	Eğitim Durumu	Doğum Yeri	Medeni Durumu	Çocuk Sayısı
Nergis	32	İlkokul Mezunu	Köy	Evli	2
Çiçek	34	İlkokul Mezunu	Köy	Boşanmış	1
Mine	40	İlkokul Mezunu	Köy	Evli	2
Fulya	41	Lise Mezunu	Köy	Boşanmış	1
Lale	42	İlkokul Mezunu	Köy	Boşanmış	3
Damla	44	İlkokul Mezunu	Köy	Evli	2
Fidan	46	İlkokul Mezunu	Köy	Boşanmış	2
Sümbül	52	İlkokul Mezunu	Köy	Boşanmış	1
Manolya	52	Lise Mezunu	Köy	Evli	2
Pelin	53	İlkokul Terk	Köy	Evli	2

Gündelikçi kadınların tamamı köy kökenli olup, hepsi evlendikten sonra Denizli'ye göç etmişlerdir. Kadınların medeni durumuna bakıldığında yarısının evli, diğer yarısının boşanmış olduğu görülmektedir. Boşanmış kadınların tamamı aldatıldıkları ve şiddet gördükleri için boşandıklarını dile getirmişlerdir. Gündelikçi kadınlar boşandıkları eşleriyle ilgili geçmişte yaşadıklarını göz önüne alarak eşlerini anmak istemediklerini, onları hayatlarından sildiklerini dile getirmişlerdir. Nitekim görüşülen kadınlardan birisi bu durumu şu şekilde ifade etmiştir:

“Hayatımın karanlık bir sayfası onu açmak istemiyorum” (Fulya).

Kadınların tamamı çocuk sahibi olup, ağırlıklı olarak iki çocukludurlar. Gündelikçi kadınların ailelerinin çekirdek aile tipinde ve parçalanmış aile tipinde olduğu görülmektedir. Kadınlar 32-53 yaş aralığında yer alırken; yoğunluklu biçimde 40'lı yaşlarda oldukları dikkati çekmektedir. Kadınların ikisi lise mezunu, birisi ilkokul terk olup, geri kalanları ilkokul mezunudur. Buna göre gündelikçi kadınların düşük eğitim seviyesine sahip olduğu söylenebilir.

Gündelikçi kadınlara eşlerinin eğitim durumları ve meslekleri sorulduğunda, eşinden boşanmış olan kadınlar bu soruları yanıtsız bırakmışlardır. Evli olan kadınlardan birisinin eşi lise mezunu, geriye kalanların eşleri ilkokul mezunudur. Gündelikçi kadınların eşlerinin meslekleri ise genelde düşük vasıflı, düzenli olmayan işlerdir (inşaat işçisi, pazarcı, mobilya işçisi, pide işçisi, tekstil işçisi). Gündelikçi kadınların tamamının annelerinin ve babalarının eğitim durumları ilkokul düzeyindedir. Gündelikçi kadınların eğitim durumlarının düşük olmasında, ailelerinin eğitim düzeyinin düşük olmasının etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim görüşmelerde de kadınlar sıklıkla okumak istediklerini ancak köy yerinde kızların okumasına sıcak bakılmadığını, babaların da kızlarını okutma

tarafarı olmadığını dile getirmişlerdir. Örneğin, görüşülen kadınlardan birisi bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“Derslerim iyiydi aslında da babam istemedi. Hani köylük yerinde kızlar okumaz mantığı vardı ondan okuyamadım” (Mine).

Gündelikçi kadınların dokuz tanesi Denizli'nin daha çok alt gelir grubundan gelen ailelerin oturduğu Topraklık-Kayalık mahallesinde, bir tanesi Çaybaşı mahallesinde ikamet etmektedir. Kadınların yarısı kirada kalırken, diğer yarısının evlerinin mülkiyeti kendilerine aittir.

Tablo 2: Gündelikçi Kadınların (Bireysel) Aylık Kazançları

Aylık Kazanç (Bireysel)	Gündelikçi Kadın Sayısı
1600-2000 TL	5
2001-3000 TL	3
3001-4000 TL	2

Gündelikçi kadınların gelir durumuna bakıldığında çocuk bakıcılığı işinde, tekstilde ve bijuteride çalışan üç kadın sabit asgari ücret düzeyinde gelir almaktadır. Ancak hafta sonları iş geldikçe gündelikçi olarak ev temizliğine gitmektedirler. Görülen o ki, asgari ücretin⁴ altında geliri olan yoktur. Kadınların çoğunluğu 1600-2000 TL gelir aralığında yer almaktadırlar. Yapılan görüşmelerde evli olan kadınların eşlerinin düzenli bir işi olmadığı anlaşılmıştır. Gündelikçi kadınlar eşleri çalıştığında ise en fazla asgari ücret düzeyinde gelir aldığını söylemişlerdir. Bunu da hesaba katarsak, gündelikçi kadınların dört kişilik bir aile için hesaplanan gıda harcaması ile birlikte giyim, konut (kira, elektrik, su, yakıt), ulaşım, eğitim, sağlık ve benzeri ihtiyaçlar için yapılması zorunlu diğer harcamaların toplam tutarı olan yoksulluk sınırı⁵ ve altında olduklarını söyleyebiliriz.

Gündelikçi kadınların kendi bakış açılarından ekonomik durumlarını nasıl gördüğü araştırılmak istenmiş, bu bağlamda onlara “ekonomik durumunuzu nasıl tanımlarsınız?” sorusu yöneltilmiştir. Kadınların sekizi, ekonomik durumunu “orta halli” olarak tanımlarken sadece ikisi “fakir” olarak tanımlamıştır. Kadınların ekonomik olarak kendilerini orta halli görmelerine ilişkin anlatılarında “çalışıyor olma”, “günlük para kazanabilme”, “kimseye muhtaç olmadan işini gücünü görebilme”, “kendi yağlarıyla-tuzlarıyla kavrulabilme”, “aç değil açıkta değiliz” ifadeleri ön plana çıkmıştır.

Kendilerini yoksul olarak algılayan gündelikçi kadınların anlatılarında “Nasıl yoksul

4 2018 yılı net asgari ücret tutarı 1603 TL olarak belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. www.turkis.org.tr/2018-YILI-ASGARI-UCRET-ACIKLANDI-d11676

5 Türk-İş 2018 yılı Nisan Ayının yoksulluk sınırını 5.473,38 TL olarak açıklamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.turkis.org.tr/NISAN-2018-ACLIK-ve-YOKSULLUK-SINIRI-d31736>

olmayalım, öbür türlü belediyeye gider miydik? Belediye verir miydi benim oğlana burs?” (Sümbül), *“Ev kira. Çocuğun giyimiydi, okuluydu, hep para. Abacım söyle sen, ne gezsün fakir adamda para? Para yetmiyor, ondan sosyal yardımlaşmaya başvuruyoruz, yardım kömürüydü falan. Fakir olmasak zaten başvurmazdık ihtiyacı olan alsın derdik ama işte abacım bizde fakir olduğumuzdan mecbursun”* (Nergis) şeklinde ifadelerle karşılaşmıştır. Görüldüğü üzere kadınlar anlatılarında, sosyal yardımlaşmadan yardım aldıkları, çocuklarına belediyeden burs aldıkları için yoksul olduklarını dile getirmişlerdir. Burada yoksulluk kriteri, yardıma muhtaç olduklarının bir kurum tarafından belgelendirilmesidir. Sosyal yardımlaşma ve belediye destekleri kendilerini “damgalanmış” olarak algılamalarına neden olmaktadır. Bu damgaya sahip olanlar kendilerini diğer kadınlardan farklı görmektedirler. Kadınların bu davranış biçimleri, yoksulu toplumsal bir tip olarak ele alan Simmel’in ifadesiyle paralellik göstermektedir. Simmel’e göre “[yoksula] yardım edildiği andır ki... onlar yoksulluk tarafından karakterize edilen bir grubun parçası halini alırlar” (akt. Coser, 2008: 172).

Gündelikçi kadınlara “yoksul kimdir?” sorusu yöneltildiğinde, kendilerini yoksul olarak tanımlayanlar “yoksul biziz” (Sümbül), “durumu benim gibiyse yoksuldur” (Nergis) ifadelerinde bulunmuşlardır. Kendini yoksul olarak görmeyen kadınlar sıklıkla anlatılarında, “yoksul çalışmayan insandır” (Mine), “iş gücü olmayana denir” (Çiçek), “bir kişi çalışmıyorsa bilesin o yoksuldur. Mesela bir insan mutlaka çalışmalı yoksa düşkün hale düşer” (Fidan) şeklinde ifadelerde bulunmuşlardır. Yoksulu “karnımı zor doyuran, ekmeği zor bulan kişi” (Lale), “camı isteyip de bulamayan, almak isteyip de alamayan” (Pelin) olarak niteleyen de olmuştur. “Zengin kime denir?” sorusu sorulduğunda ise sıklıkla kendi işverenlerini örnek göstermişlerdir. Görüşülen kadınlardan birisi bu durumu şöyle dile getirmiştir: “İşverene zengin denir. Çünkü işveren bir sürü insana ekmek kapısıdır” (Mine). Kimi kadınlar da anlatılarında “bir eli yağda bir eli balda olan, kazancından fazla yiyen” (Sümbül), “malı mülkü çok abartı olan” (Damla) ifadeleriyle zengini tanımlama yoluna gitmişlerdir.

Ortaya şöyle bir tablo çıkmaktadır: Gündelikçi kadınlar çoğunlukla kendilerini orta halli olarak tanımlamaktadır. Bu algılarının oluşmasında, gündelikçi kadınların çalışma ediminde bulunmaları ve çalıştıkları gün sayısının fazla olması dolayısıyla gelirlerinin de fazlaşması etkili olmaktadır. Gündelikçi kadınların kimseye muhtaç olmadan yaşamlarını sürdürmeleri ve istediklerini sınırlı da olsa alabilmeleri bu algılarını şekillendirmektedir. Gündelikçi kadınların çoğunluğu çalışan yoksul olarak tanımlanabilecekken, kendi pencerelerinden baktıklarında kendilerini yoksul olarak görmedikleri söylenebilir. Kendilerini yoksul olarak görenler ise, aylık çalıştıkları gün sayısı az olanlar, dolayısıyla gelirleri de az olanlardır. Bunlar yaşamlarını sürdürebilmek için değişik kanallardan yardım almaktadırlar. Gündelikçi kadınların zenginlik algılarına bakıldığında ise onların çoğunlukla işi veren kişiyi, yani orta sınıf işverenini, kendisini çalıştırıp yoksul olmaktan kurtardığı için zengin olarak algıladıkları görülmektedir. Öyle ki, maddi imkanları sınırlı olduğu ve ellerinde olanla yetinebilmeye çalıştıkları için artı değere sahip olanı zengin statüsünde değerlendirmektedirler.

3.2. Çalışma Yaşamlarına İlişkin Bulgular

Gündelikçi kadınlara çalışmaya başlama öyküsü sorulmuş, tamamı çocukluktan beri çalıştıklarını dile getirmişlerdir. Kadınların hepsi köy kökenli olduğundan ve kırsalda da çocukların çalışması doğal karşılandığından, erken yaşlardan itibaren ev işlerinde, tarla/bahçe işlerinde aileye yardımcı olmak şeklinde çalışma etkinliğinde yerlerini almışlardır. İlkokulu bitirdikten sonra tekstilde çocuk işçi olarak çalışmışlardır. Hepsinin ortak özelliği, temizlik işine başlamadan öncede tekstil işinde çalışıyor olmalarıdır. Gündelikçi kadınların temizlik işine başlamadan önceki iş deneyimleri tekstilde aynı paydada birleşirken, tekstil haricinde evde dikiş diken, mermerde, halı dokumacılığında, pazarda çalışan kadınlara da rastlanmıştır.

Gündelikçi kadınlara çalışmaya başlama nedenleri sorulduğunda, kadınlar çoğunlukla “geçim derdi/maddi sıkıntı” nedeniyle çalışma hayatına atıldıklarını dile getirmişlerdir. Ailesi istediği için, çocuklarını okutmak için, muhtaç olmamak için, okul okumadığı için çalışmaya başladıklarını belirtenler de olmuştur. Kadınların çalışmaya başlamaları daha çok ekonomik nedenlidir. İçinde buldukları maddi imkansızlıklar, onlara çalışmaktan başka bir seçenek sunmamıştır. Görüşme yapılan kadınların ifadelerinde de bu durumu görmek mümkündür:

“Hiçbir şeyimiz yok. Sadece iki pamuk yatak, bir üstümüz başımız biraz, bir tane de ortası delik kilim. O tarafa baktım bu tarafa baktım yani geçim zor. Eşim çalışıyor inşaatta. Bir dediler, ev sahibimiz vardı, kızım dedi, ev temizliğine gider misin dedi, şurada bir yer var dedi. Tamam giderim dedim” (Pelin).

“Tek aylıkla yetmiyor çünkü iki tane çocuğum okula gidiyor onların ihtiyaçları çok. Ev kirası, yemen içmen hani işte oradan giderin fazla oluyor. Ayın ucunu denk getiremiyorsun. Ondan ben çalışmak istedim” (Nergis).

Kadınlar bir geçim stratejisi olarak ev temizliği işinde çalışmaya başlamışlardır. Gündelikçi kadınlara eşlerinin çalışma kararlarına nasıl tepki verdiği sorulmuştur. Kadınlar bu konuda ikiye ayrılmıştır. Kimisinin eşi çalışmasına olumlu yaklaşmış; kimisinin eşi çalışmasını başta olumlamamıştır. Çalışma konusunda eşlerinden başlarda destek görmeyen kadınlar eşleriyle tartışmışlar buna rağmen çalışma konusundaki kararlılıklarını sürdürmüşlerdir. Kadınların kararlı olması ve ailenin yaşadığı maddi imkansızlıklar karşısında eşler bu konuda ısrarcı olamamışlardır. Nitekim gündelikçi kadınlardan biri bu durumu aşağıdaki gibi ifade etmiştir:

“İlk başlarda desteklemedi. Çalışmayacaksın dedi. Çocuğa bakacaksın dedi. Bir süre çalışmadım zaten ama sonra ev temizliğinde çalışmaya kendim karar verdim. Baya bir tartışma oldu ama sonrasında kabul etti, benim çalışacağımı ne kadar kararlı olduğumu anladi. E kendi parası da yetmez olunca mecbur kaldı kabul etmeye” (Mine).

Gündelikçi kadınlara “ev temizliği işini nasıl buldunuz?” sorusu sorulmuştur. Kadınlardan

birisi ev sahibi aracılığıyla, birisi de komşusu aracılığıyla işi bulmuştur. Bir diğer kadın ise önce cami temizliğine gitmeye başlamış oradan ev temizliği işine kendi çabasıyla geçmiştir. Bu kişi aynı zamanda geriye kalan kadınları ev temizliği işine yönlendirmiştir. Görüştüğümüz kadınlar bu kişiyi lider olarak kabul etmekte ve ona kendi aralarında “başkan” olarak hitap etmektedirler. “Başkan” olarak hitap edilen kişi gündelikçi piyasasında kendini kabul ettirmiş ve yaptığı temizlik işinden işverenleri memnun kalmıştır. Öyle ki, işverenleri ev temizliğine o kişinin gelmesini talep etmekte ve başkalarına da tavsiye etmektedirler. Bu kişi haftanın hemen hemen altı günü çalışmakta ve boş vakti olmadığı için kendisine iş gelmesi durumunda diğer gündelikçi arkadaşlarını işe göndermektedir. “Başkan” kabul edilen kişi arkadaşlarını işe yönlendirmesi karşılığında hiçbir maddi kazanç sağlamamakta, korumacı ve dayanışmacı kimliği ile hareket etmekte ve bu özelliği sayesinde diğer gündelikçi kadınlar tarafından saygı görmektedir. Gündelikçi kadınların tabiriyle “kader ortaklığı” giderek birlikte çalışan, birlikte eğlenen hatta aynı semtte oturmaya başlayan bir pozisyona bürünür.

Gündelikçi kadınların kaç yıldır ev temizliği işi yaptığını bakıldığında ise, içlerinde bu işe yeni başlayanlara rastlanmamıştır. Kadınların gündelikçi piyasasında konumlanışları 3 yıl ila 25 yıl arasında değişkenlik gösterirken, çoğunluğu ev temizliği işinde 5 yıllık deneyime sahiptir.

Gündelikçi kadınların çalışma koşullarına bakıldığında, kadınlar bir eve günlük 140 TL'ye temizliğe gitmekte, yarım gün temizliğe gittiklerinde ise 70 TL almaktadırlar. Gündelikçi kadınlar evlere çoğunlukla yarım günlüğüne gitmekte, bir gün içinde yarım günlük iki eve gittikleri de olmaktadır. Tam gün gittikleri evler ise daha sınırlı kalmaktadır. Gittikleri evler haftada bir, iki haftada bir, ayda bir şeklinde dönmektedir. Sadece hafta sonraları gündeliğe gidebilen üç kadının çalıştıkları gün sayısı sınırlıdır (haftada bir gün). Diğer yedi kadın gittikleri ev sayısı hakkında kesin bir sayı vermemektedirler. Çünkü her hafta bu sayı gelen ek gündelik işine göre değişkenlik göstermektedir. Yedi kadından ikisi çoğunlukla haftada beş-altı gün çalıştıklarını, kalanlar ise haftanın üç günü çalışabildiklerini ancak ek gündelik işi geldiğinde haftada dört-beş gün de çalışabildiklerini ifade etmişlerdir. Bazen haftada iki gün çalıştığını belirtenler de olmuştur. Kadınlar bayram önünde her gün çalışma imkanı bulabildiklerini, bu nedenle bayramların gelmesini ipe çektiklerini dile getirmişlerdir.

“Haftada beş gün diyelim altı gün. Düzenli gittiğimde var, on beş günde, ayda bir gittiğimde var. Kaç işveren şu an sayısını bir şey diyemeyeceğim, hiç belli olmuyor” (Mine).

“Bazen haftada dört-beş gün ful olduğumuz oluyor, bazen iki gün olduğumuz oluyor yani öyle. Şu anda sabit gittiğim üç tane yerim var onlarda yarım gün. Yalnız ondan sonra ek iş gelirse, mesela bugün ek iş geldi oraya gittim. Öyle değerlendiriyoruz yani yarım günlerimizi de” (Lale).

Araştırmacı tarafından ekip başı olarak adlandırılan, kadınların kendi aralarında ise

“başkan” olarak hitap ettiği gündelikçi kadın kendisine ekstra iş geldiğinde diğer kadınları gündeliğe göndermektedir. Bazen bir eve iki kişi gittikleri de olmaktadır. Kadınlar aralarında bir iletişim ağı kurmuşlardır. Gündelik iş çıktığında kim müsaitse, kimin o hafta paraya daha çok ihtiyacı varsa öncelikle o gündelikçi kadın gönderilmektedir. Görüşülen kadınlar bu durumu şu şekilde ifade etmektedirler:

“Başkan yani Mine aban sağ olsun. Benim temizlik işine başlamama o vesile oldu abacım. Hafta içi çocuk bakıcılığı yaptığımdan ötürü hafta sonları temizlik işini o ayarlayveriyor. Bazen onunla ikimiz birlikte aynı evi de temizlemeye gittiğimiz oluyor. Şimdi hakkını yiyemem yani sağ olsun” (Nergis).

“İki haftadır ek işe gidiyorum. Bugün de gittim mesela. Mine’den Allah razı olsun. Şu sıra para kalmadı. Kızım da üniversitede okuyor. Ona para göndermem gerekti. Mine kendine gelen işlere beni gönderdi mesela o yüzden çok iyi oldu” (Lale).

Aynı sosyo-ekonomik statüye sahip olan gündelikçi kadınlar arasında yatay dayanışma ilişkileri bulunduğu söylenebilir. Bu tabloya göre gündelikçi kadınların aralarındaki bu ilişki ağları onların sosyal sermayeyi yatay olarak kullandığının bir işaretidir. Gündelikçi kadınların sosyal sermayeyi yatay kullanımı, Suğur ve arkadaşlarının (2010: 103) ifade ettiği gibi, onların enformel sektör içerisinde tutunmasını sağlamaktadır.

Gündelikçi kadınların içinde buldukları maddi imkansızlıklar onların ev temizliği dışında binaların merdivenlerini yıkama, bankaların camını silme, inşaatların temizliğini yapma şeklinde ek işlere yönelmesine neden olmaktadır. Kadınlar arasında inşaat temizliği işi kolektif olarak yapılmaktadır. Ekip başı olan kadın, kendisine inşaat temizleme işi gelince diğer kadınları örgütlemekte hep bir elden işe koyulmaktadırlar.

Gündelikçi kadınlar işverenlerinin çoğunlukla öğretmen ve bankacı olduğunu dile getirmektedir. Gündelikçi kadınların işverenlerinin orta sınıfa mensup aileler olduğu söylenebilir. Gündelikçi kadınlar ile işverenleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, formal anlamdaki ya da fabrika ortamındaki işçi-işveren ilişkisinden farklı olduğu görülmektedir. Ev hizmetliliğinde ilk başlarda resmiyete dayanan ilişkiler zamanla yerini samimiyete, aileden birisi gibi olmaya bırakmaktadır (Suğur vd., 2010: 51). Aileden birisi gibi olma olgusu maternalist bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir. Maternalizm, “işçi-işveren ilişkisinin aile ilişkisi imişçesine adlandırılması ve buradaki iktidarın görünmez kılınması” (Bora, 2014: 168) olarak tarif edilebilir. Nitekim görüşmelerde de, gündelikçi kadınlar orta sınıf işverenleri ile ilişkilerini anne-evlat/abla-kardeş ilişkisi gibi nitelemişler, kendilerine aileden biri gibi davranıldığını dile getirmişlerdir. Ne var ki, özünde sınıf temelli olan bu istihdam ilişkisinin sınıfsal özelliğinin suni akrabalık ilişkisi ile gizlendiği söylenebilir.

“Sen bizim ailedensin diyorlar, öyle kendini dışarılama diyorlar. Mesela kendilerine bir şey alsalar bene de alıyorlar öyle ayrımcılık şeycilik yok yani. Mesela hanımım bene Nergis diyor bende ona Fatma hanım diyorum hani onlar biraz daha benim şeyim ya saygı şeysi” (Nergis).

Maternalist ilişkiler sayesinde işverenler gündelikçi kadınlar üzerinde daha çok söz sahibi olabilmekte, yapılması konusunda anlaştıkları işler dışında ekstradan işler (ütü yaptırmak vb.) yaptırabilmektedirler. Görüşmelerde gündelikçi kadınlardan biri şöyle ifade etmektedir: “*Evine gittiğim bir abla var. İş biter, yok ütü var, yok şu dolabın içi silincek. Aslında onlar ekstraya giriyor. Aslında iyide birisi, iş aralarında kahvemizi içeriz, sohbetimizi ederiz. Mesela bayramlarda, yılbaşlarında ya da öylesine hediyeler alır. Ondan sesimi de çıkaramam, kıramam, yapıveririm bende*” (Damla). Bu anlatıya göre, işverenlerin bu durumu ücret dışında hediyeler vererek olağanlaştırmaya, karşı taraf için katlanılabilir kılmaya çalıştığı söylenebilir.

Diğer yandan maternalizm gündelikçi kadınlar için “toplumsal onay, destek ve duygusal yakınlık sağladığı için ezilmeyi hafifletici bir işlev” (Bora, 1014: 169) taşıyabilmektedir.

“İşverenlerim bizim işçimiz onu hani ezelim diye hiç uğraşmıyorlar. Mesela bir şey yapılacaksa yapar mısın diyorlar, hani işin bitince yapar mısın diyorlar. Hani seni ezme durumu gibi yok”(Nergis).

İşverenlerle gündelikçi kadınlar arasındaki maternalist ilişkiler gündelikçi kadınların temizlik işini yaparken işverenin evini kendi evi gibi görebilmesine neden olmaktadır. Gündelikçi kadınların işverenleriyle geliştirdikleri karşılıklı güven duygusu ve aileden biri gibi görülme hissi gündelikçi kadınlarda çalışanına sahip çıkan işveren imgesi oluşturmaktadır. Buna karşılık gündelikçi kadınlar işverenlerinin evini sahiplendiklerini ve işverenin evinde kendi evindeymişçesine rahat hareket etme olanağına kavuşabildiklerini dile getirmektedirler:

“Girdiğim bütün evlerde bir aile gibi oluyoruz onlar bana sahip çıkıyor ben onların evlerine sahip çıkıyorum bir güven oluyor ya insanlarda öyle bir ilişkimiz var. Evlat ilişkisi gibi diyelim, yani hiç temizlikçi gibi görmezler gittiğim ev sahipleri. Bugün mesela bir teyzeme gittim ben, gırgır şamata var mı böyle bir şey müzik çalıyor mesela oynuyoruz” (Fulya).

“Öyle yani kızı gibi görüyor, kardeşi gibi görüyor, hani gittiğimde sıkılma rahat ol evin gibi istediğini ye iç diyorlar şükür” (Lale)

Gündelikçi kadınlar sıklıkla işverenleri hakkında olumlu ifadelerde bulunmuş, işverenlerinin kendilerini aileden biri gibi görmeleri gündelikçi kadınların işlerini severek yapmalarını sağlamıştır. Ancak işverenlerin tutum ve davranışlarından rahatsız olan, işinin en sevmediği yönünün bu tür davranışlara maruz kalmak olduğunu düşünen ve bu konuda serzenişte bulunan kadınlar da olmuştur.

“Kimisi temizlikçi olunca aşağılıyor o kadar aşağılanıyorsun ki sanki köleymişsin gibi o anda parmağında elinde oynatıyor seni. Kimisi yemek bile yedirmiyor, konuşmaya bile tenezzül etmez” (Çiçek).

Gündelikçi kadınlar kimi zamanlarda aşağılanmak, küçük görülme, giyimi kuşamıyla dalga geçilmek vb. durumlarla karşılaşabildiklerini bu şekilde kendisini dışlayıcı tavır takınan işverenler olduğunda o işi bıraktıklarını dile getirmişlerdir. Bunun yanı sıra gündelikçi kadınların çoğunluğu temizlik yaparken işverenlerin onların etraflarında dolaşmasından ve onlara işlerini öğretmeye çalışmasından şikayetçi olmuş, işverenlerinin ekstrasadan işler buyurmasından oldukça rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. İşverenlerin gündelikçi kadınlara ekstrasadan iş buyurmaları gündelikçilerin yaptıkları işin tanımının belirsiz olduğuna işaret etmektedir. Başlangıçta tarafların sözlü olarak yaptığı anlaşma ile işin sınırları çizilmiş olsa da, işverence gündelikçi kadın arasında oluşturulan maternalist ilişkiler sözlü biçimde yapılan anlaşmadan uzaklaşılmasına gündelikçi kadınların yaptıkları işlerin belirsizleşmesine neden olabilmektedir. Nitekim görüşmelerde gündelikçi kadınlardan biri bu durumu şu şekilde dile getirmiştir:

“Mesela bir şey yapıyorsun başka şeyde yaptırmaya çalışıyorlar. Mesela şunu yapar mısın eder misin diyorlar mesela baştan şu şu olacak diyorlar ama sonra çoğaltıyorlar” (Manolya).

Gündelikçi kadınlar iş memnuniyetlerini dile getirirken, ücret konusuna da değinmişlerdir. Ücret artışlarını yıldan yıla yaptıklarını ve ücretlerde 10 ila 15 Türk lirası arasında bir artışa gittiklerini söylemişlerdir. Ücret artışlarında televizyondaki memur maaşlarına zam haberleri, enflasyon haberleri gibi haberler ile mevcut gündelikçi piyasasındaki gelişmeler belirleyici olmaktadır. Bu piyasada ücret artışları kulaktan kulağa duyulmakta, her gündelikçi çevre bu artışa ayak uydurmaktadır.

Nitekim görüşme yapılan kadınlar ücret artışı yapacakları zaman birisinin evinde toplandıklarını, ücret artışını gerek gündelikçi piyasasının durumuna bakarak gerekse televizyondan duydukları zam haberlerini referans alarak belli müzakereler sonucunda karar verdiklerini belirtmişlerdir. Ne var ki, gündelikçi kadınlar kimi işverenlerin bu artışa sıcak bakmadığını ifade etmişler, özellikle yol parasını kendilerinin ödemediğini, bu durumun kendileri için haksızlık olduğunu dile getirmişlerdir. Manolya'nın anlatısında bu durumu görmek mümkündür: *“Artış istedin mi daha indirmeye çalışıyorlar, neden bilmiyorum. Hem bir de otobüs parasını kendi cebimden veriyorum. Öyle ekstrasadan veriyorlar, bu haksızlık oluyor yani gerçekten”*

Gündelikçi kadınların önem verdiği bir diğer husus ta kahvaltı ve öğlen yemekleridir. Onlar yemek konusunda çok hassas olduklarını ısrarla vurgulamışlardır. Bu bağlamda gündelikçi kadınlara kahvaltı hazırlanması ve kendilerine öğlen yemeğinin verilmesi onların yaptıkları işten duydukları memnuniyet düzeyini artırmaktadır.

Gündelikçi kadınların sıklıkla söz ettikleri konulardan birisi de kullandıkları kimyasal ürünlerdir. Özellikle çamaşır suyu gibi ürünlerin sağlıklarını olumsuz etkilediklerini, bu ürünleri solmanın nefes darlığına neden olduğunu, öksürük nöbetleri geçirdiklerini, kullanılan kimyasalların karıştırıldığında çok tehlikeli olabildiğini bu nedenle zehirlendiklerini dile getirenler de olmuştur. Evi temizlerken koltukları, dolapları

tek başlarına çektikleri için bel ve sırt ağrısı yaşadıklarını, sürekli eğilmekten duruş bozuklukları meydana geldiğini, sürekli hareket halinde ve ayakta olmaktan diz ağrıları, eklem ağrıları çektiklerini belirtmişlerdir.

Gündelikçi kadınların üzerinde durduğu konulardan bir diğeri de sigorta meselesidir. Gündelikçi kadınlardan sadece beş tanesi sigortalıdır. Bunlardan birisi bujitericide de çalıştığı için sigortası oradan yatırılmaktadır. Bir diğeri de gündelikçiliğin dışında bir evde çocuk bakıcısı olarak çalıştığı için oradaki işverenleri tarafından sigortası yatırılmaktadır. Diğer üç kadınsa “Ek-5 Tarım Sigortası” olarak adlandırılan isteğe bağlı sigorta kapsamındadır. Bu kadınların sigorta primleri ev temizliğine gittikleri işverenleri tarafından ödenmemektedir. Onlar sigorta primlerini kendileri ödemektedirler. Nitekim, görüşülen gündelikçi kadınlardan biri şu şekilde dile getirmiştir:

“İlk sigortaya başlayışım tekstilde çalışarak başladı. İşte on bir yıldır tarım sigortası kendim yatırdım, oradan günümü doldurdum. Tarımdan emekli olacağım. Bu, devletin ev hanımlarını dahil ettiği bir sigorta, sağlık yardımı hem sağlıktan yararlanıyorsun hem de sigorta gününü dolduruyorsun, bir de erken emekli olma şansın var ek beş tarımdan. Mesela ben üç yıl oldum dolduralı, yaş bekliyorum” (Mine).

Araştırma kapsamındaki kadınların yarısı sigortasız çalışmaktadır. Sigortaya kayıtlı olanlar ise ev temizliği işi üzerinden kayıtlı değillerdir. Bu durum gündelikçi piyasasının enformel nitelikte olduğunun bir göstergesidir. Ancak gündelikçi kadınlar gündelikçi piyasasının enformel koşullarına rağmen bu piyasada iş sahibi olmaktan memnun gözükmemektedirler. Sigortasız çalışıyor olmak, onlar için bir dezavantaj olsa da onların sigortasız çalışmayı kabullenmiş gözüktüğü söylenebilir. Gündelikçi kadınlar için öncelikli olan geçimini sağlayabildikleri bir işe sahip olmak ve bu işten asgari ücretten daha fazla para kazanabilmektir. Ne var ki, hepsi sigortalı çalışmanın önemini farkındadırlar. Onlar sigortalı çalışmanın insanın garantisi/gelecek garantisi olduğunu, emeklilikte çalışmadan elde edilebilecek bir gelir olduğunu söylemekte ancak arkasından hemen eklemektedirler:

“Sigortalı olmak iyi güzel hoşta sigorta primlerini hangi parayla ödeyeceksin ablacım, kim ödeyecek?” (Manolya).

3.3. Gündelikçi Kadınların Kendi Statülerini Algılayış Biçimleri

Gündelikçi kadınların çoğunluğu tüm olumsuzluklarına rağmen işlerini sevdiklerini, yaptıkları ev temizliği işini bir meslek olarak gördüklerini ifade etmektedirler. Onlar yaptıkları işi önemsiyor gözükmemektedir. Gündelikçi kadınlar temizlik işi sayesinde geçimlerini sağladıklarının bilincinde olup yaptıkları işe saygı duymaktadırlar. Görüşülen gündelikçi kadınlardan biri temizlik işini şu şekilde gördüğünü anlatmaktadır: “Mesleğim diyorum ben tertemiz mesleğim alnımın akıyla paramı kazanıyorum diyorum çünkü her çeşit telden para kazanan insanlar var namusumuzla para kazanıyoruz insanlar var alnımızın teri derler ya çok şükür, bu işe saygıyla eğilinmeli” (Fulya).

Ev temizliği işini meslek olarak görmeyen gündelikçi kadınlar da bulunmaktadır. Bu kadınlar ev temizliği işinin düşük statülü ve vasıf gerektirmeyen bir iş olduğunu, eğitim gerektiren ve belli statüye sahip olan öğretmenlik ve hemşirelik meslekleri gibi olmadığını, sıradan bir iş olduğunu belirtmektedirler. Nitekim, görüşmelerde kadınlardan biri bu durumu şöyle dile getirmektedir: “*Ben bu ev işini meslek olarak görmüyorum. Mesela bir öğretmen gibi ne bileyim bir hemşire gibi şey yapmıyorum. Yani normal bir iş gibi görüyorum*” (Fidan).

Gündelikçi kadınların tamamı ev temizliği işine başlamadan önce tekstilde çalışmışlardır. Bu bağlamda şu anki işlerini sıklıkla tekstil işiyle kıyaslamışlardır. Onlara göre gündelikçi olarak ev temizliği işinde çalışmak tekstilde çalışmaya göre daha avantajlıdır ve daha az yıpratıcıdır. Gündelikçi kadınlar tekstilde en fazla asgari ücret düzeyinde para alabildiklerini oysa temizlik işinde asgari ücretten daha fazla para aldıklarını vurgulamışlardır. Ayrıca gündelikçi kadınlar tekstildeki gibi vardiya sorunlarının olmadığını, kendilerine göre iş gününü ve saatini belirlediklerini, işleri çıktığında temizliğe gitme durumlarının olduğunu belirtmişlerdir.

Gündelikçi kadınların kendi statülerini nasıl gördükleri araştırılmak istenmiştir. Bu bağlamda gündelikçi kadınlara kendilerini işçi olarak görüp görmedikleri sorulmuştur. Kadınların tamamı kendilerini işçi olarak gördüklerini dile getirmişlerdir. Gündelikçi kadınlar emeğiyle geçinen insanlar oldukları, bir işte çalışıyor oldukları ve işveren tarafından çalıştırıldıkları için işçi olduklarını vurgulamışlardır.

“Ablam ya işçiyiz sonuçta parasını veriyor, temizliğini yaptırıyor, gönderiyor sonra. Mesela bir memur öyle değil gidiyor halbusem hep aynı şeyi yapıyor mesela oturuyor akşama kadar. Ama tamam o kafa olarak çalışıyor ama biz beden olarak çalışıyoruz. Bence beden gücü daha önemli” (Çiçek).

“Evet işçiyim. Bu bir iş, ev temizliği yapmakta bizim için bir iş sonuçta. O eve gidiyorsun dip köşe o evi temizliyorsun onun için” (Mine).

Gündelikçi kadınlara “size göre çalışmanın anlamı nedir?” sorusu da yöneltilmiştir. Gündelikçi kadınlar çalışmanın öncelikle bir zorunluluk olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bağlamda sıklıkla yaşamak için, geçimini sağlamak için çalışmak zorundasın söylemini kullanmışlardır. Çalışmayı bir zorunluluk olarak görmelerine rağmen onu eziyet olarak algılamamaktadırlar. Çalışmayı tarif ederken çalışmanın özgürlük olduğunu, insana özgüven verdiğini, kendi başına ayakta durmak, para kazanmak, istediğini alabilmek, dinç ve sağlıklı olmak, yeni insanlarla iletişim kurmak olduğunu dile getirmişlerdir.

Gündelikçi kadınlara “toplumun ev temizliğine giden kadınlara nasıl bir yaklaşımı vardır?” sorusu sorulmuştur. Kadınların hepsi toplumda gündelikçi kadınların değerinin bilinmediği konusunda hemfikir olmuşlardır. Kadınlar sıklıkla toplumdakilerin kendilerini küçümsediğini, aşağı gördüklerini dile getirmişler, toplumda hak ettikleri bir konumda olmadıklarını vurgulamışlardır. Hepsinin ortak temennisi kendilerine toplum

tarafından saygı duyulması ve değer verilmesi olmuştur.

“Yok bilinmiyor. Basit görüyorlar. Mesela bir öğretmen gibi bir memur gibi görülüyor yani basit görüyorlar. Ama biz herkesin ütüsünü yapıyoruz, herkesin evini temizliyoruz, herkesin pisliğini temizliyoruz mesela tuvaletlerini temizliyoruz her şeyisini yapıyoruz ama değerimiz bilinmiyor” (Manolya).

“Hiçte bilinmiyor. Kimileri aşağıda görüyor kimileri küçümsüyor. Kendilerini yukarda gören insanlar bizleri küçümsüyorlar” (Fulya).

“Temizlikçiyi şey gözünden bakıyorlar aaa bu temizliğe gidiyor. Alçaktan bakıyorlar” (Pelin).

Gündelikçi kadınlara “gündeliğe giden kadınların en önemli sorunu nedir?” sorusu yöneltilmiştir. Onlara göre gündelikçi kadınların en önemli sorunu sigortasız/güvencesiz çalışmaktır. Ayrıca kendilerine fazladan iş buyurulmasının önemli bir sorun olduğunu vurgulamışlar, bu konuda serzenişlerini de dile getirmişlerdir. Başka evlerin işlerini gördükleri için kendi evlerinin işini yeterince görememeyi, ev işlerini gece yapmak zorunda kalmalarını sorun olarak dile getirenler olurken, emeklerinin karşılığının verilmemesinin önemli bir sorun olduğunu ifade edenlerde olmuştur.

3.4. Gündelikçi Kadınların Boş Zaman Etkinlikleri ve Gelecek Beklentileri

Gündelikçi kadınlar boş zamanlarında çoğunlukla ev toplantıları yapmaktadırlar. Haftada bir akşam birisinin evinde toplanmakta, imcece olarak yaptıkları pastaları-börekleri yemekte ve müzik çalıp oyunlar oynamaktadırlar. Kendi tabirleriyle *müzikli altın(sız) günü* yapmaktadırlar. Onlar arkadaş toplantılarında bir araya gelerek bir haftanın yorgunluğunu ve stresini attıklarını dile getirmektedirler. Gündelikçi kadınlar ve çocukları bazen de piknik yapmak için mesirelik alanlara gitmektedirler. Sınırlıda olsa belediyenin düzenlemiş olduğu ücretsiz şehir tiyatrosu oyunlarına ve konserlere gittiklerini dile getirmektedirler. Gündelikçi kadınların boş zamanlarını değerlendirme biçimleri onların aralarında güçlü bir bağın ve grup ruhunun olduğunun bir göstergesi olarak yorumlanabilir.

Gündelikçi kadınların televizyonda seyrettikleri programlara bakıldığında çoğunluğu Hint dizilerine ve Survivor’a baktıklarını belirtmişlerdir. Ara sırada olsa haberleri seyrettiğini belirtenler de olmuştur. Gündelikçi kadınların müzik tercihleri ise genellikle arabesk müzikten yanadır. Sıklıkla arabesk müzik dinlediklerini, bunun yanı sıra Ankara havası ve hareketli pop dinlemekten de zevk aldıklarını dile getirmişlerdir.

Gündelikçi kadınların gelecek beklentileri genellikle çocukları ile ilgili olup kendileriyle beklentileri sınırlı kalmaktadır. Onların öncelikli beklentileri çocuklarının okuması ve mesleklerini eline alıp özellikle de memur olmalarıdır. Gündelikçi kadınlar çocuklarının okumasını kendileri gibi “elin kirini” temizlememesi için, hayatlarını kurtarmaları için

istemektedirler. Onlar bir yandan kendi çocuklarının okumasını temenni ederken, diğer yandan sıklıkla kendi okul özlemlerini dile getirmektedirler.

“Ben kendimde okumayı çok isterdim ama olmadı abam. Ondan çocuklarım çok okusun, hayatlarımı kurtarsın hani benim gibi elin temizliklerinde kirinde yapmasınlar, okusunlar. Ben bunu bekliyorum abacım” (Nergis).

Gündelikçi kadınların çocuklarıyla ilgili beklentilerinden sonra gelen beklentileri ise genelde evle ilgili ve sigortayla ilgilidir. Gündelikçi kadınlardan kirada kalanlar ev sahibi olmayı beklerken, sigortasız olanlar da günün birinde sigortalı olup sigortadan emekli olmayı umut etmektedirler.

SONUÇ

Kadınların gündelikçi olarak ev temizliği işinde çalışması kentsel enformel istihdam biçimlerinden biridir. Gündelikçilik düşük statülü ve vasıf gerektirmeyen bir iş olarak eğitimsiz ve vasıfsız kadın işgücünün yöneldiği önemli bir istihdam kapısı haline gelmektedir. Gündelikçiliğin yasal zeminde tanımlanmadığı dolayısıyla belirli bir iş tanımının ve iş güvencesinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Gündelikçilikte işçi-işveren ilişkisi, formel anlamdaki işçi-işveren ilişkisinden farklı bir görünüm sergilemektedir. Gündelikçi kadınla işvereni arasında ortaya çıkan maternalist ilişkinin, gündelikçiliğin kendine özgü çalışma ilişkilerini doğurduğu anlaşılmaktadır. Maternalist ilişkiler, gündelikçi kadınların kendilerini aileden biri gibi hissetmelerine neden olurken, işverenler bu ilişkiler sayesinde gündelikçi kadınlar üzerinde daha fazla denetim kurabilmektedir. Diğer yandan maternalist ilişkilerin iş tanımının belirsizleşmesine neden olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

Köyden kente göç etmiş ailelerin, kente uyum sağlamalarına olanak tanıyan tampon mekanizmalardan biri olan hemşehrilik ağlarının, bu araştırma kapsamında bir etkisinin olmadığı ortaya çıkmaktadır. Araştırma kapsamındaki gündelikçi kadınların tamamı köy kökenli olup, köyden kente göç etmiş bu gündelikçi kadınların kendi aralarında kurdukları arkadaşlık ilişkilerinin, onların kente tutunabilmelerinde önemli bir işleve sahip olduğu sonucuna varılmaktadır. Gündelikçi kadınların, kendi aralarında örnek bir dayanışmaya sahip olduğu, ortak eğlenip, ortak paylaşımlarda bulunduğu ve aralarında herhangi bir taşeronlaşmaya yer vermedikleri görülmektedir.

Gündelikçi kadınlar düşük eğitim düzeyine sahip olup, yeterli kültürel sermayeden de yoksundurlar. Gündelikçi kadınların alt gelir grubuna mensup oldukları ve çalışan yoksullar kategorisinde yer aldıkları gözlenmektedir. Onların çalışmaya başlamalarında en önemli neden yoksulluktur. Kadınların içinde bulunduğu maddi sıkıntılar ve eğitimsizlik onları gündelikçi piyasasına yönlendirmede öne çıkan olgulardır.

Gündelikçilikte belli bir iş sürekliliğinin ve güvencesinin olmadığı anlaşılmaktadır. Gündelikçi kadınlar asgari ücretten fazla gelir elde etmekte ve vergi ödememektedirler.

Gündelikçi kadınlar iş güvencesizliğine ve bazı olumsuzluklara rağmen asgari ücretten fazla gelir elde ettikleri, vergi ödemedikleri ve iş saatlerini ve günlerini kendi isteklerine göre düzenleme olanaklarına sahip oldukları için yer aldıkları enformel piyasadan görece memnun gözükmektedirler. Onlar işlerini benimsemiş gözükmekte ve içinde buldukları durumu meşrulaştırmaktadırlar. Gündelikçi kadınların içinde bulunduğu sınıfsal habitus Swartz'ın (2011: 150) belirttiği gibi, bireyleri düzene itaate yönlendirerek toplumsal ve ekonomik zorunluluğu erdeme dönüştürür. Temel hayat koşullarının sorgusuz sualsiz kabullenilmesini sağlayarak ekonomik ve toplumsal eşitsizliği meşrulaştırır.

Gündelikçi kadınlar eğitimsiz ve vasıfsız olmalarına rağmen ev temizliği işinde çalışmakta, bu iş sayesinde bazı olanaklara kavuşmaktadırlar. Düşük gelirli ailelerine maddi anlamda katkı sağlayarak aile geçimine yardımcı olmaktadır. Çalışıyor olmaları kendilerini sosyal ve ekonomik olarak güçlü hissetmelerine, özgüvenlerinin gelişmesine neden olmaktadır. Ayrıca ev temizliği işinde çalışarak çocuklarını okutabilmekte, bu sayede onların ileride sosyal hareketlilik olanağına kavuşabilmelerini sağlamaktadırlar.

Aynı sosyo-ekonomik statüye sahip gündelikçi kadınların beklentilerinin de aynı olduğu ortaya çıkmaktadır. Gündelikçi kadınlar, çocuklarının ileride kendilerinin çektikleri sıkıntıları çekmelerini istememektedirler. Kendileri ve özellikle de çocukları için gelecek kaygısı taşımaktadırlar. Gündelikçi kadınların yukarı doğru sosyal ve mesleki hareketlilik imkanları olmadığı için, çocuklarının gelecekte iyi yerlere gelmesini ummaktadırlar. Ne var ki, gündelikçi kadınların en büyük gelecek beklentileri çocuklarının okuyup, memur olmasıdır.

KAYNAKÇA

- Bağış, R.C., (2017). *Çocuk Emegine ve Çıracılık Eğitimine Sosyolojik Bir Bakış: Denizli Kent Örneği*, (Basılmamış Doktora Tezi), Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Bora, A., (2014). *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emegi ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Coser, L., (2011). *Sosyolojik Düşüncenin Ustaları: Tarihsel ve Toplumsal Bağlamlarında Fikirler*, (çev: Himmet Hülür, Serhat Tokar ve İbrahim Mazman), De Ki Basım Yayın, Ankara.
- Çelik, K. ve Yüce-Tar, Y., (2016). *Samsun'da Evlere Temizliğe Giden Roman Kadınlar: Enformel Sektörde Çalışmanın Yükü Nelerden Hafif?*, Çalışma ve Toplum, 48 (1), 59-86.
- De Beauvoir, S., (1974). *The Second Sex*, Vintage, New York.
- Demir, Ö., (2009). "Nitel Araştırma Yöntemleri", *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, (ed. Kaan Böke), Alfa Yayınları, İstanbul.
- Gönç-Şavran, T., (2009). "Sosyolojide Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemleri", *Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri*, Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1963, Eskişehir.
- Jourdain, A. ve Naulin, S., (2016). *Pierre Bourdieu'nün Kuramı ve Sosyolojik Kullanımları*, (çev: Öykü Elitez), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H., (2001). *Evlerimizdeki Gündelikçi Kadınlar: Cömert Ablaların Sadık Hanımları*, Su Yayınları, İstanbul.
- Momsen-Henshall, J., (1999). "Maids On The Move: Victim Or Victor", *Gender, Migration And Domestic Service*, Routledge, London.
- Oakley, A., (1975). *Women's Work: The Housewife, Past and Present*, Pantheon Books, New York.
- Özbay, F., (2012). *Dünden Bugüne Aile, Kent ve Nüfus*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özyeğin, G., (2005). *Başkalarının Kiri: Kapıcılar Gündelikçiler ve Kadınlık Halleri*, (çev: Suğra Öncü), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Suğur, N., Suğur, S., Gönç-Şavran, T., Çetin, O. ve Akarçay, E., (2010). *Eskişehir'de Çalışan Yoksullar, Enformel İstihdam ve Yoksulluk İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 2030, Eskişehir.
- Swartz, D., (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, (çev: Elçin Gen), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ünlütürk, Ç., (2008). "Ev Hizmetlerinin Küreselleşmesi: Türkiye'de Ev Hizmetlerinde Çalışan Göçmen Kadınlar", *Sınıf Çalışmaları Sempozyumu 3: Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor mu?*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., (2000). *Nitel Araştırma Yöntemleri*, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., (2005). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Seçkin, Ankara.

Otomotiv Endüstrisindeki Dönüşüm ve Türkiye *

Ayfer USTABAŞ ** ©
Osman SİMAV ***

Öz

Araştırmanın amacı, Türkiye’de elektrikli araçların yaygınlaşmasının istihdam, çevre ve dış ticaret dengesi üzerindeki olası etkilerin bu endüstride yönetici olarak çalışanların görüşlerinden yola çıkarak irdelenmesidir. Bu bağlamda, kolayda örnekleme yoluyla ve mülakata izin veren beş katılımcıdan oluşan örneklem ile açık uçlu sorular aracılığıyla derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Katılımcılardan üçü, Türkiye’de elektrikli araçların satış ve satış sonrası hizmetlerini veren otomotiv firmaların üst düzey yöneticileridir. Dördüncü katılımcı, otomotiv konusunda ulusal televizyon kanallarından birinde program hazırlayan bir gazetecidir. Beşinci katılımcı ise Türkiye’de elektrikli araçlar konusunda çalışan bir sivil toplum kuruluşunun yöneticisidir. Bulgulara göre, Türkiye’de elektrikli araçların yaygınlaşmasında kamu güveninin sağlanması, tüketicilere ve üretici firmalara finansal teşviklerin ve vergi desteklerinin sunulması en önemli koşullar olarak ön plana çıkmaktadır. Katılımcıların ortak görüşü, elektrikli araçların yaygınlaşmasının Türkiye ekonomisinde çevre ve dış ticaret dengesi açılarından orta vadede olumlu etkilere sahip olacaktır. İstihdam konusunda ise net bir görüş birliği ortaya çıkmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Otomotiv Endüstrisi, Elektrikli Otomobiller, İstihdam, Çevre, Dış Ticaret Dengesi

* Bu çalışma, 5 Ekim 2017 tarihinde Uluslararası Avrasya Ekonomileri Konferansı’nda (AVEKON 2017-Bişkek) sunulan “Otomotiv Endüstrisindeki Muhtemel Dönüşümün Ekonomik Boyutu: Türkiye Örneği” başlıklı bildirisinin sunum sonrası genişletilmiş ve revize edilmiş biçimindedir.

** Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, ayferustabas@beykent.edu.tr

© Sorumlu Yazar / Corresponding Author

*** Dr. Öğr. Üyesi, Beykent Üniversitesi, osmansimav@beykent.edu.tr

Transformation in Automotive Industry and Turkey

Abstract

The aim of this study is to investigate the potential effects of widespread adoption of electric vehicles on the employment, environment and foreign trade balance in Turkey based on the opinions of the managers working in this industry. Thus, reported here are in-depth interviews conducted through open-ended inquiries with a sampling comprising of five participants. Three participants are Managers of automotive firms providing sales and after-sales services for electric vehicles in Turkey. Fourth participant is a journalist who prepares television programs about the automotive industry for a national channel. Finally, the fifth participant is the manager of a nongovernmental organization working about electrical cars in Turkey. According to findings, establishment of public consciousness and trust, provision of financial incentives and export incentives and tax supports to consumers and producers come to the fore as the most important conditions. Participants' common view is that the increase in the market share of electrical cars might have positive effects on Turkey's economy through environment and foreign trade balance in the medium term. As regards employment, a clear consensus has not emerged.

Keywords: Automotive Industry, Electric Cars, Employment, Environment, Foreign Trade Balance

GİRİŞ

Otomotiv endüstrisi, tüm dünyada gıda, tekstil ve makine sanayileri ile birlikte önemli bir ana endüstri kolu olarak yüz yılı aşkın bir süredir tüm insanlığın ilgi odağında olmuştur. İnsanların özgürce bir yerden bir yere gitme isteklerine cevap veren binek otomobillerin yanı sıra ürünlerin istenilen yerlere taşınmasını sağlayan tırlar, kamyonlar ve kamyonetler ve insanların toplu olarak taşınmasını sağlayan otobüs, minibüs gibi araçlar da otomotiv endüstrisinin önemli ürünleridir.

1880'lerde Avrupada ilk ürünleri görülen otomotiv endüstrisi, 1900'ün ilk yıllarında özellikle Henry Ford'un seri üretim yoluyla maliyetleri düşürmesiyle Amerika Birleşik Devletleri'nde sanayinin itici gücü olmuştur. Endüstrinin ilk dönüm noktası olarak kabul edilen bu gelişme sonrasında ikinci dönüm noktası, 1960'lardan sonra Toyota firmasının öncülüğünde Yalın Üretim (Lean Production) geçiş olarak kabul edilmektedir. Müşteri talebine göre stoksuz, çok daha ucuza kaliteli otomobiller imal edilmesini sağlayan bu sistem sayesinde kaliteli ve uygun fiyatlı ürünler etkin bir şekilde üretilebilmektedir (Freeman ve Soete, 2004: 180).

2000’li yıllara gelindiğinde, fosil yakıt kullanan içten yanmalı motorlu araçlar yerine çevre dostu araçların üretilmesi ve satışı giderek artmaya başlamıştır. Bunun en önemli nedenleri arasında, tükenmekte olan petrol ve diğer fosil kaynaklara bağımlılığın azaltılmasının yanı sıra insan kaynaklı hava kirliliğinin ve zararlı karbon emisyonlarının ortadan kaldırılması sıralanmaktadır. Sonuç olarak, çevre dostu araçların otomotiv endüstrisindeki üçüncü büyük dönüm noktasını ya da muhtemel dönüşümü gerçekleştireceği iddia edilmektedir (Lepetun, 2011: 4-11).

Çevre dostu araçlar arasında üç temel teknoloji yaygın olarak geliştirilmiştir. Bunlardan ilki, konvansiyonel içten yanmalı motor ile araç tarafından üretilen enerji ile şarj olan bataryanın birlikte kullanıldığı hibrit araçlar, ikincisi kablo ile şarj edilebilen hibrit veya tümü elektrikli araçlar, üçüncüsü hidrojen yakıt hücreleri ile beslenen elektrikli araçlar şeklinde özetlenebilir (Dicken, 2009: 486). Ayırt edici olabilmesi açısından, bu çalışmada “hibrit araç” ilk gruptaki araçları, “elektrikli araç” ise ikinci ve üçüncü araç grubunu ifade etmektedir (Global EV Outlook, 2018: 9).

2017 yılında tüm dünyada elektrikli araç⁵ satışı, 2016 yılına göre yüzde 54 artış göstererek bir milyonun üzerinde gerçekleşmiştir. Norveç, yüzde 39 pazar payıyla dünya çapında bu araçların en başarılı şekilde yaygınlaştığı ülke olmuştur. Norveç’i yüzde 11,7 ve yüzde 6,3 pazar payları ile sırasıyla İzlanda ve İsveç izlemektedir. Çin, tüm dünyada satılan elektrikli araçların yüzde 40’ından fazlasına sahip olan ülke olarak dünyanın en önemli elektrikli araç pazarı olarak ortaya çıkmaktadır. Çin’i Amerika Birleşik Devletleri izlemektedir. 2010-2017 döneminde satışı yapılan küresel elektrikli araç sayısı ise **3 milyon aracı** geçmiştir (Global EV Outlook, 2018: 9).

Türkiye’de ise 2017 yılında satılan 722.759 araçtan sadece 76 adedi yani yüz bin araçtan yaklaşık olarak on bir adedi elektrikli araç iken 4.507 adedi yani yüz bin araçtan 623 adedi hibrit araçtır (Tablo 1).

Toplam araç parkı kapsamında ise, 2018 Mart ayı sonu itibarıyla trafiğe kayıtlı 11 milyon 493 bin 249 adet otomobilin yüzde 39’u likit petrol gazlı, yüzde 34,1’i motorin yakıtlı, yüzde 26,5’i benzin yakıtlıdır (TÜİK, Mayıs 2018). Toplam araç parkının sadece **502 adedi elektrikli ve 7,580 adedi hibrit araçtır** (Tablo 1). Bu oran, diğer ülkelerle kıyaslandığında çok düşük kalmaktadır.

5 Elektrikli araçlar kavramı ile şarj edilebilir hibrit, tümü elektrikli ve yakıt hücreli elektrikli araçlar yani bir önceki paragraftaki ikinci ve üçüncü gruptaki araçlar ifade edilmektedir.

Tablo 1: Türkiye’de Trafikteki Motorlu Araçların Yakıt Türlerine Göre Dağılımı

MOTORHACMI	MOTORCİNSİ	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018 Ocak-Mart	TOPLAM	ÖTV %	KDV %
≤ 1600cc	B/D	530,069	514,861	626,047	558,995	695,113	729,324	694,464	117,363	4,466,236	45,50,60	
1601cc - ≤ 2000cc	B/D	52,396	35,850	32,609	22,536	23,105	22,521	21,568	3,460	214,045	100,110	
≥ 2001cc	B/D	11,054	5,385	5,968	5,753	6,284	4,089	2,144	350	40,977	160	
≤ 85 kW	ELEKTRİK	-	184	31	22	38	23	55	36	363	3	
86kW - ≤ 120kW	ELEKTRİK	-	-	-	-	-	-	-	-	-	7	
≥ 121kW	ELEKTRİK	-	-	-	25	82	21	21	12	149	15	
<=1600cc	HİBRİT					963	886	464	147	2,460	60	
1601cc - <=1800cc (<=50KW)	HİBRİT					-	-	-	-	-	110	18
1801cc - <=1800cc (>50KW)	HİBRİT					3	-	3,704	885	4592	60	
1801cc - <=2000cc	HİBRİT					-	89	63	2	154	110	
2001cc - <=2500cc (<=100KW)	HİBRİT					-	-	-	-	0	160	
2001cc - <=2500cc (>100KW)	HİBRİT					2	-	266	52	320	110	
> 2500cc	HİBRİT					6	35	10	3	54	160	
TOPLAM		693,519	666,280	664,655	687,331	725,596	756,938	722,759	122,310	4,729,340		

Kaynak: ODD Türkiye pazarı raporlarından derlenmiştir (Mayıs 2018).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de elektrikli araçların pazar payındaki artışların otomotiv endüstrisi istihdamı, çevre ve dış ticaret dengesi açılarından ekonomide yaratacağı olası etkileri bu endüstride yönetici olarak çalışanların görüşlerinden yola çıkarak araştırmaktır. Araştırmanın birinci bölümünde, Türkiye’de ve dünyada elektrikli araçların gelişimi incelenmektedir. İkinci bölümde, elektrikli araçların yaygınlaşmasının ekonomide oluşturabileceği etkiler istihdam, çevre ve dış ticaret dengesi başlıkları altında yer almaktadır. Üçüncü bölümde, konu ile ilgili yazın araştırması, dördüncü bölümde araştırmanın yöntemi ve son bölümde araştırmanın bulguları açıklanmaktadır. Araştırma, sonuç ve öneriler bölümü ile sona ermektedir.

1. TÜRKİYE’DE VE DÜNYADA ELEKTRİKLİ ARAÇLARIN GELİŞİMİ

1750’lerde İngiltere’de endüstri çağı ile kullanılmaya başlanan buhar enerjisi sayesinde ilk otomobil diyebileceğimiz ilk buharlı taşıt, 1769’da Cugnot tarafından Fransa’da imal edilmiştir. Saatte 3-4 km hızla gidebilen bu taşıttan sonra 1890’lara kadar Batı Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’nde değişik tipte yüzlerce araç yapılmıştır (Bedir, 2002: 2). Elektrikli aracın icadında birçok mucidin adı geçmektedir. 1828’de, Macar Ányos Jedlik elektrik motoru ile hareket eden küçük bir model yapmıştır (Haktanır, 2012: 11).

İlk elektrikli araç modeli, 1835 yılında Hollanda’da Profesör Stratingh tarafından oluşturulmuştur. Bundan sonra, bataryalı ilk elektrikli yol aracı 1834-1836 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri’nde Thomas Davenport tarafından geliştirilirken, 1839 yılında, Robert Davidson şarj edilemeyen bataryalı elektrikli lokomotifini geliştirmiştir (Ünlü vd, 2003: 16).

1900-1912 yılları arasında elektrikli araçların altın dönemi yaşanırken 1920'lerin ortasından 1960 yıllara dek, içten yanmalı motorlu otomobiller, buharlı ve elektrikli otomobillerden çok daha fazla imal edilmeye ve satılmaya başlanmıştır. Elektrikli ve buharlı otomobillerin imalat adetleri çok azalmış, buhar makinası gemi ve demiryolunda yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1960-1990 döneminde ise elektrikli otomobiller az sayıda da olsa tekrar görülmeye başlamıştır (Ünlü vd. 2003: 18).

Petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık, hava kirliliğinin kötüleşmesi ve küresel iklim değişikliği ile ilgili oluşan çevre bilinci sonucunda, elektrikli araçlar 1990'lı yıllarda yeniden gündeme gelmiştir. Bu yeni ilgi, 2010'da elektrikli araçların seri üretiminin başlamasıyla daha da somut hale gelmiştir (Global EV Outlook, 2013: 8).

Çevre ile ilgili kaygıların yanı sıra, 2000'li yılların başında başlayan ve 2008 krizi sonrasında zirveye ulanan ekonomik durgunluk, otomobil üreticilerini durgunluğun nedenlerinden biri olarak görülen aşırı yakıt tüketen büyük hacimli otomobiller yerine küçük, çevre dostu araçlara yöneltmiştir. Elon Musk tarafından Kaliforniya'da kurulan Tesla Motors, 2004 yılında, ilk müşterilerine 2008'de teslim edilen elektrikli Tesla Roadster'i geliştirmeye başlamıştır. Otomotiv sanayinde önemli bir adım olan Tesla'nın bu girişiminden sonra Nissan, Leaf modelini 2010'da Amerikan pazarında satışa sunmuştur. Renault, elektrikli Fluence ve Zoe modellerini üretmiştir (Ustabaş, 2013: 45-46). Günümüzde bu modellerin yanı sıra, BMW İ3 ve İ8 (Hibrit) modellerini, Volkswagen, Daimler Benz, General Motors ve Ford gibi büyük otomotiv üreticileri de farklı elektrikli otomobil modellerini satışa sunmaktadırlar. 5 Temmuz 2017'de yapılan açıklamaya göre Volvo, 2019 yılından itibaren satışa sunacağı tüm araçların tümü elektrikli veya hibrit olacağını açıklamıştır (The Guardian, 2017).

Türkiye'de Tübitak Marmara Araştırma Merkezi'nin 2003 yılından itibaren hibrit ve elektrikli araçlar konularında gerçekleştirdiği projeler arasında; ELİT-1, FOHEV-1 ve Sultan araçları yer almaktadır. Bunların yanı sıra, çeşitli üniversiteler tarafından veya bağımsız projeler ya da sanayi-üniversite iş birliğinde elektrikli araçlar ve alt sistemlerinin geliştirme araştırmaları da devam etmektedir (Haktanır, 2012: 13).

Türkiye'de elektrikli otomobil üretimi ve satışı konusunda ilk faaliyete geçen firmalardan olan Renault, 2012 yılında elektrikli Fluence Z.E. aracını Bursa'daki fabrikasında üretmiştir ve satışa sunmuştur. Öte yandan, bu araç hedeflenen satış rakamlarına ulaşamadığından 2013 yılı sonunda üretimine son verilmiştir. Ülkemizde Haziran 2018 itibarıyla satış gerçekleşen tümü elektrikli araç modelleri; Renault Zoe, BMW İ3 ve Jaguar I-PACE ve şarj edilebilir hibrit araç modelleri ise BMW İ8, BMW 740e, BMW X5 xDrive 40e, BMW 330e, BMW 225xe, Mercedes Benz GLC350e, Porsche Panamera ve Volvo XC90 T8'dir (TEHAD, 2018: 1).

Elektrikli araçların 2000'li yıllarda tekrar gündeme gelmesindeki nedenlerden ilki, petrol fiyatlarındaki istikrarsızlık ve fosil yakıtların tükenmesi tehlikesi sonucunda bu yakıtlara duyulan bağımlılığın azaltılması hedefidir. Her ne kadar bulunan yeni petrol yatakları

ile daha uzun yıllar yeterli petrolün çıkarılabileceği tahmin edilse de sonuç olarak bu kaynaklar belli bir zaman içinde tükenecektir (Lepetun, 2011: 8-11).

Elektrikli araçların üretimine yönelmenin diğer önemli nedeni ise, ulaşım kaynaklı egzoz emisyonlarının neden olduğu hava kirliliği ve sera gazı emisyonunun azaltılmasıdır. Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2017 raporuna göre, fosil yakıt kullanan içten yanmalı motorlu karayolu taşıtlarının hava kirliliğine etkileri bazı kirleticilerde toplam emisyonun yüzde 50'sini teşkil edecek derecede ciddi boyutlara ulaşmaktadır. Özellikle dizel motorlu araçların egzozundan atılan partikül maddelerin azaltılabilmesi için sıfır emisyonlu araçlara geçilmesi bu nedenle bir zorunluluk haline gelmiştir. Aralık 2015'ta açıklanan, Kasım 2016'da yürürlüğe giren Paris Anlaşmasına göre, ortalama küresel sıcaklık artışının sanayileşme öncesine göre 2 santigrat derecenin altında kalması ve mümkünse 1,5 santigrat derece ile sınırlandırılmasına yönelik çabaların devamı yönünde anlaşmaya varılmıştır (Global EV Outlook, 2017: 8).

Elektrikli araçların yakın ve orta vadedeki satışları ile ilgili çok sayıda tahmin yapılmaktadır. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA), ülkelerin ve üretici firmaların öngörülerine dayanarak elektrikli araç sayısının 2020 yılında 13 milyon ve 2030 yılında yaklaşık olarak 130 milyon civarında olacağını tahmin etmektedir (IEA, 2018: 75).

British Petroleum, 2015 yılında 1,2 milyon olan elektrikli araç sayısının önemli bir artış göstererek 2035'te 100 milyon civarına yükseleceği (küresel filonun yüzde 6'sı) tahminini yapmıştır (BP, 2017). Exxon Mobil, 2040 yılı elektrikli araç tahminini 65 milyondan 100 milyona yükseltirken, Norveçli Statoil ASA, 2030'dan itibaren toplam satışların yüzde 30'unun elektrikli araç olacağı tahminini yapmıştır (Özpeynirci, 2017: 8). Otomotiv konusunda strateji danışmanlığı yapan Frost ve Sullivan şirketi ise, üretici firmaların hedeflerinin gerçekleşmesi durumunda 2025'e gelindiğinde yaklaşık 25 milyon elektrikli aracın satılacağını yani dünya genelinde satılan araçların yüzde 20'sinin elektrikli olacağını öngörmektedir (ODD dergi, 2018: 22).

Elektrikli araçların orta vadede yaygınlaşmasıyla ilgili bu olumlu bakış açısına rağmen, elektrikli araçların pazar payının kısa vadede artışının önünde bazı engeller olduğu ileri sürülmektedir. Bu engeller, bu araçların menzillerinin içten yanmalı motorlu araçlara göre sınırlı olması, şarj sürelerinin uzunluğu ve yüksek batarya maliyetinden kaynaklanan ilk satın alma maliyetinin yüksek olması olarak sıralanmaktadır (OTEP, 2010: 13-14).

Günümüzde elektrikli araçlarda yaygın olarak kullanılan lityum iyon akülere alternatif olan diğer enerji kaynağı yakıt hücresidir. Hidrojenin havanın oksijeni ile birleştirilerek elektrik elde edilen yakıt hücrelerinden ortaya çıkan atık madde sudur (Ünlü vd. 2003: 13). Yakıt hücrelerinde kullanılan katalizör madde olan platinin pahalı olması ve hidrojenin depolama zorluğu yüzünden kısa sürede maliyetlerde önemli düşüşler beklenmemektedir. Bundan dolayı, sıfır emisyonlu araçlar için yakın dönemde enerji kaynağının lityum esaslı aküler olacağı öngörülmektedir. Bu alanda üç temel batarya teknoloji ailesi ön plana çıkmaktadır: konvansiyonel lityum iyon, intermetalik anot kullanan ileri lityum iyon ve

bunun ötesine giden lityum sülfür içeren lityum metal ve lityum hava gibi teknolojiler (Global EV Outlook, 2017: 13).

Tesla ile Panasonic firmalarının ortaklaşa geliştirdikleri lityum iyon piller ile güç ve enerji yoğunluğu yüksek akülerin maliyetinin yüzde 30 kadar düşürülmesi ile de içten yanmalı motorlu araçlar ile rekabet edebilir hale gelmişlerdir. Süper şarj üniteleri bu tip akülerin daha doğrusu pillerin 10 dakika seviyelerine kadar indirilen dolun süreleri ile önümüzdeki yıllarda çok daha yaygın olarak kullanılacağı tahmin edilmektedir (Tesla, 2017).

Elektrikli otomobillerde otomobil fiyatının yaklaşık yüzde 30-40'ını oluşturan bataryanın ömrünün yedi ila sekiz yıl civarında olması bu araçların maliyetini artıran en önemli unsurdur. Teknolojinin gelişimi ile akümülatör ömürlerinin ve garanti sürelerinin on yılın üzerine çıkarılması ile batarya maliyetinin düşürülmesi beklenmektedir. Bataryanın pahalı olmasından dolayı halen elektrikli otomobiller, içten yanmalı motorlu otomobillere göre yaklaşık yüzde 40-50 civarında daha pahalıdır. Bu farkın azaltılması için bazı ülkeler vergi indirimleri veya vergi iadeleri ile destek sağlamaktadırlar. Özellikle, Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinde sağlanan vergi indirimleri ile her iki otomobilin fiyatları neredeyse eşit seviyelere gelebilmektedir. Kuzey Avrupa ülkelerinde olduğu gibi diğer bir önemli destek elektrikli otomobillerin toplu taşıma için ayrılmış özel yolları kullanabilmelerinin sağlanmasıdır. İçten yanmalı motorlu otomobillerin şehir merkezlerine girişlerinin yasaklanması, buna mukabil elektrikli otomobillerin otoparkları ücretsiz olarak kullanarak şehir merkezlerinde rahatlıkla dolaşmalarının sağlanması bu tip araçlar için çok önemli bir teşvik olmaktadır. Tesla, BMW ve Renault gibi elektrikli otomobil üreticilerinin bir diğer teşvikleri ise elektrikli otomobillerin kendi servis veya şarj istasyonlarında şarj edilmelerinde şimdilik ücret almamalarıdır (İlgili firmalardan edinilen bilgiler).

Elektrikli araçların satın alma maliyetinin düşürülmesi için Türkiye'de bazı vergi destekleri sağlanmaktadır. Örneğin, ülkemizde Özel Tüketim Vergisi, 2018 Haziran ayı itibarıyla, içten yanmalı motorlu araçlar için, motor silindir hacmine göre yüzde 50 ile yüzde 160 arasında değişirken elektrikli otomobiller için yüzde 3 ile yüzde 15 arasındadır. Bunun yanı sıra, elektrikli otomobiller için uygulanacak Motorlu Taşıtlar Vergi (MTV) tutarının eşdeğer fiyat aralığındaki benzin veya motorin yakıtlı araçlara uygulanan MTV tutarının yüzde 25'i oranında uygulanmasına karar verilmiştir (ODD, 2018).

2. ELEKTRİKLİ ARAÇLARIN İSTİHDAM, ÇEVRE VE DIŞ TİCARET DENGESİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Otomotiv endüstrisi, yarattığı istihdam, çevre ve dış ticaret üzerindeki etkileri ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonominin temel taşlarından biri olarak yer almaktadır. Türkiye'de ve dünyada elektrikli araçların gelişimi ile ilgili bilgilerin yer aldığı birinci bölümden sonra ikinci bölümde, elektrikli araçların yaygınlaşmasının ekonomide oluşturabileceği etkiler istihdam, çevre ve dış ticaret dengesi başlıkları altında yer

almaktadır.

2.1 İstihdam Üzerine Etkileri

İçten yanmalı motorlu bir otomobilde otuz binden fazla parça vardır (Toyota, 2017). Bu otomobillerde bakım gerektiren ve arızaya yol açan kısımlar; motor, motor soğutma sistemi, motor ateşleme sistemi ve sık paslanıp değişim gerektiren egzoz boruları, susturucular gibi kısımlarıdır. Eşdeğer güçteki elektrikli bir otomobilde ise parça sayısı içten yanmalı motorun ortadan kalması ile yaklaşık olarak bu değer yarısına düşmektedir. Dolayısıyla, elektrikli araçların bakım ve onarım maliyetleri de önemli ölçüde düşmektedir (Ünlü vd. 2003: 20-21).

Elektrikli araçların bakım ve onarım maliyetlerinin fosil yakıtlı araçlara göre düşük olması tüketiciler açısından toplam araç maliyetinin azalması yönünde bir etkiye sebep olmaktadır. Elektrikli otomobiller ile içten yanmalı motorlu otomobillerin bakım ve servis maliyetleri karşılaştırıldığında, on yıllık dönem için toplam bakım ve servis maliyetinin elektrikli otomobil için 5.500 TL iken bu değer benzine motorlu bir otomobil için 15.000 TL, dizel motorlu otomobil için ise 16.500 TL olduğu ortaya çıkmaktadır (Renault yetkili servislerinden derlenen bilgiler ile hazırlanmıştır).

Otomobil kullanıcıları için avantaj yaratan bu durum otomotiv endüstrisinde satış sonrası ve yedek parça hizmeti veren firmalar açısından önemli bir dönüşümü beraberinde getirmektedir. Elektrikli araçların yaygınlaşması sonucunda, elektrikli araç paylaşım sistemleri, elektrikli araç dönüşüm istasyonları, yazılım ve pil/batarya teknolojisi, seyyar ve kablosuz şarj istasyonları, güneş panelli şarj istasyonları, araçların tavanlarındaki güneş paneli uygulamaları, çeşitli cep telefonu uygulamaları ve enerji depolama sistemleri gibi birçok yenilikçi teknoloji alanlarının ortaya çıkması ve dolayısıyla yeni istihdam olanaklarının oluşması beklenmektedir. Türkiye'de bu yeni istihdam alanlarının gelişmesi, pazarlanması, satış ve servis hizmeti sunulması ve üretilmesi sonucunda otomotiv endüstrisinde bir milyon kişiye ulaşabilecek yeni iş gücü alanının açılacağı tahmin edilmektedir (Bayram, 2017).

Sonuç olarak, içten yanmalı motor ve buna bağlı donanımların yerini, yeni nesil elektrikli araçlarda batarya sistemi ve elektrik makinesi almaktadır. Türkiye'de elektrikli araçların üretimi söz konusu olduğunda, tedarikçilerin inovasyona son derece açık olan batarya ve batarya alt sistemlerin Ar-Ge alanlarında doğrudan desteklenmesi gerekmektedir. Şayet tedarik zincirinde yer alan üreticiler gerekli inovasyonu gerçekleştiremez ise, günümüzde motor ve motor aksesuarlarındaki dışa bağımlılık, 2020'li yıllarda batarya ve elektrik makinesinin dışa bağımlılığına dönüşebilecektir (OTEP, 2010: 12).

2.2 Çevre Üzerine Etkileri

Uluslararası Enerji Ajansı'nın 2017 raporuna göre, taşımacılık tüm dünyada karbon dioksit emisyonlarının yüzde 23'ünden sorumludur ve bu emisyonun önemli bir bölümü

de fosil yakıtlı otomobiller tarafından üretilmektedir (IEA, 2017: 44). Çevre kirliliğini artıran geleneksel fosil yakıtlı araçlar yerine araştırmaları süren alternatiflerden biri de elektrikli araçlardır. Elektrikli araç sistemleri, sessiz olmaları, emisyon avantajları ve yakıt tasarrufu sağlamaları gibi faydaları sayesinde belirtilen sorunlara çözüm getirebilecek unsurlar arasında yer almaktadır (Haktanır, 2012: 9).

Elektrikli araçların çevre üzerindeki karbondioksit (CO₂) emisyonu etkilerinin hesaplanması konusunda bu araçların kaynaktan tekerleğe kadar olan durumunu göz önünde bulundurmak gereklidir. Emisyon faktörü, elektrik üretiminin hangi kaynaklardan yapıldığına göre ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir (OTEP, 2010: 9). Mevcut enerji üretim olanakları ve tüm kullanım ömürleri dikkate alındığında elektrikli araçların fosil yakıt kullanan araçlara göre genel olarak yüzde 35 daha düşük karbondioksit emisyonuna sahip oldukları yani çok daha çevre dostu oldukları belirtilmektedir. Gelecekte elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kaynakların payının artması durumunda bu faydaların daha da artacağı eklenmektedir (CE Delft, 2018).

Yüksek enerji verimleri ve elektrik üretiminde yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanılması sayesinde elektrikli araçların emisyonlarının gelecekte daha da azalacağı tahmin edilmektedir. Elektrik üretimi mevcut karbondioksit seviyelerinde dahi olsa, 2030'da küresel ölçekte elektrikli araçların kullanımından ortaya çıkan karbondioksit emisyonunun eşdeğer miktardaki içten yanmalı motorlu araçlarınkine göre daha düşük olması beklenmektedir. Bu konuda yapılan hesaplamalara göre, mevcut tüm elektrikli araçların içten yanmalı motorlu olması durumunda, bu araçlar 2030'a dek 418 MtCO₂ karbondioksit emisyonuna sebep olmaktadır. Oysa bu araçlar eşdeğer güçteki elektrikli motorları ile sadece 297 MtCO₂'lik karbondioksit emisyonuna sahiptirler. Bu, elektrik kaynaklarında değişiklik olmaksızın 121 MtCO₂'lik bir emisyon avantajı anlamına gelmektedir. Elektrik kaynaklarının sürdürülebilir kaynaklardan temini dikkate alındığında ise, elektrikli araçların emisyonu ek olarak 56 MtCO₂ daha azalmaktadır (Global EV Outlook, 2018: 94).

Yakıt tasarrufu elektrikli araçların sunduğu diğer bir avantajdır. Yılda yaklaşık yirmi bin kilometre yol kat eden bir benzinli otomobilin yakıt gideri yaklaşık 10.016 TL, eşdeğer güçteki elektrikli otomobilin yakıt gideri ise aynı mesafe için 672 TL olarak ortaya çıkmaktadır (Benzin 6,26 TL/litre, elektrik ise gece tarifesi ile 28 kuruş/kilovatsaat olarak tarafımızdan hesaplanmıştır).

2.3 Dış Ticaret Dengesi Üzerine Etkileri

Türkiye'nin enerji (petrol ve doğal gaz) konusundaki dışa bağımlılık oranı yüzde 75 seviyelerindedir ve enerjisinin sadece yüzde 25'ini yurt içi kaynaklardan temin edebilmektedir (IEA Türkiye Raporu, 2016: 22). Buna bağlı olarak, Türkiye'nin cari işlemler açığı içinde enerjinin payı yüzde 70'tir ve bunun yaklaşık olarak yüzde 20'si karayolu ulaşımından kaynaklanmaktadır (Ataman, 2012: 106). Kaynağı yurt içinden temin edilen yenilenebilir enerjili ulaşım araçlarının üretilmesi ve kullanılması, Türkiye

açısından bu nedenle cari açık ve büyüme için temel bir öneme sahiptir.

Otomotiv endüstrisi, Türkiye'nin ihracatında en önemli paya sahip sektörlerin başında gelmektedir. Endüstrinin ihracatı, 2017 yılında bir önceki yıla göre yüzde 19,5 artış göstererek toplam ihracat içinde 2005 yılından beri sahip olduğu liderliğini yüzde 18,2 pay ile korumuştur. Bunun yanı sıra, dış ticaret açığımızın 76,8 milyar seviyesine yükseldiği 2017 yılında otomotiv dış ticaret fazlası (GTİP 87 kapsamında belirlenen otomotiv dış ticaret verilerine göre) yüzde 232 oranında artarak 6,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir (OSD, 2018: 2).

Türkiye otomobil ihracatının önemli bir bölümünü Avrupa Birliği ülkelerine yapmaktadır. 2017 Kasım ayı sonu itibariyle, ülkemizin otomotiv endüstrisi ihracatının yüzde 77'den fazlası Avrupa Birliği ülkelerine yapılmıştır (KPMG, 2018: 11). Birlik, "Avrupa Birliği Stratejisi" çerçevesinde kaynak verimliliğini ve iklim değişikliğini dikkate alan ulaşım, çevre ve enerji politikalarını uygulamaktadır. Düşük karbon emisyonuna sahip ulaşım olanaklarının üretilmesi ve kullanılması da bu politikaların temel unsurlarından bir tanesidir. Avrupa Birliği, 2050 yılına kadar, karbon emisyonlarını 1990 seviyelerine yüzde 80-95 seviyesinde azaltmayı hedeflemektedir. Çevre dostu ulaşım sistemleriyle ilgili olarak elektrikle çalışan araçlar, yakıt hücreleri, biyoyakıtlar, doğalgaz ve güneş enerjisi gibi alternatif teknolojilerinin kullanılabilirliği gündemde olan konulardır (Haktanır, 2012: 9). Bu açıdan, sürdürülebilir enerji kaynağı kullanan ve elektrikli araçların üretiminde söz sahibi olmak, Türkiye'nin en önemli ihracat pazarını oluşturan Avrupa Birliği ülkelerine yönelik ticaret konusunda rekabet gücümüzü korumak ve hatta artırmak açısından önem taşımaktadır.

3. LİTERATÜR

Otomotiv endüstrisindeki yeni stratejiler ve ürünler geçmişten beri pek çok araştırmacının ilgisini çekmiştir. Dicken, otomobil üreticilerinin iki önemli zorlukla karşılaştıklarını iddia etmiştir. Bu zorluklardan ilki etkin üretim süreçlerine yönelim iken diğeri emisyonlarla ilgili çevresel regülasyonların baskılarını karşılayacak ve tüketicilerin satın almaya hazırlandıkları araçlarda kullanılan yakıt miktarını azaltacak tipte farklı araç türlerinin üretilmesi şeklindedir. Yazara göre elektrikli, hibrit ve yakıt hücreli araçlardan oluşan yeni trendler de bu gelişmeler sonucunda ortaya çıkmıştır. Dicken, hibrit araçların önemli ilerleme kaydettiğini belirtirken elektrikli araçların gelişimi için elektronik ve otomotiv firmalarının güvenilir ve uzun ömürlü bataryaların Ar-Ge'si konusunda yoğunlaştıklarının altını çizmiştir (Dicken, 2015: 486).

Sperling, gelecekte araçların daha fazla elektrikli, otonom olacağını ve araç paylaşım sistemlerinin artacağını açıklarken elektrikli araçların yaygınlaşmasının güçlü politikalarla yavaş yavaş gelişeceğini belirtmiştir (Sperling, 2018: 21).

Hibrit ve elektrikli araçların ekonomik etkileri ve karşılaştırmaları ile ilgili sınırlı da olsa bazı çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak, hibrit ve tümü elektrikli

araçların sağladığı katkıların ve genel anlamda içten yanmalı motorlu araçlara göre üstünlüklerinin elektriğin üretim kaynağına bağlı olarak değiştiği savunulmaktadır.

Elektriğin, yenilenebilir kaynaklardan sağlanması durumunda tümü elektrikli araçların, doğalgazdan üretilmesi durumunda ise hibrit araçların diğer otomobil türlerine göre daha avantajlı olduğu sonucuna varılmıştır (Granovskii vd, 2006).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Kaliforniya eyaletinde çoğunluğu henüz elektrikli araç tecrübesi yaşamamış ve yeni araç satın almayı planlayan 508 tüketiciye 2011 yılında yapılan bir araştırmaya göre, en fazla tercih edilen araç türü elektrik ve içten yanmalı motorun bir arada kullanıldığı şarj edilebilir hibrit otomobiller olurken tümü elektrikli araçlar en az tercih edilen otomobil türü olmuştur. Tüketiciler, bu tercihlerini elektrikli araçların satın alma maliyetlerinin yüksek olması, elektrikli araç teknolojisinin yeterince güven kazanmamış olması, menzilin ve şarj istasyonlarının yetersiz olması şeklinde açıklamışlardır (Axsen ve Kurani, 2013).

Japonya'da yeni nesil araçların ulusal ve bölgesel açıdan yapacakları ekonomik etkileri girdi-çıkı modelleri yoluyla inceleyen çalışmada, otomobil endüstrisinde hibrit ve elektrikli araçlara geçişin sadece otomotiv endüstrisini değil ilgili diğer endüstri yapılarını da etkileyeceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca, yeni teknolojilerden en fazla otomotiv endüstrisinin en yoğun olduğu bölgelerin etkileneceği açıklanmıştır (Shibusawa ve Miyata, 2017).

Tümü elektrikli, yakıt hücreli ve şarj edilebilir elektrikli araçları satın alma ve kullanım maliyetleri üzerinden karşılaştıran diğer bir çalışmaya göre, konvansiyonel içten yanmalı motorlu araçlarla karşılaştırıldığında, elektrikli araçların yüksek satın alma maliyetine, düşük yakıt giderlerine, düşük dışsal maliyete, muhtemelen yüksek sigorta maliyetine ve muhtemelen düşük bakım, onarım maliyetine sahip oldukları belirtilmektedir (Delucchi ve Lipman, 2010).

4. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Elektrikli araçların Türkiye'deki satışı 2012 yılında başladığından henüz oldukça yenidir ve dünya ülkeleri ile kıyaslandığında çok düşük seviyededir. Ülkemizde otomotiv endüstrisinin Türkiye ekonomisine katkıları konusunda birçok araştırma olmasına karşın gelecekte önemli bir yer tutacağı öngörülen çevre dostu ve elektrikli araçların etkileri ile ilgili sınırlı sayıda akademik çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların çoğunluğu da fen bilimleri alanındadır. Öte yandan, otomotiv endüstrisi 2005 yılından beri Türkiye'nin ihracatında ilk sırada yer almaktadır ve bu endüstrideki teknolojik gelişmelerin ekonomik ve sosyal etkileri de ülkemiz açısından çok önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, elektrikli araçların pazar payındaki artışların otomotiv endüstrisi istihdamı, çevre ve dış ticaret dengesi üzerindeki muhtemel etkilerini ortaya koyarak disiplinler arası araştırmalara katkıda bulunmaktır. Bu bağlamda, katılımcılara elektrikli

araçların dünyadaki ve Türkiye'deki geleceğini nasıl gördükleri, bu araçların Türkiye ekonomisine katkıları ve Türkiye'de başarılı olmaları için gerekli unsurların belirlenmesine yönelik nitel araştırma tekniği kullanılarak yarı yapılandırılmış açık uçlu derinlemesine mülakat soruları hazırlanmıştır (Alshenqeeti, 2014: 40). Yarı yapılandırılmış açık uçlu soruların belirlenmesinde ise, konuya ilişkin araştırmalar, yayınlar ve hali hazırda otomotiv endüstrisinde çalışan beş yöneticinin görüşlerinden yararlanılmış ve benzerlik gösteren ortak ifadelerden dört soru hazırlanmıştır. Böylece araştırma konusuna yönelik var olan sınırlı bilgilere katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Otomotiv endüstrisinde kolayda örnekleme yoluyla bilgi edinilebilecek yöneticilerle irtibata geçilmiş, Temmuz 2017-Mart 2018 döneminde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yoğun iş programları çerçevesinde mülakat için zaman ayıran 5 katılımcı ile çalışmalar yürütülmüş, ziyaretlerde her iki araştırmacı da yer almıştır. Katılımcıların elektrikli araçlar konusunda faaliyet gösteren kuruluşlarda çalışıyor olması ve/veya bu alanda yayın yapmış olması dikkate alınmıştır. Katılımcılardan ilki, Türkiye'de üretilen ilk elektrikli araç olan Fluence ZE ve Mayıs 2018 itibarıyla satışı süren araçlardan biri olan Renault Zoe elektrikli araçlarının satış ve satış sonrası hizmetlerini veren Renault MAİS firmasının Genel Müdürü-CEO'su Berk Çağdaş'tır. Renault ile Dacia otomotiv markalarının Türkiye Genel Distribütörü MAİS Motorlu Araçlar İmal ve Satış A.Ş. 10 Ocak 1968 tarihinde OYAK Grup şirketi olarak kurulmuştur ve ilk Renault marka otomobili Türkiye'de 1971 tarihinde satışa sunmuştur (Renault, 2017).

Katılımcılardan ikincisi, Türkiye'de Mart 2018 itibarıyla satışı devam eden BMW İ3 elektrikli ve İ8 hibrit araçlarının ithalatından ve dağıtımından sorumlu olan Borusan Otomotiv BMW Ürün ve Fiyatlandırma Yöneticisi Murat Akcan'dır. Üçüncü katılımcı, Jaguar I-PACE tümü elektrikli aracının ithalatını ve satışını gerçekleştiren Jaguar ve Land Rover Elektrikli Otomobiller Müdürü Mustafa Güvendir. Dördüncü katılımcı, ulusal kanallardan birinde otomotiv programları hazırlayıp sunan gazeteci ve eski otomotiv sektörü yöneticisi Saffet Üçüncü ve son katılımcı, sivil toplum kuruluşu Türkiye Elektrikli ve Hibrit Araçlar Platformu TEHAD'ın yayın yönetmeni ve yazarı Berkan Bayram'dır. Araştırmanın güvenilirliği çerçevesinde, mülakatlarda paylaşılan bilgilerin analizinde katılımcıların özgün yanıtlarına sadık kalınarak betimleyici bir yaklaşım ile gerekli görülen durumlarda birebir alıntılara yer verilmiştir.

5. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma sürecinde, beş katılımcı ile yüz yüze mülakatlar yapılmış ve bu doğrultuda veriler düzenlenmiştir. Katılımcılara, ilk olarak, araştırmanın amacı ve yöntemi ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Katılımcılardan araştırma kapsamında isimlerinin, unvanlarının ve görüşlerinin açıklanması ile ilgili izinlerinin alınmasının ardından, dört ana soru aktarılmıştır. İlk soru; "Sizce gelecekte İçten Yanmalı Motorlu, dizel motorlu, elektrikli, doğal gaz, hidrojen ve yakıt hücreli araçların rolü ne olacak?" sorusudur. İkinci soru; "Elektrikli araçların dünyadaki ve Türkiye'deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?" sorusu çerçevesinde başlıklandırılan kısımdır. Üçüncü soru ise; "Elektrikli araçların

Türkiye ekonomisine katkıları (cari açık, istihdam, büyüme, çevre) sizce neler olabilir?” sorusudur. Dördüncü ve son soru ise “Elektrikli otomobillerin Türkiye’de başarılı olması için gerekli unsurlar sizce nelerdir?” sorusudur. Katılımcıların verdikleri tüm yanıtlar ve yorumlar, yanıtların yoğunluğunu ve yönünü belirlemek için sistematik bir yaklaşım olan içerik analizi tekniği kullanılarak harmanlanmış ve analiz edilmiştir (Erdoğan ve Çalışkan, 2011: 308–316).

5.1 İçten Yanmalı Motorlu, Dizel Motorlu, Elektrikli, Doğal Gaz, Hidrojen ve Yakıt hücreli araçların Gelecekteki Rollerine İlgili Yönlendirilen Soruya Verilen Yanıtların Çözümlemesi

Mülakatın ilk sorusu; “Sizce gelecekte İçten Yanmalı Motorlu, dizel motorlu, elektrikli, doğal gaz, hidrojen ve yakıt hücreli araçların rolü ne olacak?” sorusudur. Katılımcılardan bu soruya alınan yanıtlar çerçevesinde, ortak görüş, **Avrupa’da dizel motorlu araçların yasaklanması nedeniyle, gelecekte İçten Yanmalı Motorlu araçların pazar payının önemli ölçüde azalacağı ve buna karşılık elektrikli araçların pazar payının giderek artacağı görüşü etrafında toplanmaktadır.**

5.2 Elektrikli Araçların Dünyadaki ve Türkiye’deki Geleceği ile İlgili Yönlendirilen Soruya Verilen Yanıtların Çözümlemesi

Mülakatın ikinci sorusu, tümü elektrikli araçların dünyadaki ve Türkiye’deki geleceği ile ilgili olmuştur. Bu çerçevede, katılımcılara; “Elektrikli araçların dünyadaki ve Türkiye’deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların bu soruya verdiği ortak görüş, **elektrikli araçların Amerika Birleşik Devletleri ve Norveç başta olmak üzere İskandinav ülkelerinde daha yakın gelecekte yaygınlaşacağı, Türkiye’de ise daha uzun zaman alacağı yönündedir.** Öte yandan, üretici firmaların çalışmalarına ve devlet teşviklerine bağlı olarak bu sürecin hızlanabileceğini de belirtmişlerdir. Katılımcılardan bir tanesi, bu geçişte başlangıçta hibrit olmak üzere tüm yenilenebilir enerjili motorların pazar paylarının artacağını belirtmiştir.

5.3 Elektrikli Araçların Türkiye Ekonomisine Katkıları ile İlgili Yönlendirilen Soruya Verilen Yanıtların Çözümlemesi

Mülakat sırasında katılımcılara sorulan üçüncü soru: “Elektrikli araçların Türkiye ekonomisine katkıları (cari açık, istihdam, büyüme, çevre) sizce neler olabilir?” olmuştur. Katılımcıların tamamı, İçten Yanmalı motor teknolojilerinden elektrikli araç teknolojilerine geçişin ve bu araçların Türkiye’de üretilmesinin çevre başta olmak üzere ülkemizin ekonomisinde **olumlu etkileri olacağını belirtmişlerdir.** Bir katılımcı, elektrikli araçların üretimde katma değeri artırmaları açısından gayrisafi milli hâsılaya (GSMH) katkıda bulunacaklarını belirtirken diğer iki katılımcı bu araçların akaryakıt kullanımını ve dolayısıyla cari açığımızı azaltmaları açısından olacağını üzerinde durmuştur. Öte yandan iki katılımcının ortak görüşü, elektrikli araçların bakım ve onarım masraflarının düşük olması nedeniyle, otomobil yan sanayinde istihdam açısından özellikle kısa vadede

bir takım azalmaların olabileceği yönündedir. İki katılımcı ise bu araçların en büyük katkılarının karbon emisyon azaltılması yoluyla çevre üzerinde olacağını belirtmişlerdir.

Tablo 2: Katılımcıların “Sizce gelecekte içten yanmalı motorlu, dizel motorlu, elektrikli, doğal gaz, hidrojen ve yakıt hücreli araçların rolü ne olacak?” sorusuna yönelik öne çıkan yorumları

Verilen Cevaplardaki Ortak İfadeler
<p>“2020’li yıllarda Kuzey Avrupa ülkelerinden başlayarak Avrupa’da dizel motorlu araçların yasaklanması ile bu ülkelerde çevre dostu araçlara geçiş üç-beş yıl içerisinde daha radikal bir şekilde yaşanacak. Diğer ülkelerde ve Türkiye’de bu geçiş 10-15 yılı alabilir.”</p> <p>“Yakın gelecekte içten yanmalı motorlu araçların zaman içinde hayatımızdan tamamen çıkması ve onların yerini elektrikli araçların alması beklenmektedir. Bunun üç temel nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerden ilki, elektrikli araçların verimlerinin yüksek olmasıdır. Elektrik motorlarının verimleri, yüzde 95 civarında iken içten yanmalı motorlu araçlarda bu verim yüzde 35-40’ları geçmemektedir. Verim kadar önemli ikinci neden ise, egzoz emisyonlarını oluşturan azot oksit, hidrokarbon, karbon monoksit ve karbon dioksit insan sağlığı ve çevre açısından çok önemli tehlikeler oluşturmaktadır. En önemli üçüncü neden ise, otomotiv endüstrisindeki dijitalleşmedir. Elektrikli otomobiller dijital olarak, otonom sürüşe de çok uygun olduklarından öne çıkıyorlar. Son bir yılda katıldığım yurtdışı fuarlarında gördüğüm gibi elektrikli otomobillerin menzilleri iki kata yakın hatta daha fazla artırılmış durumda. Bu konuda birçok yatırım devam ediyor. Tesla’nın Panasonic ile Nevada’da yapmakta olduğu pil fabrikası bu konudaki gelişmelere güzel bir örnektir.”</p> <p>“Batarya teknolojisindeki gelişmeler sayesinde maliyetlerin düşmesi ile 2011 yılında 800 dolar olan batarya maliyeti 2017’de 300-400 dolara kadar indi. 2011’de dünya çapında 45.000 adet olan elektrikli araç sayısı 2017’de tüm elektrikli ve hibrit araçlar dâhil 2 milyon adede erişmiştir. Yakıt hücreli elektrikli otomobillerin fiyatları halen pahalıdır, 2030’dan sonra uygun fiyata düşebileceği tahmin edilmektedir. 2030’dan sonra, 10 araçtan dördünün elektrikli, birinin hidrojen elektrikli, beşinin ise konvansiyonel içten yanmalı motorlu araç olacağı tahmin ediliyor.”</p> <p>“Avrupa’da birçok ülkede dizel motorlu otomobillerin şehir içine girişleri yasaklanmaya başladı. Ülkeler bunu yasakladıkça üreticilerin de bu tip otomobilleri üretmeyeceklerini düşünüyoruz. Sonrasında benzinli otomobillerin tedavülden kalkacağını, yakıt hücreli araçların değil ama tümü elektrikli araçların artarak gideceğini tahmin ediyoruz.”</p> <p>“Üreticilerin ne üretecekleriyle, ülkelere verdikleri kotalarla alakalı olarak 2025’e dek elektrikli araçlar yerini alacak. Örneğin, 4 sene önce 300 km. menzilin bir hayal iken şu anda artık çok sık konuşulur hale geldi. Pil teknolojisinin gelişimiyle ileride 800-900 km. menzilin ortaya çıkmasıyla, insanların elektrikli araçlarla ilgili en büyük önyargısı olan menzilin bitimiyle elektrikli araçların farklı modellerle çok daha yüksek rakamlara ulaşacağını düşünüyoruz. 2020 yılında lüks segmentte otomobil üreten tüm üreticilerde elektrikli otomobil modeli mutlaka olacak.”</p> <p>“Elektrik dışında yakıt kullanan araçların hiçbiri elektrikli araçlar kadar efektif değil. Mesela, hidrojenin her yerden sızma olasılığı var. Ayrıca, doğal gazı ve bu araçlara baktığımızda kullanıcının her halükarda dışa bağımlılığı devam ediyor. Siz elektrikli aracınızı evinizden bile şarj edebilirken hidrojen yakıtını sadece spesifik yerlerden temin edebilirsiniz. Bunun için yatırım yapılması gerekirken elektrikli araçları şehir içinde kullanırken evimizdeki elektrikten faydalanabiliyoruz. Bu nedenle, elektrikli araç dışındaki araçların gelecekte çok fazla yaşayacağını düşünmüyoruz.”</p>

Tablo 3: Katılımcıların “Elektrikli araçların dünyadaki ve Türkiye’deki geleceğini nasıl görüyorsunuz?” sorusuna yönelik öne çıkan yorumları

Verilen Cevaplardaki Ortak İfadeler
<p>“Bu araçların sayısı en fazla Kuzey Amerika’da, Japonya’da, İskandinav ülkelerinde artacaktır. Türkiye’de ise araç sahipliği oranının düşük olması (bin kişiye 150-155 tane araç) nedeniyle bu geçiş yaşanması 10-15 yıla kadar uzayabilir. Bu geçiş sürecinde başlangıçta hibrit olmak üzere, sonra da tümü elektrikli veya yenilenebilir enerjili motorlara geçişin en az 10-15 yıllık bir süreçte gerçekleşeceğini öngörüyorum.”</p>
<p>“Dünyada yılda 10 Milyon adetten fazla otomobil imal eden 4 marka var ve bu büyük üreticiler 2025 yılı için imal ettikleri araçların yaklaşık yüzde 20’sinin yani yaklaşık 3 milyonunun elektrikli olacağı yönünde tahminde bulunuyorlar. Yine, günümüzde her büyük firmanın elektrikli araç projesi var. Norveç ve Amerika Birleşik Devletleri trafikte çalışan elektrikli otomobil sayısı bakımından en önde gelen ülkeler. Bu ülkeler yüksek miktardaki elektrikli satış oranlarına; vergi indirimleri, trafikte elektrikli araçlara özel yolların ayrılması, ücretsiz otoparklar gibi teşvikler sayesinde ulaşabiliyorlar. Zaman içerisinde Avrupa, Amerika ve Asya kıtalarında yer alan tüm ülkelerde bu oranlara yaklaşılacaktır. Türkiye’nin de dünyanın bir parçası olarak bu kapsamda yer alacağını tahmin ediyorum.”</p>
<p>“Elektrikli araçların Türkiye’deki geleceğinin Avrupa’dan biraz farklı ve gecikmeli olacağını düşünüyorum. Bu konuda siyasi otoritenin vereceği kararlar çok önem taşıyor. Bu kararlara örnek olarak 2011’de elektrikli otomobil ve 2016’da hibrit araçlara yönelik ÖTV oranlarının düşürülmesini verebilirim. Avrupada başlayan dizel motorlu otomobillerden kaçışın devam etmesi ve bu yatırımların Türkiye’ye kaydırılması ülkemizde elektrikli araçların yaygınlaşmasını etkileyebilecektir.”</p>
<p>“Dünyada içten yanmalı motorlu araçların yasaklanması ve elektrikli araçların teşvik edilmesi konusunda kural koyulan ülkelerde bu geçiş daha fazla olurken Türkiye’deki bu geçiş tamamen devletin yapacağı regülasyonlara bağlı. Elektrikli araçlarda MTV’nin sıfır olması, ÖTV’nin düşük olması çok önemli ve bunun devam etmesi gerekiyor. Eğer yeni MTV sisteminde ve ÖTV’de artış olursa bu geçiş yavaşlar ve çok niş bir pazar olarak kalabilir. Ayrıca, Avrupa ile kıyaslandığında Türkiye’de şarj istasyonlarının yeni yeni gelişmesi de bu geçişte önemli bir etken.”</p>
<p>“Norveç’te satılan araçların yüzde 29’unun elektrikli araç olduğu verisiyle başladık bu işe. 2017’de bu ülkede satılan araçların yarısının elektrikli olduğunu öğrendim bu arada. 2025’e kadar içten yanmalı motorlu satılan araçları sıfırlama misyonları var.”</p>
<p>“Elektrikli araçların dünyadaki geleceklerini çok parlak görüyorum. Norveç ve Hollanda’da bu araçlar otoyolları, acil yolları kullanıyorlar. Otopanlara para vermiyorlar. Otomobil alırken ayrı imkânları var. İngiltere’de 3000-4000 Poundluk teşvikleri var. Almanya’da yine 3000-4000 Euro’ya kadar teşvik veriyorlar.”</p>

Tablo 4: Katılımcıların “Elektrikli araçların Türkiye ekonomisine katkıları (cari açık, istihdam, büyüme, çevre) sizce neler olabilir?” sorusuna yönelik öne çıkan yorumları

Verilen Cevaplardaki Ortak İfadeler
<p>“Türkiye’de şu anda yaklaşık olarak 1,1 milyon civarında binek araç üretiliyor. Bu araçların 300 bin adedi orta vadede elektrikli üretilen araçlardan oluşsa bunun ekonomik katma değeri mevcut yapıya göre çok daha yüksek olacaktır. Bu katkı bizim analizlerimize göre, otomotivin GSMH üzerindeki katkısında en az yüzde 2- 3 civarında bir artış demektir. Orta vadede istihdama yönelik katkı ise ayrı bir konu, çünkü elektrikli araçlar daha teknoloji yoğun bir iştir. Normal içten yanmalı motorlu araç ve motor üretimi ve montajı ise daha emek yoğunudur. Dolayısıyla bu anlamda, sanayinin daha etkin, verimliliği daha yüksek hale geliyor olması bir sonuçtur. Daha emek yoğun bir üretimden daha teknolojik ve katma değeri yüksek bir ürüne geçiştir.”</p>
<p>“Elektrikli araçların yüzdesi arttıkça sıfır hata ile dünyadaki en kaliteli araçları imal eden bizim fabrikalarımızın üretimi de artacaktır. Bu doğrultuda, otomotiv fabrikalarımız ülkemizde cari açığın kapatılması, ihracat ve istihdam bakımından önemli hizmetler yapıyorlar. Öte yandan, elektrikli otomobillerin yaygınlaşması ile otomobil servis hizmetlerini veren servislerin iş hacimlerinde azalmalar olacağını düşünüyorum. Yetkili servisler bu azalmaları telafi etmek için şarj istasyonlarının kurulması ve akümülatör gruplarındaki güç azalması ve arızalar konularında hizmetler vererek bu akümülatörlerin kesintisiz güç kaynağı olarak kullanılması konusunda çalışmalar yürütüyorlar.”</p>
<p>“Devlet gelirlerinin önemli bir kısmı otomotiv sanayinden sağlanmaktadır. Elektrikli otomobillere geçilerek akaryakıt kullanımının azaltılması ile çevre kirliliğinin azaltılması başta olmak üzere cari açığımızda azalma olacağını tahmin ediyorum.”</p>
<p>“Elektrikli araçların, emisyon açısından evreye katkıları oldukça fazla. Ayrıca, petrolü dışarıdan aldığımız için bu yönde cari açığın azaltılmasına katkıda bulunabilirler. İstihdam olarak da, bu araçlar bataryanın üretilmesi veya istasyon kurulumu açısından faydalı olabilir. Ama ben çok fazla istihdam olanağı görmüyorum.”</p>
<p>“Elektrikli araçların en önemli katkısının çevre konusunda olduğunu düşünüyorum. Bu araçlar insan sağlığına zarar vermezken, içten yanmalı motorlu araçlar insan sağlığı için zararlı.”</p>

5.4 Elektrikli Araçların Türkiye’de Başarılı Olması İçin Gerekli Unsurlar ile İlgili Yönlendirilen Soruya Verilen Yanıtların Çözümlemesi

Mülakatın dördüncü ve son sorusu ise: “Elektrikli otomobillerin Türkiye’de başarılı olması için gerekli unsurlar sizce nelerdir?” olmuştur. Katılımcıların tümüne göre, elektrikli araçların Türkiye’de başarılı olmaları için gerekli unsurların başında, kullanıcıların bu araçlar hakkındaki bilinç düzeylerinin yükseltilmesi ve güvenlerinin sağlanması gelmektedir. Bu konuda katılımcı cevaplarında ön plana çıkan ortak unsurlar; test sürüşleri, eğitim ve tanıtımlar, şarj sürelerinin kısılması, şarj istasyonlarının yaygınlaşması, tüketiciye sunulan finansal ve fiziksel kolaylıklar, üreticiye sunulan üretim ve ihracat teşvikleri olarak göze çarpmaktadır.

Tablo 5: Katılımcıların “Elektrikli otomobillerin Türkiye’de başarılı olması için gerekli unsurlar sizce nelerdir?” sorusuna yönelik öne çıkan yorumları

Verilen Cevaplardaki Ortak İfadeler
<p>“Türkiye’de elektrikli araçların kullanıcılara iyi anlatılması, tanıtılması ve onların güveninin sağlanması gerekmektedir. Bu konuda, yaygın ve örgün basın yayın mecralarının kullanılması, insanlara ürünlerin test ettirilmesi, teknolojik olarak üretilen ürünlerin arkasında durulması, elektrikli araçlardan alınan vergilerinin sıfırlanması, elektrikli araç üretimi yapan firmalara KDV indirimlerinin, üretim ve ihracat teşviklerinin verilmesi, arazi verilmesi ve aynı zamanda istihdamda SGK desteklerinin verilmesi ön plana çıkmaktadır. Elektrikli araçlar, yeni bir teknoloji olduğundan potansiyel müşterilerinin kalbine dokunması özellikle önem taşıyor.”</p>
<p>“Belediyeler elektrikli otomobiller için ücretsiz veya indirimli otoparklar konusunda destek verebilir, bu araçlara özel, ekspres yollar tahsis edilebilir. Avrupa’da olduğu gibi şehir merkezlerine girişte fosil yakıtlı araçlardan ek ücretler istenirken elektrikli otomobillerin ücretsiz olarak girmelerine izin verilebilir.”</p>
<p>“Ülkemizde elektrikli araçların yaygınlaşması için modelin iyi seçilmesi, hızlı şarj istasyonlarının artırılması ve çeşitli devlet desteklerinin artırılması gerekiyor. Elektrikli otomobil kullanımının yaygınlaşması kullanıcı alışkanlıklarının değişimine bağlı olduğunu düşünüyorum. Bu araçlar topluma doğru anlatılmalı ve algı yönetimi iyi yapılmalı. Bu amaçla biz elektrikli araçlar hakkında düzenli olarak eğitim programları düzenliyoruz. Tüketicilere finansal desteklerin verilmesinin yanı sıra şehirlerin belli alanlarında elektrikli araçlara öncelik tanınabilir ve özel yolların tahsis edilebilir.”</p>
<p>“İçten yanmalı motorlu araçlara farklı vergilendirme, Avrupa’daki şehirlerin uyguladığı gibi kurallar konması, içten yanmalı motorlu araçların emisyon vergisi ödemeleri gibi uygulamalar şarj istasyonlarıyla ilgili teşvik verilmesi gerekiyor. Şarj istasyonları konusunda bizim firmamızda da çalışmalar yürütüyoruz. Müşteri açısından üç unsur var: Menzil, fiyat ve nerede şarj edeceği. Menzil bizim işimiz ama şarj istasyonu devletin ve bu konuda çalışan firmaların yapabileceği bir konu.”</p>
<p>“Distribütör firma olarak bizlerin bu araçları bir şekilde Türkiye’ye getirmesi gerekiyor. Biz bu konuya yatırım yapıyoruz. Diğer üretici firmaların da elektrikli araçları getirmesi gerekiyor. Aynı zamanda devlet ve belediye desteği de gerekiyor.”</p>

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

20. yüzyılın başında elektrik motorlu araçların yerini alan içten yanmalı motorların 21. yüzyılın ortalarına doğru yerlerini hibrit ve elektrikli motorlara bırakma durumu, endüstrideki üçüncü önemli dönüşümün işaretlerini sergilemektedir. Küresel otomotiv üreticilerinden Nissan, çevreye duyarlılık ve sürdürülebilirlik stratejileri nedeniyle Avrupa genelinde dizel motorlu araçların satışlarını kademeli olarak durduracağını açıklamıştır. Volvo firması, 2019 yılından itibaren içten yanmalı motorlu araç üretimini durdurup, tamamen hibrit ve elektrikli araçlar üreteceğini belirtmiştir.

Elektrikli araçların pazar payı, özellikle Kuzey Avrupa ülkelerinden ve Amerika Birleşik Devletleri’nden başlayarak tüm dünyada artış gösterse de bu araçların içten yanmalı motorlu araçların pazar payına ulaşmasının zaman alacağı düşünülmektedir. 2017 itibarıyla, 2 milyonu aşan elektrikli araç stokunun 2020 yılında 9 milyon ile 20 milyon ve 2025 yılında 40 milyon ile 70 milyon arasında olacağı tahmin edilmektedir (IEA, 2017: 6).

Elektrikli araçların seri üretiminin ve satışlarının artmasında bazı faktörler ön plana çıkmaktadır. Bunlardan ilki, yenilikçi teknolojiler yoluyla batarya maliyetlerinin düşmesi, enerji yoğunluklarının artması sonucunda şarj edilme sürelerinin kısalmasıdır. Halen devam eden araştırma faaliyetlerindeki sürekli iyileştirmeler sayesinde elektrikli araçlar ile içten yanmalı motorlu araçlar arasındaki maliyet farkının giderek azaldığı gözlenmektedir. Diğer faktör, elektrikli araçların üretilmesini ve kullanımını avantajlı hale getirecek eğitimlerin, finansal ve fiziksel desteklerin sunulmasıdır. Tüketicilere bu araçlarla ilgili doğru bilgilendirme ve tanıtım yapılması, araçların satış fiyatlarında vergi indirimi/muafiyeti verilmesi, üretici firmalara araştırma, geliştirme, üretim ve satış teşviklerinin verilmesi, arazi tahsisinin yapılması, istihdama yönelik teşviklerin verilmesi, kamu araçlarının bu araçlardan teşkil edilmesi, şarj istasyonlarının yaygınlaştırılması katılımcılarımızın da vurguladığı destekler arasında yer almaktadır.

Belediyelerin elektrikli bisikletlerin ve otobüslerin kullanımlarını teşvik etmesi de yine elektrikli sürüşü yaygınlaştırabilecek unsurlardan bir tanesidir. Bunun yanı sıra, Avrupa Birliği ve Japonya'da olduğu gibi benzinli araçların vergi oranlarının yüksek tutulması da fosil yakıtlı araçların sebep olduğu negatif dışsallıkları azaltacak ve elektrikli araçların yaygınlaşmasını destekleyebilecektir. Türkiye'de tümü elektrikli sunulan önemli vergi avantajına rağmen bu araçların pazar payının diğer ülkelere göre çok düşük kalması, bu araçlar konusunda yeterince toplum bilincinin oluşmadığını ve güveninin sağlanmadığını kanıtlamaktadır. Bu bağlamda, konuyla ilgili tüm paydaşların çabası önem taşımaktadır.

Türkiye, günümüzde Avrupa'nın hafif araç üretiminin yaklaşık olarak yüzde sekizini ve küresel otomotiv üretimin yüzde 1,7'sini gerçekleştirmektedir. Ülkemiz elektronik ve beyaz eşya sektörlerindeki başarısına benzer biçimde önemli bir bölgesel araç üretim merkezi kurarak, araç üretiminde uzun vadede bir artış yaşayabilir. Bu çerçevede, elektrikli araçların üretiminin ve satışının artması, bölgesinde zaten önemli bir otomotiv üretim merkezi olan ülkemiz açısından yüksek teknoloji ürünü üretimimizin artırılması, enerji kaynaklı dış ticaret açığımızın azaltılması ve sürdürülebilir bir ekonomiye sahip olabilmemiz açısından önemli bir fırsat olarak görünmektedir.

Zaman azlığı sebebiyle sadece beş katılımcı ile görüşebilmiş olmamız araştırmamızın kısıtını oluşturmaktadır. Mülakatlar sürecinde, katılımcıların samimiyet ve gerçek fikirlerini yansıtacak biçimde sorulara yanıt verdikleri varsayılmıştır. Araştırmanın genelleştirilmesi açısından, katılımcı sayısının artırılarak ve Türkiye'nin yanı sıra diğer ülkelerden katılımcılara da yer vermek gelecekte bu alanda araştırma yapacaklara yeni bir yaklaşım sunabilir.

KAYNAKÇA

- Alshenqeeti, H. (2014). *Interviewing as a Data Collection Method: A Critical Review*, Vol. 3, No. 1.
- Ataman, O. (2012), “Elektrikli Araçlar Konusuna Genel Bir Bakış”, Yenilikçilik ve Çevre Açısından Ankara’da Elektrikli Araçlar Tartışma Toplantısı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No: 188.
- Axsen, J. ve Kurani, K.S. (2013). *Hybrid, plug-in hybrid, or electric-What do car buyers want? Energy Policy*, 61: 532–543.
- Bayram, B. (2017, 12 Aralık). Elektrikli Otomobil Bir Milyon Kişiyi İstihdam Sağlayacak. *Hürriyet Gazetesi*, Erişim Adresi: <http://www.hurriyet.com.tr/teknoloji/elektrikli-otomobil-bir-milyon-kisiye-istihdam-saglayacak-40675653>.
- Bedir, A. (2002). Türkiye’de Otomotiv Sanayi Gelişme Perspektifi, DPT Yayın No: 2660.
- British Petroleum (BP), Erişim Tarihi: 23.07.2017, <http://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/energy-outlook/electric-cars-and-oil-demand.html>.
- British Petroleum (BP), Erişim Tarihi: 23.07.2017, <http://www.bp.com/en/global/corporate/technology/technology-now/unconventional-gas.html>.
- Ce Delft, Erişim Tarihi : **29.07.2018**, <https://www.cedelft.eu/en/publications/1561/indirect-and-direct-co2-emissions-of-electric-cars>
- Delucchi, M. ve Lipman, T. (2010). “Electric and Hybrid Vehicles” içinde, Pistoia, G., Elsevier.
- Dicken P., 2015, *Global Shift Mapping the Changing Contours of the World Economy*, 7th Edition, New York, London: The Guilford Press.
- Erdoğan, I., Çalışkan M. (2011). *Online Group Buying: What Is There For the Consumers?* 7th International Strategic Management Conference Procedia Social and Behavioural Sciences 24.
- Freeman, C. ve Soete, L. (2004). *Yenilik İktisadı*, Tübitak Yayınları Akademik Dizi: 25. Basım, Ankara.
- Global EV Outlook.(2013). Electric Vehicles Initiative, Understanding the Electric Vehicle Landscape to 2020. International Energy Agency.
- Global EV Outlook. (2018). International Energy Agency.
- Granovskii, M., Dincer, I., ve Rosen, M.A. (2006). *Economic and environmental comparison of conventional, hybrid, electric and hydrogen fuel cell vehicles*, *Journal of Power Sources*, 159.
- Haktanır K. (2012). “Elektrikli Araçlar Konusuna Genel Bir Bakış”, Yenilikçilik ve Çevre Açısından Ankara’da Elektrikli Araçlar Tartışma Toplantısı, Türkiye Çevre Vakfı Yayını, No: 188.

- International Energy Agency, (2017), Tracking Clean Energy Progress 2017, Energy Technology Perspectives 2017 Excerpt Informing Energy Sector Transformations.
- Jaguar Türkiye, Erişim Tarihi: 05.05.2018, http://www.jaguar-turkiye.com/jaguar-range/ipace/index.html?utm_source=DirectLink&utm_medium=popup_ipace_kmi&utm_campaign=JaguarIPACE_January2018&form=beni_haberdar_et&email=
- KPMG, (2018), Otomotiv Sektörel Bakış Dergisi.
- Lepetun, J. (2011). *Flowing with the Current, The Political Economy of Electric Car Industry, USA*. Lambert Academic Publishing.
- McGrath, M. 2.06.2017 tarihli BBC haberi, <http://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-40128876>.
- Otomotiv Distribütörleri Derneği, Erişim Tarihi: 29.07.2018, <http://www.odd.org.tr/folders/2837/categorial1docs/2182/BasinBulteni%203%20Temmuz%202018.pdf>.
- Otomotiv Distribütörleri Derneği, Erişim Tarihi: 30.07.2018, http://www.odd.org.tr/web_2837_1/entitiefocus.aspx?primary_id=2104&type=31&target=categorial1&detail=single&sp_table=&sp_primary=&sp_table_extra=&openfrom=sortal
- Otomotiv Distribütörleri Derneği Dergi, (2018), Otomotiv ve Yeni Stratejiler, Sayı 76.
- Otomotiv Sanayii Derneği, (2017) Otomotiv Sanayii Dış Ticaret Raporu.
- Otomotiv Teknoloji Platformu, (2010). Elektrikli Araç Çalışma Grubu Raporu.
- Özpeynirci, E.**, (2017, 17 Temmuz). Irak ve İran Çarpılacak, *Hürriyet Gazetesi*, s. 8.
- Renault MAİS, Erişim Tarihi: 26.07.2017, <https://www.renault.com.tr/renault-kesfet/renault-turkiye/renault-mais.html>.
- Shibusawa, H., ve Miyata, Y. (2017). *Evaluating the Economic Impacts of Hybrid and Electric Vehicles on Japan's Regional Economy: Input-Output Model Approach. Socioeconomic Environmental Policies and Evaluations in Regional Science*.
- Sperling, D. (2018), Three Revolutions Steering Automated, Shared, and Electric Vehicles to a Better Future, Island Press.
- Türkiye Elektrikli ve Hibrit Araçlar Platformu, Erişim Tarihi: 25.07.2018, <http://tehad.org/2018/07/06/elektrikli-ve-hibrid-otomobil-satis-rakamlari-aciklandi/>
- Tesla İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 24.07.2017, <https://www.tesla.com/blog/tesla-and-panasonic-collaborate-develop-nextgeneration-battery-cell-technology>.
- The Guardian, Erişim Tarihi: 25.07.2018, <https://www.theguardian.com/business/2017/jul/05/volvo-cars-electric-hybrid-2019>.
- Toyota İnternet Sitesi, Erişim Tarihi: 26.07.2017, <http://www.toyota.co.jp/en/kids/faq/d/01/04/>.

TÜİK, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=24598>. Erişim Tarihi:
04.05.2018.

Ustabaş, A., (2013). Mikro ve Makro Etkileri Yönünden Elektrikli Otomobiller (Türkiye Ekonomisi Örneği) Doktora Tezi.

Ünlü, N.; Karahan, Ş.; Tür, O.; Uçarol, H.; Özsu, E.; Yazar, A.; Turhan, L.; Akgün, F.; **Tırıs, M. (2003). Elektrikli Araçlar**, Tübitak Marmara Araştırma Merkezi Enerji Sistemleri ve Çevre Araştırma Enstitüsü, Gebze, Kocaeli.

Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde İnovasyona Yönelik Tutumlar ve İnovasyon Engelleri: Çanakkale İlinde KOBİ'ler Üzerine Bir Araştırma *

Ahmet ŞAHBAZ[®] **
Mustafa TANYERİ[™] ***

Öz

İşletmelerin rekabet gücünün ve verimliliklerinin artırılmasında, inovasyon çok önemli bir araçtır. İnovasyon sayesinde maliyetlerini düşürebilen işletmeler; fiyat avantajı, rakipleri karşısında farkındalık ve üstün kalite gibi avantajlar elde edebilmektedir. Büyük ölçekli işletmelerin rakibi durumunda olan KOBİ'ler; ürünlerinde, süreçlerinde, pazarlama yöntem ve tekniklerinde, organizasyon yapılarında inovasyondan faydalanmak durumundadırlar.

Çalışmanın amacı; KOBİ'lerin inovasyona yönelik tutumlarının belirlenmesi, inovasyon uygulamalarını engelleyen işletme içi ve dışı faktörlerin tespit edilmesine yöneliktir. Belirtilen bu faktörler arasındaki ilişki ve ilişki boyutları incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Çanakkale ili ve çevresinde faaliyet gösteren 132 KOBİ'nin sahipleri ve çeşitli kademelerdeki yöneticilerinin görüşleri anket uygulaması yöntemiyle alınmış ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeler, İnovasyon, İnovasyon Tutumları, İnovasyon Stratejileri, İnovasyon Engelleri.

* Bu makale Ahmet Şahbaz tarafından Prof Dr. Mustafa Tanyeri danışmanlığında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde 19.10.2017 tarihinde kabul edilen, " Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde İnovasyona Yönelik Tutumlar ve İnovasyon Engelleri: Çanakkale İlinde Kobi'ler Üzerine Bir Araştırma" adlı doktora tezinin literatür ve analiz kısımlarından yararlanılarak hazırlanmıştır.

© Sorumlu Yazar / Corresponding Author

** Öğretim Görevlisi Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Yenice Meslek Yüksekokulu, asahbaz@comu.edu.tr

*** Prof Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, mustafa.tanyeri@deu.edu.tr

The Innovation Barriers and Attitudes towards Innovation at SMEs: A Study on SMEs in Çanakkale

Abstract

Innovation is a very important tool in increasing companies' competitiveness and efficiency. The companies – who decrease their costs through innovation- gain advantage such as; prise advantage, awareness and higher quality, against their rivals.SMEs who are the rivals of big companies, must benefit from innovation at their products, processes, marketingmethods and techniques and organization structures.

The aim of this study is to determine the SMEs attitudes towards innovation and internal and external factors that prevent/block the innovation applications. The dimensions of the relationship and the relationship between the given factors are tried to be investigated. Forthis, 132 SMEs owners and up level managers' opinions operating in Çanakkale are collected and analyzed through a questionnaire.

Keywords: Small and Medium Sized Firms, Innovation, Innovation Attitudes, Innovation Strategies, Innovation Barriers.

GİRİŞ

Küreselleşme süreciyle birlikte sınırların ortadan kalkmasıyla dünya tek pazar haline gelmiş, işletmelerin bu pazarda rakipleri artmıştır. Dolayısıyla işletmeler için rekabet aynı bölge ve aynı pazar olmaktan çıkarak uluslararası boyuta taşınmıştır. Yoğun ve değişken rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmelerin ayakta kalabilmeleri ürün ve hizmetlerini, üretim yöntemlerini sürekli değiştirmeleri ya da yenilemeleriyle mümkündür. Budurum ise, sınırlı kaynaklara sahip, ekonomik ve teknik açıdan hızla değişen dinamik çevrede faaliyetlerini yürüten ve pazar payları da çok geniş olmayan Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmeleri (KOBİ) daha fazla etkilemiş olacaktır.

Günümüzde hem işletmeler hem de ülkeler açısından dünyada gerçekleşen değişimin farkında olmak ve değişime ayak uydurabilmek önemli bir husustur. Bu değişim sürecinde inovasyon önemi artan kavramlardan birisi olmuştur. Ülkeler rekabetçi ve dinamik bilgi ekonomisine ulaşma hedeflerinde inovasyon ve inovasyon politikalarına önem vermek durumundadırlar. KOBİ'ler açısından inovasyon kavramının her geçen gün önemi artmaktadır. Ayrıca KOBİ'lerin inovasyona yönelik bazı avantajları bulunmaktadır. Bu avantajlar, KOBİ'lerin büyük işletmelere göre değişime daha hızlı adapte olabilmesi, hızlı istihdam potansiyelini bünyelerinde barındırabilmesi, ürün ve hizmet çeşitliliği sunabilmesi, kısıtlı yatırım koşullarında üretim yapabilmesi şeklinde sıralanabilir.

Ülkemizde işletmelerin büyük bir oranı(%99) KOBİ'lerden oluşmaktadır. Bu nedenle ekonomik ve sosyal gelişmenin kaynağı ve kalkınmanın temelini oluşturan KOBİ'lerin güçlendirilmesi önem arz etmektedir. Buna yönelik olarak KOBİ'lerin teknolojiyi kullanarak, ekonomiye daha fazla uyum ve inovasyon ile hızlı büyüme trendi sağlamaları gerekmektedir. Böylece KOBİ'lerin rekabet yaratmaları sonucu verimlilikleri artacaktır. İstihdam açısından da ekonomiye olumlu katkıları olacaktır. Diğer taraftan inovasyon bazı işletmelerde başarılı bir şekilde uygulanırken, bazılarında ise uygulanamamaktadır. Bazı işletmeler inovatif olurken bazıları olamamaktadır. Bu bağlamda KOBİ'lerin inovasyon tutumları ve inovasyon engellerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

1. İNOVASYON KAVRAMI

İnovasyona yönelik çok sayıda ve farklı yazarlar tarafından oluşturulmuş tanım bulunmaktadır. Bu nedenle inovasyon homojen bir kavram olma özelliği taşımamaktadır. Farklı yazarlar ilişkili buldukları unsurlar üzerinde durarak, yeni tanımlar yapmışlardır. Örneğin, inovasyonla ilgili çok sayıda tanım üzerine yapılan incelemede şu sonuçlar elde edilmiştir: Araştırmacıların büyük bir çoğunluğu inovasyonla ilgili açık bir tanım oluşturmayı başaramamıştır. Ayrıca inovasyon kavramına yönelik kullanılan tanımların birçok grupta ayrılabilirliği söz konusudur. Tanımlarda belirtilen hususların uzun vadede değişebilmesi olasılığı söz konusudur (Gündüz, 2012: 89-90).

İnovasyon (innovation), Latince “innovatus” sözcüğünden türemiştir. Yeni yöntemlerin idari, kültürel ve toplumsal alanlarda uygulanmaya başlanması anlamını taşımaktadır. Webster, inovasyonu farklı, yeni sonucun elde edilmesi boyutunda değerlendirmiştir.

Türkçe literatürde, Türk Dil Kurumunun (2007) oluşturduğu yenilik, yenilikçilik, yenilenme ve “yenileşim” kelimelerinin tercih edildiği görülmektedir. Fakat bu durum gerçek anlamın karşılığını tam olarak vermemektedir. Ekonomik ve toplumsal bir sistemin farklılaştırılması ve değiştirilmesi inovasyonun sonucunu göstermektedir. Bu durum inovasyonun kendisinden daha fazla önem taşımaktadır (Elçi, 2006: 1). İnovasyon; yeni yönetim, ticarileştirme, organizasyon, bilgi işlem ve finansman yöntemlerini bulma ve uygulamaya yöneliktir. Dolayısıyla buluş, var olmayı yaratmak, inovasyon ise yaratıcı bir süreçtir (Sarı, 2013: 18). İnovasyon anlam olarak bir şeyin eskisinden kurtuluşu olarak da anlaşılmaktadır. Oysa inovasyon kavramı daha geniş bir tanımlamayı içermektedir. Örneğin inovasyon piyasada alıcısı bulunan her ürün için söz konusudur. Diğer taraftan bir ürünün eski modelinin, ürün üzerinde farklılıklar oluşturularak tekrar müşteriye satılması da inovasyon olarak tanımlanır (Keskin, 2012: 17).

Cumming (1998)'e göre (aktaran Gündüz, 2012: 90) inovasyon, bir ürün ya da süreçteki başarının elde edildiği ilk uygulamadır. Davis ve Devinney (1996) (aktaran Gündüz, 2012: 90) inovasyonu daha değişik bir tanımla değerlendirmişlerdir. İnovasyon, yeni ya da farklı bir çözüm yolunun yeni ya da var olan bir problemi ve ihtiyacı karşılaması olarak bu tanımla belirtilmektedir. Bu bilim adamları yapmış oldukları bu tanımın “yeni ürünler, yeni üretim süreçleri, yeni malzemeler ve kaynaklar, yeni pazarlar ve yeni organizasyon

biçimleri” gibi geleneksel inovasyon tanımlarının büyük bir çoğunluğunu kapsadığını ifade etmektedirler.

İnovasyonun sağlayacağı yararlar kişiler, gruplar ve organizasyonlar boyutunda değerlendirilmelidir. Gronhaug ve Kaufman’a (1988) göre (aktaran Tokmak, 2008: 55) inovasyonun gerçekleşebilmesinde inovasyonun yararlı olması ya da yararlı olacağı algısı önem taşımaktadır. Yararlı olmak; kişilere, gruplara ve organizasyonlara ekonomik fayda sağlamak olarak açıklanabilir. Coopey ve diğerlerine göre (1998) (aktaran Tokmak, 2008: 55) inovasyon özellikle “yeni bir şey”in başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Ayrıca inovasyon bir değişim süreci olarak görülmektedir. Belirtilen “yeni bir şey”; ürün, hizmet, teknoloji, yatırım uygulamaları veya işletmelerdeki idari süreçlerden oluşmaktadır. Furman ve diğerlerine göre ise (2002) (aktaran Tokmak, 2008: 55-56) inovasyon yeni ürünler, üretim süreçleri ve hizmetler ortaya çıkarılması ve pazarlanmasıdır. Belirtilmesi gereken önemli husus inovasyon için her zaman yeni bir ürüne veya hizmete gereksinim duyulmamasıdır. Geçmişte farklı amaçlarla üretilen bir ürünün, hizmetin ya da sürecin farklı bir alanda yeniden pazarlanması mümkün olabilmektedir. Belirtilen bu durum da inovasyon olarak kabul edilmektedir.

Drucker, büyük bir işletmenin de inovasyon yapması gerektiğini belirtmiştir. Aksi durumda büyük bir işletmenin, küçülebileceğini ve yok olabileceğini ifade etmiştir. Motorola CEO’su Jeff İmmelt ise kârlılığın tek kaynağının inovasyon olduğunu vurgulamıştır. Jeff İmmelt göre bugün ve gelecekte işletmelerin yatırım yapmasının tek nedeni inovasyondur. Burada işletmelerin inovasyon yapabilme ve farklılık oluşturabilme yetenekleri ön plana çıkmaktadır. Japonya Başbakanı Junichiro Koizumi, Japonya için yeniden doğuşun, sürekli inovasyon ve insan kapasitesiyle sağlanabileceğini belirtmiştir (Işık ve Keskin, 2013: 44-46).

2. İNOVASYON TÜRLERİ

İnovasyon en yalın tanımıyla son teknolojilerin uygulanması ve yeni ürün ve hizmetlerin üretilmesidir. Diğer taraftan inovasyon yeni pazarlara ulaşmanın ve organizasyonel yapıda meydana gelen değişimlerin yanında ürün ve süreçlerdeki artırimsal inovasyonları da içermektedir. Bu bağlamda yeni ürün, yeni üretim süreci teknolojisi, yeni bir yapı, yönetsel sistem ya da organizasyon üyelerine sağlanan yeni bir plan da inovasyon olarak değerlendirilebilmektedir. Yani inovasyon sadece ürünler için değil süreçlerde, dağıtımda, müşteri deneyiminde, markada ve iş modelinde de yapılabilir (Taşkın ve Kahraman, 2016: 538). Bu bağlamda literatürde çok sayıda inovasyon türleri yer almasına rağmen aşağıda çalışmanın ana unsurlarını oluşturan inovasyon türleri üzerinde durulmaktadır.

2.1. Ürün İnovasyonları

Ürün, bir ihtiyaç ya da beklentiyi karşılamak için pazara sunulan bir nesnedir. Başka bir ifadeyle bir işletmenin ihtiyaç giderici sunumudur. Pazarlanan ürünler olarak fiziksel

mallar, hizmetler, tecrübeler, mekânlar, kişiler organizasyonlar, bilgiler ve fikirler sayılmaktadır (İraz, 2005: 102).

Ürün inovasyonu belirli bir müşteri kitlesinin talebini karşılamak için yeni bir ürün veya var olan ürüne yeni özellikler ekleyerek pazara sürülmesinde ortaya çıkar. Ürün inovasyonları teknolojik inovasyon içerebilir ama ihtiyacı yoktur. Bu ürünler hizmet ve mal içerdiğinden çok açıktır. Ürün inovasyonunun temel amacı işletmeye geçici de olsa tekel pozisyonu sağlayacak yeni ürün veya ürün çeşitleri ortaya koymaktır; bu da ona marjinal maliyetleri üzerinde bir fiyat koyma özgürlüğü verir (Tavassoli ve Karlsson, 2015: 1889). Müşteri temelli talepleri karşılama maksadı ile tanıtılan yeni ürünler veya hizmetler ürün inovasyonu olarak bilinir (Birasnav ve diğerleri, 2013: 66).

İnovasyonu başarıyla benimseyen küçük işletmeler hayatta kalma ve büyüme şanslarını arttırır. İnovasyon hızlı büyüyen KOBİ'ler için hayati öneme sahiptir. Ürün inovasyonları yürüten KOBİ'ler olmayanlara kıyasla daha yüksek büyüme oranları elde edecektir (Subrahmanya,2015: 26).

2.2.Süreç İnovasyonu

İşletmelerde belirli mal ve hizmetleri üretebilmek için yapılması gereken bir dizi iş ve faaliyet topluluğuna süreç kavramı adı verilmektedir. Ayrıca süreç kavramı farklı türde girdilerden müşteri için değer oluşturacak bir çıktının meydana getirilmesi için yapılan faaliyetlerin toplamı olarak da tanımlanır (Marangoz,2012: 53).

Süreç inovasyonu, var olan iş ve faaliyetler bütünüünün gözden geçirilerek yeniden yapılandırılmasıdır. Yeniden yapılanma süreci sonucunda müşteri tatmininin artması beklenmektedir; müşteri tatmini artmıyorsa süreç yenileme etkili olmamıştır. Çünkü süreç yenilemede amaç, müşterilerin değer verdiği iş ve faaliyetleri daha da geliştirmek olmalıdır. Böylece müşteri tatmini ve beklentileri daha iyi karşılanacak işletme de rekabet üstünlüğü sağlamış olacaktır (Ülgen ve Mirze, 2004: 390).İşletmelerin rekabet avantajı sağlaması, diğer işletmelerin yapamadığı ürünleri daha farklı yöntemlerle yapabilmesiyle mümkün olacaktır (Aslan, 2014: 19).

Süreç inovasyonu, iki şekilde sınıflandırılır. İlki süreç teknolojisinin dünyaya yeniliği-belirli bir süreç teknolojisi pazar tarafından hangi derecede biliniyor. Diğerisüreç teknolojisinin işletmeye yeniliği; belirli bir süreç teknolojisi belirli bir işletmenin üretim sistemine hangi derecede yerleşmiştir. Süreç inovasyonu üretim süreci maliyetlerini düşürmeyi ve ürün hacmini artırmayı amaçlar (Birasnav ve diğerleri,2013: 66).

2.3. Organizasyonel İnovasyon

İşletmelerin iş yöntemlerini değiştirmesi ve geliştirmesi, farklılaştırması ve yenilemesi organizasyonel inovasyon olarak tanımlanır. Organizasyonel inovasyonla işletmede var olan yöntemlerin, işletme şartlarına uyumlu hale getirilmesi söz konusudur. Bu inovasyon

çeşidi ile maliyetleri düşürmek ve verimliliği artırmak temel amaçtır (Keskin,2012: 20).

Organizasyonel inovasyon ile işletmelerin iş performansı ilişkisini belirlemeye yönelik yapılan birçok araştırma bulunmaktadır. İlgili araştırma bulguları; organizasyonel inovasyonun uzun dönemli rekabet üstünlüğü sağlamadaki önemini göstermektedir. Bu inovasyon, rekabet üstünlüğü sağlamada iki ana işlevi yerine getirmektedir. Birinci ana işlev, bu inovasyonun teknik seviyedeki ürün ve süreç inovasyonları için ön koşul olmasıdır. İşletme bu inovasyon çeşidinde başarılı değilse, sürdürülebilir bir ürün inovasyonu oluşturamaz. İkinci ana işlevi ise, bu inovasyonun rekabette üstünlüğü sağlama aracı olmasıdır. Organizasyonel inovasyon ile taklit edilmesi mümkün olmayan, organizasyonun kendine özgü ve değerli bir öz yetkinliği oluşturulmaktadır (Burmaoğlu ve Şeşen, 2011:3).

Organizasyonel inovasyonlar etkinlik, üretkenlik karlılığı, esneklik ve yaratıcılığı arttırmayı hedefleyen, işletmenin rutinindeki değişiklikleri içeren inovasyonlardır. Bu inovasyonun örnekleri aşağıda sıralanmıştır (Tavassoli ve Karlsson, 2015: 1890).

- ✓Yeni stratejilerin tanıtılması ve uygulamaya konulması,
- ✓İşçiler arasında bilgi yayılımını, depolamayı, kodlamayı, paylaşmayı, adaptasyonu, araştırma becerilerini arttıran bilgi yönetim sistemlerinin tanıtılması,
- ✓Yeni yönetsel ve kontrol sistemleri ve süreçlerinin tanıtılması,
- ✓Takım çalışması ve dağıtılmış karar vermeyi de içeren teşvik edici yapıyla birlikte yeni dâhili yapının tanıtımı,
- ✓Tedarikçiler, müşteriler, müttefikler, ortaklar, taşeronlar, dışkaynaklar ve offshoring ile dikey işbirliğini içeren diğer işletmeler ve /veya kamu kuruluşlarıyla harici şebeke ilişkilerinin tanıtılması,
- ✓İşletme içi kilit pozisyonlara yeni personel alımı.

2.4. Pazarlama İnovasyonu

Pazarlama inovasyonu, yüksek performans yolunda rekabet avantajında önemli bir kaynaktır. Schumpeter, inovasyonun işletmelerin varlık sermayelerini sürdürmede yardımcı olduğunu, öbür türlü mükemmel rekabete doğru acımasızca eğilimi olan ekonomik dinamiklerin altında eriyeceğini öne süren ilk kişidir (Naidoo,2010: 1313). Deneysel kanıtlar pazarlama inovasyonunun rekabet avantajı elde etmede ve geliştirmede yararlı olduğunu gösterir, en azından maliyetleri düşürmede ve farklılaşmada etkilidir (Tavassoli ve Karlsson, 2015: 1889).

Ürün, hizmetlerde ve ambalajda farklı ve yeni bir tasarım ve de müşteri ilişkileri

yöntemlerinde farklılıklar pazarlama inovasyonu ile gerçekleştirilir. Pazarlama inovasyonu ile amaç yeni pazarlar bulmak, ürünü farklı bir şekilde konumlandırmak, satışları artırmak, müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaktır. Örnek olarak dünyada www.amazon.com ve ülkemizde ise www.yemeksepeti.com verilebilir (Keskin,2012: 18-20). Özellikle anaokulu ve kreşler hedef alınarak vitranın çocuklar için geliştirmiş olduğu çocuk ergonomisi düşünülerek tasarlanmış “junior banyo” ürünleri pazarlama inovasyonuna örnek gösterilebilir (Elçi,2006: 12-13).

Ürün veya hizmet gelişimi inovasyonun en bilinen türü olabilir ama diğer türler süreç, pazarlama, lojistik ve işletme inovasyon modellerini içerir. İnternetteki gelişmeler işletmelerin pazarlama kanallarının web sitelerini içermesine izin verir ki bu pazarlama inovasyonunu birinci / en önemli örneğidir. Müşteriler, distribütörler, ve tedarikçilerle birlikte çalışmaya izin veren stratejik ortaklık işletme modellerinde inovasyonu temsil eder (Robinson ve Stubberud,2012: 54).

3. KOBİ'LERDE İNOVASYONUN ÖNEMİ VE İNOVASYON GEREKSİNİMİ

İnovasyonun işsizlik, refah oluşumu ve ulusal ve uluslararası seviyede ekonomik büyüme için önemi, literatürde neden bu kadar dikkat çektiğini açıklamaktadır. Yoğun global rekabetin, kısalan ürün yaşamı döngülerinin ve hızla değişen tüketici zevklerinin olduğu bir çağda inovasyon önemlidir. Madrid- Guijaro işletmelerin hayatta kalmak, rekabetçi olmak ve büyümek amacıyla inovasyon yapmak için teknolojik kapasitelerinin avantajlarını sonuna kadar kullanmaları gerektiğini önermiştir. Madrid- Guijaro; inovasyon ve rekabetçilik arasındaki yakın ilişkileri hem mikro hem de makro seviyelerde vurgulamışlardır (Kotey ve Sorensen, 2014: 407).

KOBİ'ler istihdam yaratma, ekonomik büyüme ve geliştirmekte olan ekonomilerin ve gelişmiş ekonomilerin ekonomik dinamikleri açısından önemli bir unsurdur. KOBİ'lerin bu katkıları yapabildikleri en önemli araçlardan biri, inovasyonu gerçekleştirme kabiliyetidir. Farklı büyüklükteki işletmeler arasında KOBİ'ler genellikle daha esnektir kendilerini daha iyi uyarlar, müşterilerine yakın olurlar ve daha yeni fikirler geliştirip uygulamaya koyulurlar. Basit nitelikteki organizasyon yapısı, düşük risk algılamaları, aslında bu özelliklerin inovatif olmalarını kolaylaştıran temel özelliklerdir. KOBİ'lerin inovasyon yapma kabiliyeti önem kazanmaktadır. Çünkü inovasyon ulusların bölgelerin işletmelerin rekabetçiliğinde faktör olarak yaygın kabul edilmektedir. Teknolojik inovasyon, bireysel girişimlerin mikro düzeyde büyümesini teşvik ve makro düzeyde sanayi büyümesine yeni bir boyut kazandırma potansiyeline sahiptir. Farklı büyüklükteki işletmeler arasında, yeni kurulan işletmeler, endüstriyel ve çevre ekonomileri dâhil olmak üzere KOBİ'ler gerçekleştirilmemiş inovasyon potansiyeline sahiptir (Subrahmanya,2015: 26-27).

KOBİ'lerin esnek yapıları inovasyon aktiviteleri için büyük şirketlerden daha fazla avantaj sağlar. Teknoloji, üretim metotları ve pazarlama gibi inovasyonlara daha kolay uyum sağlayan KOBİ'ler kolaylıkla, Ar-Ge sonucu ortaya çıkan ürünü ticari hale getirebilir. İnovasyon temelli stratejiler önemli katkılar sağlar, KOBİ'ler için rekabetçiliği artırır,

koruma ve sürdürülebilirliği garanti eder (Bozkurt ve Kalkan,2014: 190).

KOBİ'lerin performansına direkt etkisinin yanında inovasyon süreci boyunca öğrenmek, bilgiyi uygulama, asimile etme ve belirleme olarak tanımlanan emici kapasiteyi meydana getirir. İnovatif KOBİ'ler tarafından geliştirilen emici kapasite sonuçta rekabet avantajı demektir. İnovasyonun faydaları; ekonomiyi öğrenme, ölçek ve kapsam ekonomisi ileriki inovasyonlar da avantaj ve standartları belirleme yetisini içerir (Rosenbusch,2011: 444). İnovasyon ve profesyonellik arasındaki ilişki aile işletmelerinin inovatif kapasitelerini etkileyebilecek kritik ama tartışmalı bir konudur. Profesyonellik mevcut durumun ötesine geçmek için bağlılık, özgüven ve sınır-kapsam aktivitelerini artırır ve inovasyon da üstün rekabetin önemli bir kaynağıdır. Şu anki işletme ortamının karmaşıklığı ve dinamikliği rekabet avantajına sahip olmada önemli olan her iki kilit faktörde derin bilgiye sahip olmayı gerektirir (Soto,J.D,2016: 332-333).

4. KOBİ'LERDE İNOVASYON STRATEJİLERİ

Strecker'e göre; inovasyon stratejisi inovasyon aktivitesine bağlı olarak işletmenin yaptığı stratejik seçimlerin toplamını ifade eder. Wei ve Wang inovasyon stratejisinin işletmenin organizasyon içinde inovasyonu teşvik ve değerlemesini yansıttığını söyler. Dodgson inovasyon stratejisinin, inovasyon için işletmenin amaçlarını karşılamakta kaynakların nasıl kullanılacağını ve böylelikle rekabetçi avantaj sağlamak ve değer katmaya rehberlik edeceği sonucuna varmıştır. İnovasyon stratejisi işletmelerin kurumsal amaçlara en iyi uyan inovasyon türüne karar vermesine yardımcı olur (Sattayaraksa ve Sakun, 2015: 108-109).

KOBİ'ler rekabetçi ortamda varlıklarını sürdürmek ve durumlarını korumak için inovasyona önem vermelidir. İnovasyon stratejileri ile KOBİ'lerin küresel alanda rekabet avantajı sağlamaları mümkündür. KOBİ'lerin bazıları tamamen inovatif stratejiler belirlemektedir. Diğer taraftan bazı KOBİ'lerde, büyük işletmelerin tercih etmedikleri alanlarda yenilik aramaktadır. Böylece yapılan, yeniliklerin patentleri üzerinden gelir sağlamaktadır. Bunun gerçekleşmesi için pazarı ve teknolojiyi ciddi bir şekilde izlemelidirler. KOBİ'ler teknik düşünceleri ve uygulamaları ilk kez kullanarak, büyük işletmelerin desteklerini alabilirler (Aksoy ve Demirel,2008: 396-397). KOBİ'lerde inovasyon stratejileri saldırgan, savunmaya yönelik, taklitçi, bağımlı, geleneksel ve farklılaştırma stratejileri olarak sıralanabilir (Deniz,2011: 152).

4.1.Saldırgan İnovasyon Stratejileri

Yeni bir ürünü veya yeni bir üretim sürecini rakip işletmelerden daha önce geliştirip pazara sunarak teknik alanda ve pazarda önderliği ele geçirmek bu stratejinin temel amacını oluşturmaktadır. Saldırgan stratejiyi uygulamak isteyen işletmelerin yüksek gelir beklentisi ile birlikte yüksek risk olasılığı da bulunmaktadır. Dolayısıyla başarısızlık kaçınılmaz olabilir. Bu nedenle, bu stratejiyi uygulamak isteyen işletmelerde Ar- Ge bölümüne büyük görev düşmektedir (Kılıç,2011: 118).

4.2.Savunmacı İnovasyon Stratejileri

Savunmacı inovasyon stratejisini uygulayan işletmeler, teknoloji üretme konusunda öncü ve pazarlara ilk giren olma amacını taşımazlar. Fakat teknolojik gelişmelerin de gerisinde kalmak istemezler. Bu stratejiyi uygulayan işletmeler yüksek Ar-Ge maliyetlerinden ve radikal yeniliklerden oluşan riskten kaçınmak isterler. Bu stratejiyi tercih eden işletme teknolojik yenilik yapmaktansa bunun yerine var olan teknolojide iyileştirmeler yapmayı hedefleyebilir. Diğer bir deyişle işletme radikal bir yenilik yerine tedrici bir yeniliği tercih etmektedir. Savunmacı inovasyon stratejisini benimseyen işletmeler, iyileştirilmiş ürünlerini sınırlı sayıdaki pazar bölümlerine yönlendirerek, buralarda etkili ve verimli olmak isterler. Bunun için daha fazla çaba gösterirler (Deniz,2011: 155).

4.3.Taklitçi İnovasyon Stratejileri

Bu stratejiyi izleyen işletmeler genelde lider işletmeyi takip etmektedir. Ayrıca düşük işgücü, malzeme, enerji ve yatırım maliyetleriyle çalışmayı tercih etmektedirler. Ar-Ge'ye fazla kaynak ayırmak istemezler. Bu stratejiyi benimseyen işletmeler pazarda hakim olan teknolojiye sahip olmadıklarından maliyet üstünlüğü ile rekabet etmeye çalışmaktadır (Güleş ve Bülbül, 2004: 176).

4.4.Bağımlı İnovasyon Stratejileri

Bu stratejide işletmeler, teknolojik yenilik açısından güçlü bir işletmenin uydusu ve alt kuruluşu gibi çalışmaktadır. Bağımlı işletmeler, genellikle ürün tasarımında ve Ar-Ge faaliyetlerinde bütünüyle büyük işletmeye bağlı olan sermaye yoğun işletmelerdir. Tam bağımlı strateji benimseyen işletmeler, büyük ölçekli ve teknolojik bakımdan güçlü bir işletmenin bir departmanı gibi faaliyet göstermektedir (Kılıç,2011: 120).

4.5.Geleneksel İnovasyon Stratejileri

Teknolojileri genellikle mesleki yetenek ve becerilere dayanmaktadır. Pazarda değişim talebi olmaması ve rekabetin değişime zorlamaması durumunda değişikliğe gidilmesi söz konusu değildir. Yapılan değişiklikler ise teknoloji boyutuyla ilgili olmayıp daha ziyade “moda” olarak adlandırılabilir tasarıma yönelik yeniliklerdir. Bu stratejiyi izleyen işletmelerin, teknolojik yeniliklerin yüksek olduğu ve teknoloji bağımlı endüstrilerde yaşamaları oldukça güçtür. Diğer işletmelerin yaptıkları yeniliklerin etkisiyle endüstrilerin de zamanla dışlanmaları söz konusudur (Tokmak,2008: 85).

4.6.Fırsatları İzleme Stratejisi

Bu stratejide rakibin zayıf yönü ve pazarın keşfedilmemiş yönleri bulunmaya çalışılmaktadır. Bu stratejiyi izleyen işletmeler, dışa dönüktür. Ayrıca sürekli olarak yeni pazar fırsatları araştırmaktadırlar. Bu stratejiyi benimseyen işletmelerin genelde inovasyona açık işletmeler olduğu söylenebilir. Bu işletmelerde Ar-Ge faaliyetleri önemlidir. Hızlı değişen

pazarlarda lider işletmenin görmediği ya da boş bıraktığı fırsatlardan yararlanmaktadırlar. Bunu başarırken rakiple karşı karşıya gelmezler. Rakipleri kadar etkili olmasalar da sürekli rakiplerine karşılık verebilecek yenilikler yapmaları mümkündür. İşletmelerin bu stratejiyi başarı ile uygulayabilmesi için güçlü bir iletişim ağına sahip olması gerekmektedir. Ayrıca pazardaki fırsatları ilk önce görmesi, potansiyeli yüksek yeni fikirleri ilkönce fark eden olması ve büyük rakipler tarafından göz ardı edilen geniş pazarlardaki fırsatları değerlendirmesi önem arz etmektedir. Bu stratejide girişimcilik yeteneği yüksek olan işletmelerin başarı şansı yüksektir (Tokmak,2008: 86).

5. KOBİ'LERDE İNOVASYON ENGELLERİ

KOBİ'ler de inovasyon çalışmaları inovasyonu engelleyen veya katılan faktörlere ve başarılı bir inovasyon karakteristiğine odaklanmaktadır. Örneğin; Damanpour (1991) inovasyon ve aşağıdaki belirleyiciler arasında pozitif ilişki bulmuştur. Dış- iç iletişim, kaynaklar, yönetsel yoğunluk, teknik bilgi kaynakları, değişime karşı yönetsel tavır, profesyonellik, fonksiyonel farklılık ve uzmanlıktır. Resmîleştirme, yönetsel imtiyaz ve dikey farklılık gibi bazı belirleyicilerin belirli bir ilişkisi olmadığını bulduğu gibi, inovasyon ve merkezçilik arasında negatif ilişki bulmuştur (Laforet,2013: 490-491).

Sanayileşmiş ülkelerde bile KOBİ'lerin büyük işletmelerden daha fazla inovasyon engelleriyle yüzleşmesi beklenir. KOBİ'ler görece daha az uzmanlık veya iç kaynaklara sahip olduklarından, inovasyonun interaktif karakteri büyük işletmelerde daha yoğun hale gelir. Bu, engellere daha fazla önem verilmesinin sebeplerinden biridir. KOBİ'ler inovasyon engellerini belirledikleri, etkilerini ve bunları elemek için çalıştıkları takdirde inovasyonun doğal akışı yeniden kurulacak ve sürdürülecektir. İnovasyon otomatik ve kendiliğinden bir süreç olmadığından girişimcilerin motivasyon, efor ve ilerlemek için riskleri kabullenmelerine ihtiyaç duyar. Girişimciler inovatif aktiviteleri boyunca çeşitli engellerle karşılaşır. Hadjimanolis, inovasyon engellerini iki şekilde gruplandırmıştır; içsel engeller ve dışsal engeller. Dışsal engeller tedarik, talep ve çevresel olarak gruplandırılmıştır. Tedarik engelleri, teknolojik bilgi, finansal ve kayıp materyal olarak çeşitlendirilir. Talep engelleri, tüketici ihtiyaçları, inovasyonun risk olarak görülmesi, ulusal ve uluslararası pazar sınırlarını içerir. Çevresel engellerin değişik hükümet kanunları, rekabet ölçümleri ve kanunlar olduğu söylenebilir. İçsel engellerin bir kısmı işletmenin yetersiz kaynaklarından ötürüdür. Finansal gücün azlığı, teknolojik uzmanlığın yetersizliği, yönetim, kültür vb. içsel engellere örnek verilebilir. İçsel engellerin diğer kısmı sistemin yetersizliğindedir. Eski muhasebe sistemleri örnek olarak verilebilir. İçsel engellerin diğer bir kısmı insan kaynaklarının yetersizliğindedir. Riske karşı yönetimin tavrı, çalışanların yeniliğe direnmesi örnek olarak verilebilir. Piatner, engelleri işletmeye karşı dıştan(tedarik, talep, çevresel) ve işletmeye karşı içten (kaynak bağıntılı, kültür ve sistemler bağıntılı, insan doğası bağıntılı) olarak farklılaştırmıştır. Tedarik engelleri, teknolojik bilgi, ham maddeler ve finansmanın sağlanması zorluğunu içerir. Talep engelleri tüketici ihtiyaçları, inovasyonun riskleri algılama biçimleri ve içsel, dışsal pazar sınırlamalarıdır. Çevresel olanlar, farklı hükümet yönetmeliklerini, güvensizlik ölçümlerini ve politika davranışlarını içerir. Kaynak bağıntılı olanlar, içsel fonların,

teknolojik uzmanlığın veya zaman yönetimi eksikliği; kültür ve sistem bağıntılı olanlar çağdışı muhasebe sistemleri; insan doğası bağıntılı olanlar bazı yönetimin riske karşı tavrı veya çalışanların yeniliğe karşı direnci olarak tanımlanabilir (Kalkan ve diğerleri, 2012: 104-106).

6. ÇANAKKALE İLİNDE FAALİYET GÖSTEREN KOBİLERE YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Çanakkale sınırları içerisinde yer alan KOBİ'lere yönelik araştırma sonuçları değerlendirilecektir. Çanakkale'de faaliyette bulunan işletmelerinin büyük çoğunluğu KOBİ statüsündeki işletmeler oluşmaktadır. Ayrıca il sınırları içinde sanayi işletmelerinin büyük bir kısmını KOBİ'ler oluşturmaktadır.

6.1. Araştırmanın Amacı

KOBİ'lerde inovasyon türleri ve inovasyon uygulamalarını etkileyen faktörler belirlenmeye çalışılacaktır. İnovasyon uygulamaları, KOBİ'lerde işletme içi ve işletme dışı engeller olarak ayrılmakta ve her iki engelin olumsuz etkileri tespit edilecektir. Diğer taraftan işletmelerin Ar-Ge'ye ayırdıkları pay, işletmelerin içinde buldukları sektörün yapısı ve faaliyet alanları inovasyon etkenleri olarak ele alınmaktadır. KOBİ'lerde inovasyon türleri ile inovasyon etkenleri arasındaki ilişki üzerinde durulmaktadır.

6.2. Evren ve Örneklem

Çanakkale il merkezi ve ilçeleri, araştırmanın uygulanacağı bölge olarak belirlenmiştir. Örneklem bölgesi belirlendikten sonra örneklem büyüklüğünün belirlenmesi amacıyla; Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası, Çanakkale KOSGEB İl Müdürlüğü, Çanakkale Sanayicileri ve İşadamları Derneği ve Çanakkale Tarım İl Müdürlüğü yetkilileriyle görüşülmüştür. Çalışan sayısı 1-9 arasında olan mikro ölçekli işletmeler ve çalışan sayısı 250 üzeri olan işletmeler çalışma kapsamına alınmamıştır. TÜİK Balıkesir Bölge Müdürlüğü ve Çanakkale KOSGEB İl Müdürlüğünden alınan verilere göre; Çanakkale de faaliyette bulunan ve çalışan sayısı 10-49 olan 749 işletme, çalışan sayısı 50-249 olan 50 işletme bulunmaktadır.

Yüz yüze görüşme tekniği kullanılarak, anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Toplam 132 anket araştırmada kullanılmıştır. Uygulama için tercih edilen işletmelerin bazıları katılımı istememiştir. Bazı anketler ise analizler için uygun şartları taşımamaktadır.

6.3. Araştırmanın Yöntemi

Araştırma yöntemi olarak anket uygulaması gerçekleştirilmiş ve uygulamaya yönelik anket formun dört bölümden oluşmaktadır. Anket formunun birinci bölümünde, işletme temsilcilerinin demografik özellikleriyle, işletme bilgilerine yönelik sorular bulunmaktadır. Demografik özelliklere yönelik; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, işletmedeki görev durumu

ve çalışma süresi hakkında sorular bulunmaktadır. Ayrıca bu bölümde; işletmenin yasal statüsü, faaliyet süresi, faaliyette bulunduğu sektör, istihdam edilen çalışan sayısı, Ar-Ge payları, inovasyon stratejilerini belirlemeye yönelik sorular yer almaktadır.

Anket formunun İkinci ve üçüncü bölümde 5'li Likert ölçeği soruları bulunmaktadır. İnovasyon türlerini belirlemek amacıyla 20 soru sorulmuştur. Bu bölümde işletmelerin inovasyona bakış açısı ve hangi inovasyon türlerini benimsedikleri ve uygulamaya geçirdiklerine yönelik sorular yer almaktadır. 5'li likert tipi soruların oluşturulmasında (Günay, 2007: 99-102) ve (Kılıç,R., 2011: 239-242) tarafından uygulanan anket formlarından da yararlanılmıştır.

Anket formunun üçüncü bölümünde inovasyon uygulamalarını engelleyen işletme içi ve işletme dışı faktörleri belirlemek amacıyla 43 soru sorulmuştur. Bu bölümde işletmenin inovasyon konusundaki düşünce ve tutumları tespit edilmektedir. 5'li likert tipi soruların oluşturulmasında (Günay, 2007: 99-102) ve (Kılıç,R. 2011: 239-242) tarafından uygulanan anket formlarından da yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamındaki regresyon modelleri SPSS 20.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için, ölçeklerin içsel tutarlılıkları ölçülmüştür. Analiz kapsamında güvenilirlik katsayıları rakamları, çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir. Demografik verilerin analiz edilmesinde frekans analizleri uygulanmıştır. Hipotezlerin test edilmesi amacıyla Korelasyon Analizi, Çoklu Regresyon Analizi ve Anova analizi, T-testi uygulanmıştır. Korelasyon analizi için araştırma değişkenlerine ait Pearson Korelasyon katsayıları, ortalama, standart sapma ve korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Çalışma kapsamında toplanan verilerin faktör analizi için uygunluğunu anlamak için Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği değerine bakılmıştır. Ayrıca, KOBİ'ler tarafından uygulanan inovasyon türlerini ve inovasyon uygulamalarında karşılaşılan engelleri tespit etmek amacıyla 5'li likert tipi sorulara faktör analizi uygulanmıştır.

6.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Çanakkale ili ve ilçelerinde faaliyette bulunan KOBİ'ler araştırma kapsamını oluşturmaktadır. Veri toplama yöntemi olarak anket formları uygulanmıştır. Anket formlarına yönelik saha çalışmaları yaklaşık iki yıl (2016-2017) sürmüştür. Araştırmada anketler çalışan sayısı 10-250 arasında olan KOBİ'lere uygulanmıştır. Mikro ölçekli işletmeler değerlendirme kapsamının dışında bırakılmıştır. Araştırma yöntemi ve ankete katılan işletme sahibi ve yöneticilerinden kaynaklanan eksiklikler araştırmanın sınırlılıkları içerisinde yer almaktadır. Ayrıca araştırma ile belirlenen sonuçların Türkiye'de faaliyette bulunan KOBİ'lerin tümünü kapsayacağı iddia edilemez.

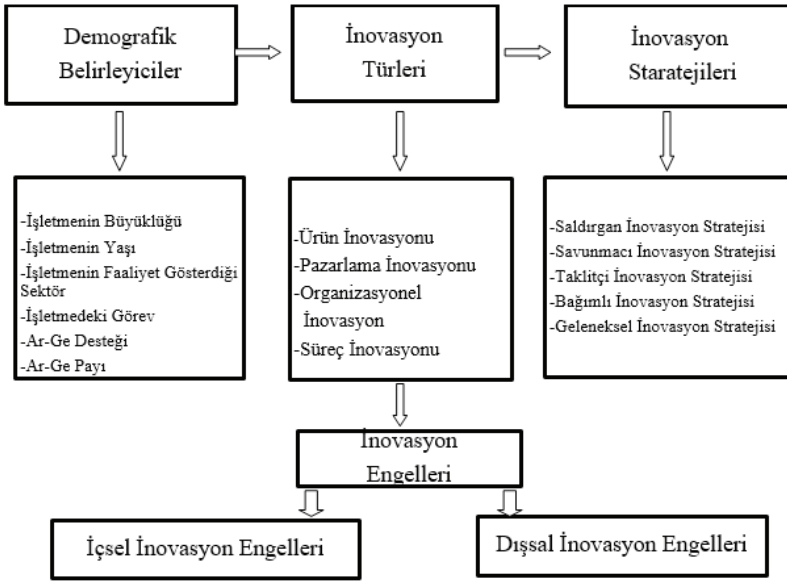
Araştırma kapsamına dâhil işletmeler arasında sektörel ayırım söz konusu değildir. Araştırmada tercih edilen KOBİ'lerin yapısı ve araştırma kısıtları sonuçları etkilemektedir. Bu bağlamda içsel ve dışsal inovasyon engellerinin belirlenmesine yönelik çıkan sonuçlar

o anki durumla ilgilidir.

6.5.Araştırmanın Modeli

Modelde gösterildiği üzere, demografik belirleyicilerle inovasyon türleri arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Modelde vurgulanan bir diğer konu ise inovasyon türleri ile inovasyon engelleri arasındaki ilişkidir. Bu durum işletmelerin inovasyon tutumlarının belirlenmesi açısından önemlidir. İnovasyon engelleri ise iki boyutta incelenmiştir. Bunlar içsel inovasyon engelleri ve dışsal inovasyon engelleridir. Modelde vurgulanan son konu ise inovasyon türleri ile inovasyon stratejileri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yöneliktir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

6.6. Araştırmanın Hipotezleri

Araştırmanın hipotezleri demografik belirleyicileri ile inovasyon türleri, inovasyon türleriyle inovasyon engelleri ve inovasyon stratejileri arasındaki ilişkiyi belirlemeye yöneliktir. Aşağıda hipotezler gösterilmektedir. Alt hipotezlerde ise ürün, süreç, organizasyonel ve pazarlama inovasyonlarıyla ilişki durumları irdelenmektedir.

H1:KOBİ'lerin almış olduğu Ar-Ge desteği ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H2: KOBİ'lerin bütçeden ayırdıkları Ar-Ge payı ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H3: KOBİ'lerin inovasyon stratejileri ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H4: KOBİ'lerin büyüklüğü ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H5: KOBİ'lerin yaşı ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H6: KOBİ'lerin faaliyet gösterdiği sektör ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H7: İşletmedeki görev ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H8: KOBİ'lerdeki içsel engeller ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

H9: KOBİ'lerdeki dışsal engeller ile inovasyon türleri arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır.

6.7.Araştırma Bulguları

6.7.1.Demografik Analizler

Ankete katılan çalışanlara ilişkin temel karakteristik ve demografik veriler ile ankete dâhil olan işletmelere ilişkin istatistiki veriler ile ilgili tablolar aşağıda verilmiştir.

Araştırmaya Katılan Çalışanlara Ait Temel Karakteristik ve Demografik Veriler

Tablo 1'de görüldüğü gibi araştırmaya katılanların 100'ü erkek, 32'si kadınlardan oluşmaktadır. Bunların toplam içerisindeki yüzdeler dağılımları ise, sırasıyla yaklaşık % 76 ve % 24'tür. Kadın katılımcıların sayısının az olması, sektörde çalışanların genelde erkek olmalarından kaynaklanabileceği düşünülebilir (Tablo 1).

Tablo 1. Ankete Katılanların Cinsiyeti

Cinsiyet	Sıklık	Yüzde (%)
Erkek	100	75,8
Kadın	32	24,2
Toplam	132	100

Tablo 2'de görüldüğü üzere ankete dâhil olan katılımcıların sadece % 4,5'i ilköğretim, % 28'i lise, % 15,2'si önlisans, % 40,2'si üniversite ve % 16'sı ise lisansüstü eğitim düzeyine sahiptir. Bu sonuçlar bize, ankete katılanların çoğunluğunun eğitim düzeylerinin üniversite seviyesinde olduğunu göstermektedir (Tablo 2).

Tablo 2. Ankete Katılanların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Sıklık	Yüzde (%)
İlköğretim	6	4,5
Lise	37	28,0
Önlisans	20	15,2
Lisans	53	40,2
Lisansüstü	16	12,1
Toplam	132	100

Ankete katılanların işletmedeki görevlerine bakıldığında 69'unun işletme sahibi veya ortağı, 29'nun üst kademe yönetici, 34'ünün orta kademe yöneticilerden oluştuğu görülmektedir (Tablo 3).

Tablo3. Ankete Katılanların İşletmedeki Görevleri

İşletmedeki Görevler	Sıklık	Yüzde (%)
İşletme Sahibi / Ortağı	69	52,3
Üst Kademe Yönetici (Genel Müdür / Müdür Yardımcısı gibi)	29	22,0
Orta Kademe Yönetici (Muhasebe, Pazarlama Müdürü / Müdür Yardımcısı gibi)	34	25,8
Toplam	132	100

Ankete katılanların yaklaşık üçte birinin işletmedeki çalışma süresinin 5 yıldan az olduğu, yüzde 23,5'inin ise 6 ile 10 yıl arasında firmada çalışmakta olduğu görülmektedir. Yaklaşık yarısının da 10 yıldan daha fazla süredir firmada bulunduğu gözlenmiştir (Tablo 4).

Tablo 4. Ankete Katılanların İşletmedeki Çalışma Süresi

İşletmedeki Çalışma Süresi	Sıklık	Yüzde (%)
0 - 5 yıl	47	35,6
6 - 10 yıl	31	23,5
11 - 15 yıl	19	14,4
16 - 20 yıl	18	13,6
21 - 25 yıl	10	7,6
25 ve üzeri yıl	7	5,3
Toplam	132	100

Araştırmaya Katılan İşletmelere Ait Tanımlayıcı İstatistikler

Katılımcılara işletmelerinin yasal statüleri sorulmuş ve işletmelerin büyük çoğunluğunun

(% 55,3) limited şirket olduğu saptanmıştır. Şirketlerden 31 tanesi ise tek şahıs işletmesidir. Firmalardan sadece bir tanesi kamu işletmesi ve yine sadece yedi tanesinin yasal statüsü ortaklıktır (Tablo 5).

Tablo 5. İşletmelerinin Yasal Statüleri

Yasal Statüler	Sıklık	Yüzde (%)
Tek Şahıs İşletmesi	31	23,5
Ortaklık	7	5,3
Limited Şirket	73	55,3
Anonim Şirket	20	15,2
Kamu	1	,8
Toplam	132	100

Ankete katılanların çalıştığı işletmelerin büyüklüklerini belirlemek amacıyla işletmelerin toplam çalışan sayıları sorulmuştur. İşletmelerin 62'inde çalışan sayısının 25'ten az olduğu, 35 tanesinde 26-50 arasında ve 35 tanesinde 50'den fazla olduğu gözlenmektedir (Tablo 6).

Tablo 6. Firmanın Toplam Çalışan Sayısı

Firmanın toplam çalışan sayısı	Sıklık	Yüzde (%)
10 - 25 arası	62	47,0
26 - 50 arası	35	26,5
51 - 100 arası	17	12,9
101 - 249 arası	18	13,6
Toplam	132	100

İşletmelerin geçmişine bakıldığında 21'inin 5 yıldan az, 22'sinin 6 ile 10 yıl arasında, 21'inin 11 ile 20 yıl arasında ve 44'ünün ise 21 yıldan fazla geçmişi olan firmalar olduğu gözlenmektedir (Tablo 7).

Tablo 7. Firmanın Yaşı

Firmanın yaşı	Sıklık	Yüzde (%)
0 - 5 yıl	21	15,9
6 - 10 yıl	22	16,7
11 - 15 yıl	21	15,9
16 - 20 yıl	24	18,2
21 - 25 yıl	14	10,6
25 ve üzeri yıl	30	22,7
Toplam	132	100

İşletmelerin faaliyet alanına bakıldığında % 78'inin yalnız ulusal pazara yönelik faaliyetlerinin olduğu, yaklaşık beşte birinin ise hem ulusal pazara hem de yurtdışı pazara yönelik faaliyet yapmakta olan firmalar olduğu gözlenmektedir. Sadece bir firmanın ise ulusal ve yurtdışı faaliyet gösteren bir zincir birimi olduğu görülmektedir (Tablo 8).

Tablo 8. Firmanın Ana Pazarı

Ana Pazar	Sıklık	Yüzde (%)
Yalnız ulusal pazara yönelik faaliyet yapmaktadır.	103	78,0
Hem ulusal pazara hem de yurtdışı pazara yönelik faaliyet yapmaktadır.	28	21,2
Ulusal ve yurtdışı faaliyet gösteren bir zincir birimidir.	1	,8
Toplam	132	100

İşletmelerin toplam sermaye içindeki Ar-Ge payına bakıldığında yaklaşık beşte ikisinin Ar-Ge payının % 1'den az olduğu ve yaklaşık yarısının ise %1-5 arası olduğu görülmektedir. Ar-Ge payı % 6'dan fazla olanlar yaklaşık %16'yı oluşturmaktadır (Tablo 9).

Tablo 9. İşletmedeki Ar-Ge Payı

Ar-Ge Payı	Sıklık	Yüzde (%)
% 1'den az	50	37,9
% 1 - 5 arası	61	46,2
% 6 - 10 arası	10	7,6
% 11 ve fazlası	11	8,3
Toplam	132	100

İşletmelerin Ar-Ge faaliyetleri için herhangi bir kurumdan destek alıp almadıklarına bakıldığında, 75 firmanın hiçbir kurumdan destek almadığı görülmektedir. Diğerleri ise Güney Marmara Kalkınma Ajansı, KOSGEB, Özel işletmeler, TÜBİTAK, Üniversiteler gibi kurumlardan destek aldıklarını belirtmişlerdir (Tablo 10).

Tablo 10. İşletmedeki Ar-Ge Desteği

Destek Olan Kuruluş	Sıklık	Yüzde (%)
Ar - Ge desteği almıyor.	75	56,8
KOSGEB	26	19,7
Özel işletmeler	17	12,9
Yurtdışı firmalar	3	2,3
TÜBİTAK	2	1,5
Üniversiteler	2	1,5
Diğer kamu kuruluşları	7	5,3
Toplam	132	100

İşletmelerin inovasyon stratejileri incelendiğinde 74 firma mevcut ürünleri geliştirdiklerini ve tasarım yaptıklarını belirtmişlerdir. 3 firmanın ise mevcut ürünleri bire bir taklit ettiği görülmektedir. İşletmelerin yaklaşık dörtte biri pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturduklarını belirtmişlerdir (Tablo 11).

Tablo 11. İşletmelerin İnovasyon Stratejileri

İnovasyon Stratejileri	Sıklık	Yüzde (%)
Pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturmak	35	26,5
Mevcut ürünleri geliştirmek ve tasarım yapmak	74	56,1
Mevcut ürünleri birebir taklit etmek	3	2,3
Teknolojilerinin mesleki yetenek ve becerilerden oluşması	6	4,5
Lider işletmenin (pazar payı, satışları en yüksek olan işletme) girmediği ya da boş bıraktığı fırsatlardan yararlanmak	9	6,8
Cevap verilmemiş	5	3,8
Toplam	132	100

6.7.2. Ölçeklere Ait Faktör Yapılarının Analizleri

Çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkileri ve bunlar arasındaki örüntüleri ortaya çıkararak, bu değişkenlerin daha küçük faktör kümeleri haline getirilmesini sağlamak amacıyla, sosyal bilimlerde sıklıkla kullanılan bir yöntem olan keşfedici faktör analizi kullanılmıştır.

Çalışma kapsamında toplanan verilerin faktör analizi için uygunluğunu anlamak için Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterliliği değerine bakılmıştır. Verilerin faktör analizine uygunluğu için örneklem yeterliliği değerinin minimum 0,50'den büyük olması gerekmektedir (Hair ve diğerleri, 2010: 104).

Değişkenler ile ilgili faktörler arasındaki korelasyonları gösteren faktör yüklerinin 0,30 veya 0,40'tan büyük olması kabul edilebilir olmakla birlikte, 0,50'den büyük olması daha iyi sonuçlar elde etmeyi sağlamaktadır (Hair ve diğerleri, 2010: 117). Bu yüzden bu çalışmada da faktör yükleri için alt sınır 0,50 olarak kabul edilmiştir.

Değişken sayısının 20 ile 50 arasında olduğu durumlarda özdeğer (eigenvalue) kriteri kullanmak en güvenilir yol olduğu için (Hair ve diğerleri, 2010: 111). Faktör sayısını belirlemek için özdeğer (eigenvalue) kriteri kullanılmıştır ve sadece özdeğeri 1'den büyük olan faktörler dikkate alınmıştır.

6.7.2.1. İnovasyon Türleri İçin Faktör Analizi

İnovasyon türleri ölçeğinde toplam yirmi soru ifadesine yer verilmiştir. Yapılan keşfedici faktör analizi sonucunda 1 ve 9 numaralı sorular düşük faktör yükleri sebebiyle analizden

çıkartılmıştır. Tablo 12’de görüldüğü üzere, yapılan faktör analizi sonucunda dört faktör elde edilmiştir. Bu dört faktör varyansın 60,53’ünü temsil etmektedir. Tablo 12’de 18 soruya ait faktör yükleri yalnızca ifadelerin yüklendiği faktörlere ilişkin olarak gösterilmiştir.

Tablo 12. İnovasyon Türleri İçin Keşifsel Faktör Analizi ve Faktör Yükleri

	F aktör Yük- leri	
Ürün İnovasyonu		
Tür2	,714	
Tür3	,758	
Tür4	,745	
Tür5	,681	
Tür6	,794	
Tür7	,511	
Pazarlama İnovasyonu		
Tür12	,567	
Tür13	,606	
Tür14	,685	
Tür15	,749	
Tür16	,745	
Organizasyonel İnovasyon		
Tür17	,621	
Tür18	,569	
Tür19	,722	
Tür20	,708	
Süreç İnovasyonu		
Tür8	,540	
Tür10	,771	
Tür11	,791	
Toplam Açıklanan Varyans	% 60,98	
Kaiser-Meyer-Olkin Örneklem Yeterliliği Ölçüsü	0,834	
Bartlett’s Test of Sphericity	Yaklaşık Ki-kare	993,93
	Serbeslik Derecesi	153
	Anlamlılık	,000

6.7.3. Güvenilirlik Analizleri

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini belirlemek için, ölçeklerin içsel tutarlılıkları ölçülmüştür. Araştırmada yararlanılan ölçeklerin güvenilirlik katsayılarının

0,700 ile 0,851 arasında değerler aldığı görülmektedir (Tablo 13). Güvenilirlik katsayılarının 0,70'ten büyük olması, çalışmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu göstermektedir (Hair ve diğerleri,2010: 125).

Tablo 13. Ölçeklere Ait Güvenilirlik Katsayıları

DEĞİŞKENLER	Soru sayısı	Alfa Katsayısı (α)
İçsel Engeller		
Organizasyonel Engeller	7	0,825
Çalışanların Yetersizliği	3	0,730
Yönetsel Engeller	3	0,738
Kaynak Yetersizliği	3	0,753
Bilgi ve Yöntem Eksikliği	3	0,705
Dışsal Engeller		
Sektördeki Ekonomik Engeller	6	0,851
Sektörel İnovasyon Politikaları	7	0,840
Ortaklık ve İşbirliği Eksikliği	4	0,758
Pazardaki Talep Yetersizliği	4	0,700
İnovasyon Türleri		
Ürün İnovasyonu	6	0,830
Pazarlama İnovasyonu	5	0,808
Organizasyonel İnovasyon	4	0,753
Süreç İnovasyonu	3	0,717

6.7.4. Hipotez Testleri

Araştırma kapsamındaki hipotezleri test etmek amacıyla çoklu regresyon analizi kullanılmıştır. Çoklu regresyon analizi iki veya daha fazla tahmin değişkenlerinin kullanıldığı regresyon analizidir ve amacı regresyon denkleminin parametrelerinin değerlerini saptamaktır. Araştırma kapsamındaki regresyon modelleri SPSS 20.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiş, elde edilen sonuçlar ve hipotezlerin testleri aşağıda sırası ile açıklanmıştır.

Katılımcıların işletmelerinin inovasyon düzeyinin alınan Ar-Ge desteğine göre değişip değişmediği analiz edildiğinde (Tablo 14), Ar-Ge desteği alan işletmelerin sadece pazarlama inovasyonu ortalamasının destek almayan işletmelerin ortalamasından yüksek olduğu (sırasıyla, 3,82 ve 3,48) ve yapılan t-test sonucunda bu ifadeye verilen cevapların ortalamaları arasında istatistikî olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p > 0,05$).

Tablo14. İnovasyon Düzeylerinin Alınan Ar-Ge Desteğine Göre Analiz Sonuçları

	Ar-Ge Desteği	N	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Ürün	Destek almıyor	75	2,61	1,00	0,237	0,627	-1,160	130	0,248
	Destek Alıyor	57	2,82	0,98			-1,164	122,2	0,247
Pazarlama	Destek almıyor	75	3,48	0,95	0,655	0,420	-2,144	130	0,034
	Destek Alıyor	57	3,82	0,83			-2,182	127,1	0,031
Organizasyonel	Destek almıyor	75	3,22	1,00	0,058	0,810	-,070	130	0,945
	Destek Alıyor	57	3,23	0,96			-,070	123,3	0,944
Süreç	Destek almıyor	75	3,29	0,96	0,113	0,738	-,959	130	0,339
	Destek Alıyor	57	3,46	1,02			-,950	116,0	0,344

Katılımcıların işletmelerinin inovasyon düzeyinin alınan Ar-Ge payına göre değişip değişmediği analiz edildiğinde, Ar-Ge payı yüksek olan işletmelerin pazarlama inovasyonu ortalamasının diğerlerinden yüksek olduğu görülmektedir (Tablo 15) ve yapılan ANOVA analizi sonucunda bu değişkenin ortalamaları arasında istatistikî olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p=0,006$). İşletmelerin Ar-Ge'ye ayırdıkları pay arttıkça pazarlama inovasyonu düzeylerinin de arttığı görülmektedir.

Tablo15. İnovasyon Türleri Düzeyinin Alınan Ar-Ge Payına Göre Analiz Sonuçları

	Ar-Ge Payı	N	Ort.	Std. Sapma	Sig.
Ürün İnovasyonu	% 1'den az	50	2,61	0,88	0,625
	% 1 - 5 arası	61	2,69	1,07	
	% 6 - 10 arası	10	2,93	1,07	
	% 11 ve fazlası	11	2,97	1,08	
Pazarlama İnovasyonu	% 1'den az	50	3,32	0,83	0,006
	% 1 - 5 arası	61	3,70	0,87	
	% 6 - 10 arası	10	4,08	1,07	
	% 11 ve fazlası	11	4,16	1,00	
Organizasyonel İnovasyon	% 1'den az	50	3,06	0,92	0,101
	% 1 - 5 arası	61	3,20	0,95	
	% 6 - 10 arası	10	3,64	1,26	
	% 11 ve fazlası	11	3,73	1,02	
Süreç İnovasyonu	% 1'den az	50	3,20	1,06	0,347
	% 1 - 5 arası	61	3,47	0,83	
	% 6 - 10 arası	10	3,23	1,03	
	% 11 ve fazlası	11	3,66	1,32	

Katılımcıların işletmelerinin inovasyon düzeylerinin inovasyon stratejilerine göre değişip değişmediği analiz edildiğinde, firmanın takip ettiği stratejiye göre inovasyon düzeylerinin değiştiği görülmektedir (Tablo 16). Yapılan ANOVA analizi de bu farkların istatistikî olarak da anlamlı olduğunu göstermektedir ($p < 0,05$). Pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturma stratejisini izleyen işletmelerin tüm inovasyon türlerinin ortalamalarının diğer stratejileri izleyen firmalara göre yüksek olduğu görülmektedir. Benzer şekilde “Lider işletmenin girmedeği ya da boş bıraktığı fırsatlardan yararlanmak” stratejisini izleyen işletmelerin de tüm inovasyon türlerinde yüksek ortalamaya sahip olduğu belirlenmiştir. “Mevcut ürünleri birebir taklit etmek” stratejisini izleyen işletmelerin ise tüm inovasyon türlerinde en düşük ortalamalara sahip olduğu görülmektedir. Mevcut ürünleri birebir taklit etmek stratejisini izleyen işletmelerin de pazarlama inovasyonu ve organizasyonel inovasyon türlerinin ortalamasının eşit olduğu belirlenmiştir.

Tablo16. İnovasyon Düzeylerinin İnovasyon Stratejilerine Göre Analiz Sonuçları

	Strateji	N	Ort.	Std. Sapma	Sig.
Ürün İnovasyonu	Pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturmak	35	3,26	1,03	0,003
	Mevcut ürünleri geliştirmek ve tasarım yapmak	74	2,5	0,94	
	Mevcut ürünleri birebir taklit etmek	3	2,06	0,19	
	Teknolojilerinin mesleki yetenek ve becerilerden oluşması	6	2,5	1,05	
	Lider işletmenin girmediği ya da boş bıraktığı fırsatlardan yararlanmak	9	2,63	0,95	
Pazarlama İnovasyonu	Pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturmak	35	3,99	0,98	0,006
	Mevcut ürünleri geliştirmek ve tasarım yapmak	74	3,63	0,81	
	Mevcut ürünleri birebir taklit etmek	3	2,67	0,76	
	Teknolojilerinin mesleki yetenek ve becerilerden oluşması	6	2,83	0,82	
	Lider işletmenin girmediği ya da boş bıraktığı fırsatlardan yararlanmak	9	3,44	0,77	
Organizasyonel İnovasyon	Pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturmak	35	3,6	0,9	0,016
	Mevcut ürünleri geliştirmek ve tasarım yapmak	74	3,07	0,96	
	Mevcut ürünleri birebir taklit etmek	3	2,67	0,95	
	Teknolojilerinin mesleki yetenek ve becerilerden oluşması	6	2,73	0,96	
	Lider işletmenin girmediği ya da boş bıraktığı fırsatlardan yararlanmak	9	3,71	0,9	
Süreç İnovasyonu	Pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturmak	35	3,66	0,9	0,006
	Mevcut ürünleri geliştirmek ve tasarım yapmak	74	3,29	0,87	
	Mevcut ürünleri birebir taklit etmek	3	2,25	1,25	
	Teknolojilerinin mesleki yetenek ve becerilerden oluşması	6	2,5	1,33	
	Lider işletmenin girmediği ya da boş bıraktığı fırsatlardan yararlanmak	9	3,72	1,01	

KOBİ'lerdeki firma büyüklüğünün işletmelerinin inovasyon düzeyleri üzerindeki etkisine bakıldığında, işletmelerin çalışan sayısına bağlı olarak pazarlama ve süreç inovasyonu düzeylerinin değiştiği görülmektedir (Tablo 17). Yapılan ANOVA analizleri bu farkların istatistikî olarak da anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($p > 0,05$). Pazarlama inovasyonunun ortalamasının, 101'den fazla çalışanı olan firmalarda en yüksek düzeyde olduğu ve firma büyüklükleri arasındaki farkın istatistiksel olarak ($p=0,028$) önemli olduğu görülmektedir. Çalışan sayısı 26 ile 50 arasında olan işletmelerin ise en düşük

pazarlama inovasyonu ortalamalarına sahip olduğu görülmektedir. Benzer şekilde süreç inovasyonunun da 101'den fazla çalışanı olan firmalarda en yüksek düzeyde olduğu ve firma büyüklükleri arasındaki farkın istatistiksel olarak ($p=0,036$) önemli olduğu görülmektedir.

Tablo17. İnovasyon Düzeyinin KOBİ'lerdeki Firma Büyüklüğüne (Çalışan Sayısı) Göre Analiz Sonuçları

	Firma Büyüklüğü	N	Ort.	Std. Sapma	Sig.
Ürün İnovasyonu	10 - 25 arası	62	2,77	0,92	0,393
	26 - 50 arası	35	2,48	1,15	
	51 - 100 arası	17	2,94	1,07	
	101 - 249 arası	18	2,67	0,82	
Pazarlama İnovasyonu	10 - 25 arası	62	3,61	0,78	0,028
	26 - 50 arası	35	3,31	1,02	
	51 - 100 arası	17	3,93	1,09	
	101 - 249 arası	18	3,99	0,77	
Organizasyonel İnovasyon	10 - 25 arası	62	3,29	0,89	0,532
	26 - 50 arası	35	3,07	1,03	
	51 - 100 arası	17	3,08	1,09	
	101 - 249 arası	18	3,42	1,11	
Süreç İnovasyonu	10 - 25 arası	62	3,36	0,81	0,036
	26 - 50 arası	35	3,25	1,1	
	51 - 100 arası	17	3	1,26	
	101 - 249 arası	18	3,92	0,85	

KOBİ'lerin yaşları ile inovasyon düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, işletmelerin yaşının inovasyon düzeyleri üzerinde etkisi olmadığı görülmektedir (Tablo 18). İnovasyon türleri üzerine firma yaşının istatistiksel olarak önemli olmadığı ($p>0,05$) belirlenmiştir.

Tablo18. İnovasyon Düzeylerinin KOBİ'lerde Firma Yaşına Göre Analiz Sonuçları

	Firma Yaşı	N	Ort.	Std. Sapma	Sig.
Ürün İnovasyonu	0-5 yıl	21	2,76	1,20	0,540
	6-10 yıl	22	2,89	1,09	
	11-15 yıl	21	2,33	0,96	
	16-20 yıl	24	2,78	1,08	
	21-25 yıl	14	2,64	0,86	
	25 yıl ve üzeri	30	2,74	0,76	
Pazarlama İnovasyonu	0-5 yıl	21	3,32	1,24	0,304
	6-10 yıl	22	3,77	0,90	
	11-15 yıl	21	3,61	0,95	
	16-20 yıl	24	3,93	0,68	
	21-25 yıl	14	3,48	0,74	
	25 yıl ve üzeri	30	3,56	0,85	
Organizasyonel İnovasyon	0-5 yıl	21	3,10	1,28	0,308
	6-10 yıl	22	3,00	1,06	
	11-15 yıl	21	3,02	0,92	
	16-20 yıl	24	3,43	0,87	
	21-25 yıl	14	3,64	0,82	
	25 yıl ve üzeri	30	3,25	0,85	
Süreç İnovasyonu	0-5 yıl	21	3,40	1,28	0,211
	6-10 yıl	22	3,27	0,79	
	11-15 yıl	21	2,98	1,05	
	16-20 yıl	24	3,70	0,87	
	21-25 yıl	14	3,59	0,74	
	25 yıl ve üzeri	30	3,29	0,97	

KOBİ'lerin faaliyet gösterdikleri sektörler hizmet ve üretim sektörü olarak ele alınarak inovasyon düzeyleri ile ilişkisine bakıldığında, üretim işletmelerinin ürün inovasyonu ortalamasının (ort.=2,91) hizmet işletmelerinden (ort.= 2,50) fazla olduğu görülmektedir. Hizmet ve üretim sektöründe yer alan işletmelerin ürün inovasyonu düzeyleri arasındaki farkın istatistikî olarak da anlamlı bir fark olduğu görülmektedir (Tablo 19). Hizmet ve üretim sektöründe yer alan firmalar arasında diğer inovasyon türleri açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p > 0,05$).

Tablo 19. İnovasyon Düzeylerinin Faaliyet Gösterilen Sektöre Göre Analiz Sonuçları

	Ar-Ge Desteği	N	Ortalama	Std. Sapma	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Ürün İnovasyon	Üretim	65	2,91	1,02	0,275	0,601	2,45	130	0,015
	Hizmet	67	2,50	0,93			2,45	128,1	0,015
Pazarlama İnovasyon	Üretim	65	3,73	0,87	0,311	0,578	1,29	130	0,199
	Hizmet	67	3,52	0,95			1,29	129,5	0,198
Organizasyonel İnovasyon	Üretim	65	3,22	0,97	0,003	0,957	-0,06	130	0,947
	Hizmet	67	3,23	1,00			-0,06	129,9	0,947
Süreç İnovasyon	Üretim	65	3,41	0,86	8,088	0,005	0,52	130	0,600
	Hizmet	67	3,32	1,10			0,52	124,6	0,598

Katılımcıların işletmedeki görevleri ile işletmelerin inovasyon düzeyleri arasında ilişki olup olmadığı analiz edildiğinde, işletme sahibi olan katılımcıların işletmelerinin inovasyon ortalamasının diğerlerinden düşük olduğu görülmektedir (Tablo 20). Ancak yapılan ANOVA analizi sonucunda bu ifadeye verilen cevapların ortalamaları arasında istatistikî olarak anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p > 0,05$).

Tablo 20. İnovasyon Düzeyinin İşletmedeki Göreve Göre Analiz Sonuçları

	İşletmedeki Görev	N	Ort.	Std.Sapma	Sig.
Ürün İnovasyonu	İşletme Sahibi / Ortağı	69	2,71	1,03	0,540
	Üst Kademe Yönetici	29	2,61	0,94	
	Orta Kademe Yönetici	34	2,76	0,98	
Pazarlama İnovasyonu	İşletme Sahibi / Ortağı	69	3,53	0,90	0,304
	Üst Kademe Yönetici	29	3,73	0,96	
	Orta Kademe Yönetici	34	3,71	0,90	
Organizasyonel İnovasyon	İşletme Sahibi / Ortağı	69	3,06	1,00	0,308
	Üst Kademe Yönetici	29	3,36	1,05	
	Orta Kademe Yönetici	34	3,44	0,85	
Süreç İnovasyonu	İşletme Sahibi / Ortağı	69	3,25	0,94	0,211
	Üst Kademe Yönetici	29	3,32	1,15	
	Orta Kademe Yönetici	34	3,63	0,90	

SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde küreselleşme ile birlikte artan rekabet ortamında faaliyet gösteren işletmeler ayakta kalabilmek, varlıklarını sürdürebilmek, rekabet edebilmek ve müşteri ihtiyaçlarına cevap verebilmek için inovasyon kavramına önem vermek zorundadırlar. Sürdürülebilir rekabet avantajı sağlamak, bunu koruyabilmek için işletmelerin ürün, süreç, pazarlama, organizasyon gibi inovasyon türlerini sürekli geliştirme ve yenileme ihtiyaçları bulunmaktadır. KOBİ'lerin inovasyon uygulama sürecinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmaları söz konusudur. Dolayısıyla ilk atılması gereken adım inovasyon engellerinin belirlenmesi ve sınıflandırılmasıdır. Bu durum inovasyon çalışmalarında önemli rol oynamaktadır.

Çanakkale İli ve çevresinde yapılan araştırma sonuçlarına göre aşağıdaki bulgulara ulaşılmıştır:

✓Çanakkale'de faaliyette bulunan KOBİ'lerin büyük bir kısmı inovasyon stratejisi olarak, savunmaya yönelik stratejiyi uygulamaktadırlar. İlgili KOBİ'ler rekabet gücü elde etmek için, mevcut ürünleri geliştirip tasarımı yapmaktadırlar.

✓KOBİ'lerin büyük bir kısmının inovasyon uygulamalarına yönelik olarak; herhangi bir kurumdan Ar-Ge desteği almadığı belirlenmiştir. İşletmelerin çoğunluğunun ise KOSGEB, özel firmalar, yurt dışı firmalar, TÜBİTAK, Üniversiteler, Güney Marmara Kalkınma Ajansından Ar-Ge desteği aldıkları görülmektedir. KOBİ'lere sağlanan destek ve hibelerden faydalanma potansiyelinin yükseltilmesi gerekmektedir.

✓KOBİ'lerin Ar-Ge çalışmaları yapmamaları nedenlerinin; kaynak yetersizliği, bilgi eksikliği ve ihtiyaç duyulmamasının olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca yapılan mülakatlar sonucunda çoğu KOBİ'de Ar-Ge departmanlarının çok az olduğu görülmektedir.

✓Araştırma sonucunda KOBİ'lerin büyük bir kısmının yalnız ulusal pazara yönelik faaliyette bulunduğu belirlenmiştir.

✓KOBİ'lerin inovasyon düzeyinin alınan Ar-Ge payına göre değişip değişmediği analiz edildiğinde, Ar-Ge payı yüksek olan işletmelerin pazarlama inovasyonu ortalamasının diğerlerinden yüksek olduğu görülmektedir. İşletmelerin Ar-Ge'ye ayırdıkları pay arttıkça pazarlama inovasyonu düzeyleri artış göstermektedir.

✓KOBİ'lerin takip ettiği inovasyon stratejisine göre inovasyon düzeyleri de değişmektedir. Pazarda olmayan yeni ürün ve hizmetler oluşturma stratejisini izleyen işletmelerin tüm inovasyon türlerinin ortalamalarının diğer stratejileri izleyen işletmelere göre yüksek olduğu görülmektedir. Mevcut ürünleri birebir taklit etmek” stratejisini izleyen işletmelerin ise tüm inovasyon türlerinde en düşük ortalamalara sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

✓KOBİ'lerdeki işletme büyüklüğünün işletmelerin inovasyon düzeyleri üzerindeki

etkisine bakıldığında, işletmelerin çalışan sayısına bağlı olarak pazarlama ve süreç inovasyonu düzeylerinin değiştiği görülmüştür.

✓KOBİ'lerin yaşları ile inovasyon düzeyleri arasındaki ilişki incelendiğinde, işletmelerin yaşının inovasyon düzeyleri üzerinde etkisinin olmadığı ortaya çıkmıştır. İnovasyon türleri üzerine işletme yaşının istatistiksel olarak önemli olmadığı anlaşılmıştır.

✓KOBİ'lerin faaliyet gösterdikleri sektörler hizmet ve üretim sektörü olarak ele alınarak inovasyon düzeyleri ile ilişkisine bakıldığında, üretim işletmelerin ürün inovasyonu ortalamasının, hizmet işletmelerinden fazla olduğu görülmektedir.

✓Katılımcıların işletmedeki görevleri ile işletmelerin inovasyon düzeyleri arasında ilişki incelendiğinde, işletme sahibi olan katılımcıların işletmelerinin inovasyon ortalamasının diğerlerinden düşük olduğu görülmektedir.

✓İşletmelerin toplam sermaye içindeki Ar-Ge payının düşük olduğu tespit edilmiştir.

✓İşletme sahip ve yöneticilerinin çoğunluğunun eğitim düzeylerinin üniversite seviyesinde olduğu görülmektedir. Bu ise Ar-Ge yaparak geliştirmeyi düşünen kişi sayısının var olması açısından önemlidir. Ancak bu potansiyele sahip kişilerin Ar-Ge yapma yöntemleri konusunda eğitilmeleri ve yönlendirilmeleri yerinde olacaktır.

Yapılan araştırma bulgu ve değerlendirmelere göre; aşağıda belirtilen öneriler getirilmiştir:

►KOBİ'lerin karşılaştığı en önemli engelleri; rekabet engeli, finansal erişim, enerji fiyatı, teknoloji, verimsiz üretim maliyeti, ekonomik faktörler, yönetim becerisi, süreç, satış kısıtlamalarıdır. KOBİ'ler işlerine destekleyici teknoloji satın almak için uygun krediyle teknoloji ile desteklemelidir.

►KOBİ'lerin ayakta kalmalarına yardımcı olmak için destekleyici bir politikaya ihtiyacı vardır. KOBİ'leri geliştirmek için ciddi programlar yürütülmesi, örneğin yurt dışı pazarlama, beceri ve bilgi gelişimi ve girişimci motivasyon eğitimi verilmesi gerekmektedir.

►Bölgede ihracatı geliştirmek ve desteklemek için KOBİ'ler de teknoloji inovasyonun geliştirilmesi önemlidir. Teknoloji inovasyonu ihracatçıların maliyet inovasyonu yoluyla düşük maliyet yapısı oluşturmasına veya yüksek seviyede ürün farklılığına imkân tanıyacaktır.

►Üniversitenin işletmelere İnovasyon, Ar-Ge, girişimcilik konularında bilgilendirici seminerler vermesi zayıf olan yönlerin güçlendirilmesi açısından önemlidir. Çanakkale ilinde bulunan teknopark imkânlarından yeterince faydalanılması gerekmektedir.

►Pazar çeşitlendirilmesi için KOBİ'lere destek olunması gerekmektedir. KOBİ'lerin ulaşamadığı pazarlar incelenip, elde edilen sonuçların KOBİ'lere aktarılması önem

taşımaktadır.

►Bankaların inovatif KOBİ'leri daha fazla desteklemesi, KOBİ'lerin inovasyon ve Ar-Ge kapasitelerinin artırılmasını sağlayacaktır.

Bu çalışma Çanakkale'de faaliyette bulunan KOBİ'lerde ilk kez yapıldığı için bir başlangıç olarak kabul edilmelidir. Bu çalışmanın ve bulguların en önemli amaçlarından biri de sonraki çalışmalarda araştırmacılara yol gösterici olmasıdır. Bu araştırmada üzerinde durulan, araştırma modeli test edilmelidir. Bu çalışmanın bulgularının, başka şehirlerde yapılacak araştırmaların bulgularıyla kıyaslanması sayesinde KOBİ'lerin inovasyon tutumları ve engellerine yönelik çıkarımlar yapmak da mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, A. ve Demirel, E.T.(2008). Yenilik Faaliyetleri Açısından KOBİ'ler. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 3(3): 391-408.
- Aslan, M.(2014). İnovasyon Düşünmenin Zirvesi. İstanbul: FinalYayıncılık.
- Birasnav M.,Albufsala, M. ve Bader, Y.(2013). The Role of Transformational Leadership and Knowledge Management Processes on Predicting Product and Process Innovation: An Empirical Study Developed in Kingdom of Bahrain. *Review of Applied Management Studies*. 11: 64-75.
- Burmaoğlu,S. ve Şeşen,H.(2011). Türk İşletmelerinin Organizasyonel İnovasyon Yeteneğini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi SBS Dergisi*. 66(4): 1-20.
- Bozkurt, Ö.Ç. ve Kalkan, A. (2014). Business Strategies of SMEs, Innovation Typ and Factors Influencing their Innovation: Burdur Model. *Ege Akademik Bakış*. 14(2): 189-198.
- Deniz,M.(2011). KOBİ'lerde Yenilik, Yenilik Stratejileri ve Bir Uygulama. S.Ü. İ.İ.B.F Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. 22: 142-175.
- Elçi,Ş.(2006). İnovasyon Kalkınmanın ve Rekabetin Anahtarı. Ankara: Nova Basım Yayın Dağıtım.
- Güleş,H. K.ve Bülbül,H.(2004). İnovasyon İşletmelerin Stratejik Rekabet Aracı. Ankara: Nobel Yayınları
- Günay,Ö.(2007). KOBİ'lerde Yenilik Türlerinin Analizi ve Yenilik Engellerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma.(Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gündüz, E.(2012).Rekabet Geriliminin Stratejik İnovasyona Etkisinin Farkındalık Motivasyon ve Yetenek Perspektifinde İncelenmesi.(Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hair, Jr., Black, W.C., Babin, B.J. Anderson, R.E., (2010). *Multivariate Data Analysis*. (7th ed.). NJ: Englewood Cliffs.Prentice Hall.
- Işık, C. ve Keskin, G.(2013). Bilgi Ekonomilerinde Rekabet Üstünlüğü Oluşturulması Açısından İnovasyonun Önemi. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. 27(1): 41-57.
- İraz,R.(2005). Yaratıcılık ve Yenilik Bağlamında Girişimcilik ve KOBİ'ler, Çizgi Kitabevi, Konya.
- Kalkan,A., Bozkurt, Ö. Ç. ve Kılınç, O. (2012). The Relation Ships Between Sector Where SME's Operating and Their Strategies Innovation Types&Innovation Barriers. *Journal of Global Strategic Management*: 103-112.
- Keskin, S. (2012). İnovasyon Nasıl Yapılır?İstanbul: Mavi Yayınları.

- Kılıç, R. (2011). *Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde Bir Özyetenek Oluşturma Stratejisi Olarak İnovasyon: Balıkesir İli ve Çevresinde Bir Araştırma*. (Yayınlanmış Doktora Tezi). Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kotey, B. ve Sorensen, A. (2014). Barriers to Small Business Innovation in Rural Australia. *Australasian Journal of Regional Studies*. 20(3): 405-429.
- Laforet, S. (2013). Organizational Innovation out Comes in SMEs: Effects of Age, Size, and Sector. *Journal of World Business*. 48: 490-502.
- Marangoz, M. (2012). *Girişimcilik*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Naidoo, V. (2010). Firm Survival Through a Crisis: The Influence of Market Orientation, Marketing Innovation and Business Strategy. *Industrial Marketing Management*. 39: 1311-1320.
- Robinson, S. ve Stubberud, H.A. (2012). Issues in Innovation for Norwegian Smes. *Journal of International Business Research*. 11(1): 53-61.
- Rosenbusch, N., Brinckmann, J. ve Bausch, A. (2011). Is Innovation Always Beneficial? A Meta-Analysis of the Relationship Between Innovation and Performance in SMEs. *Journal of Business Venturing*. 26: 441-457.
- Sattayaraksa, T. ve Sakun, B. (2015). A Study of CEO Transformational Leadership, Organizational Factors and Product Innovation Performance: *Scale Development and a Theoretical Framework*. 7(2): 107-125.
- Satı, Z.E. (2013). İnovasyonu Yönetmede Kesitler. Ankara: Nobel Yayınları.
- Soto, J. D. (2016). Technological, Management, and Persistent Innovation in Small and Medium Family Firms: The Influence of Professionalism. *Journal of Administrative Sciences Revue Canadienne des Sciences de l'administration*. 33: 332-346.
- Subrahmanya, B. (2015). Innovation and Growth Engineering SMEs in Bangalore: Why do only Some Innovate and Only Some Grow Faster?. *Journal of Engineering and Technology Management*. 36: 24-40.
- Taşkın, E. ve Kahraman, H. (2016). KOBİ'lerdeki İnovasyonu Arttırmada Pazar Yönlülük, Girişimci Yönlülük Ve İşletmeler Arası İşbirliğinin Bütünsel Etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*. Afro- Avrasya Özel Sayısı: 535-555.
- Tavassoli, S. ve Karlsson, C. (2015). Persistence of Various Types of Innovation Analyzed and Explained. *Research Policy*. 44: 1887-1901.
- Tokmak, İ. (2008). *Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin İşletmelerin Yenilikçilik Yeteneğine Etkisi ve Elektronik Sanayisine Yönelik Bir Araştırma*. (Doktora Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 55-58, 109-110.
- Ülgen, H. ve Mirze, K. (2004). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetlemesi: TR22 Bölgesinde Bir Araştırma *

Metin ATMACA**
Zeliha SEVİM***

Öz

Lojistik kavramının işletmeler tarafından önemli bir yere sahip olması küreselleşme ve teknolojinin artmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır. Lojistik, hammadde temininden nihai ürüne ve müşteriye teslim edilmesinden geri bildirim sürecini de içine alan bir kavram haline gelmiştir. Bu nedenle etkin bir şekilde yönetilen lojistik, maliyetleri etkileyecektir. Bu durum işletmelerin rekabet edilebilirliği artıracak veya azaltacaktır. Bu çalışmanın amacı, işletmelerin lojistik faaliyetleri, maliyetleri ve dış kaynak kullanımı hakkında bilgi edinmektir. Çalışmada anket tekniği kullanılmış olup TR22 Bölgesinde bir araştırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lojistik, Lojistik Faaliyetler, Lojistik Yönetimi, Lojistik Faaliyetlerde Maliyetleme.

Logistic Operations Management and Costing: A Research in TR22 Region

Abstract

Significance of logistics has increased following the globalization and fast pace of development in the technological area. The concept of logistics includes supplying raw materials to delivering final product and possible feedback. Therefore, effectively managed logistics will affect costs. Thus , the competitiveness of businesses will increase or decrease. The purpose of this study is to analyze logistics activities, costs and outsourcing of businesses. A research was conducted in the study in the TR22 region of Turkey by using survey technique.

* Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Yüksek Lisans öğrencisi Zeliha SEVİM tarafından 2017 yılında Doç. Dr. Metin ATMACA danışmanlığında Enstitüye sunulan "Lojistik Faaliyetlerin Yönetilmesi ve Maliyetlemesi:TR22 Bölgesinde Bir Araştırma" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

** Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İ.İ.B.F. İşletme Bölümü matmaca@gmail.com

*** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi SBE İşletme Yüksek Lisans zelihaayan17@hotmail.com

Keywords: Logistics, Logistics Activities, Logistics Management, Costing in Logistics Activity.

GİRİŞ

Lojistik kavramı günümüzde hammaddenin temin edilmesi, üretim yerine getirilmesi, nihai ürün haline gelmesi, depolanması, talep tahmini, müşteri hizmetleri, envanter yönetimi, sipariş takibi, gümrükleme ve müşteriye tam zamanında ulaştırma gibi tüm faaliyetleri içine alan bir kavram haline gelmiştir. Günümüzde küreselleşme ile birlikte tüketici taleplerinin hızlı bir şekilde değişmesi işletmeleri farklı arayışlara sürüklemiştir. Lojistik açıdan ele alınan bu değişim, işletmelerde lojistik faaliyetlerin yönetilmesi ve etkin bir maliyet analizinin yapılması gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

TR22 bölgesi (Çanakkale ve Balıkesir) esas alınarak yapılan bu çalışmada lojistik faaliyetler ve maliyetlere ilişkin kısaca açıklama yapılmıştır. Daha sonra literatür incelemesi yapılmış olup araştırmamanın amacı, önemi, kısıtları ve bulguları sunulmuştur. Yüz yüze anket tekniği uygulanan bu çalışmada katılımcılara ait demografik bilgiler ve likert tipi sorulara yer verilmiştir. Bu ifadelere Frekans ve Güvenilirlik analizi uygulanmıştır. Likert ölçekli sorular ile katılımcıların demografik özellikleri arasında ilişkiye bakılarak Varyans Analizi ve bu analizi destekleyen Tamhane ve Scheffe Analizleri yapılmış olup sonuçlar tabloda gösterilmiş ve yorumlanmıştır.

1. LOJİSTİK VE LOJİSTİK FAALİYETLER

1.1. Lojistik Kavramı

Lojistik kavramı ile ilgili birçok tanım mevcuttur. Bu tanımlardan bazıları ise aşağıdaki gibidir.

Fransızcadan türemiş olan lojistik kavramı, askeri kökenli bir kavram olup ordunun savaşı kazanması için gerekli olan tüm hizmeti vermek olarak tanımlanabilir. Bu tanımla birlikte lojistik ilk olarak taşıma alanında faaliyet göstermeye başlamıştır. Ancak lojistik, askeri kökenli bir kavram olmasına rağmen günümüzde işletmeler tarafından çok kullanılan ve önem taşıyan bir kavram olmuştur. Böylece zamanla lojistik sadece taşıma değil hammadde, malzeme gibi hizmetlerin temin edilerek saklanması, üretim sürecini ve nihai ürünlerin müşterilere iletilmesi ile geri bildirimler için gerekli tüm işlemleri içine almıştır (Tokay vd. 2011: 227).

Lojistik Yönetimi Konseyi (Council of Logistics Management- CLM) tarafından yapılan tanıma göre lojistik, “müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için malların, hizmetlerin veya ilgili bilgilerin üretim noktasından tüketim noktasına verimli bir şekilde akışını ve aynı zamanda depolanmasını planlayan, yürüten ve kontrol eden tedarik zinciri sürecinin bir

aşaması” olarak tanımlanmıştır (Deran vd. 2014: 6).

Lojistiğin en çok bilinen 7 doğrulu tanımı ise şöyledir; “doğru ürünün, doğru miktarda, doğru şekilde, doğru yerde, doğru zamanda, doğru fiyatla, doğru müşteriye ulaştırılması”dır (Gümüş 2007:3).

Lojistik, işletme içinde ve dışında tüm süreçlerdeki malzeme ve ürünlerin hareketini ifade eder. Bu hareket işletme içinde bir süreçtir. Üretim, mal ve malzeme taşıma, satış süreci, geri dönüşüm, müşteri memnuniyeti ve iş rekabetini kapsamaktadır (Tseng vd. 2005: 1658).

1.2. Lojistik Faaliyetler

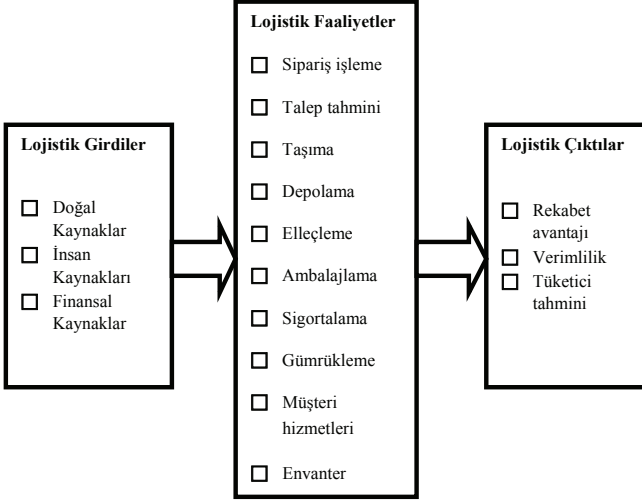
Lojistik faaliyetler, lojistik süreç ile başlayan sipariş verme, satın alma, taşıma, depolama, sigortalama, sevk etme, yükleme, boşaltma, paketleme, talep tahmini, dağıtma, müşteri hizmetleri ve tersine lojistik sürecinde yaşanan tüm faaliyetleri kapsamaktadır (Tokay vd. 2011: 227). Lojistik yönetimi içindeki faaliyetlerin birleştirilmesi, müşteri isteklerinin karşılanması, tedarik edilmesi, üretim ve dağıtım işlemlerindeki gecikmelerin engellenmesi, maliyetlerin kontrol edilerek azaltılması açısından önemlidir (Özcan 2008: 281).

Lojistik faaliyetlerin ürünlere değer katan üç işlemi vardır. Bunlar (Şengel 2012: 28):

- i. Konum:** Taşıma maliyetlerini de kapsayan bu işlem ürünlerin müşteri açısından daha düşük değerli olduğu yerlerden, daha yüksek değerli olduğu yerlere taşınması sayesinde konum değerini artırır.
- ii. Zaman:** Envanter bulundurma maliyetlerini kapsayan bu işlem, ürünlere ihtiyaç duyuluncaya kadar depolarda bekletilmesi ve tüm süreçlerin daha verimli yürütülmesidir.
- iii. Yapı:** Ürünlerin talep edildiği ölçülerde hazırlanarak, sipariş değeri eklenmesidir.

Lojistik süreç sonucunda oluşan lojistik faaliyetler ve çıktıları şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1: Lojistik Sistem

Kaynak: (Demir 2008: 26)

Lojistik faaliyetler işletmelerin faaliyet alanları, yönetimleri, hammadde ve pazara yakınlıkları gibi birçok faktörün etkisiyle planlanarak işlevsel hale getirilirler. Böylece lojistik faaliyetler üzerinde yapılacak değişiklikler, işletmelere rekabet üstünlüğü sağlayacaktır (Taşkın ve Durmaz 2012: 39-40).

İşletmelerde etkin bir şekilde yönetilen lojistik faaliyetlerin sağlayacağı yararlar aşağıdaki gibidir (Deran vd. 2014: 23):

- Maliyet yönetiminde ve planlamada etkinlik artmaktadır.
- Zaman yönetiminin önemi artmaktadır.
- Küreselleşmeyle birlikte zamana ve müşteriye uygun yöntemler oluşturulmalıdır.
- Teknolojik yatırımlar ve alt yapı hızlı bir şekilde gelişmektedir.

2. LOJİSTİK FAALİYETLERİN MALİYETLEMESİ

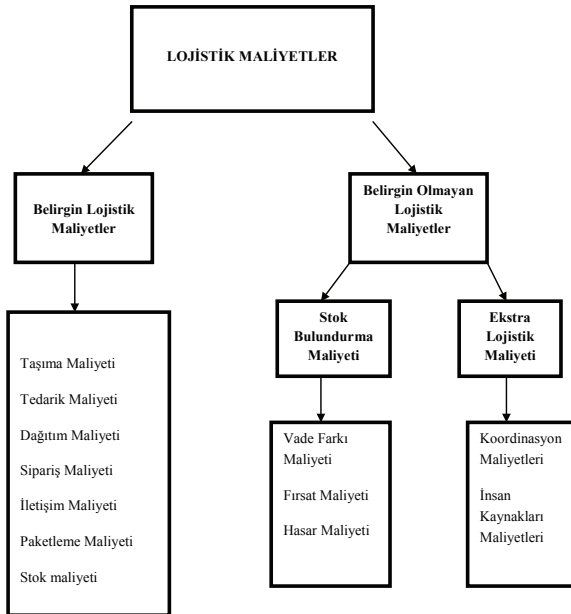
Lojistik faaliyetlerin meydana gelmesi sırasında ayrı ayrı işletmeye bir maliyeti vardır. Bu maliyetlere de lojistik maliyetler denilmektedir. Maliyet, belirlenen hedefe ulaşmak için katlanılan fedakârlıkların parasal tutarıdır. Bu tanıma göre, lojistik maliyetler, lojistik faaliyetlerin yerine getirilmesi sırasında katlanılan fedakârlıkların parasal tutarıdır denilebilir (Tokay vd. 2012: 83). Bir işletmede lojistik maliyetlerin açık ve net bir şekilde

görülebilir olmasının birden fazla faydası ve amacı vardır. Bu amaçlar aşağıdaki gibidir (Demir 2006: 120):

- Direkt maliyetlerin belirlenmesi,
- Ürün-miktar ilişkisinin daha iyi anlaşılması,
- Maliyetleri minimum seviyeye düşürme fırsatı,
- Yeni teknolojik yatırımların belirlenmesi,
- Maliyetlerin daha çok önemsenmesi.

Üretim noktasından tüketim noktasına kadar geçen sürede bir ürün veya hizmet akışını kolaylaştıracak önemli lojistik faaliyetler; “müşteri hizmetleri, talep tahmini, envanter yönetimi, malzeme taşıma, paketleme, servis desteği, pazar seçimi, tedarik, tersine lojistik, nakliye ve depolama” gibi işlemleri içerir. Bu faaliyetlerin her biri tedarik zinciri yönetiminin bir parçasıdır. Bununla birlikte, lojistik faaliyetlerin toplam maliyetini iyice değerlendirmek için ilgili tüm faaliyetler hesaba katılmalıdır (Lin vd. 2001: 705).

Şekil 2: Lojistik Maliyetlerin Yapısı

Kaynak: (Tokay vd.2011: 271).

Genel olarak, lojistik maliyetler, sektör yapısına, sipariş türüne/miktarına ve şirketin çalışma yöntemlerine bağlı değişkenlik gösterebilir. Lojistik maliyetler ayrıntılı olarak sınıflandırıldığında aşağıdaki gibidir (Manunen 2000: 54):

- Taşıma maliyetleri
- Dağıtım maliyetleri
- Gümrükleme maliyetleri
- Depolama maliyetleri
- Satın alma maliyetleri
- Sipariş verme maliyetleri
- Ödeme işlemleri maliyetleri
- Satış maliyetleri
- Tersine lojistik maliyetleri

Lojistik maliyetler analiz edilirken, lojistik ihtiyaçları karşılamak için katlanılan tüm maliyet kalemleri birbirleriyle bağlantılı olarak incelenmelidir. Genelde işletmelerde lojistik ve dağıtımını birleştiren yaklaşımların kabul edilmesinin zor olmasının nedenlerinden biri de uygun maliyet bilgilerinin yetersiz oluşudur. Maliyet bilgilerinin yetersiz olması, lojistik zincirindeki her maliyet kaleminin tek tek incelenmesini etkileyecektir. Bu durumda zincirin içinde yer alan tüm maliyet kalemleri olumsuz olarak etkilenip toplam kar üzerinde negatif etki yapacaktır (Hacırüstemoğlu ve Şakrak 2002: 111-112).

3. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Lojistik faaliyetler ve maliyetler üzerine yapılan bazı çalışmalara yönelik literatür taraması aşağıdaki tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Lojistik Faaliyetlerin Yönetimi ve Maliyetlemesi Literatür Özeti

Çalışmayı Yapan/ Yapanlar	Çalışma Yöntemi	Çalışma Kapsamı	Bulgular
Karacan ve Kaya (2011)	Anket soruları likert ölçeğine göre hazırlanmıştır.	T.C. Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde faaliyet gösteren ve belge almış firmalar ve organize sanayi bölgelerinde faaliyet gösteren üretim işletmeleri.	Lojistik faaliyetler sonucu ortaya çıkan maliyetlerin tek tek hesaplanması gerektiği ve taşıma maliyetlerinin en çok paya sahip olduğu ortaya çıkmıştır.
Yaprak (2010)	5'li likert ölçeği ile anket soruları hazırlanarak SPSS programı aracılığı ile analiz edilmiştir.	Kayseri Organize Sanayi Bölgesi'ndeki üretim işletmeleri.	Lojistik faaliyetlerin işletme içinde gerçekleştirilmesi ve etkin olarak yönetilmesi, işletmeleri başarıya ulaştırdığı ve rekabet avantajı sağladığı tespit edilmiştir.
Ener (2010)	Sıralı, likert ölçekli sorular ve semantik farklılık ile anket soruları hazırlanmış olup, çapraz tablolar ve Ki-Kare bağımsızlık testi kullanılmıştır.	Mersin Ticaret ve Sanayi Odası ve Mersin Deniz Ticaret Odası'na kayıtlı lojistik firmalar.	Teslimatın tam zamanında gerçekleşmesi ile müşteri memnuniyetinin ve işletme verimliliğinin arttığı tespit edilmiştir.
Kayabaşı (2007)	Korelasyon, regresyon, varyans, bağımsız örnek t-testi, faktör analizi, frekans dağılımları ve yüzde analizi.	İstanbul Sanayi Odası tarafından belirlenen ilk ve ikinci beş yüz üretim işletmesi.	Lojistik faaliyetler sonucu oluşan işlevlerin çeşitliliği ve işletmeye sağladığı katma değerler de dikkate alındığında işletme açısından lojistiğin önemli olduğu tespit edilmiştir.
Taşkın ve Durmaz (2012)	Anket yöntemi. Varyans, korelasyon, regresyon analizi ve t-testi.	Yurt içi kargonun Kütahya sınırları içindeki kurumsal müşterileri.	İşletmelerin üretmiş oldukları mal veya hizmetlerin değerleri, müşterilerin istediği yer ve zamanda hazır bulundurulmalarına bağlıdır. Müşteriye zamanında teslim edilmeyen ürünlerin müşteri açısından hiçbir değeri olmadığı kanısına varılmıştır.
Deran vd. (2014)	Örnek Olay İncelemesi (Faaliyet tabanlı maliyetleme)	Özel bir kalsit maden işletmesi	Kaynaklar ve bu kaynakları tüketen faaliyetler tespit edilerek lojistik faaliyetlere harcanan maliyetler belirlenmiştir.
Gümüş (2009)	Örnek Olay İncelemesi (Faaliyet tabanlı maliyetleme)	Ulusal ve uluslararası boya sektöründe faaliyet gösteren bir işletme	İşletmelerin kullandığı lojistik faaliyetlerin rekabet edilebilirlikte ve işletme karı ile direkt bir ilişkisinin olduğu görülmüştür. Diğer taraftan lojistik faaliyetlerde hem hizmet düzeyini en üst seviyeye çıkarmak hem de maliyetleri düşürmek için bu faaliyetlere bir bütün olarak bakılması gerektiği kanısına varılmıştır.

4. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi, evren ve bulgularına yer verilmiştir.

4.1. Araştırmanın Konusu ve Amacı

Araştırmanın konusu, lojistik yönetiminin işleyişi, lojistikte temel faaliyetler ve bu lojistik faaliyetler sonucu oluşan maliyetler üzerine bir anket çalışması yapılarak değerlendirilmesidir.

Bu çalışmanın amacı ise, işletmelerin lojistik faaliyetler ve maliyetleri hakkında ne kadar bilgi sahibi olduklarını, lojistik faaliyetlerin hangilerini kendi bünyesinde veya dış kaynaktan gerçekleştirdiklerini belirlemektir.

4.2. Araştırmanın Önemi

Bu araştırmanın önemi, lojistik faaliyetlerin, işletmelerin hem üretim öncesi hem de üretim sonrası oluşan maliyetler açısından önemli bir kalem olmasından dolayı, TR22 bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin, üretim veya hizmet süreci boyunca kullanmış oldukları lojistik faaliyetler ve maliyetler hakkında araştırma yapmaktır.

4.3. Araştırmanın Yöntemi

Anket formu literatür taraması sonucu belirtilen kaynaklardan faydalanarak ve gerçekleştirilecek çok değişkenli analiz tekniklerinin kullanılmasına olanak sağlayacak şekilde, 5'li likert ölçeği düşünülerek hazırlanmıştır. Likert tipi ifadeler 1=Kesinlikle Katılmıyorum, 2=Katılmıyorum, 3=Kararsızım, 4=Katılıyorum ve 5=Kesinlikle Katılıyorum biçiminde kodlanmıştır.

Anket formu iki bölümden ve toplam 29 adet sorudan oluşmaktadır. İlk bölümde beş soru "İşletmenin Genel Bilgileri" ile ilgili demografik sorular, ikinci bölümde ise 24 soru vardır. Anket aracılığı ile elde edilen veriler SPSS istatistik programı ile analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılan tüm anket sorularına güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha değeri hesaplanmıştır. Demografik ve likert ölçekli sorular Frekans analizine tabi tutulmuştur. Likert ölçekli sorular ile katılımcıların demografik özellikleri arasında ilişkiye bakılarak Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova), Tamhane ve Scheffe Analizleri yapılmıştır. Sonuçlar değerlendirilmiş ve yüzde oranları her biri için ayrı olarak gösterilmiştir.

4.4. Araştırmanın Evren ve Örnekleme

Araştırmanın evrenini Çanakkale Ticaret ve Sanayi Odası ile Balıkesir Ticaret ve Sanayi Odasına bağlı, faaliyet gösteren işletmeler oluşturmaktadır. TOBB Sanayi Veri Tabanına göre TR22 bölgesinde faaliyet gösteren firma sayısı yaklaşık 1250 civarındadır. Çalışan

sayısı 5 ve üzeri olan işletmelere uygulanmış olup toplamda 205 ankete geri dönüş yapılmıştır.

4.5. Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirme

4.5.1. Araştırmaya Katılanlara Yönelik Demografik Dağılımlar

Ankete katılan işletmelerin, hukuki durumu, faaliyet alanı, faaliyet süresi, çalışan sayısı ve anket formunu dolduran yetkili kişinin firmadaki görevi ile ilgili bilgiler sırasıyla tablolar şeklinde aşağıda gösterilmiştir.

Tablo 2: Firmaların Hukuki Durumuna Göre Dağılımı

Hukuki Durum	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
Limited	102	49.8	49.8
Anonim	83	40.5	90.2
Diğer	20	9.8	100.0
Toplam	205	100.0	

Tablo 2’de ankete katılan firmaların hukuki durumuna göre Limited şirketler %49.8, Anonim şirketler %40.5 ve bunların dışında kalan işletmelerin ise %9.8 olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan Limited şirketler anket sayısının yaklaşık olarak yarısını oluşturmaktadır.

Tablo 3: Firmaların Faaliyet Alanına Göre Dağılımı

Faaliyet Alanı	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
Hizmet	24	11.7	11.7
Üretim	131	63.9	75.6
Ticaret	44	21.5	97.1
Diğer	6	2.9	100.0
Toplam	205	100.0	

Tablo 3’e bakıldığında ankete katılan firmaların faaliyet alanına göre hizmet sektöründe olanlar %11.7, üretim sektöründe olanlar %63.9, ticaret sektöründe olanlar %21.5 iken %2.9’unu ise bunların dışındaki sektörlerde faaliyet gösteren firmaların oluşturduğu görülmekte olup çalışmada üretim sektöründe olan firmalar çoğunluktadır.

Tablo 4: Firmaların Faaliyet Süresine Göre Dağılımı

Faaliyet Süresi	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
1 Yıldan Az	2	1.0	1.0
1-5 Yıl	34	16.6	17.6
6-10 Yıl	43	21.0	38.5
11-15 Yıl	24	11.7	50.2
16-20 Yıl	23	11.2	61.5
20 Yıl ve Üzeri	79	38.5	100.0
Toplam	205	100.0	

Tablo 4'de ankete katılan firmaların faaliyet sürelerine göre dağılımı verilmiştir. 1 yıldan az süredir faaliyet gösteren firmalar %1, 1 ile 5 yıl arası faaliyet gösteren firmalar %16.6, 6 ile 10 yıl arası faaliyet gösteren firmalar %21, 11 ile 15 yıl arası faaliyet gösteren firmalar %11.7, 16 ile 20 yıl arası faaliyet gösteren firmalar %11.2 ve 20 yıl ve üzeri faaliyet gösteren firmalar ise %38.5'lik dilimi kapsamaktadır.

Tablo 5: Firmaların Çalışan Sayısına Göre Dağılımı

Çalışan Sayısı	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
10 Kişiden Az	25	12.2	12.2
11-50 Kişi	94	45.9	58.0
51-100 Kişi	34	16.6	74.6
101-150 Kişi	16	7.8	82.4
151-200 Kişi	11	5.4	87.8
201-250 Kişi	4	2.0	89.8
250 ve Üzeri	21	10.2	100.0
Toplam	205	100.0	

Tablo 5'de ankete katılan firmalarda çalışan kişi sayısı 10 kişiden az olanlar %12.2, 11 ile 50 kişi olanlar %45.9, 51 ile 100 kişi olanlar %16.6, 101 ile 150 kişi olanlar %7.8, 151 ile 200 kişi olanlar %5.4, 201 ile 250 kişi olanlar %2, 250 ve üzeri olanların dağılımı ise %10.2'dir. Çalışmaya katılanlara bakıldığında çoğunluğu (94 firma) 11 ile 50 kişi arası çalışması bulunan firmaların oluşturduğu görülmektedir.

Tablo 6: Çalışanların Firmadaki Görevlerine Göre Dağılımı

Görevler	Sıklık	Yüzde	Birikimli Yüzde
Firma Sahibi	45	22.0	22.0
Genel Müdür	33	16.1	38.0
Pazarlama Müdürü	13	6.3	44.4
İhracat/İthalat Müdürü	6	2.9	47.3
Diğer	108	52.7	100.0
Toplam	205	100.0	

Tablo 6'da ankete katılan firmalarda çalışan kişilerin görev dağılımına yer verilmiştir. Ankete katılanlardan %22'si firma sahibi, %16.1'i genel müdür, %6.3'ü pazarlama müdürü, %2.9'ü ihracat/ithalat müdürü ve bunların dışında görev yapanların oranı ise %52.7 ile çoğunluğu oluşturmaktadır.

4.5.2. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Araştırmanın güvenilirlik analizi anketin ikinci bölümünde yer alan 5'li Likert ölçeğine göre hazırlanan sorular baz alınarak hesaplanmıştır. Buna göre Güvenilirlik Analizi sonucu aşağıdaki gibidir.

Tablo 7: Güvenilirlik Analizi Sonucu

Cronbach's Alpha	Soru Sayısı
0.790	24

Tablo 7'de araştırmada kullanılan ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için, ölçeğin Cronbach Alpha katsayısı belirlenmiştir. Yapılan güvenilirlik analizinin sonucuna göre ölçeğe verilen yanıtlar oldukça güvenilirdir.

4.5.3. Araştırmaya Katılanların Sorulara Verdiği Yanıtların Frekans Analizi

Anketin ikinci bölümünde yer alan sorulara Frekans Analizi uygulanmıştır. Sonuçlar aşağıdaki tablo 8'de gösterildiği gibidir.

Ankete katılan firmaların tamamına yakını lojistik kavramı ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibidir. Buna göre kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum oranı %93.2 civarındadır. Katılımcılar, firmanın lojistiği her aşamada kullandığını ifade etmişlerdir ve %60.5 ile kesinlikle katılıyorum seçeneğini işaretlemişlerdir. %29.3 katılıyorum, %2 kararsızım, %8.3'lük oranın ise lojistiği her aşamada kullanmadığı gözlemlenmiştir. Bu sonuçlara göre bölgedeki firmaların büyük çoğunluğunun lojistiği her aşamada kullandığı söylenebilir.

Firmaların, %38.5'i lojistiği üretim sonrası kullanmadıklarını ifade ederek katılmıyorum seçeneğine yanıt vermişlerdir. %21'i kesinlikle katılmıyorum, %18'i kesinlikle katılıyorum, %17.1'i katılıyorum ve %5.4 ü ise kararsızım seçeneklerine yanıt vermiştir. Firmaların büyük bir çoğunluğu kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum oranı %96.1 ile karayolunu kullanarak taşıma işlemlerini yerine getirmektedir. Firmaların karayolunu tercih etmesindeki sebep ise coğrafi konum gereği, diğer taşıma şekillerinin çok elverişli olmaması olabilir. Firmaların karayolu dışında diğer taşıma modlarını kullanma seçeneklerine verilen yanıtların %30.2'si kesinlikle katılmıyorum, %30.7'si katılmıyorum, %3.4'ü kararsızım, %14.6'sı katılıyorum ve %21'i kesinlikle katılıyorum şeklinde cevaplamıştır.

Tablo 8: Değişken Soruların Frekans Analizi

DEĞİŞKENLER(SORULAR)	1 %	2 %	3 %	4 %	5 %	Toplam
1-Lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibiyim.	-	2	4.9	37.6	55.6	100
2-Firmamız lojistiği her aşamada kullanmaktadır.	1	7.3	2	29.3	60.5	100
3-Firmamız lojistiği sadece üretim sonrası kullanmaktadır.	21	38.5	5.4	17.1	18	100
4-Firmamız taşıma modlarından biri olan karayolu taşımacılığını en fazla kullanmaktadır.	-	3.4	0.5	16.1	80	100
5-Firmamız denizyolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığını etkin bir şekilde kullanmaktadır.	30.2	30.7	3.4	14.6	21	100
6-Taşımacılık şeklini tercih ederken maliyetin düşük, güvenilir ve hızlı olması önemlidir.	-	0.5	2.4	20	77.1	100
7-Taşımacılık şeklini tercih ederken ürünün özelliklerine uygunluğu ve gönderilecek mal miktarı önemlidir.	0.5	-	0.5	24.4	74.1	100
8-Lojistik alanda dış kaynaktan taşımacılık hizmeti alınmaktadır.	9.8	11.7	6.3	26.8	45.4	100
9-Lojistik alanda dış kaynaktan depolama hizmeti alınmaktadır.	22	30.7	7.3	16.6	23.4	100
10-Lojistik alanda dış kaynaktan ambalajlama/paketleme hizmeti alınmaktadır.	28.3	31.2	5.4	19	16.1	100
11-Lojistik alanda dış kaynaktan envanter/stok yönetimi hizmeti alınmaktadır.	33.2	30.2	5.9	15.6	15.1	100
12-Lojistik faaliyetlerin tamamını kendi bünyemizde gerçekleştirme nedeni daha ucuz ve daha kaliteli oluşudur.	7.8	26.8	8.8	26.8	29.8	100
13-Lojistik faaliyetlerin tamamını dış kaynak kullanarak gerçekleştirme nedeni daha ucuz ve daha kaliteli oluşudur.	16.6	29.8	13.2	23.4	17.1	100
14-Lojistik faaliyetlerin tamamını dış kaynak kullanarak gerçekleştirme nedeni referanslarının güçlü ve lojistik alanda deneyimli olmasıdır.	14.6	29.3	10.7	27.3	18	100
15-Lojistik faaliyetlerin tamamını dış kaynak kullanarak gerçekleştirme nedeni fiziksel olarak firmamıza yakın olmasıdır.	17.6	42.9	13.2	20	6.3	100
16-Lojistik faaliyetlerin tamamını dış kaynak kullanarak gerçekleştirme nedeni kurumsal çalışması ve finansal gücünün yüksek olmasıdır.	15.6	31.7	11.2	22.4	19	100
17-Ürettiğimiz her bir ürünün lojistik faaliyetleri, maliyeti artırır.	3.4	8.8	5.4	29.8	52.7	100
18-Lojistik maliyetlerin nasıl hesaplandığı yönetici tarafından bilinmemelidir.	0.5	1.5	0.5	29.8	67.8	100
19-Lojistik faaliyetler için hizmet veren işletmeden maliyet hakkında bilgi alınmalıdır.	0.5	1.5	4.9	30.2	62.9	100
20-Lojistik maliyetler etkin bir şekilde yönetilir ise ürünün maliyeti azalır.	-	2.4	4.4	28.3	64.9	100
21-Lojistik maliyetler muhasebe alanına girdiği için toplam giderle ilişkilidir.	1	1.5	4.9	33.7	59	100
22-Envanter yönetimi doğru planlandığında maliyet avantajı sağlar.	0.5	2	6.3	32.7	58.5	100
23-Lojistik maliyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi rekabet gücünü artırır.	-	2	4.4	31.7	62	100
24-Lojistik maliyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi verimliliği artırır.	-	3.9	2.9	30.2	62.9	100

Firmaların taşıma şekillerini seçerken maliyetin düşük, hızlı ve güvenli olması önemlidir sorusuna %77.1'i kesinlikle katılıyorum, %20'si katılıyorum, %2.4'ü kararsızım ve %0.5'i katılmıyorum diyerek cevap vermiştir. Söz konusu düşük maliyet, hız ve güvenilirlik olunca yaklaşık tüm katılımcılar yani 199 işletme maliyet, hız ve güvenilirliğin önemli olduğunu belirtmiştir. Firmaların taşımacılık şeklini tercih ederken ürünün özelliklerine uygunluğu ve gönderilecek mal miktarının önemli olması sorusuna verdikleri yanıt %74.1 ile kesinlikle katılıyorum ve %24.4 ile katılıyorum olmuştur. Katılımcılar için maliyetin yanında ürünün taşınacak araca uygun olması da önemlidir denilebilir.

Firmaların lojistik alanda dış kaynaktan taşımacılık hizmeti aldıkları sonucuna varılmaktadır. Buna göre kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum oranı %72.2 civarındadır. Lojistik alanda dış kaynaktan depolama hizmeti alınmaktadır ifadesine işletmecilerin yarısından fazlası %52.7 oranı ile firmalarının depolama hizmeti almadıklarını, kendi bünyelerinde depolama faaliyetlerini gerçekleştirdiklerini ifade etmişlerdir.

Firmaların büyük çoğunluğunun lojistik faaliyetlerden olan ambalajlama hizmetini kendi bünyesinde gerçekleştirerek bu alanda dış kaynak kullanmadıkları gözlemlenmiştir. Oranlara bakıldığında %16.1'i kesinlikle katılıyorum, %19'u katılıyorum, %5.4'ü kararsızım, %31.2'si katılmıyorum ve %28.3'ü kesinlikle katılmıyorum şeklindedir. Firmaların dış kaynaktan envanter yönetimi hizmeti almadıkları gözlemlenmiştir. Kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum ifadeleri ile %63.4 oranına sahiptir. İşletmelerin envanter yönetimini kendi işletme bünyesinde gerçekleştirme sebebi, daha güvenilir olması olabilir.

Firmaların yarısından fazlasının, lojistik faaliyetleri kendi bünyesinde daha ucuz ve kaliteli bir şekilde yerine getirdiği belirtilmiştir. %29.8'i kesinlikle katılıyorum, %26.8'i katılıyorum, %8.8'i kararsızım, %26.8'i katılmıyorum ve %7.8'i kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Lojistik faaliyetlerin tamamını dış kaynak kullanarak gerçekleştirme nedeni daha ucuz ve daha kaliteli oluşudur ifadesine firmaların verdiği yanıtlar %17.1'i kesinlikle katılıyorum, %23.4'ü katılıyorum, %13.2'si kararsızım, %29.8'i, katılmıyorum ve %16.6'sı kesinlikle katılmıyorum şeklindedir. Bu sonuçlara göre dış kaynak kullanımının ucuz ve kaliteli olması önemli bir etken olmayabilir.

Lojistik faaliyetlerin tamamını dış kaynak kullanarak gerçekleştirme nedeni referanslarının güçlü ve lojistik alanda deneyimli olmasıdır ifadesine %18'i kesinlikle katılıyorum, %27.3'ü katılıyorum, %10.7'si kararsızım, %29.3'ü katılmıyorum ve %14.6'sı kesinlikle katılmıyorum şeklinde cevap vermiştir. Katılıyorum ve katılmıyorum seçeneklerine bakıldığında yaklaşık olarak rakamlar birbirine yakındır. Bu nedenle dış kaynak kullanırken referanslarının güçlü ve deneyimli olması katılımcılar açısından baskın bir etken olmadığı kanısına varılmıştır. İşletmeler açısından dış kaynaktan faydalanılan firmanın yakın veya uzak olması çok önemli bir etken olmadığı ifade ediliyor. Buna göre kesinlikle katılmıyorum ve katılmıyorum ifadelerine verilen yaklaşık oran %60.5'dir.

Lojistik faaliyetlerin tamamını dış kaynak kullanarak gerçekleştirme nedeni kurumsal çalışması ve finansal gücünün yüksek olmasıdır ifadesine firmaların verdiği yanıtlar %19'u

kesinlikle katılıyorum, %22.4'ü katılıyorum, %11.2'si kararsızım, %31.7'si katılmıyorum ve %15.6'sı kesinlikle katılmıyorum şeklindedir. Firmaların büyük bir çoğunluğu %82.5'i ürettiğimiz her bir ürünün, lojistik faaliyetleri maliyetleri arttırır ifadesine katılarak üretim miktarı arttıkça lojistik maliyetlerin de arttığını ifade etmişlerdir.

Firmaların büyük çoğunluğu yöneticilerin lojistik maliyetler hakkında bilgi sahibi olması gerektiğini ifade etmiştir. Buna göre kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum oranı yaklaşık %97.6 civarındadır. İşletmeler lojistik maliyetlerin önemli olduğunu ve bu yüzden maliyet hakkında bilgi alınması gerektiğini ifade etmişlerdir. Firmaların (%93.2) lojistik maliyetleri etkin bir şekilde yönettikleri takdirde maliyetlerin azalacağını ifade ederek kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum seçeneklerini işaretlemişlerdir.

Firmaların büyük çoğunluğu %92.7 oranı ile lojistik maliyetler muhasebe alanına girdiği için toplam giderle ilişkilidir ifadesine katılmıştır. Firmaların envanter yönetimi doğru planlandığında maliyet avantajı sağlar ifadesine ise %2.5'i katılmadıklarını, %6.3'ü kararsız olduklarını, %32.7'si katılıyorum ve %58.5'i ise kesinlikle katıldıklarını ifade etmiştir. Firmaların büyük bir çoğunluğunun %93.7 oranı ile kesinlikle katılıyorum ve katılıyorum cevabı vermesi lojistik maliyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesinin firmaya rekabet avantajı sağladığını göstermektedir. İşletmelerin büyük bir çoğunluğu (%93.1) işletme verimliliği için, lojistik maliyetlerin yönetilmesinin önemli olduğunu ifade etmiştir. %3.9'u katılmıyorum, %2.9 kararsızım, %30.2'si katılıyorum ve %62.9'u ise kesinlikle katılıyorum şeklinde cevap vermiştir.

4.5.4. Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Hukuki Durumuna Göre Analizi

Katılımcıların lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeylerinin hukuki durumuna göre analizi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 9: Firmaların Lojistik Faaliyetleri Hakkında Bilgi Düzeylerinin; Hukuki Durumuna Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Minimum	Maximum
					Alt sınır	Üst sınır		
Limited	102	3.7308	.41554	.04114	3.6492	3.8124	2.79	4.75
Anonim	83	3.9147	.48346	.05307	3.8091	4.0202	2.63	4.75
Diğer	19	3.6842	.42590	.09771	3.4789	3.8895	2.75	4.54
Toplam	204	3.8013	.45326	.03173	3.7387	3.8638	2.63	4.75

Tablo 9'da firmaların hukuki durumu ele alınarak lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları incelenmiştir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılan anonim şirketlerin ortalaması 3.91 iken limited şirketlerin ortalamasının 3.73 olduğu ve bu iki sınıfa girmeyen diğer işletmelerin ortalamasının ise 3.68 ile en düşük olduğu

görülmektedir. Firmaların anonim ve limited şirketi olmaları, ankete verilen yanıtları etkilemiştir. Bunun nedeni ise bu firmaların pazarda etkin olması ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olarak ayrı bir lojistik departmanlarına sahip olmaları bu nedenle lojistik maliyetleri etkin bir şekilde yöneterek rekabet açısından avantaj elde etmeleri olabilir.

Tablo 10:Firmaların Hukuki Durumuna Göre Anova Tablosu

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	1.834	2	.917	4.623	.011
Gruplar İçinde	39.871	201	.198		
Toplam	41.705	203			

Tablo 10'da Anova analizi sonucunda ankete verilen yanıtların ortalaması ile firmaların hukuki durumu arasında anlamlı fark olduğu ortaya çıkmaktadır ($p=0.011$). Farkın nereden kaynaklandığını anlamak için Scheffe Analizi yapılmıştır. Scheffe Analizi, gruplar arasında ortaya çıkan farkın kaynağına bakmada sıkça kullanılan testlerden biridir (Kayrı 2009: 58).

Tablo 11: Firmaların Hukuki Durumuna Göre Scheffe Tablosu

(I) Hukuki_Durum	(J) Hukuki_Durum	Ortalama Difference (I-J)	Std. Hata	Sig.	95% Confidence Interval	
					Alt sınıır	Üst sınıır
Limited	Anonim	-.18386*	.06584	.022	-.3462	-.0215
	Diğer	.04659	.11129	.916	-.2279	.3210
Anonim	Limited	.18386*	.06584	.022	.0215	.3462
	Diğer	.23045	.11327	.129	-.0489	.5098
Diğer	Limited	-.04659	.11129	.916	-.3210	.2279
	Anonim	-.23045	.11327	.129	-.5098	.0489

İşletmelerin hukuki durumu ile sahip oldukları lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeyleri arasındaki ilişkiye bakıldığında anonim şirket üyeleri ile limited şirket üyeleri arasındaki farkın istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($p=0.022$).

4.5.5. Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Faaliyet Alanına Göre Analizi

Katılımcıların lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeylerinin faaliyet alanına göre analizi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 12: Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Faaliyet Alanına Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Minimum	Maximum
					Alt sınır	Üst sınır		
Hizmet	24	3.7865	.53561	.10933	3.5603	4.0126	2.63	4.54
Üretim	131	3.8314	.45105	.03941	3.7535	3.9094	2.79	4.75
Ticaret	43	3.7510	.42214	.06438	3.6211	3.8809	2.75	4.63
Diğer	6	3.5625	.34636	.14140	3.1990	3.9260	3.17	4.00
Toplam	204	3.8013	.45326	.03173	3.7387	3.8638	2.63	4.75

Tablo 12’de firmaların faaliyet alanı ele alınarak lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları incelenmiştir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılan ve üretim sektöründe faaliyet gösteren firmaların ortalaması 3.83, hizmet sektöründe faaliyet gösteren firmaların ortalaması 3.78 ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren firmaların ortalaması ise 3.75 olduğu görülmektedir. Üretim, hizmet ve ticaret sektöründe faaliyet gösteren firmalara bakıldığında ortalamaları birbirine çok yakındır denilebilir. Bu gruplara girmeyen firmaların ise ortalaması 3.56’dır.

Tablo 13: Firmaların Faaliyet Alanına Göre Anova Tablosu

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	.575	3	.192	.932	.426
Gruplar İçinde	41.130	200	.206		
Toplam	41.705	203			

Tablo 13’de firmaların lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeyleri ile faaliyet alanı karşılaştırıldığında faaliyet alanları arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($p=0.426$). Bunun nedeni ise firmaların faaliyet alanının, lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmasında önemli bir etken olmaması olabilir.

4.5.6. Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Faaliyet Süresine Göre Analizi

Katılımcıların lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeylerinin; faaliyet süresine göre analizi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 14: Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Faaliyet Süresine Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Min.	Max.
					Alt sınır	Üst sınır		
1 Yıldan az	2	3.5625	.02946	.02083	3.2978	3.8272	3.54	3.58
1-5 Yıl	34	3.6777	.42048	.07211	3.5310	3.8244	2.79	4.71
6-10 Yıl	43	3.7461	.37663	.05744	3.6302	3.8620	3.08	4.75
11-15 Yıl	24	3.8368	.51677	.10548	3.6186	4.0550	2.75	4.71
16-20 Yıl	23	3.8062	.47766	.09960	3.5996	4.0127	2.96	4.63
20 Yıl ve Üzeri	78	3.8793	.47648	.05395	3.7718	3.9867	2.63	4.75
Toplam	204	3.8013	.45326	.03173	3.7387	3.8638	2.63	4.75

Tablo 14’de firmaların faaliyet süresi ele alınarak lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları incelenmiştir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılan firmaların faaliyet süresi 20 yıl ve üzeri olanların ortalaması 3.87, 16 ile 20 yıl arası olanların ortalaması 3.80, 11 ile 15 yıl arası olanların ortalaması 3.83, 6 ile 10 yıl arası olanların ortalaması 3.74, 1 ile 5 yıl arası olanların ortalaması 3.67 ve 1 yıldan az olanların ise en düşük ortalamaya (3.56) sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 15: Firmaların Faaliyet Süresine Göre Anova Tablosu

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	1.269	5	.254	1.243	.290
Gruplar İçinde	40.436	198	.204		
Toplam	41.705	203			

Tablo 15’de firmaların lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeyleri ile faaliyet süresi karşılaştırıldığında faaliyette bulunulan yıllar arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık görülmemektedir ($p=0.290$). Bu nedenle firmaların faaliyet süresinin, lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olmasında önemli bir etken olarak görülmemektedir denilebilir.

4.5.7. Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Çalışan Sayısına Göre Analizi

Katılımcıların lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeylerinin çalışan sayısına göre analizi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 16: Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin; Çalışan Sayısına Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Minimum	Maximum
					Alt sınır	Üst sınır		
10 Kişiden az	25	3.5717	.23647	.04729	3.4741	3.6693	3.13	3.96
11-50	93	3.7092	.44889	.04655	3.6168	3.8017	2.75	4.71
51-100	34	3.9485	.39235	.06729	3.8116	4.0854	3.17	4.75
101-150	16	4.1146	.48532	.12133	3.8560	4.3732	3.33	4.75
151-200	11	3.7500	.53489	.16128	3.3907	4.1093	2.63	4.63
201-250	4	3.7917	.65881	.32940	2.7434	4.8400	3.21	4.58
251 ve üzeri	21	4.0337	.41659	.09091	3.8441	4.2234	3.21	4.67
Toplam	204	3.8013	.45326	.03173	3.7387	3.8638	2.63	4.75

Tablo 16'da firmaların çalışan sayısı ele alınarak lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları incelenmiştir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılan firmalarda çalışan sayısı 101 ile 150 kişi olanların ortalaması 4.11 iken 250 ve üzeri çalışana sahip firmaların ortalaması 4.03 olmuştur ve analiz sonucu içinde ortalaması en yüksek paya sahiplerdir. Daha sonra ise 3.94 ortalama ile 51-100 kişi, 3.79 ortalama ile 201-250 kişi, 3.75 ortalama ile 151-200 kişi ve 3.70 ortalama ile 11-50 kişi şeklinde görülmektedir. En düşük ortalamaya sahip olan kişi sayısı ise 3.57 ile 10 kişiden az çalışanı olan firmalardır. Bu nedenle çalışan sayısının fazla olması lojistik faaliyetler açısından önemli bir unsur olarak görülebilir.

Tablo 17. Firmaların Çalışan Sayısına Göre Anova Tablosu

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	5.578	6	.930	5.069	.000
Gruplar İçinde	36.127	197	.183		
Toplam	41.705	203			

Tablo 17'de firmaların lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeyleri ile çalışan sayısına bakıldığında ankete verilen yanıtlarda firmanın çalışan sayısına göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0.000$). Farkın nereden kaynaklandığını anlamak için Tamhane testi yapılmış ve bu testin sonucunda anlamlı bir farka rastlanmıştır. Tamhane testi grupların birbirleri ile ikili karşılaştırmalarını yaparak farkın nereden geldiğini göstermektedir. Testin sonuçlarına bakıldığında firmanın çalışan sayısına göre farklılık sebebi şunlardır:

- 10 kişiden az çalışana sahip firmaların lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olması, 51-100 çalışanı ($p=0.001$), 101-150 çalışanı ($p=0.010$) ile 251 ve üzeri çalışanı ($p=0.002$) olan firmaların lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olma düzeyi arasında anlamlı fark olmasıdır.
- 101-150 çalışana sahip firmaların lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olması ile 10 kişiden az çalışanı olan ($p=0.010$) firmaların lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olma düzeyi arasında anlamlı fark olmasıdır.

4.5.8. Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Ankete Katılanların Firmadaki Görevine Göre Analizi

Katılımcıların lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeylerinin ankete katılanların firmadaki görevine göre analizi aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 18: Firmaların Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Düzeylerinin Firmadaki Görevine Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Minimum	Maximum
					Alt sınır	Üst sınır		
Firma Sahibi	44	3.7443	.37242	.05614	3.6311	3.8575	2.96	4.63
Genel Müdür	33	4.1174	.50059	.08714	3.9399	4.2949	3.08	4.75
Pazarlama Müdürü	13	4.0032	.57696	.16002	3.6545	4.3519	2.63	4.71
İhracat/İthalat Müdürü	6	3.8194	.29423	.12012	3.5107	4.1282	3.54	4.21
Diğer	108	3.7025	.41320	.03976	3.6237	3.7814	2.75	4.63
Toplam	204	3.8013	.45326	.03173	3.7387	3.8638	2.63	4.75

Tablo 18'de katılımcıların firmadaki görevi ele alınarak lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmadığı incelenmiştir. Analiz sonucuna göre araştırmaya katılan firmalarda, firma sahibi olanların ortalaması 3.74, genel müdür olanların ortalaması 4.11, pazarlama müdürü ortalaması 4.00, ihracat/ithalat müdürü ortalaması 3.81 ve en düşük ortalamaya sahip olan ise bu görevler dışında kalanların ortalamasıdır (3.70).

Tablo 19: Firmadaki Göreve Göre Anova Tablosu

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.
Gruplar Arasında	5.026	4	1.256	6.817	.000
Gruplar İçinde	36.679	199	.184		
Toplam	41.705	203			

Tablo 19’da firmaların lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeyleri ile firmadaki görevine göre istatistiki olarak anlamlı farklılık göstermektedir ($p=0.000$). Farkın nereden kaynaklandığını anlamak için Tamhane testi yapılmıştır. Tamhane testinin sonuçlarına bakıldığında firmadaki göreve göre farkın sebebi şu şekildedir: Genel müdür olanların lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeyleri ile firma sahibi ($p=0.0007$) ve diğer grupta olanların ($p=0.001$) lojistik faaliyetler hakkındaki bilgi düzeyleri arasında anlamlı fark vardır. Tamhane testinin sonuçlarına göre çıkan farklılıkların nedeni firma sahibi ve genel müdürün lojistik faaliyetler hakkında daha fazla bilgiye sahip olması olabilir.

4.5.9. Firmanın Hukuki Durumunun Deniz-Hava-Demiryolu Taşımacılığını Etkin Bir Şekilde Kullanıp Kullanmadığı ile Dış Kaynaktan Depolama Hizmeti Alıp Almadığına Göre Analizi

Firmaların hukuki durumunun deniz-hava-demiryolu taşımacılığını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığı ve dış kaynaktan depolama hizmeti alıp almadığı ile karşılaştırılmıştır. Bunun nedeni ise firmanın hukuki durumunun, denizyolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığı ile dış kaynaktan depolama hizmeti alıp almadığı üzerindeki etkisini incelemektir. Tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo 20: Firmaların Hukuki Durumunun Deniz-Hava-Demiryolu Taşımacılığını Etkin Bir Şekilde Kullanıp Kullanmadığı ile Dış Kaynaktan Depolama Hizmeti Alıp Almadığına Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Min.	Max.	
					Alt sınır	Üst sınır			
soru_5	Limited	102	2.3725	1.40664	.13928	2.0963	2.6488	1.00	5.00
	Anonim	83	3.0723	1.65119	.18124	2.7117	3.4328	1.00	5.00
	Diğer	20	2.3500	1.46089	.32667	1.6663	3.0337	1.00	5.00
	Toplam	205	2.6537	1.54731	.10807	2.4406	2.8667	1.00	5.00
soru_9	Limited	102	2.7451	1.46027	.14459	2.4583	3.0319	1.00	5.00
	Anonim	83	3.1928	1.59617	.17520	2.8442	3.5413	1.00	5.00
	Diğer	20	2.3500	1.18210	.26433	1.7968	2.9032	1.00	5.00
	Toplam	205	2.8878	1.51207	.10561	2.6796	3.0960	1.00	5.00

Tablo 20’de firmaların denizyolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığı ile firmanın hukuki durumu karşılaştırıldığında limited şirketlerin

ortalaması 2.37, anonim şirketlerin ortalaması 3.07'dir. Firmanın dış kaynaktan depolama hizmeti alıp almadığı ile firmanın hukuki durumu karşılaştırıldığında limited şirketlerin ortalaması 2.74, anonim şirketlerin ortalaması ise 3.19 olarak gösterilmiştir. Sonuç olarak firmanın hukuki durumunun anonim şirket olması karayolu taşımacılığı dışında diğer taşıma türlerinin de kullanıldığı ve dış kaynaktan depolama faaliyetlerinden faydalandığı gözlemlenmiştir.

Tablo 21: Firmanın Hukuki Durumunun Deniz-Hava-Demiryolu Taşımacılığını Etkin Bir Şekilde Kullanıp Kullanmadığı ile Dış Kaynaktan Depolama Hizmeti Alıp Almadığına Göre Anova Tablosu

	Kareler Toplamı	df	Ortalama Kare	F	Sig.	
soru_5	Gruplar Arasında	24.450	2	12.225	5.323	.006
	Gruplar İçinde	463.959	202	2.297		
	Toplam	488.410	204			
soru_9	Gruplar Arasında	15.581	2	7.791	3.491	.032
	Gruplar İçinde	450.838	202	2.232		
	Toplam	466.420	204			

Tablo 21'de firmaların hukuki durumunun; deniz-hava-demiryolu taşımacılığını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığı ile dış kaynaktan depolama hizmeti alıp almadığına göre yapılan analiz sonucunda istatistiki olarak anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p=0.006$ $p=0.032$). Farkın nereden kaynaklandığını anlamak için Tamhane testi yapılmıştır.

Tamhane testinin sonuçlarına bakıldığında firmanın hukuki durumu ile denizyolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığına göre anonim ve limited şirket üyesi olması arasında anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir ($p=0.008$). Firmanın hukuki durumu ile dış kaynaktan depolama hizmeti alıp almamasına göre anonim şirket üyesi ve diğer grupta olması arasında anlamlı bir ilişki vardır ($p=0.034$).

4.5.10. Firmadaki Görevin Lojistik ve Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmamasına, Taşımacılık Şeklini Tercih Ederken Maliyetin Düşük, Güvenilir ve Hızlı Olmasının Önemli Olup Olmamasına, Lojistik Faaliyetler İçin Hizmet Veren İşletmeden Maliyet Hakkında Bilgi Alınıp Alınmamasına Göre Analizi

Katılımcıların firmadaki görevi ile lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmadığı karşılaştırılmıştır. Sonuçlar aşağıdaki gibidir.

Tablo 22: Firmadaki Görevin Lojistik ve Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmamasına Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Min.	Max.
					Alt sınır	Üst sınır		
Firma Sahibi	45	4.4444	.62361	.09296	4.2571	4.6318	2.00	5.00
Genel Müdür	33	4.8182	.39167	.06818	4.6793	4.9571	4.00	5.00
Pazarlama Müdürü	13	4.4615	.96742	.26831	3.8769	5.0461	2.00	5.00
İhracat/İthalat Müdürü	6	4.5000	.83666	.34157	3.6220	5.3780	3.00	5.00
Diğer	108	4.3704	.70502	.06784	4.2359	4.5049	2.00	5.00
Toplam	205	4.4683	.68257	.04767	4.3743	4.5623	2.00	5.00

Tablo 22'de firmadaki görevi genel müdür olanların ortalaması 4.81, ihracat/ithalat müdürü olanların ortalaması 4.50, pazarlama müdürü olanların ortalaması 4.46, firma sahibi olanların ortalaması 4.44 ve diğer grupta yer alanların ortalaması ise 4.37'dir. Genel müdür ortalamasının yüksek olmasının nedeni firma içindeki faaliyetler hakkında bilgi sahibi olması ve etkin bir şekilde firmayı yönetmesidir denilebilir.

Tablo 23: Firmadaki Görevin Taşımacılık Şeklini Tercih Ederken Maliyetin Düşük, Güvenilir ve Hızlı Olmasının Önemli Olup Olmamasına Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Min.	Max.
					Alt sınır	Üst sınır		
Firma Sahibi	45	4.7333	.57997	.08646	4.5591	4.9076	2.00	5.00
Genel Müdür	33	4.9394	.24231	.04218	4.8535	5.0253	4.00	5.00
Pazarlama Müdürü	13	4.8462	.37553	.10415	4.6192	5.0731	4.00	5.00
İhracat/İthalat Müdürü	6	5.0000	.00000	.00000	5.0000	5.0000	5.00	5.00
Diğer	108	4.6481	.56889	.05474	4.5396	4.7567	3.00	5.00
Toplam	205	4.7366	.52289	.03652	4.6646	4.8086	2.00	5.00

Tablo 23'de firmadaki görevi ihracat/ithalat müdürü olanların ortalaması 5.00, genel müdür olanların ortalaması 4.93, pazarlama müdürü olanların ortalaması 4.84, firma sahibi olanların ortalaması 4.73 ve diğer görevde olanların ortalaması 4.64'tür. İhracat/ithalat müdürünün ortalamasının yüksek olmasının nedeni ürünün hazırlandıktan sonra sevkiyatı yani müşteriye ulaştırılması aşamasında sürece hakim olması, buna bağlı olarak da nakliye/sevkiyat sürecinin güvenli, hızlı ve düşük maliyetli bir şekilde yerine getirilmesi olabilir.

Tablo 24: Firmadaki Görevin, Lojistik Faaliyetler İçin Hizmet Veren İşletmeden Maliyet Hakkında Bilgi Alınıp Alınmamasına Göre Analizi

	N	Ortalama	Std. Sapma	Std. Hata	95% Güven Aralığında		Min	Max.
					Alt sınır	Üst sınır		
Firma Sahibi	45	4.5111	.75745	.11291	4.2835	4.7387	2.00	5.00
Genel Müdür	33	4.8788	.33143	.05770	4.7613	4.9963	4.00	5.00
Pazarlama Müdürü	13	4.7692	.43853	.12163	4.5042	5.0342	4.00	5.00
Soru_19 İhracat/İthalat Müdürü	6	4.6667	.51640	.21082	4.1247	5.2086	4.00	5.00
Diğer	108	4.4074	.76166	.07329	4.2621	4.5527	1.00	5.00
Toplam	205	4.5366	.70355	.04914	4.4397	4.6335	1.00	5.00

Tablo 24’de firmadaki görevi genel müdür olanların ortalaması 4.87, pazarlama müdürü olanların ortalaması 4.76, ihracat/ithalat müdürü olanların ortalaması 4.66, firma sahibi olanların ortalaması 4.51 ve diğer görevlerde olanların ortalaması 4.40’tır. Genel müdür ortalamasının yüksek olmasının nedeni ise firmada maliyet kalemleri hakkında bilgi sahibi olması olabilir.

Tablo 25: Firmadaki Görevin Lojistik ve Lojistik Faaliyetler Hakkında Bilgi Sahibi Olup Olmamasına, Taşımacılık Şeklini Tercih Ederken Maliyetin Düşük, Güvenilir ve Hızlı Olmasının Önemli Olup Olmamasına, Lojistik Faaliyetler İçin Hizmet Veren İşletmeden Maliyet Hakkında Bilgi Alınıp Alınmamasına Göre Anova Tablosu

	Kareler Toplamı	Df	Ortalama Kare	F	Sig.	
Soru_1	Gruplar Arasında	5.108	4	1.277	2.840	.025
	Gruplar İçinde	89.936	200	.450		
	Toplam	95.044	204			
Soru_6	Gruplar Arasında	2.775	4	.694	2.618	.036
	Gruplar İçinde	53.001	200	.265		
	Toplam	55.776	204			
Soru_19	Gruplar Arasında	6.501	4	1.625	3.441	.010
	Gruplar İçinde	94.475	200	.472		
	Toplam	100.976	204			

Tablo 25’de firmadaki görevin lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmamasına, taşımacılık şeklini tercih ederken maliyetin düşük, güvenilir ve hızlı

olmasının önemli olup olmamasına, lojistik faaliyetler için hizmet veren işletmeden maliyet hakkında bilgi alınıp alınmamasına göre verilen yanıtların ortalaması ile istatistiki olarak anlamlı bir fark vardır ($p=0.025$ $p=0.036$ $p=0.010$). Tamhane testi sonuçlarına göre farkın sebepleri aşağıdaki gibidir:

- Firma sahibinin, lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olması ile genel müdür olması arasında anlamlı fark vardır ($p=0.018$). Firmada diğer görevi olanların ortalaması ile genel müdür olanların ortalaması arasında da anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmektedir ($p=0.000$).
- Firma sahibinin taşımacılık şeklini tercih ederken maliyetin düşük, güvenilir ve hızlı olmasına önem vermesi ile ihracat/ithalat müdürü arasında anlamlı fark vardır ($p=0.035$). Genel müdür olanların ortalamasına göre diğer olanların ortalaması arasında da anlamlı fark olduğu gözlemlenmektedir ($p=0.000$).
- Firma sahibinin lojistik faaliyetler için hizmet veren işletmeden maliyet hakkında bilgi alması düzeyi ile genel müdürün lojistik faaliyetler için hizmet veren işletmeden maliyet hakkında bilgi alması arasında anlamlı bir fark vardır ($p=0.050$). Genel müdür olanların ortalaması ile diğer olanların ortalaması arasında da anlamlı bir fark olduğu gözlemlenmiştir ($p=0.000$).

SONUÇ

Bu çalışmada, işletmelerin lojistik hakkındaki bilgileri, lojistik faaliyetleri ve bu faaliyetleri nereden karşıladıkları ile lojistik faaliyetler sonucu ortaya çıkan maliyetlerin önemine yönelik çalışılmıştır. Araştırma alanı olarak TR22 Bölgesinde (GMKA'nın TR22 Düzey 2 Bölgesi olarak isimlendirdiği Güney Marmara Bölgesi, Balıkesir (TR221) ve Çanakkale (TR222) illerinden oluşmaktadır) faaliyet gösteren işletmeler seçilmiştir.

Araştırmada kullanılan değişkenlere Güvenilirlik analizi yapılmıştır. Cronbach's Alpha değeri değişkenler için oldukça güvenilir çıkmıştır ($\alpha=0.790$). Anket değişkenleri için Frekans analizi yapılmış ve oranlar ayrı ayrı yüzdesel olarak hesaplanmıştır. Daha sonra Likert ölçekli sorular ile katılımcıların demografik özellikleri arasında ilişkiye bakılarak Tek Yönlü Varyans Analizi (Anova), Tamhane ve Scheffe Analizleri yapılmıştır. Araştırmada öne çıkan noktalar şu şekilde özetlenebilir;

- Araştırmaya katılanların demografik dağılımlarına bakıldığında katılımcıların %49,8'i limited şirket üyesi, %63,9'u üretim sektöründe faaliyet gösteren ve %45,8'i çalışan sayısı 11 ile 50 kişi olan işletmeler çoğunluktadır.
- Faaliyet süresi ise en fazla %38,5 ile 20 yıl ve üzeri faaliyet gösteren firmalardan oluşmaktadır. Katılımcıların firmadaki görevinin %52,7'si diğer grupta yer alan

görevlerden oluşmaktadır. Bu gruba giren görevler içinde, muhasebe, satış sorumlusu, sevkiyat sorumlusu ve lojistik müdürü yer almaktadır.

- Katılımcıların lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeylerinin hukuki durumuna ($p=0.011$), çalışan sayısına ($p=0.000$) ve firmadaki görevine ($p=0.000$) göre anlamlı bir fark vardır.
- Katılımcıların lojistik faaliyetler hakkında bilgi düzeylerinin firmanın faaliyet alanına ($p=0.0426$) ve faaliyet süresine ($p=0.290$) göre ise anlamlı bir fark bulunmamaktadır.
- Firmanın hukuki durumuna göre denizyolu, havayolu ve demiryolu taşımacılığını etkin bir şekilde kullanıp kullanmadığı ($p=0.006$) ile firmanın dış kaynaktan depolama hizmeti alıp almadığı ($p=0.032$) arasında anlamlı bir fark vardır.
- Firmadaki görevin lojistik ve lojistik faaliyetler hakkında bilgi sahibi olup olmamasına ($p=0.025$), taşımacılık şeklini tercih ederken maliyetin düşük, güvenilir ve hızlı olmasının önemli olup olmamasına ($p=0.036$) ve lojistik faaliyetler için hizmet veren işletmeden maliyet hakkında bilgi alınıp alınmaması ($p=0.010$) arasında anlamlı bir fark bulunmaktadır.

Günümüzde küresel rekabette lojistik faaliyetler ve bu faaliyetlerin maliyeti işletmeler açısından önemli bir maliyet unsuru haline gelmiştir. Bu bağlamda işletmelerde ayrı lojistik birimlerin oluşturulması, bu birimlerdeki personele gerekli eğitimlerin verilmesi veya ilgili okullardan mezun olan kişilerin görev alması ve lojistik maliyetlerin yönetimine ilişkin uygulamaya dönük çalışmaların yapılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Demir, V. (2008). *Lojistik Yönetiminde Maliyet Hesaplaması*. 2. Baskı, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demir, V. (2006). Lojistik Faaliyetler ve Maliyetleri. *Mali Çözüm SMMMO Yayın Organı*, Sayı: 74.
- Deran, A., Arslan, S. ve Köksal, A. (2014). *İşletmelerde Lojistik Maliyetlerin Hesaplanması*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Ener, T. (2010). Küresel Lojistik Performans İndeksi: Mersin'de Faaliyet Gösteren Lojistik Firmalarının Sektörel Performanslarının İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Mersin.
- Gümüş, Y. (2009). Lojistik Faaliyetlerin Rekabet Stratejileri ve İşletme Karı İle Olan İlişkisi. *Muhasebe ve Finans Dergisi*, Sayı:41, 97-113.
- Gümüş, Y. (2007). Lojistik Maliyetlerinin Faaliyet Tabanlı Maliyetleme Yöntemine Göre Hesaplanması ve Bir Üretim İşletmesi Uygulaması. *Dayanışma Dergisi*, Sayı: 100, 1-24.
- Hacırüstemoğlu, R. ve Şakrak, M. (2002). *Maliyet Muhasebesinde Güncel Yaklaşımlar*. İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Karacan, S. ve Kaya, M. (2011). *Lojistik Faaliyetlerde Maliyetleme*. 1. Baskı, Kocaeli: Umuttepe Yayınları.
- Kayabaşı, A. (2007). İşletmelerde Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Lojistik Faaliyetlerin Performansının Arttırılması: Üretim İşletmeleri Üzerinde Bir Uygulama. Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kayri, M. (2009). Araştırmalarda Gruplar Arası Farkın Belirlenmesine Yönelik Çoklu Karşılaştırma (POST-HOC) Teknikleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 19, Sayı: 1, 51-64.
- Lin, B., Collins, J. ve Su, R.K. (2001). Supply Chain Costing: An Activity-Based Perspective. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, Vol: 31, Issue: 10, 702-713.
- Manunen, O. (2000). An Activity-Based Costing Model for Logistics Operations of Manufacturers and Wholesalers. *International Journal of Logistics Research and Applications*, Vol: 3, Issue: 1, 53-65.
- Özcan, S. (2008). Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerde Lojistik Yönetiminin Önemi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 10, 276-300.
- Şengel, S. (2012). *Lojistik İşletmelerde Performans Değerlemede Lojistik Rasyoların Önemi ve Bir Araştırma*. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Taşkın, E. ve Durmaz, Y. (2012). *Lojistik Faaliyetler*. 1. Baskı, Ankara: Detay Yayıncılık.

- Tseng, Yung-yu., Taylor, M.A.P. ve Yue, W.L. (2005). The Role Of Transportation In Logistics Chain. *Proceedings of the Eastern Asia Society for Transportation Studies*, Vol: 5, 1652-1672.
- Tokay, S.H., Deran, A., Ceran, Y. ve Demir, V. (2012). *Lojistik Maliyetleri ve Raporlama-I*. 1. Baskı, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2549, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 1519.
- Tokay, S.H., Deran, A. ve Arslan, S. (2011). Lojistik Maliyet Yönetiminde İzlenebilecek Stratejiler ve Muhasebe Eğitiminden Beklentiler. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 29, 225-244.
- Yaprak, N. (2010). Lojistik Yönetiminin İşletmelerin Rekabet Gücü Üzerindeki Etkisini Ölçmeye Yönelik Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı, Kırıkkale.

Gastronomi Turizmi Çerçevesinde Çerkez Mutfağının İncelenmesi*

Rabia İLHAN^{® **}
Muammer MESCİ^{***}

Öz

Bu araştırmada, Çerkez mutfağının gastronomi turizmindeki yeri incelenmiştir. Bu bağlamda nitel araştırma yöntemlerinden, betimsel araştırma desenlerinden görüşme deseni kullanılmıştır. Araştırma kapsamında hazırlanan görüşme formunda 7 genel bilgiler ve 10 mülakat sorusu yer almaktadır. Farklı şehirde 12 farklı restoran sahibi ile yüz yüze görüşme yapılmıştır. Elde edilen verilere göre, katılımcılar Çerkez mutfağının gastronomi turizmine etki ettiğini dile getirmişler ve turizme katkınının ise çoğunlukla yerli turist tarafından olduğu aktarılmıştır. Turistlerin Çerkez yemeklerine karşı tutumlarının ise olumlu olduğunu, lezzetlerin beğenildiği belirtilmiştir. Katılımcılar genelde Çerkez yemeklerinin yerli turistlerin damak tadına hitap ettiğini, damak tatlarının benzer olduğunu aktarmışlardır.

En çok tercih edilen çerkez yemeklerinin, Haluj, Abista, Abaza peyniri, Velibah, Aktisizbal, Ahulçapa ve Açaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Turistlerin en çok tercih ettiği Çerkez yemeği ise Halujdur. Gastroturistlerin genellikle yemek tercihlerini restoranlara bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların büyük çoğunluğu yöresel ürün kullandıklarını dile getirmişlerdir. Gastroturistlerin portföydeki yerleri ve turist artırma konusunda özel bir çalışma yapan restoranın neredeyse olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Gastro Turist, Çerkez, Çerkez Mutfağı.

* Bu çalışma Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Turizm ve Otel İşletmeciliği Anabilim Dalı bünyesinde ve Doç. Dr. Muammer Mesci danışmanlığında Rabia İLHAN tarafından hazırlanan ve 2018 yılında kabul edilen “Çerkez Mutfağının Gastronomi Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi: Restoran Sahipleri Ve Müşteri Görüşlerinin Karşılaştırmalı Analizi” başlıklı Yüksek Lisans Tezinden görüşme ile elde edilen veriler kullanılarak türetilmiştir.

© Sorumlu Yazar / Correnponding Author

** Bilim Uzmanı, Düzce Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, rabiaillhan06@windowslive.com

*** Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Yüksekokulu, muammermesci@duzce.edu.tr

Investigation of Circassian Cuisine in the Gastronomy Tourism Context

Abstract

In this research, the place of Circassian cuisine in gastronomy tourism has been investigated. In this context, interview design is used from qualitative research methods, descriptive research designs. In the interview form prepared within the scope of the research, 7 general information and 10 interview questions are included. Face-to-face interviews were held with 12 different restaurant owners in different cities. According to the obtained data, the participants stated that the Circassian cuisine influenced the gastronomic tourism and it was reported that the contribution of tourism was mainly by native tourists. It is stated that the attitudes of the tourists towards the Circassian food are positive and the tastes are appreciated. Participants generally conveyed that the Circassian cuisine addressed the tastes of indigenous tourists and that their palate tastes were similar.

Most preferred Circassian dishes are Haluj, Abista, Abaza cheese, Velibah, Aktisizbal, Ahulçapa and Açaç. Circassian food, which is most popular with tourists, is Haluj. Gastrotourists have often reached the point of leaving their choice of food to restaurants. The vast majority of participants expressed that they use local products. It has been found that there is almost no restaurants who does special study on the place of gastrotourists on the portfolio and increasing the number of tourists.

Keywords: Gastronomy, Gastrotourist, Circassian, Circassian cuisine.

GİRİŞ

Dünya Turizm Örgütü'nün yapmış olduğu açıklamada turizm; "gidilen bölgede gelir elde etmeksizin ve bahsi geçen bölgeye yerleşmek amacı olmadan bireylerin yabancı ülkelere yaptıkları ziyaretler" şeklinde tanımlanmıştır (UNWTO, 1995).

Gastronomi ise, içinde bulundurduğu bütün sanatsal ve bilimsel öğelerle birlikte yiyecek ve içeceklerin tarihi gelişim sürecinden başlayarak her bir özelliğinin ayrıntılı bir biçimde anlaşılmasını, uygulanmasını ve geliştirilerek günümüz koşullarına uyarlanmasını hedefleyen çalışmaları içeren bir bilim dalıdır, şeklinde tanımlanabilir (Eren, 2007:74). Gastronomi, özetle ve kısaca; sağlığa uygun, iyi düzenlenmiş, hoş ve lezzetli mutfak, yemek düzeni ve sistemi demek olmaktadır. Başka bir tanıma göre ise gastronomi; yeme - içme bilimi ve sanatı demektir. Bu bilgi, bir disiplin olarak, kültürle yemek arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma alanı olmaktadır (Ünlü ve Dönmez, 2008:2).

Gastronomi dünyadaki birçok önemli ülkesinin ulusal yemek ve içecek kültürlerinin en ayrıntılı biçimde bilinmesini gerektirir. Sonuçta gastronomi de yiyecek ve içeceklerle ilgili malzemelerin nasıl kullanılacağına anlaşılmasını gerçekleştiren bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yolla yiyecek ve içecekler açısından farklı kültür ve ülkelerin yaklaşımlarındaki benzerlikleri ve farklılıkları bir bütün olarak görmek ve öğrenmek imkanı sağlayabilmektedir (Hatipoğlu, 2010: 5).

“Çerkez” kelimesi etnik köken ayrımı göz önünde bulundurulmaksızın 17. yüzyıldan bu yana Karaçay, Balkar, Dağıstan, Adıge ve Abhaz olsun Kafkasya’da yaşayan Müslümanların tamamına verilen isim olarak kabul görmekteydi (Kaya, 2011:99). Bunun yanında Çerkezlerin Kafkasya’da yaşadıkları bölgelerin genel adı bazı kaynaklarda “Çerkezistan” olarak yer almaktadır (Cevdet Paşa, 1993: 243-248).

Bu araştırmanın amacı, Çerkez mutfağının gastronomi turizmindeki yerinin incelenmesi, gastronomi turizmine olan katkılarının bulunmasıdır. Bu makale, nitel araştırma yöntemlerinden, görüşme deseni ile yapılmıştır. Farklı illerde yer alan 12 farklı restoran ile görüşme yapılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır.

Bu araştırma neticesinde elde edilen bilgilerden yola çıkılarak Çerkez mutfağının gastronomi turizminde yeri belirlenebilecektir. Bu bağlamda gastroturist çekmek adına çeşitli önerilerde bulunabilecek ve bu sayede bölge gastronomi turizmine geliştirici etkide bulunulabilecektir.

1. GASTRONOMİ TURİZMİ

Gastronomi turizmini, Long (2003:21), “Değişik bir mutfak kültürü içinde yer alan yiyeceklerin hazırlanması, sunulması, tüketilmesi; mutfağı, öğün sistemlerini, yeme tarzlarını tespit etmek amacıyla gerçekleştirilen turizm türü” diye tanımlamıştır.

Turizm kendi ekseninde giderek gelişen bir sektördür; ancak bu bağlamda, yiyecek-içecek sektörü de turistlerin farklı tatil seçenek ve davranışları üstünde belirleyici rol oynamaktadır. Öyle ki, o, yeni yerleri ziyaret, bilinmeyen bölgesel lezzetleri deneme ve ilave olarak da yeni kültürleri, gelenekleri tanıma, anlama ve takdir etme bağlamında çeşitli imkanları turistlere sunar. Gastronomi turizmi açısından, yalnızca seyahatlerinin zorunlu anları olarak yiyecek tüketen turistlerle davranış, tutum ve ziyaret edilecek bölge tercihlerini, gidilmek istenen bölgedeki yiyeceklere göre belirleyen turistleri birbirinden ayırmak gerekir (Cook, Yale ve Marqua, 2000:127).

Gastronomi turizmi, hazırlanan yiyecek ve içeceklerin ilgi uyandıracak biçimde turistlere sunulmasıdır. Bu konuda geçerli olabilecek lezzetlerin bir gazeteci tarafından önerilmiş olması gerekmemektedir. Gastroturist kibir taşımayan araştırmacı bir kişilik olmalıdır. Tüketim denilen olgu, turizmin ayrılmaz bir parçasıdır ve bu anlamda turist de görüntü ve seslerin yanında, aynı şekilde bir bölgenin tatlarını da tüketir. Yemek başka bir kültür ile bütünleşmek için çok değerli bir adımdır. Yemek, kişilere “diğerleri”ni aklıyla

olduğu kadar, bunun yanında duyularıyla da tanıma imkânı verir. Bu şekilde de bölgesel yiyecekler, bir turizm bölgesine ilişkin olan özelliklerin en önemli noktasını oluştururlar (Demir, 2011: 51).

1.1. Gastro Turist Tanımı

Mutfak turizmi ve yiyecek turizmi gibi kavramlar gastronomi turizmi ile ilgili kaynaklarda yer almakta olup, bahsi geçen kavramlar genel olarak birbirlerinin yerine kullanılmasına karşın talep düzleminde niteliksel ve niceliksel olarak birbirlerinden farklı niteliktedirler, aynı zamanda söz konusu kavramlar öznesini yiyecek tüketimine yönelik turizm hareketlerinin oluşturduğu kavramlar olmaları ile de birbirleri ile etkileşim halindedirler. Nadir bulunan yiyecekleri sosyal bir aktivite olarak yeni şeyler bulmak maksadı ile farklı ülkeleri ziyaret eden bu gruplar, “gastro turist” kavramının da doğmasını sağlamışlardır (Hatipoğlu, 2010: 4). Gastro turist yalnızca yeme ihtiyacını karşılamak için değil, bunun yanında farklılık yaşamak için yemek kültüründe farklılıklar oluşturan deneyimleri tecrübe edinen turist olarak tanımlanmaktadır (Long, 2003: 21).

1.2. Turistik Deneyim Olarak Gastronomi

Turistik deneyim olgusunun, genellikle, turistin kendini destinasyonda hissetmesiyle (mekân algısı), çekim öğelerini ziyaret etmesiyle, toplam turistik ürünü tüketmiş olmasıyla ve bütün bunların sonunda ortaya çıkan bilişsel sürecin sonunda meydana gelmektedir (Kurgun ve Özşeker, 2016: 733).

Yeme-içme etkinliği, deneyim oluşturma hususunda belirgin bir üstünlüğe sahiptir. Öncelikle, beslenme konusu kişilere mutluluk verir. Tat alma denilen olgu, doğrudan doğruya kokuyla başlar. Çevreden gelen kokular insan beyninde bulunan yaklaşık 350 koku alıcısı üzerinde uyarıcı etkide bulunmakta olup, söz konusu alıcılar ortaklaşa hareket ederek beyinde besinin koku profilini çıkarırlar. Daha sonraki aşamada besin çiğnenip oksijenle temas geçtiğinde burun arkası (retronazal) alıcılar damağın arkasından daha çeşitli ve daha şiddetli koku sinyalleri göndermektedir. Sonra da dilin yüzeyindeki binlerce tat alma kabarcığı (papilla) ve her birinde yer alan 50-100 tat alıcısı beş ana tat konusunda beyne sinyaller göndermektedir. Beyne giden bütün bu sinyaller, besinden alınan hazzın derecesini belirleyecektir (Baral, 2015).

Fazladan olarak duylara seslenen yeme-içme etkinliğinde de tüketilen incelikli, farklı ve lezzetli ürünler, olumlu duygulara, kalıcı ve hatırlanabilir deneyimlere vesile olur. Mekân algısını meydana getiren, turistin destinasyonu hissetmesini sağlayan somut ve soyut öğeler, kişilerin duyuları aracılığıyla algılanır. Bu gerçeklerden hareketle, mekân algısını oluşturan öğelerden yerel yiyecek-içecekler, tatma ve koku duyularına hitap ederek, derin ve çok güçlü anılar yapabilirler (Kurgun ve Özşeker, 2016: 34).

1.3. Yöresel Tatların Destinasyon Tercihine Olan Etkisi

Bir bölgeyi eşsiz kılan en önemli cazibelerden biri şeklinde nitelendirilen yöresel mutfaklar bölgenin soyut mirasının bir yansıması olarak görülmekte ve söz konusu ürün tüketimini gerçekleştiren turistlere otantik kültürel bir deneyim yaşatmaktadır (Örn. Çin, İtalyan, Türk Mutfağı) (Hacıoğlu vd., 2009).

Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Seyahat Örgütü verileri doğrultusunda, dünya çapından gerçekleştirilen turizm gelirleri içerisinde yeme-içme harcamalarının payı %30 olarak belirlenmiştir. Turistlerin yüzde 88.2'si bölgenin sahip olduğu yemek kültürü için “seyahat için gidilecek yer seçimimde yemek çok önemli” derken sadece yüzde 11.8 gibi küçük bir kesim “yemek, bölge seçimlerimde küçük bir role sahip” cevabını vermektedir (Tezcan, 2000: 8). Bir bölgenin turistik bölge olma profilini geliştirme ya da kötüleştirme hususunda güçlü ve etkili bir yere sahip olan yemek unsuru içerisinde, özgün coğrafi kökene sahip yemekler, bölge imajını çekici hale getirerek, markalaşmayı ve kırsal turizmin güçlendirilmesini sağlar. Söz konusu durum özellikle yemek, şarap ve turizm meraklıları açısından büyük önem taşımaktadır (Green ve Dougherty, 2008: 150).

Bir bölgede yemek ve şarap potansiyelinin varlığı, yöresel ve kırsal kalkınmaya katkı sağlamanın yanı sıra yeni iş alanlarının oluşturulmasında, bunun yanı sıra yeme, içme ve konaklama işletmelerinin faaliyete girmesinde etkili olabilecektir. Gastronomi turizmi, kırsal toplumlar için, turizm ile şahsi yerel yiyecek ve içeceklerinin bütünleştirmede alternatif olanaklar sunmaktadır. Söz konusu süreç bölgesel kalkınmanın yanı sıra, bölgenin kültür mirasının korunarak geliştirilmesine de katkı sağlamaktadır (Çağlı, 2012: 30).

Yöresel mutfak deneyimini tüm yönleriyle turizm destinasyon deneyimiyle bütünleştirmenin en iyi yollarından bir tanesi de yöresel yiyecek ve içeceklerin destinasyonda bulunan otellerin ve restoranların menülerinde yer alması ve bununla birlikte bu kapsamda gastronomi ile ilgili faaliyetler düzenleyip, destinasyona gelen turistlerin ilgilerini çekerek bölgeye ait yöresel yemekleri ve içecekleri tatma imkânı sağlamaktır (Bucak ve Aracı, 2013: 208).

Yiyecekler ve yemekler, sosyo-kültürel anlamı ve değeri olan kültürün vazgeçilmez öğelerinden olması yönüyle bir kültürün maddi ögesi ve her kültürde görülen temel bir öge konumundadır. Bunun yanı sıra ulusların sahip oldukları özgün beslenme tür ve kültürleri onların medeniyet seviyelerine ışık tutan bir fener görevi görmekte olup kültürlerin beslenme medeniyet şekillerinin farklılık göstermesi, besin ve beslenme tiplerinin farklılaşmasına olanak tanımıştır. Bunun yanı sıra coğrafi koşulların insanlara sağlamış olduğu kültürel yapı, sosyo-ekonomik düzey ile eğitim-öğrenim durumu da söz konusu farklılaşmanın oluşumunda etkin bir rol oynamaktadır (Hacıoğlu ve Avcıkurt, 2011: 434).

1.4. Türkiye’de Gastronomi Turizmi

Türk mutfağının gelişim süreci araştırıldığında görülecektir ki Türkler, Anadolu’ya yerleşmeleriyle birlikte Anadolu mutfağını ve özelliklerini benimsemişlerdir. Orta Asya’dan taşıdıkları mutfak kültürlerini yeni yerleşim bölgesindeki mutfak kültürüyle sentezleyerek daha zenginleştirmişlerdir. İlerleyen dönemler ise, Osmanlı İmparatorluğu’nun coğrafi genişlemesiyle uyumlu biçimde, farklı coğrafi ve kültürel bölgelere ait çok çeşitli gastronomik zenginlikler Türk mutfağı bünyesine dahil edilmiş olup, Türk mutfağı böylece süreç içinde “füzyon mutfağı” niteliği edinmiş durumdadır. Bu sebeple Türk mutfağı bugün için bilinen en eski ve en zengin mutfaklardan biri olmaktadır (Akgöl, 2012; Bilgin ve Samancı, 2008).

TÜRSAB’ın Gastronomi Turizmi Raporu (2015)’na göre ülkemizde turizm gelirleri içinde en büyük pay yiyecek içecek bölümüne aittir. Konaklama gelirlerinden de önce gelen ve böylelikle ilk sıraya yerleşen yiyecek içecek harcamalarının toplam gelir içindeki payı % 20 ile 25 arası bir oranı ifade etmektedir. Ülkemizde turist başına harcama ortalama olarak 828 dolardır; bunun 157 doları ise yeme -içme için harcanmaktadır. Yurt içi ve yurt dışı ekseninde tanıtım yapabilme adına coğrafi işaretle tescillenmiş durumdaki ürünler, bir başka söylemle belirtilirse, belirli bir yöreye özgü olduğu kamu kurumları tarafından onaylanmış durumdaki ürünler çok önemli ve çok değerli turizm değerleri ve öğeleri olmaktadır. Türkiye’nin zengin mutfağından şu an için tescillenmiş durumdaki ürün sayısı henüz çok azdır. Türk Patent Enstitüsü’nden coğrafi işaret belgesi almış bulunan gıda sayısı ise yalnızca 124’tür. Türk Patent Enstitüsü’nden coğrafi işaret almak üzere başvurusu yapılmış ve bu başvurusunun sonuçlanmasını bekleyen gıda ürünü sayısı ise 185’tir. Bu konuda bir fikir vermesi açısından şu örneği vermek yerinde olacaktır: En çok tescil bekleyen illerimizden olan Şanlıurfa 26 yemeğinin coğrafi işaretle tescillenmesi için sıradadır. Söz konusu Şanlıurfa yemekleri arasında, Urfa ciğer kebabı, Miftahi tas kebabı, Urfa pancar boranası, Urfa eşkilisi, Urfa soğan kebabı gibi ürünler vardır. Gastronomi, kültürel değerler bakımından da çok büyük bir değer ve öneme sahip bulunmaktadır. UNESCO’nun İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası Listesi bu anlamda önemlidir. Bu bağlamda Türkiye’nin yaptığı başvurular çerçevesinde 28 Kasım 2011’de Geleneksel Tören Keşkeği, 6 Aralık 2012’de Mesir Macunu Festivali, 2013 yılında da Türk Kahvesi ve Geleneği bu listeye dahil edilmiştir (TURSAB, 2015). Alternatif bir turizm anlayışı olduğundan ve giderek de daha çok ilgi gösterilen ve kişilere ve toplumlara daha çok kazandıran bir turizm türü olduğundan gastronomi turizmi için Türk turizmcileri de harekete geçmiş bulunmaktadır.

Şanlıer (2005)’in gerçekleştirdiği araştırmada Türk mutfağının tanıtımında bir dizi yanlışın olduğu ve bu anlamda en başta da turistlere kendi kültürlerine ait yemeklerin sunulduğu saptanmış bulunmaktadır.

Birdir ve Akgöl (2015) turistlerin, ülkemiz mutfağına dair bilgileri yemekleri deneyen kimselerin tavsiye etmeleriyle kazandıklarını saptamıştır. Ayrıca bu çalışmayla, turistlerin tekrar gelme arzu ve düşüncelerinin oluşmasında Türk mutfağına has yiyecek ve içecekleri

yeniden tatma gibi olguların ancak 3. sırada olabildiği saptanmıştır.

Gökdeniz ve diğerleri (2015) de yürüttükleri çalışmada, turistlerin bölgeye geliş nedenleri içinde Ayvalık mutfağının ancak dördüncü sırada yer aldığını ve bu konuda kararsız kaldıklarını saptamışlardır.

Antalya'da Yiyecek İçecek Yöneticileri Derneği (YİYDER) ve Akdeniz Üniversitesi Alanya İşletme Fakültesi'nin yürüttükleri ortak çalışmayla üç kez düzenlenen 1., 2. ve 3. Ulusal Gastronomi Sempozyumları yoluyla gastronomi bilinci ve kavramın, Türk Turizmi için ifade ettiği anlam ve önemi, sektör personelleri ve akademisyenler tarafından sunulan bildirimlerle ifade edilmiş ve böylece yemek-mutfak kültürünün gelişimine katkı verecek yeni fikirlerin her yıl panellerde yer bulmasına vesile olunmaya çalışılmıştır. Bu şekildeki çalışmalarla mutfak ve yemek kültürüne yüklenen değer, turizmciler tarafından sektör çalışanlarına ve sektöre ilgi duyan insanlara aktarılmaya çabalanmaktadır (Dilsiz, 2010: 21).

Turizm Yazarları ve Gazetecileri Derneği (TUYED) marifetiyle düzenlenmiş bulunan panelde, "Yabancı zincir otellerin ülkemize girişi realitesiyle birlikte, aynı zamanda ülkemiz gastronomisinde önemli bir noktaya da geldiği ve anılan bu yeni gelişmenin de yabancı şef aşçıları ülkemize çektiği" saptanmış bulunmaktadır. Söz konusu bu gelişimin, aynı anda yeni bir Türk aşçı kuşağının yetiştirilmesi gibi olması gereken doğrultuda olumlu bir olguya da yol açtığı saptanmıştır. Bütün bunlara ilave olarak panelde, fuar aktivitelerinin de Türk Mutfağı ve aşçılığının kişisel ürünlerini sergilemesi bakımından da çok değerli ve önemli bir tanıtım aracı olduğu vurgu yapılmıştır (www.tuyed.org.tr/).

Ülkemiz açısından Anadolu Gurme Turları yoluyla köylerde, söz konusu o köyün ünlü-özgün-yerel yemeklerini yapacak kadınların belirlenmesi ve o kadınların evlerinin bir köşesini veya bahçesini küçük bir lokantaya çevrilebilmeleri için kendilerine küçük fakat yeterli kredilerin verilmesi özellikle tavsiye edilmektedir. Ayrıca, gelen turistlerin söz konusu lokantalara yönlendirilmesi yoluyla da bu girişimler sonucunda aile ekonomilerine de hatırı sayılır seviyelerde katkı sağlanmış olacağı ve giderek de ülke ve bölge yemeklerinin sürekli tanınır duruma geçeceği özellikle vurgulanmaktadır (Güneş vd., 2008).

1.5. Çerkez Mutfağı

İçerik bakımından ele alındığında Çerkez, Çerkes, Adıge, Kafkaslı, Kafkasyalı kavramları arasında fark olmadığı görülmektedir. Kafkas Dağları'nın eteklerinden yaşayan çeşitli etnik kökenli toplulukları ifade eden "Kafkasyalı" geniş kapsamlı bir kavram olarak kullanılırken; "Kafkaslı" ise Kafkas ırkına mensup olduğu düşünülen, söz konusu bölgenin yerel halkına verilen ve aidiyet duygusu barındıran bir sıfat niteliğindedir. Berkok eserinde "Kafkaslı" kavramını oldukça sık bir biçimde kullanmıştır. Writhte ise Kafkas kelimesinin aslı olan "Kas halkı" ismini ilk kullanan kişi olarak bilinmektedir (Yılmaz, 2017: 54).

Günümüzde Astrahan eyaletinin güneyi ve Don'dan başlayarak Türk ve İran sınırlarına kadar uzanan toprakları içine alan Kafkasya sınırları içerisinde çoğu Kafkas halkı hayatını sürdürmektedir. Söz konusu coğrafyada yaşayan Adigeler ve diğer kabilelerin tümü "Çerkez" olarak bilinmektedir (Akt. Kurgun ve Özşeker, 2016: 733).

Ortak özelliklere sahip olan Adıge, Abhas, Çeçen, İnguş, Oset, Karaçay, Balkar, Dağıstan mutfaklarının birleşiminden oluşan Çerkez mutfağında genel olarak et ve süt ürünlerinin ağırlıklı olduğu görülmektedir. Haşlanmış, kurutulmuş, fırında pişirilmiş et ürünleri Çerkeslerin sevdiği ve tercih ettiği ürünlerdendir. Söz konusu bölgelerde genel olarak aynı yemek kendi dilleri ile farklı isimlerle ifade edilmektedir. Örnek vermek gerekirse Adıgelerde Şipsi, Abhaslarda "Acıka", Karaçaylar'da "Hıçın", Azerilerde "Kavurma" gibi isimlerle ifade edilen yemek genel olarak aynı yemektir. Çerkes'lerde, 12 Çeşit Şipsi, 12 Çeşit Libje, 12 Çeşit Çerkes Tavuğu bulunmaktadır. Çerkes aşüresi en az 12 çeşit malzemeden yapılmakta olup, Çerkes tuzuna en az 12 çeşit baharat katılmaktadır (Yılmaz, 2017: 545).

2. YÖNTEM

Bu çalışma nitel araştırma yöntemi ile oluşturulup, betimsel araştırma desenlerinden görüşme deseni kullanılmıştır. Stewart ve Cash (1985) görüşme tekniğini "önceden belirlenmiş ve ciddi bir amaç için yapılan, soru sorma ve yanıtlama tarzına dayalı karşılıklı ve etkileşimli bir iletişim süreci" şeklinde ifade etmişlerdir (Akt. Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu araştırmanın evrenini Sakarya, Kayseri, İstanbul, Düzce, Antalya, Ankara illerinde yer alan Çerkez restoranları oluşturmaktadır. Bu illerde yer alan 12 farklı restoran araştırmaya dahil olmuştur.

2.1. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında araştırmacı tarafından hazırlanan görüşme formunda 7 genel bilgiler ve 10 mülakat sorusu yer almaktadır. Toplamda 12 restoran sahibi ile mülakat gerçekleştirilmiştir.

2.2. Verilerin Toplanması ve Analizi

Görüşme formu için sorular hazırlanırken, yazdığımız ilgili literatür ve daha önceden yapılmış benzer araştırmalar ve bu araştırmaların sonuçlarından yararlanılmıştır. Hazırlanan sorular uzman akademisyenler tarafından kontrol edilmiş ve onay alındıktan sonra ilgili kişilere uygulanmıştır.

Bu çalışmada Çerkez yemekleri yapan restoran sahipleri ile görüşme yapılmıştır. Çerkez restoranlarının bulunduğu iller belirlenerek, bu illerde görüşmeyi kabul eden çerkez restoranlarının tamamı ile görüşülmüş, veri toplama da uygun ve yeterli katılım sağlanmaya çalışılmıştır. Önceden hazırlanmış olan görüşme soruları restoran sahiplerine yüzyüze mülakat halinde sorulmuştur.

Görüşmeler her katılımcı ile yüz yüze ve bire bir yapılmış, verilerin kaydedilmesi ise ses kayıt cihazı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşülen katılımcıların tamamı ses kayıt cihazının kullanılmasında bir sakınca olmadığını belirtmişler ve süreç içerisinde ses kaydından rahatsız olmadıkları da araştırmacı tarafından gözlemlenmiştir.

Bu araştırma nitel araştırma tekniklerinden görüşme tekniği ile yürütülmüştür. Bu sebeple görüşme tekniğinde verilerin analizi betimsel analiz ile yapılmıştır. Elde edilen veriler anlamlı bölümlere (sözcük, cümle vb.) ortak isimler verilerek kodlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırma sorularının analize dayalı olarak elde edilen bulgular yorumlanmıştır. Görüşmeler sonucu elde edilen genel bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1: Genel Bilgiler

	n	%	
İşletme Türü	Zincir İşletmeye Bağlı	1	8,33
	Bağımsız	11	91,67
	Diğer		
Hizmet Süresi	1-3 yıl	2	16,66
	4-6 yıl	2	16,66
	7-10 yıl	4	33,34
	11 yıl veya üstü	4	33,34
En fazla tercih eden yaş grubu	15-25 yaş		
	26-35 yaş		
	36-45 yaş	10	83,34
	46-55 yaş	2	16,66
	56 yaş üstü		
Servis Şekli	Ala Carte	12	100
	Table D’Hote		
	Self Servis		
	Açık Büfe		
	Diğer		
Müşteri Kapasitesi	50’den az kişi	3	25
	51-100 kişi	6	50
	101-150 kişi		
	151-200 kişi	2	16,67
	201’ den fazla kişi	1	8,33
Çerkez Mutfağı Denilince Akla İlk Gelen	Kültür/Gelenek	5	35,75
	Hamur İşleri	4	28,57
	Mantı	3	21,43
	Çerkez Tavuğu	1	7,14
	Patates	1	7,14

Tablo 1’de yer alan bilgilere göre, görüşme yapılan işletmelerin sadece 1’i zincir işletmeye bağlı iken diğerleri bağımsızdır. Hizmet sürelerine bakıldığında 4 işletme 7-10 yıl, 4 işletme 11 ve üstü yıldır hizmet verdiği saptanmıştır. İşletmelerin hepsi Ala carta servis şeklinde hizmet vermektedir. Müşteri kapasitelerine bakıldığında, 6 işletme 51-100 kişi, 3 işletme 50’den az kişi, 2 işletme 151-200kişi ve 1 işletme ise 201’den fazla kişiye aynı anda hizmet verebildiklerini söylemişlerdir.

İşletmelere Çerkez mutfağı denilince akla ilk gelen sorulmuştur. Alınan cevaplara göre Kültür/Gelenek 5 farklı işletmenin cevabı ile ilk sırada yer almıştır. Sonrasında hamur işleri ve mantı gelmektedir.

3.1. Mülakat Soruları

Bu bölümde mülakat sorularından elde edilen cevapların analizlerine yer verilecektir.

3.1.1. Çerkez Yemekleri ve Gastronomi Turizmi

Çalışma gurubundaki katılımcılara “*Bölgenizde Çerkez yemekleri gastronomi turizmine etki etmekte midir? Etnik Çerkez yemekleri denemek için seyahat eden yerli ya da yabancı turistler bölgenizi ziyaret ediyorlar mı? Genel görüş nedir?*” temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 2: Çerkez Yemekleri ve Gastronomi Turizmi

Kategoriler	Kodlar	n	Katılımcı
Bölgenizde Çerkez yemekleri gastronomi turizmine etki etmekte midir?	Evet	9	K1, K3, K4, K5, K8, K9, K10, K11, K12
	Yerli	7	K1, K4, K5, K6, K7, K8, K12
Etnik Çerkez yemekleri denemek için seyahat eden yerli ya da yabancı turistler bölgenizi ziyaret ediyorlar mı?	Yerli ve Yabancı	3	K4, K9, K11
	Ankara-İstanbul	2	K1, K8
	Civar İller	2	K2, K5
	Organik yiyeceklere İlgi	1	K1
Genel görüş nedir?	Sağlıklı	2	K2, K6,
	Lezzetli	3	K2, K6, K12
	Beğeni	9	K3, K4, K7, K8, K11, K9, K10, K12
	Memnuniyet	3	K3, K4, K12
	Entereasan	1	K4
	Tanıdık	2	K4, K12
	Batı Halkı Beğeniyor	1	K5
	Doğu Halkı Beğenmiyor	1	K5
	Samimi	2	K6, K8
	Yoğun Tat	1	K9

Tablo 2’de Çerkez yemekleri ve gastronomi turizmi ilişkisi incelenmiştir. Soru 3 kategori altında kodlanmıştır. İlk kodda Çerkez yemeklerinin gastronomi turizmine olan etkisi sorulmuş ve 9 katılımcı etki ettiğinden bahsetmiştir.

İkinci kodda, etnik Çerkez yemeklerini denemek için yerli ve yabancı turistlerin bölgeye gelip gelmedikleri sorulmuştur. Genel olarak (7 katılımcı) yerli turistlerin Çerkez yemekleri için bölgeye geldiklerinden bahsedilmiştir. 3 katılımcı ise hem yerli hem de yabancı turistlerin bölgelerine Çerkez yemekleri için geldiklerinden bahsetmiştir. K1 bu konuda «*Bize yerli turist geliyor yabancı gelmez*» şeklinde cevap vermiştir. K9 ise “*Yerli ve yabancı turistler geliyor. Tavsiye üzerine gelen çok oluyor.*” şeklinde bilgilerini aktarmıştır.

Üçüncü kodda ise turistlerin genel görüşleri sorulmuştur. 9 katılımcı Çerkez yemeklerinin beğenildiğini, 3 katılımcı lezzetli, 3 katılımcının ise memnun ayrıldıklarını aktarmıştır. K4 bu konudaki görüşlerini şu şekilde aktarmıştır; “*Ya çok enteresan buluyorlar ya da çok tanıdık. Henüz hiç olumsuz yorumla karşılaşmadım, herkes çok memnun ayrılıyor.*”

3.1.2. Çerkez Yemekleri ve Turistlerin Damak Tatlarının İlişkisi

Çalışma gurubundaki katılımcılara “Çerkez yemekleri ve genel turistlerin damak tatları arasında nasıl bir ilişki olduğunu düşünüyorsunuz?” temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 3: Çerkez Yemekleri ve Damak Tadı İlişkisi

Kodlar	n	Katılımcı
Damak Tatları Benziyor	12	K1, K2, K3, K4, K5, K6, K7, K8, K9, K10, K11, K12
Lezzetleri farklı	5	K3, K5, K8, K10, K12
Çerkez yemeklerinin tatları yoğun	2	K2, K5
Tamдық Geliyor	1	K1

Tablo 3’de Çerkez yemekleri ve turistlerin damak tatlarının ilişkisine ilişkin cevaplar yer almaktadır. Katılımcıların hepsi Çerkez yemekleri ile turistlerin damak tatlarının benzer olduğunu belirtmişlerdir. 5 katılımcı ise damak tatlarının benzer olmalarının yanında Çerkez yemeklerinde lezzet farkının olduğunu aktarmıştır. K11 bu konuda görüşünü şu şekilde dile getirmiştir; “*Benzerlik gösteriyor. Özellikle hamur işi yiyecekler benziyor. En çok Karadeniz yemekleri ile benzerlik gösteriyor.*” K4 ise “*Genel olarak benzediğini düşünüyorum. İtalyan, Rus, Uzak Doğu turistleri ile benzerlik gösteriyor*” şeklinde görüşlerini belirtmiştir.

3.1.3. Turistlerin Yemek Öncelikleri

Çalışma gurubundaki katılımcılara “*Bölgenize gelen turistlerin yemek önceliklerinin Çerkez yemekleri olduğunu düşünüyor musunuz? Diğer restoranlara göre bu bağlamda konumuzu nasıl görüyorsunuz?*” temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin

özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 4: Turistlerin Yemek Öncelikleri

Kategoriler	Kodlar	n	Katılımcı
Bölgeye Gelen Turistlerin Yemek Öncelikleri	Direk Çerkez yemekleri yemek için geliyorlar	7	K1, K2, K3, K4, K8, K10, K12
	Kaliteli Hizmet ve Ürün Sunuyoruz	1	K2
	Bölgeye Geldikten Sonra Karar Veriyorlar	6	K5, K6, K7, K8, K9, K11
Diğer Restoranlara Göre Konum	Kültüre Dayalı Çalışıyoruz???	2	K1, K4
	Diğer Mutfaklara da Yer Verdiğimiz İçin Avantajlıyız	2	K3, K11
	Merkezde olduğunuzdan Dolayı Avantajlıyız	1	K6
	Bölgede Başka Çerkez Restorantı yok, Alternatif Yok	3	K5, K9, K11
	Sadece Kalhvaltı sunulduğu için öncelikliyiz	1	K7
	Bölgede ilk olmanın avantajı	2	K8, K12

Tablo 4’de Turistlerin yemek önceliklerini öğrenmek adına iki kategori halinde dördüncü soru yöneltilmiştir. İlk kategoride bölgeye gelen turistlerin yemek öncelikleri sorulmuştur. Katılımcılardan yedisi direkt Çerkez yemeklerini tatmak için turistlerin geldiğini söylerken, 6 katılımcı ise bölgeye geldikten sonra Çerkez restoranında yemeye karar verdiklerini dile getirmiştir. Bu bağlamda K1 şu şekilde cevap vermiştir; *“Bize gelenler ne yiyebiliriz diye araştırıp, yöresel lezzet tercih ve merak edenlerdir gelmeden önce araştırma yapıp geldikleri için doğrudan çerkez yemeği yemek için bölgeyi tercih ediyorlar. Düzce’de yöresel yemek yapan yerler yok denecek kadar az bu bizim için bir avantaj. Biz kazanca bağlı değil kültüre dayalı çalışıyoruz.”* İkinci kategoride ise katılımcılara diğer restoranlara göre konumlarını nasıl gördükleri sorulmuştur. 3 katılımcı bölgede başka alternatifleri olmadıkları için ön planda olduklarını ifade etmişlerdir. 2 katılımcının katıldığı diğer kodlar ise, kültüre dayalı hizmet verdiklerinden, diğer mutfaklara yer verdiklerinde ve bölgede ilk olmanın avantajlarını kullandıklarından dolayı konumlarının diğer restoranlara göre iyi olduğunu belirtmişlerdir. Bu bağlamda K11 görüşlerini *“Bölgeye gelen Rus, Ukrayna, Kafkas, Moldovya turistleri özellikle Çerkes yemekleri tercih ediyorlar. Çünkü onların damak tadına yakın ve özledikleri lezzetler. Aynı zamanda menümüzde olmayan ama onların istediği yemekler olursada yapıyoruz. Zaten siparişli çalışıyoruz. Mutlaka bir gün önce istedikleri yemeği belirtmeleri lazım çünkü hazırlaması uzun süren yemekler. Diğer restoranlar onlara bu imkanı sunmuyor ve alternatifleri çok ama bizim alternatifimiz yok.”* şeklinde dile getirmiştir.

3.1.4. Çerkez Yemeklerinin Diğer Etnik Yemeklere Göre Öne Çıkan Özellikleri

Çalışma gurubundaki katılımcılara “Çerkez yemeklerini diğer etnik yemeklere göre öne çıkaran özellikleri nelerdir?” temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 5: Çerkez Yemeklerinin Diğer Etnik Yemeklere Göre Öne Çıkan Özellikleri

Kodlar	n	Katılımcı
Yöresel, kültürel olması	5	K1, K3, K4, K9, K11
Lezzetlerin geçmişten günümüze aynen gelmesi	1	K2
Özel konseptte sunulması (1-2gün süren yemekler var)	3	K3, K8, K9
Herkese hitap etmesi	1	K5
Organik (doğal) ürünlerin kullanılması	5	K6, K7, K8, K10, K11
Kapsamlı olması	2	K8, K12

Tablo 5’de Çerkez yemeklerinin diğer etnik yemeklere göre öne çıkan özellikleri sorulmuştur. En çok öne çıkan cevap 5 katılımcı ile yemeklerde organik ürünlerin kullanılmasıdır. İkinci cevap ise yemeklerin yöresel, kültürel özellik taşımasıdır. Bu bağlamda verilen cevaplara bakıldığında K8 “Çok kapsamlı olması, merak ediliyor olması. Doğal ürünler olması. Çok meşakatli olması her yemek için 2 – 2,5 saat gerekli. Yoğun çalışmak gerekiyor” şeklinde görüşlerini aktarmıştır. K9 ise görüşlerini şu şekilde bildirmiştir; “Çok emek isteyen yemekler. Herşeyiyle bir kültürü hissettirmesi”.

3.1.5. Çerkez Mutfağı Konusunda Eğitim Alma Durumu

Çalışma gurubundaki katılımcılara “Çerkez mutfağı hakkında özel bir eğitim aldınız mı?” temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 6: Çerkez Mutfağı Konusunda Eğitim Alma Durumu

Kodlar	n	Katılımcı
Hayır	10	K1, K2, K3, K4, K6, K7, K8, K9, K11, K12
Aileden, atalarımızdan öğrendik	5	K1, K4, K8, K10, K11
Kültürel	2	K3, K5
Araştırarak öğrendim	1	K6

Tablo 6’da Çerkez mutfağı konusunda eğitim alınıp alınmama durumu sorulmuştur. Katılımcıların hepsi özel bir eğitim almadıklarından bahsetmiştir. Sadece 1 katılımcı araştırarak öğrendiğini “Hayır. Böyle Bir Eğitim Alanında Zaten Yok. Mesela Ben Çerkez

Değilim. Araştırmacı Gazeteciyim. Çerkezler Üzerine Yaptığım Bir Araştırma Da Yemeklere İlgi Duydum ve Zamanla Bu Kültürde Buldum Kendimi. Yemek Kitabı Bile Yazdım 160 Çeşit Yemeğin Yer Aldığı Bir Kitap Yazdım” sözleri ile dile getirmiştir. K1 ise görüşünü «Hayır. Bu lezzetler ile büyüdüük anne babalarımızdan öğrendik” şeklinde dile getirmiştir.

3.1.6. Restoran Menülerinde Yer Alan ve En Çok Tercih Edilen Çerkez Yemekleri

Çalışma gurubundaki katılımcılara “Çerkez mutfağına özgü hangi yemekleri menünüzde bulunduruyorsunuz? En çok tercih edilen yemekleriniz hangileri? Sunumlarınız hakkında neler söyleyebilirsiniz?” temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 7: Restoran Menülerinde Yer Alan ve En Çok Tercih Edilen Çerkez Yemekleri

Kategoriler	Kodlar	n	Katılımcı
Menüde bulunan yemekler	Çerkez tavuğı	3	K1, K4, K11
	Haluj	8	K1, K2, K4, K6, K8, K9, K10, K12
	Abaza peyniri	4	K1, K4, K8 K10
	Velibah	4	K2, K4, K5, K6
	Abista	5	K2, K8, K10, K11, K12
	Akudurşaa	3	K2, K8, K12
	Aktisizbal	4	K2, K8, K10, K12
	Kahvaltılar	3	K2, K5, K7
	Ahulçapa	4	K2, K8, K10, K12
	Pıccın	2	K4, K6
	Gılınış	2	K4, K6
	Psihalive	2	K4, K5
	Gırniş	1	K5
	Gubate	1	K5
	Helvane	1	K5
	Sizbal	2	K8, K12
	Açaç	4	K8, K10, K11, K12
En çok tercih edilenler	Haluj	5	K1, K4, K6, K10, K12
	Velibah	2	K2, K7
	Abista	2	K10, K11
Yemek sunumları	Doğal kültürü yaşıyoruz	1	K1
	Özel sunum bulunmuyor	4	K2, K5, K6, K7
	Konsept olarak hazırlanıyor, tercihe sunulmuyor	1	K3
	Cevizli süslemeler	1	K4
	Abista üzerine çerkez peyniri ve isli peyniri	1	K12

Tablo 7’de restoran menülerinde yer alan ve en çok tercih edilen Çerkez yemekleri hakkında bilgi istenmiştir. Restoranlarda çok farklı Çerkez yemeklerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sadece Haluj yapan bir restoran da vardır. Restoranların menülerinde genel olarak en çok Haluj, Abista, Abaza peyniri, Velibah, Aktisizbal, Ahulçapa ve Açaç bulunmaktadır.

Katılımcıların cevaplarından elde edilen verilere göre en çok Halujun tercih edildiği görülmektedir. Sonrasında Velibah ve Abista gelmektedir. Yemek sunumları konusunda çoğu restoranın özel bir sunum yapmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.1.7. Gastroturistlerin Tercih Ettiği Yemekler ve Restoran Önerileri

Çalışma gurubundaki katılımcılara “*Gastro turistlerin genel tercih ettikleri bir yemek var mı? Yoksa önerilerinizi mi dikkate alıyorlar?*” temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 8: Gastroturistlerin Tercih Ettiği Yemekler ve Restoran Önerileri

Kodlar	n	Katılımcı
İlk defa yiyenlere öneriyoruz,	1	K1, K6
Önerileri dikkate alıyorlar	3	K2, K4, K10
Araştırıp gelenler kendi tercih ediyor	2	K1, K6
Daha önceden tadanlar kendi tercih ediyor	2	K1, K5
ARKadaş tavsiyesi üzerine geline yemekleri yiyorlar	1	K8
Restoranımızda seçenek durumu yok	1	K3
İlk defa gelenlere tadım yaptırılıyor	3	K5, K9, K12
Kahvaltı	2	K7, K8
Sipariş üsulus tercih ediliyor önceden hazırlanıyor	1	K11

Tablo 8’de gastroturistlerin tercih ettikleri yemekler ve restoranların yemek önerilerine ait bilgiler yer almaktadır. Elde edilen verilere göre genellikle gastroturistlerin önerileri dikkate aldıkları (3 katılımcı) görülmüştür. K4 durumu “*Genellikle önerilerimizi dikkate alıyorlar*” şeklinde özetlemiştir. Ayrıca ilk defa gelenlere de tadım yaptıran 3 restoranın olduğu saptanmıştır. Araştırıp gelenler ve daha önceden yiyenlerin ise kendilerinin tercih ettikleri (2’şer katılımcı) bildirilmiştir. K5 soruyla ilgili “*İlk defa gelenlere tadım yaptırıyoruz. Beğendiğini tercih ediyorlar. Daha önce gelenlerin belli tercihleri oluyor*” şeklinde cevap vermiştir.

3.1.8. Yöresel Ürün Kullanımı ve Yöresel Ürünlerin Gastroturistlerin Tercihlerine Olan Etkileri

Çalışma gurubundaki katılımcılara “*Yemeklerinizde yöresel ürünler kullanıyor musunuz? Evet ise bunları (müşterilerinizin bilmesi adına) ön plana çıkartıyor musunuz? Menüünüzdeki yöresel Çerkez yemeklerinin turist çektiğini düşünüyor musunuz?*” temel sorusu

yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 9: Yöresel Ürün Kullanımı ve Yöresel Ürünlerin Gastroturistlerin Tercihlerine Olan Etkileri

Kategoriler	Kodlar	n	Katılımcı
Yöresel ürün kullanma durumu	Evet, yöresel	9	K1, K2, K3, K6, K7, K8, K10, K11, K12
	Genelde yöresel	1	K4
	Tüm ürünleri kendimiz yapıyor, yetiştiriyoruz	1	K8
	Hayır ama kaliteli ürün kullanılıyor	2	K5, K9
Yöresel ürünlerin ön plana çıkartılma durumu	Yöresel ürün oldukları belirtiliyor	1	K1
	Yemeklerin hikayeleri anlatılıyor	2	K3, K4
Yöresel Çerkez yemeklerinin turist çekme durumu	Yemeklerin yöresel ürünlerle yapıldıklarının farkında geliyorlar	7	K1, K4, K6, K7, K8, K10, K11

Tablo 9’da restoranların yöresel ürün kullanımları ve bu durumun gastroturistlerin tercihine olan etkilerine ilişkin bilgiler yer almaktadır. Restoranların büyük çoğunluğu (9 katılımcı) % 100 yöresel ürün kullandıklarını bildirmiştir. 2 restoran ise yöresel ürün kullanmadıklarını ama kaliteli ürünler ile yemeklerin yapıldıklarını bildirmiştir. Son kategoriye cevap veren katılımcıların hepsi restorana gelen gastroturistlerin yemeklerin yöresel ürünlerle yapıldıklarının farkında olduklarını belirtmişlerdir.

K8 yöresel ürün kullanımı ve yemeklerin turist çekme durumu ile ilgili şu şekilde bir bilgilendirme yapmıştır: *“Evet tamamı yöresel hatta çeşitli otları bahçemizde bizzat kendimiz ekiyoruz. Büyütüyor ve kullanıyoruz. Aynı şekilde peyniri kendimiz yapıyoruz. Biz dışarıdan hiç birşey almıyoruz tüm ürünleri kendimiz yapıyoruz. Bunu gelen herkes duyuyor. Bilerek geliyorlar. Tavsiye üzerine geliyor”*.

3.1.9. Müşteri Portföyü ve Gastronomi Turistlerinin Portföydeki Yerleri

Çalışma gurubundaki katılımcılara *“Müşteri portföyünüz daha çok kimlerden oluşmaktadır? Portföyünüzün arasında gastronomi turistlerini nasıl sıralayabilirsiniz?”* temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 10: Müşteri Portföyü ve Gastronomi Turistlerinin Portföydeki Yerleri

Kategoriler	Kodlar	n	Katılımcı
Müşteri Portföyü	Sağlıklı yaşama dikkate edenler	3	K1, K10, K12
	Eğitimli kişiler	1	K1
	Akademisyenler	3	K1, K4, K6
	Emekliler	1	K2
	Orta yaş çalışanlar	1	K2
	Herkesime hitap ediliyor	4	K3, K7, K8, K9
	Gazeteciler	1	K4
	Hekimler	1	K4
	Avukatlar	1	K4
	Aileler	1	K5
	İş Yemekleri	2	K4, K5
	Dernek lokali	1	K10
	Çerkezler	1	K6
	İç anadolu halkı	1	K6
	Rus turistler	1	K11
Gastronomi turistlerinin portföydeki yerleri, turist arttırma çalışmaları	Özel bir çalışma yok	1	K2
	Tadım çalışmaları	1	K4
	Memnun ayrılmalarını sağlayarak	1	K5
	Sosyal medya paylaşımları	1	K12
	Reklamla uğraşmıyoruz	1	K6

Tablo 10'da görüşmeye katılan restoranların müşteri portföyleri ve gastronomi turistlerinin portföydeki yerleri, turist arttırma çalışmalarına ilişkin bilgiler yer almaktadır. Müşteri portföyü konusunda çok farklı sonuçlar alınmış olsa da her kesime hitap ediyoruz diyen 4 katılımcı varken, 3'er katılımcı ise akademisyenler ve sağlıklı yaşama dikkat edenlerin müşteri portföylerini oluşturduklarını bildirmişlerdir. Bu konuda K1 "Sağlıklı yaşama dikkat eden eğitimli kişiler. Mesleki olarak en çok akademisyen ağırlıyoruz. Bizim için tavsiye ile gelinmesi önemli" şeklinde cevap vermiştir. K6 ise ilgili soruya "Daha çok Çerkezler ve iç Anadolu halkı geliyor. Yerli turistler, Kayseri de akademisyenler, iş adamları. Biz kültür yaşıyoruz. Reklam vb şeyler ile uğraşmıyoruz" şeklinde görüş bildirmiştir.

3.1.10. Diğer Çerkez Restoranlarından Ayırt Edici Unsurlar

Çalışma gurubundaki katılımcılara "Diğer Çerkez mutfağı temalı restoranlardan sizi ayırt eden unsurlar nelerdir?" temel sorusu yöneltilmiştir. Katılımcıların verdiği cevaplara ilişkin özel ve önemli görülen kısımlar çalışma gurubunda yer alan kişilerin ifadeleri ile aşağıda özetlenmektedir.

Tablo 11: Diğer Çerkez Restoranlarından Ayırt Edici Unsurlar

Kodlar	n	Katılımcı
Bölgede başka restoran yok, kıyas yapamıyoruz	3	K1, K9, K11
Uygun fiyat	2	K2, K6
Kültürü yaşıyoruz	1	K3
Her gün açık değiliz, rezervasyona göre hizmet veriyoruz	1	K3
Bölgede ilk olmanın avantajı	1	K4
Çerkez yemekleri dışında seşeneklerimizin olması	1	K5
Kahvaltı odaklı olması	1	K7
Ürünleri kendimiz üretmemiz	1	K8
Dernek lokali olması	1	K10
Daha butik çalışmamız	1	K11
Kullanılan malzemeler	1	K12

Tablo 11'de katılımcılara diğer Çerkez restoranlarından sizi ayıran nedir sorusu yöneltilmiştir. Genel olarak ortak bir fikir bağlılığına varılamasa da benzer cevaplara ulaşılmıştır. 3 katılımcı bölgede başka restoranın olmadığından dolayı kıyas yapamadıklarını ve rekabetin olmadığını bildirmiştir. K1 bu konuda şu şekilde cevap vermiştir: “*Düzce Merkezde Başka Çerkez Restorandı bulunmuyor. Kıyaslama yapamıyorum*”. 2 katılımcı ise uygun fiyatları ile ön plana çıktıklarından bahsetmiştir.

SONUÇ

Bu araştırmada Çerkez mutfağı gastronomi turizmi bağlamında incelenmiştir. Araştırma kapsamında 6 farklı ilde yer alan 12 Çerkez restoran sahibi ile görüşme yapılmıştır. Katılımcılar Çerkez mutfağının gastronomi turizmine etki ettiğini dile getirmişlerdir. Turizme katkının ise çoğunlukla yerli turist tarafından olduğu aktarılmıştır. Turistlerin Çerkez yemeklerine karşı tutumlarının ise olumlu olduğunu, lezzetlerin beğenildiği belirtilmiştir. Çerkez yemeklerinin yerli turistin damak tadına hitap ettiğini, damak tatlarının benzer olduğunu aktarmışlardır. Müşterilerin dönüşlerine göre, lezzetlerin farklı olduğunu düşünenlerde vardır. Bu durumun yabancı turistlerden kaynaklı olduğu düşünülebilir. Çerkez mutfağı uzun yıllardır Türk kültüründe yer edindiğinden dolayı yerli turistlerin lezzet konusunda çok fazla farklılık yaşamamakta oldukları söylenebilir.

Katılımcı 7 farklı restoran sahibinin aktardıklarına göre, bölgeye gelen turistlerin büyük çoğunluğu direkt ya da dolaylı yoldan Çerkez yemeklerini tatmak için gelmektedirler. 6 farklı restoran sahibi ise turistlerin bölgeye geldikten sonra Çerkez yemeklerini tatmak istediklerini dile getirmektedir.

Diğer restoranlara göre konumları sorusunda çok net cevaplar ya da benzeşen cevaplar alınamamıştır. Bunun en büyük nedeni iste bölgede tek Çerkez yemeklerine hitap eden

restoran olmalarından, rekabetin olmadığından dolayıdır. Alternatifin olmaması nedeni ile diğer restoranlara göre konumları konusunda istatistiksel bağlamda önemli cevaplar alınmamıştır.

Çerkez yemeklerini öne çıkaran unsurların başında yöresel ve kültürel olması, aynı zamanda organik ürünlerden yapılıyor olmasının geldiği belirtilmiştir. Ayrıca bazı restoran sahipleri, Çerkez yemeklerinin çok özel olmalarından dolayı öne çıktığını belirtmektedir. Ön sipariş ile hazırlanan 1-2 gün süren yemeklerin olduğunu dile getirmişlerdir. Bu nedenle bazı restoranlar önceden sipariş alarak çalıştıklarını belirtmişlerdir.

Eğitim alma konusunda 11 katılımcı aile mesleği olduğunu dile getirmiştir. Bu nedenle özel bir eğitim almadıklarını kültürlerini babadan oğula aktardıklarını belirtmişlerdir. Sadece 1 katılımcı araştırarak Çerkez yemeklerini öğrendiğini ve restoran açtığını belirtmiştir. Bu bağlamda bir eğitimin de olmadığını dile getiren katılımcılar da vardır.

En çok tercih edilen Çerkez yemeklerinin, Haluj, Abista, Abaza peyniri, Velibah, Aktisizbal, Ahulçapa ve Açaç olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Turistlerin en çok tercih ettiği Çerkez yemeği ise Halujdur. Bu bağlamda bazı restoranların da tek yemek (Sadece Haluj) konsepti ile çalıştığını da burada belirtmekte yarar vardır. Yemek sunumları konusunda genel görüş özel bir sunumun olmadığıdır. Bu bağlamda Çerkez yemeklerinin özel sunumlar ile renklendirilmesi turistlerin ilgisini çekeceğinden dolayı, restoranlarına olan ilgiyi arttırabilir. Gastronomi turizmüne katkısı olabilir. Örneğin, gelen turistlerce Instagram ya da Facebook gibi sosyal mecralarda paylaşılan sunumlar dikkat çekecektir. Günümüzde özellikle Instagram yemek paylaşımları konusunda önemli bir mecra halindedir.

Gastroturistlerin genellikle yemek tercihlerini restoranlara bıraktığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni olarak Çerkez yemekleri hakkında çok fazla bilgi sahibi olmamaları olarak görülebilir. Bunun yanı sıra, araştırarak gelen ve daha önceden yiyenlerin ise kendi tercihlerinin olduğu da aktarılmıştır. Ya da arkadaş tavsiyesi ile gelen turistlerin aynı yemekleri istedikleri de belirtilmiştir. 3 restoran ise müşterilerine tadım yaptırdıklarını dile getirmiştir.

Yöresel ürün kullanımı konusunda 9 katılımcı hemfikir olmuştur. 2 katılımcı yöresel olmayan ama kaliteli ürünleri kullandıklarını belirtmiştir. 1 katılımcı ise Çerkez yemeklerinde kullanılan tüm ürünleri kendi tarla ve bahçelerinde yetiştirdiklerini dile getirmiştir.

Müşteri portföyü konusunda çok farklı görüşler yer almıştır. Genel bir portföy birliği olduğu söylenemez. Yine de en çok bahsedilenler arasında, akademisyenler ve sağlıklı yaşama dikkat edenler (3'er katılımcı) şeklinde cevap alınabilmektedir. 4 restoran sahibi ise her kesime hitap ettiklerini dile getirmiştir.

Gastroturistlerin portföydeki yerleri ve turist artırma konusunda özel bir çalışma yapan restoranın neredeyse olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. 1 katılımcı sosyal medya çalışmaları

yaptıklarını dile getirmiştir. Bu bağlamda diğer katılımcılarında gastronomi turizmini arttırmak adına sosyal medyayı yoğun bir şekilde kullanmaları önemlidir. Hem ucuz hem de direkt potansiyel hedefe yönelik paylaşımlar ile gastronomi turizmini artırma imkanları vardır. Özel sunumlar ve konsept restoranlar tasarlayarak bunların üzerinden pazarlama faaliyetleri çok rahatlıkla yapabilirler. Günümüzde gününbirlik uçak seyahatleri bilet fiyatlarının ucuz olması nedeni ile yapılmaya başlanmıştır. Özellikle Gaziantep bu konuda önemli bir yerdedir. Ankara İstanbul gibi büyük illerden gününbirlik Gaziantep gezileri hem kültürel hem de yöresel lezzetleri tatmak adına yapılmaktadır. Bu nedenle Çerkez mutfağının da Türkiye'nin her yerinde gastro turist çekme imkanları vardır. Buldukları ile ya da ilçeler ile ortak turist çekme faaliyetleri düzenlenebilir.

Bu çalışma sonucunda turizm sektörüne ve sonraki araştırmacılara çeşitli önerilerde bulunulmuştur;

- Gastronomi turizmi ve çerkez mutfağının gastronomi turizmi içindeki yeri konusunda farkındalık yaratmak ve halkı bilinçlendirmek gerekmektedir.
- Çerkez mutfağı hakkında etkili tanıtım kampanyaları düzenlenmelidir.
- Türkiye'de çerkez mutfağını konseptinde hizmet veren, çerkez kültürünün hakim olduğu bölgeleri kapsayacak gastronomi turizmine yönelik kapsamlı paket turlar düzenlemelidirler.
- Çerkez mutfağı temalı çeşitli etkinlikler ya da festivaller düzenlenmeli ve her yıl devamlılığı sağlanmalıdır.
- Gastronomi turizmi geliştirmek adına çerkez restoran sahiplerine çeşitli eğitimler verilmeli.
- Çerkez restoran sahipleri daha çok gastro turiste hitap edebilmek için gerekli reklam çalışmaları yapılmalı.
- Çerkez restoranları hem kültürlerini yaşatmalı hem de herkese hitap edecek hizmet, lezzet sunmalı. Böylelikle daha çok gastro turiste hitap edebilecekler ve kültürlerini tanıtabileceklerdir.
- İşletme sahiplerinin kültür yaşatmanın yanı sıra doğru tanıtım, reklam, ve pazarlama stratejileri ile gastronomi turizmine yerli ve yabancı gastro turistler kazandırmalı.

İleride yapılacak araştırmalar için;

- Çerkez restoranı pazarına girmeyi düşünen girişimciler açısından ya da var olan restoranına şube açmayı düşünen restoran sahipleri açısından pazar araştırması üzerine çalışmalar yapılabilir.

- Çerkez restoranlarının ürün çeşitlendirmeleri üzerine araştımlar yapılabilir.
- Çerkez mutfağı konseptinde hizmet veren restoranların menü planlaması üzerine bir araştırma yapılabilir.
- Bu araştırmada veriler çerkez restoran sahipleri ve müşterileri ile görüşülerek toplanmıştır. Daha sonra yapılacak araştırmalarda çerkez halkın yaşadığı bölgeler tespit edilerek, çerkez kültürüne sahip kişilere çeşitli sorular yöneltilebilir bununla birlikte çerkez mutfağı hakkında kapsamlı bilgilere ulaşılabilir. Farklı bir bakış açısı ile çerkezlerin yaşadığı bölgelerde yerel halk ile çerkezlerin mutfak kültürlerinin etkileşimleri ölçülebilir.

KAYNAKÇA

- Akgöl, Y. (2012). *Gastronomi turizmi ve Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin gastronomi deneyimlerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baral, S. (2015). *Neurogastronomy 101: The science of taste perception*. <http://www.eater.com/2015/10/19/9553471/what-is-neurogastronomy> adresinden 16 Mart 2018 tarihinde alınmıştır.
- Bilgin, A. ve Samancı, Ö. (2008). *Türk Mutfağı*. T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı: Ankara.
- Birdir, K., ve Akgöl, Y. (2015). Gastronomi turizmi ve Türkiye'yi ziyaret eden yabancı turistlerin gastronomi deneyimlerinin değerlendirilmesi. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3 (2), 57-68.
- Bucak, T. ve Aracı, Ü.E. (2013). Türkiye'de Gastronomi Turizmi Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 30(16), 203-216.
- Cook, R. A., Yale, L. J. and Marqua, J. J. (2000). *Tourism: The Business of Travel*. Prentice Hall
- Çağlı, I. B. (2012). *Türkiye'de Yerel Kültürün Turizm Odaklı Kalkınmadaki Rolü: Gastronomi Turizmi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü. İstanbul.
- Demir, C. (2011). *Mutfak turizminin destinasyon pazarlamasındaki önemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Dilsiz, B. (2010). *Türkiye'de Gastronomi ve Turizm (İstanbul Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Eren, S. (2007). Türk Mutfağı ve Haccp Sistemi; Mutfak Profesyonellerinin Haccp Bilgilerinin Ölçülmesi, *1. Ulusal Gastronomi Sempozyumu, 10-11 Nisan*, Antalya, Türkiye.
- Gökdeniz, A., Erdem, B., Dinç, Y., Uğuz, S. Ç. (2015). Gastronomi turizmi: Ayvalık'ta yerel turistler üzerinde görgül bir araştırma. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 14,29.
- Green, G.P. and Dougherty, M.L. (2008). Localising Linkages For Food and Tourism: Culinary Tourism As A Community Development Strategy. *Community Development*, 39 (3), Sf. 148-158.
- Güneş, G., Ülker, H. İ. ve Karakoç, G. (2008). Sürdürülebilir Turizmde Yöresel Yemek Kültürünün Önemi, *2. Ulusal Gastronomi Sempozyumu Bildirisi*, Alanya, 17-18 Nisan
- Hacıoğlu, N. ve Avcıkurt, C. (2011). *Turistik Ürün Çeşitlendirmesi*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

- Hacıoğlu, N., Girgin, K. G. ve Giritöđlü, İ. (2009). Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Pazarlama Faaliyetlerinde Yöresel Mutfakların Kullanımı – Balıkesir Örneği. 3. *Ulusal Gastronomi Sempozyumu Bildirisi*, Alanya, 17-18 Nisan
- Kurgun, H. ve Özşeker, D.B. (2016). *Gastronomi ve Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Long, L. (2003). *Culinary tourism*. Lexington. ABD: The University Press Of Kentucky.
- Şanlıer, N, (2005). Yerli ve yabancı turistlerin Türk mutfağı hakkındaki görüşleri. *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 25, Sayı 1, 213-227
- Tezcan, M. (2000). *Türk Yemek Antropolojisi Yazıları*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- TÜRSAB (2015). *Gastronomi Turizmi Raporu*. Türkiye Seyehat Acenteleri Birliği Yayınları.
- UNWTO. (1995). *İnternational Tourism: A Global Perspective*. USA: WTO Education Network.
- Ünlü, D. ve D. Dönmez (2008), Mutfakta Yenilik: Moleküler Gastronomi, *II. Ulusal Gastronomi Sempozyumu*, 10-11 Nisan, Antalya, Türkiye.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin.
- Yılmaz, K. (2017). *Çerkes Mutfak Kültürü*. Ankara: Tunç Yayıncılık.
- Yükte Hafif Gastronomi; Tanıtımda Ağır Basıyor, (Tuyed) Turizm Gazeteci ve Yazarları Derneği), Panel 29. www.tuyed.org.tr/contdetail.asp?id=44 adresinden 20 Şubat 2018 tarihinde alınmıştır.

Post-Amerikan Dünya Düzeninde Kimlik Politikaları: Yeni Çin Kimliğine Karşı ‘Büyük Amerika’

Filiz ÇOBAN ORAN *

Öz

Uluslararası İlişkiler Teorilerinde realist paradigma son dönemde ekonomik bir güç olarak yükselişinin Çin'i diğer devletler için 'tehdit' oluşturan saldırgan politikalara iteceğini iddia etmektedir. Özellikle ABD, Çin'in bölgesel bir hegemon güç olmaması için Pekin'i çevreleme stratejisi izlemektedir. Buna karşı, Çin Çalışmalarında Çin dış politikasında barış ve uyum politikalarının imparatorluk döneminden beri sürdürüldüğü iddia edilmekte ve 'yeni Çin'in' büyük güç politikaları izlemediğinin altı çizilmektedir. Bu karşıt iddiaları sınamak amacıyla bu çalışma, ABD'nin Çin tehdidi algısına post-yapısalcı perspektifle bakmaktadır. Bunun amaçla, öncelikle Çin dış politikasını tarihsel olarak ele alıp 21. yüzyılda Çin yükselişinin ne yönde olduğunu araştırmaktadır. Bu araştırmayla iki sonuca ulaşılmaktadır: Çin'in geleneksel pasifist dış politika söylemine rağmen ABD'nin yeni Çin kimliğini kendine 'tehdit' olarak görmesi 21. yüzyılda ABD'nin dünyadaki yerini yeniden tanımlama ve güçlendirmesine de hizmet etmektedir; ABD'nin bu yaklaşımı paradoksal biçimde yeni Çin'i saldırgan politikalara yöneltebilecek 'aktif savunma' stratejisi izlemesine neden olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: ABD dış politikası; Çin tehdidi; Post-yapısalcılık; Kimlik politikaları; Söylem.

Identity Politics in the Post-American World Order: 'The Great America' versus New China Identity

Abstract

The realist paradigm in International Relations Theory argues that the recent rise of China as an economic power would push China to offensive politics as a 'threat' to other states. Specifically, to obstruct the rise of China as a regional hegemon the USA follows a containment strategy towards Beijing. Contrary to that, in the Chinese Studies it is claimed that peace and harmony policy in China's foreign policy has been maintained since the

* Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İ.İ.B.Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, filizcoban@comu.edu.tr

Imperial period and it is highlighted that 'the new China' does not pursue great power politics. With a purpose of testing these rival argumentations, this study looks at the USA's China threat perception from a perspectives of post-structuralism. For this aim, first it searches the historical evolution of China's foreign policy and observes in which direction China has been rising in the 21th century. On doing so, this research exposes two findings: Despite China has a traditional pacifist foreign policy discourse, the USA's perception of new Chinese identity as a 'threat' serves to its redefinition and empowerment of its place in the world in the 21th century; this perception of the USA paradoxically makes new China follow an 'active defence strategy' which would orient its foreign policy to offensive politics.

Keywords: United States foreign policy; China threat; Post-structuralism; Identity Politics; Discourse.

GİRİŞ

Çin, 1980'lerdeki Deng Xiaoping döneminden beri kalkınma ve ilerlemeye öncelik verip, dış politikada gücünü saklama yoluna gitmiştir. Son on yılda savunma ve silahlanma harcamalarının yanı sıra kendi silah sanayini geliştirmek için araştırma ve teknolojiye yaptığı yatırımlar dikkate alınırsa Çin, artık gücünü saklayamamakta ve süper güç olma yolunda ilerlemektedir. 21. yüzyılda dünya tarihinin bilinen en eski medeniyetlerinden biri olan Çin, uluslararası işbirliğine ve dünyaya daha açık, 'yeni bir Çin kimliğine' sahiptir. Dolayısıyla Çin, Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası politikada tek süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından bir tehdit² olarak algılanmaktadır. 'Çin tehdidi' söylemi, ilk olarak 1992'de Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu ve Güney Çin denizlerinde hak iddia eden bir kanun çıkarması üzerine ABD, Güney Kore ve Japonya tarafından kullanılmıştır.³ Kavramın kuramsal olarak temeliyse büyük güçler arasında kapasitelerin birbirine yaklaştığı ve güç geçişi görüldüğü zamanlarda çatışma çıkma olasılığının arttığını iddia eden Abramo Fimo Kenneth Organski'nin 'güç geçişi kuramına' dayanmaktadır.⁴ Bu kurama göre, yükselen bir güç olarak Çin, eninde sonunda hegemon güç olan ABD'ye meydan okuyacaktır. Dolayısıyla, son dönemde Amerikalı akademisyenler arasında Çin ile ABD arasında çıkabilecek olası bir savaştan kaçınmak

- 2 Çin yükselişinin barışçıl olup olmayacağı üzerine tartışmalar için ayrıca bakınız: Barry Buzan, "China in International Society: Is 'Peacefull Rise' Possible?"; The Chinese Journal of International Politics, Cilt 3, 2010, s. 5-36; Yue Jianjong, "Peaceful Rise of China: Myth or Reality?" International Politics, Cilt 45, No 4, 2008, s.439-456; Yan Xuetong, "The Rise of China and its Power Status", Chinese Journal of International Politics, Cilt 1, No 1, 2006, s. 5-33; Robert Ross, "Balance of Power Politics and the Rise of China: Accommodation and Balancing in East Asia", Security Studies, Cilt 15, No 3, 2006, s. 355-395.
- 3 Cemre Pekcan, "Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003-2013 Yılları Arası Çin-ABD İlişkileri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, vol.72, 2017, s: 1139.
- 4 Foreign Policy at Brookings, "Avoiding War: Containment, Competition, and Cooperation in US-China Relations: David Dollar, Ryan Hass, Robert Kagan, Cheng Li, Kenneth Lieberthal, Mira Rapp-Hooper, and Jonathan Stromseth, Interview by Bruce Jones, 2017.

için nasıl bir strateji izlemek gerektiğine ilişkin tartışmalar artmıştır.⁵

Soğuk Savaş sonrası dönemde, yeni dünya düzeni tartışmalarında⁶ neo-liberal politikaların ekonomik küreselleşmeyle serbest ticaretin önünü açmasının yanı sıra, özgürlük ve demokrasi gibi siyasi ideallerin küreselleşmesine katkıda bulunacağı, bunun da devletlerarasında karşılıklı güveni arttırarak küresel barışı olanaklı kılacağını iddia edilmiştir. Amerikalı Uluslararası İlişkiler teorisyeni John Mearsheimer⁷, Soğuk Savaş sonrası ABD dış politikasındaki ‘yeni Wilsonci’ bu yaklaşımı, ‘cennetlik bir yanılsama’ olarak tanımlamıştır. 11 Eylül 2001 tarihinde ABD’nin uğradığı İslami terör saldırıları ise din ve medeniyet kaynakları çatışmaların uluslararası politikada egemen olacağına ilişkin tartışmaları gündeme taşımıştır.⁸ ABD, dış politikada birincil amacını ‘teröre karşı savaş’ çerçevesinde tanımlarken NATO da uluslararası misyonunu bu yönde yeniden şekillendirme yoluna gitmiştir. ABD’nin bu amaçla Afganistan’da ve Irak’ta girdiği savaşlar, ülkeyi iç ve dış ilişkilerinde yıpratırken 2008 Finansal krizi dünya ekonomisinde başta Çin, Hindistan, Brezilya ve Rusya olmak üzere yükselen güçlerin ABD ile güç mücadelesine girmelerine neden olmuştur. Uluslararası düzende küresel belirsizliğin, düzensizliğin ve kuralsızlığın arttığı, çok-kutupluluğun öne çıktığı, ‘post-Amerikan dünya’⁹ olarak tanımlan bu süreçte Birleşik Devletler için en büyük tehdit, artık ‘terörizm’ değil, ‘devletlerarası rekabettir’.¹⁰ ABD’nin 2018 tarihli Ulusal Savunma Stratejisinde Washington’un kurmaya çalıştığı ‘özgür’ ve ‘açık’ uluslararası düzene karşı otoriteryan bir model kurmaya çalışan en büyük rakip gücün Çin Halk Cumhuriyeti olduğu ifade edilmiştir.¹¹ Nitekim, John Mearsheimer, Çin’in tarihte diğer büyük güçlerin düştüğü trajediye düşerek ekonomik zenginliğini muazzam bir askeri güce dönüştürmek için kullanacağını, öncelikle kendi bölgesinde hegemonya kuracağını, ‘dev bir Hong Kong’¹² olmasıyla da ABD’nin Asya’daki ve dünyadaki çıkarlarını tehdit edeceğini ileri sürmektedir.¹³ Neo-realist bu yaklaşım, uluslararası sistemin devletlerin çıkarlarını maksimize etme savaşında olduğunu ve bu uğurda güçlü devletlerin askeri güç kullanıp kullanmamalarının kestirilemediği anarşik bir düzen olduğunu iddia etmektedir.¹⁴ Bu görüşe göre, günümüz dünyasında büyük güçler için küresel bir hegemonya kurmak ve sürdürmek mümkün görünmemekle

5 Foreign Policy at Brookings, “Avoiding War: Containment, Competition, and Cooperation in US-China Relations: David Dollar, Ryan Hass, Robert Kagan, Cheng Li, Kenneth Lieberthal, Mira Rapp-Hooper, and Jonathan Stromseth, Interview by Bruce Jones, 2017.

6 Francis Fukuyama, Tarihin Sonu ve Son İnsan, Gün Yayıncılık, 1999.

7 John J. Mearsheimer, The Tragedy of Great Power Politics, NY: Norton, 2001.

8 Samuel Huntington, The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order, New York: Simon and Schuster, 1996.

9 Farid Zakaria, The Post-American World, New York: W. W. Norton & Company, 2008.

10 Bakınız: ABD Ulusal Savunma Stratejisi 2018: <https://www.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>, Erişim tarihi: 13.02.2018.

11 A.g.e. s:2.

12 A.g.e. s:401.

13 John Mearsheimer, “Why China’s Rise Will Not Be Peaceful”, September 17, 2004, <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0034b.pdf>, (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2015)

14 John J Mearsheimer, “China’s Unpeaceful Rise”, Current History; April 2006; 105, 690,pp:160-162.

birlikte, büyük bir güç için en ideal durum bölgesel bir hegemon olup başka bir bölgede hiçbir rakip devletin hegemonya kurmasına izin vermemektir. Dolayısıyla Çin'in kendi bölgesinde güçlenmesi ve ABD gücünü sınırlaması ABD'nin sadece Asya-Pasifikteki çıkarlarını değil, küresel çıkarlarını da tehdit etmektedir.

Bu iddialara karşılık, Çin çalışmalarında ve politikalarında barış, uyum ve işbirliğinden oluşan temel üç değer her zaman için muhafaza edildiği iddia edilmekte ve özellikle güç odaklı politika izlemediğinin altı çizilmektedir.¹⁵ Bu iddiaları sınamak amacıyla bu çalışma, ABD'nin realist yaklaşımla inşa edilen yeni Çin algısını post-yapısalcı perspektiften incelemektedir. Bunun için, öncelikle 'Çin tehdidi nedir?' sorusuna açıklık getirerek ABD dış politikasındaki Çin tehdidi söylemini analiz etmektedir. Bu analizde, David Campbell'in 1992'de yayımladığı 'Writing Security: the United States Foreign Policy and the Politics of Identity' (Güvenliği Yazma: Birleşik Devletler Dış Politikası ve Kimlik Politikaları) çalışmasını temel alarak dış politika yapım sürecinin önemli bir kavramı olan 'güvenliğe' yorumlayıcı bir yaklaşım getirerek Amerikan dış politikasındaki 'Çin tehdidi' söyleminin yeni dünya düzeninde Çin ve Amerikan kimliğini ve yerini yeniden inşa ettiğini ve ürettiğini iddia etmektedir.

Böylelikle, literatürdeki çoğunluğu realist perspektifle yapılan 'Çin tehdidi' konulu çalışmalardan farklı olarak bu yaklaşımı kullanarak alana özgün bir katkıda bulunmaktadır. Bunun için, öncelikle, Çin Dış Politikası'na tarihsel olarak bakıp Çin'in ne zaman ABD için bir tehdit oluşturmaya başladığını göstererek 'Çin tehdidi' kavramına açıklama getirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle bu makale, Çin'in uluslararası politikada artan etkisini tarihsel olarak ortaya koyup son dönemde girdiği güç yarışını mercek altına alarak Pekin'in uluslararası sistemdeki yükselişi ve bunun ABD için anlamına açıklık getirmektedir.

1. POST-YAPISALCI DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

Post-yapısalcılık, 1970'lerin sonunda Uluslararası İlişkiler disiplininde yapısalcı, pozitivist ve davranışsalcı yaklaşımların baskın olmasına bir tepki olarak 1980'lerde ortaya çıkmıştır. Robert Walker,¹⁶ Richard Ashley,¹⁷ Michael Shapiro¹⁸ ve James Der Derian¹⁹ özellikle yeni-gerçekçiliğin dayandığı temel kavramları sorunsallaştırarak disipline dikkate değer eleştiriler yöneltmişlerdir. Richard Ashley,²⁰ Uluslararası İlişkilere gerçekçi yaklaşımın

15 Ming Wan, "China's National Identity in Diplomacy: Noninterference in Internal Affairs", in; Gilbert Rozman, ed. East Asian National Identities: Common Roots and Chinese Exceptionalism, Stanford: Woodrow Wilson Center Press and Stanford University Press, 2012; Joseph Y.S. Cheng, "Convincing the World of China's Tradition to Pursue Universal Harmony", Journal of Chinese Political Science, Cilt 17, No 2, 2012, s.173.

16 Robert B. J. Walker, "Realism, Change and International Political Theory", International Studies Quarterly, Cilt 31, No 1, 1987, s.65-86.

17 Richard K. Ashley, "The Poverty of Neorealism", International Organization, Cilt 38, No.2, 1984, s.225-286.

18 Michael J. Shapiro ve James Der Derian (der.) International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics, New York, Lexington, 1989.

19 James Der Derian, On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement, Oxford, Blackwell, 1987.

20 Richard K. Ashley, "Living on Border Lines: Man, Poststructuralism, and War", James der Derian ve

hakim olması nedeniyle gücün ahlakın üstünde tutulduğunu ve savaşın kaçınılmaz olduğunu iddia etmektedir. Post-yapısalcılar, hegemon söylemle gücünü mutlakaştıran aktörlerin kimlik politikalarını sorunsallaştırarak, baskın paradigmaya meydan okuyan alternatif bakış açıları ve kavramsallaştırmalarla dışlayıcı, ayrıştırıcı ve kapatıcı söylemlere karşı özgürlük etiği önermektedirler. Post-yapısalcıya göre, kimlikler verili ve değişmez değildir; ilişkisel olarak temsil sürecinde inşa edilirler. Uluslararası İlişkilerde kimlik temsilleri, dış politikanın kendisini oluşturmaktadır. Örneğin, Soğuk Savaş sonrası dönemde NATO, yeni misyon söyleminde ifade edilen hedefler ve tehditlerle, yeni kurumsal kimliğini ve meşruiyetini inşa etmiştir.²¹ Aynı kurum, farklı bir misyonla kimliğini yenileyerek dış politikasını biçimlendirmiştir.

Geleneksel ve pozitivist yaklaşımlardan farklı olarak, post-yapısalcılık kimlik veya aktörü verili kabul etmeyip açıklanması gerek bir sonuç olarak değerlendirerek, “Bu nedir?” sorusunun “Bu nasıl oldu?” sorusuyla değiştirilmesini önermektedir. Özellikle, Uluslararası İlişkilerde sistemin yapısını merkeze alarak yapılan bütüncül analiz ve aktör varsayımlarına ve neden-sonuç ilişkisine karşı koymaktadır.²² Gerçek dünya bir ‘metin’ gibi yorumlamalarımızla inşa edilmekte ve söylemlerden oluşmaktadır. Rasyonalist ve inşacı perspektifler arasındaki çatışmayı söylem yaklaşımıyla aşan post-yapısalcılar, temel olarak Foucault’un *soybilim ve Derrida’nın çifte okumayla yapısöküm kavramlarına dayanan söylem analizi yöntemlerini kullanmaktadır*.²³ Foucault’un *soybilim kavramına göre tarih, iktidarın sürekli bir şekilde yeniden üretimini ve alternatif yorumlamaların sürekli bir güç mücadelesini sergilemektedir. Derrida’nın yapısöküm kavramı ise, yerleşmiş ikili diktomiler arasındaki ilişkinin eşitsizliğini ve birbirine olan yapısal bağımlılığını göstermektedir*.

Bilgi-iktidar ilişkisini sorunsallaştıran bu kavramlarla post-yapısalcılık, olaylar ve aktörler hakkında belirli bir bakış açısına dayanan yorumlamalardaki dışlama, saklama ve karartma süreçlerini ifşa ederek bunların farklı temsillerini ortaya koyan farklı karşı-tarih yazımıyla ilgilenmektedir. Post-yapısalcılık, burası ve orası, ben ve öteki arasındaki dışlama ve ayrışma pratiğine yaslanan siyasi kimlik ve topluluk meselelerine odaklanmaktadır.

Post-yapısalcılığa göre, birey ve grup kimliği, belirli bir tarihsel yorum ve temsile dayanmakta ve başkasının farklılığıyla tanımlanmaktadır. Özellikle, ulus-devletlerin ‘biz’ kimliği farklı olanın çevrenmesi, disipline edilmesi veya dışlanması gereken bir tehdit/tehlike olarak inşa edilmesine dayanmaktadır. Kısacası, kimlik politikalarında ‘biz ve onlar’ ayrımı dışarıda tehdit içeren bir grup tanımlarken, içeride güvenliği sağlanması gereken

Michael J. Shapiro (der.), *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics*, New York, Lexington Books, 1989.

21 Lene Hansen, *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*, London and New York, Routledge, 2006.

22 Richard Devetak, ‘Post-structuralism’ in *Theories of International Relations*, Scott Burchill et al (eds.), (Basingstoke: Palgrave Macmillan), 2013, s:254.

23 Senem Aydın-Düzgün, “Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt 12, Sayı 46, 2015, s. 157.

siyasi bir 'biz' kimliği kurmaktadır. Bu aynı zamanda içeride birlik ve uyumu tehdit eden yabancı, farklı ve tehlikeli herkesin ve her şeyin dışlanma pratiğini içermektedir.

Robert Walker, modern egemen devlet paradigmasının öne sürdüğü bu farklılık, zıtlık ve düşmanlık kategorilerini, görünüşte karşıt olan kimliklerin birbirilerini nasıl kurduklarını ve birbirileri içerisinde çözüldüklerini *yapısöküm yoluyla göstererek sarsmaktadır*.²⁴ David Campbell, bir çalışmada Bosna savaşında yaşananların şiddet, kimlik ve adalet kavramları açısından *yapısökümünü yapmaktadır*.²⁵ Bosna'da çatışan aktörlerin birbirleri hakkındaki görüşleri belirli bir tarihsel okumanın sonucudur. Campbell, kimlikler üzerine farklı bakış açılarının nasıl ölümcül sonuçlar doğurabildiğini, yorumlama ve anlam verme süreçlerini açığa çıkararak göstermektedir. Saf, homojen bir siyasi kimlik için farklılıkları tehdit olarak ikame eden söylemler, Bosna'da etnik temizliğe varan şiddete götürmüştür.

Ulus-devletler, biz kimliğini oluşturmak ve konsolite etmek için, mevcut güvenlik ve dış politika söylemleri aracılığıyla sürekli olarak tehdit tanımlamaktadırlar. Campbell'e göre²⁶ farklı kimliklerin tehdit/tehlike olarak inşa edilmesi devletin varoluş imkanındır. Örneğin, Soğuk Savaş yıllarında ABD'nin ulus-devlet kimliğini 'özgür dünyanın lideri' niteliğinde bir siyasi özne olarak inşa edebilmesinin imkanı, bu kimliğe ve bu kimliğin temsil ettiği dünyaya karşı Sovyetler Birliğini bir dış tehdit olarak gösterebilme başarısına, bu tehdidi içeride ve dışarıda savuşturabilme kapasitesine bağlıdır. Soğuk Savaş döneminde Amerikan dış politikasında dış tehdit olarak tanımlanan Sovyet kimliği ve ideolojisi, iç politikada Amerikan kimliği ve komünizm karşıtı ideolojisini inşa edip yeniden üreterek 'biz ve ötekiler' ayrımıyla kimlik sınırları ve alanları oluşturmuştur.

Bu perspektiften hareketle bu çalışma, Soğuk Savaş sonrası dönemde Sovyet tehdidi yerine geçen İslami terör tehdidinden sonra Post-Amerikan dünya düzeninde ABD'nin Çin tehdidi söyleminin hem yeni bir Çin kimliği inşa ettiğini hem de Donald Trump dönemi 'Büyük Amerika' ideali ve kimliğini oluşturmaya hizmet ettiğini göstermektedir. Bunun için, çalışmanın bir sonraki bölümü soybilim kavramından hareketle Çin tehdidi kavramının yeni güç mücadelesi ilişkilerine göre şekillendiğini ortaya koymaktadır. Sonuçta çalışma, Trump'ın Çin tehdidi söylemini analiz ederek, görünüşte karşıt olan bu iki devlet kimliğinin birbirilerini nasıl kurduklarını ve birbirileri içerisinde çözüldüklerini yapısöküm yoluyla göstermektedir.

24 Robert B. J. Walker, *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1993

25 David Campbell, *National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1998.

26 David Campbell, *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Minneapolis, University of Minnesota Press, 1992, s:12.

2. ÇİN TEHDİDİNİ ANLAMAK

2.1. İmparatorluk Döneminde Çin Dış Politikası

Çin'de krallıkların geçmişi M.Ö. 2000 yılına kadar geri götürülebilmektedir. M.Ö. 5. Yüzyıldan M.Ö. 221'e kadar süren Savaşan Devletler döneminden sonra 'Çin' adının kökenini oluşturan Qin hanedanı, ilk birleşik imparatorluk olan Orta Krallığı kurmuştur.²⁷ Eski çağlardan On dokuzuncu yüzyılın ortalarındaki Afyon Savaşlarıyla Batılı güçlerin işgali başlayana dek, Çin'in dış ilişkilerinde Konfüçyüsçü kozmopolitan dünya görüşünün egemen olduğu iddia edilmektedir.²⁸ Bu görüşe göre Çin, tarihinde hiçbir dönemde, imparatorluk olduğunda bile, Batılı güçler gibi zor kullanarak kolonileştirmelere gitmemiştir. Doğu Asya'da hâkim olan Konfüçyüs değerlerinin ve vergi sisteminin Çin, Japonya, Kore ve Vietnam arasında ticareti ve iyi ilişkileri geliştirdiği, On dördüncü yüzyıldan On dokuzuncu yüzyıla kadar süren beş yüzyıl, bölgede savaşı engellediği düşünülmektedir. Bu süreçte, çatışmalar daha çok Konfüçyüsçü devletlerle kuzeyden gelen göçebe topluluklar arasında olmuştur. Devletler, saldırıları önlemek için haraç ödeme yoluna gitmiştir. Bu dönemin en kayda değer yanı, diğer devletlerin Çin'in sembolik üstünlüğünü kabul etmelerine rağmen, Çin'in onlar üzerinde imparatorluk baskısı kurmaya çalışmamasıdır.

Beş yüzyıl boyunca bu dört devletin böyle bir hiyerarşik yapı altında savaşmamış oluşu, Batı merkezli uluslararası ilişkiler teorilerinin hem realist hem liberal yorumlarının temel varsayımlarını yanlışlamaktadır. Öyle ki, yönetim biçimleri demokratik olmasa da devletler, savaşmak yerine ekonomik işbirliği geliştirmeyi tercih etmişlerdir. Çin'in hegemonyasına karşı diğer devletlerin bu gücü dengelemek için ittifak oluşturmaması ya da Çin'in gücünü mutlaklaştırmak veya maksimize etmek için diğerlerini kontrol etmeye çalışmaması realist açıklamalara karşıtlık oluşturmaktadır.

On dokuzuncu yüzyılın sonunda Batı, askeri gücüyle Çin merkezli sistemi ortadan kaldırarak Çin'i imparatorluk olmaktan devlet olmaya itmiş, Çin'e yirminci yüzyılın ortasına kadar süren bir 'utanç yüzyılı'²⁹ (the century of humiliation) yaşatmıştır.

2.2. Mao Zedong Dönemi Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası

1949'da Mao Zedong ile başlayan devrimci dönem, İleri Büyük Sıçrayış (1958-61) ve *Kültür Devrimi* (1966-76) ile ilerleme ve modernleşmeye öncelik verdiği bir dönem olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde savunma sanayisinin gelişimi ve teknolojik ilerleme için Sovyetler Birliğinden yardım alan Çin, askeri modernleşmede sınırlı ilerleme kaydederek

27 Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*, Ankara: Adres Yayınları, 2014, s:504.

28 David Kang, *East Asia Before the West: Five Centuries of Trade and Tribute*, Columbia University Press, 2012.

29 Zhang Yongjin, "China's Entry into International Society: Beyond the Standard of 'Civilisation'", *Review of International Studies*, Cilt 17, No 1, s.3-16.1991.

geleneksel silahlara odaklanmayı sürdürmüştür.³⁰ 1949'da Komünist Parti, saldırgan emperyalizme karşı dünya barışının daimi koruyucusu olarak uluslararası toplumun yanında yer alan bir dış politika izleyeceğini bildirmiştir.³¹ Mao Zedong'a göre, o dönemde tarım toplumu olan Çin'in sanayi toplumuna dönüşmesi için barış şarttır. Savaş, Çin'in modernleşmesine engel olacaktır. Her iki taraf istekli olunca farklı sistemler barış içinde birlikte var olabilecektir.³² Çin, özellikle Kore Savaşı'ndan sonra ABD'nin çevreleme stratejisine karşı komşularıyla ilişkilerini geliştirip ekonomisini düzelmek için bu söyleme başvurmuştur.

Soğuk Savaş döneminin ilk zamanlarına rastlayan bu dönemde Çin, Birleşmiş Milletler'i büyük güçlerin rekabetinin bir uzantısı olarak göyerek üçüncü dünya ülkelerine karşı adaletsiz politikaları gerçekleştirmekte bir araç olarak kullandıkları şüphesiyle bu örgüte mesafeyle yaklaşmıştır. 1950'li yıllarda Asya-Afrika Konferansı ve Bandung Konferansı sonrasında Bağlantısızlık Hareketi³³ ve Grup 77 gibi oluşumlar vasıtasıyla gelişmekte olan ülkelerle ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmiştir. 1953'te devlet başkanı Zhou Enlai, Tibet sorununa çözüm için Hintli bir delegeyi Pekin'e çağırarak ilk kez *Barışçıl Birlikte Varoluşun Beş İlkesini*³⁴ resmi olarak ortaya koymuştur. Bunlar: başka devletlerin içişlerine karışmama; toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı; eşitlik ve karşılıklı yarar; saldırmazlık; barışçıl birlikte varoluş ilkeleridir. Böylelikle, Çin'in uluslararası arenadaki normatif hedeflerinin ve duruşunun altını çizmiştir.

Kısacası, Soğuk Savaş döneminin gerginliğinde silahlı mücadele ve 'barışçıl birlikte varoluş' felsefesi arasında kalınsa da Çin dış politikasında çoğunlukla barışçıl politikalar baskın olmuştur. Çin Halk Cumhuriyeti, bu süreçte on bir sınır sorununun sekizinde şiddet kullanmamıştır. Barış söylemini devam ettirerek hiçbir büyük gücün yanında yer almamıştır ve Bağlantısızlık Hareketini desteklemiştir. Bu dönemdeki Komünist Çin yönetimi Batı ile ilişkileri olumsuz etkilese de ABD'li diplomat Henry Kissinger'in çabalarıyla 1972'de ikili ilişkilerin gelişmesini öngören Şangay Bildirisi yayınlanmıştır.³⁵

2.3. Deng Xiaping Dönemi Çin Dış Politikası

1970'lerde Çin, BM, UNESCO ve UNDP çatısı altında sosyal ve kültürel işbirliği yapmaya başlamıştır. Bu değişimde, Çin'deki sosyalist kültür devriminin dış politikaya ve diplomatik ilişkilere etkisi belirleyici olmuştur. Yine de batılılaşmaya ihtiyaç olmaksızın Çin karakteristiğinde, Çin değerleriyle oluşturulmuş bir modernleşmenin takip edilmesi amaçlanmıştır. 1980'lerde etkili olan bu aşamada, stratejist Deng Xiaoping'in ekonomik

30 Michael Raska, 'Back to the Future: China's Defence Industry Innovation Paths', RSIS Commentary, No. 229. Available at <http://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2014/11/CO14229.pdf>, 2014, Erişim: 10.02.2017.

31 Joseph Y.S. Cheng, "Convincing the World of China's Tradition to Pursue Universal Harmony", Journal of Chinese Political Science, Cilt 17, No 2, 2012, s.173.

32 A.g.e., s.175.

33 Mehmet Hasgüler ve M. Bülent Uludağ, Uluslararası Örgütler, Ankara: Nobel Yayınevi, 2005.

34 Joseph Y. S. Cheng, A.g.e., s.174.

35 Jian Chen, Mao's China and the Cold War, Chapel Hill: The University of North Caroline Press, 2001.

kalkınma reformları Çin'in dış ilişkilere ve uluslararası işbirliğine bakışını değiştirmiştir. Deng, 1987'deki Parti kongresinde Çin'in sosyalist modernizasyonunun sürekli barışın sağlandığı istikrarlı bir çevrede mümkün olduğu belirtilmiştir.³⁶

Çin, bu dönemde ayrıca ulusal kimlik, stratejik kültür ve güvenlik tanımlarını yeniden gözden geçirip, uluslararası toplumla ilişkilerini dönüştürmeye gitmiştir. Ulusal ekonomik kalkınmaya öncelik verilmesi, askeri-siyasi-sınır konusunda güvenlik önceliklerinin yerini işbirlikçi ve istikrar arayan, daha kapsamlı güvenliğin sürülmesine bırakmıştır. Bu yeni sistem, hem kalkınmayı sağlama hem de uluslararası ilişkilerde artan işbirliğiyle Çin'in, yeni dünya düzenini 'beş barışçıl ilkeye' göre şekillendirmesi için hareket ve mücadele alanını genişletmesine yardımcı olmayı hedeflemiştir. Aynı aşamada, IMF, Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankası'na üyelikleri, Çin'in ekonomik ve finansal ilişkilerini geliştirmek yönünde somut adımlar attığını göstermiştir. 1980'ler öncesinde BM barış gücü operasyonlarından uzak duran Çin, Soğuk Savaş'ın son on yılında gerilimin azalmasıyla, 1988'de BM Özel Barış Gücü Komitesi'ne resmi üye olmuştur. Öte yandan iç politikada artan hoşnutsuzluklar nedeniyle 1989'da başlayan '4 Mayıs Hareketi' olarak anılan Tiananmen meydanı gösterilerinin Komünist Parti tarafından çok sert bastırılması, ülkenin Batılı devletlerce yaptırımlara uğramasına neden olmuştur. Bu yaptırımlara rağmen Çin, başka ülkelerle teknoloji konusunda çeşitli işbirliği anlaşmaları yapmaya devam etmiştir. 1980'lerden sonra insan haklarıyla yönetim, uluslararası düzeyde yeni medeniyet standartları getirdiği için Çin, bu postmodern gelişmelere yabancı kalma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır.

Teknolojik gelişim ve askeri sanayi stratejisinde Mao döneminde Sovyetlerden yardım alarak geleneksel silahların geliştirilmesine odaklanan Çin, Deng döneminde bilim ve teknoloji gelişiminde tercihini askeri güçlenme yerine ekonomik kalkınma ve teknolojik yenilikçilik yönünde kullanmıştır. Junming Jiehe stratejisi olarak anılan bu politika çerçevesinde Ulusal Yüksek Teknoloji Araştırma ve Kalkınma Programı taktiksel olarak yedi öncelikli alanda ilerlemeyi amaçlamıştır: uzay; biyoteknoloji; üretim teknolojisi; enerji; lazer teknolojisi; ve geliştirilmiş materyaller.³⁷ Çin, Deng Xiaoping dönemi modernleşme stratejisini gerçekleştirirken 'gücünü sakla, zamanını kolla' ilkesiyle güvercin adımlarıyla hareket etmiştir.

Çin'de kurumsal ve yapısal eksikliklerle bürokrasinin etkisizliği ilerlemeyi yavaşlatıp bu amaçların gerçekleştirilmesinde engel oluşturmuştur. Bunun için 1990'ların sonunda reformlarla üretim sürecinin pazar mantığı araçlarıyla yeniden düzenlendiği ve etkili yönetişimin inşa edildiği bir döneme girilmiştir.

36 Joseph Y.S.Cheng, In China: Modernisation in the 1980s, Hong Kong: The Chinese University Press, 1989, s. 165-168.

37 Pratanashree Basu and Rakhahari Chatterji, "China's Race for Arms", Jadavpur Journal of International Relations, 20(1) 1-32, 2016, s: 3

2.4. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Çin Dış Politikası

Soğuk Savaş sonrası dönemde Çin, gerek ikili diplomatik ilişkiler aracılığıyla gerekse uluslararası örgütlerle sadece kültürel ya da ekonomik konularda değil, küresel çevre sorunlarından önemli askeri ve güvenlik meselelerine kadar her konuda sesinin duyulması için aktif rol üstlenmeye başlamıştır.³⁸

Öncelikle, 1990'larda kendini geliştirmekte olan, fakir bir Üçüncü Dünya ülkesi olarak tanımlayan Pekin, kalkınmaya odaklanan barışçıl bir dış politika stratejisi izlediğini savunmuştur.³⁹ Bu söylemle uyumlu olarak, 1995-96 Tayvan Boğazı krizinde, 1999'da ABD'nin Kosova müdahalesi sırasında, Belgrad'taki Çin elçiliğinin bombalanması olayında, 2001'de ABD ile Güney Çin Denizi'nde yaşanan sorunda, 2002'deki Kore Yarımadası nükleer krizinde ve de 2003 Irak krizinde barışçıl yollar kullanmaya çalışmıştır. Böylelikle içeride ekonomik güçlenme yolunda reformlarına öncelik veren Çin, üretim sürecine ivme kazandıracak pazar-odaklı araçlarla daha etkili bir üretim politikası izlemeyi amaçlamıştır.

Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliğiyle Batı'yla ilişkilerinde önemli adımlar atmasının yanı sıra, Asyalı ülkeleri barış ve istikrar açısından birleştiren Şanghay İşbirliği Örgütü ve Boam Forumu'nda kurucu olduğu 2001 yılı, Çin'in uluslararası örgütlerde rol üstlendiği ve 'dünyaya bağlandığı'⁴⁰ yeni dönemin habercisi olmuştur. Başlangıçta tereddüt etse de Çin, bölgesel hükümetlerarası bir örgüt olan ASEAN'a (Güneydoğu Asya İşbirliği Örgütü) üye olmuş, Kore'yle ve Tayvan'la iyi ilişkiler kurmaya başlamış, Japonya'yla siyasi ve sosyal sorunlara rağmen sıkı ekonomik bağlar kurmuştur.

Çin, dış politikada aktifliğini her geçen gün arttırmaktadır. BM Güvenlik Konseyi'nde en fazla sayıda barış gücü personeli Çin sağlamaktadır. Ayrıca, Milenyum Kalkınma Hedefi çerçevesinde 160'dan fazla geliştirmekte olan ülkeye yardımda bulunmaktadır. Yine de Çin'in uluslararası işbirliği ve barışa katkıları Batılı realistleri Çin'in yükselişinin barışçıl olacağı konusunda ikna edememektedir. Örneğin, John Mearsheimer, Uluslararası İlişkiler teorilerinde uluslararası işbirliğinin rolünü temel alan üç teori; 'liberal kurumsalcılık', 'kolektif güvenlik' ve 'eleştirel teoriyi' tartışarak örgütlerin, devletlerin dış politikasında ve davranışlarında çok az etkisi olduğunu ortaya koymuştur.⁴¹ Bu davranışlar, devletlerin birbirlerine karşı hak ve sorumluluklarından oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, uluslararası örgütlerin dünya barışını sağlamada sınırlı etkisi bulunmaktadır. En basit nedenle devletler, daha güvende olmak için diğer devletlerden daha büyük askeri güce sahip

38 Zhihai Xie, "The Rise of China and Its Growing Role in International Organisations", ICCS Journal of Modern Chinese Studies, Cilt 4, No 1, 2011, s. 85-96.

39 Andrew J. Nathan and Robert S. Ross, The Great Wall and the Empty Fortress: China's Search for Security, New York: W.W. Norton, 1997.

40 Zhihai Xie, A.g.e., s.88.

41 John J. Mearsheimer: "The False Promise of International Institutions", International Security, Winter 1994/95, Cilt 19, No 3, s. 5-49.

olmayı amaçlayıp, diğerleri üzerinde etkili olmak istemektedirler. Stephen M. Walt'ın⁴² altını çizdiği gibi, bu durum kendi çıkarını gözeten devletleri işbirliği için ittifaklar yapmaktan alıkoymamaktadır.

Öte yandan, Çin dış politikasındaki barışçıl söylemin dış güçleri ikna etme etkisi Çin'in yapısal iç karışıklıkları ve Batı ile ilişkilerindeki sorunlar nedeniyle de sınırlı kalmaktadır.⁴³ Çinde bürokrasinin şeffaf olmamasından dolayı Çin'in insan hakları konusunda ne kadar gelişim gösterdiği bilinmemektedir. İnsan Hakları İzleme Örgütü ve Uluslararası Af Örgütü uzmanlarına göre, Çin'de her yıl, içlerinde siyasi tutuklular da dâhil tahminen 10.000 kişi tutuklanmaktadır. Örneğin, İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 2014 ve 2015 raporlarında Çin yönetiminin Xinjiang'daki uygulamaları protesto eden Uygurlara karşı sert müdahalede bulunduğu, protestocuların birçoğunun öldürüldüğü, birçoğunun da kayıp olduğu belirtilmiştir.⁴⁴

İç politikasında ciddi sorunlar olan Çin, gelişen ekonomisiyle birlikte küresel güç rekabetinin en önemli aktörlerinden biri olmuştur. 1980'lerden beri kalkınma politikalarında öncelik alanı olarak bilim ve teknolojiyi seçen Çin, 2000'li yıllarda kayda değer aşama kaydetmiştir. 21. yüzyılda teknolojik inovasyon bir ülkenin en temel ulusal güç kaynaklarından biridir. Özellikle bilgi ve iletişim teknolojisi alanında dünyadaki diğer ülkelerle yoğun bir yarış içinde olan Çin, 2014 yılında 920.000 başvuruyla dünyadaki patent başvurularının %34.6'nı yapmıştır. Bu rakam, ABD'nin başvuru sayısından %165, Japonya'ninkinden %235 daha fazladır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) verileri de Çin'deki teknolojik yenilik ve buluşlar için yapılan çalışmaların dikkat çekici biçimde arttığını doğrulamaktadır.⁴⁵

2008 ekonomik krizinin Amerika Birleşik Devletleri ve Avrupa devletlerini sarsmasına karşılık Çin'in hızlı ekonomik büyümesi⁴⁶ Batılı realistlerce tehdit olarak görülmesine neden olmuştur. Realistler, güçlenen Çin'le ABD'nin yoğun bir askeri ve güvenlik rekabetine gireceğini öngörmektedir. Bu argümana karşı bu çalışma, ABD'nin 'Çin tehdidi' söylemine dünya politikasında devlet, güvenlik, egemenlik ve dış politika gibi temel kavramları sorgulayan, tehdidin iktidar üretici gücü üzerinde duran post-yapısalcı perspektiften bakmaktadır.⁴⁷ Bu perspektifle, ABD'nin Çin'i bir 'tehdit' olarak inşa eden söyleminin hem ABD'nin kendi kimliğini yeniden tanımlamasına hem de Çin'in yeni

42 Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, NY: Cornell University Press, 1987.

43 Qing Cao, "Confucian Vision of a New World Order?: Culturalist Discourse, Foreign Policy and the Press in Contemporary China", *International Communication Gazette*, Cilt 69, No 5, October 2007, s. 431-450.

44 World Report 2014: China, <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/china-and-tibet> (Erişim Tarihi: 20.01.2017); World Report 2015: China, <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/china-and-tibet> (Erişim Tarihi: 20.01.2017).

45 Are patents indicative of Chinese innovation?, <http://chinapower.csis.org/patents/>, Erişim: 01.12.2016.

46 Ming Wan, *The China Model and Global Political Economy: Comparison, Impact, and Interaction*, New York: Routledge, 2014.

47 Tuncay Kardaş ve Ramazan Erdağ, "Postyapısalcılık ve Uluslararası İlişkiler", içinde Ramazan Gözen (der.) *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, İstanbul: İletişim, 2016, s:382.

hegemon bir güç olarak gelişmesine hizmet ettiğini savunmaktadır. Araştırmanın bir sonraki bölümü bu paradoksu ortaya koymaktadır.

3. ABD’NİN YARATTIĞI PARADOKS: ÇİN DIŞ POLİTİKASINDA KRİTİK DÖNÜŞÜM YA DA ‘ÇİN MODELİ BİR HEGEMONYA’

Çin dış politikasında sürekli vurgulanan ‘barış ve uyum’ söylemine rağmen, amerikalı realistler ve siyasiler çin’in imparatorluk yönetimi altındaki zafer ve onur günlerine dönme yolunda ilerlediğini ve abd’nin önünde bir tehlike oluşturduğunu düşünmektedir. David Campbell, tehlikenin objektif bir olgu olmadığını iddia etmektedir. Aslında hiçbir şey kendiliğinden bir risk taşımamaktadır, her şey bakış açımıza göre bir risk taşımaktadır. Her risk bir tehlike ya da tehdit olarak görülmemektedir. Örneğin, abd’de her yıl diyabet ya da intihar daha çok insan ölümüne neden olsa da hıv kamu sağlığına birincil tehdit olarak görülmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla tehlike, risk ve tehdit kavramları yorumlamalara dayanarak içerik kazanmaktadır. Bu post-yapısalcı yaklaşıma göre, güç mücadelelerine dayanan yorumlamalar değiştikçe, tehdit algılamaları ve kimlik tanımlamaları değişmektedir. Buna bağlı olarak biz ve ötekiler ayrımı da sürekli yeniden inşa edilmektedir. Tarihi yüzyıllar öncesine dayanan çin’in, son on yılda abd için ciddi bir tehlike olarak görülmesi ve 2018 yılında birincil tehdit olarak tanımlanması belirli tarzda bir yorumlamaya dayanmaktadır. Bu yorumlamaya dayanan kimlik politikalarını daha iyi anlamak için çalışmanın bu bölümü, abd’nin ‘çin tehdidi’ söyleminin yeni rekabet alanları doğan post-amerikan dünya düzeninde hem kendi hem de yeni çin kimliğini inşa etmesine neden olarak çin’i dış politikada savunmacı yaklaşımdan saldırgan yaklaşım izlemeye doğru ittiğini ortaya koymaktadır.

Çağdaş çin dış politikasının temel unsurlarından olan çin istisnacılığı⁴⁹ çin tarihindeki çok köklü bir barış, uyum ve ‘örnek olarak liderlik etme’ geleneğine dayanmaktadır. Bu istisnacılık, pekin’in büyük bir güç olarak yükselirken entelektüel destek görececek bir stratejik söylem yayma ve ideolojik meşruiyet kazanma amacına hizmet etmektedir. Bununla birlikte çin, batı modelinden farklı bir güç modeli çizmektedir. Farklılıklara saygı anlayışıyla çin’in uluslararası politikada hegemonya kurmayan çin modeli bir yükselişinin çin’in iki geleneksel kültürel ilkesinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Birincisi, ‘*li bu wang jiao*’, yani ‘çinliler yabancı topraklara ritüel öğretmeye gitmezler’; ikincisiyse ‘*hua bu zhi yi*’, yani ‘çinliler yabancı halkları yönetmezler’ öğretisidir.⁵⁰ Ayrıca çin’in dünya politikasında ahlaki bir otorite olmak adına tarihte hep olduğu gibi çine özgü çin modeli demokrasiyle⁵¹ kendine has söylem ve politikalarını takip edeceği umulmaktadır. Bu bağlamda Çin’in, Amerikan modeli demokrasi anlayışını yükselişinin

48 David Campbell, *Writing Security...* s: 1-2.

49 Feng Zhang, “The rise of Chinese exceptionalism in international relations”, *European Journal of International Relations*, Cilt 19, No 2, 2011, s.305–328.

50 A.g.e., s. 319.

51 Bo Zhiyue, “China’s Model of Democracy”, *International Journal of China Studies*, Cilt 1, No 1, 2010, s.110-113.

önünde bir engel olarak görüp güvenleştirdiği,⁵² kendi gelenekleriyle uyumlu Marksist teori ve Çin karakteristiğinin bileşimi olan bir Çin sosyalist demokrasisi⁵³ geliştirdiği iddia edilmektedir.

Bu bakış açısına göre, Çin'in bölgesel komşularını gücüyle tehdit ettiği de yersiz bir kaygıdır; çünkü bu devletler önemli ortak değerler paylaşmaktadır. Doğu Asya ülkeleri sadece egemenlik ve içişlerine müdahale etmeme anlayışını değil, Konfüçyüs kültürüyle uluslararası ilişkilerde pasifizm ve hiyerarşiyi muhafaza etme eğilimini de paylaşmaktadırlar.⁵⁴ Çin, sürekli olarak bu Asya değerlerine vurgu yapmaktadır. Çinli Siyaset Bilimci Shiping Tang'a göre, ABD bölgesel diğer güçlerle işbirliği yaparak Çin'in Doğu ve Güney Doğu Asya'da bölgesel bir hegemon olmaması için uğraşmaktadır. Paradoksal biçimde bu çevreleme stratejisi Çin'i realist bir çizgide dış politika izlemeye itecektir.⁵⁵ Mayıs 2015 tarihli Çin Askeri Stratejisi, Tang'ın bu değerlendirmesini doğrulamaktadır. Belgede Çin'in bölgesinde artan provokasyonları içişlerine müdahale olarak görmektedir. Devlet İstihbarat Kurumuna göre, bunlara karşı 'aktif savunma' yapmak Çin'in yeni askeri stratejisinin özünü oluşturmaktadır. Çin'in artan askeri gücü ekonomik kaynaklarının gücünü yansıtırken, dış ilişkilerinde tehdit algılamalarına ve savunma stratejisine ilişkin de bilgiler vermektedir.

3.1. Çin Dış Politikasındaki Değişimin Bir Göstergesi Olarak Silahlanma

21. yüzyılın ilk çeyreğinde sadece Asya-Pasifik bölgesinde değil, dünyanın genelinde artan bir belirsizlik ve güvensizlik ortamı yoğun biçimde hissedilmektedir. Bu 'risk dünyasında' devletler, gelişmiş silah sistemlerine sahip olmak için ve kendi silahlanma sistemlerini kurup geliştirmek için teknoloji ve araştırmaya yatırım yapmaya çalışmaktadır. Aynı zamanda zorlu bir silahlanma yarışı küresel düzeyde tırmanmaktadır. Bu nedenlerle Çin, ekonomik olarak büyüyüp güçlendikçe askeri gücünü de dikkate değer oranda arttırmaya başlamıştır. Savunma ve saldırı kapasitesini artan ve çeşitlenen biçimde geliştirme yoluna gitmiştir.⁵⁶ Donanma ve hava gücü gözle görülür biçimde büyümüş, böylelikle, bir kara gücü olmaktan çıkıp gücü ve kontrolünü denizaşırı yerlerde sinayabileceği kapasiteye ulaşmıştır. Bu dönüşüm Çin'i kıtasal bir güç olmaktan çıkarıp hava ve deniz gücüyle etkisini küresel olarak yayabileceği kapasiteye ulaştırmıştır. Başkan Hu Jintao 2012'deki Parti Kongresi'nde Çin donanmasının önemini vurgulayarak, Çin'in kaynaklarını ve

52 Baogang He, "Working With China to Promote Democracy", The Washington Quarterly, Cilt 36, No 1, 2013, s.41.

53 C. Fred Bergsten, Charles Freeman, Nicholas R. Lardy, Derek J. Mitchell, China's Rise: Challenges and Opportunities, Peterson Institute for International Economics and Center for Strategic and International Studies, 2008, s.59.

54 Barry Buzan, A.g.e., s.14.

55 Shiping Tang, "From Offensive to Defensive Realism: A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy", in Robert S. Ross, Zhu Feng and Susan Leigh Star, eds, China's Ascent: Power, Security, and the Future of International Politics. Ithaca, London: Cornell University Press, 2008.

56 David A. Graff and Robin Hingham (eds), A Military History of China, Lexington: the University Press of Kentucky, 2012.

kapasitesini geliştirip tam anlamıyla bir deniz gücü olması için bu alanda ülkenin tüm haklarının ve çıkarlarının korunması gerektiğini ifade etmiştir.⁵⁷ 2012'de yerine geçen Xi Jinping yönetiminin politikalarıyla silah üretimi ve ihracatına hız kazandırması, Çin'in etkisinin yalnızca ekonomik değil, askeri olarak da geniş bir alanda daha derinden hissedilmesine neden olmaktadır. Çin Başbakanı Li Keqiang kongre konuşmasında hükümet ve ordu arasındaki bağların daha sıkılaşmasının altını çizerek Çin'in daha organize biçimde hava, kara ve deniz olmak üzere tüm cephelerde tüm senaryolara ve çatışmalara hazırlıklı olması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸

2014 yılında dünyadaki ekonomik büyümenin %38'inin Çin tarafından sağlanması Çin'in yükselen gücünün en iyi göstergelerinden biridir. Çin ekonomisi son 15 yılda yaklaşık %950 büyüme kaydetmiştir. Bununla birlikte askeri harcamaları, GSYH'nın %2'sini içeriyor görünse de bu miktar, 1997'de sadece 10 milyar dolarken 2001 yılında 52 milyar dolar olmuş, 2015'te 214 milyar dolara ulaşmıştır.⁵⁹ Çin'in savunmaya ayırdığı bütçeye bakarsak olursak 2014 yılında %12'lik, 2015 yılında %10'luk, 2016 yılında ise %7,6'luk bir artış göstererek 146 milyar dolara ulaştığı görülmektedir. Çinli yetkililerce açıklanan bu resmi rakamların gerçek rakamları yansıtmadığı düşünülmektedir.⁶⁰ ABD'nin Savunma Birimi'ne göre bu rakamın aslı 180 milyar dolar, Stockholm Uluslararası Barış Enstitüsü'ne (SIPRI) göre ise 214 milyar dolardır.

Son dönemdeki en önemli gelişmelerden biri, Çin'in savunma sektöründe üretim, araştırma ve geliştirme alanlarında özel yatırımı teşvik edici politikalara yönelmesidir. Bunun askeri güçlenme, kalkınma, uydü kaynakları ve veri paylaşımını teşvik edeceği düşünülmektedir.⁶¹ SIPRI'NİN 2016 VERİLERİNE GÖRE BAŞTA RUSYA, FRANSA, UKRAYNA VE İSVİÇRE'DEN SİLAH SATIN alan Çin'in son on yılda silah ithalatı %42 düşse de kendi silah sanayi ve teknolojisini geliştirdiği için ihracatı iki katına yükselmiştir. Böylelikle dünyada silah ihracatında beşinci sıraya tırmanmıştır.⁶² Çin, başta Pakistan, Bangladeş ve Myanmar olmak üzere silah ihracatını daha çok gelişmekte olan ülkelere yapmaktadır. Bununla birlikte Türkiye gibi uzun zamandır NATO üyesi ülkelere silah alımı yapan ülkeler de düşük maliyetli olduğu için Çin şirketlerine yönelmektedirler.⁶³ Öte yandan Çin'in silah ihracatında

57 Chen Andrea, "China Charts Course for Blue-water Navy, Extending Reach into Open Seas", South China Morning Post, 26 May. Available at <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1808948/beijing-pledges-increase-range-role-navy-amid-tensions?page=all>, 2015, Erişim: 02.02.2017.

58 China Raises 2016 Defense Spending by 7.6%, <http://www.defensenews.com/story/defense/2016/03/06/china-raises-defense-spending/81407252/>, Erişim: 28.11.2016.

59 "What does China really spend on its military?"; <http://chinapower.csis.org/military-spending/> erişim: 01.12.2016.

60 Ayrıca bakınız: Richard A. Bitzinger, "Double-Digit Defense Growth: What It Means for a Peaceful Rise", <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2015-03-19/chinas-double-digit-defense-growth>, Erişim: 28.10.2016.

61 Basu and Chatterji, A.g.e. s: 12.

62 SIPRI Arms Transfers Database, SIPRI Trend Indicator Values (TIVs), Retrieved April 6, 2016, from http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php, Erişim: 12.03.2017.

63 Basu and Chatterji, A.g.e., s: 13-14.

şeffaflık ve hesap verebilirlikten uzak biçimde Asya, Afrika ve Latin Amerika'daki ABD'nin yaptırım uyguladığı devletlere ya da hükümet-dışı aktörlere barışa, istikrara ve kalkınmaya tehdit oluşturacak nitelikte silahlar sağlaması kaygı uyandırmaktadır.⁶⁴

4. YENİ ÇİN'E KARŞI YENİ 'BÜYÜK AMERİKA'

Kasım 2016'daki ABD Başkanlık seçimlerini Donald Trump'ın kazanması, hem iç politikada hem dış politikada önemli değişikliklerin başladığı bir süreci başlatmıştır. Bu nedenle, Birleşik Devletler'i yeniden 'Büyük Amerika' yapma vaadiyle yola çıkan Trump'ın Çin söylemini analiz etmek, yeni Amerikan kimliği ve dış politikasını anlamak için önemlidir. Bu amaçla bu bölümde ABD Başkanı Donald Trump'ın ABD-Çin ilişkilerinde öne çıkan konular üzerine söylemleri ve politikaları analiz edilmektedir.

18 Aralık 2017 tarihli ABD Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde Donald Trump,⁶⁵ iç ve dış ilişkiler bağlamında başkanlığının ilk bir yıllık değerlendirmesini yapmıştır. Son yıllarda gitgide çeşitlenen tehditlerle Birleşik Devletler'in son derece tehlikeli bir dünyayla karşı karşıya olduğunu ifade eden Trump, dış ilişkilerde öncelikle olarak Amerikan halkının güvenliğini, çıkarlarını ve refahını korumayı amaçladığını belirtmiştir. Bu tehdit ve zorluklarla mücadele için içeride Amerikan halkının kendine güvenini yeniden inşa ettiklerini iddia eden Başkan, devletin kuruluşundan beri Amerikan ailesini ve toplumunu başarıya götüren değerler ve ilkelere bağlılığı yeniden tesis ettiklerinin altını çizmiştir. Realist bir uluslararası sistem ve dış politika anlayışıyla her şeyin güçlü bir orduya sahip olmakla başladığını düşünmektedir. Yeni Washington yönetimi, büyüyen ekonomi, güçlenen ordu, sağlamlaştırılan sınırlar ve müteakbil ticari ilişkilerle Amerika'nın egemenliğini savunmayı amaçlamaktadır. Trump, yeni güvenlik stratejisinin vizyonunu, dış ilişkilerde 'Önce Amerika' mottosuyla şu şekilde açıklamıştır: *Amerikan halkını korumak, yaşam biçimimizi korumak, refahımızı arttırmak, güçle barışı tesis etmek, Amerika'nın dünyadaki etkisini geliştirmek*. Ayrıca, 'müreffeh, güvenli ve güçlü' Amerika'nın son bir yılda dünya liderliğinin yenilendiğini ve yeniden oluştuğunu bildirmiştir.

Yeni uluslararası sistem, ABD'nin Soğuk Savaş dönemi resmi belgelerindeki gibi,⁶⁶ belirsizlik, düzensizlik, muğlaklık ve kuralsızlık gibi negatif kavramlarla tarif edilmektedir. Benzer biçimde, Trump, Amerikan halkının son derece tehlikeli bir dünyada yaşadığının, ulusun sadece güvenliğinin değil, kimliğinin ve yaşam biçiminin de tehlikede olduğunu altını çizmektedir. Bu tehdit söylemi ve Trump'ın 'kurtuluş' vaadi, vatandaşları iktidara bağlamakta ve iktidarını güçlendirmesine hizmet etmektedir. 2018 Ulusal Güvenlik Stratejisi'ne göre, büyük güçler arasındaki rekabet, özellikle Çin'le ilişkiler Washington'un

64 Mark Bromley, Mark, Duchatel, Mathieu and Holtom, Paul, "China's Exports of Small Arms and Light Weapons", SIPRI Policy Paper, No. 38, Available at <http://books.sipri.org/files/PP/SIPRI38.pdf>, s: 38, October, 2013, Erişim: 12.03.2017.

65 National Security Strategy of United States of America, December 2017, s: 1. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, Erişim 25.02.2018.

66 David Campbell, Writing Security... s:32.

yeni dünya düzeni algısı ve güvenlik stratejisinin merkezine oturmuştur. Stratejide açıkça Çin ve Rusya'nın ABD'nin güvenliğini ve refahını sarsmaya çalıştığı, Amerikan gücüne, etkisine ve çıkarlarına meydan okuduğu ifade edilmiştir.

Bu yeni dünya tahayyülünde Amerikan kimliği ve Amerika'nın dünyadaki yeri ve misyonu yeniden tanımlanmaktadır. Dahil etme ve dışlama pratikleri 'biz ve ötekiler' ayrımı yaratırken, içerideki ve dışarıdaki düşmanları yeniden saptama işlevi görmektedir. Yeni tehditler, Çin'le ilişkilendirilerek saptanmaktadır. Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, Çin tehdidi söylemi sadece askeri ve ekonomik güç rekabetine dayanmamaktadır; iki farklı dünya görüşü ve ideolojinin rekabetine dayanmaktadır. Trump'ın 'kötü Çin' diye nitelediği, bireysel özgürlükleri sınırlayan, siyasi muhalefeti bastıran, gazetecileri susturan ve tutuklayan Çin'dir. ABD, adil ve özgür dünyayı temsil ederken, Çin, otoriter ve baskıcı bir dünyayı temsil etmektedir. Çin'in yolsuzlukları, devlet kontrolü ve gözetimi, haksız rekabet ilişkileri ve yayımlacı politikaları Amerikan değerlerini ve yaşam biçimini de tehdit etmektedir. Olası bir Çin hegemonyasının Amerika'yı kültür ve kimlik kaybına uğratacağı korkusu, ötekileştirme stratejisi olarak kullanılmaktadır. Oysa, tehdidin temsili,⁶⁷ çoğu kez tehdidin kendinden değil, ahlaki ve normatif yorumlamalarıyla inşa edilmektedir.

California San Diego Üniversitesi'nin 21. Yüzyıl Çin Merkezi'nin raporuna göre, Amerika Birleşik Devletleri'nin Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerinde altı öncelikli konu başlığı bulunmaktadır.⁶⁸ Etkili bir işadamı olan Başkan Trump, uzun yıllar Çinlilerle işbirliğini yaptığını Çin'i ve Çin kimliğini iyi tanıdığını iddia etmektedir. ABD'nin yeni Çin algısını daha iyi anlamak için, Donald Trump'ın bu altı konu üzerine söylemlerini değerlendirmek yerinde olacaktır: Kuzey Kore'nin nükleer ve füze programına karşı işbirliği yapmak; Birleşik Devletler'in Çin'le olan ticari ve yatırım ilişkilerinde müteakabiliyet yokluğunun etkili araçlarla uygulanması; Asya-Pasifikteki deniz sorunlarının ilkeli ve kurala dayalı yaklaşımla yönetilmesi için çabaların yoğunlaştırılması; Birleşik Devletler'in vatandaşlarına, şirketlerine ve kuruluşlarına zarar veren Çin sivil toplum politikalarına bir çare bulmak; küresel iklim değişikliğine karşı işbirliğini genişletmek ve sürdürmek; Birleşik Devletler'in Asya'daki taahhütlerinin onayı.

Kuzey Kore'nin nükleer ve füze programına karşı işbirliği yapmak konusunda Trump, Kasım 2017'de Çin'e yaptığı ziyarette⁶⁹ "Tüm medeni dünya Kuzey Kore tehdidine karşı birleşmeli" ifadesini kullanarak, "tüm sorumlu milletlerin katil Kuzey Kore rejimini" finanse etmeyi bırakmaları gerektiğine dikkat çekerek Çin'i daha fazla eylemde bulunmaya çağırmıştır. Bölgeyi ve dünyayı bu ciddi nükleer tehditten kurtaracak güce sahip olduklarını belirten ABD Başkanı, bunun ortak eylem, ortak güç ve barışa ulaşmayı başarmak için ortak

67 A.g.e. s: 92.

68 Orville Schell and Susan L. Shirk, US Policy Toward China: Recommendations to a New Administration, the University of California San Diego, School of Global Policy and Strategy, The 21st Century China Center, Task Force Report, February 2017.

69 The Guardian, Trump praises China and blames US for trade deficit: <https://www.theguardian.com/world/2017/nov/09/donald-trump-china-act-faster-north-korea-threat>

azmi gerektirdiğini söylemiştir. Bu ifadeler, ABD'ye dünya barışını sağlamak konusunda sorumluluk ve misyon yüklemektedir. Amerikan ulusu, sorumlu ve medeni dünyanın bir parçasıdır.

Birleşik Devletler'in Çin'le olan ticari ve yatırım ilişkilerinde mütekabiliyet yokluğunun etkili araçlarla uygulanması, Donald Trump'ın Çin ile ilişkilerde en fazla üzerinde durduğu konulardan biridir. Ona göre, ABD ve Çin arasındaki ticari ilişkiler 'adaletsiz ve tek-taraflıdır'. 3 Kasım 2015'te 'Good Morning America' için verdiği bir röportajda Çinlilerden olumsuz nitelikte genellemeler kullanarak şu şekilde bahsetmiştir: 'Çin'e baktığımızda, onlar müzakerelerde azılı insanlardır. Sizin boğazınızı sıkarak, sizi parçalamak isterler. Zor insanlardır.' Bu ifadeler Trump ve yeni Amerika'nın Çin 'korkusunu' dışa vurmaktadır. 2 Mayıs 2016'da Fort Wayne'deki seçim kampanyası konuşmasında ise Çin'den 'dünya tarihindeki en büyük hırsız' diye bahseden Trump, 'Çin'in ülkemize tecavüz etmesine artık izin vermemeliyiz.' demiştir. Seçim sonrasında Çin'e yaptığı ziyarette ise Çin'i suçlamadığını belirterek, 'kendi vatandaşlarının faydası için başka bir ülkeden faydalanan bir ülkeyi kim suçlayabilir ki' diyerek söylemini yumuşatmıştır. Bununla birlikte, ABD ve Çin arasındaki ticari ilişkilerin artık 'işe yaramaz ve sürdürülemez' olduğunu ifade etmiştir.

Asya-Pasifikteki deniz sorunlarının ilkeli ve kurala dayalı yaklaşımla yönetilmesi için çabaların yoğunlaştırılması, ABD'nin bölgesel çıkarları için öncelikli konuların başında gelmektedir. Trump yönetimine göre,⁷⁰ Çin, dünyayı Amerika'nın değerlerine ve çıkarlarına antitetik biçimde şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Devlet-merkezli ekonomik modelini yayıp bölgeyi kendi faydasına göre düzenleyip Birleşik Devletleri Hint-Pasifik bölgesindeki yerinden etmek istemektedir. ABD'nin savaş sonrası dönemde Çin'i uluslararası sisteme entegre etme çabalarının Pekin'i liberalleştireceğine inanılmaktaydı. Washington'a göre beklenenin tam tersi olmuştur. Çin, başkalarının egemenliği pahasına kendi gücünü genişletmektedir. Askeri modernizasyonu ABD'den sonra en büyük bütçeli ikinci orduya sahip olması ve Güney Çin Denizi'ndeki askeri faaliyetleri bölgedeki serbest dolaşımı, ticari ilişkileri ve diğer devletlerin çıkarlarını tehlikeye atmaktadır.⁷¹ Çin'in çevresindeki ülkeleri pasifize etme çabaları ve Asya'nın güvenliğini sadece Asyalıların sağlaması gerektiğine ilişkin düşüncesi ABD'nin Asya-Pasifikteki gücü sınırlamakta ve Çin'i bölgesel bir hakimiyet ve hegemonya kurmaya doğru götürmektedir.

Birleşik Devletler'in vatandaşlarına, şirketlerine ve kuruluşlarına zarar veren Çin sivil toplum politikalarına bir çare bulmak konusunda Donald Trump, Çin'e karşı ötekileştirici bir söylem kullanmaktadır. Trump, 2015 yılında basılan *Crippled America: How to Make America Great Again* başlıklı kitabında Çin'den 'düşmanımız' diye bahsederek, açık biçimde 'biz ve onlar' ayrımını kurmaktadır: "Bazı insanlar Çin'den bizim düşmanımız olarak bahsetmememi istiyor. Fakat onlar tam da öyleler. Tüm sanayiye mahvettiler, düşük ücretli işçileri kullanarak, bizi on binlerce işimizden ederek, çalışmalarımızı gizlice

70 National Security Strategy of the United States of America, December 2017, s: 25. <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>, Erişim 25.02.2018.

71 A.g.e. s: 46.

izleyerek, teknolojimizi çalarak ve para birimlerini manipüle ve devüle ederek, böylelikle mallarımızı ihraç etmek daha pahalıya mal oldu ya da bazen imkansız oldu.”

Küresel iklim değişikliğine karşı işbirliğini genişletmek ve sürdürmek konusunda Trump, Çin'in yeterince sorumluluk almadığını vurgulayarak, küresel ısınma kavramının Çinliler tarafından Amerika'nın ekonomik çıkarlarına zarar vermek için yaratıldığını iddia etmektedir.⁷²

Birleşik Devletler'in Asya'daki taahhütlerinin devamı, ABD-Çin ilişkilerinde öne çıkan başlıklardan sonuncusudur. Aralık 2016'da Donald Trump'ın Başkanlık seçimi zaferini Tayvan Başkanı Tsai Ingwen'in telefon konuşmasıyla kutlaması, Pekin'in 'tek Çin' politikasına ve temel ulusal çıkarına ters düşse de Trump, sonraki aylarda Xi Jinping ile düzenlenen ikili görüşmelerde Çin ile ilişkilerini düzeltme yoluna gitmiştir. Nisan 2017'deki Florida görüşmelerinde Trump, Çin ile diplomasi ve güvenlik, ekonomi, hukuki yaptırım ve siber güvenlik olmak üzere dört alanda 'kapsamlı diyalog' kurmak için anlaşmıştır. Washington, ayrıca ülkesinin ticari açığını kapatmak için Çin'e ihracatını arttıracak önemli anlaşmalara imza atmıştır. Öte yandan, Washington'un Trans-Pasifik Ortaklığından çıkmasının Asya'daki ekonomik etkisini azaltacağı düşünülmektedir. ABD, kendini 'özgür dünyanın lideri' olarak görse de Trump'ın yarı-izolasyonist 'Önce Amerika' söylemi ve uygulamaları buna gölge düşürmektedir. Ayrıca, 17 Ocak 2018'de düzenlenen Dünya Ekonomik Forumunda Xi Jinping'in ekonomik korumacılığa karşı küreselleşme ve serbest ticareti savunan bir konuşma yapması, Çin'in küresel etkisine karşı henüz büyük bir strateji geliştiremeyen Trump yönetiminin liderliği sürdürme idealine meydan okur niteliktedir. Öte yandan Pekin'in başını çektiği Asya Altyapı Yatırım Bankası ve 'yeni İpek Yolu' projesi, Asyalı ülkeleri Avrupa'ya bağladığı gibi Çin'in jeopolitik etkisini yayararak 1945 sonrası ABD'nin Marshall Yardımlarıyla yaptığı gibi yumuşak gücünü arttırmaktadır.⁷³

Amerikalı dış politika analistleri ABD'nin Çin'le girdiği bölgesel ve küresel rekabetin uzun yıllar ABD Dış Politikası için öncelikli bir mesele olacağını düşünmektedir. Bunun için, Yeni Amerika'nın⁷⁴ Çin'e karşı çevrelemenin ötesinde büyük bir strateji geliştirerek⁷⁵ Çin'in yükselişini dengelemesi gerekmektedir. Yeni dünya düzeninde Çin'in güçlenişi en önemli fenomen olarak belirirken yeni Amerika, dünyayı 'tehdit' ve 'korku' söylemleriyle kuran, savunmacı paranoyalarla milliyetçiliği, yabancı düşmanlığını ve popülizmi arttıran bir iç ve dış siyaset izlemektedir. Bunun yerine ABD, her alanda daha fazla yenilik, gelişme ve rekabete odaklanarak, Çin'le daha fazla diplomatik ve ekonomik diyalog geliştirerek gücünü hem bölgesel hem de küresel düzeyde sürdürebilir. Böylelikle, Çin'i ötekileştirerek

72 DW Akademie, Donald Trump on China in 5 quotes: <http://www.dw.com/en/donald-trump-on-china-in-5-quotes/g-41291580>, Erişim 20.02.2018.

73 Christopher Layne, "The US-Chinese power shift and the end of the Pax Americana", *International Affairs* 94: 1, 2018, s:101.

74 Richard N. Haass, *Yeni Amerika: Dış Politika İçeride Başlar*, İstanbul: Tuti Kitap, 2014.

75 Robert D. Blackwill and Ashley J. Tellis, "Revising U.S. Grand Strategy Toward China", *The Council on Foreign Relations*, Special Report No. 72 March 2015.

düşmanlaştıran yeni çatışmacı dünya düzeninin oluşmasından kaçınılabilecektir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Amerikalı akademisyenler ve siyasetçiler tarafından 21.yüzyılın Çin yüzyılı olacağı ve Çin'in uluslararası gücüyle ABD'ye meydan okuyarak bir tehdit oluşturabileceği iddia edilmektedir. Bu çalışmada, ABD'nin bu 'Çin tehdidi' söylemini post-yapısalcı perspektifle analiz edilmiştir.

Tarihsel olarak bakıldığında Çin'in imparatorluk döneminden beri diğer devletlerle ilişkilerinde barış ve uyuma vurgu yaptığı görülmektedir. Çin dış politikasında tarih boyunca farklı formlarda 'istisnacılık', 'farklılıkları uyumla birleştirme' ve 'koruyucu pasifizm' ilkelerini sürdürmüştür. Bu bağlamda Pekin, iç politikada Çin modeli bir demokrasi, dış politikada ise Çin modeli bir hegemonya önermektedir. Yine de Çin'in Batılı anlamda demokrasiye sahip olmadan yükselişi Batı dünyasında kaygı uyandırmaktadır. Realistlere göre, Çin tehdidi ancak Çin'in bölgesel bir hegemon güç olmasının önüne geçilerek engellenebilecektir. ABD, bu bağlamda Çin'i çevreleme stratejisi izlemektedir. Çalışmada bu durumun, ABD için bir paradoks yarattığı saptanmıştır. Bölgesindeki faaliyetleri provokasyon ve tehdit olarak algılayan Çin, daha çok savunma ve silahlanma yarışına girmektedir. Bu rekabet, Çin'i en fazla silah üretimi ve ihracatı yapan ülkeler arasına sokmuştur. Sonuç olarak, Çin'in 21. yüzyılda ekonomik kapasitesi askeri kapasitesini geliştirmekle birlikte bu gücü nasıl kullanacağını kestirmek zor olsa da Çin'i 'tehdit' ile tanımlayan yaklaşımlar ve uygulamalar büyük bir güç olarak Çin'in saldırgan politikalara yönelten trajedinin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadırlar.

21. yüzyılda küresel düzeyde liberal değerler baskın olmayı sürdürmektedir. Çin'in Batı-merkezli uluslararası sistemde çok boyutlu işbirliğini sürdürürken kendi çıkarlarını koruyup aynı zamanda uluslararası toplumu, özellikle de komşusu olan Asya-Pasifik ülkelerini ve ABD'yi yükselişinin tehdit içermediği ve sorumlu büyük bir güç olduğu noktasında ikna etmesi gerekmektedir. ABD'ye göre Çin, sadece ekonomik ve askeri bir tehdit değildir; Amerikan değerlerine karşı baskıcı siyasi bir sistem ve modele sahip olması Çin'i normatif bir tehdit yapmaktadır. Çin, küresel düzeyde etkili bir aktör olmayı sürdürmek istiyorsa bu kaygıların üstesinden gelmelidir. Bu önyargıların aşılıp karşılıklı güvenin inşası için Çin, dış politikasında yeni-Konfüçyüsçülükle inşa edilen barış söylemini uluslararası ilişkilerde daha fazla yumuşak güç kullanarak yaygınlaştırabilir ya da devlet kimliğini yeniden tanımlayarak Batılı liberal sistemlerle uyumlu siyasal reformlarını geliştirmeyi daha öteye taşıyabilir.

Öte yandan, bu çalışmada ABD Dış Politikasındaki Çin tehdidi söylemini analiz etmek, 21. yüzyılda ABD'nin yeni dünya düzeni algısını göstermektedir. Yeni dünya, belirsizlikler ve kuralsızlıklarla, tehdit ve tehlikelerle dolu, sürekli savunmada olmayı gerektiren, en güçlüünün ayakta kalacağı bir rekabet dünyasıdır. Dolayısıyla, 2018 Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde en büyük tehdit, bu rekabet olarak tanımlanmıştır. Yeni Amerika, içeride ve dışarıda kendi kimliğini bu yeni 'tehdit' ve 'düşmana' göre şekillendirmektedir.

KAYNAKÇA

- Ashley, Richard K. (1984). **The Poverty of Neorealism.** *International Organizations, Cilt 38, No.2, ss.225-286.*
- Aydın-Düzgit, Senem (2015). Post-Yapısalcı Yaklaşımlar ve Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları. *Uluslararası İlişkiler, Cilt 12, Sayı 46, ss. 153-168.*
- Baogang, He (2013). Working with China to Promote Democracy. *The Washington Quarterly, Cilt 36, No 1, ss. 37-53.*
- Bergsten, C. Fred; Freeman, Charles; Lardy, Nicholas R. ve Mitchell, Derek J. (2008). *China's Rise: Challenges and Opportunities.* Peterson Institute for International Economics and Centre for Strategic and International Studies.
- Bitzinger, Richard A. (2016). Double-Digit Defense Growth: What It Means for a Peaceful Rise, <https://www.foreignaffairs.com/articles/china/2015-03-19/chinas-double-digit-defense-growth>, Erişim: 28.10. 2017.
- Blackwill, Robert D ve Tellis, Ashley J. (2015). Revising U.S. Grand Strategy Toward China, The Council on Foreign Relations, Special Report No. 72 March.
- Bo, Zhiyue, (2010). China's Model of Democracy. *International Journal of China Studies, Cilt 1, No 1, ss.102-124.*
- Bromley, Mark; Duchatel, Mathieu ve Holtom, Paul (2013). China's Exports of Small Arms and Light Weapons, SIPRI Policy Paper, No. 38, Available at <http://books.sipri.org/files/PP/SIPRI38.pdf>, s: 38, October, Erişim: 12.03.2017.
- Buzan, Barry (2010). China in International Society: Is 'Peaceful Rise' Possible?. *The Chinese Journal of International Politics, Cilt 3, s. 5-36.*
- Campbell, David (1992). *Writing Security: The United States Foreign Policy and the Politics of Identity.* University of Minnesota Press.
- Campbell, David (1998). *National Deconstruction: Violence, Identity and Justice in Bosnia.* Minneapolis, University of Minnesota Press.
- Cao, Qing (2007). Confucian Vision of a New World Order?: Culturalist Discourse, Foreign Policy and the Press in Contemporary China. *International Communication Gazette, Cilt 69, No 5, October, ss. 431-450.*
- Cheng, Joseph Y. S. (2012). Convincing the World of China's Tradition to Pursue Universal Harmony. *Journal of Chinese Political Science, Cilt 17, No 2, s. 165-185.*
- Cheng, Joseph Y.S. (1989). *In China: Modernisation in the 1980s.* Hong Kong: The Chinese University Press.
- Chen, Jian (2001). *Mao's China and the Cold War.* Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Chen, Andrea (2015). China Charts Course for Blue-water Navy, Extending Reach into

- Open Seas, *South China Morning Post*, 26 May. Available at <http://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/1808948/beijing-pledges-increase-range-role-navy-amid-tensions?page=all>, Erişim: 02.02. 2017.
- China Power Team (2015) What does China really spend on its military?, <http://chinapower.csis.org/military-spending/> December 28, Erişim: 01.12.2017.
- DefenseNews(2016)ChinaRaises2016DefenseSpendingby7.6%,<http://www.defensenews.com/story/defense/2016/03/06/china-raises-defense-spending/81407252/>, Erişim: 28.11.2016.
- Der Derian, James (1987). *On Diplomacy: A Genealogy of Western Estrangement*. Oxford, Blackwell.
- Devetak, Richard (2013). 'Post-structuralism' in *Theories of International Relations*. Scott Burchill et al (eds.), Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Feng, Zhang (2011). The rise of Chinese exceptionalism in international relations. *European Journal of International Relations*, Cilt 19, No 2, ss. 305–328.
- Fukuyama, Francis (1999). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. Gün Yayıncılık.
- Graff, David A. ve Hingham, Robin (eds) (2012). *A Military History of China*. Lexington: the University Press of Kentucky.
- Haass, Richard N. (2014). *Yeni Amerika: Dış Politika İçeride Başlar*. İstanbul: Tuti Kitap.
- Hansen, Lene (2006). *Security as Practice: Discourse Analysis and the Bosnian War*. London and New York, Routledge.
- Hasgüler, Mehmet ve Uludağ, M. Bülent (2005). *Uluslararası Örgütler*. Ankara: Nobel Yayınevi.
- Ikenberry, John (2008). The Rise of China and the Future of the West: Can the Liberal System Survive?. *International Affairs*, Cilt 87, No 1, ss. 23-37.
- Jianjong, Yue (2008) Peaceful Rise of China: Myth or Reality? *International Politics*, Cilt 45, No 4, s.439-456
- Kang, David (2012). *East Asia Before the West: Five Centuries of Trade and Tribute*. Columbia University Press.
- Larres, Klaus (2017). Donald Trump and America's Grand Strategy: U.S. Foreign Policy toward Europe, Russia and China. *Global Policy Journal*, <https://www.globalpolicyjournal.com/articles/conflict-and-security/donald-trump-and-america%E2%80%99s-grand-strategy-us-foreign-policy-toward-eu>. Erişim: 02.02.2018.
- Layne, Christopher (2018). The US–Chinese power shift and the end of the Pax Americana. *International Affairs*, 94: 1, ss. 89–111.
- Mearsheimer, John (1994). The False Promise of International Institutions. *International*

Security, Cilt 19, No 3, Winter 1994/95, ss. 5-49.

Mearsheimer, John (2001). *The Tragedy of Great Power Politics*. NY: Norton.

Mearsheimer, John (2004). Why China's Rise Will Not Be Peaceful, September 17, <http://mearsheimer.uchicago.edu/pdfs/A0034b.pdf> , Erişim Tarihi: 10.08. 2015.

Mearsheimer, John (2006). China's Unpeaceful Rise. *Current History*, Apr, 105, 690. s:160-162.

Ming, Wan (2012). China's National Identity in Diplomacy: Non-interference in Internal Affairs. in; Gilbert Rozman, ed., *East Asian National Identities: Common Roots and Chinese Exceptionalism*, Stanford: Woodrow Wilson Center Press and Stanford University Press.

Nathan, Andrew J. ve Ross, Robert S. (1997). *The Great Wall and the Empty Fortress: China's Search for Security*. New York: W.W. Norton.

National Security Strategy of the United States of America, December 2017, <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf> , Erişim 25.02.2018.

Organski, Abramo F.K. (1958). *World Politics*. New York: Alfred A. Knopf.

Pekcan, Cemre (2017). Konfüçyüs Felsefesinin Dış Politikaya Etkisi Bağlamında 2003-2013 Yılları Arası Çin-ABD İlişkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, vol.72, ss.1127-1155.

Pratnashree, Basu ve Chatterji, Rakhahari (2016). China's Race for Arms. *Jadavpur Journal of International Relations*, 20(1), ss. 1-32.

Raska, Michael (2014). Back to the Future: China's Defence Industry Innovation Paths (RSIS Commentary, No. 229). Available at <http://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2014/11/CO14229.pdf>, 2014, Erişim: 10.02.2017.

Roskin, Michael G. (2014) Çağdaş *Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya, Kültür*. Ankara: Adres Yayınları, s:504.

Ross, Robert (2006). Balance of Power Politics and the Rise of China: Accommodation and Balancing in East Asia. *Security Studies*, Cilt 15, No 3, ss. 355-395.

Schell, Orville ve Shirk, Susan L. (2017). US Policy Toward China: Recommendations to a New Administration, the University of California San Diego School of Global Policy and Strategy, *The 21st Century China Centre: Task Force Report*, February.

Shapiro, Michael J. (1988). *The Politics of Representation: Writing Practices in Biography, Photography and Policy Analysis*. Madison, University of Wisconsin Press.

Shipping, Tang (2008). From Offensive to Defensive Realism: A Social Evolutionary Interpretation of China's Security Strategy. in Robert S. Ross, Zhu Feng and Susan Leigh Star, eds, *China's Ascent: Power, Security, and the Future of International Politics*, Ithaca, London: Cornell University Press.

- SIPRI Arms Transfers Database, SIPRI Trend Indicator Values (TIVs), Retrieved April 6, 2016, from http://armstrade.sipri.org/armstrade/html/export_toplist.php, Erişim: 12.03.2017.
- Walker, Robert B. J. (1993). *Inside/Outside: International Relations as Political Theory*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Walt, Stephen M. (1987). *The Origins of Alliances*. NY: Cornell University Press.
- World Report 2014: China, <https://www.hrw.org/world-report/2014/country-chapters/china-and-tibet> Erişim Tarihi: 20.01.2017
- World Report 2015: China, <https://www.hrw.org/world-report/2015/country-chapters/china-and-tibet> Erişim Tarihi: 20.01.2017
- Xie, Zhihai (2011). The Rise of China and Its Growing Role in International Organisations. *ICCS Journal of Modern Chinese Studies*, Cilt 4, No 1, ss. 85-96.
- Xuetong, Yan (2006). The Rise of China and its Power Status. *Chinese Journal of International Politics*, Cilt 1, No 1, ss. 5-33.
- Yongjin, Zhang (1991). China's Entry into International Society: Beyond the Standard of 'Civilisation'. *Review of International Studies*, Cilt 17, No 1, ss. 3-16.

COMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3 (2), 341-361 , 2018
COMU International Journal of Social Sciences 3 (2), 341-361 , 2018

Türkiye-İrak Kürt Bölgesel Yönetimi (IKBY) İlişkilerinde Güveniksizleştirmeler: 2008-2016 Arası Dönem *

Muhsin BARAN ** ©
Muzaffer Ercan YILMAZ ***

Öz

Türkiye, inşa ettiği kimlik ve ulus devlet anlayışına potansiyel tehdit ürettiği gerekçesiyle Irak Kürt bölgesiyle olan ilişkilerinde cumhuriyetin kuruluşundan itibaren güvenlik odaklı bir ilişki biçimi benimsemiştir. 1980'lerde PKK'nın Irak'ın kuzeyine yerleşerek Türkiye'ye saldırılar gerçekleştirmesi ve daha sonraki süreçlerde Ortadoğu bölgesindeki savaş ya da iç savaşlar nedeniyle meydana gelen ciddi değişimlerin Irak'ın kuzeyine yansımaları sonucu ortaya çıkan yapıların Türkiye'ye varoluşsal bir tehdit unsuru olarak değerlendirilmesi, ilişkilerin tarihsel olarak güvenikleştirilmesinin en önemli nedenleri olmuştur. Bununla birlikte, uzun yıllardır süregelen güvenlik odaklı ilişki biçimine 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren son verilmiştir. Bu bağlamda, Türkiye Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ilişkilerinde, 2008-2016 arası dönemde, ciddi değişimler görülmüştür. İlişkilerde meydana gelen bu paradigma değişikliği ile birlikte daha önce "güvenlik" konusu olarak değerlendirilen birçok konu ya da sorun siyaset alanına taşınarak güveniksizleştirilmiştir. Yüksek düzeyli temaslar, enerji alanındaki işbirliği, IŞİD'e karşı mücadele ve eğitim alanındaki işbirliği söz konusu dönemdeki güveniksizleştirmelerin ana temasını oluşturan başlıca unsurlar olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Güvenikleştirme, Varoluşsal Tehdit, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Güveniksizleştirme.

* Bu çalışma, Muhsin Baran tarafından Muzaffer Ercan Yılmaz danışmanlığında Ağustos-2017'de Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulan "Türkiye-İrak Kürt Bölgesel Yönetimi İlişkilerinin Güvenikleştirme ve Güveniksizleştirme Süreçlerinin Analizi" adlı doktora tezinden türetilmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, mbaran@bandirma.edu.tr

© Sorumlu yazar/Corresponding author

*** Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, muzaffer_ercan@yahoo.com

Desecuritizations in the Relations of Turkey and Iraqi Kurdish Regional Government (IKRG): Years between 2008 and 2016

Abstract

Turkey has adopted a kind of security based relationship with Iraqi Kurdish region since the establishment of the republic as this region was thought to be generating a potential threat to the constructed identity and the established nation state. The attacks of the PKK from the northern Iraq starting from 1980s and later on the emergence of some entities posing existential threat to Turkey in this region as a result of wars or civil wars in the Middle East were the main reasons for the securitization of the relations between Turkey and Iraqi Kurdish region. However, starting from mid-2000s, this security-based relationship was concluded. In this respect, there were great changes in the relations of Turkey and Iraqi Kurdish Regional Government between 2008-2016. In parallel with this paradigm shift in the relations, several issues were taken out from the security field and they were started to be discussed in the field of politics. That's, these issues were desecuritized. High-level meetings, cooperation in the field of energy, the common struggle against the ISIS and the cooperation in the field of education were the main components of the desecuritization in this period.

Keywords: Securitization, Existential Threat, Iraqi Kurdish Regional Government, Desecuritization.

GİRİŞ

Türkiye 1920'li yılların ortalarından başlayarak 1980'li yılların başlarına kadar olan dönemde Irak'ın kuzeyinden kaynaklı tehditleri önemli bir güvenlik sorunu olarak algılamıştır. Bu algı paralelinde söz konusu bölgeye yönelik güvenlik odaklı politikalar izlemiştir. Musul sorununun çözüme kavuşturulmasıyla izlenen bu politika, Irak'ın kuzeyinden kaynaklı tehditleri bertaraf etmek bağlamında ağırlıklı olarak güvenlik bürokrasisi tarafından şekillendirilmiş ve siyasi liderlerce de uygulanmıştır. Bölgedeki unsurlardan gelebilecek tehdit Irak devletiyle yapılan anlaşmalar ve yine Irak devletinin bağıtlı olduğu çeşitli uluslararası angajmanlarla minimize edilmeye ya da ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin bölgeye yönelik olarak 1980'lerin başlarına kadar izlediği güvenlik odaklı politikalar bazı dönemlerde bürokratik uygulamalar ve söz edimleri ile güvenikleştirilmiştir. Özellikle, 1980'lerin başlarından itibaren PKK'nın bölgede konuşlanması ve örgütün farklı dönemlerde bölgedeki Kürt unsurlarla işbirliği yapması,

bu bölgenin ve bölgedeki gelişmelerin çoğu zaman Türkiye için varoluşsal bir tehdit olarak etiketlenmesine ve Türkiye'nin bu bölgeyle ilişkilerini güvenlik kaygılarını ön plana çıkaran bir politika kapsamında yürütmesine neden olmuştur.

1990'ların başlarında Körfez Savaşının hemen sonrasında bölgede Çekiç Güç'ün sağladığı güvenli ortamdan yararlanan Iraklı Kürt grupların federe devlet kurma çabaları benzer biçimde Türkiye tarafından kaygıyla ve yakından izlenmiştir. Bu dönemde, Türkiye'nin Kuzey Irak bölgesine angajmanı büyük ölçüde PKK'nın bu bölgeden ürettiği güvenlik risklerini minimize etme ve bölgede Türkiye'nin güvenliğini tehdit edebilecek potansiyel oluşumları bertaraf etme nedenlerinden kaynaklanmıştır.

2000'li yılların başında ABD'nin Irak'ı işgali sonrasında Irak'ın yeniden yapılandırılması sürecinde Irak'ın kuzeyindeki *de facto* oluşumun hukuki bir nitelik kazanarak yarı bağımsız bir entiteye dönüştürülmesi Türkiye tarafından dikkatle izlenmiştir. Türkiye, artık hukuki bir nitelik taşıyan bu oluşumun Irak'tan tüm bağlarını kopararak bağımsız bir yapıya dönüşmemesi için bu bölgeyle güvenlik kaygıları temelinde kontrollü bir ilişki biçimi geliştirmiştir. Bu dönemde Iraklı Kürt gruplara sık aralıklarla bağımsız bir devlet gibi değil, "Iraklılık" kimliği doğrultusunda davranmaları gerektiği yönünde uyarılarda bulunulmuştur. Fakat, takip eden süreçte, 2008 yılından başlayarak Irak'ın kuzeyindeki Kürt gruplarla tarihsel olarak güvenlik kaygıları temelinde yürütülen ilişki biçimine son verilmiş ve yeni bir politikayla söz konusu gruplarla olan ilişkiler ağırlıklı olarak siyaset alanına çekilmiştir. Bu durum ilişkilerin güveniksizleştirilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Ortaya çıkan bu yeni durum paralelinde ilgili dönemde iki birim arasındaki ilişkilere ivme kazandıran unsurların neler olduğu ve güveniksizleştirmelere hangi boyutta ve nasıl katkıda buldukları bu çalışmanın odaklandığı ve cevap aradığı temel sorulardır. Bu dönemde, elitlerin sivil siyasetin egemen olduğu politik atmosferde iç ve dış siyasi konjonktürlere bağlı olarak geliştirdiği politikalar Türkiye ile IKBY arasındaki ilişkilerin güveniksizleştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bununla birlikte, başta enerji olmak üzere farklı alanlarda yapılan işbirliğinin güveniksizleştirmelere katkısı vardır.

Türkiye-İKBY ilişkilerindeki güveniksizleştirmeleri içeren bu çalışma 3 bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, bu çalışmanın teorik çerçevesini çizen Kopenhag Okulunun Güvenikleştirme Teorisini konu alacaktır. İkinci bölüm, Türkiye-İKBY ilişkilerindeki güveniksizleştirmeleri sektörel olarak ele alacak ve analiz edecektir. Makale, güveniksizleştirmelerin 2008-2016 arası dönemde ilişkilerde meydana getirdiği dönüşümü özetleyen bir sonuç bölümüyle sona erdirilecektir.

1. GÜVENLİKLEŞTİRME (SECURITIZATION) TEORİSİ

Kopenhag Okulunun akademik literatürde en öne çıkan yaklaşımı olan Güvenikleştirme Teorisi, bir siyasi toplulukta değer atfedilen bir nesneye (referans nesnesi) yönelik herhangi bir durumu varoluşsal bir tehdit olarak gösteren ve bu tehdidi bertaraf etmek için acil ve

olağandışı tedbirlerin gereğine söylemlerle vurgu yapan öznelerarası bir anlayışın inşa edildiği diskursif bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Buzan ve Waever, 2003: 491).

Güvenlikleştirme, siyaseti yerleşik kuralların ötesine taşıyarak konuyla ya siyasetin özel bir biçimini kullanarak ilgilenme ya da siyaset üstü bir yerde konumlandırma ile gerçekleşir. Teorik olarak, kamuyu ilgilendiren bir konu bir spektrumda dizilmiş gibi üç kategoriden birinde yer alır. Birincisi, siyasi olmayan kategoridir. Bu bölümdeki bir konu devletin ilgi alanına girmez ve kamuoyu tartışmaları ve kararlarıyla ilgili değildir. İkinci kategori, siyasi olandır. Bu kategoriye giren konular kamu siyasasını ve müdahalesini kısmen gerektirir. Üçüncü ve son kategori, güvenlikleştirilen konuların bulunduğu alandır. Bu alandaki bir konu, varoluşsal bir tehdit olarak sunulur ve sorunun çözümü için normal siyasetin dışında acil önlemler almayı gerektirir (Buzan vd., 1998: 23-24).

Bir konunun normal siyaset alanının dışına çıkartılarak güvenlikleştirilmesi için, sorunun objektif anlamda varoluşsal bir tehdit olmasına gerek olmayıp bu şekilde sunulması yeterlidir (Buzan vd., 1998: 24). Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu için nesnel tehditlerden değil meseleleri güvenlik alanına havale eden tehdit temsillerinden söz edilebilir (Kaliber, 2005: 36). Burada tehditler ve güvenlik objektif konular değildir, güvenlik bir sorunu etiketleme ve ele alma biçimidir (Waever, 1996: 108). Fakat varoluşsal tehdidin subjektif olduğunu söylemek de yetersiz kalır. Çünkü bir konunun güvenlik konusu olduğuna sadece bireyler karar vermez ve burada [asıl olan] güvenlikleştirmenin öznelerarası ve toplumsal olarak inşa edildiğidir (Buzan vd., 1998: 31). Bir konunun güvenlik problemi olduğu ancak toplumdaki elitlerin kabulü ile mümkündür (Waever, 1998: 44). Bu konunun başarılı bir şekilde güvenlikleştirilmesi için alımlayıcı kitle (audience) tarafından onaylanması gerekir. Alımlayıcı kitlenin kabulü hem rıza hem de baskı yoluyla gerçekleşebilir. Eğer konunun güvenlik sorunu olduğu alımlayıcı kitle tarafından kabul edilmezse, güvenlikleştirmeden değil bir güvenlikleştirme hamlesinden (securitization move) bahsedilebilir (Buzan vd., 1998: 25). Yani, güvenlikleştirmenin başarılı olması için konuyu yerleşik siyasi kuralların ötesinde, siyasetin özel bir biçimiyle ya da siyaset üstü bir biçimde ele almak için belli oranda bir desteğe gereksinim vardır (Wilkinson, 2007: 9).

Güvenlikleştirme Teorisi, birbirinin içine geçmiş iki mantığa vurgu yapmaktadır. Bunlar: varoluşsal tehdit iddiaları ve olağandışı tedbirlerin meşruiyetidir. Güvenlikleştirme süreci ile belli bir güvenlik konusunun diğerlerine göre daha fazla öncelik gerektirdiği iddia edilir. Bu yüzden, güvenlikleştirici aktör olağandışı önlemler kullanarak konuyu ele almak konusunda özel imtiyaz kullanmak ister. Güvenlikleştirme çatışmacı bir zihniyetle sonuçlanır. Bu yüzden, sıradan siyasi prosedürler savaş durumu ya da acil durumlarda uygulanmadığından dolayı ve varoluşsal tehditlere verilen tepkiler standart siyasi uygulamalar dışında olduğu için, bir konuyu varoluşsal bir tehdit olarak etiketlemek normal politikanın dışına çıkıp acil durumlarda uygulanacak politikalara geçişi gerektirir (Coşkun, 2011: 9).

Söz konusu geçişin tamamlanıp güvenlikleştirmenin tam anlamıyla gerçekleşmesi için alınacak önlemlere meşruiyet kazandırılması gerekmektedir (Buzan vd., 1998: 25).

Meşruiyetin sağlanması, güvenlikleştirici aktörün (securitizing actor) konuşma edimi (speech act) yardımıyla alımlayıcı kitleyi (audience) varoluşsal tehdidin (existential threat) referans nesnesini (referent object) tehdit ettiği ve buna bağlı olarak alınması gereken istisnai önlemler konusunda ikna etmesi ile gerçekleşir. Alımlayıcı kitleden alınacak onay zor yoluyla ya da rıza ile gerçekleşebileceği gibi, bazen yasal yaptırımlarla kitlenin sessiz kalması sağlanarak da alındığına dair görüşler mevcuttur (Kaliber, 2005: 38). İknaya yönelik güvenlikleştirici aktör ve alımlayıcı kitle arasındaki etkileşim sürecinde mevcut gerçeklerin varoluşsal anlamda bir tehdit olduğu algısı yerleşirse, konu güvenlik gündemine girer ve bunun sonucunda güvenlik politikaları oluşturulur (Oelsener, 2005: 3).

Güvenlikleştirme Teorisinin önemli bir unsuru da Güvenliksizleştirmedir. (Desecuritization). Güvenliksizleştirme, bir konuya güvenlikleştirme sürecinde güvenlik kaygıları bağlamında atfedilen anlamın ortadan kalkması ve konunun normal siyaset alanına sokulması ile gerçekleşir. Başka bir ifadeyle güvenliksizleştirme, siyasal bir topluluğun bir konuyu değer atfedilen bir referans nesnesine varoluşsal bir tehdit olarak sunmaması ve bu tehditle başa çıkmak için acil ve istisnai tedbirler alınması gerektiğine dair çağrılarda bulunmamasıdır. Bu süreç, doğrudan eskiden tehdit olarak sunulan konunun artık bir tehdit olmadığına dair bir söylemle ya da daha sıklıkla, endirekt bir şekilde, başka konulara yönelerek daha önce güvenlikleştirilen konuların daha az dikkat çekmesini sağlama biçiminde gerçekleşir (Buzan ve Waever, 2003: 489).

Güvenliksizleştirme süreci, güvenlikleştirmeye bir tür karşı çıkış ya da direniş olarak algılanabilir. Güvenlikleştirme, bir politikanın kullandığı bir taktik olarak düşünülürse, güvenliksizleştirme de bu taktiklere karşı bir harekattır (Vuori, 2011:7). Bu karşı hamle başarılı olursa, güvenliksizleştirme süreci başarıyla tamamlanmış olur. Örneğin toplumsal sektörde başarılı bir güvenliksizleştirme, iki farklı kimliğin aynı anda var olabileceğine dair bir kabulle gerçekleşebilir (Coşkun, 2008: 394).

Konular güvenliksizleştirme sürecinde güvenlik alanından çıkarılır. (Waever, 1998:46). Daha önce güvenlik gündemine girmiş konular gündemde işgal ettikleri yeri kaybeder, meşrulaştırılan istisnai tedbirler tedricen kaldırılarak şiddet meşru bir seçenek olmaktan çıkarılır (Coşkun, 2011: 18). Bu süreçle nihai olarak hedeflenen pozitif barıştır. Oelsener, güvenliksizleştirmeyi bu hedefe giden yolda ikinci eşik olarak tanımlar. Buna göre ilk basamak güvenliğin veya güvenlik kaygılarının hakim olduğu dönem, ikinci aşama güvenliksizleştirme, üçüncü aşama ise güvenlik kaygılarının olmadığı süreçtir (Oelsener, 2005: 1).

Oelsener'in nihai hedef olarak pozitif barışa giden sürecin önemli bir aşaması olarak sunduğu güvenliksizleştirme süreci iki şekilde gerçekleşir. Birinci seçenekte, daha önce güvenlik kaygılarının öne çıkmasına neden olan ve istisnai tedbirler alınması yönünde alımlayıcı kitleyi ikna etmiş olan güvenlikleştirici aktör, tehdidin doğasında değişiklik algılar ve bunun artık tehdit edici özelliğini kaybettiğini düşünür. Diğer seçenekte ise, güvenlik söyleminde bulunan aktör ve alımlayıcı kitle, tehdit edici şey ile kendi aralarındaki ilişkide niteliksel bir değişiklik algılar (örneğin, bir konu tehdit edici dahi

olsa artık kendilerini tehdit etmediğine olan inançları) (Oelsener, 2005: 4).

Waever'a göre Kopenhag Okulu, konuların güvenliksizleştirilmesi bağlamında siyaset yapıcılara üç yol belirlemiştir. Buna göre güvenliksizleştirme sağlama da takip edilecek yöntemler şunlardır: Daha önce güvenliksizleştirilen konular hakkında konuşmama, güvenlik ikilemleri ya da kısır döngüler oluşturmama ve güvenlik konularını siyaset alanına taşıma (Coşkun, 2011: 19).

Waever'ın güvenliksizleştirme teorisine önemli eleştiriler getiren Hansen, güvenliksizleştirmenin dört biçimde gerçekleştiğini belirtmiştir. Buna göre güvenliksizleştirme; istikrar yoluyla bir değişimle, güvenlik alanından çıkarılan bir konunun yerine başka konular yerleştirilerek, tehditlere ve tehlikelere karşı politik bir çözüm sunup konuları güvenlik gündeminden çıkararak ve sessiz kalınarak gerçekleştirilir (Hansen, 2012: 539-544).

Kısacası, Güvenliksizleştirme Yaklaşımı, konuların güvenlik ve güvenliksizleştirme gündeminden çıkarılması olarak tanımlanır (Williams, 1998: 438). Hansen'e göre, güvenliksizleştirmenin tamamlayıcısıdır ve bu bağlamda, güvenliksizleştirme güvenliksizleştirmeye bağlıdır. Yani güvenliksizleştirme analitik ve politik anlamını kazanmak için güvenliksizleştirmeye muhtaçtır (Hansen, 2012: 531).

Güvenliksizleştirme sürecinde güvenliksizleştirmede olduğu gibi bir söz edimine gereksinim olup olmadığı konusu tartışmalıdır. Bu konuda farklı görüşler vardır. Aras ve Polat'a göre güvenliksizleştirmede güvenliksizleştirmede olduğu gibi bir söz ediminin olmayışı güvenliksizleştirmeye katkıda bulunur (Aras ve Polat, 2008:499). Güvenliksizleştirme sürecinde bir aktörün "ben bu konunun artık tehdit olmadığını ilan ediyorum" türünden söylemi, güvenlik mantığına aykırıdır (Hansen, 2012: 539). Benzer bir şekilde, tersine güvenliksizleştirmenin olduğu güvenliksizleştirme sürecinde, bir güvenliksizleştirici aktörün olup olmadığı konusu da tartışmalıdır. Güvenliksizleştirici aktör yerine sosyal aktör kavramını kullanan Oelsener, bu aktörlerin politika yapıcılar ve diğer ekonomik ve entelektüeller elitlerden oluşabileceğini ve gerçekle ilgili yeni oluşturdukları algılarını alımlayıcı kitleye ileterek geniş ölçüde meşrulaştırılmış somut politikaların oluşturulmasına katkıda bulunabileceklerini iddia eder (Oelsener, 2005: 15).

Güvenliksizleştirme süreci yukarıdan aşağıya olduğu gibi aşağıdan yukarıya doğru da olabilir. Bazı durumlarda süreçte dış gelişmelerin rolü olsa da, hem güvenliksizleştirme hem de güvenliksizleştirme asıl olarak iç gelişmelerin ürünüdür (Coşkun, 2008: 394). Bu bağlamda, iç gelişmeler hem iç politika hem de dış politikadaki güvenliksizleştirme süreçlerini önemli oranda etkiler.

2. IKBY İLE İLİŞKİLERDE GÜVENLİKSİZLEŞTİRMELER

Irak'ın kuzeyinde kurulacak bağımsız bir Kürt oluşumunun Türkiye'nin birliğine, rejimine, inşa edilen kimliğe ve toprak bütünlüğüne varoluşsal tehditler oluşturacağı/

oluşturabileceği kaygısıyla Türkiye'nin tarihsel olarak güvenlik alanında yürüttüğü ilişkilerin güvenliksizleştirilmesi, yani normal siyaset alanına taşınmasının ilk adımı 2008 yılında atılmıştır. Bu sürecin başlamasıyla birlikte ilişkiler daha sonraki yıllarda tedricen daha iyiye evrilmiştir.

Siyasi aktörlerin güvenlik bürokrasisinden daha etkili olduğu bu sürecin ancak 2000'li yılların ikinci yarısından sonra başlamasının ya da başlayabilmesinin nedeni bazı konjonktürel siyasi gerçeklerin önceki yıllarda Türk yöneticilere ve siyasilere isteseler dahi Iraklı Kürt gruplarla siyaset alanında normal ilişkiler kurma olanağı vermemesiydi. Fakat ilişkilerin ağırlıklı olarak güvenlik alanında sürdürüldüğü 2000'li yılların başında bu bölgeyle kurulan temasların, daha sonraki süreçte tedricen normalleştirilen ilişkilere bir alt yapı hazırladığı gerçeği de göz ardı edilmemelidir.

Siyasi aktörler 2008 yılından başlayarak, IKBY ile olan güvenliksizleştirme sürecini yürütürken farklı yöntemler kullanmışlardır. IKBY ile ilişkilerin normalleştirilmesi bağlamında kullanılan yöntemlerden bazıları şunlardır: eskiden varoluşsal tehdit olarak etiketlenen bazı konular hakkında konuşmayarak toplumun yani alımlayıcı kitlenin gündemine getirmemek, eskiden varoluşsal tehdit olarak görülen IKBY ile var olan ekonomik ilişkilere ivme kazandırarak bu alandaki olumlu ilişkilerin farklı alanlara da taşınmasını sağlamak, daha önceki söz edimleri neticesinde toplumda Türkiye'nin bekasına bir tehdit oluşturdukları yönünde algı oluşmuş bazı Iraklı Kürt liderlerle kamuoyu önünde üst düzey temaslar sağlayarak bu kişiler hakkında toplumda oluşmuş negatif algıları değiştirmek ve son olarak güvenleştirici politikalar sonucu toplumda kullanılması tabu haline gelmiş bazı kavramları kullanarak sorunların normalleşmesini ve toplumda tartışılmasını sağlamak.

Türk dış politikası karar alıcılarının IKBY'e yönelik güvenliksizleştirmeleri bu dönemde Türkiye ile ilgili sahip oldukları küresel ve bölgesel vizyonları ile de örtüşmekteydi. Türk dış politikasında yeni bir paradigma olarak nitelendirilebilecek bu vizyonun gerçekleşmesi bağlamında Türkiye'nin hem komşularıyla olan bazı uyumsuzluklarını hem kendi iç sorunlarını çözmesi gerekiyordu. "Restorasyon" olarak da adlandırılan yeni politik vizyon çerçevesinde eski Osmanlı İmparatorluğu topraklarında yaşayan etnik unsurlar arasında "kadim birliktelik"ten doğan bir "tarihdaşlık" tan yola çıkılmış, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı bakiyesi unsurlar arasında bir ayrımcılık yapmayacağı yaklaşımı esas alınmıştı (Davutoğlu, 2013). "Restorasyon" yaklaşımı ile ilişkilerin düzeltilmesi hedeflenen unsurlardan birisi de Iraklı Kürt gruplarıdır.

2.1. Psikolojik Engelleri Yıkan Diplomatik İlişkiler

Türkiye'nin Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile ilişkilerinin normalleşmesi sürecinde IKBY ile psikolojik engelleri yıkan ilk açık diplomatik ilişki 27 Şubat 2008 tarihinde kuruldu. Dönemin Başbakanlık Dışişleri Başdanışmanı Ahmet Davutoğlu ile Türkiye'nin Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik Bağda' a giderek dönemin Irak'ın Kürt kökenli Dışişleri Bakanı Zebari ile görüştü. Bu ziyaretin hemen akabinde, dönemin Irak'ın Kürt kökenli

Cumhurbaşkanı Celal Talabani, Mart 2008'de Ankara'ya davet edildi (Oran, 2013: 291). Böylece Irak Merkezi Yönetimi üzerinden de olsa Iraklı Kürt gruplarla açık ve aracsız siyasi temaslar sağlandı.

İlişkilerin normalleştirilmesi hedefiyle Irak Merkezi Yönetiminde yer alan Kürt kökenli devlet yetkilileriyle sağlanan temasları takiben Irak Kürt Bölgesel Yönetimi yetkilileriyle de diplomatik ilişki kurulmaya başlandı. Bu kapsamda, Davutoğlu ve Özçelik'in Mayıs 2008'de Bağdat'a giderek önce Talabani daha sonra da Bölgesel Yönetim Başbakanı Neçirvan Barzani ile ilk kez görüştü (Oran, 2013: 292). Bu durum, yeni yüksek düzeyli diplomatik görüşmelere kapı araladı. Takip eden süreçte, Türkiye'nin Irak Özel Temsilcisi Murat Özçelik, önce Ekim 2008'de, daha sonra da 11 Ocak 2009'da Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başkanı Mesut Barzani ile görüştü (Özpek, 2011: 592).

2009'daki ziyaret ve görüşmeler, diplomatik temasları ileri bir aşamaya taşıdı. Mart 2009'da Bağdat'a resmi bir ziyaret gerçekleştiren dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Başbakanı Neçirvan Barzani ile de görüştü. Bu ziyaretten birkaç ay sonra, Ekim 2009'da, dönemin Başbakanı Tayyip Erdoğan Bağdat'a yaptığı bir çalışma ziyaretinde, Musul ve Basra ile birlikte Erbil'de de Türkiye Cumhuriyeti konsolosluğunun açılması kararının verildiğini açıkladı (Oran, 2013: 292). Takip eden süreçte, Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki diplomatik temasların doruk noktasına ulaştığını gösteren siyasal gelişmeler, dönemin Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun Haziran 2010'da, dönemin Başbakanı Erdoğan'ın da 2011'de Erbil ziyareti kapsamındaki görüşmeleriydi.

Siyasi yöneticilerin diplomatik ilişkiler bağlamında 2008 yılından başlayarak Iraklı Kürt unsurlarla tedricen geliştirdiği iyi ilişkilerin bir somut örneği olarak Iraklı Kürt liderlerle gerçekleştirdikleri üst düzey temasları halka ve medyaya açık platformlarda gerçekleştirmesi, Iraklı Kürt liderler hakkında Türkiye kamuoyunda eskiden var olan negatif algıların belli bir oranda değişmesine önemli katkıda bulunmuştur. Söz konusu temaslar ile bu liderler hakkında kamuoyunda var olan negatif algı azalmış ve güveniksizleştirmeler belli bir düzeye kadar başarıya ulaşmıştır. Üst düzey temaslar, eskiden söz edimi yoluyla varoluşsal tehdit olarak etiketlenen Iraklı Kürt liderlerin Irak merkezi ve bölgesel yönetimlerindeki pozisyonları Türk kamuoyunda olağan ve meşru kabul edilmeye başlanmıştır. Türk kamuoyunun Kürt liderlere bakış açısının kurulan diplomatik ilişkilerle büyük ölçüde değişmesiyle, Türkiye ve İKBY arasındaki ilişkiler başka alanları da kapsamaya başlamıştır.

2.2. Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasında ağırlıklı olarak güvenlik konusuna endeksli ilişkilerin başka alanlara taşmasını sağlayan en önemli etken tersine güvenlikleştirmelere zemin hazırlama bağlamında katkıda bulunan karşılıklı ekonomik ilişkilere dir. 1990'ların başlarında başlayan ve tedricen geliştirilen ekonomik ilişkiler dönemsel olarak bazı olumsuzluklardan etkilense de, artan bir şekilde devam etmiş ve *spill over* bir etkiyle başka alanlarda da işbirliği yapılmasına olanak sağlamıştır. Ekonomik ilişkilerin yoğunlaştığı

başlıca iki alan IKBY'deki Türk şirketlerinin yaptığı yatırımlar ve enerji konusu olmuştur.

Türkiye- IKBY arasındaki ekonomik ilişkilerin boyutu özellikle 2008 yılından başlayarak hızlı bir yükseliş trendine girmiştir. 2013 yılında, Türkiye ile Irak arasındaki yaklaşık 12 milyar dolarlık ticaret hacmi gerçekleştirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, 2014). Söz konusu ticaretin 8 milyar dolarlık kısmı Türkiye ve Irak Kürt bölgesi arasında yapılmıştır (Abacıoğlu, 2014: 25). İhracat dengesinin mutlak anlamda Türkiye lehine olduğu bu rakamla birlikte Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, Türkiye'nin Almanya'dan sonra en fazla ihracat yaptığı yer olmuştur. Bu trend sonraki yıllarda IŞİD (Irak-Şam İslam Devleti) saldırıları ve merkezi yönetimle yaşanan sorunlardan kaynaklı ekonomik krizlerden dolayı kısmen inişe geçse de, bu bölgeyle olan ticari ilişkiler, ikili ilişkilerde önemli bir yer tutmaya devam etmiştir.

Tablo 1: Yıllara Göre Türkiye'nin Irak'a İhracat Rakamları

	Değer: Bin ABD Doları
2008	3 916 685
2009	5 123 406
2010	6 036 362
2011	8 310 130
2012	10 822 144
2013	11 948 905
2014	10 887 826
2015	8 549 967
2016	7 637 585

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu, 2017

Özellikle 2010'lı yılların başında ekonomik ilişkilere ivme kazandıran başat unsur, normalleşen ilişkiler paralelinde Irak Kürt Bölgesel Yönetimi sınırları içinde birçok sektörde yatırım yapan Türk şirketleri olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin sağladığı bazı pozitif ayrıcalıklardan yararlanan bu şirketler; inşaat, gıda, perakendecilik, bankacılık, enerji ve diğer bazı sektörlerde faaliyet göstererek bölgenin kalkınmasına önemli katkılarda bulunmuşlardır. Öyle ki, 2010 yılı itibarıyla Irak Kürt bölgesinde satılan malların % 80'inin Türk menşeli olduğu tespit edilmiştir (Turunc, 2011:44).

Tablo 2: Yıllara Göre IKBY Bölgesindeki Türk Şirket Sayısı

YIL	IKBY'DEKİ TÜRK ŞİRKET SAYISI
2009	485
2010	730
2012	1,023
2013	1,500

Kaynak: (Fidan, 2016: 121)

2014 yılında merkezi yönetimle yaşanan petrol anlaşmazlığı sonucu Irak Merkezi Yönetiminin IKBY'nin bütçesinde kesintiye gitmesi bölgedeki ekonomik krizi tetikleyen en önemli unsur olmuştur. Bu gelişme, IKBY hükümetinin şirketlerin hakedişlerini ödeyememesiyle sonuçlanarak bölgede yatırım yapan şirketlerin sayısının azalmasına neden olmuştur. Bu gelişmeyi takiben IŞİD'in aynı yılın Haziran ayında Musul'u alarak IKBY sınırlarına yaklaşması ekonomik krizi derinleştirerek birçok yatırımcının bölgeyi terk etmesiyle sonuçlanmıştır. Bölgede ekonomik krize sebep olan bu gelişmelere rağmen IKBY bölgesindeki Türk şirketlerin sayısında ciddi bir azalma olmamıştır. IKBY yetkililerine göre 2015 yılının başları itibarıyla bölgede yatırım yapan Türk şirketi sayısı 1300'ün üzerinde olmuştur (Kuzey Irak'ta 1351 Türk Şirketi,, 2015).

Merkezi hükümetle yaşanan bütçe sorunları ve IŞİD tehdidinin neden olduğu ekonomik krize rağmen 2016 yılı itibarıyla IKBY pazarını yine de Türk şirketleri domine etmiştir. 2500 yabancı şirketin faaliyet gösterdiği IKBY bölgesinde Türk şirketleri yaklaşık 1000 şirketle birinci sırada yer almıştır (Diversification Needed, 2014). Söz konusu şirketler dönemsel ekonomik olumsuzluklara rağmen Türkiye'nin IKBY ile ilişkilerinin sürdürülebilir olmasında önemli rol oynamaya devam etmişlerdir.

Sonuç olarak, 2008 yılından itibaren yükselen ticaret hacmi ve çok sektörlü ekonomik yatırımlar kolaylaştırıcı unsurlar olarak güvensizleştirme sürecine önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle Türk şirketlerinin bölgedeki yatırımları bölgenin kalkınmasında bir lokomotif işlevi görmüş ve ekonomik krizlerin etkilerinin azaltılması yönünde önemli katkılar sağlamışlardır. Bu yöndeki çabalar daha sonraki dönemlerde IKBY'nin petrol şirketlerine olan borçlarını % 25 oranında geri ödemesi gibi olumlu ekonomik sonuçlar doğurmuştur (Kurdistan Region reduces debts to foreign oil companies by \$1 billion, 2017).

Bölge ekonomisine olumlu yansımaları olan Türk yatırımlarına ek olarak, mevcut ekonomik işbirliğine stratejik ürünlerin de dahil edilmesiyle Türkiye-İKBY arasındaki ilişkiler daha farklı bir boyuta evrilmiştir. Türk yatırımlarının önemli bir yer tuttuğu ekonomik ilişkilerin ana temasını bir süre sonra petrol ve doğalgaz gibi stratejik ürünler oluşturmaya başlamıştır.

Türkiye'nin küresel enerji transit merkezi ve dünyanın en büyük ekonomilerinden birisi olma hedefi ile Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin petrol ve doğalgazını uluslararası piyasalara ulaştırma hedeflerinin oluşturduğu asimetrik karşılıklı bağımlılık, iki taraf arasında enerji alanındaki işbirliği ile sonuçlanmış ve bu durum aynı zamanda Türkiye'nin Irak Kürt bölgesine yönelik politikasındaki paradigma değişikliğinde önemli bir rol oynamıştır. Paradigma değişikliği, Türkiye'nin mevcut enerji politikaları ve vizyonu ile yakından ilintilidir.

Bu vizyona paralel olarak Irak enerji pazarına daha fazla angaje olan Türkiye, önceleri Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile yaptığı tüm anlaşmalara Bağdat'ı da dahil etmeye yönelik bir çaba göstermiş, fakat 2011 yılından itibaren önemli bir paradigma değişikliğine

giderek Irak Kürt bölgesi ile bağımsız ilişkiler kurmaya başlamıştır. Bu paradigma değişikliğinin en önemli nedenlerinden birisi, Türkiye'nin dönemin Irak Başbakanı Nuri El Maliki'nin Irak'ta başta Sünni gruplar olmak üzere toplumun bazı kesimlerini dışlayan yönetim anlayışı ve Maliki'nin Türkiye'yi Irak'ın iç işlerine karışmakla suçlamasından kaynaklanmaktaydı (Charountaki, 2012: 193).

Elbette ki bu paradigma değişikliğinin tek nedeni Maliki'nin otoriter ve dışlayıcı yönetim anlayışı ve Türkiye'ye yönelik suçlayıcı söylemleri değildi. Irak Kürt bölgesinin petrolünü uluslararası pazarlara ulaştırarak Bağdat'ta karşı özerkliğini daha da ileri bir noktaya taşıma hedefi ile Türkiye'nin yeni ekonomik vizyonu çerçevesinde yakın enerji kaynakları için bir transit ülke olma konumunu sürdürme ve petrol-doğalgaz satın aldığı ülkelere karşı potansiyel bir alternatif yaratarak daha bağımsız enerji politikaları oluşturabilme kapasitesine ulaşma hedefleriyle simetrik olmayan karşılıklı bir bağımlık oluşturması diğer nedenler arasında gösterilebilir. Dolayısıyla, Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasındaki ilişkiler bir süre sonra enerji gibi stratejik bir konuya odaklanmıştır.

Irak Kürt Bölgesel Yönetimi bölgesinde 2009'dan itibaren keşfedilen petrol ve doğalgaz miktarı, enerji arzı ve güvenliği bağlamında Türkiye'nin bu bölgeye yönelik politikasının Türkiye'ye fayda-maliyet analizi açısından da önemli potansiyel avantajlar sunabilecek kapasitede olduğu görülmüştür. Ağustos 2009'da *Gulf Keystone* şirketinin Kürt bölgesinin Türkiye sınırına yakın bir bölgesi olan Şekhan'da keşfettiği yeni petrol rezervi ile birlikte, Irak Kürt Bölgesel Yönetiminin mevcut durumda tahmini 45 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu ve bu miktarla dünyanın petrol bakımından en zengin bölgelerinden birisi olduğu ortaya çıkmıştır (Balcı, 2014: 12).

Tablo 3: Irak Kürt Bölgesel Yönetimi Enerji Rakamları (2013)

Petrol Rezervi	45 milyar varil
Doğalgaz Rezervi	2.8-5.6 trilyon metre küp
Petrol ve Doğalgaz Yatırımı	15-20 milyar dolar
Petrol ve Gaz Sahaları	57
2013 Petrol Üretimi	300.000 varil/gün

Kaynak: (Balcı, 2014:12)

Türkiye sınırına yakın bölgelerinde yeni rezervlerin keşfedilmesiyle, Irak Kürt Bölgesel Yönetimi'nin sınırları dahilindeki enerji pastası büyük enerji şirketlerinin de ilgisini çekmiştir. Şirketlerin Erbil ile Bağdat'tan bağımsız anlaşmalar imzalaması ve bu bölgedeki enerjiyi dış pazarlara ulaştırma hesapları, Ankara'nın üçüncü ülkelere olan enerji bağımlılığını azaltma ve enerji transfer merkezi olma politikalarıyla örtüşmekteydi (Balcı, 2014: 18).

Buna karşılık, *landlocked* bir bölge olan Irak Kürt bölgesinin enerji ürünlerini Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırması bu bölge açısından son derece önemli avantajlar sağlamaktaydı. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi, enerji ürünlerini uluslararası pazarlara ulaştırdığı takdirde amaçladığı ekonomik hedefler doğrultusunda güçlü küresel ekonomilerle entegre olacak, bölgesel ve küresel güçlerle kuracağı yakın ekonomik ve siyasi ilişkilerle güvenliğini artıracak ve uluslararası alanda daha fazla tanınırlık elde edecekti (Anaid, 2014: 49).

Türkiye ile Irak Kürt Bölgesel Yönetimi arasında yukarıdaki sebepler bağlamında Türkiye'nin dış politikasındaki paradigma değişikliği sonucu özellikle enerji alanında doğrudan yaptığı işbirliği, Bağdat'ın tüm itirazlarına rağmen devam etmiştir. IKBY ile bağımsız anlaşmalar imzalayan ve bölgede aktif petrol ve doğalgaz çıkarma faaliyetlerinde bulunan uluslararası şirketler göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu bölgeyle enerji konulu anlaşmalar yapan ilk ülke olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin enerji bağlamındaki söz konusu proaktif politikasının küresel şirketlerle rekabet oluşturduğu söylenebilir.

Önemli küresel enerji şirketlerinden olan *Gulf Keystone* şirketinin IKBY bölgesinde tespit ettiği petrol rezervinin büyüklüğü, dünyanın önde gelen diğer enerji şirketlerinden olan *Exxonmobil*, *Chevron*, *Gazprom Neft* ve *Total*'in de ilgisini çekmiş ve bu şirketlerin bölgeye yönelmesine neden olmuştur. Bu şirketler, 2011 yılından başlayarak Erbil ile Bağdat'tan bağımsız çeşitli anlaşmalar yapmıştır (Balci, 2014: 11). Türkiye, uluslararası büyük enerji şirketlerinin bölgeye yönelik ilgilerinin yoğunlaştığı bir dönemde, kızışan rekabet ortamında bölgedeki enerji anlaşmalarından daha fazla pay almak için çeşitli diplomatik girişimler başlatmış, hem bölgedeki Türk özel girişimlerini destekleyerek hem de bölgede faaliyet gösterecek yeni şirketler kurarak bölgedeki etkin konumunu sürdürmeye çalışmıştır.

Türk ve yabancı şirketlerin Erbil ile Irak Merkezi Yönetiminden bağımsız anlaşmalar imzalaması Bağdat'ın tepkisini çekse de, Bağdat'ın söz konusu şirketlere yaptırım anlamında aldığı önlemler bir sonuç doğurmamıştır. Fakat, daha sonraki süreçte bölgede faaliyet gösteren şirketlerin karşılaştıkları en önemli sorun, bölgede çıkarılan hidrokarbonun dünya pazarlarına nasıl ulaştırılacağı konusu olmuştur. Bu durum, küresel enerji şirketlerini Türkiye'yi hesaba katmak zorunda oldukları yeni arayışlara itmiştir.

Sorunun çözümüne yönelik arayışlar çerçevesinde yapılan müzakere ve görüşmeler neticesinde 2013 yılında gelinen aşama, Türkiye ile IKBY arasında enerji nakil hatlarının inşası konusunda varılan uzlaşma olmuştur. IKBY'nin bu yöndeki talepleri önceleri Ankara'nın IKBY'nin bu konuda Bağdat ile anlaşması şartına bağlansa da, Erbil'in Bağdat ile uzlaşma arayışlarının sürekli olarak sonuçsuz kalması, Türkiye'nin bu konuda doğrudan Erbil'i muhatap alması ile sonuçlanmıştır.

Takip eden süreçte, IKBY ile Türkiye arasındaki petrol boru hattının Eylül 2013'te tamamlanacağı, bölgeden Türkiye'ye doğalgazın da 2016'da ihraç edileceği IKBY üst düzey yöneticileri tarafından açıklanmıştır (Balci, 2014: 19). Bu konuyla ilgili benzer

projeksiyonlar, daha sonra IKBY’de faaliyet gösteren en önemli Türk şirketi olan *Genel Enerji* tarafından da teyit edilmiştir. Şirketin üst düzey bir yetkilisinin İstanbul’da gerçekleştirilen bir kongrede verdiği bilgiye göre, IKBY’nin petrol ihracat kapasitesinin 3 yıl içinde günlük 1 milyon varil olarak hedeflendiği, Türkiye’ye doğalgaz taşıyacak yatırımların da en geç 2018’de tamamlanacağı ifade edilmiştir (Kuzey Irak Gazı En Geç 2018’de Türkiye’de, 2014). Bu taahhütler paralelinde söz konusu petrol boru hattının inşası belirtilen süre içerisinde tamamlanmıştır.

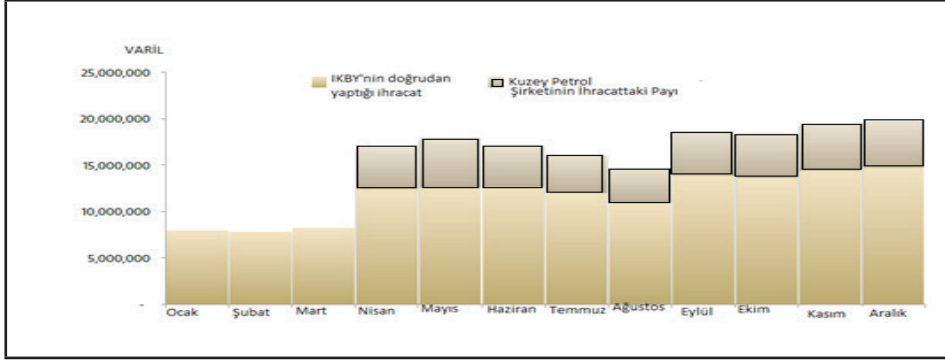
İnşa edilen boru hattıyla bölgeden gelen IKBY kaynaklı petrolün Türkiye’ye taşınması sorunu çözüme kavuşturulmasından sonra, bu defa da Ceyhan’a ulaşan petrolün satışı ile ilgili sorunlar ortaya çıkmıştır. Bağdat yönetiminin IKBY’den doğrudan alınan petrolün üçüncü ülkelere satışı konusunda ikna edilememesi (Balcı, 2014: 20) ve satışı engellemeye yönelik uluslararası platformlarda başlattığı girişimler Türkiye’de depolarda tutulan petrolün satışını bir süre geciktirse de, uluslararası pazarlara ulaştırılmasını engelleyememiştir. Tüm engelleme girişimlerine rağmen, Türkiye’de depolanan petrolün 11.2 milyon varillik kısmınının 16 tanker ile 12 Eylül 2014 tarihi itibarıyla uluslararası pazarlara sevk edildiği dönemin Enerji Bakanı Taner Yıldız tarafından ifade edilmiştir (Irak gazı 3 yıl gecikecek, 2014). Petrolün dış piyasalarda satışı sonraki süreçte artarak devam etmiştir. Türkiye’nin Bağdat ile IKBY arasındaki anlaşmazlığa rağmen, tüm bu süreç boyunca, petrolün uluslararası pazarlara ulaşması konusundaki çabaları IKBY tarafından çok olumlu karşılanmış ve IKBY’nin Türkiye’yi “güvenli bir ortak” olarak değerlendirmesine neden olmuştur (Kürtlerden Türkiye’ye Büyük Övgü, 2014).

Şekil 1: Türkiye-İKBY Petrol Boru Hattı

Kaynak: (Kürt Petrolü Uluslararası Piyasalarda, 2014)

Şekil 2: IKBY'nin 2015 Yılında Türkiye Üzerinden Yaptığı Petrol İhracatı

Kaynak : KRG Ministry of natural Resources, 2015)

IKBY'nin Türkiye'yi "güvenli ortak" olarak nitelendirmesinin ne derece doğru olduğu sonraki yıllarda petrol ticaretinin her türlü olumsuzluğa rağmen devam etmesiyle ortaya çıkmıştır. IKBY, hidrokarbon üretimi ve satışı ile ilgili hedeflerine bölgedeki ekonomik kriz ve IŞİD faktöründen dolayı tam olarak ulaşmasa da, 2015 yılında Türkiye üzerinden yaklaşık 180 milyon varil petrol ihraç etmiştir (KRG Ministry of natural Resources, 2015). 2016 yılında ihracat rakamlarında yukarıda belirtilen olumsuzluklardan dolayı bir düşüş olsa da, rakamlarda bir toparlanma süreci başlamıştır. IKBY Doğal Kaynaklar Bakanlığı verilerine göre 2016 yılının Ekim ayında Ceyhan Limanı üzerinden toplam 16 milyon 766 bin 563 varil petrol ihraç edilmiş ve bu sevkiyattan IKBY yaklaşık 417 milyon dolar kar elde etmiştir (IKBY, Türkiye üzerinden 636 milyon dolarlık petrol sattı, 2016).

Tablo 4: 2016 Yılı IKBY Petrol İhracat Rakamları

2016	İHRACAT (Günlük Varil)
Ocak	453,021
Şubat	258,746
Mart	324,712
Nisan	516,038
Mayıs	513,041
Haziran	499,875
Temmuz	510,813
Ağustos	448,033
Eylül	505,421

Kaynak: (KRG Ministry of natural Resources, 2016)

2.3. Orta Doğu'da Yeni Gelişmeler ve Türkiye ile IKBY Arasındaki Yeni İşbirliği Alanları

Oyun ve aktörlerin sayıca fazla olduğu ve aynı zamanda dinamik bir bölge olan Orta Doğu'da, 2000'li yılların başında kurulan ve 2014 ortalarında önce Suriye'de daha sonra da Irak'ta öngörülemez bir hızla büyüyen IŞİD örgütünün bölge dengelerinde meydana getirdiği değişim, başta örgütün alan hakimiyeti sağladığı Suriye ve Irak olmak üzere bazı bölge ülkelerini önemli oranda etkilemiştir.

Takip eden süreçte ismini İslam Devleti (İD) olarak değiştiren örgüt, öncelikle Suriye'de muhalif unsurlarla savaşmış, daha sonra da Irak'ta bazı Sünni fraksiyonlarla ortak hareket ederek Musul'u ele geçirmiş, (Gürler ve Özdemir, 2014: 60) ve ağırlıklı olarak Sünni bölgelerinde hakimiyet kurmuştur. Daha çok Sünni bölgelerde hakimiyet alanları kuran örgüt, sonraki süreçte, Irak ordusundan elde ettiği ağır silahlarla bu ülkedeki özellikle Şii ve Kürt unsurları hedef tahtasına yerleştirerek söz konusu grupların meskun olduğu bölgelere saldırılar gerçekleştirmiştir.

IŞİD'in Irak'ın kuzeyine yönelik saldırılarında sayıları 30. 000 i bulan Kürt, Türkmen, Hıristiyan, Ezidi ve Şebek göç etmek zorunda kalmış ve bazı stratejik yerler bu örgütün denetimine geçmiştir. IŞİD'in ilerleyişi ile birlikte, bazı etnik ve dini azınlık grupları soykırım tehlikesi ile karşı karşıya kalmış ve militanlar IKBY'nin başkenti Erbil'e 20 km'ye kadar yaklaşmışlardır (Ali, 2014: 1-3). IŞİD saldırıları, takip eden süreçte, ABD'nin hava unsurları desteğiyle kısmen durdurulmuş ya da işgal edilen yerlerin bir kısmı geri alınmış olsa da, örgütün bölgede oluşturduğu kaos, iç göç, kargaşa ve istikrarsızlıkların izleri hala devam etmektedir.

Musul'un işgal edilmesinden hemen sonra, henüz IŞİD saldırıları tam anlamıyla IKBY bölgesine ulaşmamışken Türkiye ile IKBY arasındaki bazı temaslar, IŞİD'in iki tarafça da ortak tehdit olarak algılandığını göstermiştir. Bu tehdide karşı, Türkiye-İKBY arasında bazı ortak önlemler alınmıştır. Söz konusu önlemlerin bir parçası olarak, Musul'un işgal edilmesiyle birlikte bu bölgeden Irak Kürdistan bölgesine göç eden Türkmen sığınmacılar IKBY tarafından kabul edilmiş ve bu durum Türkiye'nin takdirini kazanmıştır. Bu konuyla ilgili olarak dönemin Başbakanı Erdoğan, IKBY Başbakanı Neçirvan Barzani'ye bir mektup göndererek, bu tür adımların Türkmen-Kürt kardeşliğini güçlendirdiğini ve ilişkilerin ilerideki süreçte daha da yüksek düzeye çıkarılacağını ifade etmiştir (Durukan, 2014).

IŞİD'in Musul'u işgali sırasında Irak ordusunun direnç göstermeyerek tüm ağır silahlarını bırakıp kaçması, Bağdat ile Erbil arasında yeni tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Türkiye bu konjonktürde, IKBY'nin IŞİD tehlikesine karşı önlem almak amacıyla, Kerkük dahil Irak Merkezi Yönetimi ile IKBY arasında statüsü tartışmalı olan bölgelerde tek taraflı hakimiyet sağlamasına, bu bölgelere Peşmergeleri konuşlandırmasına ve IKBY bölgesinin bağımsızlık talebini net bir biçimde dile getirmesine eskiden olduğu kadar sert tepki göstermemiştir.

IKBY'den bağımsızlık taleplerinin yükseldiği bir dönemde, dönemin AK Parti Sözcüsü Hüseyin Çelik'in Irak'ın bölünmesi ve Irak Kürt bölgesinin bağımsızlığını ilan etmesi durumunda, söz konusu bağımsızlık ilanının Türkiye'yi eskisi kadar rahatsız etmeyeceği yönündeki beyanları (Hüseyin Çelik'ten Bağımsız Kürdistan Açıklaması, 2014), eskiden Türkiye için kırmızı bir çizgi ve savaş nedeni olarak sayılabilecek IKBY'nin böyle bir girişiminin ilişkilerin güvensizleştirilmesi süreciyle artık varoluşsal bir tehdit olarak algılanmadığını göstermiştir. IŞİD saldırıları sürecinde Türkiye-İKBY güvensizleştirmelerinin sağladığı somut işbirliğinin bir diğer örneği Türkiye'nin eskiden varoluşsal bir tehdit olarak gördüğü İKBY'e silah yardımı yapması olmuştur (Türkiye silah verdi, açıklamadık, 2014).

2.4. Türkiye'nin İKBY İle Eğitim Alanında Normalleşen İlişkileri

Türkiye ile İKBY arasında güvensizleştirilen ilişkilerin eğitim sektörüne de olumlu yansımaları olmuştur. Irak Kürt Bölgesel Yönetimi bölgesindeki bazı üniversiteler, 2000'li yılların başından itibaren özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinden bazı öğrenciler için üniversite eğitimi için alternatif oluşturmaktaydı. Üstelik öğretim dilinin Kürtçe ve İngilizce olduğu bu üniversiteleri tercih eden Türkiye kökenli öğrencilere belli bir miktar burs da verilmekteydi. Fakat bu üniversitelerde öğrenim gören öğrenciler açısından en büyük sorun, Yüksek Öğretim Kurulunun (YÖK) bu üniversitelerin denkliklerini tanımamasıydı (Şardan, 2005). YÖK denkliğinin tanınması yönündeki talepler, özellikle 2005 yılından başlayarak dile getirilmesine rağmen, bu talepler söz konusu dönemde Türkiye ve İKBY arasındaki soğuk ilişkilerden dolayı Türkiye tarafında olumlu bir karşılık bulmamıştı.

2000'li yılların ikinci yarısından başlayarak Türkiye ile İKBY arasında *spill over* bir etkiyle farklı alanlara yansıyan olumlu ilişkilerin eğitim alanındaki somut örneği YÖK'ün Ağustos 2013'te aldığı bir kararla Irak Kürt bölgesindeki üniversitelerin denkliğini tanımmasıydı. Güvensizleştirmelerin eğitim alanına yansımalarının en önemli göstergesi olan bu kararla; Kerkük Üniversitesi ile Irak Kürt bölgesindeki Duhok, Salahaddin ve Hawler Medical Üniversitelerinin denkliği Yüksek Öğretim Kurumunca tanındı. YÖK'ün bu diplomaları daha önce tanımamasının nedenlerinden birisi söz konusu üniversitelerin bazılarının verdiği diplomaların üzerinde "Kürdistan" ibaresinin yazılı olmasaydı (YÖK'ten denklik atağı, 2013).

SONUÇ

Türkiye-İKBY ilişkilerini 2008-2016 arası dönemini Barry Buzan ve Ole Waever'in Güvenlikleştirme Teorisi çerçevesinde analiz eden bu çalışmayla Türkiye'nin, bu dönemde, sınırları dışındaki gelişmelere bigane kalma yerine bölgedeki gelişmeleri proaktif olarak yönlendirme çabası içinde olduğu sonucuna varılmıştır. Söz konusu yeni yaklaşımla birlikte, Türkiye'nin Orta Doğu bölgesine yönelik geçmişten süregelen yerleşik politika tercihlerinde önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu bağlamda, 2008-2016 arası dönemde İKBY ile olan ilişkilerindeki güvensizleştirme süreci yeni paradigmayla paralellik

göstermiştir. Uzun yıllardır süregelen geleneksel politikadan sapma olarak nitelendirilecek güvenlikçi politikaların terk edilmesi öncelikle bazı psikolojik engellerin yıkılması ile başlatılabilmektedir.

Söz konusu psikolojik engellerin bertaraf edilmesi bağlamında daha önce askeri bürokrasiye havale edilen Kuzey Irak bölgesi, sivil bürokrasinin sorumluluk alanına taşınarak IKBY liderleri ve bölgesel yönetimin üst düzey yetkilileriyle kamuoyuna açık alanlarda ve platformlarda doğrudan temaslar kurulmaya başlanmıştır. Takip eden süreçte, diplomatik ilişkilerin düzeyi aşamalı olarak yükseltilerek resmi ziyaretlere evrilmiş ve bu ziyaretlerde kullanılan bazı söz edimleri ile güveniksizleştirmelerin yolu açılmıştır. Türkiye ile IKBY yöneticileri arasında sağlanan temaslar, mevcut ekonomik ilişkilerin boyutunu da artırarak işbirliğinin başka alanlara da sıçramasına katkıda bulunmuştur.

2008 yılından başlayarak Türkiye ve IKBY arasındaki mevcut ekonomik ilişkilerin düzeyinin yükseltilmesiyle, Türk şirketlerinin Irak Kürt bölgesindeki yatırımları ve bunun bir sonucu olarak başat ekonomik aktör olma konumları daha da güçlendirilmiştir. Takip eden süreçte, petrol ve doğalgaz gibi stratejik ürünlerin de mevcut ekonomik ilişkilere entegre edilmesi, taraflar arasında enerji alanındaki işbirliğini daha üst düzeye çıkarmayı hedefleyen ortak bir stratejik vizyonun oluşmasıyla sonuçlanmıştır.

Bağdat yönetiminin Irak genelinde farklı mezhep gruplarını dışladığı ve Türkiye'yi bölgede emperyal politikalar izlemekle suçladığı bir konjonktürde IKBY ile de petrol ve doğalgaz satışı konusunda uzlaşmaması, IKBY ile Türkiye arasında Bağdat yönetimini devre dışı bırakan enerji anlaşmalarının imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Bölgedeki enerji rekabetine dahil olan Türkiye, birçok uluslararası enerji şirketinin ilgi gösterdiği bu coğrafyada hem Türk petrol şirketlerini desteklemiş hem de ilgili sektörde rekabet edecek şirketler kurmuştur. Bu alandaki işbirliğinin bir diğer dikkate değer somut sonucu, IKBY petrolünün uluslararası pazarlara Türkiye üzerinden arzının sağlanması olmuştur. Bu işbirliğinin güveniksizleştirme sürecine olumlu yansımaları olmuştur.

Türkiye ve IKBY arasındaki güveniksizleştirmelerin yansımalarının görüldüğü bir diğer alan eğitim sektörü olmuştur. Bu alanda yapılan işbirliği sonucu Yüksek Öğretim Kurulu, daha önce defalarca reddettiği IKBY bölgesindeki üniversitelerin denkliğini tanımış ve Irak Kürt bölgesinden gelen öğrencilerin bazı Türk üniversitelerinde öğrenim görmelerinin önünü açmıştır.

Normalleşen ilişkilerin sağladığı işbirliği ve ortak vizyon, Orta Doğu'da meydana gelen yeni gelişmeler karşısında Türkiye ve IKBY'nin ortak tutumlar sergilemelerine neden olmuştur. Güncel gelişmeler karşısında bu anlamdaki işbirliğinin en somut örneği, IŞİD'in saldırılarından kaçan Türkmenlerin IKBY bölgesinde ağırlanması ve Türkiye'nin IKBY'nin IŞİD ile mücadelesinde IKBY'ye silah yardımında bulunmasıdır. Bu süreçte, IKBY'nin IŞİD tehlikesine karşı Irak'ta statüsü tartışmalı bazı bölgelerde hakimiyet sağlaması ve bağımsızlık taleplerinde bulunması, eskiden olduğu gibi Türkiye tarafından *casus belli* olarak değerlendirilmemiştir. Bununla birlikte, Türkiye-İKBY arasında tedricen geliştirilen

ve normal siyaset alanına taşınarak güvensizleştirilen ilişkilerin Türkiye ve İKBY'nin iç siyasetindeki dinamikler bölgesel ve küresel aktörler bağlamında düşünüldüğünde ilişkilerin en iyi olduğu dönemde bile “kırılgan” olma özelliğini sürdürmüştür.

Bu dönemde, “Güvensizleştirici aktörler” olarak tanımlanabilecek dönemin siyasi liderleri ya da yöneticileri yerleşik politikaların dışına çıkarak Iraklı Kürt gruplarla doğrudan, aracısız ve siyaset alanı içinde ilişki kurmaya çalışmıştır. Bu politikanın, dış politika karar alıcılarının “tarihdaşlık” perspektifiyle Türkiye'nin eski Osmanlı tebaası olan halklarla ilişkilerini restore etmesi gerektiği ve ancak böylece bölgesel ve küresel yükselişini gerçekleştirebileceği yönündeki ideallerinin bir sonucu olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 2000'li yılların ortalarına kadar varoluşsal tehdit olarak algıladığı Irak Kürt bölgesi ile ilişkilerini yeniden düzenlemiş ve bu bölgenin gerek Bağdat yönetimi ile sorunlar yaşadığı dönemlerde, gerek ekonomik varlıklarını uluslararası pazarlara ulaştırma süreçlerinde en büyük destekçisi olmuştur.

KAYNAKÇA

- Abacıoğlu, K. (2014). En Değerli Komşumuz Kuzey Irak, *Ekonomi Vitrini*, 22-27.
- Ali, O. (2014). IŞİD’le Savaşın Irak Bölgesel Yönetimindeki Yansımaları, *ORSAM Bölgesel Gelişmeler Değerlendirmesi*, No. 10, 1-12.
- Anaid, A. (2014). Turkish Economic Expansion and its implications, *Kurdistan Review Invest in Group*, Issue 5, 48-49
- Aras, B. ve Polat, K. R. (2008). From Conflict to Cooperation: Desecuritization Of Turkey’s Relations with Syria and Iran, *Security Dialogue*, Vol. 39, No. 5, 495-515.
- Balcı, A. (2014). Enerji’sine Kavuşan Komşuluk: Türkiye-Kürdistan Bölgesel Yönetimi İlişkileri, *Seta Analiz*, Sayı 97, 1-26.
- Buzan, B. ve Waever, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Security*, New York, Cambridge University Press.
- Buzan, B; Waever, O., ve De Wilde, J. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*, Boulder, Lynne Reinner Publisher.
- Coşkun, B. B. (2008). Analysing desecuritisations: prospects and problems for Israeli-Palestinian reconciliation, *Global Change, Peace&Security*, Vol. 20, No. 3, 393-408.
- Coşkun, B. B. (2011). *Analysing Desecuritization: The Case of Israeli-Palestinian Peace Education and Water Management*, Newcastle, Cambridge Scholars Publishing.
- Charountaki, M. (2012). Turkish Foreign Policy and the Kurdistan Regional Government, *Perceptions*, Vol. XVII, Number 4, 185-208.
- Fidan, B. C. (2016). Turkish Business in The Kurdistan Region of Iraq, *Turkish Policy Quarterly*, Vol. 14, Number 4, 117-126.
- Gürler, T. R. ve Özdemir B. Ö. (2014). IŞİD: Irak’ta Yerli, Suriye’de Yabancı, *Orta Doğu Analiz*, C. 6, S. 63, 58-61.
- Hansen, L. (2012). Reconstructing desecuritisation: the normative-political in the Copenhagen School and directions for how to apply it, *Review of International Studies*, Vol. 38, Issue 3, 525-546.
- Kaliber, A. (2005). Türkiye’de Güvenikleştirilen Bir Alan Olarak Dış Politikayı Yeniden Düşünmek: Kıbrıs Örneği, *Uluslararası İlişkiler*, C. 2, S. 7, 31-60.
- Oelsener, A. (2005). (De)Securitisation Theory and Regional Peace: Some Theoretical Reflections and a Case Study on the Way Stable Peace, *EUI RSCAS Working Paper*, No. 2005/27, 1-21.
- Oran, B. (2013). *Türk Dış Politikası:2001-2012*, C. 3, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Özpek, B. B. (2011). Çatışmadan İşbirliğine: Türkiye ve Iraklı Kürtler, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2010*, Ankara, Seta Yayınları, 581-596.

- Turunc, H. (2011). Turkey's Global Strategy: Turkey and Iraq, *IDEAS Reports*, London School of Economics and Political Science, 40-44.
- Vouri, A. J. (2011). *How To Do Security With Words : A Grammar of Securitization in People's Republic of China*, Yayınlanmamış Akademik Tez, University of Turku, Turku, China.
- Waever, O. (1996). European Security Identities, *Journal of Common Market Studies*, Vol. 34, No. 1, 103-132.
- Waever, O. (1998). Securitization and Desecuritization, *On Security*, (ed.) Ronnie D.Lipschutz, Columbia University Press, 39-69.
- Williams, C. M. (1998). Modernity, identity and security: a comment on the 'Copenhagen controversy', *Review of International Studies*, Vol. 24, Issue 3, 435-439.
- Wilkinson, C. (2007). The Copenhagen School on Tour in Kyrgyzstan: Is Securitization Theory Useable Outside Europe, *Security Dialogue*, Vol. 38, No. 1, 5-24.

İNTERNET KAYNAKLARI

- Davutoğlu, A. (2013). *Büyük Restorasyon: Kadim'den Küreselleşmeye Yeni Siyaset Anlayışımız Konferansı*, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, http://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakani-ahme/t-davutoglu-nun-diyarbakir-dicle-universitesinde-verdigi-buyuk-restorasyon_-kadim/_den-kuresellesmeye-yeni.tr.mfa (Erişim Tarihi: 27.09.2014).
- Diversification Needed (2014). *Kurdistan Review Invest in Group*, Special Issue, s. 42, <http://investinggroup.org/files/kurdistan-review-2016-SE.pdf>, (Erişim Tarihi: 27.04.2017).
- Durukan, N. (2014). Başbakan Erdoğan'dan Barzani'ye Mektup, *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr/basbakan-erdogan-dan-barzani-ye/siyaset/detay/1900588/default.htm>, (Erişim Tarihi:11.10.2014).
- Hüseyin Çelik'ten Bağımsız Kürdistan Açıklaması, (2014). *Cumhuriyet Gazetesi*, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/turkiye/88209/Huseyin_Celik_ten_bagimsiz_Kurdistan_aciklamasi.html, (Erişim Tarihi: 11.10.2014).
- İKBY, Türkiye üzerinden 636 milyon dolarlık petrol sattı, (2016). *Hürriyet Gazetesi*, <http://www.hurriyet.com.tr/ikby-turkiye-uzerinden-636-milyon-dolarlik-petrol-satti-40305095>, (Erişim Tarihi: 25.04.2017).
- Irak gazı 3 yıl gecikecek, (2014). *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr/-irak-gazi-3-yil-gecikecek-/ekonomi/detay/1938933/default.htm>, (Erişim Tarihi: 07.10.2014).
- KRG Ministry of Natural Resources, (2015). *Oil Production, Export, And Consumption Report 2015*, s. 6, http://mnr.krg.org/images/pdfs/Production_Report_2015_WEB.pdf, (Erişim Tarihi: 25.04.2017).
- KRG Ministry of Natural Resources, (2016). *Kurdistan Oil Production January*

- 2015-September 2016, s.31, http://mnr.krg.org/images/pdfs/Kurdistan_Oil_Production_Field/_Operator_2015_2016_1.pdf, (Erişim Tarihi: 28.04.2017).
- Kurdistan Region reduces debts to foreign oil companies by \$1 billion, (2017). *Rudaw*, <http://www.rudaw.net/english/kurdistan/080520174>, (Erişim Tarihi: 14.05.2017).
- Kuzey Irak Gazı En Geç 2018'de Türkiye'de, (2014). *Yeni Şafak Gazetesi*, <http://www.yenisafa.com.tr/ekonomi/kirak-gazi-en-gec-2018de-turkiyede-685616>, (Erişim Tarihi: 02.10.2014).
- Kuzey Irak'ta 1351 Türk Şirketi, (2015). *Al Jazeera Türk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kuzey-irakta-1351-turk-sirketi>, (Erişim Tarihi: 27.04.2017).
- Kürt Petrolü Uluslararası Piyasalarda, (2014). *Al Jazeera Turk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/kurt-petrolu-uluslararasi-piyasalarda>, (Erişim Tarihi: 26.04.2017).
- Kürtlerden Türkiye'ye Büyük Övgü, (2014). *Star Gazetesi*, <http://haber.stargazete.com/ekonomi/kurtlerden-turkiyeye-buyuk-ovgu/haber-935638>, (Erişim Tarihi: 07.10.2014).
- Şardan, T. (2005). Barzani Bursuna İlgi, *Milliyet Gazetesi*, <http://www.milliyet.com.tr/2005/11/16/guncel/gun02.html>, (Erişim Tarihi: 11.10.2014).
- Türkiye Cumhuriyeti Ekonomi Bakanlığı, (2014). Ülkelere Göre Dış Ticaret, <http://www.ekonomi.gov.tr/index.cfm?sayfa=7155BE01-D8D3-8566-45208351967592CF>, (Erişim Tarihi: 27.09.2014).
- Türkiye İstatistik Kurumu, (2017). Ülkelere Göre Yıllık İhracat, www.tuik.gov.tr/PreIstatistikTablo.do?istab_id=1545, (Erişim Tarihi: 26.04.2017).
- Türkiye silah verdi, açıklamadık, (2014). *Al Jazeera Turk*, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiye-silah-verdi-aciklamadik>, (Erişim Tarihi: 14.10.2014).
- YÖK'ten denklik atığı, (2013). *Akşam Gazetesi*, <http://www.aksam.com.tr/guncel/yoktenden-klik-atagi-c2/haber-233140>, (Erişim Tarihi: 11.10.2014).

Akıllı Ulaşım Sistemlerinin Dışsallık Bağlamında Değerlendirilmesi: Seçilmiş Ülke Uygulamaları *

Mehmet Emin KENANOĞLU © **
Murat AYDIN ***

Öz

Polislerin, ilk kez ellerini kullanarak, trafiği yönlendirmeleri ile sorunları çözmeye çalışmasından bu yana uzun bir süre geçmiştir. Bu süreçte hem ulaşım araçları hem de ulaşımdan kaynaklı sorunlar farklılaşmış ve çeşitlenmiştir. Nüfus ve araç sahipliği artmış, kısa ve uzun mesafeli seyahat ve yük taşıma eğilimi yükselmiş, ulaşım alanında konfor, güvenlik, hız gibi beklentiler çoğalmıştır. Beklentiler ve gerekliliğin artmasıysa; ekonomik performans, güvenlik, hareketlilik ve çevresel sürdürülebilirliği geliştirmek için ulaşım altyapısı ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin uyumunu zorunlu kılmıştır. Bilgi ve teknolojinin, ulaşımın her alanına uygulanması ise ulaşım sistemlerinin akıllı sıfatını kazanmasını sağlamıştır. Ulaşım sistemlerinin akıllı hale gelmesi, gerçekleşen ekonomik faaliyetlerin alıcı ve satıcının yanı sıra üçüncü kişiler üzerinde de fiyatlandırılmamış yan etkiler doğurmasına neden olmuştur. Bu etkiler yararlı olduğunda pozitif, zararlı olduğunda negatif dışsallıklar ortaya çıkmaktadır. Akıllı Ulaşım Sistemi sayesinde insan kaynaklı hatalar minimize edilerek trafik kaynaklı üçüncü kişilerin zaman kaybı, ölümü, kazalar esnasında yaralanması, maddi kayıpları, stres yaşamaları, sağlık sorunları ve hava kirliliği gibi birçok negatif dışsallığın önüne geçilebilmektedir. Bu çalışmanın amacı, yazın taraması kapsamında, Avrupa Birliği ve çeşitli ülkelerin (Avustralya, Singapur, Japonya, Amerika Birleşik Devletleri gibi) Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Hizmetlerini

* Bu çalışma, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Ana Bilim Dalı'nda hazırlanan "Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Dışsallık: Çanakkale Örneği" adlı tez çalışmasından türetilmiştir. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri kapsamında (Proje No: SYL-2017-1274) desteklenmiştir. Ayrıca, 08-12 Mayıs 2018 tarihlerinde Antalya'da düzenlenen 33. Uluslararası Maliye Sempozyumu'nda İngilizce genişletilmiş özet bildiri olarak "Evaluation of Intelligent Transportation Systems Applied in Various Countries in the Context of Externality" başlığı altında sunulmuştur.

© Sorumlu Yazar / Corresponding Author

** Arş. Gör., T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, mehmeteminkenanoglu@comu.edu.tr

*** Doç. Dr., T.C. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, murataydin@comu.edu.tr

inceleyerek (nedenlerini, uygulamalarını ve çıktılarını) ne tür dışsallıklara sebep olduklarını ortaya koyarak, konunun önemini (insan, çevre ve ulaşım bazlı olması nedeniyle) vurgulayarak bu tür sorun yaşayan ülkelere çözüm önerilerinde bulunmak olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Akıllı Ulaşım Sistemleri, Dışsallık.

Evaluation of Intelligent Transportation Systems in the Context of Externality: Selected Country Applications

Abstract

The problem of traffic congestion was first solved by the policemen who attempted to direct traffic by using their hands. It has been a long time since they tried to solve the traffic problems by this way. Both transportation means and problems related to transportation have been differentiated and diversified in the progress of transportation systems. Population and vehicle ownership, short and long distance travel and load-bearing tendencies have increased. Therefore, in the area of transportation, expectations as comfort, security and speed have increased. Transportation infrastructure and information and communication technologies have to be harmonized to improve economic performance, security, mobility and environmental sustainability by increased expectations and necessities. Information and technology are applied to all areas of transportation. Thereby, transportation systems provide to get smart qualities. The actual economic activity caused untested side effects on not only the supplier and costumer but also third parties. If the effects are beneficial, positive externalities occur and if the effects are harmful, negative externalities occur. By means of Intelligent Transportation Systems, many negative externalities such as time loss, death, injury during accidents, financial loss, stress, health problems and air pollution caused by traffic can be prevented by minimizing human mistakes. The aim of the paper was to propose solutions to the problem of traffic congestion by investigating country cases, namely European Union and various other countries (Australia, Singapore, Japan, the United States). The study also discusses the importance of the subject (with respect to human, environment and transportation roots) by putting forward the possible externalities that these applications cause in the cases of intelligent transportation systems and services (causes, applications and their outputs).

Keywords: European Union, Intelligent Transportation Systems, Externality.

GİRİŞ

Nüfus ve araç sahipliğindeki artış, seyahat eğilimlerindeki yükseliş, yolcu ve yük taşımacılığına olan talepteki yoğunlaşma gibi birçok faktör her geçen gün ulaşımın önemini arttırmaktadır. Ulaşımın önemindeki artışta ister istemez daha hızlı, güvenli, ucuz, çevreci, sürdürülebilir bir ulaşım sistemi gereksinimini doğurmaktadır. Sürdürülebilir bir ulaşım, verimlilik ve etkinliği ön plana çıkararak; enerji tüketiminin azaltılması, iş kaybının önlenmesi, rekabetin artırılması, arazilerin verimli ve etkin kullanılması, kazaların önlenmesi, stresin azaltılarak birçok hastalığın önüne geçilmesi gibi birçok pozitif dışsallığın ortaya çıkmasını sağlamaktadır.

Ulaştırma alanında yaşanan birçok negatif dışsallığın önüne geçmek ya da pozitif dışsallıkları ortaya çıkarmak adına güvenlik, hareketlilik, ekonomik verimlilik ve çevresel sürdürülebilirliği geliştirmek için ulaşım altyapısı ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin uyumunun sağlanması gerekmektedir. Yani ulaşımın, bilgi ve teknolojiyle uyumunun sağlanarak Akıllı Ulaşım Sistemi (AUS) ve hizmetlerinin uygulamaya sokulması sağlanmalıdır. Çünkü AUS, ulaşım esnasında insanın düşünme ve karar verme yükünü hafifleterek birçok olumsuzluğun önüne geçebilmektedir.

AUS, ulaşım alanına; güvenlik, verimlilik, sürdürülebilirlik gibi birçok alanda pozitif katkı sağlayarak yeni bir soluk getirmektedir. Bu da ister istemez Avrupa Birliği (AB) ülkeleri de dâhil olmak üzere birçok ülkede AUS konusunda yenilikçi yaklaşımlar uygulanmasını gündeme getirmiştir. Örneğin: AB, 2010/40/EU direktifleri, karayolları taşımacılığında AUS'u yaygınlaştırmıştır.

Bu çalışmanın amacı, yazın taraması kapsamında çeşitli ülkelerde uygulanan AUS'un incelenerek, yaygın bir şekilde uygulamaya geçirilmesinin ortaya çıkaracağı pozitif ve negatif dışsallıkların neler olabileceğini ortaya koymaktır. Özellikle AUS sağlanacak pozitif çıktılarının günümüzün önemli sorunlarından olan “ulaşım” ve “çevre” konularına önemli katkı sağlayacağı ortaya konulmuştur. Bu kapsamda çalışmanın ilk kısmında, AUS'a dair kavramsal tanımlar, AUS türleri, AUS'un tarihi ve AUS'un kullandığı teknolojiler incelenmiştir. İkinci kısımda ise dışsallık ile ilgili kavramsal çerçeve işlenmiştir. Üçüncü bölümde ise AUS ve dışsallık ilişkisi kurulmuştur. Dördüncü bölümde ise AUS'un ortaya çıkardığı dışsallıklar ülke uygulamaları temelinde detaylı olarak tartışılmıştır.

1. ULAŞIM VE AKILLI ULAŞIM SİSTEMİ

Ulaşım, bir yerden başka bir yere yük veya yolcu taşımayı, başka bir deyişle “*insanların ve eşyaların yer değiştirmesi ve bunun organizasyonu*” ifade etmektedir. Bu noktada ulaşım faaliyetinin sağlanması; kara, hava, demir ve deniz yolu olmak üzere her biri farklı işlevsel özelliğe sahip, farklı güvenlik özellikleri taşıyan yollarla gerçekleştirilmektedir (Möller ve Vakılcıoğlu, 2016: 776; Saatçioğlu ve Yaşarlar, 2002: 117). Ulaşım, insan yaşamı için vazgeçilmez olup, gündelik yaşama hareketlilik sağlamakla kalmamakta ayrıca insanları, ülkeleri birbirine bağlayarak mal ve hizmetlerin değişimini de kolaylaştırmakta ve bu

sayede yüksek bir yaşam kalitesinin de önemli bir ön koşulunu yerine getirmektedir (Statistisches Bundesamt, 2013: 4).

Yüksek yaşam kalitesini sağlamak adına ulaşım, bulunulan dönem koşullarına uygun olarak tarihsel süreçte çeşitli yollarla gerçekleştirilmiştir. Antik ve Orta Çağlardan Sanayi Devrimine kadar olan dönemde yaya olarak; Sanayi Devrimi ile birlikte konut ve işyerlerinin birbirinden uzaklaşması neticesinde atlarla; buharlı makinelerin kullanılmasıyla makineler ile hızlı bir ulaşım sistemi kullanılmaya başlanmıştır (Benk, 2007: 47; Saatçioğlu ve Yaşarlar, 2012: 120-121). Ulaşım, tarım veya sanayi gibi mal üreten bir sektör değildir. Fakat sektörün etkinliği diğer sektörlerin de etkin olmasına doğrudan ve/veya dolaylı yollarla hizmet etmektedir (Akgüngör ve Demirel, 2004: 424). Çünkü bir ülkenin ulaşım sektörünün gelişmişlik durumu, ulaştırma maliyetleri ile iç ve dış pazara erişim derecesini belirleyerek ülkenin ekonomik kalkınmasına da ciddi katkılarda bulunmaktadır (Republic of Turkey Ministry of Transport and Communications, 2011: 2). Ulaşım sektörü, toplumsal yapıyı tetikleyen, üretim sürecinde önemli bir yere sahip olmasının yanında büyük çaplı yatırımlar içinde olmazsa olmaz niteliktedir (T.C. Ulaştırma Bakanlığı (UB), 2011: 14).

Ulaşım sektörü için teknolojik gelişmeler itici güçtür. Çünkü bu tür gelişmeler birçok alanda olduğu gibi ulaşım sektörünü de değişime sürükleyerek, ilerleme göstermesine yani kalite artışına neden olmaktadır. Ulaşımında kalitenin artmasıysa yaşamı etkilemektedir (Kumar vd., 2005: 2). Çünkü ulaşım alanında yaşanan pozitif değişimler, başta seyahat konforu olmak üzere yakıt tüketimi, hava kirliliği, gürültü kirliliği ve çevre kirliliği gibi birçok alana olumlu yansımaktadır. Bazılarına göre, ulaşım sistemini iyileştirmek için sadece yeni yollar ve kavşaklar yapmak, ya da eskiyen altyapıyı tamir etmek tek başına yeterli olarak ifade edilmektedir. Bu da ulaşım sisteminin geleceğini çok basite indirgemekte (beton ve çelik temeline) ve ortaya çıkardığı birçok negatif dışsallığı da görmezden gelmektedir. Oysa olması gereken ulaşım sisteminde eski ile yeniyi, gereksinimlere göre çevre merkezci yaklaşım temelinde harmanlayarak var olan sorunları minimize etmektir. Bu da ister istemez ulaşım sisteminin işleyişi hakkında bilgi toplayan, topladığı bilgileri yayan sensörler, mikroçipler ve iletişim cihazları ağı gibi birçok teknolojinin de birlikte uygulanmasını gerektirmektedir (Ezell, 2010: 8). Yüksek teknolojilerle desteklenmiş, trafik yönetimini ve farklı ulaşım modlarını içeren ilgili yenilikçi servisleri sağlayarak özellikle insanın düşünme veya karar verme yükünü hafifletmeyi amaçlayan AUS'un varlığını gerektirmiştir (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB), 2014: 12; Yan vd., 2012: 321). AUS'un hayata geçmesi ise yeni olmayıp, 1960'lı yıllara (elektronik değişken mesaj işaretleri, kırmızı ışık kameralar gibi) dayanmaktadır. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında ise AUS araştırmaları döneminin başladığı kabul edilmektedir. AUS'un yaygınlaşması 1980 sonrası internet ve bilgisayar gibi iletişim teknolojilerinin gelişmesi ile hızlanmıştır. 1990'lı yıllara geldiğinde ise AUS birçok ülkede önem kazanmış, ulusal ve küresel bazda koordinasyonu sağlamak için AUS birlikleri kurulmuştur (UDHB, 2014: 3,11).

AUS, bünyesinde küresel konum belirleme servisi (GPS), 4G teknolojisi, tahsis edilmiş

kısa mesafeli iletişim teknolojisi, kapalı devre televizyon sistemleri, kablosuz ağlar, mobil telefonlar, radyo ve televizyon, jiroskop, LED teknolojisi gibi birçok teknolojiyi harmanlayarak ulaşımının birçok alanında kullanılmaktadır (Ezell, 2010: 9). AUS'un başlıca teknolojik unsurlarından bazılarını vermek gerekirse şöyledir (European Commission, 2010: 5);

- Kısa ve uzun menzilli veri alışverişi için çeşitli kablosuz iletişim biçimleri: ultra yüksek frekans, çok yüksek frekans, mikrodalga erişimi için dünya çapında birlikte çalışabilirlik teknolojisi, mobil iletişim için küresel sistem (GSM) vb.,
- Hesaplamalı teknolojiler: mevcut eğilim daha az ve maliyetli, doğru model tabanlı süreç kontrolü ve yapay zekâ gibi daha karmaşık uygulamalara izin veren mikroişlemciler,
- Algılama teknolojisi: hem araç temelli veriler (radar, radyo frekansı tanımlama cihazı okuyucuları, kızılötesi ve görünür bant kameralar gibi cihazlar) hem de altyapı tabanlı veriler (aynı cihazdan gelen endüktif veya basınçlı sensörlere monte edilmiş veya yolun etrafına gömülmüş cihazlar) şeklinde sıralanmaktadır.

Literatürde AUS kavramına dair birçok tanıma erişmek mümkündür. Bu tanımlardan bazıları şöyledir. Shaheen ve Finson'a göre; "AUS, güvenliği, verimliliği ve tüm ulaşım ağını rahatlatmayı amaçlayan elektronik, bilgi işlem, kablosuz ağlar gibi geniş çaplı teknolojilerden meydana gelen sistemin bütünü" ifade etmektedir (Shaheen ve Finson, 2013: 2). Ramos vd. göre de "AUS, güvenliği ve hareketliliği arttıran, trafik yoğunluğu ve trafiğin ortaya çıkardığı negatif çevresel etkilerin azaltılmasını sağlayan sistemlerden oluşmaktadır" (Ramos vd., 2012: 274-275). Eicher'e göre ise AUS, bilgi ve iletişim teknolojilerini kullanarak, trafik ile ilgili veri ve bilgileri toplama, işleme, aktarma ve değiş tokuşunu gerçekleştiren uygulamalardır (Eicher, 2015: 9). Avrupa Komisyonu'na göre de AUS ve hizmetleri tüm Avrupa vatandaşlarının yararı için ekonomik performans, güvenlik, mobilite ve çevresel sürdürülebilirliğini geliştirmek için ulaşım altyapısı ile bilgi ve iletişim teknolojilerinin uyumunu ifade etmektedir (European Commission, 2010: 5).

AUS, uygulaması ile birlikte birçok sistem ayrı ayrı ya da birlikte uygulanmaktadır. Bu sistemler; ileri trafik yönetim sistemleri, ileri yolcu bilgi sistemleri, toplu taşıma sistemleri, elektronik ödeme sistemleri, yük ve filo yönetim sistemleri, sürücü destek ve güvenlik sistemleri ile kaza ve acil durum sistemleri olarak sıralanmaktadır (Ramos vd., 2012: 275).

AUS neticesinde ise değişken mesaj işaretleri, sürücüsüz araçlar, hız uyarı sistemleri, yeşil dalga sistemleri, sinyalizasyon sistemleri, yol üstü kamera sistemleri, çarpışma önleme sistemleri, hareketli tartım sistemleri, şerit kontrol ve yan destek sistemleri olarak gündelik yaşamda yerini almaktadır (Arucu, 2017: 28). Bu da ister istemez düşünme ve karar verme noktasında (sürüş esnasında, sürücünün birden çok görev üzerinde yoğunlaşması, ilgi ve yeteneğin değişen seviyelerde olması) birçok kararı bilgi sistemine bağlanması neticesinde pek çok negatif dışsallığın önüne geçilmesine ya da pozitif

dışsallıklar ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

2. DIŞSALLIK

Bir piyasa işleminde alınacak bir ekonomik kararın, alıcısı ve satıcısı dışında başka bireyleri de olumlu veya olumsuz etkilemesi sonucu dışsallık ortaya çıkmaktadır (Conway, 2015: 107). Burada eğer bir ekonomik birimin refahı (fayda ya da maliyet) piyasa koşulları dışında, ekonomideki bir başka birimin (tüketici ya da üreticinin) eyleminden doğrudan etkileniyorsa (Hindriks ve Myles, 2013: 224; Klarl, 2013: 4; Übelmesser, 2009/2010: 2; Hyman, 1993: 91) bir dışsallık olduğu ifade edilmektedir. Çünkü burada yaratılan bir faaliyet, piyasa mekanizması dışındaki başka birimleri etkilemektedir (Rosen, 2005: 107). Bu da üçüncü kişilere maliyetler yüklerken onların zararlarını telafi etmeyeceği, fayda sağlarken de onları fiyatlandıramayacağı anlamına gelmektedir (Stiglitz, 1994: 92).

Dışsallık konusuna ilk değinen kişinin Adam Smith olduğu ifade edilmektedir. Zira “*Ulusların Zenginliği*” ya da “*Milletlerin Zenginliği*” adlı eserinde özel faydadan daha fazla sosyal faydaya yer vermiştir. Smith’ten sonra Alfred Marshall, içsel ekonomilerin yanı sıra dışsal ekonomilere de değinen kişi olmuştur (Sönmez, 1987: 123). Bu nedenle dışsallık kavramının ilk teorik çerçevesinin genel kabul görür şekilde Alfred Marshall tarafından oluşturulduğu ifade edilmektedir (Prendergast, 1993: 455). Sistematik incelemelerin ise ilk defa 1920 yılında Arthur Cecil Pigou’nun “*Refah Ekonomisi*” adlı eserinde ele alınmıştır (Geßner und Weinreich, 1998: 22; Durmuş, 2008: 195). Pigou, dışsallıkların pozitif olabileceği gibi negatif olabileceğini de ifade ederek etkinlik ve toplumsal refah ekseninde konuyu ele almıştır (Öz ve Buyrukoğlu, 2012: 86).

Dışsallıklar kavramı yazında farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Bunlar; pozitif-negatif, üretim-tüketim, marjinal-inframarjinal ve parasal-teknolojik dışsallıklar şeklindedir (Rosen, 2005: 103). Bu çalışmada konu esas itibariyle pozitif ve negatif dışsallıklar bağlamında ele alınacaktır. Çünkü dışsallık konusu genel manada pozitif-negatif dışsallıklar üzerine yoğunlaşmıştır.

• Pozitif (Olumlu) Dışsallıklar

Bir malın üretiminde ya da tüketiminde, bu malla doğrudan ilişkisi olmayan üçüncü kişiler bundan olumlu ya da olumsuz olarak etkilenebilmektedir (Durmuş, 2008: 196). Eğer burada başka bir ekonomik birim yani üçüncü kişi bundan dışsal fayda sağlıyorsa bu pozitif bir dışsallık olarak ifade edilmektedir (Beckett-Camarata, 2005: 135; Kargı ve Yüksel, 2010: 187). Yani mal ya da hizmet tüketimi sonucu ortaya çıkan özel faydanın yanı sıra bir de toplumsal faydası söz konusudur (Kirmanoğlu, 2014: 159).

• Negatif (Olumsuz) Dışsallıklar

Bir malın üretiminde ya da tüketiminde, bu malla doğrudan ilişkisi olmayan üçüncü

kişiler bundan olumsuz olarak etkileniyorsa negatif dışsallık söz konusudur (Durmuş, 2008: 196). Yani bir üretim ya da tüketim kararının neticesinde ortaya çıkan özel maliyetin yanı sıra bir de dışsal maliyet söz konusuysa negatif dışsallık ortaya çıkmaktadır. Negatif dışsallıklar varlığında, mal ya da hizmet üretimi sonucunda piyasa işleminin dışında diğer firmalara veya toplumunun tamamına yayılan negatif bir etki söz konusudur (Kirmanoğlu, 2014: 161).

3. AKILLI ULAŞIM SİSTEMLERİ VE DIŞSALLIK İLİŞKİSİ

Ulaşımı birçok hizmetten ayıran temel özelliklerinden birisi depolanamamasıdır. Örneğin, tarım ve sanayi mallarında olduğu gibi daha fazla üretip, depolanma şansı yoktur. Bu da ihtiyaç duyulduğunda ihtiyacı karşılayacak düzeyde sunulmasını gerektirmektedir (Akgüngör ve Demirel, 2004: 424). İhtiyaçtan az üretildiğinde; zaman, para, stres, iş kaybı, rekabette dezavantaj gibi birçok olumsuzluğa neden olurken, ihtiyaçtan fazla üretildiğinde de depolanamamasından kaynaklı para ve enerji kaybı ve çevresel kirlilikler gibi yine birçok negatif dışsallığı beraberinde getirmektedir.

Ulaşım hizmetinin eksik veya fazla üretilmesinden kaynaklı negatif dışsallıkların önüne geçmek için ulaşımın rasyonel planlanması, yönetimi ve kullanımını gerektirmektedir. Ulaşım alanında rasyonel kararlar alınmanın yolu da bilgi teknolojilerinden geçmektedir. Çünkü ulaşım alanında bilgi ve teknolojilerin yaygın kullanımı bu alanda yaşanabilecek birçok negatif dışsallığı azaltabilecek ya da ortadan kaldıracak niteliktedir. Bu noktada AUS hizmet ve uygulamaları ön plana çıkmaktadır. Sadece karayollarında güvenliği artırma, trafik sıkışıklığını azaltma, yolcu ve yüklerin mobilitesini artırma gibi kazanımlarından dolayı bile AUS, ulaşım alanına heyecan getirmiştir (Barth vd., 2015: 1). Ancak AUS'tan tam kapasite ile verim almak için AUS'u kara, hava, demir ve deniz yolu olmak üzere tüm ulaşım alanlarına uygulamak ve bu ulaşım alanları arasındaki bütünlüğü sağlamak gerekmektedir. Zira AUS ile insanın düşünme veya karar verme yükü birçok alanda hafifletilerek, hata payı düşürülmektedir. Bu sayede AUS, trafikte meydana gelen insan kaynaklı kusurları ortadan kaldırarak veya en azından minimize ederek trafikte meydana gelen negatif dışsallıkların azaltılması, pozitif dışsallıkların ise artırılmasında önemli rol oynamaktadır. Uluslararası Standartlar Organizasyonu (ISO)'nun Tablo 1'de yer alan sınıflandırması bu durumu daha iyi anlatmaktadır.

Tablo 1: Akıllı Ulaşım Sistemi'nin Mimarisi, Hizmet Alanları ve Sınıflandırması

Hizmet Alanları	Hizmet Grupları
Yolcu bilgisi	<ul style="list-style-type: none"> • Ön seyahat bilgisi • Seyahat halindeki bilgi • Seyahat hizmetleri bilgisi • Seyahat öncesi yol rehberi ve navigasyon • Seyahat esnasında yol rehberi ve navigasyon • Seyahat planlama desteği
Trafik yönetimi ve işlemleri	<ul style="list-style-type: none"> • Trafik kontrol • Ulaşım ile bağlantılı kaza yönetimi • Talep yönetimi • Ulaşım altyapısı bakım yönetimi
Araç	<ul style="list-style-type: none"> • Ulaşım ile ilgili vizyonun iyileştirilmesi • Otomatik araç işlemi • Çarpışmadan kaçınma • Güvenlik • Çarpışma öncesi engelleme
Nakliye ulaşımı	<ul style="list-style-type: none"> • Ticari araç ön izni • Ticari araç idari işlemleri • Otomatik yol kenarı güvenlik denetimi • Ticari araç kabininde güvenlik izleme • Nakliye ulaşımı filo yönetimi • Çoklu model bilgi yönetimi • Çoklu model merkezlerinin yönetimi ve kontrolü • Tehlikeli nakliye araçlarının yönetimi
Toplu taşıma	<ul style="list-style-type: none"> • Toplu taşıma yönetimi • Talebe duyarlı toplu taşıma
Acil durum	<ul style="list-style-type: none"> • Ulaşım ile ilgili acil durum uyarıları ve kişisel güvenlik • Acil araç yönetimi • Tehlikeli materyal ve kaza duyuruları
Ulaşım ile ilgili elektronik ödeme	<ul style="list-style-type: none"> • Ulaşım ile ilgili elektronik finansal işlemler • Ulaşım ile ilgili elektronik ödeme sistemlerinin entegrasyonu
Karayolu ile ilgili kişisel güvenlik	<ul style="list-style-type: none"> • Toplu seyahat güvenliği • Seyahat edenlerin güvenliğinin artırılması • Engellilerin yol güvenliğinin artırılması • Akıllı kavşak ve bağlantılar
Hava ve çevresel durumları izleme	<ul style="list-style-type: none"> • Hava durumu izleme • Çevre koşullarını izleme
Afet müdahale yönetim ve koordinasyonu	<ul style="list-style-type: none"> • Afet veri yönetimi • Afet müdahale yönetimi • Acil durum merkezlerinin koordinasyonu
Ulusal güvenlik	<ul style="list-style-type: none"> • Şüpheli araçların izlenmesi ve kontrolü • Stratejik yerlerin izlenmesi (petrol boru hattı)

Kaynak: (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, 2014: 18).

Tablo 1’de yer alan AUS hizmet alanları ve grupları göz önüne alındığında AUS’un ortaya çıkardığı dışsallıkların sadece pozitif yönde etkili olduğu düşünülmektedir. Ancak AUS’un ortaya çıkardığı dışsallıklar pozitif olabildiği gibi negatif yönlüde ortaya çıkabilmektedir. AUS’un ortaya çıkardığı pozitif ve negatif dışsallıklar başlık 3.1 ve 3.2’de detaylı olarak tartışılmıştır.

3.1. Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Ortaya Çıkardığı Pozitif Dışsallıklar

Yolcu bilgi sisteminden, nakliye ulaşımına, acil durumdan, ulusal güvenliğe kadar birçok alana AUS’un uygulaması neticesinde pozitif çıktılar almak mümkündür. Çünkü ulaşım; ekonomik, sosyal ve çevresel maliyetlerle ilişkilendirilebilmektedir (Nilsson vd., 2012: 722-723). Ana hatları ile AUS pozitif çıktıları vermek gerekirse Şekil 1’deki gibidir.

Şekil 1: Akıllı Ulaşım Sisteminin Pozitif Çıktıları

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Trafik yoğunluğunda yaşanan artış, gürültü ve hava kirliliği gibi çevresel kirlilik alanında yaşanan olumsuzluklar, yolcu ve yük hizmetlerinin zamanında ulaştırılması ile ulaşım

alanında konfor ve güvenlik beklentisi gibi birçok sorun aslında bu sorun ve beklentilere karşı çözümlerinde üretilmesini zorunlu kılmaktadır. Ulaşım alanına entegre edilecek AUS ise başta seyahat süresinin düşürülmesi, trafik ile alakalı tıkanıklıkların azaltılması, yaşam kalitesinin artırılması ve yakıt tüketiminin en aza indirilmesi gibi birçok alanda önemli avantajlar sağlayabilmektedir (Turner ve Uludag, 2016: 1261). Ayrıca ekolojik denge korunacak, yol ve sürüş güvenliğini artırarak, ulaşım sistemlerinin gelişmesine katkı sağlanarak, gürültü başta olmak üzere birçok negatif dışsallığın da önüne geçilebilecektir.

AUS'un yaygın kullanılması sonucunda üretici ya da tüketicinin kendisine yönelik sağlayacağı fayda veya katlanacağı maliyetlerin yanı sıra üçüncü kişilere yönelik sağlayacağı dışsallıklar da önemli olmaktadır. Çünkü trafik yoğunluğunun azaltılması başta kişiye ya da firmaya zaman ve yakıt tasarrufu gibi avantajlar sağlayacaktır. Ancak beraberinde fiyatlandırılmayan, üçüncü kişilere de kazanımları söz konusu olacaktır. Bu kazanımlar; gürültü, görüntü, hava kirliliği gibi çevresel kirliliklerin azaltılmasına da katkı sağlayacaktır. Ayrıca ülke ekonomisine de yakıt tüketiminin azaltılmasından kaynaklı dış ticaret ve cari dengesine katkı sağlayarak, kaynakların israfını önleyerek ya da kirletilen çevreyi temizleme maliyetlerini azaltacak avantajlar sağlayacaktır. Zira sürdürülebilir hareketlilik, hem bir ülkenin ekonomik büyümesi ve refahı, hem de halkının refahı için bir ön koşuldur (ITS Deutschland, 2017: 3).

3.2. Akıllı Ulaşım Sistemleri ve Ortaya Çıkardığı Negatif Dışsallıklar

AUS'un ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklar oldukça önemli boyutlara ulaşmıştır. Zira Şekil 1'de de görüldüğü üzere AUS'un ortaya çıkardığı pozitif dışsallıklar açıkça görülmektedir. Ancak burada tartışılması gereken bir başka nokta ise AUS'un ortaya çıkarabileceği negatif dışsallıkların da olabileceği gerçeğidir. Çünkü teknoloji kullanımının bu denli artması pozitif dışsallıkların yanı sıra negatif dışsallıklarında meydana gelmesine neden olmaktadır. AUS'un yaygın kullanımı sonucu ortaya çıkacak negatif dışsallıklar şöyledir;

- Her şeyin teknolojik hale gelmesi neticesinde kişisel mahremiyet noktasında sorunlarla karşılaşılabilir. Bu durum kişinin kendisini etkileyebileceği gibi ailesini ya da başka kişileri de etkileyebilecek niteliktedir.
- Teknoloji kaynaklı ortaya çıkabilecek güvenlik açıkları yoğun kullanımla birlikte artacaktır. Akıllı teknoloji mahsulü ürünler ile sistemlerinde güvenlik açıklarının her an ortaya çıkma riskinin olması (Bayless vd., 2014: 7), bunlarla bağlantılı kaza, hırsızlık, gibi birçok negatif dışsallığı da ortaya çıkaracaktır. AUS uygulamalarının elde edilen tüm kişisel ve toplumsal bilgilerin sanal ortamda, art niyetli kişilerce ele geçirilme olasılığı ise bir başka sorunu oluşturmaktadır.
- AUS kullanımının yaygınlaşması ile birçok işlemin otomasyona bağlanması, belli alanlarda kişisel becerilerin sürekli kullanılmamasına bağlı olarak kişisel becerilerin zayıflaması ya da ortadan kalkmasına neden olacaktır.

- Yoğun teknoloji kullanımı, kişiler arasındaki iletişim isteğini düşürerek (mobil uygulamalar, elektronik paneller veya otomasyon sistemleri) kişisel ilişkileri zayıflatacaktır.
- AUS uygulamalarının yaygın kullanımı, teknolojik cihazların (örneğin verici istasyonlarından yayılan radyasyon gibi) ortaya çıkardığı birçok sağlık problemini arttıracaktır.
- AUS'un kendisinin geri dönüşümünün sağlanamaması halinde çevrenin teknoloji çöplüğüne dönüşmesi muhtemeldir.
- AUS, birçok alanda emeğin yoğun kullanımını azaltacağı için işsizliğe de sebep olacaktır. İşsizlik ise kişiyi etkilemesinin ötesinde, ailesini, çevresini ve tüm toplumu etkileyerek sosyal sorunları da beraberinde getirecektir.

4. AKILLI ULAŞIM SİSTEMLERİ VE ÜLKE UYGULAMALARI

İnsanın trafikteki düşünme ve karar verme yükünü hafifleten bilgi ve iletişim destekli ulaşım çözümleri şeklinde lanse edilen AUS'un; AB, Avustralya, Singapur, Birleşik Krallık, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Çin ve Amerika Birleşik Devletleri (ABD) uygulamaları incelenmiştir. Söz konusu ülkelerden Avustralya, Singapur, Japonya, Güney Kore ve ABD'nin seçilmesinde bu teknolojilerde uzmanlaşmış olmaları; ortak kültürel ve tarihi mirasa sahip olan bir çatı niteliğindeki AB ve bu birlikten ayrılma sürecinde olan Birleşik Krallık; ayrıca nüfus ve ekonomik potansiyellerinin yüksek olması bakımından önemli olan iki ülke yani Hindistan ve Çin incelenmiştir.

Avrupa için ekonomik ve ulaşılabilir bir ulaşımın, sürdürülebilir servet ve refah için bir temel oluşturduğu açıkça ifade edilmektedir (European Commission, 2010: 5). Örneğin, AB üyesi olan, Avusturya'nın ulaştırma sisteminin etkinliğinin, ekonomilerinin rekabet gücü ve vatandaşların yaşam kalitesi için çok önemli bir faktör olduğu, son 50 yıllık deneyimlerinin de ekonomik büyüme ve trafik gelişiminin yakından bağlantılı olduğu belirtilmiştir (Böhm vd., 2001: 3). Çünkü ekonomik ve ulaşılabilir bir ulaşım aynı zamanda, istihdam, ekonomik büyüme ve küresel ihracatın temelini sağlayarak, vatandaşlara yaşam kalitesi için gerekli olan kaynakları ve mobiliteyi sağlamaktadır (European Commission, 2010: 5).

Ulaşım sektörü, AB'de bu tür pozitif dışsallıklar sağlarken beraberinde negatif dışsallıklar da getirmektedir. Çünkü ulaşım sektörü, AB'de toplam enerji tüketiminin yaklaşık %25'ine, sera gazı emisyonlarının %20-34'üne (Morchain ve Fedrizzi, 2011: 5), trafik sıkışıklığı kaynaklı da yıllık yaklaşık 100 milyar Avrupa Birliği avrosu (EUR) maliyete neden olduğu ifade edilmektedir (Happiest Minds, 2014: 3). Ulaşım alanında yaşanan sıkıntılar ise özellikle kentlerde yaşayan tüm bireyleri olumsuz olarak etkilemektedir. Çünkü trafikten kaynaklanan sebeplerle oluşan mağdurlar ve bunların yakınları üzerinde meydana getirdiği fiziksel ve psikolojik etkiler oldukça ciddi boyutlara ulaşmaktadır.

Yapılan bir araştırma, trafikte meydana gelen kazaların mağdurlar ve mağdur yakınları üzerinde ortaya çıkardığı etkileri; günlük işlere ilgi kaybı (%72), sürüş yeteneği kaybı (%70), kendine güven kaybı (%49), kaygı krizi (%46), intihar etme riski (%37), bunalım (%64), korkular (%27), hazım şikâyeti (%35), sinir (%78), öğ alma isteği (%71) şeklinde ifade etmektedir (Işıldar, 2017: 87-88). Trafik esnasında ortaya çıkabilecek bu tür kazalarının söz konusu psikolojik ve fiziksel etkilerinin yanı sıra ülkelere olan maliyeti Gayri Safi Milli Hâsıla (GSMH) bazında %2,5 seviyelerindedir (UB, 2011: 27). Bu anket sonucuna göre ortaya çıkan birçok psikolojik, fiziksel ve ekonomik etki ister 'stemez olaya maruz kalan kişilerin dışında iş, eş, dost ve ülke ekonomisi gibi çok boyutlu negatif dışsallıklar ortaya çıkarmaktadır.

András Siegler (Avrupa Komisyonu Genel Müdürlüğü Araştırma Ulaştırma Direktörü), Eylül 2009 Stockholm'de yapılan AUS Dünya Kongresi'nde, AUS ve hizmetlerinin yaygın şekilde kullanımının trafik tıkanıklığını %15, CO₂ emisyonlarını %20 ve trafik kazalarını da %15 oranında azaltabileceği tahmininde bulunmuştur (European Commission, 2010: 5). İspanya ise AUS ile trafikte 2020 yılına kadar ölümleri milyonda 37 oranında azaltmayı, özellikle şehir içlerinde taşıtlarda sıfır ölüm oranı hedefi ile motosiklet kullanımından kaynaklı ölüm ve kazaları da %20 azaltma gibi hedefler koymuştur (UDHB, 2014: 24, 29).

Avrupa çapında karayolları ağının (TERN) koridorlarında "EasyWay" finansman programı ile topluluklara, kırsal şebekelere ve toplu taşıma alanlarına yönelik ara yüzler dâhil olmak üzere, uyumlaştırılmış AUS'ların kullanımı hedeflenmiştir. Özellikle 2010/40/AB Yönergesi'nin hedefleri sürdürülmektedir. EasyWay'de trafik kontrol sistemleri, trafik bilgi sistemleri, yük taşımacılığı alanında AUS, bilgisayarlar, trafik yönetimi ve trafik bilgi merkezlerinin teknik donanımlarının yenilenmesi / başlangıç donanımı, trafik verileri ve trafik bilgilerinin trafik bilgilendirme merkezleri ile AB Mobilite ve Ulaştırma Genel Müdürlüğü'nün diğer merkezleri ile teknik donanım, deneyim değişimi, bilginin aktarılması ve ortak kuralların geliştirilmesinin hızlandırılması teşvik edilmektedir.

Sürdürülebilir ekonomik sistem ve çevre için AUS uygulamaları AB için önemli rol oynamaktadır. Çünkü AUS ve hizmetleri sayesinde birçok negatif dışsallığa (hava ve gürültü kirliliği, fosil yakıtlara bağımlılık, trafik tıkanıklığı, trafik kazaları ve taşımacılık vb.) çözümler üretilmektedir (Požani ve Stead, 2015: 7793). Trafığe dair bu tür sorunların giderilmesi adına AB, 2008 yılında AUS konusunda beş farklı tema esas alarak bir eylem planı hazırlamıştır. Bu plana göre (United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP), 2015: 29); yol, trafik ve seyahate dair bilgilerin en iyi şekilde kullanılması, trafik ve yük yönetiminin kesintisiz yapılması, yol ve genel güvenliğinin sağlanması, araçların ulaşım altyapısına uyum sağlaması, AB'nin AUS koordinasyonu açısından verilerin korunmasının sağlanması şeklindedir (European Commission, 2010: 5).

AB'nin önemli ülkelerinden Almanyada, AUS çerçeve yolu üç öncelikli alana ayrılmıştır. Bunlar (Europäischen Parlament und des Rates (EPR), 2010: 5); yol ve seyahat verilerinin optimal kullanımı, AUS hizmetlerinin trafik yönetimi alanlarında tutarlılığı, yük yönetimi

ve trafik bilgisi ile trafik verimliliği ve güvenliği için AUS uygulamalarını kapsamaktadır. Almanya'da AUS'un çerçevesi yolunda somut olarak şu noktalar bulunduğu tespiti yapılmıştır (EPR, 2010: 14); kapsam, motivasyon, mevcut durum, ulusal strateji, roller ve sorumluluklar, 2020 yılına kadar öncelikli alanlar, Almanya'da AUS için eylem planları, AUS eylem planının uygulanması ve uygulanma süreci, karayolları taşımacılığı için AUS çerçevesini gözden geçirme sürecidir.

AUS bugüne kadar temel olarak, ulaşım sistemindeki endüstriyel, teknolojik inovasyon ve telematik bileşenleri ile (örneğin altyapı, araç veya kişisel mobil cihazlar) eşanlamlı olarak görülmüştür. Bununla birlikte kamu yararı konuları (politik, idari ve yönetim) teknolojik gelişmelerle (örneğin hukuki, örgütsel ve operasyonel hususlar ile sorumluluk sorunları ve ekipman taahhütleri gibi) eşit önemde olduğu ve Avrupa bağlamında yoğun olarak ele alınması ihmal edilmiştir (Böhm vd., 2011: 11).

AB dışında ülkelerde de AUS uygulamasının birçok nedeni bulunmaktadır. Örneğin, Avustralya'da AUS uygulanmasının nedeni (Standing Council on Transport and Infrastructure, 2012: 3); ülke bazında karayolu taşımacılığının toplam sera gazı emisyonlarının %14'ünden sorumlu olması (trafikteki dur-kalktan kaynaklı sera gazı emisyonunu %30 daha fazla arttırmasına neden olması), yıllık kaza maliyetlerinin 27 milyar Avustralya doları (AUD)'na ulaşması, yük ve yolcu taşımacılığında öngörülen artış ile karayolları yükünün 2030 yılına kadar %80 artacağı, 2020 yılı itibariyle, karayolu trafiğindeki tıkanıklıkların artışının verimlilik düşüşüne ve işgücü maliyetine (20 milyar AUD) neden olacağıdır. Ayrıca Avustralya'da yapılan bir başka çalışmada (2015 yılı için) trafik kaynaklı zaman kaybının 6 milyar AUD, iş kaybı maliyetinin 8 milyar AUD, ekstra araç işletim maliyetinin 1,5 milyar AUD, ilave olarak hava kirliliği maliyetinin ise 1 milyar AUD olduğu ifade edilmiştir. Toplamda 16,5 milyar AUD'lık bir maliyetin ortaya çıkacağı öngörülmekte olup 2030 yılı için öngörülen rakam ise 30 milyar AUD'dur (Australian Government Department of Infrastructure and Regional Development, 2015: 1; Australian Infrastructure Plan, 2016: 6).

Avustralya'da ulaşım alanında yaşanan bu sorunlara karşılık çözüm olarak sunulan AUS'un sağlayacağı faydalar oldukça fazladır. Bu konuda 1998 yılında yapılan bir çalışmada yapılan tahminler bile AUS'un potansiyelini gösterir mahiyettedir. Nitekim 1998 yılında yapılan çalışmada, 2012 yılına kadar AUS'un kaynak tasarrufunda meydana getirmesi muhtemel etkilerin en az 14,5 milyar AUD (tıkanıklık ve zaman konusunda 7,5 milyar AUD, verimlilikte 3,2 milyar dolar AUD, güvenlikte 3,8 milyar AUD ve çevre konusunda 63 milyon AUD) olacağı ifade edilmektedir (Access Economics, 2009: 16-17).

Avustralya gibi Singapur'da da meydana gelen negatif dışsallıklardan birisi olan CO2 miktarının %14,5'inden ulaştırma alanı sorumludur (Lee vd., 2016: 4; C40 Cities Siemens, 2014: 1). Trafik tıkanıklığı ve bundan kaynaklı sorunların birçok ülkeye göre düşük olsa da yine de önüne geçmek için AUS oluşturulmuştur. Özellikle Singapur'da AUS altyapısı, 161 km'lik anayol ve tünelleri kapsamaktadır. Yol tıkanıklıklarını yönetmek için Elektronik Yol Fiyatlandırma (ERP) Sistemini kullanan dünyadaki ilk şehir Singapur'un

başkenti olan Singapur'dur. Aynı zamanda dünyanın ilk akıllı ülke olma arzusuna da sahip ülkesidir (Lee vd., 2016: 3).

Singapur'un AUS konusundaki çabaları 2013 yılında Akıllı Şehir Altyapısı kategorisinde Akıllı Ulaşım Sistemleri ödülü almasını da sağlamıştır. Singapur sahip olduğu akıllı çözümler sayesinde dünyadaki en düşük trafik tıkanıklığı oranlarından birine sahiptir (C40 Cities Siemens, 2014: 2). Ayrıca AUS alanında yapmış olduğu yatırımlar geri dönüş de sağlamaktadır. Örneğin, 1998 yılında yaklaşık olarak 115 milyon Amerikan doları (USD)'na kurulan ERP'nin 2003 yılındaki yıllık geliri 45 milyon USD iken 2010 yılında 90 milyon USD'ye yükselmiştir. Bu yönüyle ERP yatırım bedelini kısa sürede amorti etme potansiyeli ile oldukça verimli bir yatırım olmanın yanı sıra trafik yoğunluğunu %13 azaltırken, araçların ortalama hızında ise %20'lik bir artış sağlamıştır. Singapur'da 2008 yılından beri uygulamada olan Park Rehberliği Sistemi sayesinde ise (elde edilen veriler kent genelinde bulunan 30 bilgi panelinden sağlanmakta olup) sürücülerin park etme süresi ve yakıt maliyetlerini düşürdüğü tespit edilmiştir (UDHB, 2014: 37; C40 Cities Siemens, 2014: 3).

İngiltere'de, Ekonomi ve İş Araştırmaları Merkezi INRIX yapmış olduğu bir araştırmada, 2017 yılında trafik yoğunluğunun sürücülere olan zaman ve parasal maliyeti hesaplanmıştır. Burada ortalama zaman maliyetinin yaklaşık 31 saat, parasal maliyetinin de 1.168 İngiliz sterlini (GBP) olduğu tahmin edilmiştir. Bunun İngiliz ekonomisine maliyetinin ise 2030 yılına gelindiğinde toplamda %63 oranında artacağı, yani 21,4 milyar GBP seviyelerinde olacağı öngörülmüştür (BBC News, 2018).

İngiltere aslında dünyanın AUS konusunda önde gelen ülkelerindedir. Çünkü MIRA, AUS ve hizmetlerini kullanmaktadır. MIRA, çok karmaşık kontrol sistemlerini sağlayan askeri düzeyde bir programdır (Singh vd., 2014: 37). İngiltere'de AUS ile ilgili yapılanlara (Khorasani, 2013: 110-111; İstanbul Bilişim ve Akıllı Kent Teknolojileri (İSBAK), 2018: 4-23); Kentsel Trafik Yönetimi ve Kontrolü, Transport Direct, OtoYol Seyahat Bilgisi, Clear Zones, Akıllı Kartlar, Aktif Trafik Yönetimi ve Oyster Card örnek verilebilir.

AUS'un trafik kaynaklı sorunları azaltmada İngiltere için Londra'da yapılan bir uygulama ve sonuçları şu şekildedir; Londra'da (2000'li yılların başında) trafik bakımından tıkanık bölgelerin elektronik olarak ücretlendirmesi şeklinde bir uygulama başlatılmıştır. Bu uygulamanın ilk 6 aylık dönem sonunda çıktılara bakıldığında (Sayeg ve Charles 2005: 19); bölgedeki trafiği %10-15 oranında azalttığı, ücretlendirmenin uygulandığı bölgede trafik tıkanıklığını %30 oranında düşürdüğü, seyahat süresine olan güveni %30 oranında yükselttiği, bölgeye gelen günlük araç sayısının da 200.000'den 60.000'e düştüğü görülmüştür.

Ulaşım alanında negatif dışsallıkların yaşandığı bir başka ülke ise Hindistan'dır. Hindistan'da her yıl ortalama 500 bin trafik kazası meydana gelmektedir. Bu kazalarda ise yaklaşık 600 bin kişinin yaralandığı, 150 bin kişinin ise öldüğü ifade edilmektedir. Yaralanma ve ölüm olaylarının yaşandığı bu kazaların parasal karşılığı ise 20 milyar

USD'dir (Happiest Minds, 2014: 3). Hindistan Kalkınma Enstitüsü ile Kalküta ve Hindistan Ulaştırma Şirketi tarafından yürütülen ortak bir araştırmada, Hindistan'da yük nakliye araçlarının ücretlendirme istasyonlarında karşılaştıkları operasyonel verimsizliklerin toplam maliyetinin 5,4 milyar USD, zaman kaybından kaynaklı maliyetin 600 milyon USD ve ekstra yakıt maliyetinin 4,8 milyar USD'yi bulduğu ifade edilmektedir (UNESCAP, 2015: 17). Araç sayısında her geçen gün yaşanan artış ise trafik sıkışıklığını, emisyon salınımlarında artışı ve büyük şehirlerde gürültü kirliliğini daha da arttıracakı düşünülmektedir. Bu olumsuzlukları önlemek adına Hindistan'da AUS için 5 yıl içinde 60 milyar, 20 yıl içinde de yaklaşık 390 milyar EUR yatırım yapılması beklenmektedir (Happiest Minds, 2014: 12).

Japonya'da da benzer şekilde negatif dışsalılık yayan ulaştırma sektörü, Avustralya ve Singapur'dakinden daha fazla CO2 salınımlarına neden (%20) olmaktadır. Trafik kazaları kaynaklı yaralanmaların sayısı da oldukça (800.000) fazladır. Kazaların parasal tutarı ise yıllık 3 trilyon Japon yeni (JPY) düzeyindedir. Ayrıca trafik tıkanıklığının Japonya'ya yıllık 5,3 milyar saatlik bir zaman kaybına neden olduğu (maddi olarak karşılığının 12 trilyon JPY) da belirtilmektedir. Trafik tıkanıklığı maliyetinin, trafiğin olmadığı zamanlara göre 2 katı kadar olması maliyetleri daha da arttırmaktadır. Japonya'nın nüfusunun yaşlı olması, sürüş esnasında karar verme ve tanımlama sürecinde gecikmelere neden olmaktadır. Bu ve benzeri nedenlerle Japonya, trafik tıkanıklığı azaltma konusunda bilgi ve iletişim teknolojilerinin uygulanmasında öncü konumda olmuştur (Washimi vd., 2014: 10; Holborn, 2002: 4; Hayakawa, 2013: 1; Japan Traffic Management Technology Association (JTMTA), 2017: 30,35).

Trafik sıkışıklığı, kirlilik ve trafik kazaların artması gibi nedenler ise Japonya'da ilgili tarafları bir masaya oturarak, artan bu sorun alanlarına çözümler bulmak için AUS kurulmasını sağlamıştır. Japonya'da AUS ile ilgili endüstri, özel sektör, yükseköğretim ve ilgili kuruluşların temsilcileri bir araya getirilmesi sağlanmıştır. AUS ile trafik sıkışıklığı, kirlilik ve trafik kazaların artmasından kaynaklanan sorunlara modern (en son) iletişim ve kontrol teknolojileri ile yardım sağlanmaktadır. Bununla birlikte, yollar ve motorlu taşıtlar hakkında bilgiler sürücülere iletilmektedir. AUS, enerji tasarrufu yaparak çevreyi korumakta, seyahat için ideal şartlar yaratarak trafik kazaları ve tıkanıklıkları da azaltmaktadır (Hanreich, 2003: 1).

AUS, sadece akıllı yol rehberliğini esas almamakta aynı zamanda demiryolu, havayolu ve deniz taşımacılığı gibi çeşitli ulaşım araçlarının da işbirliğine olanak tanıyarak, sorun alanlarının ortak çözümüne katkı sağlamaktadır. Japonya'da AUS, devlet düzeyinde bir proje haline gelmiştir. AUS alanında, birkaç on yıl içinde araştırma ve geliştirme alanlarının teşvik edilmesi, yeni yol ve ulaşım sistemleri alanlarının kurulması ile yeni iş imkânlarının geliştirilmesi hedeflenmektedir. Japonya'da 1995 yılında yapılan bir çalışmada AUS için 30 yılda öngörülen hedefler (Hanreich, 2003: 1); ağır trafik kazalarının sayısını %50 azaltmak, trafik tıkanıklığını önlemek, araçların yakıt tüketimini düşürmek ve araçların her biri için CO2 emisyonlarını %15 indirerek, şehirlerdeki azot oksitlerin %30 oranında azaltılmasını sağlamaktır. Japonya'da uygulanan AUS bileşenlerinin ortaya çıkardığı faydalar Tablo 2'de

özetlenmiştir.

Tablo 2: Japonya'daki AUS Bileşenlerinin Ortaya Çıkardığı Faydalar (1997)

AUS Kategorisi	Faydalar (Bin JPY)	Azalan Kaza Sayısı
Trafik kontrol merkezinin olması	35.406	651
Alan kontrolünün geliştirilmesi	55.312	1.481
Bağlantılı sistemlerin geliştirilmesi	48.788	1.234
Yarı aktif kontrolün geliştirilmesi	4.684	5.508
Sağa dönüşler için trafik kontrolünün geliştirilmesi	13.738	7.280
Aşırı hız önleme cihazı	-	7.102
Yaşlı ve engelliler için sensörlerin geliştirilmesi	-	6.427

Kaynak: (Japan Traffic Management Technology Association, 2017: 63).

Ulaşım alanında birçok negatif dışsallığın yaşandığı ülkelerden birisi de Güney Kore'dir. Çünkü 2000 yılında trafik tıkanıklığı maliyeti 1999 yılına göre 2 trilyon Güney Kore wonu (KRW) artışla 19 trilyon KRW ulaşmıştır. Trafikte meydana gelen kazalar esnasında yaralanma veya ölüm sayısı 350.000 olmuştur. Trafikte meydana gelen ölüm ve yaralanma ile bağlantılı sosyal maliyetler ise 11 trilyon KRW'a ulaşmış, taşıt araçlarının neden olduğu hava kirliliği ile ilgili sosyal maliyetler ise 1,6 trilyon KRW olarak tahmin edilmiştir (Knowledge Sharing Program (KSP), 2014: 22). Ulaşım alanında araç kullanımının bu denli yükselmesi gürültü kirliliği, yol yapımında kullanılan arazi miktarının artması gibi diğer negatif dışsallıkları da birlikte getirmiştir (Allen, 2013: 4-5). Bu öngörülen ve görülmeyen birçok olumsuz durum ile negatif dışsallıklar aslında Güney Kore'de yol güvenliği ve trafik koşullarını iyileştirme adına AUS'a geçmesine de neden olmuştur (KSP, 2014: 22).

AUS konusunda ise Güney Kore'de birçok düzenleme yapılmıştır. Bu konuda sadece AUS sayesinde her geçen gün tanınırlığı artan Anyang şehrinde yapılanlar Tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3: Anyang Şehrindeki Bazı AUS Servisleri

Alan	Servisler
Trafik bilgi toplama ve yayma	CCTV, Otobüs Bilgi Sistemi (BIS), WEB, görüntü dedektörleri ve sinyal kontrol dedektörlerinden elde edilen bilgileri toplamaktadır.
Trafik bilgisi işleme ve analizi	<ul style="list-style-type: none">• Toplanan ham verilerin uygun algoritması kullanılarak üretilen ve analiz edilen bilgileri sağlamaktadır.• Trafik bilgisi, istatistik bilgisi ve model bilgisi üretmektedir.• Beklenmedik durumu ve tekrarlanan sıklığı tespit etmektedir.
Trafik bilgisinin tedarik edilmesi	Vatandaşlar ve diğer kurum ile merkezlere trafik bilgisini sağlamaktadır.
Bakım ve yönetim faaliyeti	Yol durumunun kontrolünü ve yönetimini yapmaktadır.
Elektronik harita	WEB için elektronik harita bilgilerini sağlamaktadır. <ul style="list-style-type: none">• Değişken mesaj işaretleri kurmakta ve yönetmektedir.
Merkezi işlemler yönetimi	<ul style="list-style-type: none">• Beklenmeyen durumları ve sıklığı yönetmektedir.• Merkezi ve temel verileri yönetmektedir.

Kaynak: (Lee vd., 2016b: 6).

Güney Kore’de, AUS’un uygulanmaya başladığı 2000 yılından itibaren 10 yıl içinde, trafik tıkanıklığındaki iyileşme yıllık 11,8 trilyon KRW sosyal fayda sağlayacak düzeye gelmiştir. Ayrıca trafik hızında %15-20 arasında iyileşmenin olduğu, yollarda acil müdahale gereken olaylara hızla ulaşılabilmesi sayesinde yaralanma ve ölüm olaylarının boyutlarının azaldığı, birçok ikincil kazanın da ayrıca önlenildiği tespit edilmiştir (KSP, 2014: 23). 2030 yılına kadar da Güney Kore’de; yeşil ulaşım modu payının %80’e çıkarılması, yeşil ulaşım oranını %30 artırılması, trafikteki araç sayısını %30 düşürülmesi, toplu taşıma araçlarını trafik tıkanıklığı kaynaklı kullanım süresini %30 azaltarak insanların toplu taşımaya yönlendirilmesi gibi hedefler konulmuştur (Seoul Metropolitan Government, 2014: 5).

Ulaştırma alanında bir başka sorun yaşayan ülke ise Çin’dir. Çünkü hızlı ekonomik büyüme ile birlikte karışık olan araç ve bisiklet trafiği daha da karışık hale gelerek, trafik güvenliği ve akışı noktasında sorunlarla karşılaşmıştır (Li ve Tang, 2009: 5). Trafikte yaşanan sorunlar ise başta trafik sıklığı olmak üzere, güvenlik, çevresel kirlilikler gibi birçok negatif dışsallığı beraberinde getirmiştir. Çin’de araç sahipliğinde %15’lik bir artışa karşın, kentsel alanda yol yapımının %3 oranında artması durumu özetler niteliktedir (Intelligent Transportation System Association of Shenzhen (SZITS), 2017: 5). Yayınlanan bir raporda (Dünya Bankası) da kentsel ulaşımda yaşanan tıkanıklığın enerji kullanımı ve sera gazı emisyonunu %4-6 arasında arttırdığı da ifade edilmektedir (PRTM Management Consultants, 2011: 1). Büyümesini sürdürülebilir kılmak isteyen Çin hükümeti, enerji tasarrufu sağlamak ve sera gazı emisyonlarını azaltmak konularını ise kendisine görev saymaktadır (McKinsey&Company, 2009: 21). Ulaşım alanında yaşanan sorunlar ve

zorunluluk, Çin'in ekonomik ve sosyal anlamda öngördüğü hedeflere ulaşması noktasında aslında AUS uygulanmasını da bir anlamda zorunlu kılmıştır. Bu nedenle Çin'de, akıllı yaklaşımı benimseyen ilk sektörlerden birisi ulaşım olmuştur (European Union Small and Medium-sized Enterprises, 2015: 12).

Çin'de ulaşımında AUS'un uygulanmaya başlanmasına rağmen ülke olarak halen ABD, Japonya ve Avrupa gibi gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında, AUS endüstrisi başlangıç düzeyindedir. Bu da acilen AUS konusunda ileri düzeydeki ülkelerdeki gelişmiş akıllı trafik konseptlerini, teknolojilerini, ürünlerini ve kentsel ulaşım ayarlamasının yeniden yapılması gereksinimini doğurmaktadır (SZITS, 2017: 5-6). Zira AUS noktasında Çin'in Shenzhen şehrindeki 398 numaralı otobüs hattında uygulamaya konan Akıllı Toplu Taşıma Sevk Sistemi ile elde edilen pozitif katkılar bile AUS ve hizmetlerinin ne tür olumlu gelişmelere sebep olabileceği noktasında fikirler vermektedir. Bunlar; aylık ortalama yolcu sayısında %0,92 artış, otobüs hareket saatlerinin dakikliğinde %2'lik iyileşmedir. Ayrıca hız ihlallerinde %9'luk azalma, istatistiklerin hazırlanmasında %10'luk iyileşme, hareket memuru sayısında %6'lık düşüşün sağlanmasının getirdiği maliyet avantajı (iş kaybı olarak olumsuz da değerlendirilebilir), yolcular için bekleme süresindeki (0,4 dakika) iyileşme, yolcu şikâyetlerindeki %2 düşüş ve yolcu konforundaki %5 artış olarak gösterilmektedir (International Organization for Standardization, 2014: 24-28).

Birçok ülke gibi trafik konusunda sorun yaşayan bir başka ülke de ABD'dir. Çünkü ABD'de her yıl çoğunlukla sürücü hataları kaynaklı 6 milyondan fazla trafik kazasının meydana geldiği, bu kazalarda ortalama 42 bin kişinin öldüğü, 3 milyona yakın insanın yaralandığı ve maliyetinin de 230 milyar USD'den fazla olduğu tahmin edilmektedir (Auer vd., 2016: 26). İşin parasal boyutunun yanı sıra bir de sosyal boyutunun olduğunun unutulmaması gerekmektedir. Ayrıca ulaşım sektörü ABD'deki toplam sera gazı emisyonlarının da önemli bir oranından (yaklaşık %28) sorumludur. Ulaşımından kaynaklanan emisyon miktarı ise diğer sektörlerden daha hızlı bir şekilde büyümektedir bu da konunun önemini daha da arttırmaktadır (Huawei, 2016: 7). 2011 yılında yapılan bir çalışmada, trafik tıkanıklığı kaynaklı olarak Amerikalıların ekstradan 5,5 milyar saat harcadığı ve 2,9 milyar galon yakıt tükettiği (Oh vd., 2015: 11), bazı şehirlerinde trafikte kaybedilen zamanın daha büyük boyutlara ulaştığı ifade edilmektedir. ABD'de ortalama bir yolcu 42 saat zaman harcarken New Yorklularda bu süre 89 saati geçmektedir (İSBK, 2018: 7). Bu nedenle ABD'de 1996 yılından 2015 yılına kadar olan zaman zarfında yapılması planlanan 300-350 milyar USD, AUS yatırımlarıyla trafik kaynaklı negatif dışsallıklarda; zaman kaybı (%41), kazalarda azalma (%42), işlem maliyeti (%6) düşüşü ile yakıt ve emisyon tüketim (%6) düzeyinde önemli düşüşler hedeflenmiştir (Ener, 1999: 91). AUS'un ortaya çıkardığı kuşkusuz diğer pozitif sonuçlarda söz konusudur. Örneğin, Atlanta'da olay yönetimi sisteminin bir parçası olan NAVIGATOR sayesinde olay yerine ulaşma süresi 21 dakikadan 10 dakikaya düşmüştür. Berkeley'de yürütülen bir çalışma neticesinde sadece mevcut sinyalizasyon sürelerinin optimize edilmesinin (koordine edilen bir sinyalizasyon sistemi) bile yakıt tüketimini yaklaşık %8 civarında azalttığı, ulaşım sürelerini ise %7,7 düşürdüğü, gecikmelerde de %13,8 civarında bir azalmanın olduğu görülmüştür (İlçalı vd., 2016: 12,15).

SONUÇ

Trafik kaynaklı negatif dışsallıkların giderilmesi trafik sorununun ortadan kaldırılması ya da en azından minimize edilmesine bağlıdır. Trafik sorununun çözümü için kentlerin ulaşım sistemlerine yeni yollar ve köprüler eklenmesi akla gelebilir. Ancak bu çözüm parasal ve teknik başta olmak üzere birçok noktadan sekteye uğramakta ve her zaman mümkün olmamaktadır. Ayrıca yeniden inşa faaliyetlerinin sürekli artması ulaşım yapısını bir kısır döngüye sokarak ulaşım sisteminin geleceğini olumsuz etkilemekte ve kaynakların verimsiz kullanımına neden olmaktadır. Esas çözüm ise insanların trafikteki düşünme ve karar verme yüklerini hafifleten bilgi ve iletişim teknolojileri destekli akıllı ulaşım çözümlerinin kullanımının yaygınlaştırılmasından geçmektedir. Çünkü ulaşım sadece alıcı ve satıcıyı ilgilendiren bir piyasa işlemi olmanın ötesine geçerek, içinde bulunulan toplumu (hatta canlı-cansız yaşamını) etkileyen bir boyuta taşınmaktadır. Bu da ulaşım politikalarının AUS ile de desteklenmesi gereksinimini doğurmaktadır. Çünkü ulaşım alanında sağlanacak yenilikler sürdürülebilir, verimli ve rekabetçi bir hareketlilik için bir zorunluluk niteliğini taşımaktadır.

Çok iyi tasarlanmış bir ulaşım sistemi ve hizmetleri, mekânı ve zamanı ulaşılabilir kılarak (insanlar ve malları bir araya getirerek) yüksek bir yaşam kalitesinin de ön koşulunu oluşturmaktadır. AUS ile akıllı araç ve yol sistemlerinin birbirleriyle işbirliği yapması sağlanarak; trafikte tıkanıklık, kazalar, yaralanmalar, sağlık harcamaları ile maddi kayıplar da azalmalar sağlanacaktır. Ayrıca trafikteki tıkanıklıktaki azalma neticesinde yaşanan stres, aşırı yakıt tüketimi ve çevresel kirlilikler noktasında birçok negatif dışsallığın da önüne geçilerek yaşam kalitesini yukarılara çekmek mümkündür. Çünkü AUS; verimli, güvenli ve çevre dostu ulaşım katkısı sağlamaktadır. Bu konuda AB ya da Avustralya, Japonya, Çin, Güney Kore, Singapur, ABD gibi birçok ülke de AUS konusunda harcamalar yapılmakta ve geleceğe ilişkin pozitif çıktılar beklenmektedir.

AUS'a yapılan harcamalar Singapur örneğinde olduğu gibi kısa sürede kendisini amorti edebilmektedir. Kendisini amorti etmesinin dışında trafik yoğunluğunda (%13), araçların trafikte akış hızında da (%20) iyileşme sağlayabilmektedir. En basitinden Park Rehberliği Sistemi sayesinde sürücülerin kısa sürede park etmesi sağlanmakta, yanlış park önlenmekte, yakıt tasarrufu sağlanmakta, yanlış parktan kaynaklı trafik kazaları, zaman kaybı gibi birçok negatif dışsallığın da önüne geçilebilmektedir. Ancak AUS yoğun teknoloji kullanılmasını gerektirdiği için teknoloji kaynaklı sağlık problemlerine, iş kayıplarına, teknolojik kirlenmeye, tembelliğe, özel yaşamı ihlale ya da AUS bilgi toplama ve işleme üzerine kurulduğu için herkesi ilgilendiren genel bilgilerin korunması noktasında endişelere neden olabilmektedir.

AUS'un, üretici ve tüketici dışında gerçekleşen bu pozitif ve negatif dışsallıklarının bir bütün olarak değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu çalışma kapsamında özellikle pozitif dışsallıklarının daha yüksek olduğu gözlenmiştir. AB'de dâhil olmak üzere incelenen birçok ülkede yoğun bir şekilde AUS kullanılması da bu gerçeği doğrular niteliktedir. Ancak AUS'un sadece bu pozitif çıktılara odaklanıp, negatif dışsallıklarını görmezden

gelmemek gerekir. AUS'un ortaya çıkardığı negatif dışsallıklarına giderilmesi için çözümler üretmenin AUS'un daha sağlıklı gelişimine hizmet edeceği unutulmamalıdır.

AUS'un yaydığı dışsallıkların daha geniş bir alana yayılabilmesi için AUS teknoloji ve uygulamalarının gelişmiş olduğu ülkelerin yanı sıra nispeten daha az gelişmiş ülkelerde de yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu ülkelerde, AUS teknolojilerinde dışa bağımlılıklarının azaltılması, AUS konusunda uzman işgücünün yetiştirilmesi, mevzuat ve standartların oturtulması ile kurumlar arası senkronizasyonun sağlanması AUS'un geliştirilmesi adına oldukça önem arz etmektedir. Ayrıca AUS çatı birliklerinin kurulması, her yıl düzenlenen AUS dünya kongresine olan katılımın arttırılmasının sağlanması ile AUS hizmet ve uygulamalarının yaygınlaştırılması sağlanacak ve ülkelerin ulaşım sistemleri gelişecektir. Böylece trafik kaynaklı negatif dışsallıkların giderilmesi ve bu noktada pozitif dışsallıkların artması sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Access Economics. (2009). The Economics Benefits of Intelligent Technologies. Report by Access Economics Pty Limited for IBM.
- Akgüngör, A. P. ve Demirel, A. (2004). Türkiye'deki Ulaştırma Sistemlerinin Analizi ve Ulaştırma Politikaları, *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3, 423-430.
- Allen, H. (2013). Bus Reform in Seoul. Republic of Korea, Case Study Prepared for Global Report on Human Settlements.
- Arucu, M. (2017). Güney Kore, Japonya, ABD, AB Ülkelerinin AUS Konusundaki Vizyon, Strateji, Politikaları ve Türkiye'deki AUS Beklentileri. *Akıllı Ulaşım Sistemleri Çalıştayı ve Sonuç Raporu*, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, Bandırma, 27-34.
- Auer, A., Feese, S. ve Lockwood, S. (2016). History of Intelligent Transportation Systems. *Report No. FHWA-JPO-16-329*, U.S. Department of Transportation.
- Australian Government Department of Infrastructure and Regional Development (AGDIRD). (2015). Bureau of Infrastructure, Transport and Regional Economics. *Information Sheet*, ISSN: 1440-9593.
- Australian Infrastructure Plan (AIP). (2016). Priorities and Reforms for Our Nation's Future. Report, Australian Government, Infrastructure Australia.
- Barth, M., Wu, G. ve Boriboonsomsin, K. (2015). Intelligent Transportation Systems for Improving Traffic Energy Efficiency and Reducing GHG Emissions from Roadways, *A White Paper from the National Center for Sustainable Transportation*, National Center for Sustainable Transportation.
- BBC News. (2018, 6 Şubat). UK must Tackle 'Astonishing' Cost of Congestion, Study Says, Erişim adresi (10.04.2018): <https://www.google.com.tr/amp/s/www.bbc.co.uk/news/a-mp/uk-42948259>
- Beckett-Camarata, J. (2005). *Handbook of Public Sector Economics*, Donijo Robbins (Ed.), Michigan: Taylor&Francis.
- Benk, S. (2007). Kentiçi Ulaşım Sonucu Oluşan Negatif Dışsallıklar ve Önleme Yolları, T.C. Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Maliye Teorisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Bursa.
- Böhm M., Flechl, B., Menzel, G., Pfliegl, R., Russ, M. ve Zwick, K. (2011). IVS-Aktionsplan Österreich, Strategie zur Umsetzung eines Intelligenten Verkehrssystems in Österreich, Bundesministerium für Verkehr, Innovation und Technologie (bmvit), Wien.
- C40 Cities Siemens (C40). (2014). City Climate Leadership Awards. Singapore, Republic of Singapore.
- Conway, E. (2015). *Gerçekten Bilmeniz Gereken 50 Ekonomi Fikri*, Ankara: Domingo Yayınevi.

- Durmuş, M. (2008). *Kamu Ekonomisi*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Eicher, A. (2015). Nächste Ausfahrt: intelligente Verkehrssysteme, Titelthema: Transport, Logistik, Verkehr, gis.Business 2/2015, 8-13.
- Ener, E. (1999). ITS ve Bolu Dağı Hava Durumu Ön Bilgilendirme Sistemi. *II. Ulaşım ve Trafik Kongresi-Sergisi*, 90-98.
- Europäischen Parlament und des Rates (EPR). (2010). Status und Rahmenbedingungen für Intelligente Verkehrssysteme (IVS) in Deutschland, Artikel 17 (1) der Richtlinie 2010/40/EU.
- European Commission. (2010). Intelligent transport systems, EU-funded research for efficient, clean and safe road transport, Directorate-General for Research Transport, EUR 24504, Belgium.
- European Union Small and Medium-sized Enterprises (EUSME). (2015). Smart Cities in China. *Sector Report*, China-Britain Business Council,
- Ezell, S. (2010, January). Intelligent Transportation Systems, The Information Technology & Innovation Foundation.
- Geßner C. ve Weinreich, S. (1998, Juli). Externe Kosten des Straße- und Schienenverkehrslärmsam Beispiel der Strecke Frankfurt – Basel, Dokumentation Nr. 98-08, Zentrum für Europäische Wirtschaftsforschung GmbH (ZEW).
- Hanreich, G. (2003). Intelligente Transport Systeme, 10th World Congress and Exhibition on Intelligent Transport Systems and Services, 16-20 November 2003, Madrid, Spain, News form Jama Europäische Ausgabe, JAMAktuell Special, Japan Automobile Manufacturers Association, Inc. Jahrgang 13 Nummer 3, Mai-Juni 2003, s. 1. 1-4.
- Happiest Minds. (2014). Enabling Intelligent Public Transportation Using IOT.
- Hayakawa, K. (2013). Japan: Intelligente Transport Systemen in de Logistiek. *Innovatie Attache Tokio*, Agentschap NL Ministerie van Economische Zaken.
- Hindriks, J. ve Myles, G. D. (2013). *Intermediate Public Economics*, Second Edition, The MIT Press.
- Holborn, S. (2002, July). Intelligent Transportation Systems in Japan. Tokyo: Technische Universität Darmstadt.
- Huawei. (2016). Smart Transportation. China.
- Hyman, D. N. (1993). *Public Finance, A Contemporary Application of Theory to Policy*, Fourth Edition, United States of America: The Dryden Press.
- Ilıcalı, M., Toprak, T., Özen, H., Tapkın, S., Öngel, A., Camkesen, N., Kantarcı, M. (2016). Akılcı-Güvenli Trafik için Akıllı Ulaşım Sistemleri, Erişim adresi: <http://ww4.ticaret.edu.tr/ulastirma/wp-content/uploads/sites/85/2016/05/B%C4%B0LD%C4%B0R%C4%B0-Ak%C4%B1ll%C4%B1-Ula%C5%9F%C4%B1m-Sistemleri-Uygulamalar%C4%B1n%C4%B1n-Trafik-G%C3%BCvenli%C4%9Findeki-Yeri-ve->

%C3%96nemi-%C3%9C lkemizdeki-Uygulamalar.pdf

- Intelligent Transportation System Association of Shenzhen (SZITS). (2017, 11 Kasım). Erişim adresi: <http://www.yumpu.com/en/document/view/28619420/intelligent-transportation-system-association-of-shenzhen-urba-2000>
- International Organization for Standardization (ISO). (2014). Non-economic Benefits of Standards. Shenzhen Transport Commission, China, Switzerland.
- Işıldar, S. (2017). Ülkemizde Okul Servis Araçları Faaliyetlerinde Güvenliği Artıracak Yurtdışından Örnekler. 7. *Karayolu Trafik Güvenliği Sempozyumu ve Sergisi*, 2016 - Sunulan Bildiriler, Şenol Yaprak (Ed.), 78-90.
- ITS Deutschland. (2017). Deutsche Gesellschaft für Intelligente Verkehrssysteme-ITS Deutschland e.V., 09/2017.
- İstanbul Bilişim ve Akıllı Kent Teknolojileri A.Ş. (İSBAK). (2018). A Guide to Intelligent Transportation Systems & Best Practises. *A Frost & Sullivan White Paper*.
- Japan Traffic Management Technology Association (JTMTA). (2017, 18 Ekim). Intelligent Transportation Systems, ITS Developed by Japanese Police, Erişim adresi: <http://www.tmt.or.jp/research/pdf/its-e.pdf>
- Kargı, V. ve Yüksel, C. (2010). Çevresel Dışsallıklarda Kamu Ekonomisi Çözümleri, *Maliye Dergisi*, Sayı 159, Temmuz-Aralık, 183-202.
- Khorasani, G., Tatari, A., Yadollahi, A. ve Rahimi, M. (2013). Evaluation of Intelligent Transport System in Road Safety. *International Journal of Chemical, Environmental & Biological Sciences, (IJCEBS)*, Volume: 1, Issue: 1, 110-118.
- Kirmanoglu, H. (2014). *Kamu Ekonomisi Analizi*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Klarl, T. (2013). Einführung in die Finanzwissenschaft Externe Effekte, Universität Augsburg, Sommersemester.
- Knowledge Sharing Program (KSP). (2014). 2013 Modularization of Korea's Development Experience: Establishment of Intelligent Transport Systems (ITS).
- Kumar, M., Albert, S. ve Deeter, D. (2005, April). A Summary of Rural Intelligent Transportation Systems (ITS) Benefits as Applied to ODOT Region 1, Oregon Department of Transportation Region 1.
- Lee, S. K., Kwon, H. R., Cho, H., Kim, J. ve Lee, D. (2016, June). International Case Studies of Smart Cities: Singapore, Republic of Singapore. *Discussion Paper No IDB-DP-462*, Inter-American Development Bank.
- Li, L. ve Tang, S. (2009). Intelligent Transportation Systems in China. *IEEE Intelligent Transportation Systems Magazine*, Summer.
- McKinsey&Company. (2009). China's Green Revolution, Prioritizing Technologies to Achieve Energy and Environmental Sustainability, Australia.

- Morchain, D. ve Fedrizzi, S. (2011, January). Strategising Sustainable Urban Mobility in EU Neighbour Countries. City Hall of Chisinau Municipality, European Union.
- Möller, D. P. F. ve Vakilzadian, H. (2016). Cyber-Physical Systems in Smart Transportation, *IEEE*, 776-781.
- Nilsson, M., Williander, M. ve Englund, C. (2012). Commercialisation of Intelligent Transportation Systems: The Case of Cooperative Systems, *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 48, 722-732.
- Oh, J.-S., Kwigizile, V., Sun, Z., Clark, M. L., Kurdi, A. H. ve Wiersma, M. J. (2015). Costs and Benefits of MDOT Intelligent Transportation System Deployments Final Report. Transportation Research Center for Livable Communities Western Michigan University.
- Öz, E. ve Buyrukoğlu, S. (2012). Negatif Dışsallıkların Önlenmesinde Çevresel Vergiler: Türkiye ve OECD Ülkeleri Karşılaştırması, *TİSK Akademi*, 2012/11, 84-107.
- Pojani, D. ve Stead, D. (2015). Sustainable Urban Transport in the Developing World: Beyond Megacities. *Sustainability*, 7, 7784-7805.
- Prendergast Renée (1993), Marshallian External Economies, *The Economic Journal*, Vol.: 103, No: 417, 454-458.
- PRTM Management Consultants (PRTM). (2011). The China New Energy Vehicles Program: Challenges and Oppurunities.
- Ramos, A. L., Ferreira, J. V. ve Barcelo, J. (2012). Modelling & Simulation for Intelligent Transportation Systems, *International Journal of Modeling and Optimization*, Vol. 2, No. 3, June.
- Republic of Turkey Ministry of Transport and Communications (RTMTC). (2011, October). Country Report, Transportation in Turkey.
- Rosen, H. S. (2005), *Public Finance*, 7. Edition, The United States: McGRAW-HILL International Edition.
- Saatçioğlu, C. ve Yaşarlar, Y. (2012). Kentiçi Ulaşımında Toplu Taşımacılık Sistemleri ve İstanbul Örneği, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Enstitüsü Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 3, 117-144.
- Seoul Metropolitan Government (SMG). (2014). Seoul Public Transportation.
- Shaheen, S. A. ve Finson, R. (2013). Intelligent Transportation Systems, *Reference Module in Earth Systems and Environmental Sciences*, Elsevier, 2013.
- Singh, G., Bansal, D. ve Sofat, S. (2014, January). Intelligent Transportation System for Developing Countries: A Survey. *International Journal of Applications*, Volume: 85, No: 3, 34-38.
- Sönmez, S. (1987). *Kamu Ekonomisi Teorisi*, Ankara: Teori Yayınları.

- Standing Council on Transport and Infrastructure (SCOTI). (2012). Policy Framework for Intelligent Transport Systems in Australia.
- Statistisches Bundesamt. (2013). Verkehr auf einen Blick, Statistisches Bundesamt, DeSTATIS wissen.nutzen, Wiesbaden.
- Stiglitz, J. E. (1994), *Kamu Kesimi Ekonomisi*, Ömer Faruk Batırel (Çev.), 2. Basım, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayın No: 549.
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı (UB). (2011). Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023, Ankara.
- T.C. Ulaştırma Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı (UDHB). (2014). Ulusal Akıllı Ulaşım Sistemleri Strateji Belgesi (2014-2023) ve Eki Eylem Planı (2014-2016), Ankara.
- Turner, S. W. ve Uludag, S. (2016). Intelligent Transportation as the Key Enabler of Smart Cities, *IEEE/IFIP NOMS Workshop: International Workshop on Platforms and Applications for Smart Cities (PASC)*, 1261-1264.
- United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (UNESCAP). (2016). Intelligent Transportation Systems for Sustainable Development in Asia and the Pacific, Thailand.
- Übelmesser, S. (2009/2010). Externe Effekte, LMU München, WS, Erişim adresi: www.fwi.wvl.unimuenchen.de/lehre/archiv/vorlesungen/200910_allokation/allokation_kap5.pdf
- Washimi, K., Kuramoto, M., Hayasaki, T. (2014, April). Sumimoto Electric's Approach for Intelligent Transport Systems. *SEI Technical Review*, Number: 78, 8-13.
- Yan, X., Zhang, H., Wu, C. (2012). Research and Development of Intelligent Transportation Systems, *11th International Symposium on Distributed and Applications to Business, Engineering & Science*, 19-22 October 2012, Guilin, China.

Kurumsal İletişim Bağlamında Belediyelerde Kurumsal Twitter Hesabı Kullanımı

Sadık SAYILGANOĞLU *

Öz

Sosyal medya uygulamaları, iletişimde kolaylık sağlaması, hızlı ve düşük maliyetli olması nedeniyle günümüzde belediyeler tarafından kurumsal olarak yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bununla birlikte, belediyelerin halkla iletişim kurması, talep, öneri ve eleştirilerini alarak bu bilgiler ışığında kurumsal stratejilerini belirlemesi gibi faaliyetler, bir sosyal medya uygulaması olan kurumsal Twitter hesabıyla daha aktif bir düzeye ulaştırılabilir. Bu çalışmada belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarını kullanım biçimleri belirlenerek daha etkin kullanım yöntemleri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Esenyurt Belediyesi, Küçükçekmece Belediyesi ve Bağcılar Belediyesi kurumsal Twitter hesapları üzerinde 01.02.2018-28.02.2018 tarihleri arasında içerik analizi yöntemiyle araştırma yapılmış, elde edilen sonuçlar karşılaştırılarak çözüm önerileri sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın genel sonuçlarına göre, kurumsal Twitter hesaplarında sorunları ileten, bilgi talep eden bir iletişim anlayışı öne çıkmakla birlikte, hesaplardaki üye sayısı dikkate alındığında bu iletişimin sınırlı düzeyde olduğu da görülmektedir. Ayrıca kurumsal Twitter hesaplarının, genel anlamda katılımın ilk evresinde olduğu gibi sadece bilgi aktarma faaliyeti gösteren ve doğrudan katılımı teşvik etmeyen biçimde kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kurumsal İletişim, Halkla İlişkiler, Sosyal Medya, Twitter, Belediye.

Use of Corporate Twitter Account in Municipalities in the Context of Corporate Communication

Abstract

Social media applications are widely used by municipalities today because of their ease of communication, fast and cost-effective. However, activities such as municipalities communicating with the public, taking demand, suggestions and

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, sadiksayilganoglu@hotmail.com

criticisms and determining their corporate strategies in the light of this information can be reached more actively with the corporate Twitter account, which is a social media application. In this study, the methods of using corporate Twitter accounts of municipalities were determined and more effective methods of using them were tried to be developed. For this purpose, the content analysis method was carried out on the corporate Twitter accounts of Esenyurt Municipality, Küçükçekmece Municipality and Bağcılar municipality between 01.02.2018-28.02.2018 and the results obtained were compared to the results and the solution proposals were tried to be presented. According to the general results of the study, although a communication approach that transmits problems in corporate Twitter accounts and demands information emerges, it is also observed that this communication is limited when the number of members in the accounts is taken into consideration. In addition, it has been determined that corporate Twitter accounts are used only as in the first phase of participation in general, in a way that shows information transfer activity and does not encourage direct participation.

Keywords: Corporate Communication, Public Relations, Social Media, Twitter, Municipality.

GİRİŞ

Sosyal medya kullanımı hem özel hem de kamusal alanlarda hızla yaygınlaşmaktadır. Bu yaygınlaşma, yerelde topluma en yakın konumda bulunan kamu yönetimi birimi olarak belediyeler tarafından da dikkate alınmıştır. Karar alma süreçlerine halkın katılımını sağlamak ve yapılan faaliyetleri etkin bir şekilde duyurulabilmek amacıyla belediyeler tarafından kurumsal sosyal medya kullanımının yaygınlık kazandığı görülebilmektedir (Tarhan, 2012: 77).

Sosyal medyanın insan hayatının önemli bir parçası haline geldiği günümüzde, yerel yönetimlerin halkla ilişkiler ve iletişim anlayışı da önemli ölçüde değişim göstermektedir. Belediyelerin toplumla olan iletişimlerini kurumsal sosyal medya hesapları üzerinden halkla iletişim kurması, bu şekilde faaliyetlerini halka duyurması dikkate alındığında bu kurumsal hesaplardan paylaşılan mesajların içeriğinin ele alınarak incelenmesi de önem kazanmaktadır. Yerel yönetimlerin kurumsal Twitter hesabına sahip olmaları halkla etkileşimin ilk adımı olarak değerlendirilebilir. Bu ilk adımdan sonra toplum için belediyeler rahatlıkla ulaşabilecekleri, taleplerini iletebilecekleri ve direkt olarak iletişim kurabilecekleri bir yapıya dönüşecek, bu da belediyelerin hizmet kalitesinin artmasını sağlayacak bir faktör olacaktır. Sosyal medya uygulamalarının önemi, özellik ve sonuçları hakkında ilginin gün geçtikçe artmasının yanı sıra, literatür taraması, bu konuda yapılan çalışmaların yetersiz kaldığını göstermektedir. Sosyal medya araçlarının kullanımı yerel yönetimler açısından kurumsal iletişim ve halkla ilişkiler noktasında önem arz etmektedir. Bu konuda yapılacak olan çalışmalar, kurumsal sosyal medya kullanımının önemi, özellik

ve sonuçları hakkında bilgi sağlayacağından akademik bir değer taşımaktadır. Belediyelerin görev, sorumluluk ve çalışma alanları bakımından halka en yakın kurumsal yapılardan biri olması dikkate alınarak, belediyelerin günlük sosyal medya kullanımları, Kurumsal Twitter hesapları kullanım düzeyleri çalışma kapsamında incelenmektedir. Belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarını hangi amaçlar doğrultusunda kullandıkları ve kullanım biçimleri belirlenmeye çalışılmaktadır. Bu kapsamda konu içerik analizi yöntemiyle analiz edilerek, iki bölüm halinde ele alınacaktır. İlk bölümde belediyelerin kurumsal sosyal medya kullanımları, kurumsal Twitter hesapları özelinde ele alınarak, kurumsal iletişim ve halkla ilişkiler bağlamında genel bir literatür çalışması sunulmaya çalışılmaktadır. Bu bağlamda tanımı, özellikleri, kullanımı ve bu kullanımın doğası, türleri ayrıca iletişim alanının sosyal medyadan nasıl etkilendiği üzerinde durulmaktadır. İkinci bölüm ise araştırma kısmından oluşmaktadır. Bu bölümde İstanbul'da yer alan nüfus yoğunluğu en fazla ilk üç belediyesi olan Esenyurt Belediyesi, Küçükçekmece Belediyesi ve Bağcılar Belediyesi'nin sosyal medya uygulamalarını kullanım şekilleri ve düzeyleri, kurumsal Twitter hesapları üzerinden analiz edilmektedir. Çalışma kapsamında, Belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarını kullanımları 01 Şubat 2018 ile 28 Şubat 2018 tarihleri arasında bir aylık periyotta yapılan paylaşımlar çerçevesinde detaylı olarak izlenmiş ve değerlendirilmiştir.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşmenin etkisini artırdığı günümüzde sosyal medyanın gelişimine paralel olarak halkla ilişkiler ve iletişim alanlarında da küreselleşmenin etkisi net bir şekilde görülmektedir. Kurumların halkla ilişkilerden sorumlu birimleri sosyal medyadaki bu değişim ve dönüşüme ayak uydurmak için daha hızlı ve aktif davranmalı ve sosyal medya uygulamalarını kullanırken çift yönlü iletişimi dikkate alarak diyalojik bir yaklaşımla, daha interaktif ve sosyal sorumluluk anlayışı ile hareket etmeleri gerekmektedir. Bu açıdan bakıldığında örgütler, sosyal medya uygulamalarını kullanırken genellikle topluma mesajlarını tek yönlü olarak iletmektedirler. Ancak, sosyal medya uygulamaları, kurumsal karar alma mekanizmaları içerisinde karar alma süreçlerini etkileyen, katılımcı yönetim anlayışını geliştiren, toplum ile kurum arasında bilgi akışını ve etkileşimi sağlayan stratejik bir araç niteliğindedir (Şimşek, 2016: 831).

Siyasal iletişimin kişilerarası boyutunun dışında, dijital iletişim teknolojileri de siyasal iletişim sürecinde kullanılan iletişim araçları arasındaki payını her geçen gün arttırmaktadır. Dijital iletişim teknolojileri içerdiği yeniliklerle siyasal iletişim sürecinde aktörlere geleneksel medyadan farklı olanaklar sunmakta, bu anlamda yeni medya olarak kendine dair beklentileri de arttırmaktadır (Çetin, 2015: 90).

Sosyal medya uygulamalarını içinde barındıran dijital iletişim teknolojileri, topluma kazandırdığı yenilikler ile siyasal iletişim süreci içerisinde siyasal aktörlere yeni imkanlar sunmaktadır. Bu imkanlar iletişimin devamlılığı noktasında geleceğe dönük yeni stratejiler geliştirilmesini de teşvik etmektedir. Bu durum da doğal olarak dijital medya teknolojilerinden beklentilerin artmasına neden olmaktadır (Yılmaz, 2008: 123).

Sosyal medya uygulamaları yakın tarihimizde ortaya çıkmış oldukça yeni iletişim araçlarındandır. Bu sebeple konuyla alakalı araştırma yapılması ve bilgi birikiminin artması, bu uygulamaların özellikleri ve sonuçları bakımından önem arz etmektedir. Bilimsel bir yöntem ve çalışmayla bu konu üzerinde araştırma yapılarak, sonuçlarının ortaya konulması akademik bir değer taşımaktadır. Bu tarz bir ilgi üzerine 2016 yılında yapılmış olan bir çalışmada, görevleri ve sorumlulukları icabı halkla sürekli yakın iletişim içerisinde olan ve bu iletişimi sosyal medya uygulamaları üzerinden gerçekleştiren büyükşehir belediye başkanlarının kişisel sosyal medya hesaplarını kullanım düzeyleri günlük olarak ele alınmak suretiyle değerlendirilmiştir. İçerik analizi yöntemiyle incelenen kurumsal Twitter hesaplarının hangi amaçlara yönelik olarak ve hangi düzeyde kullanıldığı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan çalışma sonucunda ise büyükşehir belediye başkanları içerisinde Melih Gökçek'in kişisel sosyal medya hesaplarını, özellikle Twitter hesabını en etkin kullanan başkan olduğu ortaya çıkmış, bunun yanı sıra, başkanların Twitter ve diğer sosyal medya hesaplarını genel olarak çalışmalarını, kurumsal etkinliklerini takipçilerine duyurma amaçlı kullandıkları sonucuna varılmıştır (Arslan, 2016: 1374).

Her ne kadar çift yönlü etkin iletişim düzeyine ulaşılmamış olsa da, çoğu yerel yönetimin sosyal medya araçlarını kullandığı bilinmektedir. Şeffaflığı arttırmak, sosyal medya yoluyla iletişim kurmayı teşvik etmek açısından bu önemli ancak, genel olarak kurumsal iletişim ve e-katılım hala gelişme aşamasındadır (Bonson vd., 2012: 123).

İletişim oluşturma bağlamında, sosyal medyanın, e-katılımı teşvik etmek için ümit vaat edici bir araç olarak değerlendirilmesine rağmen, e-katılımın faydalarının henüz, mevcut zorluklar nedeniyle tam olarak gerçekleşmediğini göstermektedir (Gibby vd., 2014: 2). Belediyelerin, sosyal medya adaptasyonunun, katılımcılık anlayışından daha çok internet siteleri aracılığıyla geleneksel hizmetlerine aracılık ettiğini görmek mümkündür (Lidén ve Larsson, 2016: 339).

Sosyal medya kullanımına, bu konuda yapılan çalışmalar çerçevesinde bakıldığında, siyasal iletişim için internet kanalının kullanımının artmasının, politikayı etkilemek için diğer kanallarla erişime sahip sivil toplum organizasyonlarının elini kuvvetlendirdiği sonucunu ortaya koymaktadır. Dijital politikalar, yeterli kaynakları harekete geçirebildikleri sürece, yeni aktörleri ve belki de politik tartışmalarda yeni sesleri ortaya çıkarmaya da yardımcı olabilir. (Scaramuzzino ve Scaramuzzino, 2017, 46). Sosyal medya, halkın katılım stratejisiyle bütünleştirilmeli, bu da daha sonra genel bir kamu yönetimi stratejisine dönüştürülmelidir (Agostino, 2013: 234).

Geseule, Metallo ve Longobardi 287 İtalyan ve İspanyol belediyesinin bilgi yayınlama konusundaki tutumunu web sitesi üzerinden inceleyerek dijital iletişimin temel etmenlerini belirlemek için, analiz etmiştir. Bulgular; Belediyelerin internet görünürlüğü, zenginlik ve çevresel faktörlerin dijital iletişimin düzeyini belirlemede önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Geseule vd., 2017: 1).

Özellikle yerel yönetimlerde sosyal medyanın kamu sektöründe yarattığı etkiyi anlamak

için yeterli çalışma mevcut değildir. Sosyal medya yerel yönetime önemli faydalar ve fırsatlar sunsa da, sosyal medyanın etkisi ile ilgili araştırmalar yetersiz kalmaktadır. Bu boşluğu gidermek için, yapılan bir araştırmada, Dang-Xuan ve arkadaşları yerel yönetimlerde sosyal medya etkisinin belirleyicilerinin bir modelini öne sürmektedirler. Model, sosyal medya kullanan 173 Avustralya yerel yönetim örgütü ile yapılan bir anketle toplanan verilerle test edilmiştir. Araştırma sonucu; algılanan faydalar, algılanan güvenlik riskleri, uyumluluk ve formülizasyonun derecesini içeren faktörlerin, yerel yönetimlerde sosyal medya etkisinin belirleyici unsurları olduğunu göstermektedir. Ayrıca, Twitter uygulaması üzerinden seçim dönemleri boyunca, etkili hesap özellikleri ve iletişim davranışları geliştirerek, bu uygulamanın politik iletişim amacıyla kullanılmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Dang-Xuan, vd., 2013: 795).

Belediyeler sosyal medya teknolojilerini genellikle tanıtım, halkla ilişkiler ve olumlu kurumsal imaj oluşturma amaçlı kullanmaktadır (Bennett ve Manoharan, 2017: 325). Ayrıca Twitter diğer sosyal medya uygulamaları ile karşılaştırıldığında daha çok sürekli diyalog için kullanıldığı görülmektedir (Enli ve Skogerbo, 2013: 757).

Sosyal medya uygulamalarının, halkla ilişkiler alanında ilişki yönetiminin bir unsuru olarak kabul edilen ve çift yönlü iletişim modeli ile ilişkilendirilen diyalojik iletişim kuramı temelinde değerlendirilmesi ayrıca önem arz etmektedir. 2013 yılında yapılan araştırma kapsamında, Ankara Büyükşehir Belediyesine ait kurumsal sosyal medya uygulamaları diyalojik kuram ilkelerine uygunluğu bakımından içerik analizi yöntemiyle ele alınmış, Belediyenin kurumsal Twitter uygulaması diyalojik kriterler başlığı altında incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda; Belediyenin kurumsal sosyal medya uygulamaları iletişimin diyalojik ilkelerine uygunluk düzeyi bakımından yeterli bulunmasa da kurumsal Twitter hesabı, diğer kurumsal sosyal medya uygulamaları içerisinde, iletişim açısından en başarılı uygulama olduğu değerlendirilmiştir (Yağmurlu, 2013: 95). Sosyal medya, yerel yönetimlere vatandaşlarla ilişki kurabilmek için çeşitli fırsatlar sunmaktadır (Omar vd., 2014: 666). Sosyal medya bir monolitik grup değildir ve karmaşık etkileşimlere görev ve örgütsel bağlamda daha fazla araştırma yapılmasını gerektirir (Oliveira ve Welch, 2013: 397).

Sosyal medyanın açıklığı ve şeffaflığı arttırmak, kamuoyunda daha iyi bir fikir sahibi olmak, e-katılım kavramını teşvik etmek, vatandaşlara mesajları iletme ve düşük maliyetle birçok kullanıcıya ulaşmak için kullanabilecek uygun araçlar olduğu görülmektedir (Alasem, 2015: 67).

Sosyal ağlar, yerel yönetimlerin vatandaşlarla iletişim kurma biçimlerini değiştirerek karar alma süreçlerine katılmalarını teşvik etmektedir. Avrupalı yerel yönetimler kendi vatandaşlarıyla ilişkilerini kurmak ve geliştirmek için Twitter hesapları üzerinden diyaloga girme stratejileri geliştirmekte ve daha sonra bunları uygulamaya geçirmektedir. Ancak yerel yönetimler paydaşlarla çevrimiçi ilişkiler kurarken iletişimsel prensiplerin kullanılmasıyla elde edilen faydalardan çoğunlukla haberdar değildir. Bu nedenle, yerel yönetimlerin vatandaşlarla diyaloga dayalı iletişimi güçlendirmek için kurumsal Twitter

hesaplarını daha etkin kullanmaları gerekmektedir (Martín vd., 2015: 421).

Gerek bireysel gerekse kurumsal olarak mesaj göndermeye imkan sağlayan Twitter, teknik açıdan, tweet, retweet, replies ve hashtags bileşenlerden oluşan Twitter, hem toplumu bir takım faaliyetlerle ilgili bilgilendirme de bir araç olarak kullanılabilir hem de halkın talep, öneri, soru, şikayet ve eleştirilerinin öğrenilerek çözüm üretilmesine ve üretilen çözümün toplumla paylaşılmasına imkan sağlayabilir (Tarhan, 2012: 82).

Twitter vatandaşlarla daha yakın bir ilişki kurabilmeyi sağlamakta ve buna ortam oluşturmaktadır (Graham, vd., 2013: 692). Bunun yanı sıra bir dijital iletişim aracı olarak Twitter, iletileri daha yüksek mekansal ve zamansal çözünürlükte, daha hızlı ve daha düşük maliyetle sunabilmektedir (Sánchez vd., 2017: 829).

Twitter platformu üzerinde vatandaşı ilgilendiren bir hususta insanlar düşüncelerini ifade edebilir ve aynı sanal ortamda buluşabilir. Yeni medya teknolojisinin sunduğu etkileşimsel özellik, toplumun karşılıklı etkileşimine zemin hazırlayarak bu platformları kamusal bir ortama dönüştürebilir (Çetin, 2015: 94).

Japonya'da meydana gelen deprem felaketinde Tsukuba yerel yönetimi halkla iletişim sağlamak için, Twitter uygulamasını etkin bir şekilde kullanmıştır. Twitter platformu, felaket süresi boyunca Tsukuba yerel yönetimi tarafından topluma haber aktarması açısından önemli rol oynamıştır (Kaigo, 2012: 19). Bu durum sosyal medyanın yerel yönetimler açısından önemini göstermektedir.

2012 yılında Türkiye'de dokuz büyükşehir belediyesi'ne ait kurumsal Twitter hesabı üzerinde yapılan araştırma kapsamında 3302 tweet içerik analizi yöntemiyle ele alınmış, araştırma sonucunda; değerlendirmeye alınan büyükşehir belediyelerinin kurumsal Twitter hesaplarından gönderilen mesajların daha çok kurumsal faaliyetler, altyapı çalışmaları, sosyal ve kültürel etkinlikler ile alakalı olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, yapılan araştırma sonucunda, değerlendirmeye tabi olan dokuz büyükşehir belediyesinin kurumsal twitter hesaplarını toplumu bilgilendirme ve duyuru amacıyla kullandıkları görülmüştür (Tarhan, 2012: 76).

Türkiye'de 22 belediyeye ait kurumsal Twitter hesabı üzerinde yapılan bir araştırma kapsamında içerik analizi yöntemi ile incelenme yapılmış, araştırma sonucuna göre, Twitter hesaplarında problemleri ileten ve bilgi talep eden bir etkileşimin ön plana çıktığı görülmüştür. Bunun yanı sıra, Twitter hesaplarındaki takipçi sayıları dikkate alındığında etkileşim düzeyinin sınırlı olduğu tespit edilmiş olup, Twitter hesaplarının daha çok bilgi aktarmak amacıyla kullanıldığı sonucuna varılmıştır (Memiş, 2015: 209).

Yapılan bir tez çalışması kapsamında Konya merkez ilçe belediyeleri kurumsal sosyal medya hesapları ele alınarak, bu belediyelerin sosyal medya platformlarını kullanım biçimleri, hangi halkla ilişkiler modeli çerçevesinde faydalandıkları içerik analizi yöntemiyle incelenerek belirlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonucunda; belediyelerin

sosyal medya uygulamalarını tanıma ve tanıtma amaçlı olarak kullandıkları, ancak, halkla ilişkiler açısından bakıldığında ise her iki yönden de yetersiz olduğu görülmüştür. Belediyelerin, kurumsal Twitter hesaplarını, çoğunlukla toplumu bilgilendirme biçiminde tek yönlü olarak kullandıkları belirlenmiştir (Şenyurt, 2015: 44).

Mehmet Zahid Sobacı ve Naci Karkin tarafından 2013 yılında yapılan bir çalışmada, Türkiye'deki belediye başkanlarının Twitter uygulamasını kullanım biçimleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiş ve Twitter'ın özellikle kendini tanıtma, politik pazarlama, faaliyetler hakkında bilgi paylaşma ve kişisel mesajlar gönderme ve benzeri kullanım şekillerinin benimsendiği sonucuna varılmıştır (Sobacı ve Karkin, 2013: 417).

Çalışma kapsamında yapılan literatür taraması neticesinde elde edilen bilgiler, kurumsal sosyal medya hesapları kullanım ve etkileşim düzeylerinin belirlenmesi noktasında, başta kurumsal Twitter hesabı olmak üzere kurumsal sosyal medya hesaplarının, halkla ilişkiler ve iletişim bağlamında araştırılmasının önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.

2. ARAŞTIRMA

Çalışmada, İstanbul'un nüfus yoğunluğu en fazla üç ilçe belediyesi olan Esenyurt Belediyesi, Küçükçekmece Belediyesi ve Bağcılar Belediyesi'ne ait kurumsal Twitter hesapları içerik analizi yöntemi ile ele alınarak incelenmiştir. İçerik analizi ile 01.02.2018 – 28.02.2018 tarihleri arasında belediyelerin kurumsal Twitter hesapları üzerinden yapılan paylaşımlar mesaj içeriği, aldıkları beğeni, retweet ve yorum sayıları tespit edilmiş, yorumlar olumlu, olumsuz ve nötr olması bakımından ele alınmış, bu kapsamda toplam 289 tweet incelenmiştir. Araştırma da elde edilen veriler, sosyal bilimler için istatistik programı olan SPSS programında analiz edilerek grafikler oluşturulmuştur. Daha sonra bu grafiklerden ortaya çıkan sonuçlar, sorular ve varsayımlar çerçevesinde değerlendirilmiştir. Yazınsal ve görsel içeriklerin çözümlenmesinde yaygın olarak içerik çözümlemesi tekniğinin kullanılıyor olması, belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarında birden fazla kategori bulunması ve iletilerin farklı yönleriyle incelenmesi, bu çalışmanın içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesini gerekli kılmıştır.

Bu çalışmanın temel amacı, üç ilçe belediyesine ait kurumsal Twitter hesaplarının kullanım şekilleri ve kullanım düzeylerinin, halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim bağlamında belirlenmesi üzerinedir. Bu bağlamda, elde edilen bulgular ışığında belediyelere kurumsal Twitter hesaplarını daha etkin ve verimli kullanmalarını sağlayacak tavsiyelerde bulunmak ve fikirler sunmak, ayrıca bu alanda daha sonra yapılacak çalışmalara ışık tutacak bilgilerin ortaya konması da amaçlanmaktadır.

Araştırmanın sınırlılıkları bakımından, İstanbul'da nüfus yoğunluğu en fazla üç ilçe belediyesi olan Esenyurt Belediyesi, Küçükçekmece Belediyesi ve Bağcılar Belediyesi çalışma kapsamında üzerinde incelemede bulunulan temel sınırlılık olup, bu belediyelerin kurumsal sosyal medya uygulamalarından kurumsal Twitter hesaplarından yapılan bir aylık paylaşımlar ve bu uygulama içerisinde bulunan diğer öğeler üzerinden incelenmesi,

çalışmanın evrenini belirleyen sınırlılıklardandır.

2.1. Literatür Taraması Kapsamında Oluşturulan Araştırma Soruları.

S1 : Belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını halkla ilişkiler ve iletişim bağlamında etkin olarak kullanılmaktadır?

S2 : Belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını daha çok hangi amaçlarla kullanmaktadır?

S3: Belediyeler arasında kurumsal Twitter hesaplarını kullanma düzeyi ve şekli bakımından farklılıklar var mıdır?

S4 : Belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını vatandaşların yönetime katılımını sağlayacak şekilde diyalojik bir yaklaşımla kullanılmaktadır?

S5 : Belediyelerin kurumsal Twitter hesapları vatandaşlarla etkin iletişim sağlayarak karar alma süreçlerine katılımı teşvik edebilmektedir?

2.2. Araştırma Soruları Kapsamında Oluşturulan Araştırma Hipotezleri.

H1: Belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını daha çok gerçekleştirdikleri kurumsal çalışmalar hakkında kamuyu bilgilendirme amacı ile kullanılmaktadır.

H2: Belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını vatandaşların yönetime katılımını sağlayacak biçim olan diyalojik yaklaşımla kullanılmaktadır.

H3: Kurumsal Twitter hesapları kullanım düzeyi ve kullanım şekli bakımından Belediyeler arasında farklılıklar bulunmaktadır.

H4: Belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını halkla ilişkiler ve kurumsal iletişim bağlamında etkin bir şekilde kullanılmaktadır.

H5: Belediyelerin kurumsal Twitter hesapları vatandaşlarla iletişim kurma biçimini değiştirerek karar alma süreçlerine katılımı teşvik etmektedir.

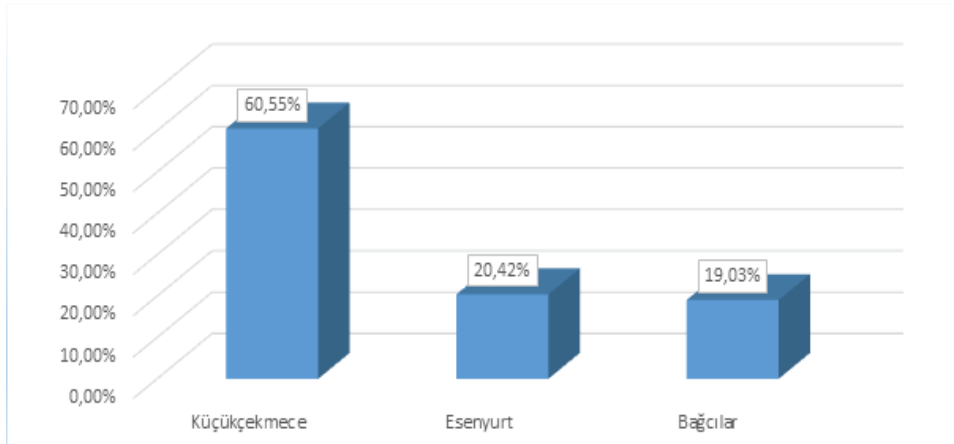
H6: Belediyelerin kurumsal Twitter hesapları üzerinden çok paylaşımda bulunmak, hesap takipçi sayısının artmasına neden olmaktadır.

Tablo 1: Belediyelerin Twitter Hesap Adı, Gönderi ve Takipçi Sayıları.

Sıra	Adı	Hesap Adı	Tweet Sayıları	Takipçi Sayıları
1	Esenyurt Belediyesi	https://twitter.com/EsenyurtBLDYS	59	79200
2	Küçükçekmece Belediyesi	https://twitter.com/Kucukcekmece	175	17200
3	Bağcılar Belediyesi	https://twitter.com/BagcilarBld	55	27200

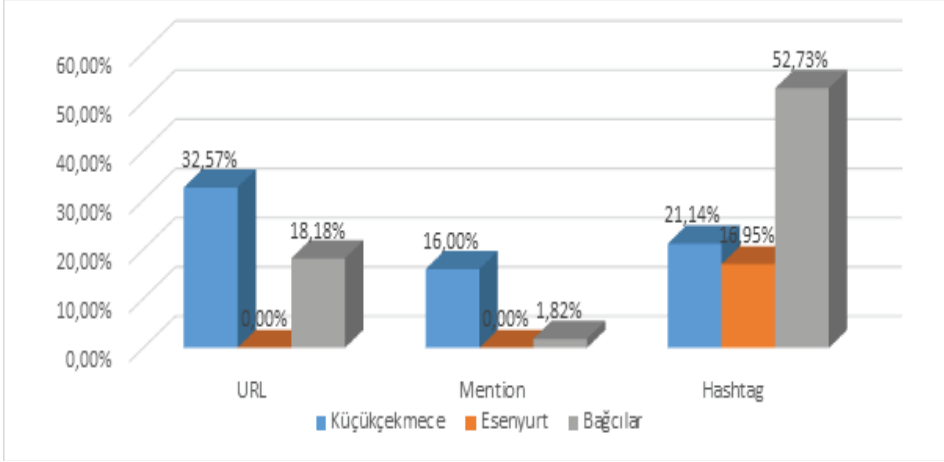
Örnekte 1 Şubat 2018 – 28 Şubat 2018 tarihleri arasında üç ilçe belediyesi kurumsal Twitter hesaplarından toplam 289 tweet paylaşmışlardır. Paylaştıkları toplam tweet sayıları ve toplam takipçi sayıları incelendiğinde (Tablo 1) en çok Küçükçekmece Belediyesi 175 adet gönderi paylaşmıştır. İkinci olarak Esenyurt Belediyesi 59 adet gönderi paylaşmış ve az bir farkla Bağcılar Belediyesi 55 adet gönderi paylaşımıyla Esenyurt Belediyesini takip etmiştir. 1 Mart 2018 tarihinde tespit edilen takipçi sayılarına göre, Esenyurt Belediyesi 79200 takipçi sayısı ile birinci sırada yer almış, O'nu 27200 takipçi sayısı ile Bağcılar Belediyesi takip etmiş, Küçükçekmece Belediyesi ise 17200 takipçi sayısı ile son sırada yer almıştır. En çok paylaşımında bulunan Küçükçekmece Belediyesinin en az takipçi sayısına sahip olduğu dikkate alındığında, çok sayıda paylaşımında bulunmanın takipçi sayısını artırmadığı ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlara göre, belediyelerin kurumsal sosyal medya hesabı kullanımlarında, halkla ilişkiler bağlamında stratejik iletişime yönelmeleri ve bunu kalıcı hale getirmeleri gerektiği ifade edilebilir. Kurumların, iletişim anlayışlarını çağın koşullarına uygun biçimde belirlemeleri, bu alanda başarılı olabilmeleri için önem arz etmektedir.

Şekil 1: Paylaşımların Belediyelere Göre Yüzdese Dağılımı.

Örneklem kapsamındaki süreç içerisinde belediyelerin toplam paylaşım oranlarının yüzdesel dağılımına bakıldığında (Şekil 1) Küçükçekmece Belediyesi %60,55 (175) oranla ilk sırada, Esenyurt Belediyesi %20,42 (59) oranla ikinci ve Bağcılar Belediyesi %19,03 (55)'lük paylaşım oranıyla üçüncü sırada yer almıştır. Bu oranlar, belediyelerin kurumsal Twitter hesapları kullanım düzeylerinin farklı olduğunu göstermektedir.

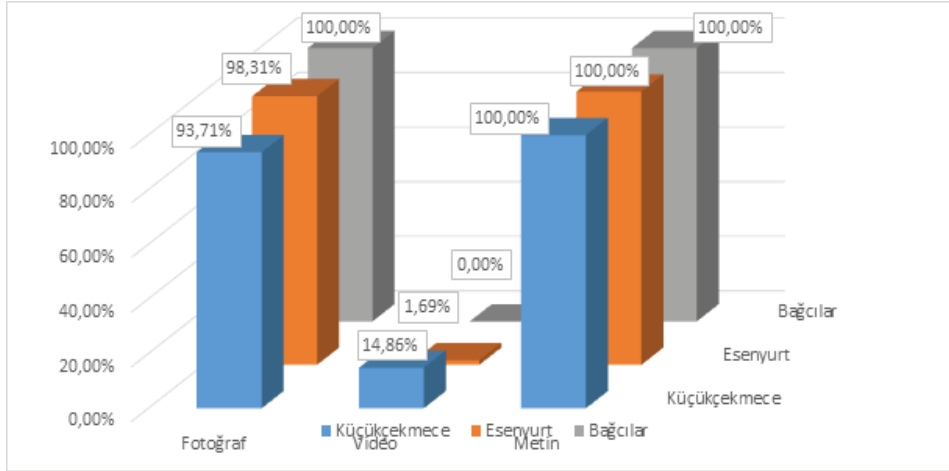
Şekil 2: Belediyelerin URL, Mention ve Hashtag Gönderi Oranları.

Belediyelerin URL, Mention ve Hashtag pratikleri incelendiğinde (Şekil 2) Kurumsal Twitter hesabı takipçilerini paylaşmış oldukları internet sitelerine yönlendirmek amacıyla URL paylaşımında bulunduğu gözlemlenmiştir. Twitter'da 140 karakter sınırlaması bulunması nedeniyle kullanıcılar bu özelliği tercih etmektedirler. Belediyelerin paylaşımlarına URL içeriği açısından baktığımızda, Küçükçekmece Belediyesi %32,57 (57) oranla birinci, Bağcılar Belediyesi %18,18 (10) oranla ikinci sırada yer almış ve Esenyurt Belediyesi paylaşımlarında URL kullanmamışlardır. Belediyelerin paylaşımlarını Mention içeriği açısından ele aldığımızda Küçükçekmece Belediyesi %16,00 (28) oranla URL paylaşımında olduğu gibi açık ara birinci sırada yer almış, sonrasında Bağcılar Belediyesi %1,82 (1) oranda kalırken Esenyurt Belediyesi paylaşımlarında Mention kullanmamışlardır. Hashtag içeriği bakımından değerlendirdiğimizde ise Bağcılar Belediyesi %52,73 (29) oranla ilk sırada yer alırken, Küçükçekmece Belediyesi %21,14 (37) oranla onu takip etmiş ve Esenyurt Belediyesi %16,95 (10) oranla son sırada yer almıştır. Bu veriler ışığında değerlendirdiğimizde Küçükçekmece Belediyesi bu teknik özellikleri en fazla kullanan belediye olurken, onu üç teknik özelliği de çok düşük oranda kullanan Bağcılar Belediyesi takip etmiş, Esenyurt Belediyesi ise iki özelliği hiç kullanmazken sadece Hashtag özelliğini çok düşük bir oranla kullanmıştır. Etkileşim düzeyini artırma açısından Mention uygulaması önemli görülmektedir. Mevcut verilere göre, belediyelerin bu uygulamadan çok fazla istifade etmedikleri, toplumla etkin iletişim kurmadıkları ve toplumun yönetime katılımını sağlayacak şekilde diyalojik bir yaklaşım sergilemedikleri

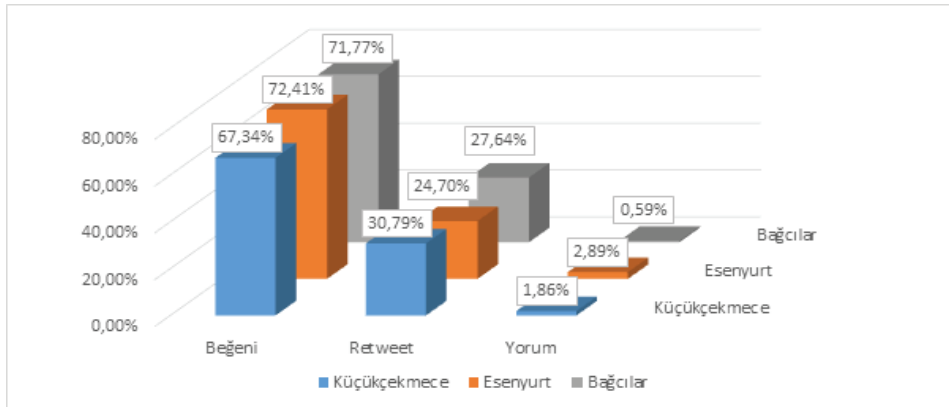
ortaya çıkmıştır.

Şekil 3: Belediyelerin Fotoğraf, Video ve Metin Gönderi Oranları.

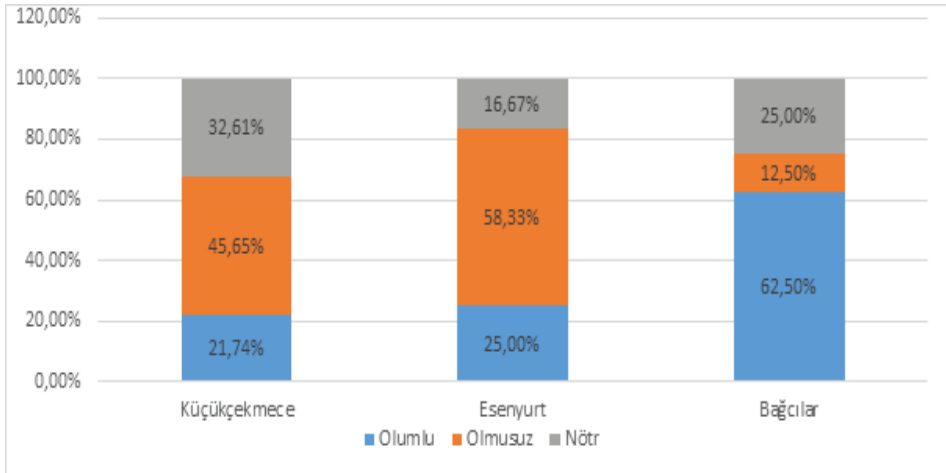
Belediyeler, yapmış oldukları paylaşımların (Şekil 3) tamamında metin kullanmışlardır. Ayrıca paylaşımlarının tamamına yakınında fotoğraf kullanmış oldukları da grafikte görülmektedir. Video paylaşımı yönünden ise belediyeler çok fazla yoğunluk göstermemiş, genel olarak video paylaşım düzeyleri üç belediyede de düşük oranda kalmıştır. Belediyeler mesajlarını topluma iletirken en fazla düz gönderi ve fotoğraf yoluyla bu mesajları aktarmaya çalışmışlardır. Her ne kadar belediyeler arasında kurumsal Twitter hesapları kullanım düzeyi ve kullanım şekli bakımından bazı farklılıklar bulunsa da, genel olarak benzer özellikler taşıdıkları görülmektedir.

Şekil 4: Belediyelerin Almış Oldukları Beğeni, Retweet ve Yorum Oranları.

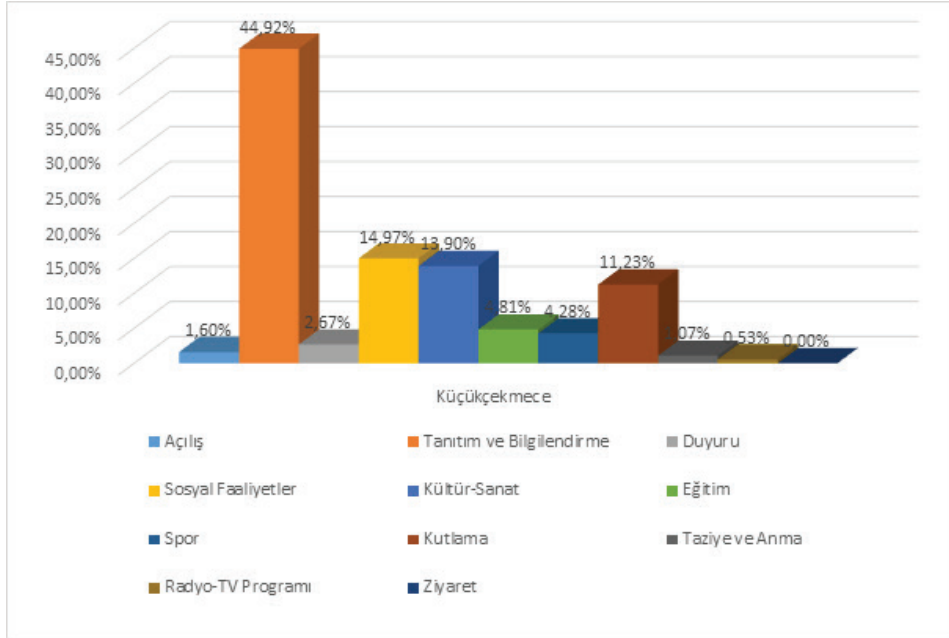
Yapılan paylaşımların etkileşim ve geri dönüşüm açısından sonuçlarını daha net bir şekilde görebilmemizi sağlayacak Beğeni, Retweet ve Yorum içeriği yönünden değerlendirdiğimizde (Şekil 4) Esenyurt belediyesi %72,41 beğeni oranıyla ilk sırada yer alırken, retweet olarak Küçükçekmece belediyesi %30,79'la en yüksek orana sahip olmuş ve yorum bakımından ise yine Esenyurt belediyesi %2,89'luk oranla ilk sırada yer almıştır. Her ne kadar belediyelerin paylaşımlarına aldıkları Beğeni oranları yüksek olsa da, Retweet, özellikle de Yorum oranlarının son derece düşük olması, tek yönlü bir iletişim anlayışının hakim olduğunu göstermektedir. Bu nedenle belediyelerin toplumla etkileşim kurmada zayıf kaldığı, çift yönlü iletişim açısından iyi bir noktada bulunmadığı ve karar alma süreçlerine toplumun katılımını sağlayacak ve teşvik edecek bir yaklaşım ortaya koyamadıkları söylenebilir.

Şekil 5: Belediyelerin almış oldukları yorumların Olumlu, Olumsuz ve Nötr oranları.

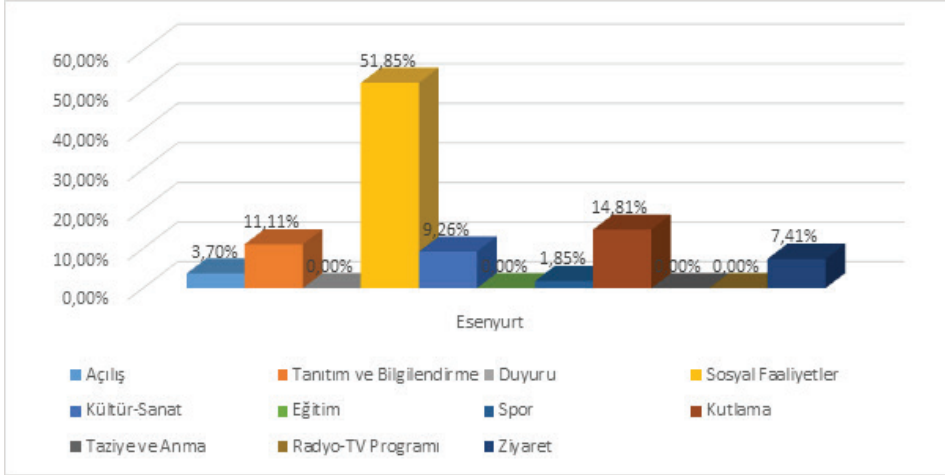
Belediyelerin paylaşımlarına yapılan yorumları içerik yönünden (Şekil 5) olumlu, olumsuz ve nötr olarak analiz edecek olursak, en düşük yorum oranına sahip Bağcılar Belediyesi %62,50 olumlu oranıyla ilk sırada yer alırken, Esenyurt Belediyesi %25,00, Küçükçekmece Belediyesi %21,74'lük oranlarda olumlu yorum almışlardır. Paylaşımlara yapılan olumsuz ve nötr yorumlar Bağcılar Belediyesi dışında, diğer iki belediye için, yapılan olumlu yorumlardan daha fazla orana sahiptir. Paylaşımlara alınan yorumlarda Bağcılar Belediyesinin düşük oranda kalması, Küçükçekmece ve Esenyurt Belediyesinin ise olumsuz ve nötr oranlarının olumlu oranından daha fazla olması dikkate alındığında, kurumsal Twitter hesaplarının, toplumun düşünce, ihtiyaç, talep ve önerilerinin etkin bir biçimde alınarak değerlendirildiği bir platform olma düzeyine henüz ulaşmadığı, ayrıca vatandaşın katılımını sağlayacak şekilde kullanılmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra elde edilen bu veriler çerçevesinde, belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarını kullanım amaçları ve yaklaşımlarının, sonuçlara etkisi bakımından belirleyici rol oynadığı görülmektedir.

Şekil 6: Küçükçekmece Belediyesinin Paylaşımlarının, Konulara Göre Dağılımı

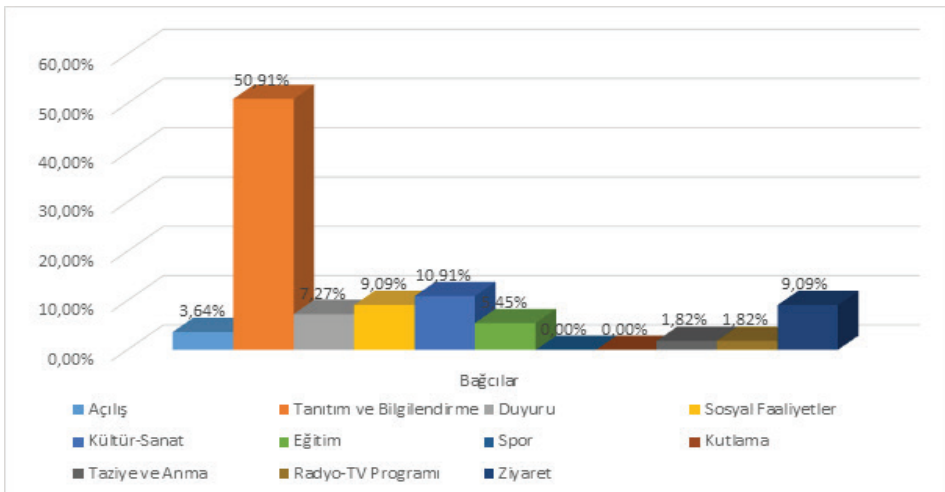
Küçükçekmece Belediyesinin paylaşımlarının konulara göre dağılımına baktığımızda (Şekil 6) % 44,92 oranında Tanıtım ve Bilgilendirme konusunda paylaşımda bulunduğu, diğer konularda ise paylaşımların bu oranın çok altında olduğu görülmektedir. Paylaşımların konulara göre dağılımının bir noktada yoğunlaşması ve belirli konularda ağırlık kazanması, bu uygulamanın belediyeler tarafından çok yönlü bir iletişim anlayışıyla kullanılmadığını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca, kurum ile halk arasında sağlanması gereken etkin iletişim imkanını da zayıflatmaktadır. Bu açıdan değerlendirdiğimizde kurumsal Twitter hesabının kullanım biçiminin, toplumla etkileşim düzeyini artırmaktan ziyade, toplumu yapılan çalışmalardan haberdar etme yaklaşımına sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu da belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını daha çok, gerçekleştirdikleri kurumsal çalışmalar hakkında kamuyu bilgilendirme amacı ile kullanmaktadır varsayımımızı desteklemektedir.

Şekil 7: Esenyurt Belediyesinin Paylaşımlarının, Konulara Göre Dağılımı.

Esenyurt Belediyesinin kurumsal Twitter hesabı paylaşımları konularına göre (Şekil7) dağılımına bakıldığında sosyal faaliyetler içeriğinin %51,85'le en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Yapılan paylaşımların konulara göre dağılımı noktasında, belediyeler arasında kurumsal Twitter hesabını kullanım biçimi ve yaklaşım olarak farklılıklar bulunmaktadır. Ancak, Tweet sayısının azlığı, Mention kullanmamış olması, Retweet ve Yorum oranlarının düşük seviyede bulunması, Esenyurt Belediyesinin kurumsal Twitter platformunu etkin bir iletişim aracı olarak kullanmadığını bize göstermektedir.

Şekil 8: Bağcılar Belediyesinin Paylaşımlarının, Konulara Göre Dağılımı.

Bağcılar Belediyesinin kurumsal Twitter hesabı paylaşımlarının konulara göre (Şekil 8) dağılımı, yine %50,91 oranda en yüksek Tanıtım ve Bilgilendirme konusunda yapılmıştır. Yukarıda ifade edilen Küçükçekmece Belediyesi paylaşım oranlarının benzerleri burada da görülebilmektedir. Üç belediyenin kurumsal Twitter hesaplarında, faaliyet bilgilerini topluma ulaştırma amaçlı tek yönlü iletişim anlayışının hakim olduğu bir durum karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

Belediye halkla ilişkiler birimlerinde geleneksel iletişim uygulamalarının yerini online iletişim araçları, kurumsal sosyal medya uygulamaları almıştır. Online iletişim ve halkla ilişkiler çerçevesinde değerlendirildiğinde bu uygulamalar, belediyelerin geleneksel iletişim uygulamalarına göre, daha hızlı ve daha ucuz halkla iletişim imkanı sunmaktadır. Kurumsal Twitter hesapları, kurumsal sosyal medya uygulamalarından bir tanesidir. Toplumun günümüzde sosyal medyayı kullanım oranı ve kullanma yoğunluğu arttıkça, kurumsal iletişim stratejilerinin de bu platformlar üzerinden geliştirilmesini gerekli kılmaktadır. Araştırma kapsamı dahilinde bulunan belediyelerin kurumsal Twitter hesapları incelemesinin genel sonuçlarına bakıldığında, paylaşılan iletiler, içerik olarak birbirinden farklı konularda yoğunlaşmakta olup, bu da belediyelerin bu hesapları farklı biçimlerde ve farklı amaçlarla kullandıklarını ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca belediyelerin bir aylık paylaşımlarının analiz edilmesi neticesinde, belediyelerin her ne kadar Twitter hesabı kullanımlarında tweet, retweet, beğeni ve yorum düzeylerindeki etkinlik ve yoğunluk oranları farklılık gösterse de, çift yönlü iletişimin tam olarak uygulanamaması açısından aynı özelliklere sahip oldukları görülmektedir.

Belediyelerin kurumsal Twitter hesaplarını kullanımları açısından değerlendirildiğinde; belediyeler, kurumsal Twitter hesaplarını daha çok yapmış olduğu hizmet ve faaliyetlerin tanıtımı ve halkı bilgilendirme amacı doğrultusunda kullanıldığı, halkla etkileşim kurma noktasında ise, yeterli oranda faydalanılmadığı sonucuna ulaşılmıştır

Belediyeler kurumsal Twitter hesaplarını etkin kullandığında, belediye hizmetlerinin toplum merkezli yürütülmesi ve kaliteli hizmet üretimini sağlayacak çift yönlü iletişim süreçlerini beraberinde getirecektir. Belediyelerin yapmış olduğu hizmet ve faaliyetler hakkında halkı bilgilendirmek, halkın görüş, talep, eleştiri ve önerilerini alma açısından kurumsal Twitter hesapları, kurum ile toplum arasında çift yönlü iletişim ve etkileşimin gelişmesine olanak sağlayacaktır. Bu sosyal medya platformu üzerinden toplumun yönetim ve karar alma süreçlerine katılımını sağlamak, iletişimi çift yönlü hale dönüştürmek ve vatandaşın her türlü talep, öneri, şikayet ve yorumlarını alabilmek için, paylaşılan iletilerin daha çok soru içerikli olması tavsiye edilmektedir.

KAYNAKÇA

- Agostino, D. (2013). Using social media to engage citizens: A study of Italian municipalities. *Public Relations Review*, Volume 39, Issue 3, 232-234. <https://doi.org/10.1016/j.pubrev.2013.02.009>.
- Alasem, A. (2015). E-government on twitter: The use of twitter by the saudi authorities. *The electronic journal of e-government*, Volume 13 Issue 1, 67-73. <http://www.ejeg.com> (Erişim: 22.03.2018).
- Arslan, Ş. (2016). Yerel politikacıların sosyal medya kullanımı: Büyükşehir belediye başkanlarının günlük sosyal medya kullanımlarının incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 42, 1374-1391.
- Bennett, L.V.; Manoharan, A. P. (2017). The use of social media policies by us municipalities. *International Journal of Public Administration*, Volume 40, Issue 4, 317-328. <https://doi.org/10.1080/01900692.2015.1113182>.
- Bonson, E.; Torres, L.; Royo, S.; Flores, F. (2012). Local e-government 2.0: Social media and corporate transparency In municipalities. *Government Information Quarterly, Journal home*, Volume 29, Issue 2, 123-132. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2011.10.001>.
- Çetin S. (2015). Yerel seçimlerinde büyükşehir belediye başkan adaylarının twitter kullanımları üzerine karşılaştırmalı analiz. *Global Media Journal TR Edition*, 5 (10) spring 2015, 87-120.
- Dang-Xuan, L.; Stieglitz, S.; Wladarsch, J.; Neuberger, C. (2013). An investigation of influentials and the role of sentiment in political communication on twitter during election periods. *Journal Information, Communication & Society*, Volume 16, Issue 5, 795-825. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.783608>.
- Enli, G. S.; Skogerbo, E. (2013). Personalized campaigns in party-centered politics twitter and facebook as arenas for political communication. *Information Communication & Society*, 16 (5), 757-774. <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2013.782330>.
- Geseule, B.; Metallo, C.; Longobardi, S. (2017). The determinants of e-disclosure attitude: Empirical evidences from Italian and Spanish municipalities, *International Journal of Public Administration*, <https://doi.org/10.1080/01900692.2017.1300917>.
- Gibby, A.; Smith, S.; Pang, V.; Toorn, C. V. (2014). The impact of web 2.0 (GOV 2.0) and social media technologies on engagement in local government. *Association for Information Systems AIS Electronic Library*, PACIS 2014 Proceedings, Paper 120. <http://aisel.aisnet.org/pacis>. (Erişim: 23.04.2018).
- Graham, T.; Broersma, M.; Hazelhoff, K.; Haar, G.V. (2013). Between broadcasting political messages and interacting with voters. *Information, Communication & Society*, Volume 16, Issue 5, Pages 692-716. <https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.785581>.
- Kaigo, M. (2012). Social media usage during disasters and social capital: Twitter and the great east Japan earthquake. *Keio Communication Review*, No:34, 19-35. <http://>

- www.mediacom.keio.ac.jp/publication/pdf2012/KCR34_02KAIGO.pdf. (Erişim: 09.04.2018).
- Lidén, G.; Larsson, A. O. (2016). From 1.0 to 2.0: Swedish municipalities online. *Journal of Information Technology & Politics*, Volume 13, Issue 4, 339-351. <https://doi.org/10.1080/19331681.2016.1169242>.
- Martín, A. S.; Rosario, A. H.; Pérez, M. C. C. (2015). *Using twitter for dialogic communication: Local government strategies in the european union. journal local government studies*, Volume 41, Issue 3, 421-444. <https://doi.org/10.1080/03003930.2014.991866>.
- Memiş, L. (2015). Yerel e-katılımın yeni aracı olarak sosyal ağlar: Facebook ve twitter örnekleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 209-249.
- Oliveira, G. H. M.; Welch, E. W. (2013). Social media use in local government: Linkage of technology, task, and organizational context. *Government Information Quarterly journal*, Volume 30, Issue 4, 397-405. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2013.05.019>.
- Omar, K.; Stockdale, R.; Scheepers, H. (2014). Social media use in local government: An Australian perspective. *International Journal of Public Administration*, Faculty of Business and Enterprise, Swinburne University, Australia, Volume 37, Issue 10, 666-675. <https://doi.org/10.1080/01900692.2014.903270>.
- Sánchez, C. R.; Craglia, M.; Bregt, A. K. (2017). New data sources for social indicators: the case study of contacting politicians by twitter. *International Journal of Digital Earth*, Volume 10, 2017 - Issue 8, 829-845. <https://doi.org/10.1080/17538947.2016.1259361>.
- Scaramuzzino, G.; Scaramuzzino, R. (2017). The weapon of a new generation? Swedish civil society organizations' use of social media to influence politics. *Journal of Information Technology & Politics*, Volume 14, Issue 1, 46-61. <https://doi.org/10.1080/19331681.2016.1276501>.
- Sobaci, M. Z.; Karkin, N. (2013). The use of twitter by mayors in Turkey: tweets for better public services?. *Government Information Quarterly journal*, Volume 30, Issue 4, 417-425. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2013.05.014>.
- Şenyurt, G. (2015). Belediyelerin halkla ilişkiler uygulamalarında internetin ve sosyal medyanın kullanımı: Konya merkez ilçe belediyeleri üzerine bir inceleme. *Yayımlanmamış yüksek lisans tezi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Şimşek, G. (2016). Büyükşehir belediye başkanlarının diyalojik iletişim çerçevesinde sosyal medya uygulamaları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 46, 829-839.
- Tarhan, A. (2012). Büyükşehir belediyelerinin sosyal medya uygulamalarına halkla ilişkiler modellerinden bakmak. *Ankara: İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, Sayı 35 /Güz, 76-97.

- Yağmurlu, A. (2013). Diyalojik iletişim çerçevesinden Ankara büyükşehir belediyesi sosyal medya uygulamaları. *Selçuk İletişim Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1, 95-115.
- Yılmaz, M. (2008). Politik iletişim sürecinin dijital iletişim teknolojisi olarak internet dolayımında kurgulanması: Yeni olanaklar, stratejiler ve beklentiler. *Yayımlanmamış doktora tezi*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi Deposunda Bulunan Bir Grup Mezar Taşı

Sahure YARIŞ *

Öz

Maddi kültür varlıklarımız içerisinde önemli bir yere sahip olan mezar taşları; tarih, sanat, edebiyat ve kültürel açıdan değerlidir. Türk-İslam sanatı açısından önemli bir grubu oluşturan bu eserler, hem geç anlaşılmış hem de gerektiği gibi korunamamıştır. Bu nedenle bir kısmı yok olup gitmiştir. Bir kısmı ise müze depolarında bulunmaktadır. Bu çalışmada Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi deposunda bulunan on ikisi baştaşı, altı taştan biri ayaktaşı, ikisi çatma lahite ait yan taşı, üçü ise sanduka veya kapak taşı olmak üzere on sekiz mezar taşı incelenmiştir.

Çalışmada depoda yer alan mezar taşlarının yüzeylerinde bulunan kitabeler okunmuş, figürler sembolik açıdan değerlendirilip ikonografik olarak açıklanmaya çalışılmıştır. Kitabeli mezar taşları kronolojik bir düzen içerisinde sıralanmış ve kitabelerde yer alan isim, unvan, meslek, lakap, akrabalık bağları vb. gibi ifadeler açıklanmıştır. Yazı çeşitleri belirlenerek hangi teknikte yazıldıklarına dikkat çekilmiştir. Taşlar, form, malzeme ve süsleme özellikleriyle detaylı bir biçimde tanıtılmıştır. Türk-İslam sanatı içerisindeki yeri üzerinde durulmuş olan bu mezar taşlarının müzeye nereden getirildikleri belirtilerek kültürel, sanatsal çeşitlilik açısından dönemi içerisindeki yeri vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Diyarbakır, müze, mezar taşı, sembol, kitabe.

A Group of Tombstones Found in Diyarbakır Archaeological and Ethnographic Museum Depot

Abstract

Grave stones that have an important place among our tangible cultural assets are very valuable in terms of history, art, literature and culture. These works,

* Dr. Öğretim Üyesi, Dicle Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, cinarsahure@gmail.com

which constitute an important group in terms of Turkish-Islamic art, are neither understood early enough nor protected as necessary. For this reason, some of them have disappeared. Some of them are in the museum repository. In this study, eighteen tombstones were investigated in Diyarbakır Archaeological and Ethnographic Museum, including twelve headstones and six stones consisting of one foot stone, two side stones which belong to the tomb and three ledgers.

The inscriptions on the surface of the tomb stones in the depot were read, the figures were evaluated symbolically and tried to be iconographically explained. The tombstones are listed in a chronological order and the names, titles, professions, nicknames, kinship ties etc. on the inscriptions are described. The types of writing were determined and attention was paid to which technique they were written. Stones are introduced in terms of their form, material and decoration. It is stated that why those tombstones, which have been emphasized many times before in terms of their place in Turkish-Islamic Art, have been brought to the museum and their importance in the period they belong to, in terms of diversity in the arts, is underlined.

Keywords: Diyarbakır, museum, tombstone, symbol, inscription.

GİRİŞ

Mezar taşları yapıldıkları çevrenin ve dönemin inançlarını, sanat geleneklerini, iktisadi ve sosyal şartlarının ortak ürünüdür.

Türklerde mezar geleneği, Türk tarihinin başlangıcından bu güne kadar kesintisiz devam etmektedir. Tarihin en eski dönemlerinden bu yana atalara duyulan büyük saygı nedeniyle mezarlara ayrı bir önem verilmiş ve Türk sanatı tarihinde mezar yapıları ve mezar taşları önemli bir yer almıştır. Türkler kendilerine özgü biçimlere ulaşan, plastik değer taşıyan, genellikle soyut anlayışta mezar taşları meydana getirmişlerdir.

Doğrudan toprağa gömme, hazırlanmış özel bir çukur, oda veya sandık içerisine yerleştirme, toprak üzerine anıt dikme gibi ne şekilde olursa olsun hepsinin temelinde zaman içerisinde farklı yorumlarla şekillenen halk inanışları yatmaktadır. Mezar taşları da bu geleneğin hâlen devam eden bir uygulamasıdır ve ölen kişiye saygı, onun aziz hatırasını ebedî kılma düşüncesinin bir ürünüdür (Ertan, 2012:22; Çerkez, 2000:179).

Çalışmada Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nin deposunda bulunan on ikisi baştaşı, altısı ayaktaşı olmak üzere on sekiz mezar taşı incelenmiştir. Envanter kayıtlarına göre Diyarbakır'ın farklı alanlarından müzeye getirilen bu taşların ölçüleri alınıp, fotoğrafları çekilerek tanıtılmaya çalışılmıştır.

1. BAŞTAŞLARI

Envanter No: 493 / **Resim No:** 1

Müzeeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Ali Pınar Köyü/4.12.1953

Kitabesi: Hazâ Merkad-ı
Merhûm Ali
Rûhiçün Fâtiha
Sene 1011
(1602-1603)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 28cm Boy:82,5cm Kalınlık:15cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Gövdesi dikdörtgen prizma formunda yapılmış olan taşın alınlığı, kaş kemerlidir. Taşın alınlığında sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmış dört satırlık kitabesi vardır. Kitabe, sağa doğru yatık bir şekilde yerleştirilmiştir. Taşın üzerinde süsleme yoktur.

Envanter No: 582 / **Resim No:** 2

Müzeeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Ayn Minare Deve Hamamı Sokağı/ 3.9.1954

Kitabesi: Fâtihaatâ
Halil Efendinün rûhı
Âbide Hâtun
Sene 1024?
(1615-1616)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Kadın / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 26cm Boy:71cm Kalınlık:13cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma formda yapılmış olan taş, gövde ve boyun kısımlarından oluşmaktadır. Sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde, taşın yüzeyine sağa yatık olarak yazılmış dört satırlık kitabesi vardır. Satırlar düz silmeli kartuşlar içerisine yerleştirilmiştir. Taşın üzerinde süsleme yoktur.

Envanter No: 492 / **Resim No:** 3

Müze Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Ali Pınar Köyü/ 4.12.1953

Kitabesi: Hazâ Merkad-i Mustâfâ
Hacı Abdullah?
Sene 1150
(1737-1738)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 34cm Boy:88cm Kalınlık:13cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma şekilli gövde, kitabenin ilk satırından sonra içe doğru girinti yapıp yukarıya doğru uzanmakta ve sivri kemerli bir alınlıkla sonlanmaktadır. Taşın yüzeyi düz silmeli bir kartuş ile iki panoya ayrılmıştır. Panolarda kabartma tekniğinde ve sülüs karakterli kitabe metnine yer verilmiştir. İlk panoda bir satır, ikinci panoda ise iki satır kitabe metni yer almaktadır. Taş süslemesizdir.

Envanter No: 1 / **Resim No:** 4

Müze Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Getirildiği yer ve tarih kayıt edilmemiştir.

Kitabesi: Hazâ
Ümmî hatun ?.....
Sene 1155
(1742-1743)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Kadın / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 28cm Boy:81cm Kalınlık:14cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma gövdeli taş sivri kemerli bir alınlıkla taçlandırılmıştır. Taşın yüzeyinde düz silmeli kartuşlarla ayrılmış üç satırlık kitabe metni yer alır. Kitabe, sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmıştır. Alt kısmı kırık olan taş, süslemesizdir.

Envanter No: 425 / **Resim No:** 5

Müzeeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Kale Camisi/ 2.10.1948

Kitabesi: Hazâ merhûm
.....allâh merhûm
Hakkıçün Fâtiha
1160?
(1747-1748)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 32cm Boy:92cm Kalınlık:12cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Üst kısmı kırık olan taş, dikdörtgen prizma gövdelidir. Düz silmeli kartuşlarla üç kısma ayrılan taşın yüzeyinde sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmış dört satır kitabe bulunmaktadır. Kitabe metninin ilk iki satırı bir kartuş içinde, diğer iki satır ise ayrı ayrı kartuşlar içinde yazılmıştır.

Envanter No: 591 / **Resim No:** 6

Müzeeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Urfa Kapı dışından/ 4.9.1956

Kitabesi: Fâtiha
Hazâ merkad-ı merhûm Hâcîdîn
Zâde el-hâcî Ebû Bekir Aga ruhiçün
Sene 1170
(1756-1757)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 31cm Boy:88cm Kalınlık:14cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma gövdeli olan taş, sivri kemerli bir alınlıkla tamamlanmıştır. Taşın yüzeyinde kartuşlarla birbirinden ayrılmış dört satırlık kitabe metni yer almaktadır. Sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmış olan kitabenin ilk satırı üç dilimli bir kartuş içinde, son satırı oval kartuş içinde yazılmıştır. Ortadaki iki satır ise düz silmeli bir kartuşla birbirinden ayrılmıştır. Taş, süslemesizdir.

Envanter No: 495 / **Resim No:** 7

Müze Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Ali Pınar Köyü/ 4.12.1953

Kitabesi: Hazâ merkad-i merhûme
Fâtima Hâtun
.....rûhiçün
fâtiha Sene 1185
(1771-1772)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Kadın / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 28,5cm Boy:97cm Kalınlık:13,5cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma gövdeli taş, sivri kemerli bir alınlıkla tamamlanmıştır. Sivri kemerli alınlık, stilize yaprak motifleriyle süslenmiştir. Alınlık ile kitabe birbirinden bir düz silmeli kartuşla ayrılmıştır. Taşın yüzeyinde sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmış dört satırlık kitabesi yer almaktadır. Satırların arasında yine düz silmeli kartuşlar yapılmıştır. Son satırı çevreleyen kartuş, alt kısma doğru uzatılarak sonlandırılmıştır.

Envanter No: 7/1/91 / **Resim No:** 8

Müze Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Kanal kazımı sırasında/ 2.12.1991

Kitabesi: Hazâ
merkad-i merhûm hân agası
Abdulgafûr aga rûhına
Fâtiha Sene 1193
(1779-1780)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En:34 cm Boy:73cm Kalınlık:12,5cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Üst kısmı kırık olan taş, dikdörtgen prizma formu olarak tamamlanmıştır. Sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmış dört satırlık kitabesi vardır. Kitabe satırları düz silmeli kartuşlarla birbirinden ayrılmakta olan taş, süslemesizdir.

Envanter No: 497 / **Resim No:** 9

Müzeeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Ali Pınar Köyü/ 4.12.1953

Kitabesi: Fâtiha
Hazâ Merkad-i Merhûm
Ve magfûr
Hüseyin Aga Emîn
Zâde Sene 1241
(1825-1826)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 29cm Boy:109cm Kalınlık:14cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Sivri kemer şeklinde tamamlanmış olan taş, dikdörtgen prizma formdadır. Sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmış olan beş satırlık kitabesi vardır. Satırlar sağa yatık bir şekilde, düz silmeli kartuşlar içerisine yerleştirilmiştir. Taşın üzerinde süsleme yoktur.

Envanter No: 428 / **Resim No:** 10

Müzeeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Melik Ahmet Parlu Kapısı/ 2.10.1948

Kitabesi: Hüve'l-bâkî
Hazâ merkad-i merhûm ve magfûr
Otrakçı Ali Efendinin
Cemile Hâtûn
Rûhına el-Fâtiha
Sene 1326
(1908-1909)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Kadın / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 29cm Boy:128cm Kalınlık:13cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma gövdeli taş, sivri kemer şeklinde bir alınlıkla tamamlanmıştır. Süslemesiz olan taşın sülüs karakterde ve kabartma tekniğinde yazılmış altı satırlık kitabesi

vardır. Kitabe satırları düz silmeli kartuşlarla birbirinden ayrılmıştır.

Envanter No: 494 / **Resim No:** 11

Müzeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Ali Pınar Köyü/ 4.12.1953

Kitabesi: Yâ Hayy

Bu kabirde ukde-i hâk-i

Gufrân olan kâtib

Hâcı Ahmed Efendinün

Mahdûmı ve on tokuzuncı

Yigirminci alayun emini

Abdulkâdir Efendinün rûhına

Fâtiha Sene 1327

(1909-1910)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 28cm Boy:91cm Kalınlık:13,5cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma formda olan taşın üst kısmı kırılmıştır. Taş, satırları sağa yatık bir şekilde, düz silmeli kartuşlarla ayrılan sekiz satırlık kitabeye sahiptir. Kitabe, sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmıştır. Kitabenin ilk satırının sonunda yukarıdan aşağıya doğru sarkan iki süsleme unsuru yer alır. Taşın üst kısmı kırık olduğu için bu süslemelerin ne olduğu tespit edilememiştir.

Envanter No: 426 / **Resim No:** 12

Müzeye Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Kale Camisi/ 2.10.1948

Kitabesi: Hazâ

Merkad-ı Merhûm magfûr

Veznedâr agazâde

Şamir?? Efendinün

Rûhına el-Fâtiha

Sene 1338

(1919-1920)

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Yazı Türü:** Sülüs / **Malzemesi:** Bazalt taşı

Türü: Erkek / **Konumu:** Baştaşı

Boyutları: Baştaşı En: 27,5cm Boy:118cm Kalınlık:13cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Alınlığı sivri kemerle tamamlanmış olan taş, dikdörtgen prizma gövdelidir. Düz silmeli kartuşlarla birbirinden ayrılmış yedi satırlık kitabesi vardır. Kitabe, sülüs karakterli ve kabartma tekniğinde yazılmıştır.

2. AYAKTAŞI, KAPAK TAŞI, SANDUKA VEYA ÇATMA LAHİTE AİT YAN TAŞI

Envanter No: 15/2/84 / **Resim No:** 13 / **Çizim No:** 1

Müzeye Getirildiği Yer ve Getirilme Tarihi: Abdullah Güner'den satın alma/ 27.7.1984

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Malzemesi:** Bazalt taşı / **Konumu:** Ayaktaşı

Boyutları: Ayaktaşı En: 29cm Boy:118cm Kalınlık:12,5cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma formundaki taş üzerinde süsleme unsurlarına yer verilmiştir. Taşın taç kısmından aşağıya doğru uzanan, uç kısmı yuvarlaklaştırılmış bir hançer vardır. Taşın orta kısmında yün eğrilten iğ denen bir alet, en alt kısımda bele bağlanan kama veya fişek konulan bir kemer yapılmıştır.

Envanter No: 463 / **Resim No:** 14 / **Çizim No:** 2

Müzeye Getirildiği Yer ve Getirilme Tarihi: Mardin Kapı Belediye Parkı/ 25.5.1950

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Malzemesi:** Bazalt taşı / **Konumu:** Sanduka veya kapak taşı

Boyutları: Ayaktaşı En: 17,5cm Boy:69cm Kalınlık:23cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma formda bir taştır. Taşın yüzeyine dikey olarak yapılmış üst kısımda hançer, alt kısımda ise makas yer alır.

Envanter No: 593 / **Resim No:** 15 / **Çizim No:** 3

Müzeye Getirildiği Yer ve Getirilme Tarihi: Urfa Kapı dışından/ 4.9.1956

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Malzemesi:** Bazalt taşı / **Konumu:** Çatma Tipi Lahit'e ait yan taşı

Boyutları: Ayaktaşı En: 28cm Boy:78cm Kalınlık:20cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Taş, dikdörtgen prizma formdadır. Taşın orta bölümüne yapılmış olan niş, alt ve üst kısımlardan dilimli bir şekilde tamamlanmıştır. Niş içerisinde bir servi motifi işlenmiştir. Servinin kenarlarında nar meyveleriyle çerçeve yapılmıştır. Bu çerçeve tekrar edilmiş ve içerisinde bir başak motifi yer almaktadır. Bu motiflerin kenarlarında yuvarlak şekilde yapılmış nar meyvesi işlenmiştir.

Envanter No: 453 / **Resim No:** 16 / **Çizim No:** 4

Müze Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Ziraî Donatım Binası/ 29.11.1949

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Malzemesi:** Bazalt taşı / **Konumu:** Çatma Tipi Lahit'e ait yan taşı

Boyutları: Ayaktaşı En: 26cm Boy:88cm Kalınlık:23,5cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma formda yapılmıştır. Orta kısımda üstten ve alttan uçları sivri bir kartuş içerisinde süsleme unsurlarına yer verilmiştir. Kartuşun ortasında aşağıya doğru uzanan bir kılıç ve kılıcın bir yanında tesbih diğer yanında ise bıçak yapılmıştır.

Envanter No: 594 / **Resim No:** 17 / **Çizim No:** 5

Müze Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Urfa Kapı dışından/ 4.9.1956

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Malzemesi:** Bazalt taşı / **Konumu:** Sanduka veya kapak taşı

Boyutları: Ayaktaşı En: 31cm Boy:62cm Kalınlık:17,5cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma formdaki taşın orta kısmında dikdörtgen, alt kısmında ise altıgen şeklinde içe doğru derinlik yapılmıştır. Bu derinlikleri mihraplı seccade formunda süsleme ögesi çevrelemektedir. Mihrabın üst kısmında birbirine bakar vaziyette birer lale motifi bulunmaktadır. Mihrabın sağ tarafında ibrik, sol tarafında ise bir kandil motifi yer alır. Motifleri çerçeve içerisine alan seccadenin bordür bölümünde zeminde şamdanlar yapılmıştır.

Envanter No: 592 / **Resim No:** 18 / **Çizim No:** 6

Müze Getirildiği Yer ve Getiriliş Tarihi: Urfa Kapı dışından/ 4.9.1956

İşleniş Tarzı: Kabartma / **Malzemesi:** Bazalt taşı / **Konumu:** Sanduka veya kapak taşı

Boyutları: Ayaktaşı En: 30cm Boy:66cm Kalınlık:25cm

Genel Tanım ve Kompozisyon Özellikleri

Dikdörtgen prizma formundaki taşın sağ köşesi kırılmıştır. Taş, mihraplı seccade şeklinde süslenmiştir. Üst kısmı sivri kemerli olarak tasarlanmış olan mihraplı seccadenin orta kısmında saçları örgülü, yüz ifadesi olmayan bir kadın motifi işlenmiştir. Bu motifin alt kısmında yatay olarak yapılmış geometrik motiflerle seccade ikiye ayrılmıştır. İkinci bölümü oluşturan alt kısımda çerçeveler içerisinde alınmış birer gülabdan motifleri yer almaktadır.

3. DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi deposunda bulunan on sekiz mezar taşı ele alınmıştır. Bu taşların on ikisi kitabeli baştaşıdır². Son altı taş ile ilgili değerlendirme kısmında kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte bunların ayaktaşı, sanduka veya lahit tipi mezarlara ait yan taşı olabileceğini ihtimal olarak vurgulamakta yarar var. Figüratif süslemeye sahip 1 adet ayaktaşı³, 3 adet sanduka veya kapak taşı⁴ ve 2 adet çatma lahite ait yan taşı⁵ vardır. Müzede bulunan bu taşlar detaylı bir şekilde incelenerek tanıtılmış, kitabeli olanların kitabeleri okunmuştur. İncelenen taşların hepsi yekpare taşlardan yapılmış olup genellikle aynı formlarda değerlendirilmiş örneklerdir.

Değerlendirilen kitabeli on iki mezar taşının sekizi erkek⁶, dördü ise kadın⁷ mezar taşıdır. İncelenen figürlü altı mezar taşının⁸ ise kimlikleri konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, 592 envanter nolu taşın üzerindeki yüz ifadesi olmayan saç örgülü kadın motifine ve 15/2/82 envanter nolu taşın üzerinde ise yün eğirmek için kullanılan “iğ” adı verilen aletin yapılmış olmasına bakarak bu taşların kadın mezar taşı olması muhtemeldir.

Depodaki bu taşların en erken tarihlisi 1602-1603 tarihli olan 493 envanter nolu, en geç tarihlisi ise 1919-1920 tarihli 426 envanter nolu taştır.

Müzede yer alan ayaktaşlarının altısında süsleme bulunmaktadır. Süsleme programlarına bakıldığında bitkisel motif iki örnekte⁹ görülmektedir. 593 envanter nolu örnekte niş içerisinde en dışta “Allah” lafzının ilk harfi olan “Elif” e benzetilen ve sallanırken yapraklarından çıkan “hû” sesi ile Allah’ı zikrettiğine inanılan (Ersoy, 2002:93; Doğanay, 2004:136), aynı zamanda kabir ağacı olarak da bilinen (Ertan, 2012:155; Tali, 2013:386) bir

2 Envanter No: 493, 582, 492, 1, 425, 591, 495, 7/1/91, 497, 428, 494, 426

3 Envanter No: 15/2/84

4 Envanter No: 463, 594, 592

5 Envanter No: 593, 453

6 Envanter No: 493, 492, 425, 591, 7/1/91, 497, 494, 426

7 Envanter No: 582, 1, 495, 428

8 Envanter No: 15/2/84, 463, 593, 453, 594, 592,

9 Envanter No: 593, 594

servi ve içerisinde Ön Asya ve Doğu Akdeniz bölgelerine ait yazılı kaynaklarda ölüm ve doğum döngüsünün temsili bir değeri olarak dikkat çekilen (Tiryaki, 2013:45), yaşamın sona ereceğini sonsuz bir hayatın başlangıcı olduğunun temsili olan bir başak motifi yer almaktadır. Bu motiflerin kenarlarında yuvarlak şekilde yapılmış bereket motifi olarak sonsuz mutluluk dileğini ifade eden nar (Er ve Hünerel, 2013:173) meyvesi bulunmaktadır. Diğer bitkisel motifli mezar taşı ise 594 envanter nolu taştır. Üzerinde yapılmış mihraplı seccade formunda süsleme ögesinin üst kısmında birbirine bakar vaziyette, “Vahdet-i Vücut” yani Allah’ı sembolize eden (Süheyl, 1971:268), güzellik ve zarafetin sembolü olan (Daş ve Çakmak, 2013:35) birer lale motifi bulunmaktadır. Mihrabın sağ tarafında mezarda yatan kişinin hayatta iken abdestli, namazlı, kâmil bir Müslüman veya cömert, hayırsever bir insan olduğunu anlatan (Örnek, 1979:71) ibrik, sol tarafında ise aydınlığın sembolü (Özkan, 2000:35) olduğundan mezar taşlarında ölünün yolunu ve kabrini aydınlatıcı bir mana taşıyan (Bakırcı, 2005:108) bir kandil motifi yer alır. Motifleri çerçeve içerisine alan seccadenin bordür bölümünde zeminde şamdanlar yapılmıştır. Işığı, nuru ifade eden şamdan (Biçici, 2012:640), kandil gibi mezarda yatanın yolunu aydınlatması anlamında işlenmiştir.

Depoda yer alan bezemeli diğer dört mezar taşında sembolik olarak farklı anlamları olan motifler işlenmiştir. 15/2/48 ve 463 envanter nolu mezar taşlarında hançer motifine yer verilmiştir. Sadece erkekler arasında değil, kadınlar arasında da kullanılan bir motif olan hançer, kadınların bellerine taktıkları gümüş kemerde, işlemeli küçük bir süsleme unsuru olarak da kullanılmıştır. Mezar taşlarına kılıç, hançer motifi işleme geleneği, Selçuklulardan sonra, Osmanlı medeniyetinde de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle İstanbul’da, Klasik Osmanlı Dönemi üstü açık lahit veya sandukalar üzerinde de kullanıldığı görülmektedir. İstanbul’daki hançerli lahitlerin kitabeli olanlarının tamamının hanedan üyesi veya yüksek tabaka mensubu olmaları bu motifin bir asalet sembolü olarak kullanılmış olabileceğini düşündürmektedir. İstanbul’daki sandukalarda ölen kişinin ölüm nedeninin verilmemesine rağmen hanedan üyesi olmaları, bu figürlerin önemli kişileri sembolize etmek amacıyla Türk sanatı ve kültüründe kullanılmış olabileceğini göstermektedir (Çoruhlu, 1997:43-44).

15/2/84 envanter nolu taşın yüzeyinde yün eğirmek için kullanılan “iğ” denen alet ve bele bağlanan hançer konulan kemer yapılmıştır. Yün eğirilen aletin işlenmesinden dolayı bu taşın bir kadın mezar taşı olabileceğini söylemek mümkündür.

463 envanter nolu taşta ise hançerin yanı sıra makas motifi işlenmiştir. Türklerde, beldeki kemere bıçak, kılıç, hançer veya silah asma geleneği çok eskidir (Baştay, 2005:268-271). Çin kaynaklarında, Kırgızlar’da hemen herkesin kemerinde takılı bıçak-hançer vardır. Hazarlar’a ait mezarlarda da ölen her erkeğin yanında, kınılı veya kınısız bir bıçağın konulması, gelenektir (Ögel, 1962:209).

453 envanter nolu taş üzerinde kılıç, bıçak ve tesbih beraber işlenmiştir. Tespihin menşei bilinmemektedir. Fakat on birinci yüzyılda manastırlarda dua edilirken kullanılmıştır. Bazı tarikat mensupları kemerlerinde tesbih taşıma mecburiyetleri vardı (Ülkümen, 1970:111). Namazlarda tesbih çekmek adettir. Namaz sonlarında otuz üçer defa “Sübhânâllah,

Elhamdülillâh ve Allahuekber” denilmesi sebebiyle tesbih İslam âleminde genellikle doksan dokuzdur. Türk el sanatları içerisinde önemli bir yere sahip olan tesbih motifi, yaygın olmamakla birlikte mezar taşlarında da kullanılmıştır. Dünyada yaşanan ömrün tesbih gibi çekilip bitti gibi manevi anlamlar taşımaktadır.

592 envanter nolu taş, mihraplı seccade şeklinde süslenmiştir. Üst kısmı sivri kemerli olarak tasarlanmış olan mihraplı seccadenin orta kısmında saçları örgülü, yüz ifadesi olmayan bir kadın motifi işlenmiştir. Bu motiften dolayı taşın bir kadına ait olduğunu söylemek mümkündür. Bu motifin alt kısmında yatay olarak yapılmış geometrik motiflerle seccade ikiye ayrılmıştır. İkinci bölümü oluşturan alt kısımda çerçeveler içerisinde alınmış birer gülabdan motifleri yer almaktadır.

Bu araştırmada ele alınan on sekiz mezar taşından on ikisi kitabelidir. Taşlar üzerindeki kitabeleri oluşturan yazı kuşakları “sülüs” hatla kabartma tekniğinde yazılmıştır. Bu kitabeler basit kartuşlarla ayrılarak taşın yüzeyine beşi yatay¹⁰, altısı¹¹ ise düz olarak yerleştirilmiştir. Mezar taşlarındaki ilk satırlarda, “Hüvel Bâki¹² (O ebedidir), Ya Hayy¹³, Hazâ merhum (Allah’ın rahmetine kavuşan bu), Merhum ve mağfur gibi yakarışlar kullanılmıştır. Ayrıca mezarın kime ait olduğunu belirten ifade olarak da “Hazâ Merkad-ı (Bu mezar) ifadesi incelenen taşlardan dokuz kitabede tekrarlanmıştır¹⁴. Bazı örneklerde ise doğrudan mezarda yatan kişinin kimlik bilgileri ile başlanıp kitabeler dua ve tarih ibaresi ile tamamlanmıştır¹⁵. Kimlik bilgilerinde bazen yatanın kendi adı ile birlikte baba adı, kocasının adı ve sülale adları ile birlikte verilmiştir. Hacı zade, Veznedar Ağazade, Hüseyin Ağa Eminzade tespit edilen sülale isimleridir¹⁶. Erkek mezarlarında “Hacı, Efendi, Ağa” gibi unvanlar¹⁷ kullanılırken kadın mezarlarında ise “Hatun” ibaresi kullanılmıştır¹⁸. Kullanılan bu unvanlar arasında kronolojik bir sıralama bulunmamakla birlikte sosyal konumları arasındaki derece farkı olması ihtimalini güçlendirmektedir.

İncelenen mezar taşlarında kalıp şeklinde yazılan dualar uygulanmıştır. Bunun yanı sıra meslek gibi belirleyici unsurlar yalnızca 428 Envanter nolu mezar taşında “Ortakçı”¹⁹ (Barkan, 1980:575) ifadesi yazılmıştır. Kitabelerin amacı, mezarda yatan kişinin kimlik bilgilerini vermektir. Kısa yazılmış bu kitabelerde mezarda yatan kişinin ölüm sebebi, hastalık gibi detaylara yer verilmemiştir. Ölünün ruhuna istenen dualar dışında (Ruhîçün

10 Envanter No: 493, 582, 497, 428, 494

11 Envanter No: 492, 1, 425, 591, 495, 7/1/91, 426

12 Envanter No: 428

13 Envanter No: 494

14 Envanter No: 493, 492, 591, 495, 7/1/91, 497, 425, 428, 426

15 Envanter No:493, 492, 1, 425, 591, 495, 7/1/91, 497, 428, 426

16 Envanter No: 591, 426, 497

17 Envanter No: 582, 494, 426, 492, 591, 7/1/91, 497

18 Envanter No: 582, 1, 495, 428

19 Ortakçı: Ortakçı kullar devlete ait hassa çiftliklerinde çalışırlar. Ziraat alanlarında istihdam edilen ortakçı kulların hukukî statüsü Batı’daki kölelik anlayışından farklıydı. Gerçek kölelikle hür kölelik arasında bir sınıf olan ortakçı kullar, XVI. yüzyılda reyâ sınıfına dahil edilmiştir.

fatiha, Fatihai Ruhuna el fatiha) serzeniş ifadeleri olan Âh Minel Mevt, Âh Ölüm, El Fırâk gibi (Tali, 2013:387) tamlamalar kullanılmamıştır.

Envanter kayıtlarına göre büyük bir kısmı Diyarbakır'ın farklı alanlarından toplanarak müze koleksiyonuna kazandırılmış olan bu mezar taşlarının kitabelerinde üslup birliği bulunmamaktadır. Hem çok basit²⁰ hem de çok itina²¹ ile yazılmış örnekler yer alır. Osmanlıca yazılan bu kitabelerde işçiliğin farklılaşması mezarda yatan kişinin ekonomik gücü ile alakalı olması muhtemeldir. Taşların hiçbirinde herhangi bir sanatçı imzasının olmayışı da bu kitabelerin yerel ustalar tarafından yapılmış olma ihtimalini güçlendirmektedir. Çalışmadaki mezar taşlarında tarihler, genellikle sadece yıl olarak verilmiştir.

Sosyal hayatın yansımaları olarak yapılan, bazen yekpare, bazen de yere yerleştirilerek dikilen Osmanlı dönemi kavuk ve başlıkları (Uluçam, 2000:9), şahide üzerinde bulunan kitabeyi okumadan, ölünün cinsiyetinin belirlenebilme kolaylığını sağlayan bir sembol olmuştur (Koçu, 1967:115). Toplumların veya bir sınıfın alameti olarak kullanılmış, dini ve milli bir gelenek haline gelmiş (Önder, 1958:13; Sürün, 2006:303-397) olan bu başlıklar, 582 envanter nolu taşta önceden var olduğu boyun kısmının varlığından anlaşılabilir. İncelenen diğer on yedi mezar taşının ise tac kısımlarının ya sivri kemer ya da kaş kemer şeklinde sonlandığı için başlık yapılmamıştır.

Koruma ve onarım bakımından gerektiği ilgiyi görmeyen mezar taşları, özellikle İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'da yapılan çalışmalarla son yıllarda değeri vurgulanmaya başlanmıştır. Bu araştırmalarla İstanbul, Anadolu ve Balkanlar'daki pek çok mezar taşı tanıtılmıştır. Bununla birlikte özellikle ülkemizin değişik müze ve hazirelerinde hala ele alınmayı bekleyen pek çok mezar taşı bulunmaktadır. Bu müzelerden biri de Anadolu'nun tarihi kentlerinden biri olan Diyarbakır'da yer alan Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'dir.

Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müze deposunda ele aldığımız prizmal dikdörtgen gövdeye sahip mezar taşları, form ve süsleme özellikleriyle Osmanlı dönemine ait başka merkezlerdeki örneklerle benzerlik göstermektedir.

Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde deposunda değerlendirilmeye çalışılan bir grup mezar taşlarından özellikle kitabeli olanlar Diyarbakır ve civarındaki mezar taşları ile karşılaştırıldığında merkezdeki Mardin Kapı Mezarlığı'nda (İlhan, 1996:182), Diyarbakır Rağibiye Medresesi Mezarlığı'nda ve İskender Paşa Cami Haziresi'nde rastlamaktayız.

İncelenen taşlardan sivri kemer formunda tamamlanmış olan baştaşlarının²² benzer örneklerini Erken Osmanlı döneminde özellikle Bursa'da yaygın bir şekilde kullanıldığı ve daha sonra İstanbul ve Anadolu'da tercih edilen bir form olmuştur (Karaçağ, 1994:10-

20 Envanter No: 493, 425

21 Envanter No: 582, 492, 1, 591, 495, 7/1/91, 497, 428, 494, 426

22 Envanter No: 492, 1, 591, 495, 497, 428, 426

15). Benzerlerinde Tarsus Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi'nde (Yıldırım, 2013:306), İstanbul Üsküdar'da Rum Mehmet Paşa Cami Haziresi'nde (Yariş, 2015:65), Kayseri Tavlusun Köyü Mezarlığı'nda (Tali, 2012:97-124), Ayaş Sinanlı Köyü Cami Haziresi'nde (Tunçel, 2005:285), Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Külliyesindeki Türbelerde (Muşmal vd., 2014:174), İzmir Karşıyaka Mezarlıklarından Dedebaşı (Kayalar) Mezarlığı'nda (Daş,ve Çakmak, 2013:16), Bitlis Saidiye Türbesi Haziresi'nde (Pektaş, 2001:298) rastlamaktayız²³. Balkanlarda bu tarz baştaşları Üsküp Yahya Paşa Cami Haziresi'nde (Tunçel, 2010:246) görmek mümkündür.

Depoda yer alan baştaşlarından 493 envanter nolu taş, kaşkemer şeklinde tamamlanmıştır. Benzer örneklerini İzmir Karşıyaka Mezarlıklarından biri olan Dedebaşı (Kayalar) Mezarlığı'nda (Daş ve Çakmak, 2013:26), Hakkari Kızıl Kümbet Mezarlığı'nda (Top, 2010: 254) görmek mümkündür.

İncelenen taşlardan sanduka veya kapak taşı²⁴, çatma tipi lahite ait yan taş²⁵ olarak nitelendirdiğimiz eserlerin benzer en güzel örneklerine Bitlis Ahlat Mezarlığı'nda (Karamağaralı, 1992:9-15; Denizli, 2014:24) rastlamaktayız.

Müze de yer alan mezar taşlarından sade mezar taşı yapma geleneğinin devan ettiği örnekleri görmek mümkündür. İncelenen on sekiz mezar taşı kullanılan malzeme genellikle yöreye ait bazalt taşıdır.

Envanter kayıtlarına göre büyük bir kısmı Diyarbakır'ın farklı alanlarından toplanarak müze koleksiyonuna kazandırılmış ve sanat tarihi bakımından da etraflıca ele alınmamış, on sekiz mezar taşı form, malzeme ve süsleme özellikleriyle detaylı bir biçimde tanıtılarak Anadolu-Türk Sanatı içerisindeki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır.

SONUÇ

İnsanlığın var olduğu andan itibaren ölünün öbür dünyaya uğurlanması ve gömülmesi, tüm toplumlarda en önemli dini ritüeller arasında yerini almıştır (Aslanapa, 1972:7-8; Çoruhlu, 1993:38).

Mezar taşları yapıldıkları çevrenin ve dönemin inançlarının, sanat geleneklerinin, sosyal ve iktisadi şartlarının ortak ürünüdür. Bünyesinde bulundurduğu yazı ve süsleme kompozisyonlarıyla sanat tarihi başta olmak üzere birçok bilim dalına kaynaklık eden mezar taşları; döneminin sanat zevkinin, tarihinin ve kültürünün yanı sıra, bulunduğu çevrenin şifrelerini vermekte, askeri, sosyal, kültürel, dinsel, ekonomik ve ticari durumlarını öğrenmede ortaya koyduğu veriler nedeniyle de oldukça önemlidirler. Ayrıca mezar taşları, eski Türk şehirlerinin geçmişine şahitlik eden birer belge

23 Dikdörtgen prizma formunda olup üst kısımda ise sivri kemerli olarak tamamlanan karşılaştırma örneklerinin sayısı çok daha fazla sayıdadır. Bu makale kapsamında belli başlı örnekler alınmıştır.

24 Envanter No: 463, 594, 592

25 Envanter No: 593, 453

niteliğindedirler.

Diyarbakır Arkeoloji ve Etnoğrafya Müzesi deposunda bulunan bir grup mezar taşı ile ilgili yapılan araştırmada genellikle sade örnekler olan 18 mezar taşı incelenmiştir. 12 taş²⁶ yüzeyinde kitabeye yer verilmiş, 6 taş²⁷ yüzeyinde ise süsleme unsurları kullanılmıştır. Kitabeli taşlar, 1603-1920 yılları arasındaki tarih aralığında yapılmıştır. Okunan kitabelerden yörede yaşayan nüfuzlu ailelerin var olduğu anlaşılmaktadır.

Erkek ve kadın mezar taşları olan bu taşlar yöreye ait bazalt taşından yapılmıştır. Süsleme unsuru olarak ikonografik anlamların yüklendiği motiflerin uygulandığı görülmektedir (başak, hançer, kılıç, bıçak, makas, tesbih). Gerek taşların müzeye getirilişi sırasında gerekse zamanın yaptığı tahribatla taşların bir kısmı kırılmış, bir kısmının üzerindeki kitabeler erimiştir.

Dünden bugüne birçok tarihi bilgiye arşivlik eden mezar taşı kitabeleri, tarihi yönden sundukları bilgiler dışında, edebi ve folklorik özellikleriyle içinde buldukları toplumun da sosyo-kültürel yapısını yansıtan, milletimizin geçirdiği kültür safhalarını aktaran, birinci elden kaynak durumundadırlar. Bu tarihi belgelerin korunabilmesi için bakımlarının yapılması, halkın bilinçlendirilmesi ve halka gereken eğitim verilerek farkındalık oluşturulmalıdır.

26 Envanter No: 493, 582, 492, 1, 425, 591, 495, 7/1/91, 497, 428, 494, 426

27 Envanter No: 15/2/84, 463, 593, 453, 594, 592,

KAYNAKÇA

- Aslanapa, O. (1972). Türk Sanatı. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Bakırcı, N. (2005). *Mevlevi Mezar Taşları*. İstanbul: Rumi Yayınları.
- Barkan, Ö. L. (1980). *Türkiye'de Toprak Meselesi*. İstanbul: Gözlem Yayınları.
- Baştay, Ş. (2005). Avrupa Hunları'nda Ölü Kurbanları ve Kazanları. *Makaleler*, 2, 268-271.
- Biçici, H.K. (2012). İznik Müzesindeki Kandil ve Şamdan Motifli Mezar Taşları. *Turkish Studies*, 3(7). 637-661.
- Çerkez, M. (2000). Eyüp Sultan Mezar Taşlarında Kandil Motifleri. *III. Eyüp Sultan Sempozyumu*, 339-365.
- Çoruhlu, T. (1997). Hançerli Lahitler. I Eyüp Sultan Sempozyumu, 43- 60.
- Çoruhlu, Y. (1993). *Türk Sanatının ABC'si*. İstanbul: Simavi Yayınları.
- Daş, E. (2012). İzmir'de Taş Çiçekler (Kemeraltı Hazirelerindeki Mezar Taşları). İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi.
- Daş, E.- Çakmak, Ş. (2013). Karşıyaka'nın Taş Çiçekleri. İzmir: Karşıyaka Belediyesi Kültür Yayını.
- Denizli, S. (2014). Ahlat Meydan Mezarlığı'ndaki Ejder Figürlü Mezar Taşları. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.
- Doğanay, A. (2004). Türklerde Ahiret İnancının Mezar Yapı ve Bezemelerine Tesiri. *Sanat ve Bilimleri Dergisi*, 1(1), 127-140.
- Er, B.- Hünerel, Z. S. (2013). Bir İletişim Aracı Olarak El Sanatları. *Yaşam Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 169-177.
- Ersoy, A. (2002). Eyüp'teki Mezar Taşlarında Servi Kültü. *V.Eyüp Sultan Sempozyumu*, İstanbul, 91-95.
- <http://www.hakkarikulturturizm.gov.tr>
- İlhan, M. M. (1996). Diyarbakır'ın Türbe, Yatır ve Mezarlıkları. *İslam Dünyasında Mezarlıklar ve Defin Gelenekleri*, 1, 179-211.
- Karaçağ, D. (1994). Bursadaki 14-15. Yüzyıl Mezar Taşları. Ankara: Övendere Danışmanlık-Tanıtım Hizmetleri S.T.L.Ş.
- Karamağaralı, B. (1992). Ahlat Mezar Taşları. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Koçu, R. E. (1967). *Türk Giyim Kuşam ve Süsleme Sözlüğü*. Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları.
- Muşmal, H.- Kunt, İ.- Çetinaslan, M. (2014). Beyşehir Eşrefoğlu Süleyman Bey Külliyesindeki Türbelerde Yer Alan Mezar Taşları. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 1 (35), 165-215.

- Ögel, B. (1962). İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Önder, M. (1958). Konya Mezar Taşlarında Şekil ve Motif Karakterlerin. *Anıt*, 22-23, 10-25.
- Örnek, S. V. (1979). *Anadolu Folklorunda Ölüm*. Ankara: Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Özkan, H. (2000). Erzincan ve Çevresinde Orta Asya Türk Geleneğini Sürdüren Bezemeli Mezar Taşları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi*, 15, 31-47.
- Pektaş, K. (2001). Bitlis Tarihi Mezarlıkları ve Mezar Taşları. Ankara: Kültür Bakanlığı Sanat Eserleri.
- Sürün, M. (2006). *İstanbul Şeyh Vefa Cami Haziresi (Mezar Taşları Tipolojisi Üzerine Bir Deneme)*. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Tali, Ş. (2012). Kayseri Tavlusun Köyü Mezarlığında Bezemeli Mezar Taşları-II. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 21, 97-124.
- Tali, Ş. (2013). Kayseri/Gesi Mezarlığı Mezar Taşları Üzerine Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 49, 359-390.
- Tiryaki, S. G. (2013). Yeni Hitit Sanatı Üzerine İkonografik Araştırmalar (1): Üzüm Salkımı ve/veya Başak Filizi Taşyanlar. *Cedrus I (Akdeniz Araştırmaları Dergisi)*, 1, 33-53.
- Top, M. (2010). Hakkari. Hakkari: Hakkari Valiliği.
- Tunçel, G. (2005). Ayaş Mezar Taşları. *Sanat Tarihi Dergisi*, 14(1), İzmir, 277-307.
- Tunçel, G. (2010). Üsküp Yahya Paşa Camii Haziresindeki Mezar Taşları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 50, 243-263.
- Uluçam, A. (2000). *Eski Erciş Çelebibağı Mezarlığı Mezar Taşları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ülkümen, P. (1970). Tesbihin Tarihçesi, Yapılışı Tekniği ve Saray Koleksiyondaki Tesbihler. *Türk Etnografya Dergisi*, 12, 111-122.
- Ünver, A. S. (1971). Türkiyede Lale Tarihi. *Vakıflar Dergisi*, 9, 265-276.
- Yarış, S. (2015). Üsküdar'daki Bir Grup Cami ve Hazirelerindeki Mezar Taşları. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldırım, S. (2013). Tarsus Arkeoloji Müzesi'ndeki Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32(53), 303-329.

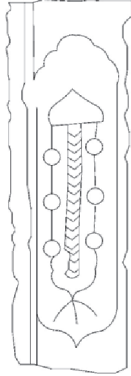
ÇİZİMLER

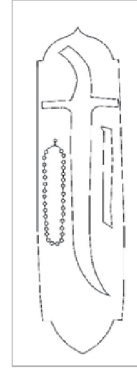
Çizim No 1: Envanter No 15/2/84

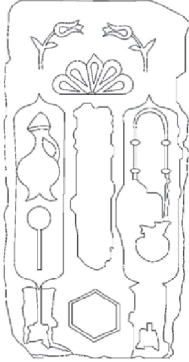
Çizim No 2: Envanter No 463

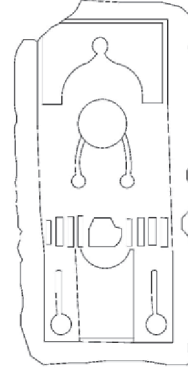
Çizim No 3: Envanter No 593

Çizim No 4: Envanter No 453

Çizim No 5: Envanter No 594

Çizim No 6: Envanter No 592

RESİMLER

Resim 1: Envanter No 493

Resim 2: Envanter No 582

Resim 3: : Envanter No 492

Resim 4: Envanter No 1

Resim 5: Envanter No 425

Resim 6: Envanter No 591

Resim 7: Envanter No 495

Resim 8: Envanter No 7/1/91

Resim 9: : Envanter No 497

Resim 10: Envanter No 428

Resim 11: Envanter No 494

Resim 12: Envanter No 426

Resim 13: Envanter No 15/2/84

Resim 14: Envanter No 463

Resim 15: : Envanter No 593

Resim 16: Envanter No 453

Resim 17: Envanter No 594

Resim 18: Envanter No 592

COMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi 3 (2), 429-464 , 2018
COMU International Journal of Social Sciences 3 (2), 429-464 , 2018

Kültür - İnanç Turizmi Bağlamında Balkanlarda Tarihi-Kültürel (Türk- Müslüman Kökenli) Varlıkların Korunması: Ülkelerarası Sayısal Karşılaştırmalı bir Saha Araştırması *

Aziz Cumhur KOCALAR **

Öz

Uluslararası hareketliliğin, bölgeler ve kentler arası göçlere sahne olan ve göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Balkanlar, farklı etnik grupların dağınık olarak karma bir şekilde bulunduğu irili ufaklı yeni kent devletlerinden ve kısmen de, ulus olmaya çaba sarf eden bazı devletçiklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Balkanların, kentsel çeşitliliğin planlanması çerçevesinde nasıl kavramsallaştırılması gerektiğine dair ilginç bulgular veren bir coğrafya konumunda olduğu rahatlıkla söylenebilir. Balkanlarda pek çok yerleşimle birlikte kültürel mirasa dair izlerin de oldukça tahrip edilerek hasar gördüğü bilinmektedir. Şimdilerde ise kurulan yeni devletler için; eşitlik, hakçalık ve adil bir kent sağlama anlayışları ancak savaşlarla ödenen ağır bedellerin sonrasında, belki zamanla sindirilip kabul gören değerler halini almaya başlayacaktır. Bu yeni kültürel evrimin bölgede hâkim olabilmesi için ise, çeşitliliğe duyarlı koruma ve planlama pratiklerinin bölgede farklı uygulamalarla görünür kılınması gerekmektedir. Ancak bu tür kentsel politikalar ile kentsel çeşitliliğin planlama çerçevesinde kavramsallaştırılması ve kabulü sayesinde, iç ve dış barış, etnik kaynaşmalar ile sağlanabilecektir.

Anahtar Kelimeler: Balkanlar, Kentsel Koruma ve Yenileme, Kentsel Siyaset, Koruma Politikaları, Kültürel Miras, Şehircilik, Tarihi Eserler.

* Makalenin ilk hali KOCALAR, Aziz Cumhur. (2014- g) Balkan Devletlerinde Kültür ve İnanç Turizmi Bağlamında Etnik Farklılıkların Barışçıl Anlayışlarla Yeniden Görünürlük Kazanışı (Gaining Visibility of New Approaches again with the Peaceful Understandings of the Ethnic Diversity in the Balkan States in the Context of Cultural and Religious Tourism), KBAM-5: "Toplumsal Çeşitlilik: Yeni Söylem, Politikalar, Mekânsal Planlama ve Uygulamalar", 5. Kentsel ve Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu, 16 - 18.Ekim 2014, Çankaya Üniversitesi, Ankara. etkinliğinde bildiri olarak sunulmuştur.

** Dr. Öğr. Üyesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, Şehircilik A.B.D. Merkez, Niğde, 0530 072 58 64, e-posta: azizcumhurkocalar@gmail.com site: azizcumhurkocalar.blogspot.com

Conservation of Historical-Cultural (Turk-Muslim Origin) Assets in the Balkans in Terms of Cultural and Heritage Tourism: A Comparative Numerical Fields Study between Countries

Abstract

International mobility, regions and cities interregional migration, and partly nation to be an effort that some statelet is composed of the Balkans contains with in the large and small new towns of the states, where migrants heavily inhabited with the different ethnic groups, scattered in a mixed form. Therefore, the Balkans, the urban planning of diversity that needs to be conceptualized in the context of how interesting findings can be summarized as in a geography. The Balkans, a war broke out all over place at any moment, now will be recalled that the escalation of mutual ethnic discrimination. Meanwhile, traces of cultural heritage is also known that quite damaged in conjunction with the many placement. Now for the newly established city-states; equality, fairness and ensure a fair understanding of the city but paid a heavy price with the aftermath of war, perhaps once to be ingested will begin to take form acceptable values.

Keywords: Balkans, Conservation Policies, Cultural Heritage, Historical Monuments, Urban Politics, Urban Renewal and Conservation, Urbanism.

GİRİŞ

Uluslararası hareketliliğin, bölgeler ve kentler arası göçlere sahne olan ve göçmenlerin yoğun olarak yaşadığı Balkanlar, farklı etnik grupların dağınık olarak karma bir şekilde bulunduğu irili ufaklı yeni kent devletlerinden ve kısmen de, ulus olmaya çaba sarf eden bazı devletçiklerden oluşmaktadır. Dolayısıyla Balkanların, kentsel çeşitliliğin planlanması çerçevesinde nasıl kavramsallaştırılması gerektiğine dair ilginç bulgular veren bir coğrafya konumunda olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Sosyal hayatla şehirlerin mimari yapısı arasındaki, sosyal tarihle içinde yaşanan mekânın örgütlenmesi arasındaki ilişkilere ilgi uyandıran eseriyle yazar, Batı uygarlığında beden ve şehir ilişkisini derinlemesine incelemektedir.³ Farklı dini grupların karşılaşma alanı olarak Balkanlarda süregelen toplulukların yaşamları kentlerde birbirine az temas edecek şekilde geçmektedir. Bu durum kırsalda ise adeta birbirinden oldukça kopuk köyler şeklindedir. Kentlerde somut tarihi eserler dışında, göstergelerin bombardımanı da birbirinin içine geçmektedir.

3 Senett, R. (2006). Ten ve Taş, (çev.) Tuncay Birkan, 2.Baskı, Metis, 2006, Ankara.

Yazarın “kent imgesi” isimli eserinde söylediği gibi “çoğu zaman bir kentte yaşamının aslında bir imgede yaşamak olduğu unutulur.”⁴ İşte Mostar Köprüsü de, böyle bir imge olarak işlev görmektedir. Savaşta yıkılan köprü, tekrar onarılarak imgesi yeniden güçlendirilmeye çalışılmaktadır. Bu imgenin arkasında ise Balkanlarda yaşayan Müslüman ve Türk kimliğin öne çıktığı ve sahiplenildiği bilinmektedir.

“Türkiye’nin Balkan merkezli son dönem (2001 sonrası) genel politikasında krizlere müdahil olma isteği ve arabuluculuk görevleri olumlu gelişmeler iken, kullanılan tarihsel retoriğe dayalı olarak Türkiye’nin etkinliğini abartan yaklaşımlar ise olumsuz gelişmelerdir. Bununla birlikte, ekonomik ilişkilerin boyutunun sınırlandırılmışlığı belirgindir. Türkiye’nin etkinliğinin reel politikla uyuşmayacak düzeyde abartılması doğru bir yaklaşım değildir.”⁵

Sayın Recep Tayyip Erdoğan’ın “Kentlerimiz soruları konvansiyonel belediyeçilik anlayışıyla çözümlenemez. Yepyeni bir kent yönetimi modeli geliştirmek zorundayız.” sözleri aslında biraz da yerel kalkınma dinamiklerini işaret etmektedir. Mardin’de yapılan bir sempozyum kitapçığının önsözündeki yukarıdaki alıntı da,⁶ o dönemlerde söz konusu olan bu yerel dinamiklerin fark edilerek harekete geçirilmesi amacıyla yapılmıştır. Balkan devletçiklerinde de savaş sonrası yıllarda görülen değişimin ve Türkiye’nin gösterdiği ilginin yine Balkanlardaki soydaşlarla benzerlikler ve özellikle Türk-Müslüman halkları sahiplenici izler taşıdığı söylenebilir. MÜSİAD Bşk.na göre “Balkanlar’a yüzümüzü dönerken, bakış açımızın sadece kültürel ve tarihsel bir yaklaşımla olmaması gerektiğine inanıyoruz. Çağımızda geçerliliğini koruyan bütün bilgi ve iletişim çeşitlerini kullanarak bölge ile temasımızı en üst düzeyde tutmalı, tarihsel ilişkilerimizi daha canlı hale getirmeliyiz”⁷ ifadeleri de gayet açıktır.

Balkanlarda 2001 öncesi gibi yakın dönemlerde, her an her yerinde bir savaşın patlak verdiği, karşılıklı etnik ayrımcılığın tırmanışa geçtiği hatırlanacaktır. Bu sırada pek çok yerleşimle birlikte kültürel mirasa dair izlerin de oldukça tahrip edilerek hasar gördüğü bilinmektedir. 2000 sonrası yeni kurulmuş olan kent devletleri için; etnik topluluklar, halklar ve genelde ise dinler arası eşitlik, hakçalık ve adil bir kent sağlama birliği söz konusudur. Bu devletlerde karşılıklı birbirini tanıma ve kabul ile gelen yaşama birliği sağlama anlayışı ile ulus olma sözleşmesine uyum süreci gündemdedir.

Yine bu son 2001 sonrası dönemde, Balkanların Osmanlı dönemindeki zamanına (refah, adalet ve güvenlik üzerinden) ülkemizden siyasi alanda bazı atıflar yapılırken, karşı tarafın bu dönemden ağır vergileri, katliamları ve emperyalizmi anlaması göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla, Osmanlı tarihine vurgu yapan retoriğin, Türkiye’nin

4 Lynch, K. (1973). Kent İmgesi, (çev.) İrem Başaran, 6.Basım, Türkiye İş Bankası.

5 Avcı, Y. (2017). “Türk Dış Politikasının Stratejik Derinlik Revizyonunda Balkanlar”, BEU Akademik İzdüşüm, Academic Projection Cilt 2. Sayı. 2, s. 104-127.

6 Ayanoğlu, M. B. (2009). Önsöz, Mardin’de Gelişim ve Gelecek Arayışı Yerel Kalkınma, Yerel Demokrasi ve Sosyal Dokunun Rehabilitasyonu, Uluslararası Sempozyum, 27-28.06.2009, Mardin.

7 Olpak, N. (2013). Takdim, Çerçeve, 2013/4.

politik öncelik ve hedeflerine ne kadar uyduğu da tartışmaya açıktır. Türkiye'nin ilerleyen süreçte bölge devletlerinin AB ve NATO üyeliklerini desteklemesi, üstleneceği arabuluculuk girişimlerinde uluslararası bir aktörü de yanına alarak bölgeye yönelik gizli bir gündeminin olduğu iddialarını çürütmesi, İslamizasyon endişesi taşıyan görece seküler Balkan toplumlarına yönelik politikalarını açıklık, dini hoşgörü ve batı değerleri üzerinden yürütmesi hedeflerine ulaşmada kendisine yarar sağlayacaktır. Zira bu haliyle Türk dış politikasının bölgedeki etkinliği Müslüman toplumlarla sınırlı kalmakta bunun da ötesinde diğer toplumları tedirgin etmektedir (Avcı, 2017).

Kent devletçiklerinin oluşmuş olduğu Balkanlarda, kültürel mirası koruma politikalarına gelmeden önce bölgenin bu karmaşık siyasi ve etnik yapısı derinlemesine dikkate alınmalıdır.

“Kentliliğin ilk koşullarından biri yaşama ortamını savunmaktır.”⁸ “Şehir, insanın, hayatını düzenlemek üzere meydana getirdiği en önemli en büyük fiziki ürünü ve insan hayatını yönelten, çevreleyen yapıdır. Bu yapıya biçim veren tercihleri ise, insan ve toplumlar, inancından, dininden hareket ederek belirlerler. Şehir, toplumsal hayata, insanlar arasındaki ilişkilere biçim veren, sosyal mesafelerin en aza indiği, bu ilişkilerin en büyük yoğunluk kazandığı yerdir.”⁹ Balkanlardaki şehirlerin ise dağlık arazilere yayılan köyleri ve kasabaları ile kent merkezlerine bağlantısında ki kopukluklar, Canserver'in söz konusu ettiği ilişkilerde, etnik farklılıkların görünürlüğünü bize göstermektedir. Balkanların, barındırdığı etnik farklılıkların, günümüzde her ne kadar çeşitli yollarla yumuşatılmış dahi olsa, yakın tarihten hatırlanacağı gibi kentlerde ve kırdaki süren savaşlarla hatta katliamlarla birlikte sürdürülerek yaşatıldığını bize göstermektedir. Bu anlamda Balkanların her an karışmaya müsait bir coğrafya olduğu bilinmektedir. Somut kültürel miras üzerinden kimlik farklılıkları ya da etnik ayrımların izleri sürüldüğünde ise, Balkan devletlerinde tarihi-kültürel (Türk-Müslüman) eserlerin korunmasında ön plana taşındığı anlaşılmaktadır. Günümüzde özellikle kültür ve inanç turizmi bağlamında eserlerin artık gerçekten ziyaretçi akınına da uğradığı bir dönemden geçilmektedir.

Aslında bu dönemin ilk belirgin şekilde hissedilmeye başlandığı yıllar, 2.Dünya Savaşı sonrasındaki dönemdir. Uluslararası iletişim ve işbirliği sağlamaya yönelik kurumsallaşmanın gelişmesinde ise, başta Birleşmiş Milletler Örgütü (BMÖ) olmak üzere uluslararası nitelikte birçok kurum ve kuruluşun oluşması, ortak ilkeler belirlenmesini ve ortak uygulama programları oluşmasını kolaylaştırmıştır.¹⁰ Avrupa kentleri de bu desteklerin yansması ile yenilenmiştir.

Avrupa'nın ekonomik mirası ekonomik anlamda halen önemli bir konudur. Birlik,

8 Bektaş, C. (1996). Kenti Savunmak/Kentli Olmak, Kent ve Kültürü, Cogito, YKY Yayınları, 8, 7. Baskı, İstanbul. Yaz, 1996.

9 Cansever, T. (1996). Şehir, Kent ve Kültürü, Cogito, YKY Yayınları, 8, 7. Baskı, İstanbul. Yaz, 1996.

10 Madran, E. ve Özgönül, N. (1999). Önsöz, International Documents, Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage, (ed.) Emre Madran ve Nimet Özgönül, METU Faculty of Architecture Press, 1999.

eğitim, bölgesel gelişme, sayısallaştırma konularındaki projelere destek sağlamaktadır. Tüm insanlık tarafından paylaşılan değerli bir varlık olarak, kültürel miras, hem ulusal hem de Avrupa seviyesinde korunmaktadır. Bu kapsamda üzerinde durulacak konular, miras profesyonellerinin eğitimi, bölgesel gelişme ve işgücü kaynağı olarak kültürel miras, kültürel mirasın teknoloji yoluyla desteklenmesidir. (European Commision, 2002) Bir panelde yapılan bu bilgi aktarımı kültürel mirasın ekonomik gelişmenin başat unsurlarından biri haline getirildiğini göstermektedir.¹¹

Geçen yüzyılın ortasından bugüne zamanla koruma-kullanma dengesi her ne kadar gözetilecek şekilde tartışılır olsa da; dengenin kullanma yönünde bozulduğu söylenebilir. “Mekân-zaman arasındaki ilişki modern-kapitalist kurguda birbirinden koparılmış ve mekân ile zaman kendiliğinden dolaysız ve mutlak olarak ele alınmıştır.”¹² Yazarın koruma temalı bir sempozyumdaki bu ifadesi, Balkanlardaki tarihi eserler üzerinden irdelenecek olan koruma-kullanma dengesinin, artık kullanma yönünde bozulmasına kuramsal bir dayanaktır.

1.1.Hipotez

Balkanlar’da 2000’lerin başından itibaren tekrar ulus olma pratiğinin kazanılıp sürdürülebilmesi için kültürler arası diyalogu destekleyici ve yapılandırıcı politik unsurların harekete geçirilmiş olması beklenilir. Özellikle etnik kökenleri korunmasında her zaman belirleyici olmuş olan tarihsel ve kültürel eserlerin turizm amaçlı kullanıma kazandırılma güdüsüyle birlikte yeniden canlandırılacak şekilde restore edilmesi, yeni sürecin de belirleyici bir bileşeni olmaktadır. Günümüzün neo-liberal politikalarının etkisiyle, eserleri önce savaşla yıkararak oluşturulmuş yeni koşullara uygun bu tarzın, son “koruma” sürecine ya da politikalarına da kullanım yönelimli hakim olabilecek maddi bir itici güç teşkil ettiği düşünülebilir.

1.2.Varsayımlar

İç savaşlarla ödenen ağır bedellerin sonrasındaki yeni süreçte, insanlığın evrensel kültürel değerlerinin toplumlarda yaygın bir şekilde kabul görebilmesi için, uluslararası aktörlerin ya da kurum ve kuruluşların etkinliklerinin mekânda artarak katalizör bir rol oynama sürecinin de başlamış olması gerekir. Aslında bu evrensel değerler, kendilerini kültürel mirasın korunması ile kuşaktan kuşağa aktarmaktadır. O yüzden eserlerin ilk günkü yerlerinde, somut olarak yeniden kendini göstermeye başlamış olabileceği ve tarihsel değişimlerin izlerinin algılanabilirliği varsayımı, çalışma da son sürecin farklı dinamik

11 EUROPEAN COMMISSION, (2002). Europe and Culture: Cultural Heritage as a factor in Economic Development, (Akt.) Prof.Dr. Nuran Zeren Gülersoy, Tarihi Kentlerin Yönetimi Paneli, 03.02.2005. <http://europa.eu.int>

12 Çırak, A. A. (2011). Mekân-Zaman İlişkisi Bağlamında Koruma ve Yeni Mekânsal Kavrayışlar, Koruma ve Peyzaj Mimarlığı Sempozyumu, TMMOB Peyzaj Mimarları Odası, Ankara. 12-13.05.2011 s.61. ISBN 978-605-01-0143-0.

unsurları ile birlikte yeniden irdelenmeye değer olacaktır. Belki biraz daha zaman geçtikten sonra, üstteki ana hipotezleri destekleyici başka yeni varsayımlarda bulunulması da ayrıca mümkün olmaya başlayacaktır. Etnik kültürel izler, karşılıklı bir kabul potansiyeline kavuşmuş olan iyimser tutum ve algılarla birlikte, yeniden ilginç bir değişimle gündeme gelebilmektedir.

1.3.Amaç

Çalışmada da öncelikle savaş sonrası yeniden yapılandırıcı sürecin, kültürel mirasla olan ilişkileri sorgulanmaktadır. Bu noktada koruma bilincine yönelik tutumlara yansıyan olguların varlığı oldukça önemlidir. 2000 sonrası bu yeni dönemde karşılıklı kültürel kabul ve yeniden bir arada yaşama ile kaynaşma yönündeki değişimin bölgede hâkim olabilmesi için ise çeşitliliklere duyarlı planlama pratiklerinin¹³ ön plana geçirilmiş olması gerekir. Ayrıca kültürel mirası koruma politikalarının bölgede, farklı uygulamalarla da görünür kılınması beklenmektedir. Bu noktada ulus ötesi işbirliklerinin gücüyle birlikte ortaklaşa geliştirilen kentsel politikalar sayesinde, kentsel çeşitliliğin planlanması çerçevesinde kavramsallaştırılması ve kabulü de zaman içinde tekrar mümkün kılınmaktadır. Bölgede iç ve dış barışta ancak bu görsel düzeyde etnik görünürlüğü zemin bulmasıyla sağlanabilmektedir.

Çalışma kültürel mirası koruma politikalarıyla ilişkili olan tüm bu varsayımsal izleri, belirginleşen sayısal ve yer yer niteliksel somut göstergeler eşliğinde izleyip, koruma politikaları bağlamında yeniden tartışmaya açmaktadır. Tüm bu birbiriyle ilişkili “koruma” faaliyetlerinde belirginleşen yönelimin turizm ile birlikte koruma-kullanma dengesine etkilerini de çalışmada kentler bazında mevcut nicel ve niteliksel veriler açısından ayrı ayrı araştırılmaya ve özellikle de eleştirel “koruma” pratikleri açısından yorumlamaya değer görmektedir.

1.4.Kapsam

Çalışma, farklı etnik kültürel izlerin karşılıklı ortak değerler üzerinden kabulünün sağlandığı “koruma” politika ve uygulama örneklerini irdeleyerek, uygun varsayımlar üretilebileceği bir coğrafyayı ve farklı dönemlerini kendisine araştırma alanı olarak seçmiştir. Seçilen bu saha, Balkanlardaki Türk ve Müslüman kimliğin ağırlıklı olabildiği tarihsel yerleşim yerlerinin bulunduğu ülkeler ve önemli tarihi şehirlerdir.

1.5.Yöntem

Balkanlara tarihsel arka plandan bugüne doğru konuya öncelikle coğrafya, siyaset, tarih, uluslararası ilişkiler, vb. alanlardaki literatür taranarak görüşler incelenerek disiplinlerarası genel bir çerçeveden bakılmıştır. Ancak tüm alanlardan görüşlere yer verilebilmesi ise hem çalışmanın sınırlarını aşacağı hem de alan dışına çıkılarak konu dağıtılmış olacağı

13 (Ülkeler arasında koruma ve yenilemede alınan danışmanlık desteği veya ulusal eğitim boyutlarıyla)

için pek mümkün olamamıştır.

Varsayımları doğrulayan bulgular için, bu ülkelerde geçmişten bugüne kalan pek çok tarihi eserler üzerinden araştırma yapılması daha uygun olacaktır. Öyle ki bu eserlerin büyük bir kısmının hâlihazır durumda yeniden görünür kılındığı bile söylenebilir. Ancak eserlerin kökeni araştırıldıkça, halen bulunabilecek olan ya tamamen ya da kısmen farklı izlere rastlanabilmektedir. Bu izlerin özellikle silinmiş ya da etnik ayrımcılığın etkisi altında dönüştürülmüş olduğu mimarlık ve sanat tarihçilerince bilinmektedir. Eserlerin büyük bir kısmı bu şekilde ayakta duruyor gibi olsa da, özellikle daha yeniden kurma çalışmaları aşamasında, kökenlerine uygun bir şekilde ayağa kaldırılmadığı ya da çoğunluğunun hiç beklenildiği gibi canlandırılmadığı da açıktır. Bu konuda ise, mimarlık tarihçilerine başvurmak faydalı olacaktır.

2. Balkanlardaki Eserlerin Mevcut Durumu ve Ülkelere Göre Farklılıklar

Öncelikle Balkanların yakın tarihsel geçmişi ve korunan eserlere yönelik mevcut durumu güncel koruma politikaları ile birlikte kısaca özetlenmiştir. Balkan ülkelerinin Türk ve Müslüman kimliğe aidiyet gösterenler arasından seçilenleri ile önce toplu olarak sonra da bazı tarihi şehirler üzerinden korunan eserlere yönelik mevcut döküm bilgilerine ve görsellere dayalı bulgular¹⁴ eşliğinde karşılaştırmalı bir saha araştırması yapılmıştır.

2.1. Geçmiş

Osmanlı Devleti, fethettiği topraklarda sömürge siyaseti takip etmediği için fetihten kısa bir süre sonra Balkan yarımadasının iskânına öncelik verdi. Bu coğrafyaya gelenlerin çoğunun gayesi Rumeli'yi yurt edinmekti. Anadolu'da olduğu gibi Balkanlarda da Türkleşme ve İslamlaşma, birbirine paralel yürüdü. Balkanların fethinde *“Toprak ve reaya sultanındır” prensibini ilan ederek yerli feodallere karşı toprağı ve köylü emeğini; devlet veya tımar rejiminin garantisi altına sokmuşlar, yerel feodallerin yerine merkezi imparatorluk rejimini ihya etmişlerdir.*¹⁵

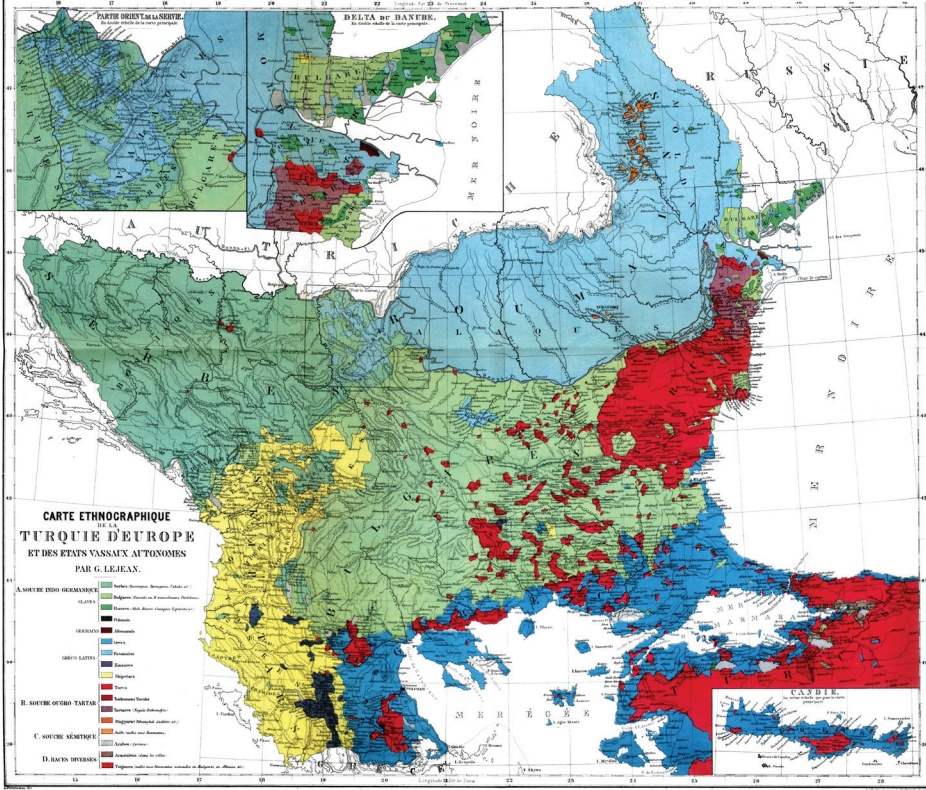
Balkan Savaşları ise yoğun Müslüman (Türk, Boşnak, Arnavut, Pomak) göçüne sebep olmuştur. (1993) Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra mübadeleler ile Türkiye'ye göç olsa da, günümüzde halen Bulgaristan, Makedonya, Yunanistan, Kosova, Sırbistan ve diğer Balkan ülkelerinde Türk nüfusun yoğun olduğu yerler bulunmaktadır. Bu topluluklar Türkçe ile birlikte o ülkenin dillerini de konuşmaktadırlar. 1989 yılında ise Bulgaristan'da zorunlu isim değiştirme vb. baskılar olmuştur. Bunun sonucunda Türk'ler başta İstanbul, Bursa ve İzmir olmak üzere Türkiye'ye göç etmiş, politika değişiklikleri sonucu bu göçmenlerin bir kısmı Bulgaristan'a geri dönmüştür. Balkanlardaki göç hareketliliğinin dağınık yapısı görselleştirilmiş bir haliyle gözükmektedir¹⁶ (Şekil 1).

14 Tarihi mimari eserlere özgü anlatılan bazı sözel veriler eşliğinde sürdürülen araştırmalar.

15 Özer, M. (2016). Balkanlar'da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası, Restorasyon, 13, s.122.

16 Özer, M. (2016). Balkanlar'da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası, Restorasyon, 13, s.125.

Şekil 1. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan topraklarına dair etnik grafik (1861)

Kaynak: Anonim.

2.2. Koruma Amaçlı Politikalar (Tarihsel ve Politik Mevcut Durum)

Balkan coğrafyası, Avrupa Kıtası'nın içlerine geçiş veren, tarihin her döneminde bir geçiş koridoru özelliğine sahip olmuş geniş bir bölgeyi içermektedir. Bu coğrafyanın Osmanlı nüfuzu altına girmesiyle birlikte başlayan kültürel iletişim, Anadolu'dan göç eden Müslüman nüfusla beraber dini bir dönüşüm yaşanmasını da beraberinde getirmiştir. Devşirme sisteminin yoğunlukla uygulandığı bir bölge oluşu da ayrıca dikkate değer bir husus olmuştur. Böylelikle zaman içinde süreklilik oluşturan bir kültürel ve dinsel beraberlik ortaya çıkmıştır. Burada vurgusunu yaptığımız kültürel birlik, sadece soyut öğeleri içeren bir terimden ibaret değildir. Maddi öğelerin çok canlılık kazandıran bir noktayı oluşturan mimari gelişimin payını ayrıca değerlendirmek gerekmektedir. Mevcut olan ve günümüze ulaşmayan yapılar, Osmanlı'nın gitmek üzere değil, kalıcı olmak için geldiğinin en açık ispatıdır. Başkent İstanbul'da ve Anadolu'daki tüm kentlerde vücuda

getirilen yapı teşkilatlanmasının aynısı Balkan ülkelerinde de oluşturulmuştur. Şehir kültürü, sosyolojik yapı bu çerçevede gelişmiştir ve Osmanlı'nın iki asal Beylerbeyliğinden birini de bu bölge meydana getirmiştir. 14. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı denetimine giren Balkan ülkelerinde, yaklaşık beş yüz yıl süren Osmanlı idaresinde çok sayıda yapılar inşa edilmiştir. Osmanlı döneminden günümüze intikal eden mimari eserlerin projelerinin ve restorasyonlarının yapılabilmesi için ilgili ülkelerle protokoller üzerinden Vakıflar Genel Müdürlüğü proje ve saha çalışmalarına başlamıştır. Tamamen Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün imkanları dahilinde yapılan bu çalışmalarda, başta camiler olmak üzere pek çok yapının projeleri hazırlanmış, bazılarının restorasyon uygulamaları tamamlanmış veya devam etmekte olup, yeni başlanacak olanlar da listelerde hazır halde bulunmaktadır.¹⁷

2.3. Balkanlarda Koruma Uygulamalarının Saha Verileri ile İlk Genel Değerlendirmesi

Tüm Balkan ülkelerindeki Osmanlı eserlerinin dökümü yapılmış, yaşayan ve mevcut olmayan yapılar ayrı ayrı incelenmiştir. Bütün bölge şehirlerinde rastlanabilen Osmanlı izlerinin en belirleyici örneği olan mimari yapılar, cami, mescit, tekke, medrese, hamam, han, mektep, saat kulesi, resmi devlet binası ve daha pek çok yapı türü şehirleri süslemektedir (Sarı, 2016). Osmanlı şehirlerinin fiziki karakterini, 550 yıllık Osmanlı idaresinde kalan Balkan ülkelerinde bulunan [Arnavutluk (Berat, Elbasan, Dıraç, vd.), Bosna- Hersek (Saraybosna, vd.), Bulgaristan (Filibe, Şumnu, İhtiman, vd.), Hırvatistan, Karadağ, Kosova (Prizren, Priştine, vd.), Macaristan (Peç, Zigetvar, vd.), Makedonya (Üsküp, Kalkandelen, İştib, Ohri, vd.), Romanya, Sırbistan ve Yunanistan (Dimetoka, Selanik, Larissa- Yenişehir, Kavala, Rodos, Girit, vd.)] şehirlerde de görebiliyoruz.¹⁸ Eserlerin korunmasına yönelik yaklaşımların karşılaştırmalı olarak irdelenebilmesi için, eserlerden ayakta kalanlar ile inşa edilenlere yönelik ülkesel sayısal dağılımları gösteren ve koruma başarısını farklı ölçütlerle sıralamaya çalışan farklı sıralama ölçütleri ile yeniden değerlendirilmiş ve toplu bir döküm tablosu sunulmuştur. Burada koruma başarısına yönelik birbiriyle göreceli denilebilecek düşüncü değerlendirmeler yapılmıştır. İlerleyen bölümlerde ise seçilen ülke/şehirlerdeki eserlere kısaca geçilerek, aynı yol derinlemesine izlenilmiştir. Bu kez ise eserlerin türlerinin de sayısal dağılımlarına yönelik ek ve örnek toplu tablolar kısmen de olsa ayrıca sunulmuştur. Bu tablolarda, tarihsel eser verileriyle birlikte karşılaştırma amaçlı olarak yer yer niteliksel ancak farklı ve özellikle zıt açılardan da maksatlı olarak kullanılarak günümüz koruma kriterlerinin farklılaşan ağırlıklı izleri irdelenmeye çalışılmıştır.

17 Ertem, A. (2016). Önsöz, Restorasyon Yıllığı, 13 s.120 Vakıflar Gn. Md. İstanbul 1.Bölge Yayını.

18 Özer, M. (2016). Balkanlar'da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası, Restorasyon, 13, s.125.

2.3.1. Korumanın Göreceli 1.Başarı Oranı (Ak/İe)

Tablo 1. Balkan ülkelerinde ayakta kalan ve inşa edilen tarihi eser sayıları ve oranları

Balkan Ülkeleri	İnşa Edilen=İE	Ayakta Kalan=AK	1.Or. AK/İE Oranı	1.Or. AK/İE Oranı** sıralama	2.Or. Toplam Eser #= İE+AK	2.Or. Toplam Eser yoğunluğu* Sıralaması	3.Or. Eser tür (çeşit) sayısı
Kosova	361	221	61%	1	582	8	31
Karadağ	222	95	43%	2	317	10	
Romanya	291	110	38%	3	401	9	
Makedonya	1413	484	34%	4	1897	4	34
Hırvatistan	241	52	22%	5	293	11	18
Yunanistan	3771	750	20%	7	4521	1	18
Arnavutluk	1015	200	20%	6	1215	5	
Bosna-Hersek	3560	657	18%	8	4217	2	
Sırbistan	909	162	18%	9	1071	6	30
Bulgaristan	3339	518	16%	10	3857	3	38
Macaristan	724	41	6%	11	765	7	20
	15846	3290			19136		

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

Aşağıda ilgili kaynaklardan alınan döküm tablosunda (Tablo 1.) ayakta kalan (AK) ile inşa edilen (İE) eser sayıları ayrı ayrı (birbirine kesişmeyen iki ayrı küme şeklinde kabul edilerek) öncelikle kullanılıp yorumlanmıştır. (AK+İE) toplamı ise sonra ayrıca ele alınmaya başlanmıştır. Ardından da eser yoğunluğu ve tür çeşitliliğine vurgu yapılmıştır. Böylece ülkeler arası farklı koruma-kullanma dengesi ve bu konudaki göreceli başarıları hakkında genel bir fikir edinilmeye de çalışılmıştır.

Haliyle bu tür sayısal veriler üzerinden Balkan ülkeleri öncelikle koruma-kullanma dengesi açısından kendi aralarında belki düşüncülü denilebilecek bir değerlendirmeye de tabi tutulmuş olmaktadır. Bu değerlendirmede (yeniden) inşa edilmeye gerek kalmaksızın, ayakta kalan eserlerin inşa edilenlere oranla kendi aralarındaki sıralamada görece yeterli olması korumanın o ülkelerde sadece diğerlerine göre biraz daha başarılı olduğunun bir göstergesi sayılarak konuya korumacı yaklaşmıştır.

Bosna-Hersek, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün başlattığı proje ve restorasyon çalışmalarının yürütüldüğü ülkelerdendir. Bosna-Hersek'teki 3560 Osmanlı yapısının yaklaşık olarak 3300 civarı vakıf eseri hüviyetinde olup, toplamın 926 tanesi günümüze sağlam olarak ulaşmıştır. Vakıf eserlerinin arşiv kayıtlarındaki eser niteliğine göre sayısal dağılım da bir

çalışmada ekteki gibi sade bir gruplamayla verilmekte olup¹⁹, bu gruplamada ayrıntıları ayrı ayrı net bir şekilde verilmediği için sadece bilgi amaçlı yer verilip, diğer ülkelerle sonraki karşılaştırmalarda tam olarak ele alınamamıştır.

** 1.Oran büyük ise AK=ayakta kalanlar ile İE=inşa edilenler birbirine görece yakınlaşmıştır.

Yani “ayakta tutanlar” (Kosova=1=En başarılı) (Macaristan=11=En başarısız) (Sırbistan=9=Başarısız)

** 1.Oran küçük ise AK=ayakta kalanlar ile İE=inşa edilenler birbirine uzaktır. Yani “inşa etmede en başarılılar” veya kullanmada: (Macaristan=1=En başarılı) (Bulgaristan=2) (Sırbistan=3)

* Eser yoğunluğu (#) sayısıdır. Büyük sayı çeşitliliğin varlığına işaret eder.

(Bu tablodaki niceliksel veri sıralamalarında, 1.sıra=En çok=En başarılı olarak öne çıktığından, ileride yapılacak ilk değerlendirme ve yorumlarda da yine öyle ele alınmıştır.)

(Salt niceliksel yolda ilerleyen veri setlerinin karşılaştırmalı olarak yorumlanması yöntemlerinde ön plana çıkabilen farklı olumsuz unsurlar gözden kaçırılmamalıdır.)

Ancak kısaca ayakta kalan(AK) ile inşa edilen (İE) AK/İE oranının büyük olmasının tek başına bir koruma başarı ölçütü sayılabilemesinin koruma-kullanma dengesi açısından engel teşkile ettiği kullanmanın da belli bir ağırlıkla 1.Tablo ile ortaya konulduğu görülebilir. Göreceli büyük olan koruma oranının genel bir başarı göstergesi sayıldığına; bu göstergenin bu tablonun alt sıralarına inerken, Macaristan gibi diğer bazı ülke örnekler de tersine döndüğü görülecektir.

Macaristan eserleri yıkılmış dahi olsalar yeniden inşa ederek özellikle son dönemlerde turizmde kullanacak şekilde korumada öne çıkmaktadır. Dolayısıyla Macaristan'ın da eserleri belki kullanma tarafında kalan yanlarıyla gündeme getirme başarısı gösterdiği düşünülebilir. Hatta Macaristan'ının inşa edilen eser çoğunluğu göstermesi ile turizmde belirgin ve tercih edilir bir kullanarak koruma pozisyonunda tutan bir gösterge haline gelmesi ile tartışmak gerekmektedir.

İbrahimgil'in örnek alınan bir çalışmasında, Balkanlardaki Türk eserlerinin durumunu genel olarak değerlendirirken; “Makedonya, Bosna-Hersek ve Kosova'daki yapıları, diğer Balkan ülkelerine nispetle daha iyi korunmuş ve bakımlıdır” şeklinde yorumlamıştır.

19 Özetle; dini yapıları (cami mescit, tekke) 1257 adet olup, eğitim yapıları (medrese, mektep, kütüphane) 958 adettir. Ayrıca 135 adette türbe vardır. Ticari yapıları (Han, Bedesten, Arasta, Kervansaray) ise 636 adettir. Kaynaktaki bu tabloya göre dini ve eğitim yapıları ticari yapıları sayıca geçerken, ticari yapıları da sosyal yapıları geçmektedir (Giray, 2013).

Eserlerin korunma durumunu böyle nitelemiştir.²⁰

Bu yüzden acaba koruma-kullanma dengesinde terazinin kefeleri farklı güncel (ticari ve turistik) açılardan başarılı olduğu düşünülebilen diğer bazı ülkelerindeki (Macaristan=1) (Bulgaristan=2) (Sırbistan=3) durum da kullanma yönünde ele alınabilir mi? (Tablo-1).

Koruma-Kullanma dengesi açısından bu 3 ülkedeki belirtiler korumadan çok kullanma yönündedir.

1.Oran tersten değerlendirildiğinde tablonun alt sırasındaki 3 ülkeyi kullanma açısından daha başarılı olarak nitelenmeye doğru bizi yöneltmektedir. Yani başarı oranı küçük ise, AK=ayakta kalanlar ile İE=inşa edilenler birbirine uzaktır ve bu kez ise, o ülkede hep inşa edilenler genelde turizmde kullanıma alınmış olup, yine farklı bir açıdan başarılı gibi göze batmaktadır.

Eser çeşitliliği (eser türü sayısı) verisi ise bazı ülkelerde kısmen çıkarılabılmıştır. (1=Bulgaristan, 2=Makedonya) Sadece ülkelerdeki durum hakkında fikir vermesi açısından gösterime alınmıştır.

İşte çalışmada koruma-kullanma dengesi üzerinde durulurken, bu iki zıt kutba göre yani bağlam/bakış açısına dayalı göreceli değerlendirmeler söz konusu edilmektedir. Örneğin kullanma yönünde 1.oranı tersten sıralayarak** kullanmak gerekir. Göreceli başarı sıralamaları hangi sayısal tercihlerin yapıldığına bağlı olmaktadır. Koruma tarafında olanlar tablonun üst sıralarındaki devletleri, kullanma tarafında olanlar ise bu kez tablonun üst sıralarındaki devletleri başarılı görebilirler. Dolayısıyla bağlamın unutulmadan hep göz önünde tutulacak şekilde sorgulanmaların yapılması zorundur. Aksi halde varılan sonuçlar yanılgı doğuracaktır.

İşte bu örnek durumlar, aslında başka parametrelerin korumadaki varlığını değerlendirmeye katma zorunluluğunu da gösterecek kadar dengeler, zamanla koruma-kullanma dengesi üzerinden zıt bakış açıları ile ilişkili olarak değişmektedir. Mevcut durum aslında özel karmaşıklık yaratan göreceli bakış açılarının da varlığının yeniden değerlendirilmesine kadar varan ileri sayısal yaklaşımların arttırılmasını gerekli kılmaktadır. Aslında bu örnekler incelendiğinde; sayısal ölçütlerin kolaylığını ve hata paylarını da yeniden gözler önüne sermektedir. Ama sayısal verilerin diğer yandan da özellikle bu tür bir araştırmada, hızlı karar ve izleme olanakları sunmasının da önündeki engelleri kaldırma adına, araştırmada bu tür inceleme ve yorumlar sürekli bir gereklilik yaratmaktadır.

Dolayısıyla önemini de belirgin bir şekilde ortaya çıkarmaktadır. Haliyle bu çalışmada, İbrahimgil'in çalışmasında verilen yukarıdaki sayısal ağırlıklı tablodaki örneklemelerden hareketle yapılan ilk değerlendirmelerin biraz daha farklı yorumlanabilirliği de, özellikle koruma-kullanma dengesinin bağlamı ile ilişkisi nedeniyle, kısmen de olsa bu sayısal

20 İbrahim, M. Z. (2014). Balkanlarda Türk Kültür Mirası Üzerine Değerlendirme Semineri, Cumhuriyet Üniversitesi Yerleşkesi Konferans Salonu, Sivas.

gösterimlerle söz konusu edilmek istenilmiştir. Özellikle Kosova'nın Tablo 1.de mevcut eserler ile inşa edilmiş (belki tamamen bir şekilde ortaya çıkarılmış) eserler oranlamasında öne çıkan bir başarı sergilediği düşünülebilir. Ancak 1.orana (ölçüt) terse çevrilerek bakıldığındaki karşılaştırmalarda ise, Kosova'nın bu kez sayısal olarak en düşük noktada kalması ilginçtir. Dolayısıyla eserleri kullanmada hiç istekli olmadığı söylenebilir. Belki de mali yüke girmeyen bir tutum içinde kalmaktadır. Bu noktada farklı verilere başvurmadan yorum yapılması gereksiz kalmaktadır. Bu ve benzeri farklı açılardan da mevcut durum daha derinlemesine araştırılacak kadar ilginçtir.

Makedonya ise ortadadır. (Tablo 1.) Bosna-Hersek ise kullanma yönünde Kosova ve ardından Makedonya'yı geçerek eserleri daha çok kullanabilecek kadar inşa edebilmiştir. İncelemede bu farklılaşmanın diğer etkenlerinin de neler olduğu şimdi daha çok önem kazanmaktadır. Bu noktada eldeki veriler üzerinden aslında eser yoğunluğu* oranıyla da koruma-kullanma dengesinin değerlendirilmesinde fayda vardır.

Bu 3.oranda aslında inşa edilme eğilimi ile beslenmiş olabilir. Nitekim inşa edilen (İE) eserlerin sayısı, 15846 iken; ayakta kalan (AK) eser sayısı sadece 3290 tanedir. Bu ikisi arasında inşa edilen (İE) eserlerin sayısı, ayakta kalan (AK) eser sayısının yaklaşık 5 katıdır. Dolayısıyla (toplam) eser yoğunluğu da kullanma tarafında başarılı olanlardan yana bir göstere olmaktadır.

Yukarıdaki örnek verilen açıdan değil de, eser yoğunluğu (sayısı) açısından değerlendirmede mümkündür. Korumaya eser yoğunluklarından ötürü daha çok önem vermesi gerektiği düşünülen ülkeler olarak sıralama yapıldığında ise; (son sütundan da görüldüğü gibi) Yunanistan en öne çıkarken, yine bu kez Kosova (8) Romanya (9) ile birlikte en alt sıralara kadar düşebilmektedir.

Burada eser yoğunluğu (#) sayısının da (niceliksel bir veri) olarak tek başına değil, ilişkisel bir anlam ifade edebileceği görülmektedir. (Kosova eser yoğunluğunun az olmasına ve yıkıcı savaş görmesine karşın, ayakta tutulan eserleri ile iyi korunurken, kullanma yönündeki zıt bir bakış açısıyla ise iyi korunmuş ya da yeteri kadar turizme kazandırılmamış yanları olmasıyla kullanılmıyor dahi görünebilir.)

Tabi bu ele alınanlardan başka ve daha önemli parametrelerin de söz konusu olabileceği ayrıca söylenebilir. Hep daha detaylı ve farklı göreceli açılarından bakıldığında, bu değerlendirmelerin hepsinin aslında yine göreceli ve sınırlı değerler taşıyacakları ve kullanım şekline göre vurgunculuk yaratacakları bile unutulmamalıdır.

Dolayısıyla sayısal verilerin tek yönlü bir bakış açısı üzerinden (koruma-kullanma dengesindeki göreceli tersi durum ihmal edilerek) doğrudan kullanıldıklarında, yetersiz ve hatalı yargılar da doğurabilecekleri unutulmamalıdır.

2.3.2. Koruma Bilincinin ve Uygulanan Politikaların Değerlendirmesi (Stratejiler)

Bu 1. ve 2. oranlar (ölçütler) üzerinden karşılaştırma yapmanın koruma-kullanma bağlamları göz ardı edilerek çok daha esnek ve anlamsız yorumlara da açılma riski artık görülebilmektedir. Bu riskten kaçınmak için durum bizi ülkelerin süren sınır değişimleri nedeniyle dönemsel arka plandan bakarak aslında ulusal değil de, tipik yerleşim yerleri bazında da, hatta yüzölçümü ve nüfuslarıyla da birlikte, etnik bir karşılaştırmaya doğru yönlendirmektedir. O yüzden aslında koruma bilinci üzerinden politikalarının Balkan ülkelerinde daha isabetli kılınmasının bir yolu da; öncelikle bu sayısal verilerin daha etraflıca ve doğru bir şekilde değerlendirilebilmesidir.

Bu nedenle, daha en baştan itibaren ülkelerin alfabetik değil de, tarihi eserlerini göreceli koruma başarı ölçütlerine göre sıralamaya sayısal (nümerik) olarak alınmasına çalışılmıştır. Böylece bu ölçütlerle birlikte ileride korumada eser bazlı gelişmeler de ele alındığında yine bakılabilecektir.

Özellikle bu tür nitel değerlendirmelere de geçildiğinde, gerek görüldükçe karşılaştırma amaçlı hep başa dönülerek ülkenin genel durumuyla ilişkilendirmeler yapmanın da yeni karşılaştırma olanakları sağlayabileceği düşünülmüştür.

Yukarıdaki tabloda verilmiş olan eserlerin göreceli bağlamlar üzerinden karşılaştırmalı mevcut durumundan da görülebileceği gibi, ayakta kalanların inşa edilenlere göre oranı %6 olan Macaristan aslında güncel olarak kullanma açısından en başarılı ülke olarak değerlendirilebilir. Macaristan “bir şekilde yok olan” pek çok eseri inşa ederek ortaya çıkarmış ve turizme kazandırmıştır.

Peki, %61 ile Kosova ise korumanın en başarılı olduğu ülke olarak görülürse de, şimdi ters durumu yaratan kullanma algısıyla ve turizmde sağlanan görünür kılma başarısıyla birlikte oluşan popüler algılar nasıl işleyecektir. Bu açıdan yanılgılar yaratan bu kullanma durumu koruma algısında yara açmayacak mıdır? Kosova, son iç savaşın göbeğinde yer aldığı halde, Tablo 1.den de anlaşıldığı üzere “ayakta kalan” eser durumu ile en üstte kalabilmiştir. Söz konusu eserler savaşın izlerini de taşıyarak “olduğu gibi” korunmuşluk izlenimi de uyandırmaktadır. Ancak Kosova kullanma açısından diğerlerine nazaran ise sayısal karşılaştırmalı bir üstünlük sağlayabilecek durumda değildir. Buna karşın kullanma başarısı gösteren Macaristan gibi rakiplerine karşı koruma da çok önemli bir kent belleğinin de izlerini geleceğe taşımaktadır. Bu durum gezen kültür turistleri için de aslında giderek önemli bir farkındalık alanı yaratmaktadır. Dolayısıyla ileri de, memnuniyet anketinden çok, kültürel farkındalığa dayalı farklı türde anket çalışmalarına da iyi bir zemin hazırlamaktadır. Burada “olduğu gibi” ifadesi “ayakta kalma” ifadesi ile yine maksatlı olarak eşdeğer kılınmıştır. Hâlbuki (uğraşılan konuların karmaşıklığına karşın) bilim dilinin anlatımı azaltarak okuyucu da, bu gibi durumlarda farklı yorumlara yer vermeyecek kadar açıklık ve netlik sağlaması beklenilir. O yüzden burada sanat tarihçilerden ödünç alınan veriler ve yorumlar incelenirken, anlamın nasıl değişebildiği görülebilir. Çalışmada işte bu tür spekülasyonlara da yer verilerek, bunlar üzerinden daha

fazla olası yorum hataları oluşabileceği de gösterilmektedir.

Amaç, bu hatalara düşülmeksizin ve sayısal hata payları konusunda da bilinçlenerek, disiplinler arası çalışma zorluğunun aşılmasıdır. O yüzden farklı olası yorumlara da burada kısaca örnek verilmiştir. Dikkat edilirse; tarihi eserleri koruma başarı aralığı da Tablo 1.de; (6-61) yüzde 6 (0,06) ile yüzde 61 (0,61) arasında değişmektedir. Ülkeler arasında %55 kadarlık bir fark bulunmaktadır. Tablo 1.de bu sıralama, 1.oran ve 2.oran dışında belki farklı ölçütlere yönelik veriler üretmek ileri ki çalışmalarda yeniden yapılabilir. Ancak koruma bilinci açısından öncelik sırasında; “acaba en başta hangisi olurdu” sorusu da, popüler kültürde sorulmaya devam edebilir. Üstelik gezmeden hemen emin olmayacağımız bir soru olarak kalacağı kesindir. Gezen ya da inceleyen Koruma-Kullanma bilinci taşımadıkça ve bu aradaki dengeyi gözetemedikçe, hep yanıltıcı türde cevaplara yönelmiş olacaktır.

Sonuç olarak, koruma bilincinin yaygınlaştırılma politikalarına destek olmak bir yana, daha ayrıntılı bir şekilde farklılaştırılmış ve tam doğru yanıtları olabilecek sorular sormak, bilimsel çalışmalarda bu yönden gerçek amaç olmalıdır. Böylece, daha farklı öncelikleri olan ülkeler ile karşılaşılacak ve belki farklı koruma stratejileri de güdülebilecektir. Kısacası koruma bilincinin bu ülkelerde ayrı ayrı nasıl yaygınlaştırılabileceği de zor ve stratejik kararlar alınmasını gerekli kılan bir konudur. Ancak çalışmaya başlarken, sadece tabloyu yüzeysel olarak yorumlama çerçevesinden çıkarak, bu tür genel belirtilere de dair belirlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Koruma bilincinin yaygınlaştırılması için, şimdi (varsayımsal olarak ya da) göreceli daha başarılı varsayılan ülke deneyimlerini de araştırmada ele almaya doğru geçebiliriz. Aslında, başarı ölçütlerinin ne olacağı artık daha az belirsiz olsa da, durum sürekli daha ayrıntılı sorularla araştırılmaktadır. Çalışmanın doğal sınırları elverdiğince, Balkan ülkeleri arasında rastgele (yukarıdaki koruma-kullanma ölçütlü değerlendirmeye ve eser yoğunluğuna göre farklı başarılar gösteren ülkelerden) birkaç örnek seçerek incelemeyi sürdürebiliriz. Bu tür göreceli sayısal anlamda başarılı gibi gözükümlerin ilk ön değerlendirmesine paralel bir amaçla çalışmanın sürdürülüşü de, ileride gerekirse eleştiriye açık tutulmuştur. Şimdi eldeki ilk veriler eşliğinde, gelecek koruma araştırmalarına konu olabilecek öncül bir irdeleme yapılması sağlanabilir mi bakmaya çalışalım: Verilerin farklı başarı ölçütlerine göre yorumlanmasında bu bağlamı göz önünde bulundurmadan ötürü oluşabilecek hata risklerini önlemek adına kullanma yerine koruma yönünde taraflı tutum alınmıştır. O yüzden önce Kosova ardından da, Makedonya ve sonra Hırvatistan ile Yunanistan ele alınacaktır. Daha sonra da, artık kullanma yönünde “başarılı” varsaydığımız örneklerden sırasıyla, Sırbistan ve Bulgaristan örnekleri ile en son ve “en başarılı” varsaydığımız Macaristan’ın okuyucu da birbirleriyle karşılıklı nitel göreceli durum üzerinden uyandırdığı etki tartışılarak, ülkeler arası durum hakkında bize bazı sonuçlar veren bir karşılaştırma yapılacaktır.

2.3.2. Koruma Bilincinin ve Uygulanan Politikaların Değerlendirmesi (Stratejiler)

Bu 1. ve 2. oranlar (ölçütler) üzerinden karşılaştırma yapmanın koruma-kullanma bağlamları göz ardı edilerek çok daha esnek ve anlamsız yorumlara da açılma riski artık görülebilmektedir. Bu riskten kaçınmak için durum bizi ülkelerin süren sınır değişimleri nedeniyle dönemsel arka plandan bakarak aslında ulusal değil de, tipik yerleşim yerleri bazında da, hatta yüzölçümü ve nüfuslarıyla da birlikte, etnik bir karşılaştırmaya doğru yönlendirmektedir. O yüzden aslında koruma bilinci üzerinden politikalarının Balkan ülkelerinde daha isabetli kılınmasının bir yolu da; öncelikle bu sayısal verilerin daha etraflıca ve doğru bir şekilde değerlendirilebilmesidir.

Bu nedenle, daha en baştan itibaren ülkelerin alfabetik değil de, tarihi eserlerini göreceli koruma başarı ölçütlerine göre sıralamaya sayısal (nümerik) olarak alınmasına çalışılmıştır. Böylece bu ölçütlerle birlikte ileride korumada eser bazlı gelişmeler de ele alındığında yine bakılabilecektir.

Özellikle bu tür nitel değerlendirmelere de geçildiğinde, gerek görüldükçe karşılaştırma amaçlı hep başa dönülerek ülkenin genel durumuyla ilişkilendirmeler yapmanın da yeni karşılaştırma olanakları sağlayabileceği düşünülmüştür.

Yukarıdaki tabloda verilmiş olan eserlerin göreceli bağlamlar üzerinden karşılaştırmalı mevcut durumundan da görülebileceği gibi, ayakta kalanların inşa edilenlere göre oranı %6 olan Macaristan aslında güncel olarak kullanma açısından en başarılı ülke olarak değerlendirilebilir. Macaristan “bir şekilde yok olan” pek çok eseri inşa ederek ortaya çıkarmış ve turizme kazandırmıştır.

Peki, %61 ile Kosova ise korumanın en başarılı olduğu ülke olarak görülürse de, şimdi ters durumu yaratan kullanma algısıyla ve turizmde sağlanan görünür kılma başarısıyla birlikte oluşan popüler algılar nasıl işleyecektir. Bu açıdan yanılgılar yaratan bu kullanma durumu koruma algısında yara açmayacak mıdır? Kosova, son iç savaşın göbeğinde yer aldığı halde, Tablo 1.den de anlaşıldığı üzere “ayakta kalan” eser durumu ile en üstte kalabilmiştir. Söz konusu eserler savaşın izlerini de taşıyarak “olduğu gibi” korunmuşluk izlenimi de uyandırmaktadır. Ancak Kosova kullanma açısından diğerlerine nazaran ise sayısal karşılaştırmalı bir üstünlük sağlayabilecek durumda değildir. Buna karşın kullanma başarısı gösteren Macaristan gibi rakiplerine karşı koruma da çok önemli bir kent belleğinin de izlerini geleceğe taşımaktadır. Bu durum gezen kültür turistleri için de aslında giderek önemli bir farkındalık alanı yaratmaktadır. Dolayısıyla ileri de, memnuniyet anketinden çok, kültürel farkındalığa dayalı farklı türde anket çalışmalarına da iyi bir zemin hazırlamaktadır. Burada “olduğu gibi” ifadesi “ayakta kalma” ifadesi ile yine maksatlı olarak eşdeğer kılınmıştır. Hâlbuki (uğraşılan konuların karmaşıklığına karşın) bilim dilinin anlatımı azaltarak okuyucu da, bu gibi durumlarda farklı yorumlara yer vermeyecek kadar açıklık ve netlik sağlaması beklenilir. O yüzden burada sanat tarihçilerden ödünç alınan veriler ve yorumlar incelenirken, anlamın nasıl değişebildiği görülebilir. Çalışmada işte bu tür spekülasyonlara da yer verilerek, bunlar üzerinden daha

fazla olası yorum hataları oluşabileceği de gösterilmektedir.

Amaç, bu hatalara düşülmeksizin ve sayısal hata payları konusunda da bilinçlenerek, disiplinler arası çalışma zorluğunun aşılmasıdır. O yüzden farklı olası yorumlara da burada kısaca örnek verilmiştir. Dikkat edilirse; tarihi eserleri koruma başarı aralığı da Tablo 1.de; (6-61) yüzde 6 (0,06) ile yüzde 61 (0,61) arasında değişmektedir. Ülkeler arasında %55 kadarlık bir fark bulunmaktadır. Tablo 1.de bu sıralama, 1.oran ve 2.oran dışında belki farklı ölçütlere yönelik veriler üreterek ileri ki çalışmalarda yeniden yapılabilir. Ancak koruma bilinci açısından öncelik sırasında; “acaba en başta hangisi olurdu” sorusu da, popüler kültürde sorulmaya devam edebilir. Üstelik gezmeden hemen emin olmayacağımız bir soru olarak kalacağı kesindir. Gezen ya da inceleyen Koruma-Kullanma bilinci taşımadıkça ve bu aradaki dengeyi gözetemedikçe, hep yanıltıcı türde cevaplara yönelmiş olacaktır.

Sonuç olarak, koruma bilincinin yaygınlaştırılma politikalarına destek olmak bir yana, daha ayrıntılı bir şekilde farklılaştırılmış ve tam doğru yanıtları olabilecek sorular sormak, bilimsel çalışmalarda bu yönden gerçek amaç olmalıdır. Böylece, daha farklı öncelikleri olan ülkeler ile karşılaşılabilecek ve belki farklı koruma stratejileri de güdülebilecektir. Kısacası koruma bilincinin bu ülkelerde ayrı ayrı nasıl yaygınlaştırılabileceği de zor ve stratejik kararlar alınmasını gerekli kılan bir konudur. Ancak çalışmaya başlarken, sadece tabloyu yüzeysel olarak yorumlama çerçevesinden çıkarak, bu tür genel belirtilere de dair belirlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Koruma bilincinin yaygınlaştırılması için, şimdi (varsayımsal olarak ya da) göreceli daha başarılı varsayılan ülke deneyimlerini de araştırmada ele almaya doğru geçebiliriz. Aslında, başarı ölçütlerinin ne olacağı artık daha az belirsiz olsa da, durum sürekli daha ayrıntılı sorularla araştırılmaktadır. Çalışmanın doğal sınırları elverdiğince, Balkan ülkeleri arasında rastgele (yukarıdaki koruma-kullanma ölçütlü değerlendirmeye ve eser yoğunluğuna göre farklı başarılar gösteren ülkelerden) birkaç örnek seçerek incelemeyi sürdürebiliriz. Bu tür göreceli sayısal anlamda başarılı gibi gözükümlerin ilk ön değerlendirmesine paralel bir amaçla çalışmanın sürdürülüşü de, ileride gerekirse eleştiriye açık tutulmuştur. Şimdi eldeki ilk veriler eşliğinde, gelecek koruma araştırmalarına konu olabilecek öncül bir irdeleme yapılması sağlanabilir mi bakmaya çalışalım: Verilerin farklı başarı ölçütlerine göre yorumlanmasında bu bağlamı göz önünde bulundurmadan ötürü oluşabilecek hata risklerini önlemek adına kullanma yerine koruma yönünde taraflı tutum alınmıştır. O yüzden önce Kosova ardından da, Makedonya ve sonra Hırvatistan ile Yunanistan ele alınacaktır. Daha sonra da, artık kullanma yönünde “başarılı” varsaydığımız örneklerden sırasıyla, Sırbistan ve Bulgaristan örnekleri ile en son ve “en başarılı” varsaydığımız Macaristan’ın okuyucu da birbirleriyle karşılıklı nitel göreceli durum üzerinden uyandırdığı etki tartışılarak, ülkeler arası durum hakkında bize bazı sonuçlar veren bir karşılaştırma yapılacaktır.

2.4. Kosova

Tablo 2. Kosova'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türde mevcuda göre dağılımı

Yapı Fonksiyonu		Arşiv kayıtlarında tespit edilen eser #	Mevcut eser sayısı	Yüzde
Dini	Külliyeye	26	17	65
	Camii	233	66	28
	Tekke	24	9	38
	Türbe	42	9	21
	Namazgâh	0	2	
	Hazire	0	16	
Eğitim	Medrese	24	5	21
	Mektep	33	5	15
	Kütüphane	8	3	38
	Rüştiye	4	4	100
Ticari	Han	33	2	6
	Arasta	4	3	75
	Debbahane	3	2	67
Sosyal	Hamam	14	6	43
	Köprü	14	9	64
	İmaret	3	0	
	Çeşme	58	17	29
Askeri	Kale	8	6	75
	Köprü	1	1	100
	Redif	2	0	0
	Kışla	5	4	80
Kamu	Saat kule	7	5	71
	Hastane	4	2	50
	Trafo	0	1	
	Saray	2	2	100
	Islahhane	1	1	100
	Belediye Bina.	1	1	100
	Hükümet Kon.	2	3	
	Postane	0	1	
Sivil	Konak	14	14	100
	Kule-Ev	6	6	100
Toplam		576	222	39

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

Kosova toplam eser yoğunluğu 8.sırada olan (AK /İE Oranı ise %61 şimdilik yorumsuz) bir ülke konumundadır. (Tablo 1). Son iç savaşın göbeğinde yer alan Kosova'nın eser durumu, Tablo 1.den de anlaşıldığı gibi ayakta kalan "ayakta tutulabilen" eser oranı (yani inşa edilenlere oranla) çok yüksek çıkabilmiştir. Eserlerin savaşa karşın (tahrip edilmiş olabileceği) ancak ayakta kalan oranın çarpıcı olması ilginçtir. Eser bazında daha ayrıntılı bir inceleme ile bu durum belki daha başka çalışmalarla görülebilir.

Ayrıca (Tablo 2 ile verilen) eserlere yönelik yeni bir fonksiyon analizi de artık göze çarpmaktadır. Kosova'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türlerine göre dağılımı özet olarak verilebilmiştir. En azdan-en fazlaya şeklinde sıralı yüzdesel dağılım şöyledir: % 6-75 Ticari, % 15-100 Eğitim, % 21-65 Dini, % 29-64 Sosyal, % 50-100 Kamu, % 75-100 Askeri, % 100-100 Sivil.

Bu (Tablo 2 ile verilen) analizde artık eserlerin işlevlerine göre kümelenmiş (yığılmış) görünüşleri dikkate alınmıştır. Korumadaki bu yeni başarı aralıklarına göre (en düşük alt başarı oranı en üstte olacak şekilde) işlev grupları açısından yeniden sıralandığı görülmektedir.

Bu işlev gruplarındaki yapıların korunması, sayısal dengeli bir koruma politikası açısından daha öncelikli olarak görülerek, stratejik kararlar öncesinde mutlaka tartışılabilir.

Tablo 2.de de mevcut eser sayısı, (arşivde) tespit edilen eserlere göre halen az denilebilecek üst gruptaki bazı eser türlerinin ayrı ayrı göreceli (mevki, etkileşimde olduğu nüfus hareketleri açısından) önemine göre ele alınarak korunma önceliği atanması da mümkün olabilir.

Askeri, kamu ve sivil yapılar ise, alttaki grupta yer alırken, en başarılı şekilde ortaya çıkarılabilmiş olan yapılar gibi gözükümler. Bu değerlendirmelerde stratejik sayılabilecek askeri ve kamu yapılarının yanı sıra, sivil yapıların da hızlıca işlevlendirilmiş olduğu açıkça görülebilir. Burada da konu yine, ileride farklı türde irdelemelere ve sayısal analizlere açık olacağından ayrıntılara daha fazla inilmeyecektir.

Eğer böyle bir karşılaştırma yapılacak olursa, arşivdeki eserlere nazaran mevcut olma durumuna denk düşecek şekilde alttaki sıralamalarda en sonda (% olarak büyük) sayılanlar en başarılı korunan eser örnekleri olarak dikkate alınabilir.

Ancak arşiv kayıtlarında tespit edilen eser sayısı, mevcut eser sayısını kapsar şekilde (yani ona bağımlı olarak tanımlanarak) belirlenmiş olabilir. Bu durum, bilgi kaynağına erişilerek henüz doğrulanamamıştır. Bu yüzden olası hata payı da ihmal edilmemelidir. Tablo 2.de % 22< korunabilmiş aralıkta kalanlar <%100 arasında kalanlardan, (sadece en iyi korunabilenleri %100 olanlar, işlevleri ile öne çıkmaktadır, yani bu en iyi korunan konumdakilerin daha kolay ve zorunlu olarak kullanılabilir olanlardan oluştuğu belki söylenebilir. (Saray, Islahhane, Belediye binası, Konak, Kule-Ev). Bu grubu ise sırayla sunular izlemektedir: Kışla, Kale, Debbahane, Külliye, Köprü, Hamam Tekke, Çeşme ve

Camii türü eserler olarak sıralayabiliriz. (En sondaki camiiler %28'lik oranla öncesinde sayılanlara göre en az korunabilmiş konumda kalmıştır.) Koruma başarı oranı daha düşük olan ve ortaya çıkarılmayı bekleyenleri de, öncelikle ele almak adına, (Tablo 2.de ki yüzdesel başarı oranı %21 ve altında kalanlar) ise şöyledir: Medrese, Türbe, Mektep, Han, Redif ve İmaret. (En kötü korunanlar, %0 ile yine sonda kalacak sırada verilmiştir.) Kosova eser türü çeşitliliğinde (toplam 34 adet türü olan) Bulgaristan'dan sonra 2.sıradadır.

Balkanlar'da Osmanlı döneminden günümüze kadar bu yörelerde meydana gelen savaşlar ve diğer nedenlerden dolayı çoğu mimari eserin yıkılıp yok olmasını bir kenara koyarsak, günümüze ulaşan yapıların sayısının azımsanmayacak oranda olduğu rahatlıkla görülmektedir. Örneğin 1999 yılında Kosova'da meydana gelen savaş sırasında tahrip olan dini eser sayısının 197 adet olduğu tespit edilmiştir. İnsan kaynaklı tahribatların dışında doğal afetlerle ve işsiz kaldıkları için ortadan kalkan önemli sayıda vakıf kültür varlığının olduğunu da belirtmek gerekmektedir.²¹ Kosova'da bulunan tüm Osmanlı yapılarının arşiv kayıtlarındaki dökümü (eser sayısı) olarak ayrıca 3 grupta (Tablo 3) şöyle verilmiştir.

Tablo 3. Kosova'da bulunan tüm Osmanlı Vakıf yapılarının niteliklerine göre dağılımı (eser sayısı).

Yapı Niteliği	Eser Sayısı (#)
Kamu	17
Sivil	20
Askeri	16

Kaynak: (Giray, 2006, s:10). (Günümüze ulaşmayanlar listeye dahildir.)

2.5. Makedonya

Tablo 3 ile verilen sayısal verilerinden görüldüğü kadarı ile Makedonya'da gün yüzüne çıkmayı bekleyen eğitim, ticaret ve dini yapılar ilk 7 sırada verilmiştir. Bu ilk 7 sırada yani 7 ayrı yapı türünde ağırlıklı olarak toplanmış eserlerin verilen bu varlığının diğer türlere göre çarpıcı derecede fazla olduğu da söylenebilir. Eksik verileri olan diğer 25 eser türüne tabloda yer verilemese de, 34 türde yapının olduğu son toplama etkileri yansıtılmıştır. Mevcudiyetlerine göre göreceli önem sırası atfedilen bu eser türleri ise sırasıyla şöyledir: Tekke, Medrese, Mektep, Kışla, Hisar, Cephane, Karantina, Karakol, Konak. Tablo 3.de mevcut eser sayısının arşiv kayıtlarına oranına göre bir karşılaştırma olanağı mevcuttur. Tabi ancak bu ilk ham değerlendirmeler yapılırken; Tablo 3.deki 25 tane eser türünün de, rastgele karışık eksik verisi bulunması nedeniyle, burada değerlendirmeye tam alınmamış olduğu unutulmamalıdır. Aslında bu eserlerde tabloda oransız toplama katılarak verilmiştir, böyle olmalarından ötürü de durumları tam olarak şimdilik anlaşılammaktadır. Tablo 3.deki sayısal veriler ileride, farklı karşılaştırmalara

21 Sari. M. (2016). Önsöz, Restorasyon Yıllığı, 13 s.120 Vakıflar Gn. Md. İstanbul 1.Bölge Yayımları, 13 s.6-11.

da olanak vereceğinden ve başka araştırmalara da altlık oluşturacağından burada daha fazla örneklendirmeler ile ayrıntılara girilememiştir. Makedonya son olarak sadece birkaç fotoğrafla görselleştirilmiştir. (Foto 1).

Makedonya için Kosova'ya benzer türde bir tablo altta verilmiştir (Tablo 4). Tablo 4. Makedonya'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türde mevcuda göre dağılımı.

T ü r no	Eser (Yapı Türü)	ARŞİV KAYITLARI	MEVCUT ESER	YÜZDE
1	Medrese	67	4	6%
2	Mektep	132	10	8%
3	Han	65	10	15%
4	İmaret	13	2	15%
5	Tekke	77	15	19%
6	Çeşme	123	23	19%
7	Camii	765	155	20%
8	Kışla	6	3	50%
9	Köprü	20	14	70%
10	Kale	6	5	83%
11	Hamam	40	36	90%
12	Bedesten	3	3	100%
13	Su Kemerli	1	1	100%
14	Postane	1	1	100%
...
34	TOPLAM	1413	484	34%

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

Foto 1. Pirlepe – Çarşı Camii (1475)

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

Makedonya'da bulunan tüm Osmanlı yapılarının dökümü (eser sayısı) ayrıca 5 grupta (Tablo 5) şöyle verilmiştir.

Tablo 5. Makedonya'da bulunan tüm Osmanlı yapılarının dökümü. (eser #)

Yapı Niteliği	Eser Sayısı (#)
Dini	884
Ticaret	204
Eğitim	75
Sosyal	217
Diğer	33

Kaynak: (Giray, 2006, s:10).

2.6. Hırvatistan

Hırvatistan için ise yine benzer türde bir tabloda verilmiştir. (Tablo 6)

Hırvatistan Tablo 4.de arşivine oranla (1.orana göre) mevcut eser sayısında ortada (5.sırada) olan bir ülke olarak görülebilmeye karşın, (2.orana göre) toplam eser sayısında en az (11.) sıralarda kalan bir ülke konumundadır. Ancak eser çeşitliliği (tür sayısı toplam 18 adet) yine ortalama bir değerdedir. Eser dağılımlardaki koruma-kullanma dengesinin gerçek sapmalarını ortaya çıkarabilecek başka bir takım yoruma da açılacak farklı değişkenlere dayalı göstergeler de tayin edilebilir.

Konu böylece ileri de belki daha geniş disiplinler arası bir bilimsel proje çalışması kapsamına da taşınabilir. Sağlıklı verileri tayin edilebilecek değişkenler önce yeniden düzenlenerek sonra doğrulanıp, güncellenebildiği oranda buradakinden daha ayrıntılı bir şekilde karşılaştırmalı olarak ileride incelenebilir duruma da gelecektir. O zaman oluşacak olası stratejik koruma-kullanma yorumları da belki, bu çalışmada açılanlardan başka yönere doğru farklılaşarak derinleştirilebilecektir.

Tablo 6. Hırvatistan'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türde mevcuda göre dağılımı.

Tür no	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYITLARI	MEVCUT ESER	YÜZDE
1	Cami-mescit	102	6	6%
2	Han	18	2	11%
3	Çeşme	15	2	13%
4	Hamam	8	2	25%
5	Türbe	5	2	40%
6	Kale	38	16	42%
7	Köprü	6	4	67%
8	Kule	11	9	82%
9	Kervansaray	1	1	100%
34	TOPLAM	241	52	22%

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

Aşağıdaki tablolar da artık değerlendirmeler, okuyucuya bırakılarak ayrıntılara fazla girilmeksizin sadece veriler sunulmuş olacaktır.

2.7. Yunanistan

Türkiye-Yunanistan arasında Lozan Antlaşması'nın ek protokolü ile nüfus mübadelesi yapılmıştır. Türkiye ve Yunanistan'ın yurttaşları dine dayalı şekilde zorunlu göçe tabi tutulmuştur. Türkiye'de sadece İstanbul kenti ile Gökçeada ve Bozcaada'da oturan Rumlar,

Yunanistan'da ise sadece Batı Trakya Türkleri mübadeleden muaf tutulmuşlardır.²²

Yunanistan'a bağlanana kadar (1947) Ege'de pek çok ada İtalya'da bulunmaktadır. Sadece Batı Trakya'da Lozan Antlaşması kuralları uygulanmaktaydı ve Batı Trakya dışında Türk ve Müslüman nüfusu da yok sayılıyordu. Ancak Yunanistan tahribattan çekiniyordu. O yüzden nüfus bağlantıları oldukça zayıf kalmıştır.

Yunanistan arşivinde en çok eser bulunan ülke olmasına karşın, mevcut eserleri tam halen bilinemediğinden son sütun verileri eksiktir ve karşılaştırmalı dağılım tam saptanamamıştır. Bu yüzden diğer ülkelerle de yeterince daha iyi karşılaştırılmalarının yapılabilmesini sağlayacak veriler gelecek çalışmalarda toplanmalıdır.

Buna karşın, bu ülkede de özellikle dini eserlerin tarihteki (belki de yine günümüzde ki) çokluğu da aslında, kendini yeterince göstermektedir. Bu eserlerin kullanıcısı göç ettiğinden (özellikle mübadele ile değiştirilen yerleşimlerde) yapıların da en azından müzeye dönüştürülme eğilimleri ile günümüzdeki sürdürülebilirliğinin sağlanması mümkündür.

Sağlıklı bir şekilde kültürel koruma amacına hizmet edebilmesi içinse, kullanım fonksiyonlarının başka bir çalışma kapsamında tartışılması gerekli görülmektedir. Burada eser sayısı azdan çoğa doğru sıralı olacak şekilde verilmiştir. Yunanistan'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türlerine göre dağılımı: 4 Sebil, 5 Saat Kulesi, 6 Su Kemerli, 7 Darül-kurra, 10 Kervansaray, 10 Çeşme, 22 Kale, 25 Köprü, 30 Türbe, 35 İmaret, 134 Hamam, 142 Hayratlar, 171 Han, 182 Medrese, 307 Tekke, 315 Mektep, 2336 Cami-mescit. Yunanistan alttaki 2 adet fotoğraf ile ayrıca taşıdığı değişimlerin izleri açısından imgesel olarak yine çalışmaya yansıtılmıştır. (Foto 2).

Foto 2. (solda) Kavala, İbrahim Paşa Camii

Foto 3. (sağda) Rodos, Recep Paşa Camii-16.yy.

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

22 https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkan_T%C3%BCrkleri (12.07.2018)

2.7.1. Mübadele (1923-1930, ...)

Mübadele 1923 yılında Lozan Barış Antlaşması'na ek protokol uyarınca başlatılmıştır. 1930 İnönü-Venizelos sözleşmesine dek devam eden Türkiye-Yunanistan arasındaki mübadeleden günümüze pek çok şey değişti. Göçler son yıllarda da daha farklı şekillerde yaşanıyor.²³ Karşılıklı göçün en fazla yaşandığı dönem yeni doğan gereksinimlerin aşağıdaki fotoğraflara da mekânsal açıdan yansıdığı tarihi eserler üzerindeki değişimlerde kendini belli etmektedir. (Cami minarelerinin önceden kuleye çevrilmiş bir örneği fotoğraftan görülebiliyor.)

3. ESERLERİN KORUNMASINA YÖNELİK MEVCUT DURUM ANALİZİ (KORUMA POLİTİKALARI)

Balkanlarda 4000-5000 yapımızın ayakta olduğu düşünülürse, eserlerin tümünün yenilemenin sadece Türkiye'nin görevi olmadığı anlaşılabilir.

3.1. Eserleri Yerel Halkın ve Yerel Siyasi İradenin Sahiplenmesinin Gerekliği

Eserler bölgedeki halk ve siyasi iradenin sahip çıkması gerekiyor. Aksi halde ne kadar yenileme yapılırsa yapılsın, herhangi bir ülke içi karışıklıkta eserlerin tahrip olması söz konusudur. Durum böyle olduğundan eserlerin tümüne tek tek yetişmenin ne kadar zor olduğu anlaşılacaktır. Eserlerin tümünün sayısı halen tam olarak bilinemese de, tümünün yenileme ve restitüsyonlarının da neredeyse mümkün olmadığı ortadadır. Diğer yandan Balkanlardaki eserlerimizi Türkiye'deki siyasi irade hep kendi damgası olarak ya da tapusu gibi görmektedir. Bu sahip çıkma anlayışı da özellikle son 17 yıldır ve günümüzde halen oldukça baskındır.

Ayrıca bölge halkı da bu kültürel bağlara sahiptir, ancak böyle bir himayeyi aramadan, özellikle sivil toplumunu geliştirerek, ülke yönetiminde ve kültürel koruma politikalarında da söz sahibi olması gerekmektedir.

3.2. Geçmişte Tahrifatın Meydana Geldiği Yerler

Türk ve Müslüman nüfus nerede nispeten az ise, oralarda tahrifat en yüksek seviyeye çıkıyor olmuştur. (Yunanistan hariç tutulmak üzere nüfus ile tahrifat arasında ters bir orantı mevcuttur.) O yüzden Saraybosna ve Makedonya'da tahrifat azken, Sırbistan tahrifatın en çok olduğu bölgedir. Ancak bu son iki bölge artık eserlere verilen tahrifatın da ne kadar hatalı olduğunu anlamış gözüküyor.

23 Erdal, İ. (2006). Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele meselesi (1923-1930), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006: s.28

3.3. Balkanların Türk ve Müslüman Nüfus Demografisi

Günümüzde üzerinde 11 ülkenin kurulduğu Balkan coğrafyasındaki şehir, kasaba ve köyler ile yollar üzerinde Osmanlı Dönemi'nde; dini, ticari, askeri, eğitim, su, kamu, konaklama, sosyal, endüstri, vb. işlevlere yönelik olarak inşa edilmiş sayıları binleri bulan yapı bulunmaktadır. İmaret, cami, mescit, türbe, çarşı, han, kervansaray, bedesten, arasta, dükkan, hamam, medrese, mektep, kütüphane, köprü, tekke, zaviye, hanikah, imaret, çeşme, sebil, şadırvan, su kemeri, maksem, su terazisi, sarnıç, değirmen, havuz, buzhane, kule, kale, darphane, saray, köşk, kasır, konut, hastane, saat kulesi, elektrik fabrikası, hastane, kışla, namazgâh, trafo, okul, kilise, depo, imalathane, vd. olmak üzere çok çeşitli yapı türü şeklinde karşımıza çıkan bu imar faaliyetlerinin, Anadolu coğrafyasındakine benzer bir gelişim gelişim ve çeşitlilik gösterdiğini söylemek mümkündür.

Harita 1- Balkan coğrafyasının bugünkü siyasi haritası. Kaynak: (Özer, 2013, s.122).

Balkanlardaki Müslüman nüfusun çoktan aza doğru etnik gruplara göre dağılım ise sırasıyla şöyledir: Boşnak, Arnavutlar, Türkler, Pomaklar, Çingeneler. İlgili seminerdeki konuşmacılarda²⁴ ²⁵ Balkanlardaki Türk-Müslüman nüfusun 14-15 milyon kişi olduğu ileri sürülürken, internetteki resmi rakamlar oldukça düşük (1 milyon) gözükmektedir. Balkanlardaki Türk-Müslüman resmi nüfusun (~1,5 milyon kişi) dağılımı (en az 910.000-

24 Acun, H. (2014). "Gazi Üniversitesi'nin Balkanlarda Yaptığı Çalışmalar", Seminer, Cumhuriyet Üniversitesi Yerleşkesi Konferans Salonu, Sivas.

25 İbrahimgil, M. Z. (2014). Balkanlarda Türk Kültür Mirası Üzerine Değerlendirme Semineri, Cumhuriyet Üniversitesi Yerleşkesi Konferans Salonu, Sivas.

en fazla 1.248.000 kişi) olarak öngörülebilir.

Bulgaristan: 588.318 Makedonya Cumhuriyeti: 80.000-200.000 Sırbistan: 20.000-30.000 Yunanistan: 150.000-200.000 Kosova: 50.000-80.000 Romanya: 85.000-100.000 Bosna-Hersek: 25.000-50.000 Bu demografik yapının burada tam olarak analiz edilebilmesi de mümkün olamamıştır.²⁶ Ancak başka bir demografik çalışma da Üsküp ile ilgili olarak yapılmıştır.²⁷ Coğrafyanın günümüzdeki ülkelere göre dağılımı (Harita 1) ile verilmiştir.

4. KORUMADA BAŞARILI OLARAK ÖNE ÇIKAN BAZI BALKAN ÜLKELERİNE KULLANMA DA BAŞARILI ÜLKELERİN REHBERLİĞİ

Tarihi eserlere yapılan tahribattan ötürü turizm geliri sağlayamamakta olan ülkeler de belki daha ayrıntılı bir şekilde ele alınmalıdır. Tablo 1.deki sıralamaya göre; Korumada 1.oranı (AK/İE) düşük olan (%6) Kosova ve Makedonyadan başlanılarak sonrasında sırayla, %22 ile Hırvatistan, %20 ile Arnavutluk ve Yunanistan sonrasında da %18 ile Bosna-Hersek ve Sırbistan gelmektedir. Ardından ise en başarılı olanları %16 ile Bulgaristan ve %6 Macaristan olarak nitelememiz uygun olacaktır.

Turizm gelir eksikliğinden zarar gördüğünü fark eden özellikle bu baştaki ülkelerde koruma bilincinin ilkin kurumsal düzeyde ve uluslararası örgütlerin de desteği ile kendiliğinden oluşmaya başlamış olacağı beklenebilir. O yüzden korumadan çok kullanma da başarılı sayılabilecek ülkelerde ki gibi korumada da şimdilik daha iyi durumda olan en başta Kosova gibi ülkelerde yakın zamanda ilginç sayılabilecek turistik uygulamaların da gözlemlenebileceği düşünülmektedir. (Özetle, Tablo 1 altındaki kullanmada başarı örnekleri: Macaristan ve Sırbistan örnek alınacaktır) Örneğin; Macaristan'da en ufak sayılabilecek bazı eserleri bile (çeşme, hamam gibi) hızla ayağa kaldırmaya yönelim artmıştır. Diğer Balkan ülkelerinin de bu yönde de çalışacakları şimdiden öngörülebilmektedir. Dolayısıyla belki ve özellikle örnek alınabilecek türde rastgele her eserin de restorasyonunun ve mali yükünün, Türkiye tarafındaki siyasal iradenin yüklenmesine de pek gerek kalmayacaktır.

4.1. Bulgaristan

Bulgaristan'daki durum ise Tablo 7 ile altta verilmiştir.

Yunanistan'dan sonra Bulgaristan'da yoğun nüfus hareketleri ile ilişkili olarak korumada göreceli öne çıkan başka tür başarıya sahip sayılabilecek ülkeler arasında konumlanmaktadır. Bu da eser tür sayısında yani eser çeşitliliğinde (toplam 38 adet) ile 1.sırada en çarpıcı değere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Sonra ise Makedonya gelmektedir. Diğer ülkelerde bulunan eserlerin mevcut kullanıcı ya da ziyaretçi sayıları ile

26 https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkan_T%C3%BCrkleri (12.07.2018).

27 İnbaşı M. (2003). The City of Skopje and Its Demographic Structure in the 19th Century, Turkish Review of Balkan Studies, 2003, pp.279-299

ilişkili sağlıklı verilerden oluşan demografik çalışmalar yeterince bilinmemektedir.

Bulgaristan'da 1-28 Ocak 2011 tarihleri arasında yapılan 17. nüfus sayımının nihai sonuçları açıklandı. NSİ Başkanı Mariana Kotzeva, ülkede kendilerini "Türk" olarak tanımlayan vatandaşların sayısının 588.318 olduğunu, toplam nüfusunu % 8,8'ini oluşturduğunu belirtti.²⁸

Tablo 7. Bulgaristan'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türde mevcuda göre dağılımı.

Tür no	YAPI TÜRÜ	ARŞİV KAYITLARI	MEVCUT ESER	YÜZDE
11	Kütüphane	2	2	100%
10	Kale	5	4	80%
9	Saray	3	1	33%
8	Hamam	113	36	32%
7	Kervansaray	16	3	19%
6	Camii-mescit	2356	146	6%
4	Tekke	174	8	5%
5	İmaret	42	2	5%
2	Medrese	142	5	4%
3	Han	116	5	4%
1	Mektep	273	9	3%
38	TOPLAM	3339	479	14%

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

4.2. Sırbistan

Sırbistan'ın durumu da Tablo 8 ile altta verilmektedir. İlgili kaynakta da mevcut eser sayısının (burada fazla da olabilmesinden ötürü), arşiv kayıtlarındaki verilen sayının mevcut eser sayısından ayıklanarak, ayrı tutulduğu (ortaya çıkarılmamış olan eserleri gösterir) şekilde bir ayırım yapıldığı düşüncesi doğrulanmış sayılabilir. Sancak bölgesinde Novi (Yeni) Pazar ve Niş şehirleri hariç, Türk ve Müslüman nüfusun azınlıkta olduğu görülmektedir. Buna karşın buralarda genelde artık eserlere daha çok sahip çıkılmaktadır. Tabloda yine eksik verileri olan diğer şu 11 eser türüne tabloda (... ile gösterilerek) yer verilemese de, toplama etkileri yansıtılmıştır. Aslında toplam 30 türde eser son toplamları

²⁸ Milliyet, (2011).

oluşturmaktadır. Mevcudiyetine göre göreceli önem sırası atfedilen bu sıralı eser türleri sayıları ise şöyledir: 2 Darül-kurra ve Hadis, 1 Kervansaray,1 Bedesten, 1 Arasta, 1 Darphane, 2 Kışla,1 Cephane, 1 Debboy, 1 Su Kemerli, 1 Sebil, 1 Çuha Fabrikası. Ayrıca bu ülkedeki dil kullanımından da kısaca söz edilecek olursa, Pomakların ve Arnavutların çoğu Türkçe konuşmaktadır.

Tablo 8. Sırbistan'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türde mevcuda göre dağılımı.

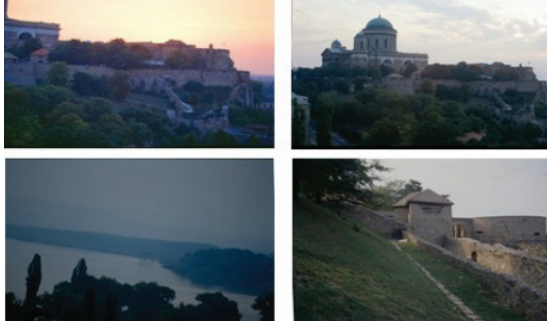
TÜR #	TÜR	ARŞİV KAYITLARI	MEVCUT ESER	%
19	Baruthane	1	4	400%
17	Kule-ocak	2	4	200%
18	Burç	1	2	200%
16	Kale	11	18	163%
13	Saray	2	2	100%
14	Saat Kulesi	2	2	100%
15	Konak	10	10	100%
12	Türbe	13	10	77%
11	Hamam	46	26	57%
10	Hisar	3	1	33%
8	Çeşme	86	14	16%
6	Tekke	66	8	12%
7	Köprü	42	5	12%
5	İmaret	9	1	11%
4	Cami	377	35	9%
3	Medrese	60	5	8%
2	Han	75	5	7%
1	Mektep	98	2	2%
...
30	TOPLAM	909	162	18

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

4.3. Macaristan

Macaristan 8 milyonluk bir ülke iken, 30 milyon turist çekebilmektedir. Örneğin: 1998'de bir hamam yıkılmış halde iken, 2010'nda ise hemen ayağa kaldırılması ilgi çekicidir. Foto 4).

Foto 4. Estergon Kalesinin İhtişamını Gölgeleyen Katedral

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

Önceki yüzyıllarda inşa edilen daha yeni bir katedral Estergon Kalesinin görüş alanını kapatmıştır. Yeni eserlerde eskiyi gölgeleme sivil mimarideki yüksek katlı yapılaşmalara da, benzer cesareti vermiştir.

Koruma politikalarının evriminde özellikle anıtsal yapılar ölçeğindeki bu tür hatalar geçte olsa sorgusuz bırakılmamıştır. Tablo 7.den de görüldüğü gibi Macaristan'daki veriler göreceli olarak korumadan çok kullanmadaki mevcut hale getirme hızını sayısal üstünlük olarak ortaya koymaktadır. (85 Mektep, 1 Darül-kurra, 1 Kervansaray, 2 İmaret, 1 Su Kemer, 1 Darüşşifa, 2 Saray, 8 Saray-konak).

Tablo 9. Macaristan'daki eserlerin arşiv kayıtlarındaki türe/mevcuda göre dağılımı.

TÜR #	TÜR	ARŞİV KAYITLARI	MEVCUT ESER	%
11	Kule-ocak	2	2	100%
14	Köprü	1	1	100%
19	Saat Kulesi	1	1	100%
13	Hamam	32	12	38%
10	Kale	31	7	23%
3	Türbe	23	3	13%
2	Tekke	39	3	8%
1	Cami	200	8	4%
4	Medrese	40	1	3%
7	Han	39	1	3%
15	Çeşme	135	2	1%
20	TOPLAM	644	41	6%

Kaynak: (İbrahimgil, 2014).

Sonuç ve Öneriler

Türk ve Müslüman kimliğinin dağılım gösterdiği kültürel coğrafya güçlü tarihsel ve kültürel dinamiklere sahiptir. Şekil 2 örneklerinde balkanların anonim haritalardaki gibi sık sınır değişimlerine sahne olduğu görülebilir.

Şekil 2. Balkan ülkelerinden bazılarının farklı dönemlerdeki sınır değişimleri

Kaynak: Anonim.

Semavi Eyice; Folklor, Etnoğrafya, Küçük Sanatlar, Filoloji dallarında, şarkılar ve türkülerde Balkan memleketlerinde çok girift bağlantılar görmektedir.²⁹ Bu coğrafya üzerinde, tarihi kültürel varlıklara yönelik eğitsel ve kültürel geziler ile kent kimliklerinin korunmasına ve turizme olası katkılar koruma politikaları ile sürekli yeniden değerlendirilmelidir. Örneğin; yakın geçmişte Manastır şehirleşme projesi nedeniyle yıkılan iki Osmanlı eserimiz göze çarpmaktadır.³⁰ Balkanlarda Osmanlı Mimarisi ile yapılan en kapsamlı görülen bir çalışmada bu eserlere de özetle yer verilmiştir.³¹ Yıkılan eserlere yönelik başka güncel bir çalışma, coğrafyadaki dinamizmi, koruma politikaları eksenli yenileme

29 Eyice, S. (2011). Sırp İlimler ve Sanatlar Akademisi'nin Balkan Tetkikleri Enstitüsü Tarafından Belgrad'a 7-9 Eylül 1982 Tarihlerinde Yapılan Uluslararası Toplantı Hakkında RAPOR, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 0, Sayı 10-11.

30 (Sungur Çavuş Bey Camii ve Kırk Camii)

31 Ayverdi, E.H. (1981). Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.II ve C.III, Kitab 3, İstanbul.

refleksini yine açıkça göstermektedir.³²

Diğer yandan toplulukları kapan haldeki neo-liberal şekilde biçimlenen dünyanın kurumsal devlet mekanizmaları, küreselleşme açısından geçici ve dönemsel dahi olsa, mevcut konjonktüre güç katar niteliktedir. Bu durum, bireyin içinde yer aldığı farklı toplulukları da, salt tüketime şartlanmış bir (pazar olma) pozisyonunda varkalmaya mecbur bırakmaktadır. Haliyle bireyi de bulduğu her köşede etnik kültürel kimliğinin bile içini boşaltarak yeniden hapsedmektedir. Küreselleşmenin mekâna etkisinin ülkemizde kentsel dönüşüm ortamıyla geldiği son durum düşündürücüdür. Balkanlardaki yeni toplumsal yapılanmalar (geçişler, kesişmeler, sapmalar) uluslararası bilimsel toplantılara konu olurken, sosyolojik sorunlar da (göç, yerinden edilmeler, hak ihaleleri vb) bunların beraberinde gelmektedir. Kültürel çeşitliliğin fazla olduğu Balkanlarda ise özellikle 2000'ler sonrasında yeni kurulan kent devletlerindeki bazı durumlarda bu açıdan incelenmeye değer bir gelişme seyri içinde olduğu görülebilir. Diğer yandan toplumsal muhalefet hareketlerinin arttığı bir coğrafyada kent yönetimleri de yeniden mercek altına alınmaktadır. Dünyada büyüyen turizm tablosu da bu anlamda mekânın yeniden planlanmasında ve koruma anlayışında ne yazık ki fazlasıyla hızlı ve hatalı kararların alınması, doğal çevrede kapasite eşiklerinin aşılması gibi olumsuzluk içeren ve baskın rol oynayan bir duruma gelmiştir. Kültürel savaşlar tarih boyunca önem kazanarak sürmektedir. Diğer yandan acaba bu durum gerçekten, etnik gruplar arasında küresel bir iç barışın da yaygınlaşmasına katkı sunabilir mi? Yoksa vahşi yüzünü gizleyen kapitalizm ve küreselleşmenin mekânsal etkileri, yeryüzünde sürekli yıkımı da beraberinde mi getirecektir?

İbrahimgil'in Balkanlara yönelik koruma amaçlı döküm çalışmaları, bazı noktalardan söz etmektedir:

Balkanlar'da 1913'te Türk hâkimiyetinin çekilmesinden sonra, Türk yapılarının büyük bir kısmı zamanla yıkılıp ortadan kaldırılmıştır. Bir kısmı da fiziki müdahalelerle yapısal ve fonksiyon değişikliklerine uğramıştır. Diğer bir kısmı ise birkaç duvar parçası veya harabe halinde, çok az bir kısmı da eski orijinal haliyle veya tamiratlarda değiştirilerek günümüze ulaşabilmiştir. Balkan ülkelerindeki yönetimlerinin izleri şehir görüntüsünü Osmanlı varlığı ve kültürüne ait yapılardan "temizlemek" maksadıyla şehir imar planlarını bahane ederek giriştikleri kasıtlı tutumlarında görülebilir. Sonuç olarak bu sıkıntıları aşmak için, Balkan uluslarının geçmişin esiri olmadan, ancak tarihten gerekli dersleri de çıkararak, yaralarını sarması ve yeni bir barış ortamı tesis etmesinin, tüm bölge ülkelerinin işbirliğini öne çıkaran bir dayanışma gerektirdiğine inanmaktayız. Balkanlarda sağlanacak genel istikrar ve refah kuşkusuz tüm insanlığın ve yakın bölgesi Avrupa'nın yararına olacaktır. Balkanlar farklı etnik kökenlerin farklı din ve mezheplerin bir arada iç içe yaşadığı bir coğrafyadır. Bu farklılıkları ne zaman biz bir zenginlik olarak görmeye başlarsak, ne zaman çok kültürlülüğü temel bir güç

32 Bülbül, S. (2013). Manastır Şehri'nde Günümüzde Ayakta Olmayan İki Camii, Karadeniz Araştırmaları, Yaz 2013, Sayı 38, s.15-28.

kaynağı olarak görmeye başlarsak o zaman Balkanlarda kalıcı bir barışı ve kalıcı bir huzuru sağlayabileceğimize inanıyoruz.³³

Bu çalışmanın sayısal verilerinin doğruluğu şüpheli de olsa ya da hatalı bir yorumla ele alınma olasılığı dahi bulunsa, veriler üzerinden seçilen bazı ülkeler arası var olan sayısal olası bir karşılaştırma kolaylığı değerlendirilmiştir. Karşılaşılabilecek zorlukların ve oluşabilecek yorum hatalarının analizi hakkında okuyucuya farkındalık kazandırılmıştır. Ayrıca korumaya yönelik stratejilerin belirlenmesinde farklı değerlendirme olanakları sunulmaya çalışılmıştır.

Balkanlara tarihsel arka plandan bugüne doğru bakıldığında ise, ana hipotezi destekleyici varsayımlarda bulunulması mümkündür. Örneğin; etnik kültürel izlere karşı günümüzde farklılaşabilecek potansiyele kavuşmuş olan tutum ve algıların da, yeniden ilginç bir şekilde değişime uğramış olarak gündeme taşınmasının mümkün olabileceği düşünülmektedir. Varsayımı doğrulayan ileri bulgular için, bu ülkelerde geçmişten bugüne kalan pek çok tarihi eser üzerinden başka araştırmaların da yapılması daha uygun olacaktır.

Göç sosyolojisi, beşeri coğrafya ile ilişkili demografik veriler, milletlerarası tutulan istatistiki göstergeler ya da antropolojik karşılaştırmalı nüfus çalışmaları bildirinin sınırlı kapsamından ötürü burada tam olarak irdelenememiştir. Hâlbuki mevcut nüfus ya da turistik nüfus şu anda etkin korumada olası kullanıcı bir potansiyeldir. Bu tür verilerin ilerideki çalışmalarda, farklı niceliksel/niteliksel katkılara olanak sağlayabileceği düşünülmektedir ve zamanla daha doğru disiplinlerarası değerlendirmeler de yapılabilecektir. Öyle ki bu eserlerin büyük bir kısmının hâlihazır durumda yeniden görünür kılındığı bile söylenebilir. Ancak eserlerin kökeni araştırıldıkça, halen bulunabilecek olan ya tamamen ya da kısmen farklı izlere de rastlanabilmektedir. Bu izlerin özellikle silinmiş ya da etnik ayrımcılığın etkisi altında dönüştürülmüş olduğu sanat tarihçilerince kısmen bilinmektedir. Eserlerin büyük bir kısmı bu şekilde ayakta duruyor gibi olsa da, özellikle daha yeniden tasarımıyla çalışmaları aşamasında kökenlerine uygun bir şekilde ayağa kaldırılmadığı ya da çoğunluğunun hiç beklenildiği gibi canlandırılmadığı açıktır. Bu konuda da, mimarlık tarihçilerine başvurmak faydalı olacaktır.

Son yıllarda artık özellikle, Macaristan ve Sırbistan'da mevcut kültürel mirasa karşı, etnik negatif ayrımcı taraftan yaklaşan bakış açılarının giderek azaldığı görülmektedir. Bu ülkelerde öne çıkan mimari tarihi eserlerin kökenine uygun bir şekilde muhafaza edilmeye başlandığı ve özellikle de böyle sergilenmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Eserlerin restorasyonların da ise, mevcut izlerin maksatlı bir şekilde silindiği dönemlerin bölge için artık, yavaş yavaş geride kalmaya başladığı bile belki zamanla söylenebilecektir. Bu tür eğilimlere dair bulgular, her ne kadar henüz yeterli ve kapsamlı bir saha ve döküm çalışması ile tam olarak aydınlatılamamıştır. Ancak böyle olsa bile ayrımcılığı ortadan kaldıran ve bu sayede en azından turizm geliri sağladığı düşünülen Tablo 1.de sonlarda

33 İbrahimgil, M. Z. (2014). Balkanlarda Türk Kültür Mirası Üzerine Değerlendirme Semineri, Cumhuriyet Üniversitesi Yerleşkesi Konferans Salonu, Sivas.

verilen bu devletlerin, günümüzdeki popüler kültür ve inanç turizmi anlayışı öncülüğünde, sergiledikleri olası tutumlara dair ön bulguların arttığı görülmektedir. Turizm açısından yoğun ziyaret göreceğ şekilde görünür kılınması tercih edilen kültürel mirasın, korunmasından çok kullanılabilir olmasına özen gösterilmeye başlanıldığı görülmektedir.

TEŞEKKÜR

Sayın editöre ve hakemlere çalışma hakkında bildirdikleri değerli görüş ve katkılarından ötürü ve Rumeli-Balkan Türkleri Konfederasyonu ile Rumeli-Balkan-Trakya Dernekleri Gönül Birliği'ne gösterdiği ilgi ve dayanışma için teşekkür ederim.

KAYNAKLAR

- Acun, H. (2014). Gazi Üniversitesi'nin Balkanlarda Yaptığı Çalışmalar, Seminer, Cumhuriyet Üniversitesi Yerleşkesi Konferans Salonu, Sivas, 2014.
- Avcı, Y. (2017). Türk Dış Politikasının Stratejik Derinlik Revizyonunda Balkanlar, BEU Akademik İzdüşüm, Academic Projection Cilt 2. Sayı. 2, s. 104-127.
- Ayanoğlu, M. B. (2009). Önsöz. Mardinde Gelişim ve Gelecek Arayışı Yerel Kalkınma, Yerel Demokrasi ve Sosyal Dokunun Rehabilitasyonu, Uluslararası Sempozyum, Mardin, 27-28.06.2009.
- Ayverdi, E. H. (1981). Avrupada Osmanlı Mimari Eserleri, Yugoslavya, C.II, C.III, Kitab 3, İstanbul.
- Bektaş, C. (1996). Kenti Savunmak/Kentli Olmak, Kent ve Kültürü, Cogito, YKY Yayınları, 8, 7. Baskı, İstanbul. Yaz, 1996.
- Bülbul, S. (2013). Manastır Şehri'nde Günümüzde Ayakta Olmayan İki Camii, Karadeniz Araştırmaları, Yaz 2013, Sayı 38, s.15-28.
- Cansever, T. (1996). Şehir, Kent ve Kültürü, Cogito, YKY Yayınları, 8, 7. Baskı, İstanbul. Yaz, 1996.
- Çırak, A. A. (2011). Mekân-Zaman İlişkisi Bağlamında Koruma ve Yeni Mekânsal Kavrayışlar, Koruma ve Peyzaj Mimarlığı Sempozyumu, TMMOB Peyzaj Mimarları Odası, Ankara. 12-13.05.2011 s.61. ISBN 978-605-01-0143-0.
- Erdal, İ. (2006). Türkiye ile Yunanistan arasında mübadele meselesi (1923-1930), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, s.285.
- Ertem, A. (2016). Önsöz, Restorasyon Yıllığı, 13 s.120 Vakıflar Gn. Md. İstanbul 1.Bölge Yayını.
- European Commission, (2002). Europe and Culture: Cultural Heritage as a factor in Economic Development, 2002 (akt.) Prof.Dr. Nuran Zeren Gülersoy, Tarihi Kentlerin Yönetimi Paneli, 03.02.2005. <http://europa.eu.int> (Erişim Tarihi:12.07.2018).
- Eyice, S. (2011). Sırp İlimler ve Sanatlar Akademisi'nin Balkan Tetkikleri Enstitüsü Tarafından Belgrad'a 7-9 Eylül 1982 Tarihlerinde Yapılan Uluslararası Toplantı Hakkında RAPOR, Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, Cilt 0, Sayı 10-11.
- Giray, S.F. (2013) Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Balkanlar'daki Restorasyona Dönük Çalışmaları, (Projects of Directorate General of Foundations On Architectural Restoration Works in Balkans), Restorasyon Yıllığı, Vakıflar Gn. Md. İstanbul 1.Bölge Yayını, 13 s.6-11.
- İbrahimgil, M. Z. (2014). Balkanlarda Türk Kültür Mirası Üzerine Değerlendirme Semineri, Cumhuriyet Üniversitesi Yerleşkesi Konferans Salonu, 2014 Sivas.
- İnbaşı, M. (2003). The City of Skopje and Its Demographic Structure in the 19th Century, Turkish Review of Balkan Studies, 2003, pp.279-299

- Lynch, K. (1973). Kent İmgesi. (İrem Başaran, Çev.). Türkiye İş Bankası. 6.Basım. Ankara.
- Madran, E. ve ÖZGÖNÜL, N. (1999). Önsöz, Emre Madran ve Nimet Özgönül (Ed.). International Documents, Regarding the Preservation of Cultural and Natural Heritage, METU Faculty of Architecture Press, 1999.
- Olpak, N. (2013). Takdim, (MÜSİAD Bşk.) Çerçeve, 2013/4.
- Özer, M. (2016). Balkanlar'da Osmanlı Kenti ve Mimarlık Mirası, Restorasyon, 13 s.120-
- Sarı, M. (2016). Önsöz, Restorasyon Yıllığı, 13 s.120 Vakıflar Gn. Md. İstanbul 1.Bölge Yayını, 13 s.6-11.
- Senett, R. (2006). Ten ve Taş. (Tuncay Birkan Çev.). İstanbul: Metis, 2.Baskı, Ankara.

İnternet Kaynakları

- <http://www.milliyet.com.tr/bulgaristan-da-kac-turk-yasiyor/dunya/dunyadetay/21.07.2011/1417216/default.htm> (Erişim Tarihi:12.07.2018).
- https://tr.wikipedia.org/wiki/Balkan_T%C3%BCrkleri (Erişim Tarihi:12.07.2018).
- <https://www.vgm.gov.tr/yayinlar/Sayfalar/Anasayfa.aspx> (Erişim Tarihi:12.07.2018).

Kilitbahir’de Günümüze Ulaşmayan İki Tabya Hakkında Bazı Tespitler *

Yusuf ACIOĞLU **

Öz

Osmanlı döneminde, özellikle Fatih Sultan Mehmet zamanında top teknolojisi gelişmiş ve buna uygun savunma yapıları inşa edilmiştir. Daha sonra zaman zaman gerek askeri teknolojide gerekse askeri mimaride Avrupa'nın gerisinde kaldığı iddia edilen Osmanlı, büyük ölçüde çağa ayak uydurmak ve kendini savunmak için farklı biçimlerde savunma yapıları meydana getirmiştir. Yüksek duvarlara sahip kalelerin tehlike oluşturmaya başladığı ve henüz tam olarak tabya mimarisinin gelişmediği bir dönemde, belki de bir geçiş yapısı niteliğindeki mazgal açıklıklara sahip kâgirden inşa edilen yapılar ortaya çıkmıştır. Bu yapıların ilk denemelerini Çanakkale Boğazı gibi stratejik öneme sahip bir yerde görmek mümkündür. Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden elde edilen birkaç belge bu konuda bizi aydınlatmaktadır. III. Selim döneminde, boğaz muhafızı Hacı Ali Paşa tarafından çok kısa sürede yapılan iki tabyanın bu ilk denemelerin bir ürünü olduğu düşünülmektedir. Bu iki yapı, kale ile tabya arasında bir geçişi ortaya koyan, 17. yüzyılda Avrupa'da hudut boylarında daha çok bir şehri kuşatmak ve geçici istihkâmlar olarak yapıldığını gördüğümüz, “Palanka” ismi verilen yapıların form değiştirmiş şekilleri olmalıdır. Osmanlı'nın 17. yüzyılda kullandığı bir savunma yapısı tipini, 19. yüzyılın başlarında aynı malzeme ve inşa tekniğiyle çeşitli şekillerde kullandığı anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Çanakkale, Kilitbahir, Savunma Yapıları, Kale, Tabya, Palanka.

* Bu çalışma, daha önce “Uluslararası XIX. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu (21-24 Ekim 2015)”nda sunulmuş, bildiri özeti kitabında yer almış, ancak tam metin olarak basılmamıştır. Çalışma yeniden gözden geçirilerek burada sunulmuştur. Makalede sözü edilen tabyalar, yüksek lisans ve doktora çalışmalarında yer almamakta ve daha sonraki araştırmalarda ortaya çıkan bilgilere dayanmaktadır.

** Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, yacioglu@comu.edu.tr.

Some Observations About two Un-survived Bastions at Kilitbahir

Abstract

By the development of artillery technology needs more convenient defensive structures for this situation during the Ottoman period especially under the reign of Sultan Mehmet II. It's claimed that Ottoman military technology and architecture fall behind the Europe. On contrary Ottomans closely follow the new technologies and fully adopted them and build various defensive structures to defense their reign. Emerging of new type of structures built of stones with loopholes were accepted as transition building forms when fortress with higher ramparts become vulnerable and bastion architecture did not develop fully yet. The first examples of these structures were seen at Çanakkale Strait which has a significant strategic position. A few document obtained from State Archives of the Prime Ministry, Department of Ottoman Archives enlighten us about this structures. It's consider that two examples this type of bastions which were built by Hacı Ali Pasha the commander of Çanakkale Strait in a very short time span during the reign of Sultan Selim III. These two structures were accepted as transition building forms from fortress to the bastion which were related to redoubts "*Palanka*" which were temporary fortifications constructed during siege of frontier provinces of Europe in 17th century. In conclusion it's obvious that Ottomans used 17th centuries construction techniques and similar materials in different ways during 19th century.

Keywords: Ottoman, *Çanakkale*, Kilitbahir, Defense Structures, Fortress, Bastion, *Palanka*.

Kilitbahir, Çanakkale boğazının en dar olduğu noktada, Kal'a-i Sultaniyye'nin yani bugünkü Çanakkale şehrinin karşı kıyısında Rumeli yakasında yer almaktadır. Çanakkale Boğazı aşağı, orta ve yukarı boğaz olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Bunlardan Orta boğaz olarak adlandırılan bölüm, Osmanlı döneminde karşılıklı kıyılardan atış mesafesinin kısılması nedeniyle, boğazın diğer bölümlerine göre daha çok ve sık aralıklarla tahkim edilmiştir. Çanakkale boğazı ve yakın çevresinde, Osmanlı döneminde günümüze ulaşan 12 kale ve 32 tabyanın büyük bir bölümü de burada yer almaktadır³ (**Şekil 1**).

3 Çanakkale'de Osmanlı döneminde inşa edilen kale ve tabyalar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf Acioglu, "Çanakkale Boğazı'ndaki Osmanlı Dönemi'ne Ait Kale ve Tabyalar", Çanakkale Turizm Zirvesi, Çanakkale Valiliği Yayını, Çanakkale 2012, s.213-224; Yusuf Acioglu, Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale 2013. ; Yusuf Acioglu, "Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri", Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı, S. 19, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayını, Çanakkale 2015, s.93-122.

Osmanlı döneminde, özellikle Fatih Sultan Mehmet zamanında, gelişen top teknolojisine uygun kaleler inşa edilmeye başlandığı söylenebilir⁴. Osmanlının Fatih'ten sonra her ne kadar askeri teknoloji ve askeri mimari konusunda Avrupa'nın gerisinde kaldığı iddia edilse de, savunma mimarisinde kaydettiği gelişmeler, bu konuda her yeniliği yakından takip ettiğini göstermektedir⁵. Bir saldırı öncesi ve saldırı anında yaptığı hazırlıklarda bu yenilikleri görmek mümkündür. Bunun en iyi örneklerinden biri de hiç şüphesiz Akdeniz'e geçişin kilit noktası olan Çanakkale'de görülmektedir.

Stratejik konumu itibarıyla sürekli bir saldırı tehdidi altında olan Çanakkale'de boğazın ve dolayısıyla İstanbul'un güvenliği için zamanla çeşitli savunma yapıları inşa edilmiştir. Başta yüksek surlara sahip kaleler inşa edilirken, askeri teknolojinin gelişimine bağlı olarak giderek surların yüksekliği azaltılmıştır⁶. 18. yüzyıldan itibaren İmparatorluğun gücünü kaybetmeye başlamasıyla birlikte, artan tehditlerden dolayı, boğazda modern savunma yapılarına ihtiyaç duyulur. Bu nedenle zaman zaman yabancı uzmanlardan yardım alınır. III. Mustafa döneminde Fransız mühendis Baron de Tott tarafından boğazda yeni tabyalar yapılır⁷. Bundan sonra III. Selim döneminden, 19. yüzyılın ilk yarısına kadar çok yüksek olmayan mazgal açıklıklara sahip yapılar inşa edilmiştir⁸. Kale ile tabya arasında bir geçiş ortaya koyan bu yapıların ilk örnekleri hakkında bilgilerimiz sınırlıdır.

Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinden elde edilen belgelerden⁹, Kilitbahir'de inşa edilen iki tabyanın, kale ile tabya arasında bir geçişi ortaya koyan bu tür yapılara örnek teşkil ettiğini düşünmekteyiz. Bahsi geçen tabyalar, 1807 yılında Kilitbahir Kalesi'nin güneyinde kaleye bitişik Namazgâh mevkiinde ve kaleden yaklaşık 3,5 km. ilerideki Havuzlar mevkiinde, Kilitbahir Muhafızı Hacı Ali Paşa tarafından biri üç, biri beş gün, gibi kısa bir sürede inşa

4 Fatih Sultan Mehmet döneminde inşa edilen kalelerin top teknolojisine uygunluğu ve Avrupa kaleleri ile karşılaştırılması hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Burcu Özgüven, Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

5 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Luigi Fernando Marsigli, Stato Militare Dell' Imperio Ottomanno, Amsterdam 1732 (birinci basım), (der. Richard F. Kreutel), Graz 1971. ; Graf Marsilli, Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur Ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti, (çev. M. Kaymakam Nazmi), Büyük Erkanîharbiye Matbaası, Ankara 1934. ; Mark L. Stein, Osmanlı Kaleleri: Avrupada Hudut Boyları, (çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007. ; Oya Şenyurt, "III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri", Tarih İncelemeleri Dergisi, S.XXVIII / 2, İzmir 2013, s.487-521.

6 Bkz., Yusuf Açıoğlu, Çanakkale'deki Osmanlı Dönemi Savunma ..., s.134, 144.

7 Baron de Tott'un Çanakkale Boğazı'ndaki tabya ve topçuluk faaliyetleri için bkz., Baron de Tott, Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1976. ; III. Mustafâdan sonra III. Selim döneminde de Fransız mühendislerden yardım alınmaya devam edilmiştir. Bkz., Oya Şenyurt, "III. Selim Döneminde İnşaat ...", s.487-521.

8 Çanakkale Boğazı'nda inşa edilen bu yapılar için bkz., Yusuf Açıoğlu, "Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri", s.100-104.

9 BOA, HAT, Dosya 116 / Gömlek 4695. ; BOA, PPK, sn. 19.

edilmiştir (**Resim 1**). Yapıların bu kadar kısa sürede inşa edilmiş olması, bu yapıların kâgir yerine ahşap ve toprak malzeme kullanılarak yapıldığını düşündürmektedir. Nitekim Osmanlının serhat boylarında 17. yüzyılda ahşap malzeme ile inşa edilen “Palanka” adı verilen küçük ölçekli kaleler yaptığı bilinmektedir¹⁰. Bu nedenle, bu tabyalarında aynı şekilde, “Palanka” tabir olunan yapıların form değiştirmiş şekilleri olabileceği akla yatkındır.

Peki, neden böyle bir şeye ihtiyaç duyulmuştur. Balkanlarda bu tip yapıların inşa nedeni daha çok bir şehrin kuşatması sırasında zamanın yetersiz oluşu, kolay ve hızlı bir şekilde inşa edilebilmeleridir. Çanakkale’de ise amaç artık bir yeri kuşatmak değil, o yeri gelecek saldırılara karşı koruyarak, hızlı bir şekilde tahkim etmektir.

Çanakkale’de 1807 yılında İngilizlerin boğazı geçerek İstanbul önlerine kadar ilerlemeleri, Payitaht’ta endişeye neden olmuş ve Çanakkale Boğazı’nın hızlı bir şekilde tahkim edilmesi için, III. Selim tarafından çeşitli rütbelerdeki kişiler görevlendirilmiştir¹¹.

13 Mart 1807 tarihli bir belgede¹², Boğazın İngilizler tarafından geçilmesinin, tahkimatların yapılmasında görevli memurların eksikliğinden kaynaklandığı, bizzat III. Selim tarafından belirtilmiş, yine aynı tarihli bir başka belgede¹³ boğazın tahkimatı ile görevlendirilen “Fezullah Efendi”nin idam edilmesi istenmiştir (**Ek 1-2**). İdamın 20 gün gecikmesi padişahı pek kızdırmış ve sonunda Fezullah Efendi idam edilmiştir. Bugün mezarı Rumeli Mecidiye Tabyası önünde bulunmaktadır. Mezar taşı “20 Muharrem 1222 (30 Mart 1807)” tarihlidir (**Resim 2**). Buraya sonradan mı? Taşınmıştır, bilinmez ama ibret olsun diye yine bir tabya yakınına konmuş olsa gerektir.

İngilizler 1806 yılı Temmuz ayında Bozcaada önlerine gelerek¹⁴, 13 Şubat 1807 tarihine kadar burada kalmışlar, 19 Şubat 1807 sabahı da boğazı geçmişlerdir¹⁵. Bu tarihler arasındaki yazışmalardan boğazdaki kale ve tabyaların onarılarak toplanmış olduğu, ihtiyaç duyulan yerlere yenilerinin yapıldığını anlaşılmaktadır¹⁶. İngiliz donanması 3

10 Luigi Fernando Marsigli, *Stato Militare Dell' ...*, s.134-135, 149-151. ; Graf Marsilli, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ...*, s.242-243, 252-254. ; Olga Ziroević, “Palanga”, *Tarih ve Toplum*, C.8, S.44, İstanbul 1987, s.48-50. ; Burcu Özgüven, “The Palanka: A Characteristic Building Type of the Ottoman Fortification Network in Hungary”, (Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht – The Netherlands, August 23-28, 1999), *EJOS*, Vol: IV, No: 34, Netherlands 2001, s.1-12. ; Mark L. Stein, *Osmanlı Kaleleri: Avrupada ...*, s.45-46.

11 Bkz., Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasi ve Askeri Anatomisi”, *Nizâm-ı Kadimden Nizâm-ı Cedid’e III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s.391-493.

12 BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7636.

13 BOA, HAT, Dosya 268 / Gömlek 15663.

14 BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 D. ; BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 F.

15 Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir ...”, s.443-447.

16 Bkz., BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 B. ; BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 F. ; BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 E. ; BOA, HAT, Dosya 151 / Gömlek 6350. ; BOA, HAT, Dosya 151 / Gömlek 6388. ; BOA,

Mart 1807'de boğazdan çıkarken her iki kıyıdan yoğun ateş altına alınarak hezimete uğratılmıştır¹⁷. Buradan da yeni inşa edilen bu tabyaların başarı sağladığı anlaşılmaktadır.

Bu tabyalardan ikisi de Hacı Ali Paşa tarafından yapılanlardır. Her iki tabyanın da planları üzerinde herhangi bir tarihe rastlanmamıştır (**Ek 3-4**). Ancak yine arşivden elde edilen “20 Mart 1807” tarihli belgede, “Hacı Ali Paşa tarafından Kilitbahir Kalesi'nin güneyinde yedi toplu bir tabya ile kaleye yaklaşık “450 zirâ-i mi'mârî (zirâ-i mi'mârî=75,8 cm. bu da yaklaşık 3-3,5 km) uzaklıkta” on dört toplu bir tabya inşa edildiği “bire kıt'a kâğıda tersim olunarak” yani planları çizilerek, Padişaha sunulduğu yazmaktadır (**Ek 5**). Buna göre bu tabyalar İngilizlerin boğazdan çıkışı sırasında yapılmış olmalıdır.

Tabyaların nasıl inşa edildiği ve inşa malzemesi ile ilgili ne planlar üzerinde nede arşiv belgesinde bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak tabyaların planları incelendiğinde, tıpkı 17. yüzyılda Balkanlarda görülen “Palanka”lar gibi ahşap kazıkların yere çakılması suretiyle yapıldıkları izlenimi vermektedir. Balkanlarda görülen iki palanka tipi vardır; ahşap kazıkların birbirine bağlanarak tek sıra bir çit şeklinde olanlar ve ahşap kazıkların iki sıra halinde yere çakılarak oluşturulan duvar kalınlığının toprak ya da taşla doldurularak yapılanlar¹⁸ (**Resim 3-4**).

Burada planlar yakından incelendiğinde, Kilitbahir'de yapılanların inşa tarzı olarak ikinci tipe benzediği gözlemlenmektedir. Yapıların bu kadar kısa sürede yapılmış olmaları da bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Yine planlarda; yedi toplu tabyanın Kilitbahir Kalesi'nin “Sarı Kule” isimli kulesine bitişik olarak kıyıya paralel yedi mazgal açıklığından oluştuğu ve gerisinde herhangi bir yapının olmadığı görülür. On dört toplu tabyanın ise kuzeyine tabyanın uzantısı olarak bir siper duvarı çekildiği, on dört mazgal açıklığının da diğerinde olduğu gibi kıyıya paralel uzandığı ve farklı olarak tabyanın gerisinde bir cephanelik olduğu görülmektedir. Plan üzerinde yer alan zirâ-i mi'mârî ölçüsü günümüz uzunluk birimine dönüştürüldüğünde, yedi toplu tabyanın 53x11 m. ölçülerinde yaklaşık olarak 600 m², on dört toplu tabyanın 106x57 m. ölçülerinde yaklaşık olarak 6000 m² olduğu, içerisindeki cephaneliğin ise 18x18 m. ölçülerinde 300 m² olduğu anlaşılmaktadır. Mazgal açıklıklarının en geniş yeri 2,8/3,5 m., en dar yeri ise 0,70/1,06 m. arasında değişmektedir.

Bu yapıların özellikleri hızlı bir şekilde az sayıda iş gücü ve kolay bulunabilen malzeme ile inşa edilmeleri ve topların yerleştirileceği uygun açıda mazgallara sahip olmalarıdır. Balkanlarda inşa edilen ön örneklerinde topların yerleştirilmesi için burçlar yapılırken, burada mazgal açıklıklar tercih edilmiştir. Bunun sebebi bu tip yapıların topların atış açlarına uygun şekilde boğaza yerleştirilebilmeleri ve silahların mazgallar ardında

HAT, Dosya 167 / Gömlek 6983. ; BOA, HAT, Dosya 40 / Gömlek 2007 A. ; BOA, HAT, Dosya 40 / Gömlek 2007.

17 Fatih Yeşil, “İstanbul Önlerinde Bir ...”, s.483-485. ;

18 Luigi Fernando Marsigli, Stato Militare Dell'... , s.134-135, 149-151. ; Graf Marsilli, Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur ..., s.242-243, 252-254.

korunabilmesine olanak sağlaması olabilir.

Bu şekilde mazgal açıklıklara sahip palanka şeklindeki tabyaların, yaklaşık on yıl sonra benzerlerinin daha da geliştirilerek boğazın iki yakasında kâgir malzeme ile inşa edildikleri görülmektedir. Çamburnu, Bigalı ve Nara kaleleri gibi¹⁹ (**Resim 5 - Şekil 2**). Bu yapılardan Çamburnu'na ait "17 Temmuz 1816" tarihli bir arşiv belgesinde²⁰, burada bulunan toprak tabyanın yıktırılarak kâgir ve palanka şeklinde tabya yapılacağından bahsedilmektedir. Yine "5 Mayıs 1833" tarihli daha geç bir belgede²¹ ise boğaza yeni yapılacak tabya ve palankalar için Bayramıç ve Kızılca Tuzla'dan kereste temin edilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Sonuç olarak, Kilitbahir'de Hacı Ali Paşa tarafından inşa edilen bu tabyaların, 17. yüzyılda Avrupada hudut boylarında daha çok bir şehri kuşatmak ve geçici istihkâmlar olarak yapıldığını gördüğümüz, "Palanka" ismi verilen ahşap kazıkların yere çakılması suretiyle inşa edilen yapıların form değiştirmiş şekilleri olduğu söylenebilir. Yani Osmanlı'nın 17. yüzyılda kullandığı bir savunma yapısı tipini, 19. yüzyılın başlarında aynı malzeme ve inşa tekniğiyle çeşitli şekillerde kullandığı anlaşılmaktadır. Özellikle Çanakkale Boğazı'nı 1807'de geçen İngilizlerin boğazdan çıkışında uğradıkları hezimetin bu ve buna benzer savunma yapılarının etkisiyle olduğu düşünülmektedir. Çanakkale Boğazında inşa edilen bu palanka tipi tabyaların göstermiş olduğu, başarıdan dolayı yaklaşık 10 yıl sonra daha da geliştirilerek boğazın muhtelif yerlerine kâgir olarak inşa edildikleri görülmektedir.

19 Bkz., Yusuf Açıoğlu, "Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri", s.100-104.

20 BOA, C.AS, Dosya 828 / Gömlek 35285.

21 BOA, HAT, Dosya 866 / Gömlek 38571 G.

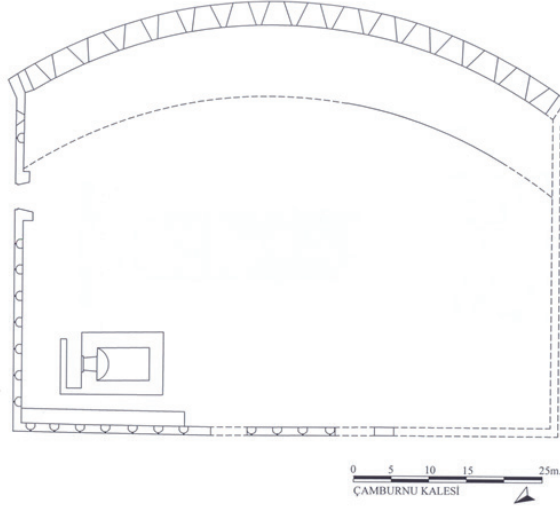
KAYNAKÇA

- Acioğlu, Yusuf, “Çanakkale Boğazi’ndeki Osmanlı Dönemi’ne Ait Kale ve Tabyalar”, *Çanakkale Turizm Zirvesi*, Çanakkale Valiliği Yayını, Çanakkale 2012, s.213-224.
- Acioğlu, Yusuf, “Çanakkale’deki Osmanlı Kaleleri”, *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, S. 19, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Atatürk ve Çanakkale Savaşlarını Araştırma Merkezi Yayını, Çanakkale 2015, s.93-122.
- Acioğlu, Yusuf, *Çanakkale’deki Osmanlı Dönemi Savunma Yapıları*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Çanakkale 2013.
- BOA, C.AS, Dosya 828 / Gömlek 35285.
- BOA, HAT, Dosya 116 / Gömlek 4695.
- BOA, HAT, Dosya 151 / Gömlek 6350.
- BOA, HAT, Dosya 151 / Gömlek 6388.
- BOA, HAT, Dosya 167 / Gömlek 6983.
- BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 B.
- BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 D.
- BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 E.
- BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7598 F.
- BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7636.
- BOA, HAT, Dosya 268 / Gömlek 15663.
- BOA, HAT, Dosya 40 / Gömlek 2007 A.
- BOA, HAT, Dosya 40 / Gömlek 2007.
- BOA, HAT, Dosya 866 / Gömlek 38571 G.
- BOA, PPK, sn. 19.
- Marsigli, Luigi Fernando, *Stato Militare Dell’ Imperio Ottomanno*, Amsterdam 1732 (birinci basım), (der. Richard F. Kreutel), Graz 1971.
- Marsilli, Graf, *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur Ve Terakkisinden İnhitatu Zamanına Kadar Askeri Vaziyeti*, (çev. M. Kaymakam Nazmi), Büyük Erkânıharbiye Matbaası, Ankara 1934.

- Özgüven, Burcu, “The Palanka: A Characteristic Building Type of the Ottoman Fortification Network in Hungary”, (*Proceedings of the 11th International Congress of Turkish Art, Utrecht – The Netherlands, August 23-28, 1999*), *EJOS*, Vol: IV, No: 34, Netherlands 2001, s.1-12.
- Özgüven, Burcu, *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, İstanbul Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.
- Stein, Mark L., *Osmanlı Kaleleri: Avrupada Hudut Boyları*, (çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2007.
- Şenyurt, Oya, “III. Selim Döneminde İnşaat Ortamını Yönlendiren İki Fransız Mühendis ve Kale Tamirleri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.XXVIII / 2, İzmir 2013, s.487-521.
- Tott, Baron de, *Türkler ve Tatarlara Dâir Hâtıralar*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1976.
- Yeşil, Fatih, “İstanbul Önlerinde Bir İngiliz Filosu: Uluslararası Bir Krizin Siyasî ve Askerî Anatomisi”, *Nizâm-ı Kadîmiden Nizâm-ı Cedîde III. Selim ve Dönemi*, (ed. Seyfi Kenan), İSAM Yayınları, İstanbul 2010, s.391-493.
- Ziroević, Olga, “Palanga”, *Tarih ve Toplum*, C.8, S.44, İstanbul 1987, s.48-50.

Şekil 1. Çanakkale'de Osmanlı döneminde inşa edilen kale ve tabyalar

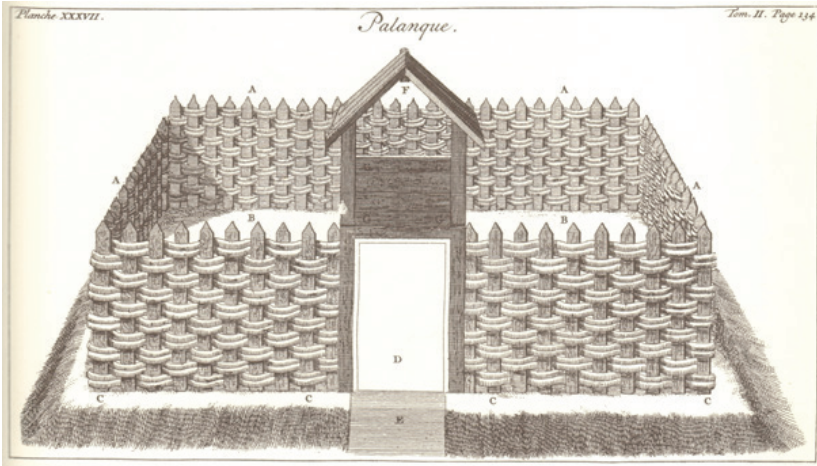
Şekil 2. Çamburnu Kalesi planı

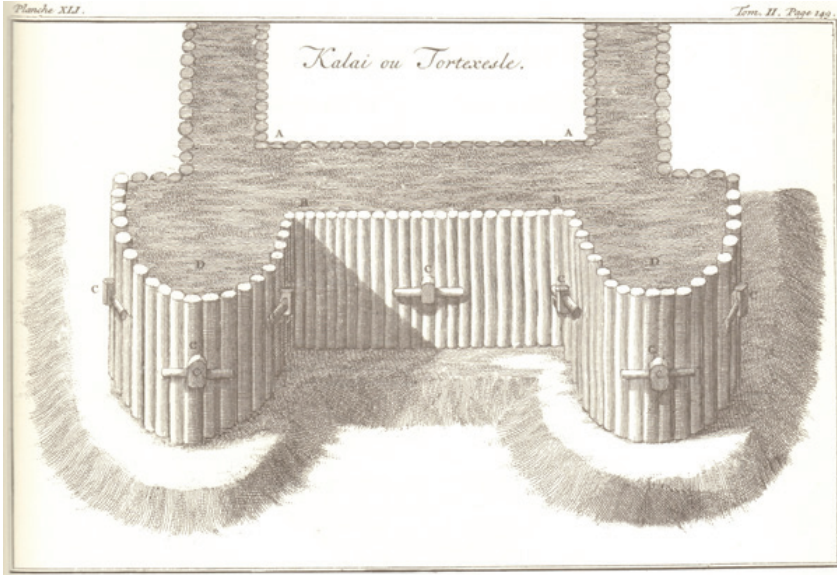
Resim 1. Kilitbahir Muhafızı Hacı Ali Paşa tarafından inşa edilen tabyaların konumları

Resim 2. Feyzullah Efendi'nin Rumeli Mecidiye Tabyası önünde yer alan mezarı

Resim 3. Ahşap kazıkların birbirine bağlanarak tek sıra bir çit şeklinde yapılan 1. tip palanka (Marsigli'den)

Resim 4. Ahşap kazıkların iki sıra halinde yere çakılarak oluşturulan duvar kalınlığının toprak ya da taşla doldurulduğu 2. tip palanka (Marsigli'den)

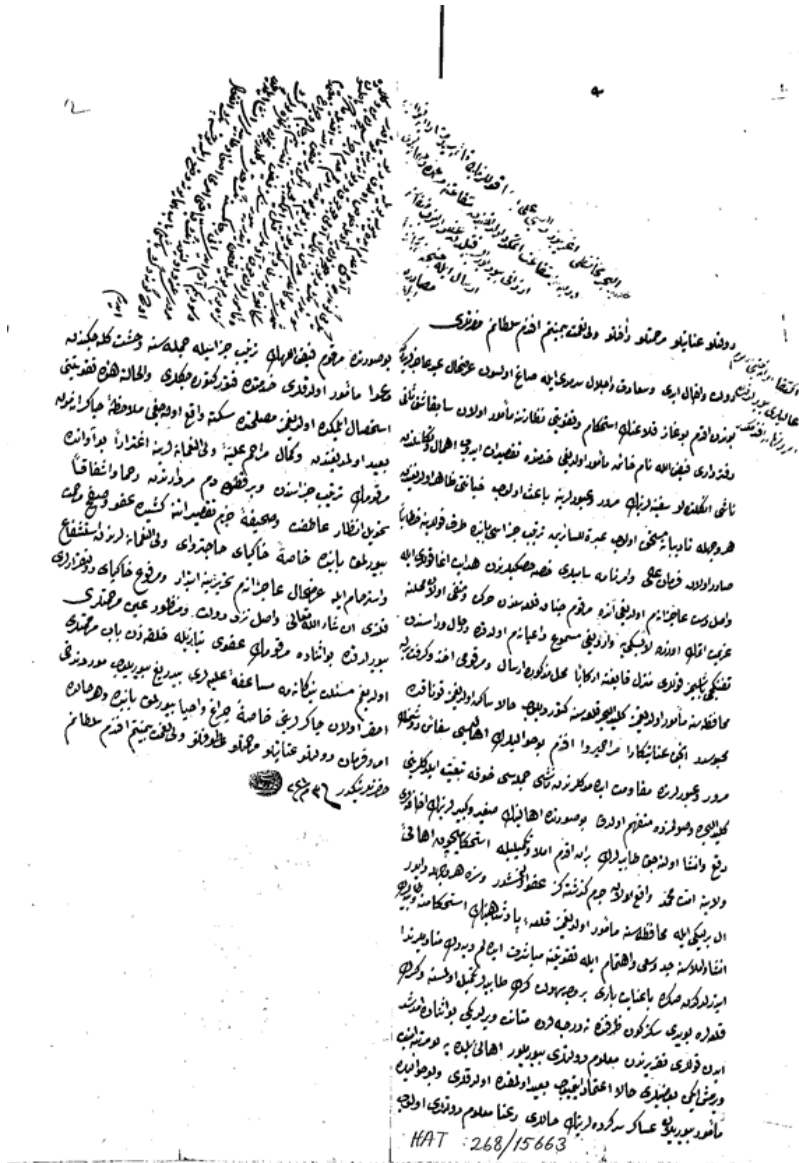
Resim 5. Çamburnu Kalesi, doğu cephe, 2010

عاشقانو بوغاز دوزخه كوردكه بوغاز محافظان حربه حارقه چك ايلديغون امره ايفلان دتر بولون قولدرن سنك اولن ايشه ايتدر ق
اكلن دوخما سنك مردور طاب لاشاسي و ساريمكاملانك سوي حلقون تاور اوفلان اسيد قوتق هتتماده معلات و تورن
الطيفي و بوگيت سق عجزه نغز اشقادي مقاب اولونق و اوشاق فكر دوتور ايم مصولة فخر كتور لوسني حاوي و بوز ايل
بيلاهه ازله كيارن كيشي حير ايلار حوي بوزدم سوزوز و دود ايرن قرا تايم سامدلا و اصل و سا حرام اولوب بوزن
اقم توشاي تاورن حير قدم قديم اي بوغاز دن مردور اونه اون برده سعته كي كوي ايشه لكر اناز ايلارن لورده اطير حير
اولن بركه قالدون و سق كوشاي جايك كيارن دقي بوزن با نازنه دود ايشي لكر اونه برده و ارب كيبه كوز لوجي حير
مازار اسي ديك لغوز قلم قباي اجار و خورشكاه قلدور و خزه مزور ايشه و دود كوزن بولوي قدام ايروب خدای لم بزل معجون كوي
ايلك و ارب ايلري بوغلار قدم قلم قزونه بيشار بوسن و ايلخ قورلا كي كوي محافظه قدام ايروب خدای لم بزل معجون كوي
بوغلار و كوزن حير كوزن بوجواب و ايهتي ترك ايل نقاشك ايل قزونه ايشه در اكله سانه سوزنه جهان ايزن قس ايتي
با صدور ايل بوزن ايتي حيرن بستاناي و دم فكر فاسوس هر بكي و دوشن عدال و قزونه لوجي سولام كورور و نقاشك ايل
اوردن كوزن ايتي قزونه ديك بر قلم سغنه ايم معانك و هيريزو بر عدلا صغاناي ايل قزونه سكمه قور قزونه سولام حير
سنة بور ايل بلكن زياده لكر حير قديم و بوزن ايل هر مقد حير كي محافظه دوش ايشه ايلون و اطير اولن مودورن
تا هر كدمه كلسه ديو بوي كسور كارو ديل و نهار تفكك اذه محافظه دوش ايشه ايلون و اطير اولن مودورن
كلور قزونه اولونق بيايم معاناي جاد قانم قزونه ايشه ايلون و اطير اولن مودورن
دور ايل بوزن ايتي حيرن و سلك ايلون دوقور غايلا حير قزونه دوش ايشه ايلون و اطير اولن مودورن

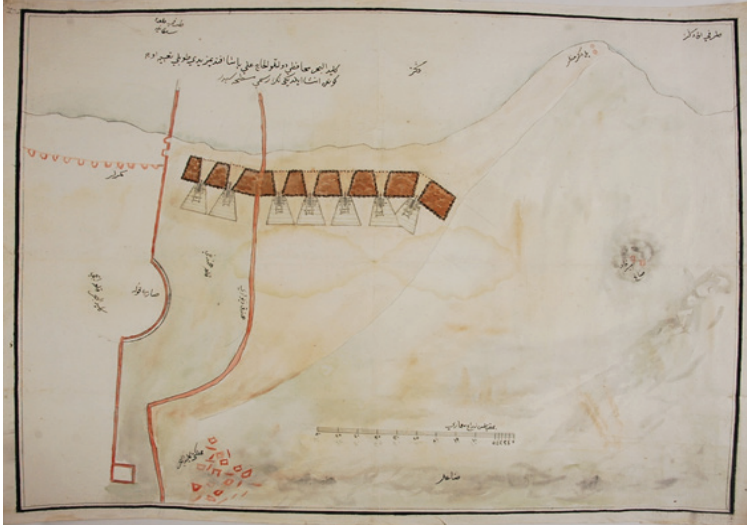
عاشقانو بوغاز دوزخه كوردكه بوغاز محافظان حربه حارقه چك ايلديغون امره ايفلان دتر بولون قولدرن سنك اولن ايشه ايتدر ق
اكلن دوخما سنك مردور طاب لاشاسي و ساريمكاملانك سوي حلقون تاور اوفلان اسيد قوتق هتتماده معلات و تورن
الطيفي و بوگيت سق عجزه نغز اشقادي مقاب اولونق و اوشاق فكر دوتور ايم مصولة فخر كتور لوسني حاوي و بوز ايل
بيلاهه ازله كيارن كيشي حير ايلار حوي بوزدم سوزوز و دود ايرن قرا تايم سامدلا و اصل و سا حرام اولوب بوزن
اقم توشاي تاورن حير قدم قديم اي بوغاز دن مردور اونه اون برده سعته كي كوي ايشه لكر اناز ايلارن لورده اطير حير
اولن بركه قالدون و سق كوشاي جايك كيارن دقي بوزن با نازنه دود ايشي لكر اونه برده و ارب كيبه كوز لوجي حير
مازار اسي ديك لغوز قلم قباي اجار و خورشكاه قلدور و خزه مزور ايشه و دود كوزن بولوي قدام ايروب خدای لم بزل معجون كوي
ايلك و ارب ايلري بوغلار قدم قلم قزونه بيشار بوسن و ايلخ قورلا كي كوي محافظه قدام ايروب خدای لم بزل معجون كوي
بوغلار و كوزن حير كوزن بوجواب و ايهتي ترك ايل نقاشك ايل قزونه ايشه در اكله سانه سوزنه جهان ايزن قس ايتي
با صدور ايل بوزن ايتي حيرن بستاناي و دم فكر فاسوس هر بكي و دوشن عدال و قزونه لوجي سولام كورور و نقاشك ايل
اوردن كوزن ايتي قزونه ديك بر قلم سغنه ايم معانك و هيريزو بر عدلا صغاناي ايل قزونه سكمه قور قزونه سولام حير
سنة بور ايل بلكن زياده لكر حير قديم و بوزن ايل هر مقد حير كي محافظه دوش ايشه ايلون و اطير اولن مودورن
تا هر كدمه كلسه ديو بوي كسور كارو ديل و نهار تفكك اذه محافظه دوش ايشه ايلون و اطير اولن مودورن
كلور قزونه اولونق بيايم معاناي جاد قانم قزونه ايشه ايلون و اطير اولن مودورن
دور ايل بوزن ايتي حيرن و سلك ايلون دوقور غايلا حير قزونه دوش ايشه ايلون و اطير اولن مودورن

HAT. 175 / 7636

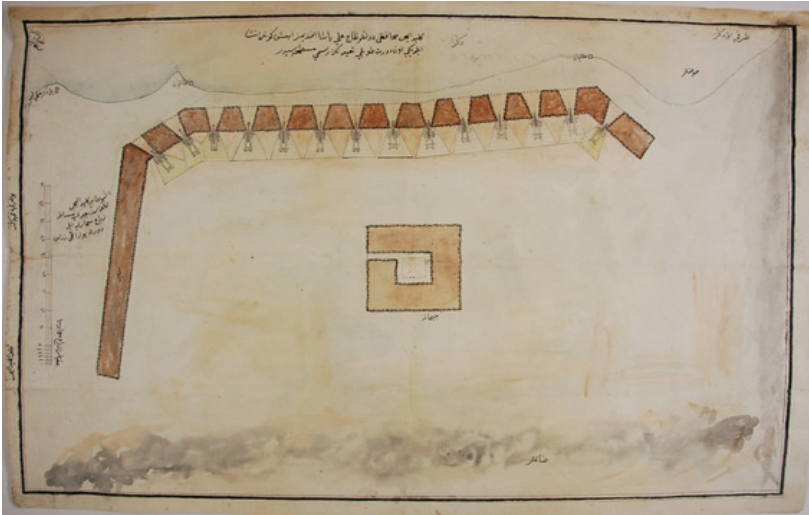
Ek 1. Boğazın İngilizler tarafından geçilmesinin, tahkimatların yapılmasında görevli memurların eksikliğinden kaynaklandığına dair belge (BOA, HAT, Dosya 175 / Gömlek 7636)

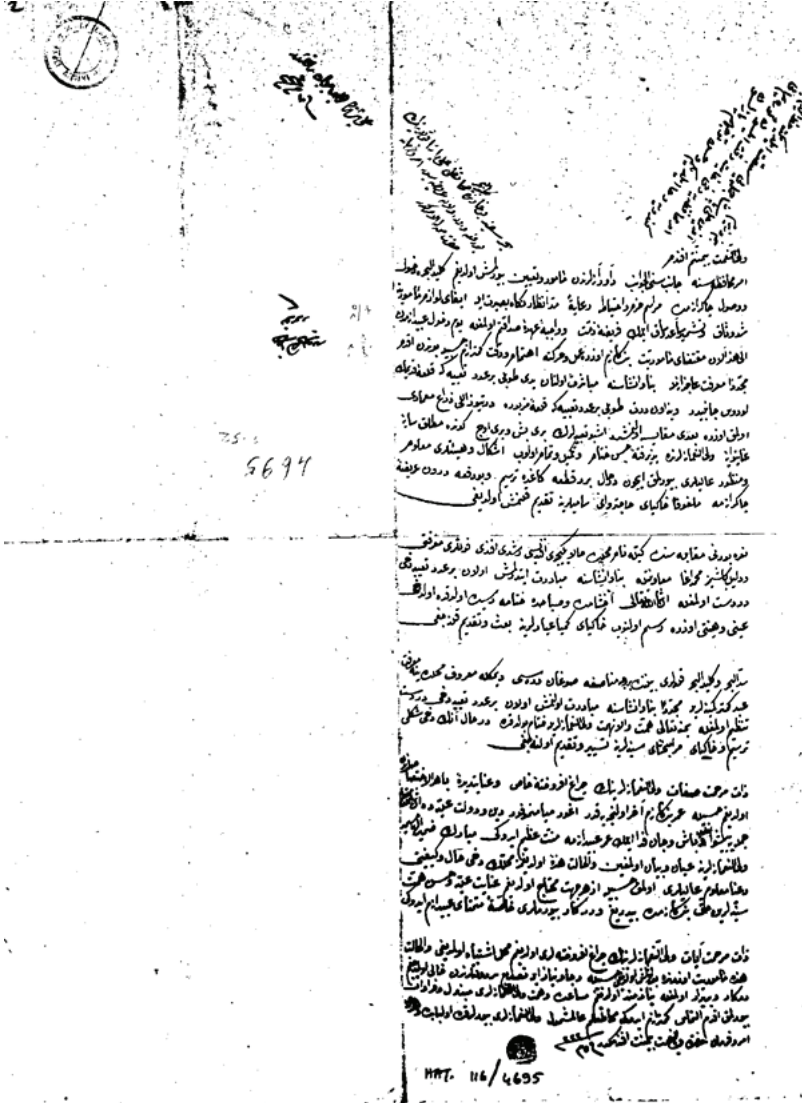
Ek 2. Boğazın tahkimatı ile görevlendirilen “Feyzullah Efendi”nin idam edilmesine dair belge (BOA, HAT, Dosya 268 / Gömlek 15663)

Ek 3. Hacı Ali Paşa tarafından Kilitbahir Kalesi'nin güneyinde Namazgâh Mevkiinde inşa edilen yedi toplu tabya (BOA, PPK, sn. 19)

Ek 4. Hacı Ali Paşa tarafından Kilitbahir Kalesi'nden yaklaşık 3-3,5 km. uzaklıkta Havuzlar Mevkiinde inşa edilen on dört toplu tabya (BOA, PPK, sn. 19)

Ek 5. Hacı Ali Paşa tarafından Namazgâh ve Havuzlar Mevkiinde iki tabya inşa edildiğine dair “20 Mart 1807” tarihli belge (BOA, HAT, Dosya 116 / Gömlek 4695)

Antony Flew'ün Ateizmden Tanrı İnancına Yolculuğunda Kanıtların Rolü: Eleştirel Bir Yaklaşım

Mehmet Şükrü ÖZKAN *

Öz

Bu çalışma Antony Flew'ün ateizmden Tanrı inancına dönüş serüvenini incelemektedir. Bu açıdan bakıldığında onun entelektüel hayatını iki döneme ayırmak mümkündür. Ateist olarak geçirdiği ilk dönem ve Tanrı inancına sahip olduğu ikinci dönem. Flew ateist olduğu dönemde belli argümanlardan yola çıkarak Tanrı'nın varlığının imkânsızlığını savunmuştur. Tanrı inancına sahip olduğu dönemde ise bu argümanlarda işaret edilen problemlere cevap bulduğunu ve yeni kanıtlarla birlikte Tanrı'nın varlığını kabul ettiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla bu çalışmanın temel gayesi bu dönüşümdeki gerekçelerin tutarlı olup olmadığını sorgulamak, varılan noktada Flew'ün sahip olduğu Tanrı inancının dini açıdan yansımalarını tartışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Ateizm, Bilim, İman, Kanıtlama, Tanrı.

The Role of Evidences in Pilgrimage of Antony Flew from Atheism to Belief in God: A Critical Approach

Abstract

This study examines Antony Flew's pilgrimage in transforming from atheism to belief in God. From this perspective, it is possible to divide his intellectual life into two periods as the first period in which he spent his life as an atheist and the second period in which he had the belief in God. Setting off from certain arguments, Flew argued the impossibility of the existence of God in the period in which he was an atheist. In the period that he had belief in God, he argued that he found the answer to the problems pointed out in these arguments and with new evidence, he accepted the existence of God. Therefore, the basic objective of this study is to question whether the reasons in this transformation are consistent with and to discuss the reflection of Flew's belief in God at the conclusion in terms of religion.

Keywords: Atheism, Science, Faith, Proving, God.

* Dr. Öğretim Üyesi, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, msozkan1250@gmail.com

GİRİŞ

Antony Flew, Tanrı'nın varlığı ve yokluğu tartışması kapsamında son dönem ateizm-teizm karşıtlığında önemli bir konumdur. Dolayısıyla özellikle din felsefesi alanındaki çalışmaların ilgi odağı olmuştur. Bunun sebebi Flew'ün Tanrı'nın var olup olmadığı noktasındaki tutumunun iki döneme ayrılmasıdır. Bu da ateizmi savunma ve eleştirme dönemleri olarak ifade edilebilir. Bu iki dönem karşılaştırıldığında, ilk dönemin kaynak, süre, tartışma vb. unsurlarıyla birlikte ikinci dönemden çok daha teferruatlı olduğu gözlenmektedir. Bundan dolayı Flew'ün ateizm eleştirisini kapsayan ikinci dönemindeki düşüncelerinin çok net temellendirilmediğini ileri sürebiliriz. Ülkemizde “Yanılmışım Tanrı Varmış” (Flew, 2004) başlığıyla tercüme edilen kitabı, bu dönemle ilgili en kapsamlı çalışmasıdır. Özetle biz bu dönemin değerlendirilmesinde daha çok bu kitabı kaynak almak durumunda kalacağız.

Flew, ömrünün altmış yılı aşkın süresini ateist olarak sürdürmüş, bu süre zarfında her ateistin sahip olduğu “Tanrı yoktur”, “Tanrı ile ilgili inanç, bekâr kocalar ve yuvarlak kareler ifadeleri ile aynı anlamdadır”, “evrenin bir başlangıcı olmadığı gibi sonu da yoktur”, “yaşayan organizmalar, cansız organizmalardan uzun bir dönem sonunda evrim geçirerek meydana gelmiştir” gibi belli önermeleri kabul etmiştir. Ayrıca bu önermelere bağlı olarak 2004'e kadar Thomas B. Warren, William L. Craig, R. Swinburne, Alvin Plantinga, G. Habermas vb. birçok teist filozofla münazaralarda bulunmuş, Tanrı'nın var olmadığını, evrenin bir başlangıcı olmadığını ve ilk sebep kanıtının geçersizliğini, Tanrı'nın var olması durumunda sürekli iyiyi yapan özgür varlıklar yaratabileceğini, evrendeki karmaşık düzenin Tanrı'nın varlığıyla açıklanamayacağını ve evrendeki karmaşık varlıkların bilinçsiz fiziksel kuvvetlerin ürünü olduğunu vb. önermeleri savunmuştur (Flew, 2004: 73-79).² Ateist fikir, inanç ve ifadelerin sahibi olan Flew, tam bir dönüş ile 2004'te New York'da gerçekleşen bir sempozyumda Tanrı'nın varlığını kabul ettiğini ilan etmiştir. Bu sempozyumda kendisine hayatın kaynağına dair son çalışmaların yaratıcı bir zekâyâ işaret edip etmediği sorulduğunda olumlu cevap vermiştir (Flew, 2004: 79).³

Flew için önemli olan kanıtın kendisini götürdüğü yere gitmektir. Bu açıdan bakacak olursak Flew'ün ateizm düşüncesinden Tanrı inancına yolculuğunu bu ilke çerçevesinde düşündüğümüzde pek de şaşılacak bir olguyla karşılaşmamış oluruz. Aynı şekilde Flew, Humé'un felsefi düşüncesi ve özgür irade konularında önceki fikirlerinin tam tersi

2 Gary Habermas, kendisiyle 2003 öncesindeki görüşmelerinde Tanrı düşüncesine, vahye, mucizelere ve ölüm sonrası hayata açık olduğu noktasında Flew'ün görüş belirttiğini fakat 2003 yılında bazı soru işaretlerinden dolayı ateist olarak kalmaya kararlı olduğunu belirttiğini ifade etmektedir. 2004 yılına gelindiğinde kendisinin Tanrıya inandığını fakat vahiy ve diğer konularda çekimsiz olduğunu hatta kanıtla göre hareket edeceğini bildirdiğini söylemektedir (Habermas, 2007: 431-432).

3 Son dönemde ateizmden Tanrı inancına dönüş olgusu her ne kadar Flew ile tartışma konusu olsa da uzunca bir süre ateist olarak kaldıktan sonra Tanrı inancına sahip olduğunu belirten farklı düşünürler de vardır. Bunlardan biri de Fancis S. Collins'tir. Onun Tanrı inancına dönüş gerekçelerini ve kabul ettiği kanıtlar için bkz (Collins, 2007; Collins, 2010).

fikirlerle sahip olduğunu söyleyerek, düşüncesinde meydana gelen değişimlere örnek vermektedir (Flew, 2004: 65-69). Yani Flew, kendi iddiasına göre kendi koyduğu ilkeye sadık kalarak, sadece inanç konusunda değil birçok felsefi meselede düşünce değişimi yaşamıştır. Yıllarca süren münazaralardan sonra Tanrı'yı kabul etmesinin tamamen doğal teoloji yoluyla olduğunu ifade ederek, Tanrı'yı keşfinin hiçbir doğüstü fenomen ya da tecrübeyle gerçekleşmediğini yani bu yolculuğun her hangi bir dini inançla ya da imanla değil akılla olduğunu vurgulamıştır (Flew, 2004: 93).⁴

Bizim bu çalışmada sorgulayacağımız temel meselelerden biri Flew'ün gerçekten "kanıtların götürdüğü yere git" olarak nitelenen ilkeye sadık kalarak hareket edip etmediğidir. Flew, bu ilkeyi ele alarak farklı iki dönem yaşamış ve son bilimsel gelişmeler sonucunda kanıtların Tanrı'nın varlığına işaret ettiği sonucuna varmıştır. Bu noktada sorulacak en temel soru, kanıtların gerçekten ve kesin olarak Tanrı'nın varlığına işaret edip etmediği ve Flew'ün inanmasında tüm rolün kanıtlarda olup olmadığıdır. Dolayısıyla onun ateizmden Tanrı inancına dönüşünün ne kadar rasyonel olduğu tartışmaya açılmak zorundadır. Ayrıca ateist ve deist dönemdeki argümanları karşılaştırdığında, Flew'ün kendisinin ateist olmasına neden olan argümanlarının ne kadarına cevap bulduğu ve hangi problemi ne ölçüde çözüme kavuşturduğu onun Tanrı inancına sahip olması bakımından irdelenen diğer bir husustur. Kısaca onun ateist dönemdeki argümanlarına Tanrı inancına sahip olduğu dönemdeki cevapları ve bulduğu çözümlerin ikna edici olup olmadığı bu çalışmanın odak noktasıdır. Bu nedenle ilk dönemi işlerken Flew'ün öne sürdüğü tezlerin değerlendirmesi yapılmamış, sadece ilk ve ikinci dönem arasındaki düşüncelerin tutarlı olup olmadığı tartışılmıştır.

1. İLK DÖNEM: ATEİZMİNİN TEMELLERİ

Genel olarak ateistlerin teistlere yönelttiği itirazları; kanıtlara yönelik eleştiriler, sosyolojik ve psikolojik tabanlı düşünceler, kötülük problemi ve teistik iddiaların anlamsızlığı üzerine inşa edilmiş argümanlar ve ispat sorumluluğunun teistlerde olduğu iddiası gibi gerekçelerden yola çıkarak temellendirilir. Mesela Ernest Nagel, ateistlerin teistlere yönelttiği epistemolojik itirazları şu şekilde sıralar: 1. Teistik kanıtlar anlamlıdır fakat bu kanıtlara inanmayı gerektirecek pozitif kanıtlar olmamakla birlikte, negatif kanıtlar kolayca çürütülebilecek niteliktedir. 2. Teistik tezler hiçbir epistemolojik değeri olmadığı ve sadece beşeri arzuların yansıması olduğu için anlamsızdır (Nagel, 1997: 6). Flew'ün ateizminin temelinde de üç gerekçe bulunmaktadır. Bunlardan ilki kötülük meselesinde belirtilen sorunlara teistlerin mantıklı bir cevap verememesi, ikincisi teistlerin Tanrı'nın varlığı lehinde kullandıkları argümanların ikna edicilikten uzak olması, üçüncüsü ise Tanrı ile ilgili kullanılan önermelerin "Yanlışlama İlkesi" ile ters düşmesidir. İspat sorumluluğunun teistlerde olduğu görüşü de kendisince ısrarla vurgulanmaktadır.

4 Ateist meydan okumaya karşı üç epistemolojik tutum vardır. Bunlar; fideizm, reformist epistemoloji gibi doğal teolojilerdir. Doğal teolojide diğer iki tutumdan farklı olarak Tanrının varlığı delilci yöntem kullanılarak temellendirilmeye çalışılır. Doğal teolojide vahiy veya her hangi bir başka otoriteye başvurmaksızın doğal yollardan Tanrının bilgisine ulaşmak amaçlanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz (Mehdiyev, 2008).

Flew, ateizmi savunan düşüncelerini “*Theology and Falsification*”da (Flew, 1955) ifade ettikten sonra “*God and Philosophy*”de (Flew, 2005) bu düşünceleri geliştirmiştir. “*Theology and Falsification*” dindarların öne sürdükleri iddiaları açıklama amacı güdüyorken, “*God and Philosophy*” ise ateizmin sistematik iddialarını içeren bir çalışmadır. Flew, bu çalışmada Tanrı kavramının tutarlılığı, uygulanabilirliği ve akla yatkınlığı meselelerini tartışmakla birlikte doğal teoloji ve ilahi vahiy konularını ele almıştır. Düzen ve amaçtan, kozmolojik ve ahlaki iddialardan yola çıkarak veya belirli bir dini deneyim yoluyla Tanrı'nın varlığının savunulamayacağı Flew'ün bu kitaptaki temel argümanıdır.

1.1. Tanrı Hakkında Konuşmanın İmkansızlığı

Felsefi düşünceye bakıldığında düşünürler ya Tanrı hakkındaki kelime ve kavramların anlamları ya da inançların tahlil ve değerlendirilmesi için din diline ilgi göstermişlerdir. Ateist olsun olmasın birçok filozof Tanrı hakkında konuşulup konuşulamayacağı veya hangi surette konuşmanın anlamlı olacağı meselesini tartışmıştır. Bu düşünürlerden biri olan Flew, ateizmi savunduğu dönemde Tanrı hakkında konuşmak üzerine düşüncelerini mantıksal pozitivistlere dayandırmaktadır. Buna göre bir önermenin olgusal konular ya da gerçeklikler hakkında bilgi sunması için önermenin sentetik ve olgusal yoldan doğrulanabilir olması gerekmektedir. Mesela teolojik önermeler Tanrı hakkında bilgi iddiasında oldukları için olgusal açıdan doğrulanmaları gerekir. Fakat mantıksal pozitivistlere göre bu tarz önermeler olgusal açıdan doğrulanamamakla birlikte hiçbir anlam ifade etmemektedirler (Evans, 2010: 28).

Flew, bazı kavramların ne somut ne de somut olmayan şeylere işaret ettiğini, bu sebeple onların, sadece onları kullananların tanımladıkları işleve göre anlamlandırılması sonucu türediğini ileri sürmektedir. Yani bu kavramlar, işaret ettiği her hangi bir nesne ya da tür olmaksızın, sadece kullanımlarının uygun veya uygun olmayan durumlarına göre anlam kazanmaktadırlar. Tanrı kavramının bu şekilde değerlendirilmesi gerektiğini savunan Flew, Kutsal Kitap veya başka bir yerde bu kavramın kişisel bir varlığa işaret ettiğini kanıtlayacak her hangi bir somut veriye sahip olunmadığını öne sürmektedir. Buna göre Tanrı kavramının gerçek bir nesneye uygulanması imkânsızdır. Çünkü kendisi hakkında konuşulamayan manevi varlık olarak nitelendirilen bir şey kişisel varlığı tanımlamak için kullanılamaz. Mesela Tanrı hakkında konuşma ihtiyacı hisseden Hıristiyanlar onun manevi alandaki ifade edilemezliği sorununu, İsa üzerinden çözmeye çalışmaktadırlar. Hasılı Tanrı hakkında konuşmayı İsa hakkında konuşmaya dönüştürmüşlerdir. Fakat Tanrı'yı kendinde varlık olarak tanımlayıp soyutlamak, onun kişisel bir varlık olarak nitelendirilmesini olanaksızlaştırmaktadır. (Flew, 2005: 32-34).⁵

5 Flew'ün bu düşüncelerine karşı Thomas Aquinas'ın benzer anlamlılık teorisi zikredilebilir. Bu teoriye göre bir kelime hem yaratılmış bir varlığa hem de Tanrı'ya izafe edildiğinde ne tam anlamıyla aynı ne de farklı anlamda kullanılır. Mesela adil kavramı insan ve Tanrı hakkında kullanıldığında her ne kadar insan ile Tanrı'nın adaleti aynı olmasa da ilahi adaletle insani adaletin arasındaki bağlantı sebebiyle bu kavramın iki varlığa da benzer anlamıyla yüklem yapılabilceği söylenebilir. (Aquinas, 1975: 28 vd).

Bu düşünceler paralelinde Flew'ün öncelikli hedefinin, Tanrı'nın varlığı ile ilgili kanıttan yoksun olup olmamak değil, Tanrı'nın var olduğu iddiasının ne anlama geldiğini göstermek olduğu ileri sürülebilir. Dolayısıyla temel düşüncesi Tanrı'nın var olduğu ve insanları sevdiği gibi iddiaların bilişsel açıdan anlamsız olduğudur. Çıkış noktası ise öne sürülen bu tarz iddiaların bazı şeyleri dışarıda bıraktığı düşüncesidir. Mesela dünyanın yuvarlak olduğu iddiası onun düz olma ihtimalini dışlamaktadır. Fakat ona göre teistlerin öne sürdüğü iddialar böyle değildir. Çünkü onlar iddialarının aleyhine hiçbir şeyi kabul etmemektedirler. Aksine her durumu öne sürdükleri iddianın lehine çevirmektedirler. Tanrı'nın insanları sevdiği iddiası bu şekilde değerlendirilebilir. Acının ya da ıstırabın varlığı, farklı nitelendirmelerle birlikte onun varlığıyla ve sevgisiyle bağdaştırılmaktadır. Burada Flew, dini inanç sahiplerinin kabul ettikleri ve inanılması için öne sürdükleri iddiaların, olumsuz olgular bulunsa dahi iddialarının aksini öne sürecek herhangi bir pozisyona müsaade etmediğini düşünmektedir. Yani teist iddialar her hangi bir iddiayı dışarıda bırakmamakta ve yanlışlamamaktadır (Flew, 1955: 97-99). Teolojik dilin sınırları vardır ve günlük dil pervasızca bu dil yerine kullanılmaktadır. Mesela “Tanrı insanları sever” cümlesini kullandığımda Tanrı ve sevmek kavramlarının anlamsal sınırlarını belirleyemediğimiz gibi bu anlamların günlük dilde olduğu gibi kullanılması Flew'a göre Tanrı ile bu dünya arasındaki ontolojik farkı ortadan kaldırdığı gibi iki önermenin eşdeğer kabul edilmesi tutarsızlık içerir. Çünkü insani alanda tecrübe konusu olabilecek şeylerin Tanrı söz konusu olduğunda anlamsızlaştığı görülmektedir (Flew, 1969: 77-79).

Flew'ün bu düşünceleri farklı din dili teorisine sahip düşünürler tarafından eleştirilmiştir. R. M. Hare, dini ifadelerin açıklamada bulunmak şeklinde değil, genel bir tutum olarak bir şeyin ifade edilişi anlamında “blik” olarak kabul edilmesini önermiştir. Hare'e göre blik, deneyimimizin doğrulanamayan ve yanlışlanamayan bir yorumlamasından ibaretti. Çünkü blikler yanlışlanamaz kanaatlerdir. Onlar birer önerme olmasalar da güçlü blikler davranışlara yön verdiği için doğru bliklere sahip olmak gerekir (Hare, 1955: 99-100). Flew'ün düşüncelerine yöneltilen diğer eleştiri Basil Mitchell'den gelmiştir. Mitchell'e göre teolojik ifadelerde öne sürülen iddialara karşı gelen iddialar vardır ve bunu teologlar kabul etmektedir. Mesela acı çekmelerin Tanrı'nın varlığına ve bizi sevdiğine karşı kanıt olarak kullanılması mümkündür. Fakat inananlar Tanrı'nın varlığına ve sevgisine dair yeterli kanıtı sahip olduklarını düşündüğü için bu ifadeler nihai yargı anlamında ele alınmamalıdır. Böylece yeterli derecede gösterilemese de Tanrı'nın varlığına ve iyiliğine inanıldığı için, onun eylemlerinin iyi bir nedeni olduğu düşünülebilir. Neticede dini inançlar aslında bir önermedir ve prensipte de olsa yanlışlanabilme özelliğine sahiptir. Bu özelliğe sahip inançların pratikte nasıl yanlışlanacağı ise net değildir (Mitchell, 1955: 103-105).

Stephan Evens'a göre teolojik önermelerin hiçbir şeyle açık olarak uyumlu olmadığı ve metafiziksel bir önermenin mukabiliyle yanlışlanabileceği söylenebilir. Mesela “Tanrı vardır” önermesi Tanrı'nın var olmayışıyla yanlışlanabilir. Her ne kadar Flew yanlışlamanın olgusal düzeyde olacağını ileri sürecek olsa da, bu savunma Flew'un yorumunun dini inançlara öldürücü darbe vurmasını engeller (Evans, 2010: 259). Raeburne Heimbeck, “Teoloji ve Yanlışlama”nın üç temel hata yaptığını öne sürmektedir. Bu hatalardan ilkinde,

her hangi bir cümlemin anlamının, iddia ettiği deneysel imalarla aynı olduğu, ikincisinde bir inanca karşı olmanın onla uyuşmamak anlamına geldiği, üçüncüsünde ise Tanrı ile ilgili açıklamaların yanlışlanamaz olduğunu iddia edilmektedir (Flew, 2004: 55-56).

Swinburne, Flew'ün yanlışlama ilkesinin genişletilmesi halinde bilimsel dilin de bu ilke çerçevesinde anlamsız olduğunun söylenebileceğini iddia etmektedir. Şöyle ki yanlışlama ilkesinin temelinde önermelerin reddedilebilme niteliği aranmaktadır. Swinburne, reddedilebilirlik durumunun bilimsel iddialara uygulanması sonucunda, bu iddiaların belli bir noktaya kadar reddedilebildiği ve daha ileri gidilemediğinin görüleceğini belirtmektedir. Yani en güvenilir bilgi olarak kabul edilen bilimsel bilginin bile belli ölçüde yanlışlanabilirlik ilkesine uygun olduğu Swinburne'ün dikkat çektiği husustur (Swinburne, 1977: 88).

Neticede Flew, Tanrı var mıdır? sorusundan ziyade hangi Tanrı tasavvuru doğru kabul edilmelidir? ya da Tanrı gerçekte neye tekabül etmektedir? sorularının irdelenmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Çünkü ona göre bir Tanrı'nın bütün ayrıntılarıyla belirlenmiş bir şekilde tanımlanmasının açıklaması yapılmadan onun var olup olmadığı hakkında tartışmaya girişmek anlamsızdır (Flew, 2005: 31). Böyle bir varlığın evrenden nasıl ayrılabilir şekilde tanımlanacağı onun için hiç de açık olmayan bir şeydir. Bu varlığın tek ve değişmez olduğu, zaman içinde ya da dışında etkin bir varlık olduğu iddiasına hangi anlamın yüklenebileceği onun için belirsizliğini korumaktadır. Ona göre gerçekten tutarlı ve uygun bir kavramla açıklanamadığı sürece böyle bir varlığın var olup olmadığı konusunda her hangi bir iddiada bulunulmaması gerekmektedir. Yani Tanrı'nın nasıl tanımlanacağı belirlenene kadar, belirli bir Tanrı tipine inanma nedenleri tartışılmaz. Çünkü Flew'a göre "her yerde bulunan bedensiz bir varlık"ın tanımlanabilmesi oldukça meşakkatli bir iştir. Bedeni olmayan, her zaman ve her yerde hazır bulunan, her şeyin yaratıcı ve devam ettirici sebebi, mutlak kudret ve iyiliğe sahip varlık olarak Tanrı tanımlaması Flew'ün kabul edebileceği bir şey değildir (Flew, 2005: 28-29).

İster doğrulama ister yanlışlama ilkesinden hareket edilsin, mantıksal pozitivist düşüncenin objektif olduğunu söylemek imkânsızdır. Aslına bakarsak ulaştığımız bütün bilgilerin kesin doğrulanmış bilgiler olduğunu söyleyemeyeceğimiz gibi hakkında bilgi sahibi olduğumuz bütün objelerin de nesnel, gözlemlenebilir şeyler olduğunu söyleyemeyiz. Bundan dolayı günlük konuşma dilinde mutlak kesinlik kazanmasa da ihtimal içeren önermelerden yola çıkarak günlük yaşantımızı devam ettirdiğimiz aşikârdır. Dolayısıyla Tanrı hakkında öne sürülen önermelerin doğrulanamayacağı ya da yanlışlanamayacağını öne süren mantıksal pozitivistlerin hayatlarının hiçbir alanında, kendi ortaya koydukları ilkelerin süzgecinden geçmemiş önermelere yer vermediklerini göstermek durumundadırlar. (Çetin, 2002: 98).

1.2. Kanıtların Eleştirisi

Düşünce tarihinin başlangıcından günümüze kadar Tanrı'nın varlığını kanıtladığını öne süren birçok düşünür ve bu düşünürlerin öne sürdüğü farklı kanıtlama örnekleri mevcuttur. Tümevarımsal ya da tümdengelimsel şekillerde gerçekleşen kanıtlama girişimlerine

karşı, bu kanıtlayıcı girişimlerinin kesin ispatlama olmadığı sadece kanıtlayıcı girişimi olarak nitelendirilebileceği, bundan ötürü bu örneklerin hipotez anlamında argüman olarak kabul edilebileceği ifade edilmiştir.⁶ Kanıtın götürdüğü yere git ilkesince hareket eden Flew, Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yönelik kanıtların eleştirisini daha çok "God and Philosophy"⁷ adlı eserinde temellendirmektedir. Yukarıda Görüldüğü üzere Flew'a göre "Tanrı vardır" ifadesi kesin bir hüküm içermemekteydi. Şayet öyle olsaydı Tanrı'yı kanıtlamaya gerek kalmaz ve bu kadar çaba harcanmazdı. Dolayısıyla bu kanıtların hiçbir faydası yoktur (Flew, 2005: 134). Fakat o yine de öne sürülen kanıtların eleştirisini yapma zorunluluğu hissetmiştir.

Ontolojik argümanın geçerliliğini kabul etmeyen Flew, bu argümanda kavramdan gerçek varlığa doğru hatalı bir sonuca gitme girişimi olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre mükemmel varlık fikrinden Tanrı'nın gerçekte var olduğu düşüncesine ulaşmak kolay değildir. Çünkü bu argümanın içinde böyle bir geçişi sağlayacak her hangi bir adım mevcut değildir. Gerçek varlık, gerçekte sahip olunan bir niteliğin durumudur. Gerçek varlığı zihnin tanımlayıcı niteliklerden birisi gibi görmek ve kavramdan yola çıkarak bir şeyin gerçek varlığına ulaşma çabası mantıksız bir uğraştır. Bundan dolayı Flew, kavramlar ve gerçek varlıklar arasındaki farkın anlaşılması durumunda ontolojik argümanın saçmalığına düşülmeyeceğini vurgulamaktadır (Flew, 2005: 79-81). Flew'ün belirttiği gibi ontolojik kanıtta varlık, Tanrı kavramından yola çıkılarak, her şeye gücü yeten, her şeyi bilen vs. niteliklerle bir Tanrı'ya özne yapılmakta ve bu Tanrı'nın gerçekte var olduğu kabul edilmektedir. Bir bakıma Tanrı hakkında aklın ilkelerinden hareketle ve kavramlar aracılığıyla hüküm verilmektedir. Oysa insan aklının, numen alanını ve Tanrı'nın varlığını, kavramından çıkarması mümkün değildir. Çünkü zihindeki varlığın, varlığı gibi yokluğunu da düşünmek çelişki içermemektedir. Modern dönemde bu argümanı revize etmeye çalışan N. Malcolm ve R. Swinburne gibi düşünürlerin argümanları da varlığın yüklem oluşu fikrini hedef alan eleştirilerden kurtulamazlar (Çınar, 2008: 93-99).

Flew, diğerlerine nazaran kendi içinde çeşitli iddialar barındıran kozmolojik kanıtın da

6 Tanrı'nın varlığını kanıtlayıcı girişimlerine karşı sadece ateist değil fideist kanattan da eleştiriler gelmiştir. Mesela Tanrı'yı kanıtlayıcı girişimlerinin faydasız ve gereksiz olduğu görüşlerini fideist temelde gerçekleştiren Kierkegaard'ın düşünceleri için bkz. (Kierkegaard, 1962: 31-33).

7 Flew, God and Philosophy adlı kitabını 2004'de Philosophy Now'a yazdığı bir mektupta tarihi bir kalıntı, demode olmuş ve şu anki tartışmalara bir fayda sağlayamayacak tarihi bir doküman olarak gördüğünü dile getirmiştir. (Flew ve Habermas, 2004: 202). Bu kitapta ele alınan konular hakkındaki yeni düşünceleri Yanılmışım Tanrı Varmış kitabının "Tanrı'yı Keşfim" başlıklı II. Bölümünde yer almaktadır. Flew'ün God and Philosophy adlı kitabı demode olmuş bir kaynak olarak ifade etse de, kendisinin de içinde bulunduğu tartışma ortamında bu kitabın hesaba katılmaması imkânsız görünmektedir. Bu sebeple Flew'ün düşünce hayatının bütününe ele alan birisi için bu kitabın önemi tartışılmazdır. Dolayısıyla Flew'ün düşünceleri bu kitaptan yola çıkılarak da irdelenebilir. Hakeza bu kitabın eleştiri konusu olduğu birçok çalışma vardır. Flew'ün din felsefesi yaklaşımındaki en önemli eksikliklerden birinin, rasyonel teoloji eleştirisinden yola çıkarak, Tanrı'nın varlığı iddialarının anlamsız olduğunu iddia ederken imanı tartışma konusu yapmamasının temel itiraz olduğu böyle bir çalışma için bkz. (Polka, 2006).

Tanrı'nın varlığını kanıtlamadığını düşünmektedir. O, özellikle Leibniz'in yeter sebep ilkesine dayanan imkân kanıtının kozmolojik kanıt içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtmiştir. Ona göre yeter sebep ilkesinin fenomenal düzeyde bulunması ne kadar mümkünse, kendi kendinin sebebi olan ilk sebebin var olma imkânı o kadar kanıtlanamaz bir durumdur. Yani evrenin kendi dışında bir sebebinin olması hem mantıksal açıdan hem de bilimsel açıdan imkânsızdır ve evren, içinde barındırdığı özelliklerle ancak kendisiyle açıklanabilecek bir yapı arz etmektedir. Kısaca evreni büyük bir obje gibi değerlendirip ona sebep aramak gereksiz bir uğraştır (Flew, 2005: 82-88). Ayrıca imkân kanıtı, ontolojik kanıtla bağlantılıdır. Buradan yola çıkarak o, kozmolojik kanıtın geçerli bir forma sahip olmadığını düşünmektedir. Çünkü bahsedilen bu durumun telafisi olacak bir eksiklik olmadığı ve evrenin dışında var olan bir varlığa başvurmanın mümkün olmadığı aşikârdır (Flew, 2005: 97).

Teist geleneğin en önemli kanıtlardan biri olan teleolojik kanıtın da Tanrı'nın varlığını kanıtlayamadığını öne süren Flew'a göre evrendeki her şeyde bir düzen ve amacın olmasını tabiatüstü bir varlığa atfetmenin, duygusal bir iddia olmanın yanında belirli sorunları barındırması kaçınılmazdır. Çünkü doğaya bakıldığında böyle bir amacın olduğu çıkarımını yapmamıza yarayan her hangi bir kanıt yoktur. Böyle bir evrende insanların ve hayvanların belli ölçüde gayesel bir hayat sürmeleri kabul edilse dahi her şeyin bu çerçevede değerlendirilmesi söz konusu olamaz (Flew, 2005: 64-65). Bu durum ancak insan zihnindeki sebep-sonuç ilişkisinin zorlama yorumunun bir tezahürüdür. Dolayısıyla ona göre evrende var olan düzenden bir düzenleyici fikrine sığırma, teolojideki kafa karışıklığının sonucudur. Çünkü tasvir ettikleri aşkın, evrenin dışında var olan düzenleyici Tanrı'nın hiçbir anlamsal değeri yoktur (Flew, 2005: 78). Aslında Flew'ün bu itirazlarının bir benzeri David Hume tarafından dile getirilmiştir. O, insan eseri şeyler ile dünyanın benzer şeyler olduğu düşüncesinin yanlış olduğunu, gayeselliği tün evrene yaymanın anlamsız olacağını ve neden kavramının maddi dünya dışında aynı şekilde değerlendirilemeyeceğini ileri sürmüştür (Hume, 1980: 4-16) Dolayısıyla düzenin var olmasından Tanrı'nın yani düzenleyicinin var olduğu fikrine gitmek mantıksal bir hatadır. Flew'a göre düzenden düzenleyici fikri çıkarılan argümanda, sıradan ve garip bir şekilde, her yönüyle aşıkarmış gibi şeylerin kendi doğal eğilimleriyle açıklanamayacağı görüşü savunulmaktadır. Oysa şeyler hakkında yapılacak her açıklama yapay fenomenleri konu edinir durumdadır. Bu durumda bahsedilen argümanın formu, doğal teoloji çerçevesinde ortaya konulmuş sıradan ve basit bir açıklamadır (Flew, 2005: 69-72).

1.3. Kötülük Meselesi

Kötülük meselesi din felsefesinin en önemli ve içinden çıkılmaz problemlerinden birisidir. Kötülüğün varlığını kabul edenler ve etmeyenler, bu mevzuda çetrefilli birçok problemle yüzleşmek zorundadır. Kötülük meselesi bir yandan ateist için Tanrı'nın var olmadığı noktasında gerekçe sağlayabilirken diğer yandan dindarın iman kriziyle karşı karşıya gelmesinin müsebbibi olabilir. Bu meselenin ciddiyetine binaen, kötülük olgusunun olmadığını kabul edenler görüşlerini temellendirmek zorunda olduğu gibi kötülük olgusunun varlığını kabul edenler ya ateizme sürüklenmek ya da göreceli de olsa

ikna edici bir teodise ile bu olguyu anlamlandırmaya çalışmak zorunda kalmıştır.

Flew, her ne kadar bir ateistin Tanrı'nın yokluğunu kanıtlama sorumluluğu olmadığını düşünse de ona göre Tanrı'nın var olmadığını kanıtlayan ve savunma pozisyonunda olanların argümanlarını ikna edicilikten alı koyan en önemli şey kötülük meselesidir. Geleneksel Hıristiyan düşüncesindeki düşüş ve ilk günah inancının ya da daha büyük iyilikler için gerekli ölçüde kötülük olması gerektiği (Leibniz, 2013: 380-387) söyleminin hatta metafiziksel bağlamda kötülüğün bir gerçekliğinin olmadığı (Augustine, 2013: 368-372). düşüncesi vb. argümanların bu meselede kesin çözümü sağlamadığını ileri sürmektedir. Mesela daha yüksek düzeyde iyiliklerin varlığı için belli derece kötülük olması gerektiği varsayımı kabul edilse dahi bunu bütüne yaymak ve tüm kötülüklerin izah edildiğini varsaymak ona göre mantık dışı bir tutumdur. Aynı şekilde bağışlanma için neden acı çekme gerektiği ya da cesur veya dayanıklı olmak için niçin sıkıntılara katlanmak gerektiği mantıksal düzlemde açıklanamamıştır. Nihayetinde o, bütün bu kötülüklerin telafi edildiği ya da edileceği düşüncesinin, kendisini ve bu meseleyi hala büyük bir sorun kabul eden birçok kişiyi ikna etmediğini söylemektedir (Flew, 2005: 55). Dolayısıyla Tanrının çocukları ve ebedi hayatın mirasçıları olması bakımından, çok önemli kötülüklerin insanın iyiliğe ulaşmasının zorunlu koşulu olduğu (Hick, 1990: 40-47) ve Tanrı'nın bize çok değerli bir özgürlük verdiği fakat insanın bunu suistimal ettiği, dolayısıyla kötülüklerin hesaplanamayan şekilde gerçekleşmesinin sebebinin bu durum olduğu (Lewis, 1940: 121) yönündeki görüşlerin alışıl gelmiş iddialar olduğuna dikkat çekmektedir (Flew, 2005: 55).

Aslında kötülük meselesinde Flew'ün üzerinde durduğu temel konu, bu meselenin çözümü için sunulmuş olan özgür irade savunmasıdır. Ona göre özgür irade ve nedensel determinizm teistlerin iddia ettikleri gibi birbirleriyle uyumsuz değildir. Çünkü belli özgür eylemlerin önceden tahmin edilmesi ya da her hangi bir illiyete bağlı olarak açıklanabilir olması çelişki barındırmaz. Buradan yola çıkarak Flew, eylemlerin hem özgür şekilde seçilmesi hem de illiyete dayalı sebeplerle belirlenmesinin mümkün olduğunu, bununla birlikte tüm insanların özgür iradeleriyle sürekli doğru seçimler yapabileceğini belirtir. Böylece Tanrı hakkında konuşmada özür irade savunmasının çelişki barındıracağını ve buna bağlı olarak böyle bir savunmanın ileri sürülemeyeceğini iddia eder. Çünkü o, Tanrı'nın teistlerin kabul ettikleri gibi mutlak kudret sahibi olarak ele alınması durumunda, sürekli doğruyu yapabilen insanlar yaratabileceğini düşünür. Neticede o, özgür irade savunması ile mutlak kudret sahibi Tanrı düşüncesindeki çözümsüzlüklerin, yaratıcı Tanrı düşüncesine olumsuz yansımalarının ve yıkıcı etkisinin olduğunu savunmaktadır (Flew, 1955: 144-169).

Bu düşünceler paralelinde Flew, özgür irade ile yaratma doktrininin arasında tutarsızlık olduğunu ileri sürmüştür. Bu ikisi arasında tutarsızlık olmadığını savunanların ilk söylediği şey, bizim Tanrı'nın yarattığı varlıklar olduğumuz ve bir kimsenin özgür olarak eylemde bulunmasıyla baskı altında eylemde bulunması arasında insani açıdan bakıldığında önemli bir fark olduğudur. Fakat Flew'a göre insan bu konudaki değerlendirmelerini dünyevi alanda ve teorik olmayan çerçevede yapmaktadır. Tanrı'yı her şeyin temeli

olarak ele almak ve her şeyi yaratanın o olduğunu iddia etmek, insani açıdan sorunlara yol açacaktır. Bu durumda insan bu evrende geçici olduğunu düşünerek, bu dünyanın yanılısına olduğu algısına kapılacak ve özgür birey olarak kendisini inkâra kadar gidecektir. Yaratılış düşüncesinin dini metinlerde bu denli işlenmesinin amacı da budur ve insan tahakküm altına alınmak istenmektedir (Flew, 2005: 173). Bu nedenle Flew, her hangi bir anlamda insanın Tanrı'nın yarattığı bir varlık olmasıyla, onun özgür seçimde bulunabileceği fikrinin aynı anda söylenemeyeceğini belirtmektedir. Böylece özgürlük kavramının özellikle Hıristiyan inancında geçen haliyle önceden belirlenmemiş ve tahmin edilemeyen eylemleri içerecek şekilde kullanılamayacağını, yani kavramın daha zayıf bir anlamda ele alınabileceğini işaret etmektedir. Bu şekilde özgürlük kavramının en sıradan anlamında, önceden belirlenmiş ve tahmin edilebilir iyi ya da kötü eylemlerde özgür şekilde bulunabilme imkânı doğacaktır. Fakat kötülük meselesi bağlamında, bu sıradan anlamdaki özgürlük düşüncesi ile mutlak iyi Tanrı'nın mutlak özgür varlıklar yarattığı düşüncesi hala tutarsızlık barındıracaktır (Flew, 2005: 56).

Alvin Plantinga, Flew'un bu görüşlerinin özgür irade savunmasının geçerliliği konusunda her hangi bir olumsuz etkisinin olmadığını iddia etmektedir. Ona göre ilk etapta Flew'ün "illiyete dayalı belirlenmiş eylem"den ne kastettiği müphemdir. Bununla birlikte bir eylemin hem illiyete dayalı olarak belirlenmesi ve özgür şekilde yapılabilirliği çelişki barındırmaktadır. Özgür irade savunucusunun tüm özgür eylemlerin illiyete dayalı olarak gerçekleşmediğinde ısrarcı olabileceğini belirten Plantinga, Tanrı'nın insanı özgür kıldığını ve insanın özgür iradesiyle hem iyiliği hem de kötülüğü işleyebildiği dünyanın, özgür olmadan yalnızca iyiyi işleyebildiği dünyadan daha değerli olduğunun ileri sürebileceğini iddia eder. Bunun aksine Flew'ün hem özgür ve hem illiyete bağlı olarak belirlenmiş şekilde iyi ve kötü eylemde bulunan insanların bulunduğu bir dünyanın, aynı belirlenimle şekillenen özgür şekilde sürekli iyiyi işleyen insanların bulunduğu dünyadan daha değersiz olduğu savunulabilir. Bu açıdan bakıldığında Plantinga, Flew'ün haklı ya da haksız olduğunun belirlenmediği ve itirazının zararsız olduğu sonucuna varmaktadır (Plantinga, 1975: 188-190).

1.4. Kanıtlama Sorumluluğu

Tanrı'nın varlığını kabul edip etmemede kanıtla sahip olma tartışılan en önemli meselelerden birisidir. Ateistler kanıtlama zorunluluğunun teistlerde olduğunu savunurken, Tanrı inancına sahip fakat önermesel bağlamda kanıtlamanın mümkün olmadığını bu nedenle kanıt getirme uğraşının boş bir çaba olduğunu iddia eden düşünürler de vardır. Aynı zamanda teistlerin önemli bir kısmı farklı argümanlarla bu sorumluluğu yerine getirme çabası içerisinde dir.⁸

Flew, Tanrı'nın varlığıyla ilgili bir tartışmanın ateizm varsayımıyla başlaması gerektiği ve kanıtlama sorumluluğunun teistlerde yani onaylayanda olduğunu iddia etmektedir

8 Bu düşünürlerden en önemlisi Richard Swinburne'dür. O, akılcı tutumu benimseyerek Tanrı'nın varlığını çeşitli argümanlarla kanıtlayabileceğini düşünmektedir. (Swinburne, 1979; Swinburne, 1981).

(Flew, 1972: 36). Flew'ün ateizm varsayımıyla kastettiği şey Tanrı'nın varlığı tartışmasında negatif ateizmin başlangıç noktası olarak kabul edilmesidir. Böylece pozitif ateizm ve teizm arasında, tarafsızlık ilkesince (*principle of neutrality*) hareket edilecektir. Fakat bu noktada Tanrı'nın varlığını iddia eden varsa bunu kanıtlarla temellendirmelidir. Yani teist hem önerdiği Tanrı kavramını savunmalı hem de ona inanılmayı sağlayacak yeterli kanıt sağlamalıdır. Onu kanıtlamadığı sürece var olduğunu iddia etmemelidir. Pozitif ateizm de teizmin konumundadır. Pozitif ateist de olumlayıcı (Tanrı'nın var olmadığı noktasında iddiada bulunmak anlamında) olduğu için o da iddiasını kanıtlamak zorundadır. Kısaca ateizm varsayımının ilk adımı tarafsızlık ikincisi ise delilciliktir (Odoj, 2014: 97-114).

Genel olarak ateistlerin savunduğu bu argüman, kendilerinin Tanrı'nın yokluğunun kanıtlanması gibi bir zorunluluğa sahip olmadıklarının ilanıdır. Her hangi bir şeyin yokluğunun kanıtlanmasının imkânsız olduğunu düşündüğümüzde, bu argümanın doğru olduğunu söyleyebiliriz. Fakat unutulmaması gereken önemli husus, bir şeyin yokluğunun kanıtlanamaması onun var olmadığını göstermez (Kütük, 2010: 60-61). Kısacası Flew'ün öne sürdüğü iddiada haklı olduğu söylenebilir. Ancak, bu durum onun evren, insan, hayat, bilinç vs. konularda ikna edici açıklamalar yapma noktasındaki sorumluluğunu ortadan kaldırmayacaktır. Daha önemlisi Flew'ün kendisinin ileri sürdüğü ateizm varsayımı ilkesince hareket etmediği ve kendisiyle çeliştiğini görülmektedir. Çünkü özellikle kötülük meselesini işlerken, bu problemin Tanrı'nın var olmadığının kesin kanıt olduğunu ileri sürmüştür. Böylece pozitif ateist tutum sergileyerek tarafsızlık ilkesine göre hareket etmemiştir.

2. İKİNCİ DÖNEM: TANRI İNANCINA DÖNÜŞ

“Kanıtların götürdüğü yere git” ilkesince hareket eden Flew, düşünce hayatının ikinci evresi olarak tanımladığımız dönemde, evrenin zekâ sahibi bir varlık tarafından var edildiğine, evrenin karmaşık kanunlarının onun varlığına işaret ettiğine, bu varlığın hayatın ve çoğalmanın kaynağı olduğuna inandığını ifade etmektedir. Bu inancına ulaşmadaki gerçeklerini ana başlıklar halinde sıralarsak, bunların bilim ve yenilenen felsefi iddialar olduğu söylenebilir. Zaten Flew, Tanrı inancına dönüşte her hangi bir dinin etkili olmadığını, kişisel her hangi bir tecrübeyi de yaşamadığını ileri sürer. Ona göre bilim, doğanın Tanrı'ya işaret eden üç yönünü göstermektedir. Bunlardan ilki doğanın kanunlara uyumu, ikincisi bu doğada var olan hayatın kendisi, üçüncüsü ise evrenin varlığıdır (Flew, 2004: 90).

2.1. Doğa Kanunları

Bilimsel gelişmelerin Tanrı inancına dönmesindeki temel etkenlerden birisi olduğunu belirten Flew, doğa kanunlarının bu konuda düşünülmesi gereken ilk husus olduğunu ifade eder. Onun doğa kanunundan kastı doğadaki düzendir. Bundan dolayı onun için Tanrı'nın varlığına ilişkin muhtemel en önemli kanıt tasarım kanıtı olmuştur. O, ateist olduğu dönemde bu kanıt eleştirmesine rağmen bu argümanın doğru formüle edildiğinde Tanrı'nın varlığı hakkında ikna edici bir nitelik kazanacağını belirtir (Flew ve Habermas,

2007: 200). Bu kanıtı onun nezdinde ikna edici kılan da doğa kanunlarının kaynağı konusunda modern bilim adamlarının tasarım hakkındaki olumlu görüşleri ve hayatın kaynağı ile birlikte üreme meselesinde dini izaha karşı olan bazı bilim adamlarının ikna edici bir argüman ortaya koyamamasıdır (Flew, 2004: 95). Ancak akıllı tasarımı kabul edenler, Darwinci açıklamayı reddetmekle birlikte, kurallılık ya da şans kavramlarının yetersiz açıklama olduğundan dolayı tasarımın tek açıklama olarak kaldığını ifade ederler. Fakat bu tasarım teorisinin, en iyi izah olup olmadığını bize kanıtlayan deneysel test edilebilir bir hipotezin olup olmadığı tartışmalıdır (Peterson vd., 2006: 129-131).

Doğadaki düzenden başka, bu düzenin matematiksel, kesin ve evrensel olarak devamlılığına önem veren Flew, Newton, Einstein, P. Davies ve Heisenberg gibi bilim adamlarının doğanın bu şekilde bütün haline nasıl geldiği sorusuna verdikleri cevapta Tanrı aklına işaret ettiklerini vurgulamaktadır. Ona göre bu durum sadece teist bilim adamlarında rastlanan bir şey değildi. Mesela o, Stephen Hawking'in pek çok modern bilim adamı gibi doğanın kanunlarının kaynağı ve devamı sorusuna Tanrı'yı bir cevap olarak koyabileceğimizi kabul ettiğini belirtmektedir. Bu görüşlere dayanarak Flew, evrenin varlığı ve düzenini kesin olmayan iddialara dayandırmaktansa, daha kolay bir açıklama olan Tanrı'ya bağlamanın daha anlaşılır bir durum olacağını düşünmektedir (Flew, 2004: 97). Flew bu durumu Davies'in açıklamalarıyla gerekçelendirmeye çalışır. Davies, aslında ateist bilim adamlarının dahi düzeni kabul ettiğini, tasarım düşüncesi her ne kadar evrenle ilgili soruları tam olarak yanıtlayamasa da bilimin ancak Tanrı'yı kabul eden bir anlayışla ilerleyebileceğini belirtir (Flew, 2004: 108).

Bu noktada o düşünce tarihinde fikirleri tartışılan ve birçok kişi tarafından ateist olarak nitelendirilen Einstein'ın doğadaki mükemmel düzene dikkat çekerek yüce bir tasarımcıya işaret ettiğini ileri sürmektedir. Ona göre Dawkins gibi modern ateist bilim adamları Einstein'ı kendi düşüncelerine temel oluşturmak için ateist olarak nitelendirmektedirler. Fakat Einstein mükemmel bir düzenin varlığını kabul etmiş ve yüce bir tasarımcıya işaret etmiştir (Flew, 2004: 99-100).

Flew, modern bilimsel ilerlemenin ve teist bilim adamlarının görüşlerinin Tanrı'nın varlığını açıklamada kesin ikna edicilikten uzak olduğunu düşünmüş olmalı ki, Swinburne'ün Dawkins'e verdiği cevaptan memnuniyetini dile getirerek, onun felsefi temellendirmelerinden yardım almaktadır. Swinburne'e göre doğa kanunu demek bütün organların belirli bir biçimde hareket etmesi anlamına gelmekle birlikte, bu düzeni maddenin eyleminden kaynaklanan bir olay olarak açıklamanın, doğanın kanunlarının işleyişini bireysel bir Tanrı'ya dayandırmaktan daha zor bir varsayımdır (Swinburne, 2004: 13-18). Sonuç itibarıyla Flew, çeşitli bilim adamı ve filozofların görüşlerine dayanarak, evrenin kanunlarının her hangi bir gerekçesi olmadığı, evrenin anlamsız olduğu yönündeki ateist iddiadan uzaklaşmış, bilim adamlarının gerçekliğin kavramsal ve mantıksal izahını ikna edici şekilde yaptıklarını ileri sürerek, doğa kanunlarının Tanrı'nın varlığı ile bağlantılı olduğunu kabul etmiştir.

2.2. Hayatın Kaynağı ve İdamesi

Doğanın kanunlarına, bu kanunların sürekliliğine bağlı olarak gerçekleşen ve sürdürülen hayatın varlığı, Flew için Tanrı'ya işaret eden diğer bilimsel kanıttır. Bu durum hassas ayarlanmış evrenin varlığına dayandırılır. Bilimsel kanıt olarak bu durumun karşılığı antropik ilke (insancıl ilke) olarak nitelendirilmektedir. İnsancıl ilkenin iki farklı yorumu yapılabilir. Bunlardan ilki teist bilim adamlarının, hayatın varlığına sebep olacak hassas ayarın ilahi tasarımın kanıtı olduğunu iddia etmeleri (Betty ve Cordell, 2013: 297-309), ikincisi ise ateist bilim adamlarının, sayısız evren içinde bizim evrenimizin hayata uygun koşullar taşıdığını söylemeleridir. Bizim yaşadığımız evrenden başka evrenlerin de var olabileceği düşüncesinden hareketle çok evrenler tezine dayanan ateist yaklaşım, 'eğer çok sayıda evren varsa Tanrı yoktur, hassas denge olasılık ve rastlantıya dayalı olarak açıklanabilir' şeklinde özetlenebilir (Collins, 2014: 45). Flew, ilahi tasarım karşısında ortaya atılan çoklu evren kuramının, aslında bu hassas ayarlanmış evrenin kaynağının Tanrı olduğu görüşünü ortadan kaldırmadığını belirtmektedir (Flew, 2004: 112). Aynı zamanda dikkat çektiği diğer husus hiçbir önemli bilim adamının bu hassas ayarın şans eseri tek bir evrende meydana geldiğini iddia etmemesidir.⁹

Flew, antropik ilkeye dair iddialar karşısında söylenebilecek şeylerin üç şekilde açıklanabileceğini ileri sürmektedir. İlk olarak, belirli kanunlara sahip bu evrende hayatın var olduğu ve bu kanunların farklı olması halinde hayatın devamlılığının sağlanamayacağı aşikârdır. İkinci olarak, evrende var olan mevcut kanunların hayatın devam etmesini sağlamanın hayatın kaynağı sorusuna mutlak cevap vermediği ve bu kanunların hayatın başlaması için gerekli fakat yeterli olmadığıdır. Son olarak ise, kendilerine özgü kanunları olan birden fazla evrenin olma olasılığı, bu evrenlerin gerçekten var olduğunun kanıtı değildir (Flew, 2004: 114). Hakeza onun için birden fazla evren olması durumunda bile doğanın kanunlarının kaynağı halen açıklanamamaktadır. Birçok evren olsa bile bütün bu evrenlerin tamamında hüküm süren kanunlar neden ve nasıl ortaya çıkmışlardır? Doğa kanunlarının ve hayatın büyük patlamadan sonra tesadüfi meydana geldiğini iddia etmek, Flew'a göre doğa kanunlarının kaynağına işaret eden ikinci dereceden açıklamalardır. Çünkü doğa kanunlarının evrimi veya değişimleri belirli bir yasaya göre şekillenmektedir. Yani Tanrı'nın yokluğuna ya da gereksizliğine kanıt olarak sunulan tesadüfi oluş düşüncesi bu kanunların kaynağı probleminin cevabı değildir (Flew, 2004: 115).

Hayatın kaynağı sorununa ilahi akıl ile cevap vermekle birlikte bu görüşünü son bilimsel gelişmelerle teyit eden Flew, kendiliğinden varlığa gelmeyi benimseyen kuramların, kanıtlama gücü yok denecek kadar zayıf görüşler olduğunu belirterek biyologların DNA incelemelerinin hayatın başlangıcının ilahi akli gerektirdiğini kanıtlayan en önemli kanıt olduğunu ileri sürmektedir (Flew, 2004: 119-124). Bununla birlikte hayatın kaynağı probleminin sadece bilim adamlarının cevaplaması gereken bir şey olmadığını

9 Flew'un antropik ilke hakkındaki görüşlerini temel aldığı bilim adamlarından bazıları Freeman Dyson, Martin Rees, John Barrow ve John Leslie'dir. Antropik ilkenin Tanrı'nın varlığına kanıt olduğunu açıklarken dayandığı nadir kaynaklardan biri için bkz. (Leslie, 2001)

söyleyerek felsefi açıdan meseleye bakılmasının zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Canlı varlıkların özgün amaçları, kodlanmış kimyaları ve üreme kabiliyetlerinin kendiliğinden oluşamayacağı gerçeğinin, canlı olmanın anlamı ve üremenin kaynağının materyalist bakış açısıyla açıklanamayacağını önündeki en büyük engel olduğunu ileri sürmektedir. Flew, bu noktada Aristonun teolojinin canlı varlıkların hayatları açısından gerekli olduğunu söyleyen teolojik hayat düşüncesini temel alarak, amaçlı ve üreyen hayatın kaynağı için yapılabilecek tek açıklamanın sonsuz bir aklın varlığı olduğunu iddia etmektedir (Flew, 2004: 124).

2.3. Evrenin Varoluşu

Evrenin varoluşu meselesinde Flew'ün görüşlerini şekillendiren iki temel soru vardır. Bunlardan ilki bir şeyin yoktan var olmasının imkânı olup olmadığı, ikincisi ise ilk soruya verilecek cevabın evrenin nasıl meydana geldiği konusundaki görüşü ne şekilde etkileyeceğidir. Flew, ateist olduğu dönemde evrenin başlangıcı ve sonu olmayan mutlak bir gerçek olduğunu kabul ettiğini, büyük patlama kuramıyla birlikte bu düşüncesinin değiştiğini ifade etmektedir (Flew, 2004: 128). Büyük patlama kuramı sonucunda evrenin bir başlangıcı varsa, bu başlangıcın sebebinin ne olduğu sorusu onun düşüncesinin kökten değişmesini sağlamıştır. Fakat kendisinin de kabul ettiği gibi ateistler bu kuramı fiziki bir açıklama olarak görürler. Mesela Quentin Smith, büyük patlama kozmolojisinin Tanrı'ya inanmakla bağdaşmaz olduğunu savunmaktadır. Çünkü alemin ilk hali olan büyük patlamada hayatın varlığı için olumsuz şartlar bulunmaktadır. Bu nedenle bu patlamanın hayatla donatılmış aleme yol açacağını gösteren her hangi bir fiziksel kanıt bulunamaz. Sonuçta büyük patlama kendiliğinden oluşmuş bir olaydır (Smith, 1992: 225). Buna karşılık Tanrı'ya inananlar ise evrenin Tanrı tarafından yaratıldığına kanıt göstermiştir.¹⁰

Flew, Hawking'in büyük patlamadan öncesinin bilimsel veya fiziki açıklamasının şimdilik yapılamadığı, hatta evrenin varlığının kendinden olduğu varsayımıyla hareket edildiğinde, ona başlangıç ya da son izafe edilemeyeceği dolayısıyla bu durumun yaratıcı düşüncesini gereksizleştirdiği görüşünden yola çıkarak, fiziğin son etapta agnostik kalması gerektiği düşüncesine varmıştır. Yani şayet büyük patlama varsa ona neyin yol açtığını bulmak fiziki olarak imkânsızdır. Flew, bu durumda söz konusu meselenin bilimsel olmaktan çok felsefi açıdan değerlendirilmesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır (Flew, 2004: 130). O, bilimsel çıkmazdan kurtulmak için David Conway'nın *The Rediscovery of Wisdom* ve Swinburne'nün *The Existence of God* (Swinburne, 2004) adlı eserlerinde yer alan kozmolojik argümanın felsefi yorumlarına ve bu argümana yönelik eleştirilerin cevaplarına başvurmuştur. Özellikle Swinburne'nün kozmolojik argümanının umut verici ve muhtemelen doğru olduğunu söylemektedir (Flew, 2004: 135).

10 Craig, ortaçağ islam filozoflarından esinlenerek oluşturduğu kelam kozmolojik argümanının temelini büyük patlama teorisıyla kurar. Bu sebeple alemin başlangıcına dair büyük patlama modeline ve termodinamiğin ikinci kanununa başvurur. (Craig, 1979). Yoktan yaratma teorisyle uyumlu olan hudûs delilinin kelam literatüründeki gelişimi için bkz. (Yıldırım, 2013)

Swinburne, kendi kozmolojik kanıtını oluştururken, evrenin bir başlangıcı olup olmamasının yani büyük patlama gibi bir olayın gerçekleşip gerçekleşmediğinin belirleyici olmadığını öne sürer. Bu durumda evrenin bir başlangıcı olup olmaması onun kanıtını etkilenmeyecektir. O, bu noktada evrenin bilimsel olmayan bir açıklaması olabileceği düşüncesinden hareket etmektedir. Bir bakıma bilimin evrenin varlığını kesin sonuçlarla açıklayamadığı düşüncesi onun kanıtının temel dayanak noktalarından biridir. Aynı zamanda o, evreni açıklamada bilimin tıkandığı noktada dinin devam ettiğini söyleyerek teizmin, evrenin kişisel bir açıklamasını yapmada her daim ısrarlı olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü bilim bize evrenin bir düzene sahip olduğunu belli bir noktaya kadar varan nedenler dizisiyle açıklar. Fakat din bu nedenlerin ötesindeki daha derin nedeni varsayar. Bu bilimi inkâr etmek değil, bilimin açıklama nedenini açıklamaktır (Swinburne, 2004: 120 vd).

Bu noktada biz büyük patlama kuramının bilimsel açılımını tartışmayacağız. Şunu belirtmek gerekir ki, bu kuramdan yola çıkılarak kurulan argümanın felsefi yorumlarına ciddi itirazlar yöneltilmiştir. Bunlardan bazıları, alemin yoktan yaratılmasına sebep olacak failin neden şuurlu bir varlık olarak tanımlanması gerektiği, şayet bir ilk neden tanımlanacaksa bunun birden fazla olup olmayacağı ve farz edilen nedenin de bir nedeni olup olmadığı vb. hususlarıdır.

2.4. Tanrı Anlayışı ve Ateizm Eleştirisi

Ateizmden Tanrı inancına rasyonel yolculuğunu tamamlayan Flew'ün nasıl bir Tanrı tasavvur ettiği bu yolculuğun en önemli adımlarından birisidir. O, Habermas ile münazarasında Aristo'nun Tanrı'sına inandığını söylese de, Aquinas'ın Tanrı'nın varlığını ispatlamada kullandığı beş kanıtı Aristo'dan aldığını, şayet Tanrı'nın varlığını ispatlamışsa bu Tanrı'nın Hıristiyanlığın Tanrı'sı olduğunu ileri sürmüştür. Çünkü ona göre, nizam delili Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için yeterlidir (Tarakçı, 2006: 28-42). Daha önce görüldüğü gibi ateizmden vazgeçişinde daha çok nizam delilinin son hali olarak nitelendirilebilecek hassas ayar argümanından ve Aristo'nun Tanrı düşüncesinden yola çıkmaktadır. Böylece hem teizme hem de deizme göz kırpmış hem de Hıristiyan Tanrı anlayışına çok da uzak olmadığını ima etmiştir. Mesela Piskopos Wright'ın İsa'nın Tanrı'nın oğlu olduğu, Tanrı'nın oğlu vasıtasıyla insanlara görüldüğü, İsa'nın yeniden dirilişi gibi konulardaki düşünceleri karşısında mantıken imkânsız şeyler dışında, her şeye kadir bir gücün yapabileceği şeylere sınır çizilemeyeceğini belirtmektedir. Onun bu kitaptaki son cümlesi, ilahi gücün her şeyi yapabileceği olmuştur (Flew, 2004: 194).

Fakat bununla birlikte kötülük problemi, vahiy ve ahiret inancı gibi hususlar Flew'ün Tanrı anlayışı hususundaki düşüncelerini etkilemiştir. Çünkü o, ateizmden Tanrı inancına oradan da Hıristiyan inancına dönüş yapıp yapmayacağı sorusuna karşılık, kötülük meselesinden dolayı böyle bir şeyin pek de mümkün olmadığını dile getirir (Flew ve Habermas, 2004: 211). Buna rağmen Habermas, onun Tanrı'ya ve onun birçok niteliğe sahip olduğuna inandığını söylerken teist olarak nitelendirilebileceğini fakat vahye, mucizelere ve Tanrı'nın insanla herhangi bir ilişki içinde olabileceğine inanmadığını ileri

sürmesiyle deist olarak ifade edilmesinin daha doğru olacağını belirtir (Habermas, 2007: 433). Bu durum Habermas için Flew'ün vahiy düşüncesini tamamen reddettiği anlamına gelmez. Nitekim Flew, çok hevesli olmasa da vahiy düşüncesine açık olduğunu ileri sürer. Şöyle ki, mesela fizikçi Gerald Schroeder'in Tekvin 1 ile ilgili yorumlarının kendisini etkilediğini ve bilimsel olarak işlenen bu İncil yaklaşımının vahiy ihtimalini artırdığını söylemektedir (Flew ve Habermas, 2004: 199). Bu açıklamalarından dolayı Habermas, onunla mülakatlarındaki farklı düşüncelerinden dolayı, Flew'ün vahye inanma olasılığı bulunduğunu sürekli vurgulamaktadır (Habermas, 2007: 440).

Ayrıca Flew, ölümden sonra bir hayatın var olmadığını, var olmamasını ümit ettiğini söylemektedir. Bu noktada ölüme yakın insan tecrübelerinin örnek olarak verilmesini faydasız bir çaba olarak görmekle birlikte bu yolla cennet ve cehennem doktrinlerinin kanıtlanamayacağını düşünmektedir. Bu tarz tecrübeler çok etkileyici olsa da bu tecrübeyi yaşayanlar, yaşadıkları tecrübeyi ölüm sonrası tecrübe ile karıştırmaktadırlar. Ayrıca bu tecrübeler kanıtlanamaz derecede subjektiflik içermektedir. Oysa ölüme yakın tecrübeler, mesela kalp ya da beyin fonksiyonlarının durduğu kimselerde ve anlarda kanıtlanabilseydi, Flew için bu durum ahiretin varlığı hususunda sağlam bir kanıt olmuş olurdu (Flew ve Habermas, 2004: 206).

Buna rağmen kendisi mucizelere inanmasa da onun için, İsa'nın yeniden dirilişi, diğer dinlerdeki pek çok mucizevi olaydan daha mantıklı ve inanmak için evlâdır. O, şayet Tanrı'ya mucizeler yoluyla inanılacaksa bunun herkesi ikna edici tarzda mucizelerle mümkün olması gerektiğini ima ederken, Hıristiyanların İsa'nın yeniden dirilişine inanması noktasında geçerli sebepleri olabileceğine vurgu yapar. Şöyle ki vahyin Tanrı'sına rasyonel olarak iman etmiş birisi için bu tarz inançlar rasyonel temelli inancın ikincil yansımalarıdır (Flew ve Habermas, 2007: 209-210). Burada dikkat çekilmesi gereken çelişki, mucizelere inanmayan Flew'ün rasyonel temelli Tanrı inancına sahip olduktan sonra inanılan yeniden dirilme olayının kabul edilebilirliğine işaret ederken, Hıristiyanlığı diğer dinlere nazaran daha makul gösterme çabasıdır. Bu durumun bize, Flew'ün bir yandan deist olduğunu söylerken diğer yandan Hıristiyan inancının kendisi üzerindeki geçmişinden gelen etkisine göre düşüncelerini geliştirdiği yorumunu yapma hakkını verdiğini düşünüyoruz. Böylece kanıtla göre hayatını yönlendirdiğini iddia eden Flew, bilinçaltı ve kültürel faktörlerden kaynaklanan sebeplerden ötürü subjektif yorumlarda bulunabilmekte ve kendisi ile çelişebilmektedir.

Ayrıca Flew'ün bu açıklamaları reformist epistemoloji savunucularının iddialarını çağrıştırmaktadır. Reformist epistemolojiye göre Tanrı inancı temel bir inançtır. Her türlü inancın kanıtla temellendirilmesi gerektiği düşüncesine karşılık, bu anlayışta kanıtla temellendirilememesine rağmen, bizim için değişmez ve temel olan inançlar olduğu kabul edilir. Tanrı inancı böyle bir inançtır. Bu nedenle kendisinin temel inanç olarak kabul edildiği Tanrı inancına dayanarak oluşmuş birçok inanç da rasyonellik niteliği kazanır (Mehdiyev, 2008: 66-80). Flew, Hıristiyanlık hususundaki düşüncelerini reformist epistemoloji taraftarlarından etkilenecek ileri sürmüş olabilir. Fakat şayet bu durum Hıristiyanlık için geçerliyse tüm dini inançlar için de geçerli olmalıdır. Aslında daha ciddi

sorun Flew'ün reformist epistemolojide dile getirilen düşünceler serdetmesine rağmen, bu yaklaşımın tenkit ettiği hatta meydan okuduğu tüm inançların temellendirilmesini öngören klasik temelciliği savunmasıdır. Çünkü klasik temelcilik, tüm inançlarımızın kendilerinden en küçük dahi şüphe edilemeyecek şekilde kanıtla dayandırılması gerektiğinin ileri sürüldüğü yaklaşımdır. Aydınlanmacı rasyonel kanıtla dayalı doğal teoloji bu yaklaşımın bir ürünüdür (Mehdiyev, 2008: 68).

Ateizm eleştirisi Flew'ün kendi düşüncelerinin tamamlanması için ayrı bir öneme sahiptir. Dolayısıyla o, ateist kanıtların irdelenmesi için Roy Abraham Varghese'den bir çalışma yapmasını istemiştir. Bu çalışma Flew'ün bahsi geçen kitabının ekler bölümünde "The New Atheism: A Critical Appraisal of Dawkins, Dennett, Wolpert, Haris and Stenger" (Yeni Ateizm: Dawkins, Dennett, Wolpert, Haris and Stenger'a Eleştirel Yaklaşım) başlığıyla kendisinin de tasdik ettiği düşünceleri içerecek şekilde yer almıştır.

Varghese, teist ve ateistlerin bir şeyin var olması için öncesinde başka bir şeyin olması gerektiği, ebediyen var olan bir gerçekliğin nasıl meydana geldiği sorusunun cevabında böyle bir gerçekliğin meydana gelmediği, aksine her zaman var olduğu noktasında hemfikir olduklarını belirtir. Varghese, ateistlerin evrenin ebediyen var olduğu iddialarına karşılık, bu ebediyen var oluşun kaynağını açıklamadıklarını ve hiçbir zaman da açıklayamayacaklarını ileri sürer. Hayat denen şeyin nasıl başladığı hususunda Dawkins ve diğerlerinin yetersiz açıklamalara sahip olduğunu söyleyen Varghese, evrimle açıklanan materyalist hayat felsefesinin ve bilim görüşünün, Flew'ün da bahsettiği insancıl ilkeyi görmezden geldiğini belirtir (Flew, 2004: 154 vd). Buna karşılık Dawkins doğal seçilimin, tüm bilginin nereden geldiği problemini çözmenin tek yolu olduğunu vurgular. Bu nedenle teistlerin bahsettiği tanrı varsayımının insancıl ilkedeki yola çıkarak kesin olarak kanıtlanamayacağını iddia eder (Dawkins, 2009: 132)

Ateizmle teizm/deizm arasındaki tartışmaların son döneminde gündemde olan şey, iki tarafın da birbirini salt bilim yoluyla ikna etme çabasıdır. Tabii ki bu tartışmada felsefi argümanlar da kullanılmaktadır. Ancak, aslında ateistlerin ya da teistlerin sadece bilimsel yolla birbirini ikna etmesinin imkânı sorgulanmalıdır. İki taraf da gerçekten bilimsel verilerin ve kanıtların götürdüğü yere mi yönelmektedirler? Ateistler, hayatın nasıl başladığı, evrenin niçin ve nasıl var olduğu, fizik kanunlarının neden böyle olduğu gibi soruların cevabını bilimin gelecekte cevaplayacağını, teistler ise Tanrı düşüncesi olmadan bu soruların ikna edici bir cevabının bulunamayacağını kabul etmektedir. Teistler, ateistlerin bilimin bir cevap bulana kadar susması gerektiği çıkarımını yapabilirler. Fakat yukarıda belirtildiği gibi sorun sadece bilimsel açıdan belirlenebilecek kesin hükümlerin verilip verilemeyeceğidir. Çünkü aynı itirazı ateistler de teistlere yöneltebilir. Onlar, Tanrı'nın varlığının kesin kanıtlanmadığı, bu nedenle bilimin açıklama durumunun onun varlığının lehine kesin sonuçlara varıncaya kadar teistlerin susması gerektiğini iddia edebilirler. Bu tablo, "bilimsel teoriler belli dönemlerde, belli açıklama tarzlarıdır" (Çınar, 2009: 21) ifadesini kabul edebilme ile ilgili bir durumdur.

3. RASYONEL SERÜVENDEKİ TUTARSIZLIKLAR

Bu bölüme kadar Flew'ün ateist olduğu dönemdeki temel argümanlarını ve Tanrı'ya inanmaya başlamasının epistemolojik dayanaklarını ortaya koymaya çalıştık. Geline nokta yapılması gereken, onun ateist dönemde bağlı bulunduğu iddialarına cevap bulup bulmadığını tartışmak ve sunduğu kanıtların “kanıtın götürdüğü yere git” ilkesinin tazammunlarını ne kadar gerçekleştirdiğini irdelemektir. Bu değerlendirmeyi yapmadaki amaç, onun ateizmden Tanrı inancına yolculuğundaki iddialarının tutarlı olup olmadığını sorgulamaktır.

Tanrı hakkında konuşmanın imkânı problemi Flew'ün inanç yolculuğundaki çözülemeyen temel hususlardan biridir. O, Tanrının var olup olmadığı ve kanıtlanması meselelerinden önce Tanrı hakkında nasıl konuşulacağı meselesinin irdelenmesi gerektiği düşünmekteydi. Fakat Flew, ateist olduğu dönemde cevap bulamadığı din dili problemini çözmeden Tanrı'nın varlığını kabul etmiştir. Bu durum kendi düşünceleriyle çeliştiğini göstermektedir. Öte yandan, öyle görünüyor ki; onun Tanrı hakkında konuşmak ile ilgili temel tutumunda mantık hatası vardır. Bir şeyin varlığını kabul etmeden onun neliğini ya da nasıllığını tartışmak hatalı bir tutum olacaktır. Neticede din dili konusundaki ateist iddialarına deist olduğu dönemde tatmin edici cevap veremeyen Flew, sadece bu konuda daha önce ifade edilen görüşleri tekrarlamakla yetinmiştir. Bu konuda görüşlerine başvurduğu düşünürlerden bir tanesi Tracy'dir. Tracy'e göre kişiler bilinçli şekilde hareket eden aracı varlıklardır. Tüm araçların bilinçli şekilde hareket edebilmesi için bedenli varlıklar olmalarına gerek yoktur. Her eylemi bilinçli olan Tanrı da aracıdır. Fakat o, eylemleri eşsiz olan bir kişilik olduğu için, onun için bütün varlıkları meydana getiren aracı niteliği kullanılabilir (Tracy, 1984: 146 vd).

Kötülük meselesi Flew'ün iki hususta çelişkiye düştüğünü göstermektedir. Ateizm varsayımını negatif ateizmle başlatıp, teist ve pozitif ateist tutumları aynı kefeye koyan Flew, negatif ateizm kanadında kalmamış pozitif ateizme uygun argümanlar öne sürmüştür. Bu tablo karşısında onun olumlayıcı iddiaya sahip tarafın kanıtlama yükümlülüğüne sahip olduğu düşüncesine göre hareket etmediğini söyleyebiliriz. Bunun en bariz kanıtı kötülük meselesidir. Dahası o, Tanrı'nın var olmadığının en kesin kanıtı olarak gördüğü kötülük meselesinin çözülemediğini itiraf etmekte hatta bu doğrultuda her hangi bir dini inanca bağlanamayacağını ve deist olarak kalacağını söylemekteydi. Din dili konusunda olduğu gibi o, bu probleme verilen cevapları sıralamakla yetinmiştir. Bunlardan ilki Tanrı'nın dünyaya müdahale etmediğini savunan Aristotelesçi yaklaşım diğeri de insanların özgür olmasından kaynaklanan kötülük ihtimalini belirten özgür irade savunmasıdır (Flew, 2004: 146). Kısacası “kanıtın götürdüğü yere git” ilkesince hareket etmesine ve ateist döneminde en kesin kanıt olarak baktığı kötülük problemini çözememesine rağmen, sonraki dönemde bir Tanrı inancına sahip olması Flew'ün kendi sistemi açısından çelişki doğurmuştur.

Tanrı inancına sahip olma aşamasında öne sürdüğü kanıtlar Flew'ün inanç yolculuğunun en tartışılır mevzusudur. O, Tanrı'ya inanmasındaki en önemli etkenin bilimsel gelişmeler

ve hayatın başlangıcı, doğadaki düzen vb. hususlarda ateist bilim adamlarının ikna edici cevap verememesi olduğunu belirtmekteydi. Aynı şekilde teist bilim adamlarının düzen ve düzenin devamının açıklanmasında Tanrı'ya baş vurmalarının ateist açıklamaya göre daha kolay anlaşılır olduğunu söylemekteydi. Flew'ün bu düşüncelerinden şu sonuç çıkar ki; aslında tasarım ve düzenin devamı konusunda kesin kanıtlardan ziyade ikna edici açıklama ya da anlaşılması kolay izahlar vardır ve o, bu konuda sadece kesin kanıtlardan ziyade bilimsel gelişmeleri farklı yorumlamaya ve anlamaya meyletmıştır. Özellikle bilimsel gelişmeleri subjektif bir tutumla kaynak göstermesinde aşikâr bir tezat bulunmaktadır. Çünkü önemli bilim adamlarından hiçbirinin ilahi tasarımcıya atf yapmadan bu evreni açıklamadığı ileri sürmektedir. Fakat mevcut olgusal durum tam olarak onun iddia ettiği gibi değildir. Kısaca Flew'ün kanıtlara ve bilimsel gelişmelere yönelik sadece bakış açısının değiştiğini söyleyebiliriz.

Bu nedenle bu bilimsel gelişmeleri, var olan kanıtın daha fazla ayrıntılı şekilde ifade edilmesi bağlamında faydalı fakat Tanrı'nın varlığının kesin kanıtı olarak kabul edilmesinde aşırı iddialı addedebiliriz. 20. yüzyılda gelişen *Big Bang* kozmolojisinden sonra, tasarım kanıtının son şekli olarak ortaya çıkan hassas ayar kanıtı kapsamında, evrendeki yaşam koşullarını ifade etmek için insancı ilke (*anthropic principle*) ileri sürülmüştür. Böylece son dönemdeki bilimsel keşiflerin Tanrı'nın varlığı için ikna edici kanıtlar olduğu iddia edilmiştir. Her ne kadar bilimsel olarak açıklamalar eksik olsa da tasarım kanıtının önceki formlarında mantıksal olarak bu tarz iddialar öne sürülmüştür. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, bu bilimsel gelişmelerden sonraki aşamada yine felsefi açıklamalara başvurulmakta ve Tanrı'nın varlığı bu şekilde kanıtlanmaktadır.

Antropik ilkede, birçok fiziksel ölçü ve değerlerin neden öyle olduğunun bilimsel açıdan açıklanamadığı ve ateistlerce bu değerlerin tesadüfle meydana geldiğinin kabul edildiği fikrinden yola çıkılarak, amaçlı ve bilinçli bir tasarımcı fikrinin bu durumu açıklamada daha ikna edici olduğu ileri sürülmektedir (Şahin, 2014: 62). Yani Tanrı'nın varlığı, bu bilimsel gelişmelerin sonucunda tasarım kanıtının yeni şekli olarak öne sürülen bir hipotezdir. Temel iddia da karşıt hipotezden daha makul gerekçelere dayandığıdır. Halbuki antropik ilkenin temel iddiasında bir tezat bulunmaktadır. Şöyle ki, antropik ilke olarak ifade edilen bilimsel dengenin hassas ölçüleri, bilimden yola çıkılarak elde edildiyse, daha ilerisinin bilimle elde edilebileceği düşüncesi içi boş bir iddia değildir. Çünkü milyar yıllar alan evrenin şu anki halinin oluşumunda bu değerlerin nasıl meydana geldiği, birçok evrenin var olduğu iddiası ve fiziksel alandaki sabitelerden metafiziksel sonuçlar çıkarılamayacağı düşüncesi gibi mevzular şu an itibarıyla çözüme kavuşmuş meseleler değildir. Bu durumun aksine bir noktaya kadar bilime iman eden belli düşünürler, bilimin tıkandığı noktada farklı açıklamalara başvurmaktadırlar. Nitekim yukarıda görüldüğü üzere Flew'ün kendisi de her ne kadar bilimsel açıdan Tanrı'nın varlığına inandığını belirtse de ele aldığı üç kanıtın kendi başına Tanrı'nın varlığını kanıtlanmadığını, Swinburne gibi düşünürlerin felsefi yorumlarına dayanarak, önemli olanın bu kanıtlardan elde edilen yapıların anlaşılması olduğunu itiraf etmekteydi.

Dolayısıyla bilimin ilerlemesiyle Tanrı'ya yer kalmayacağını savunanlarla, bilimdeki

boşlukların Tanrı'nın varlığına işaret ettiğini, bununla yetinmeyip bilimdeki son gelişmelerin Tanrı'nın varlığının kesin kanıtı olduğunu savunanların unutmaması gereken önemli husus, iman mefhumunun bilgi eksikliği olmadığı, aksine bilgiyle mutlak hakikate erişilemeyeceğinin itiraf edildiği bir tavır olduğudur. Yani bilimsel ilerleyişin imanı diskalifiye edeceği ya da bilimin şimdi olduğu gibi gelecekte de Tanrı'nın varlığını rasyonel anlamda kesinliğe kavuşturacağını savunanlar yanılmaktadırlar. Eğer imanı temellendirmek için öne sürülmüş teist kanıtlar ve karşı tutumu ifade eden ateist kanıtlar, bütün insanlar tarafından kabul edilmiyor ve bazı eleştirilerle her zaman karşı karşıya kalıyorsa, iki tarafın da öne sürdüğü önermelerin bilgide bulunması gereken kesinlikten ve dolayısıyla bağlayıcılıktan uzak olduğu söylenebilir. Bu tablo içerisinde her hangi tutumdaki önermelerin fazla ihtimal oranına sahip olduğu öne sürülse bile, bahsedilen kesinlikten kaynaklanan bağlayıcılığa binaen sadece akli yolla bir sonuca varılması zorlaşacaktır. İşte bu sebeple Tanrı inancı salt akli yolla kanıtlanamaz düşüncesi daha makul görünmektedir. Mesela Flew, Tanrı inancına ulaşırken bunu kesin akli yolla ve bilimsel kanıtlarla yaptığını ileri sürmemelidir. Fakat yeni bilimsel gelişmelerle Tanrı'nın var olma olasılığının var olmama olasılığından daha fazla olduğunu iddia edebilir. Halbuki ilerleyen bilimsel süreçte yeni bilimsel gelişmeler bu ihtimaliyet oranını sürekli değiştirecektir. Belki bilimsel gelişmeler sonucunda Flew'ün pozisyonu karşı mevzide yer almaya göre çok fazla avantaja sahip olacak. Fakat bunun tam tersinin olma ihtimali her zaman var olacaktır. Dolayısıyla imanı ve inancı tamamen bilime dayandırmak ve inancın rasyonelliğini bilimsel kanıtların gücüyle orantılı kılmak kabul edilmesi zor bir durumdur. Bu nedenlerden dolayı Flew'ün ileri sürdüğü "rasyonel yolculuk" olayı pek de ikna edici görünmemektedir. Çünkü ateistler de aynı kanıtlardan yola çıkarak kendi tutumlarını rasyonel olarak yorumlayabilir. Bu konuda belli ölçüde bize yardımcı olabilecek husus "Parite Argümanı"dır. Parite argümanı, Tanrı'ya inanmamanın mümkün olduğu gibi inanmanın da imkan dahilinde olduğunu ifade eder. Bu argümanda temel amaç, dini inançlarla dini olmayan her türlü inancın eşit epistemik statüye sahip olduğunu ortaya koymaktır. Bu argüman ateistler tarafından reddedilse de özellikle reformist epistemoloji taraftarları tarafından savunulmaktadır (Mehdiyev, 2008: 19). Dolayısıyla biz bu argümanı ters okuyarak, Flew'ün gerekçelerinden hareket edildiğinde ortaya koyduğu rasyonellik iddiasının, aynı gerekçelerle eşit şekilde ateist tutum için de geçerli olduğunu ileri sürebiliriz.

Flew'ün inançsızlıktan inanca yolculuğu dini bağlamda değerlendirildiğinde ulaşılan sonucun tasdik edilmesi zordur. Yukarıda irdelendiği gibi Flew, bu serüvende kendisinin çok az dahil olmasına rağmen bir çerçeve çizmektedir. Daha doğrusu o, bu yolculuk kendisinin olmasına rağmen, din dili, kötülük, bilimsel gelişme ve felsefi görüşler açısından her daim başkalarının fikirlerine bağlı kalarak pasif duruma düşmüştür. Oysa inanan kişinin bu olguda hiçbir etkisinin olmaması ve tamamen dışsal etkenlerden yola çıkarak imana sahip olması, o kişi açısından varoluşsal bir sorun olacaktır. Çünkü iman olgusunda varoluşsal bir boyut ve doğal teoloji ile elde edilemeyecek kişisel bir yön vardır. Bundan dolayı rasyonel teoloji ile inancın sağlam ve yeteri şekilde gerçekleştiği iddiası dinin ve imanın işlevselliğini hedef alacaktır. Çünkü şayet inanma ve iman etme vakıaları tamamen akli ve bilimsel açıdan mümkünse, Flew'ün durumunda olan birçok kişi, aynı

kanıtlara bakarak onun iddia ettiği rasyonel ya da bilimsel imana sahip olması gerekir. Ve daha genel anlamda dinin temel inanç önermelerine hatta dinin kendisine gerek kalmaz. Sonuçta Flew'ün bahsettiği tarzda inanç şeklinin ve Tanrı anlayışının, kişisel ve insani alanla iletişimi olan Tanrı anlayışına, vahiy ve peygamberlik müessesesine ve diğer birçok niteliğe sahip din açısından kabul edilmesi imkansızdır.

Habermas ile münazaralarında tartışılan önemli hususlardan biri olan deizm-teizm konusunda Flew'ün içinde bulunduğu karmaşık mevzi, rasyonel teoloji eleştirisinden yola çıkarsak daha net ortaya çıkacaktır. Rasyonel teoloji iki şekilde ifade edilebilir. Bunlardan ilki aşkın teolojidir ki, bunda salt teorik akıl yoluyla kavramdan varlık fikrine ulaşılmaya çalışılır. İkincisi doğal teolojidir ki, bu doğadan, evrenin içinden hareket ederek yaratıcı fikrine ulaşma çabasıdır (Çınar, 2008: 2). Kant, aşkın teolojinin varlık fikrinden hareket ederken, doğal teolojinin evrende var olan parçalardan bütüne yani varlığa doğru hareket ettiğini belirtmektedir. Bu nedenle o, aşkın teolojide Tanrı tasavvurunun deist, doğal teolojininkinin ise teist nitelikte olduğunu belirtir (Kant, 1990: A631/B659). Kant'ın rasyonel teoloji eleştirisinden yola çıkan Aliye Çınar'a göre doğal teoloji ile aşkın teoloji gerektiğinde karşılıklı olarak birbirlerine dönüşmektedir. Kozmolojik kanıtın ontolojik kanıtı geri döndüğü gibi, doğal teoloji de nihai aşamada aşkın teolojiye müracaat eder. Buradan yola çıkarak rasyonel teoloji içerisindeki deist inançla teist inancın birbirinden çok da farklı olmadığı sonucu elde edilebilir (Çınar, 2008: 3).

Bu durum Flew'ün rasyonel tutumundan yola çıkarak ulaştığı deist Tanrı tasavvuru hakkında da geçerlidir. Fakat burada küçük bir ayrım fark edilmelidir. Flew, aslında doğal teoloji yoluyla Tanrı'nın varlığını kabul etmekte, nihai aşamada savunduğu argümanın temellendirmesini felsefi olarak yapmaya çalışmaktadır. Bu duruma bakıldığında doğal teoloji ile hareket eden Flew'ün teist Tanrı inancına sahip olması gerekirken, Kant'ın iddiasının aksine deist bir anlayışa sahip olmuştur. Bu noktada Aliye Çınar'ın yorumu bizim için çıkış noktasıdır. Deizmle teizmin birbirine geri dönmesi fikri, Flew'ün düşünce seyrindeki durumu özetlemektedir. Sonuçta kötülük meselesindeki çıkmazları da hesaba katan Flew, aşkın teolojinin Tanrı anlayışını kabul ederek deist olduğunu belirtmiştir.

Netice itibarıyla rasyonel teolojinin, imanı aklın egemenliği altına alma çabası olduğu söylenebilir. Bu yolla dinin yerine aklın egemenliğindeki bir teoloji inşa edilmiş olacaktır. Böyle bir teolojide iman ve inanç kavramlarının içeriği değişecek, imanın Tanrı'yı bilmekle eşdeğer görüldüğü bir anlayışa ulaşılacaktır. Tabii ki bu durumun kabul edilmesi imkânsızdır. Çünkü din açısından bakıldığında rasyonel teolojide kabul edilen Tanrı inancının dindekiyle aynı olmadığı aşikârdır. Kant'ın "inanca yer açmak için bilgiyi inkâr ettim" sözü bu bağlamda değerlendirilebilir. Çünkü Tanrı'nın varlığının kanıtlanmayacağını düşünen Kant, bilgi olarak tanımlanan verilerden değil inançtan yola çıkarak numen alanına ulaşabileceğini belirtmektedir (Kant, 1990: BXXIX). Rasyonel teolojinin Tanrısı, her şeyi bilen ve her şeyi önceden ayarlayan bir varlık olarak, zaman dışı matematik dâhisidir. Evrenin işleyişinden insani durumlara kadar mükemmel bir hassas ayar mekanizmasına sahip olan bu Tanrı anlayışında, ne mucizeye ne duaya vb. unsurlara gerek vardır. Bu Tanrı önceden her şeyi en ince ayrıntısına kadar ayarladığı

için, evrene ve onun içinde olanlara hiçbir müdahalede bulunmamaktadır (Çınar, 2008: 173-177). Flew'ün düşünce/inanç serüvenindeki tüm eksiklikler ve çelişkiler aslında bu durumun bir özetidir.

SONUÇ

Flew'ün “kanıtların götürdüğü yere git” ilkesine uymadığı ve yaşadığı düşünsel serüvenin, kendi subjektif yorumuna göre şekillendiği görülmektedir. Çünkü ateist ve deist dönemlerine bakıldığında Flew'ün Tanrı'nın varlığı konusunda öne sürdüğü argümanların, bir dönem olumsuz diğer dönem olumlu sonuca götürdüğünü varsayabileceğimiz bir durum söz konusu değildir. Ateist olduğu dönemde kötülük meselesi, Tanrı kavramının anlamsızlığı ve teistik kanıtların eleştirisi üzerinden görüşlerini temellendirirken, Tanrı inancına sahip olduğu dönemde daha çok son dönemdeki hassas ayar ve big bang teorilerinden yola çıkarak fikirlerini savunmaktadır. Bu noktada onun önceki dönem düşüncelerini çürüten görüşlere sahip olması ve iki dönem arasındaki gerekçelerde tutarlılığı sağlaması gerekmektedir. Fakat böyle bir şey söz konusu değildir.

Bununla birlikte özellikle dini ve metafizik alanda, kanıtların her zaman kişiyi kesin bir sonuca götürmeyeceği gerçeği, onun ortaya koyduğu kanıtların kesin kanıt niteliğine sahip olmadığını göstermektedir. Doğa kanunları, hayatın varlığı ve evrenin başlangıcı gibi hususlarda farklı yorumlar yapılabilir. Gelinek noktada Flew'ün bu tarz kanıtlama uğraşısıyla elde edilen Tanrı inancının tutarlı ve ikna edici nitelikte olmadığı, kişisel kabullerle sınırlı olduğu kabul edilmelidir. Dolayısıyla modern bilimin ve bu bilim içerisindeki fiziksel, biyolojik vs. bulgular aracılığıyla inşa edilecek Tanrı anlayışının, zaman içerisinde farklı bilimsel bulgularla değişebileceğini ve mevcut dini anlayışla uyumlu bir açıklama olmayacağını görmek zor olmasa gerektir. Nitekim aynı bilimsel gerçekliklerle Tanrı'nın var olmadığına kanaat getirenler bulunmaktadır. Bundan da öte, bilimdeki yeni gelişmelerin Flew'ün öne sürdüğü gerekçeler hakkında bugünden çok farklı bilgiler sunabileceği ihtimali, bu temel üzerine inşa edilmiş felsefi inanç önermelerinin de objektifliğini sorgulamayı gerektirmektedir.

KAYNAKÇA

- Aquinas, Thomas (1975). *Summa Contra Gentiles*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Ayer, A. J. (1946). *Language, Truth and Logic*. New York: Dover Pub.
- Batak, Kemal (2011). *Natüralizm Çıkmazı: Denneet'ten Dawkins'e Yeni Ateizmin Felsefi Temelleri ve Eleştirisi*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Blackstone, William (1963). *The Pproblem of Religious Belief*, New York: Prentice-Hall.
- Bucaille, Maurice (1988). *İnsanın Kökeni Nedir?*. çev. Ali Ünal, İstanbul: İnsan Yayınları, 1988.
- Craig, W. Lane (1979). *The Kalam Cosmological Argument*. Oregon: Wipf and Stock Publishers.
- Craig, W. Lane (1990). The Teleological Argument and the Anthropic Principle. *The Logic of Rational Theism: Exploratory Essays*. ed. W. L. Craig and M. McLeod, New York: Edwin Mellen.
- Collins, Fancis S. (2007). *The Language of God: A Scientist Presents Evidence for Belief*. New York: Free Press.
- Collins, Fancis S. (2010). *Belief: Reading on the Reason for Faith*. New York: Harper One.
- Çetin, İsmail (2002). İman ve İnkârın Rasyonel Değeri. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11/1, 88-102.
- Çınar, Aliye (2008). *Modern Batı Düşüncesi Ekseninde Rasyonel Teoloji*. İstanbul: Düşünce Kitabevi Yay.
- Çınar, Aliye (2009). *Tanrı Yanılgısı Üzerine: İnanmak ya da İnanmamak*, İstanbul: Profil Yay.
- Davies, Paul (1983). *God and the New Physics*. New York: Simon & Schuster.
- Dawkins, Richard (2009). *Tanrı Yanılgısı*. çev. Tunç Tuncay Bilgin, İstanbul: Kuzey Yay.
- Dorman, Emre (2011). *Modern Bilim: Tanrı Var*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.
- Evans, C. Stephan (2010). Din Dili Problemi. çev. Ferhat Akdemir, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 28, 253-273.
- Evans, D. (1972). A Reply to Flew's The Presumption of Atheism. *Canadian Journal of Philosophy*, 2/1, 47-50.
- Flew, Antony (1955). Divine Omnipotence and Human Freedom. *New Essays in Philosophical Theology*. (ed.) Antony Flew & Alasdair MacIntyre, London: SCM Press. 144-169.
- Flew, Antony (2005). *God and Philosophy*. New York: Prometheus Books.
- Flew, Antony (1955). Theology and Falsification. *New Essays in Philosophical Theology*.

(ed.) Antony Flew & Alasdair MacIntyre, London: SCM Press. 96-99.

Flew, Antony (1969). The Falsification Response. *Religious Studies*, 5/1, 77-79.

Flew, Antony (1972). The Presumption of Atheism. *Canadian Journal of Philosophy*, 2/1, 29-46.

Flew, Antony (2007). *There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind*. New York: HarperOne.

Flew, Antony (2014). *Yanılmışım Tanrı Varmış*. çev. Hasan Kaya ve Zeynep Ertan, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Flew, A. ve Habermas, Gary R. (2004). My Pilgrimage from Atheism to Theism: A Discussion between Antony Flew and Gary Habermas. *Philosophia Christi*, 6/2, 197-211.

Habermas, Gary (2007). Antony Flew's Deism Revisited. *Philosophia Christi*, 9/2, 431-441.

Hare, R. M. (1955). Theology and Falsification. *New Essays in Philosophical Theology*, (ed.) Antony Flew & Alasdair MacIntyre, London: SCM Press. 99-103.

Hick, John (1990). *Philosophy of Religion*. New Jersey: Prentice Hall International Edition.

Hume, David (1980). *Dialogues Concerning Natural Religion*. Indianapolis: Hackett.

Jammer, Max (2002). *Einstein and Religion*. New Jersey: Princeton University Press.

Kant, I. (1990). *Critique of Pure Reason*. çev. J. Meiklejohn, New York: Prometheus Books.

Kierkegaard, Soren (1962). *Philosophical Fragments*. trans. David Swenson, Princeton.

Kütük, Selçuk (2010). *Ateizm Yanılgısı*. İstanbul: Açılım Kitap.

Lewis, C. S. (1940). *The Problem of Pain*. London: The Centenary Press.

Mackie, J. L. (1955). Evil and Omnipotence. *Mind*, New Series, 64/254, 200-212.

Mackie, J. L. (1988). *The Miracle of Theism: Argument fort against the Existence of God*. Oxford: Clarendon Press.

Mehdiyev, Nebi (2008). Çağdaş Din Felsefesinde Epistemolojik Yaklaşımlar ve Tanrı İnancının Rasyonelliği. İstanbul: İsam Yay.

Mitchell, Basil (1955). Theology and Falsification. *New Essays in Philosophical Theology*, (ed.) Antony Flew & Alasdair MacIntyre, London: SCM Press. 103-106.

Nagel, Ernest (1997). Philosophical Concepts of Atheism. *Critiques of God: Making the Case against Belief in God*, ed. Peter A. Angelles, New York: Prometheus Books.

Ögçem, Ergin (2015). Antony Flew'da Tanrı'ya Dair Paradigma Değişikliği. İslam Medeniyetleri Araştırma Dergisi, 1/2, 6-36.

Özcan, Hanifi (1999). Birbirine Zıt İki Epistemolojik Yaklaşım: Temelcilik ve İmançılık. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XL, 157-176.

- Peterson, Michael vd. (2006). *Akıl ve İnanç: Din Felsefesine Giriş*. çev. Rahim Acar, İstanbul: Küre Yay.
- Planck, Max (1977). *Where Is Science Going?*. trans. James Murphy, New York: Norton.
- Plantinga, Alvin (1975). The Free Will Defence. *Readings in Philosophy of Religion: An Analytic Approach*, ed. Baruch A. Brody, Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs, N.J. 186-200.
- Polka, Brayton (2006). Philosophy without God? God without Philosophy?: Critical Reflections on Antony Flew's God and Philosophy. *The European Legacy*, 11/1, 35-46.
- Rowe, William (1979). The Problem of Evil and some Varieties of Atheism. *American Philosophical Quarterly*, 16/4, 335-341.
- Scriven, Michael (1997). God and Reason. *Critique of God: Making the case against Belief in God*, ed. Peter A. Angeles, New York: Prometheus Books. 95-114.
- Smith, Quentin (1992). A Big Bang Cosmological Argument For God's Nonexistence. *Faith and Philosophy*, 9/2, 217-237.
- Stenger, Victor J. (2007). *God: The Failed Hypothesis*. New York: Prometheus Books.
- Swinburne, Richard (2004). Design Defended. *Think*, 2/6, 13-18.
- Swinburne, Richard (1977). *The Chorence of Theism*. Oxford: Clarendon Press.
- Swinburne, Richard (2004). *The Existence of God*. Oxford: Clarendon.
- Şahin, Hüseyin (2014). Tanrı'nın Varlığına Dair Modern Delillerden İnsancı İlke ve Hassas Ayar Delili. *Artuklu Akademi*, 1/2, 57-81.
- Tarakçı, Muhammet (2006). *St. Thomas Aquinas*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Tracy, Thomas F. (1984). *God, Action and Embodiment*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Uslu, Ferit (2004). *Felsefi Açıdan İmanı Temellendirme*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Varghese, R. Abraham (1998). *Great Thinkers on Great Questions*. Oxford: Oneworld.
- Yıldırım, Ömer Ali (2013). Hudûs Delilinin Gelişimi ve Şehristâni'nin Bu Delile Katkısı. *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 57, 137-156.

Yazarlar Hakkında / About the Authors

Tuğçe BAYRAKTAR

2013 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret Lisans bölümünden mezun oldu. Mezuniyet sonrasında, iki sene QNB Finansbank'ta çalıştı. Dil eğitimi için çalışma hayatına 5 ay kadar ara verdi. Dil eğitimini İngiltere'nin Londra şehrinde St. Giles International School'da aldı. Döndükten sonra Serbest muhasebeci mali müşavir Ayfer Üstün'ün ofisinde işe başladı. Halen İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İktisat bölümü yüksek lisans öğrencisidir. Yüksek lisans eğitimini alırken diğer taraftan SMMM Ayfer Üstün ofisinde muhasebe ofis müdürü olarak görev yapmaya devam etmektedir.

She was born in 1989 in İstanbul. She received her B.A. in International Trade degree from İstanbul Aydın University in 2013. After graduation, she worked in QNB Finansbank for two years. She took a break for five months in her working life for language education. She studied language at the St. Giles International School in London, England. After returning she started to work at certified public accountant Ayfer Üstün' office. She is currently a Master student at İstanbul Aydın University and also serves the accountant office manager at certified public accountant Ayfer Üstün's Office.

Havva GÜLLE

2013 yılında İstanbul Aydın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Lisans bölümünden mezun oldu. 2015 yılında Atatürk Havalimanında Türkiye Yer Hizmetleri'nde göreve başladı. Halen İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İktisat programı yüksek lisans öğrencisidir. Yüksek lisans eğitimini alırken diğer taraftan TGS'de görev yapmaktadır.

She was born in 1990 in Trabzon. She completed her secondary and high school education at Oğuzkaan College. Graduated from Business Administration department of Economics and Administrative Science Faculty of İstanbul Aydın University in 2013. She started her career in Turkish Ground Service to Ataturk Airport in 2015. She is currently a Master student at İstanbul Aydın University Social Sciences Institute, department of International Economics and also serves on Turkish Ground Service.

Radiye Canan BAĞIŞ

1983 Uşak-Eşme doğumludur. Lisans eğitimini Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümünde almıştır. Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümünde Doktorasını tamamlamıştır. İlgi duyduğu çalışma alanları; çalışma sosyolojisi, çocuk ve gençlik sosyolojisidir.

She was born in Uşak-Eşme on 1983. Graduated with a bachelor's degree in economics at Anadolu University, Faculty of Economics and Administrative Sciences. Completed PhD in sociology at Pamukkale University, Faculty of Science and Letters. Fields of interest are sociology of work, sociology of children and youth.

Ayfer USTABAŞ (Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof.)

Lisansını Boğaziçi Üniversitesi İktisat Bölümünde ve yüksek lisansını Paris 1 Panthéon Sorbonne Üniversitesi Uluslararası İktisat-Kalkınma İktisadi Bölümünde, doktora eğitimini Marmara Üniversitesi Uluslararası İktisat alanında tamamlamıştır. Çalışma alanları arasında otomotiv endüstrisi, inovasyon, büyüme, kalkınma ve kadın istihdamı konuları bulunmaktadır. Beykent Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat (Türkçe) bölüm başkanıdır. Ayrıca, aynı üniversitesinin Uluslararası Ticaret (İngilizce) Bölümü öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

She holds her Bachelor's degree in Economics from Boğaziçi University and Master's degree in International Economics-Development Economics from Paris 1 Panthéon Sorbonne University. She completed his Ph.D. in Marmara University in International Economics. Her areas of research include the automotive industry, innovation, growth, development and women's employment. She is the Head of Department of Economics (TR) in Beykent University Faculty of Economics and Administrative Sciences. She works also in the International Trade Department (EN) of the same university.

Osman SİMAV (Dr. Öğr. Üyesi / Assist. Prof.)

Doktora çalışmasını Tübitak Bursu ile İstanbul Teknik Üniversitesi'nde yaptı. Otokar ve Tetsan fabrikalarında çalıştı. OSD Otomotiv Sanayi Derneği'nde teknik, çevre, güvenlik ve kalite standartları konularında çalıştı. Marmara Üniversitesi Teknik Eğitim Fakültesi'nde otomotiv dersleri verdi. 2010'da Fulbright bursu ile Wayne State University (MI) elektrikli taşıtlar konusunda araştırma ve çalışmalar yaptı. 2011'den beri Beykent Üniversitesi MMF Makine Mühendisliği bölümünde dersler vermektedir.

He completed his doctoral studies at the Istanbul Technical University with the bursary of Tübitak. He worked in Otokar A.Ş. and in Tetsan. He worked in OSD on subjects of environment, safety and quality. He has lectured about engines and vehicle manufacturing technique at the Technical Education Faculty of Marmara University. In 2010, he made a project in a field of electric cars and studied post doc in Wayne State University (MI) as

Fulbright Scholar. He lectures about mechanical engineering in Beykent University since 2011.

Ahmet ŞAHBAZ (Dr. / PhD.)

Anadolu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünden 1993 yılında mezun oldu ve yüksek lisansını Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde işletme alanında 1998 yılında tamamladı. Doktora eğitimini Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Ana Bilim Dalında 2017 yılında bitirdi.2007 yılından beri ÇOMU Yenice MYO da öğretim görevlisi olarak görev yapmaktadır.

He graduated from Anadolu University Faculty of Economics and Administrative Science Finance department in 1993 and received his master's degree at Social Sciences Institute Business department in 1998. He obtained his PHD degree from Dokuz Eylül University at Business Major Field of Study in 2017. He has been working at ÇOMÜ Yenice Vocational College as instructor/ lecturer since 2007.

Mustafa TANYERİ (Prof. Dr.)

Lisans derecesini 1978 ve Yüksek Lisans 1980 derecesini Ege Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Pazarlama Bölümünde tamamlamıştır. Doktorasını ise 1986 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalından almıştır. Halen Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi, İngilizce İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalında Profesör olarak görev yapmaktadır.

He graduated from Ege University Faculty of Business Marketing department in 1978 and received his master's degree at the same university in 1980. He obtained his PHD degree from Dokuz Eylül University Social Sciences Institute at Business Major Field of Study in 1986. He is stil working as a professor at Dokuz Eylül University Faculty of Business Production Management and Marketing Major field of Study Business department in English.

Metin ATMACA (Doç.Dr./Assoc.Prof.)

Yazar doktorasını Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe ve Finansman anabilim dalında tamamlamıştır. Yazarın ilgi alanları finansal analiz, finansal başarısızlık, finansal raporlama ve muhasebedir. Halen, Doç. Dr. Metin Atmaca, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde çalışmakta, lisans ve lisansüstü düzeylerinde çeşitli dersler vermektedir.

The author received his PhD Degree in Accounting and Finance, Social Sciences Institute, Marmara University. He is interested in the fields financial analysis, financial distress, financial reporting and accounting. Curently, Associate Professor Metin Atmaca is working at Çanakkale Onsekiz Mart University and lecturing various courses at undergraduate and

graduate levels.

Zeliha SEVİM

Yazar 2005 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yenice Meslek Yüksekokulu İşletme programını tamamlayıp dikey geçiş sınavı ile 2010 yılında Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. İşletme Bölümünden mezun olmuştur. 2017 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Bölümünde tezli yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. Muhasebe, lojistik faaliyetler ve yönetimi ilgi alanıdır.

The Author graduated from Business Management Programme of Yenice Vocational High School in 2005 and qualified for a bachelor's degree by passing upper-levels transfer exam. She got her BA degree in the field of business management when she graduated from Business Management Department of Karaman Faculty of Economics and Administrative Sciences of Selcuk University. She completed her MA degree in Business Management Programme of Social Sciences Institute of Canakkale Onsekiz Mart University. Her interest areas are accounting, logistics operations and management.

Rabia İLHAN

Düzce Üniversitesinde Turizm ve Otel İşletmeciliği alanında lisans yaptıktan sonra Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm ve Otel İşletmeciliği Ana Bilim Dalı'nda yüksek lisansımı tamamladım. Yüksek Lisans tezimi Gastronomi alanında yazdım.

After completing his bachelor's degree in Tourism and Hotel Management at Duzce University, I completed my postgraduate studies at Duzce University, Institute of Social Sciences, Department of Tourism and Hotel Management. I have written my master thesis on Gastronomy.

Muammer MESCİ

Düzce Üniversitesinde Turizm ve Otel İşletmeciliği alanında yüksek lisans yaptıktan sonra Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Ana Bilim Dalı'nda doktoramı tamamladım. Akademik ilgi alanlarım; performans yönetimi, yenilik yönetimi ve turizm işletmeciliğidir.

After completing her master's degree in Tourism and Hotel Management at Duzce University, I completed my PhD degree in Sakarya University Business Administration Department. My academic interests; performance management, innovation management and tourism management.

Filiz ÇOBAN ORAN (Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof.)

Yazar, Doktora derecesini İngiltere'deki East Anglia Üniversitesi Siyasal, Sosyal ve Uluslararası Çalışmalar Okulu'nda almıştır. Uluslararası İlişkilerde kimlik politikaları ve dış politika analizi alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Filiz Çoban-Oran, 2016 yılından beri ÇOMÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde Yrd.Doç.Dr. olarak çalışmaktadır.

The author got her PhD degree in the school of Political, Social and International Studies at the University East Anglia in the UK. She works in the fields of identity politics and foreign policy analysis in International Relations. Coban-Oran has been working as an Assist. Prof. Dr. at the International Relations Department of Canakkale Onsekiz Mart University since 2016.

Muhsin BARAN

Muhsin Baran Bandırma Onyedinci Eylül Üniversitesinde Öğretim Görevlisi olarak çalışmaktadır. Yüksek lisansını 2010 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi alanında tamamlamıştır. Doktora derecesini 2017 yılında Bursa Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler alanından almıştır. Çalışma alanları özellikle Orta Doğu ile ilgili konuları kapsamaktadır.

Muhsin Baran is a lecturer at Bandırma Onyedinci Eylül University, Bandırma, Balıkesir, Turkey. He completed his M.A in Public Administration from Balıkesir University in 2010. He earned his PhD in department of International Relations from Bursa Uludağ University in 2017. His research interests particularly include the Middle East.

Muzaffer Ercan YILMAZ

Muzaffer Ercan Yılmaz Bursa Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümünde Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü profesörü olarak görev yapmaktadır. 1994 yılında Ankara Üniversitesinden mezun olduktan sonra yüksek lisansını 1998 yılında Washington DC'deki The American University, Uluslararası Politika bölümünde tamamlamıştır. Doktora derecesini George Mason Üniversitesi, Uyuşmazlık Analizi ve Çözümü alanında 2002 yılında almıştır. Siyasal Tarih, Etnik Uyuşmazlıklar ve Çözümleri derslerini vermektedir. Çalışma alanları özellikle etnik çatışmalar ve barış inşa etme konularını kapsamaktadır.

Muzaffer Ercan Yılmaz, is a professor of Conflict Resolution and International Relations at Uludağ University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Bursa, Turkey. He graduated from Ankara University in 1994, completed his M.A. in International Politics from The American University, Washington, D.C. in 1998, and earned his Ph.D in Conflict Analysis and Resolution from George Mason University, Fairfax, VA in 2002. He taught Introduction to Conflict Resolution at George Mason University. He has been teaching Political History, Ethnic Conflicts, and Conflict Resolution. His research interests

particularly include ethnic conflicts peace building.

Mehmet Emin KENANOĞLU

Dicle Üniversitesi İktisat Bölümünden 2013 yılında mezun oldu. Yüksek Lisans derecesini ise 2018 yılında Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesinden aldı. Halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi bünyesinde Araştırma Görevlisi olarak çalışmakta olup Doktora çalışmalarını burada yürütmektedir. Yazarın çalışma alanları Dışsallık, Vergi Politikası ve Akıllı Ulaşım Sistemleridir.

Received his BA degree in Economics in 2013 from Dicle University, Diyarbakir, Turkey. Then he received his master degree from Canakkale Onsekiz Mart University, Department of Public Finance in 2018. He is a Research Asisstant at the Department of Public Finance and, still continuing his PhD. studies at Graduate School of Social Sciences, Canakkale Onsekiz Mart University, Canakkale, Turkey. His research areas are Externality, Tax Policy and Intelligent Transportation Systems.

Murat AYDIN

Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümünde Doçent olarak çalışmaktadır. Lisansını ve Yüksek Lisansını Anadolu Üniversitesinden, Doktora derecesini ise Marmara Üniversitesinden aldı. Yazar Maliye ile ilgili birçok çalışma yürütmüştür. Çalışma alanları; Ekonomik Krizler, Dışsallık, Vergi Politikası ve Gelir Dağılımı ve Yoksulluktur.

Associate Professor, Department of Public Finance, Biga Faculty of Economics and Administrative Sciences, Çanakkale Onsekiz Mart University. B. A (Department of Public Finance, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Anadolu University), M. A (Social Sciences Institute, Anadolu University, Ph. D (Social Sciences Institute, Marmara University). He is authors of many publications on Public Finance Issues. His research interests are: Economic Crises, Externality, Tax Policy and Income Distribution and Poverty.

Sadık SAYILGANOĞLU

15.09.1981 tarihinde Kayseri’de doğdum. 06.06.2005 tarihinde Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünü bitirdim. 06.10.2015 tarihinde İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mahalli İdareler ve Yerinden Yönetim Bölümünden mezun oldum. İstanbul Aydın Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı Başkanlığı Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü Doktora eğitimine devam etmekteyim.

I was born in Kayseri on 15.09.1981. I graduated from the Department of Public Administration at Anadolu University, Faculty of Economics on 06.06.2005. On 06.10.2015, I graduated from Istanbul Aydın University Institute of Social Sciences

Department of local administrations and local administration. Istanbul Aydın University Faculty of Communications Department of Public Relations and Publicity Department of Public Relations and Publicity Department continue to PhD education.

Sahure YARİŞ (Dr. Öğr. Üyesi/Assist. Prof.)

13.08.1982 Erzurum doğumludur. 2006 yılında Atatürk Üniversitesi Sanat Tarihi Bölümü lisans, 2010 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Bilim dalında Yüksek Lisans, 2014 yılında ise Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Sanatları Bilim dalından doktora'yı bitirdi. 2009 yılında Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve başladı. 2014 yılında görevinden ayrıldı. Aynı yıl Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümünde Araştırma Görevlisi olarak göreve tekrar başladı. 2018 yılında Dr. Öğretim Üyesi olarak başladığı görevine halen devam etmektedir. Evli, bir çocuk annesidir.

She was born in 13/08/1982, Erzurum. She graduated from Ataturk University, Department of Art History Bachelor's Program in 2006; Ataturk University, Institute of Social Sciences, Turkish Islamic Arts Master's Program in 2010; and Ataturk University, Institute of Social Sciences, Turkish Islamic Arts Doctorate Program in 2014. In 2009, she started as a research assistant at the Department of Art History at Ataturk University, Faculty of Letters. She left her post in 2014. In the same year, she started to work as a research assistant in the Department of Art History at the Faculty of Letters at Dicle University. She is an Asst. Prof. since 2018 and she is stil continuing her job. She is married and has a daughter.

Aziz Cumhur KOCALAR

Mühendislik lisansını (İTÜ- Elektrik-Elektronik Fak.) 1987 yılında, Yüksek mühendislik lisansını da (YTÜ) 1994 yılında almıştır. Ayrıca 1996'da AÜ-İşletme lisansına sahiptir. 2003'e kadar 17 yıl kamu ve özel sektörde bilişim odaklı projelerde deneyimi bulunmaktadır. 2003-2004 yılları arasında Haliç Üniversitesi Bilgisayar Mühendisliği'nde, 2005-2009 yılları arasında ise İTÜ'de Rektörlük Merkez Laboratuvarı'nda Akademik Uzman olarak çalışmıştır. 2009 yılında Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi-FBE'nden Şehircilik doktorası ünvanı almıştır. 2012 yılından bu yana, Cumhuriyet Üniversitesi'nde Yrd. Doç. Dr. ünvanıyla 3 yıl ve 2015'ten sonra da, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi'nde benzer akademik ve idari (ŞBP Bölüm Bşk./Şehircilik ABD Bşk. vd.) görevleri sürdürmektedir. Kamu ve özel sektörde 30 yıllık bir iş deneyimine sahiptir. Akademik alanda 15 yıldır sürdürdüğü çalışma konularında (koruma, şehir ve bölge planlama, katılım ve yönetim, akıllı kentler) 64 adet yayını bulunmaktadır.

Received B.Sc. in EE. from İstanbul Technical University (1987) and MSc. in EE. from Yıldız Technical University (1995), also B.A. in Business Administration from Anadolu University (1996). Earned his Ph.D. degree in urbanism from Natural Science Institute of Mimar Sinan Fine Art University (2009). Dissertation named "Transfer of property and

development rights in immovables property on which conservation development plan has been implemented". Currently works as an Assistant Professor at Niğde Ömer Halisdemir University. Major research interests include conservation, city and regional planning, participation and governance, smart cities. He has got 64 # publications. Department of City and Regional Planning, Faculty of Architecture, Niğde Ömer Halisdemir University, Niğde, TURKEY.

Yusuf ACIOĞLU (Dr./Phd)

Gaziantep doğumludur. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi'nde lisans, yüksek lisans ve doktora eğitimini tamamlamıştır. Araştırma alanı Türk İslam Sanatıdır. İlgilendiği diğer alanlar Ortaçağ ve Osmanlı Arkeolojisidir. Osmanlı Dönemi'nde Çanakkale savunma yapıları (kale ve tabyalar), Türk İslam mezar taşları ve Sanat Tarihi alanında çeşitli bilimsel yayınları bulunmaktadır. Halen Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü'nde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır.

Born in Gaziantep, he has his bachelor, master and doctorate degree at Çanakkale Onsekiz Mart University. His field of research is Turkish Islamic Arts. He is also interested in Medieval and Ottoman Archaeology. He has published various scientific papers on Ottoman Era defence constructions (fortress and bastions), Turkish-Islamic gravestones and Art History. He still works as an assistant professor at the Department of Art History, Çanakkale Onsekiz Mart University Faculty of Arts and Sciences.

Mehmet Şükrü ÖZKAN

1984 yılında Trabzon'da doğdum. Orta ve lise öğrenimimi Trabzon'da tamamladıktan sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesini kazandım. 2009 yılında aynı üniversitenin Sosyal Bilimler Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Bölümünde yüksek lisansımı tamamladım. 2015 yılında ise doktora eğitimimi bitirdim. 2011 yılında Şırnak Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak çalışmaya başladım. 2015'ten beri de aynı üniversitede öğretim üyesi olarak görev yapmaktayım.

I was born in 1984 in Trabzon. After completing my middle and high school education in Trabzon, I got Marmara University Faculty of Theology. In 2009, I completed my master's degree in Philosophy and Religious Sciences Department of Social Sciences Faculty of the same university. In 2015, I finished my doctorate. In 2011 I started to work as a research assistant at Şırnak University. Since 2015 I have been working as a faculty member at the same university.

Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları / Publication Ethics and Authors Guide

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi uluslararası hakemli bir dergi olup, Nisan ve Ekim aylarında yılda iki sayı olarak yayımlanır. Dergide bilimsel araştırma ölçütlerine uygun olarak sosyal bilimler alanında yapılmış ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olan; doktora ve yüksek lisans çalışmalarından elde edilen sonuçların bir bölümünden ya da tümünden yararlanarak hazırlanmış olan bilimsel makaleler, araştırma-inceleme makalesi türünden çalışmalar, derleme yazıları, teknik notlar ve kitap tanıtımları yayımlanır. sbdergicomu.edu.tr adresine başvurunuzu izah eden bir metinle birlikte başvurabilirsiniz.

- Derginin dili Türkçe ve İngilizce'dir
- Türkçe makalelerin yazımında TDK Yazım Klavuzu esas alınır.
- Makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.
- Makaleler dergimize ulaştırıldığında Turnitin ile taranacak, editoryal süreçte benzerlik raporu dikkate alınacaktır.
- Metin, tablo ve şekiller dâhil 25 (± 5) sayfayı aşmayacak şekilde yazılmış olmalıdır (kaynakça hariç).
- Makalelerde kullanılan resim, çizim, harita veya belgeler sıra ile numaralandırılmalıdır.
- Makalelerde, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer almalıdır. Bu özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunmalıdır.
- Makaleler yayın kurulunda incelendikten sonra, konunun uzmanı üç hakemin değerlendirmesine sunulduktan sonra Yayın Kurulu'nun nihai onayıyla basılır. Değerlendirme süreci biçimsel ve bilimsel ölçütlere göre gerçekleştirilir.
- Yazarlara hakem raporları doğrultusunda düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra en kısa sürede dergi yönetimine ulaştırılmalıdır.
- Basılmama kararı verilen yazılar yazara iade edilir.
- Dergide yayımlanan makalelerin basın ve sanal yayın hakkı Çanakkale Onsekiz Mart

Üniversitesi'ne aittir. Yazılar, izin almaksızın başka bir yerde yayımlanamaz.

• Yazarlar, eserlerinde APA ya da Oxford sistemlerinden uygun gördükleri birini kaynakça dâhil bütün eser boyunca kullanabilirler (lütfen APA için sayfa sonundaki notlara da bakınız).

Teslim Süreci:

• Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi'nden yayımlanmak üzere gönderilecek yazılar için e-posta adresi olarak usbdergicomu.edu.tr kullanılır. Gönderilecek dosyaların MS Word dosyası olması gerekmektedir. Yazınız teslim alındığında size her aşamada bilgi verilecektir.

• Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için yazarlar hakkında 5-6 satırlık bilgi notunu (Türkçe ve İngilizce olarak) da dergiye gönderiniz. Bu not eğitim ve iş hayatınız, unvan ve ilgili yayınlarınız hakkında bilgiler verebilir.

• Yayımlanmak üzere kabul edilen makaleler için tüm yazarlar tarafından telif hakkı formu, imzalanarak ıslak imzalı form dergiye ulaştırılır (form).

• Yazım kurallarına uymayan yazılar için ilgili yazardan gerekli düzeltmeleri yapması talep edilir.

Sayfa düzeni: Tüm sayfalarda sağ alt köşede sayfa numarası bulunmalıdır. Yazılar A4 ölçüsüne, tüm kenarlar 2,5 cm boşluk ve metin iki yana yazılı biçimde yazılır.

Ana Başlık: Büyük harf, Times New Roman, 14 Punto, kalın, tek satır aralıklı ve ortalarak yazılır. Türkçe makalelerde İngilizce başlık, "abstract" başlığından önce, 12 punto, kalın, tek satır aralıklı, sayfaya ortalanmış şekilde yazılır. İngilizce makalelerde ise Türkçe başlık, Türkçe makalelerdeki İngilizce başlık gibi yazılır.

Yazar adı ve soyadı: ana başlığın altına 12 nk aralık bıraktıktan sonra 12 punto, koyu, soyadı büyük harf ve sağa hizalı olarak yazılmalıdır. Birden çok yazar bulunması durumunda sırasına göre alt alta, tek satır aralıklı yazılacaktır. (*) işareti ile sayfanın altına unvan, adres ve e-posta bilgileri 8 punto olarak verilmelidir.

Öz/Abstract: Başlıkları ilk harf büyük, diğerleri küçük harflerle olmak üzere, öz/abstract kısmı, metinden bağımsız olarak 200 kelimeyi aşmayacak şekilde Türkçe ve İngilizce özetler yer alır. Bu kısımda çalışmanın amacı, yöntemi, kapsamı ve temel bulguları yer alır. Özet metinleri Times New Roman, 10 punto, iki yana hizalı, tek satır aralıklı ve kenar boşlukları 1,25 cm her iki yandan daraltılarak yazılır. Özetlerin altında en az 3, en fazla 5 anahtar kelime bulunur.

Giriş Başlığı: Anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk vererek, GİRİŞ başlığı ile 12

punto, kalın, sola hizalı, tamamı büyük harfle ve numara verilmeden yazılmalıdır.

Alt Başlıklar: Makalelerdeki ana konu başlıkları, 1., 2., 3. şeklinde; alt bölüm başlıkları ise 1.1., 1.2., 1.3. şeklinde, üçüncü düzey başlıklar 1.1.1., 1.1.2. şeklinde numaralandırılmalıdır. Ana başlıklar tamamı büyük harf ile, 12 punto, kalın, sola hizalı, diğer başlıklar her sözcüğün ilk harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır. Alt başlıklar üçüncü düzeyi geçmemeli (Örn: 1.1.1.1 uygun değildir.), ikinci düzeyde (1.1.) 12 punto kalın, üçüncü düzeyde (1.1.1.) 12 punto kalın ve italik olmalıdır.

Ana Metin: Ana metin Times New Roman 12 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır. Paragraf başlarında girinti yapılacak, öncesinde ve sonrasında 6 nk boşluk bırakılacaktır.

Dipnotlar: Dipnot şeklinde yapılacak açıklamalar, metin içinde ilgili sözcüğün ya da cümlelerin bitişinin sağ üst köşesine sembol kullanılarak yapılabilir. Times New Roman 10 punto ve 1 satır aralığı ile yazılacaktır.

Tablolar ve Şekiller: Tablo, şekil, grafik ve resim için, eğer alıntı yapılmışsa, kaynak mutlaka belirtilmelidir. Gösterilecek kaynak, tablo, şekil, grafik ve resmin hemen altında, 4 karakter içeriden, 10 punto, 1 satır aralıklı, normal şekilde yazılmalıdır. Tablo ve şekillerden önce ve sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır. Tabloların ve şekillerin adları, tablo ve şekil sınırlarını açmayacak şekilde, tablonun veya şeklin üstüne, Times New Roman, 10 punto, kalın, 1 satır aralıklı, sözcüklerin baş harfleri büyük olmak üzere ve tablonun üst çizgisi ile tablo adı arasında 1 satır aralıklı; sola hizalı şekilde yazılmalıdır.

Atıflar: Yazarlar metin içi (APA) ya da dipnot atıf sistemi (Harvard) kullanabilirler. Kullanılan sistemin bütün eser boyunca ve kaynakça dahil olarak sürdürülmesi gerekmektedir.

APA için not: APA sistemi kullanılan eserlerde, APA sisteminden farklı olarak;

- sayfa numarası belirtirken iki nokta kullanılması ve sayfa numarası kısaltması olmaması (Timur, 2000:

76),

- iki yazarlı eserlerde “ve” bağlacı kullanılması (Cherkaoui ve Deschamps, 2011),

- üç ya da daha çok yazarlı eserlerde bütün atıflarda “vd.” kullanılması (Balabanis vd., 2001),

uygun görülmüştür. Bu hususlar dışında, atıflar ve kaynakça APA sistemine uygun olmalıdır.

Publication Ethics and Author Guidelines

Çanakkale Onsekiz Mart University Journal of Social Sciences is a peer-viewed journal, to

be published twice a year in April and October. The journal is an independent publication in terms of scientific research on social sciences. The journal publishes articles which are original/not published before, consisting of results of graduate studies, presenting research findings, compilations, technical notes and/ or book reviews.

- Publication language may be Turkish or English.
- Turkish articles must be based on TDK spelling dictionary.
- Authors are responsible for their articles.
- Articles should not exceed 25 (± 5) papers including text, tables and figures, reference list and appendix.
- Drawings, charts, maps o any kind of documents in articles should be enumerated and explained.
- Articles must have Turkish and English abstracts no more than 200 words. Minimum 3 and maximum 5 keywords must be specified below abstracts.
- Papers are viewed by the editors, reviewed by two referees and presented to a third referee if necessary; and published after the final confirmation of editorial board.
- Revised papers must be sent as soon as possible after referee reports.
- Rejected papers are returned to authors as soon as possible.
- Printed and digital publication rights of the published articles belong to Çanakkale Onsekiz Mart University; can not be published without permission.
- Authors may choose APA or Oxford citation systems in their articles. (Please check the notes at the end of the author guidelines.)

Application Process:

- Articles should be sent to usbdergi@comu.edu.tr with a proper explanation of publication. Files should be in MS Word (.doc or .docx) format. The correspondent author will be informed in every stage of the process.
- For the accepted articles, authors will be asked to write a 5-6 lines information note about themselves (both in English and Turkish). These notes may include education and career, title or related publications.
- A form for copyrights is to be signed by all authors and sent to the journal before publication.

- The authors will be asked to check and change the format requirements when necessary.

Page layout: All pages should have page numbers at right-below corner. Pages should be A4, and 2,5cm spaces from all sides. The text should be justified.

Main Title: First letters of each Word should be capital, Times New Roman, 14 Points, bold, single line and aligned center. 30 nk spaced over, 12 nk spaced below the main title is required. In Turkish articles, English title should be just over the “Abstract” title, like Turkish title but 12 points, 12 nk over and 6 nk spaced below. Turkish title in English articles are as English titles in Turkish articles.

Author names: Just below the main title, 12 nk over spaced, Times New Roman, 12 points, bold, surname capitalized, right aligned, single lined. Second, third..., authors should be listed one under another. Author affiliations, title and address should be given in (*) footnotes; Times New Roman, 8 points.

Öz/Abstract: Only first letter of the titles should be capitalized, the titles should be bold. Should not exceed 200 words, should be written both in English and Turkish. Should include the purpose of the study, methods, scope and key findings. Times New Roman, 10 points, justified, single line spaced, 1,25 cm further narrowed from both sides. Below each abstract texts, minimum of 3, maximum of 5 keywords should be listed.

Introduction: 2 lines after the last keywords, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, all with capital letters, 6 nk spaced below and without numbering.

Section Titles: Section titles should be numbered as 1.,2.,3.; sub-section titles as 1.1., 1.2. and 2.1.; third level titles should be as 1.1.1., .1.1.2. and 1.2.1. Section titles should with capital letters, Times New Roman, 12 points, bold, left aligned, 6 nk spaced below. Sub-section titles differently should be only first letter of the words is capitalized; and for third level title should be italic and only first letter of the title should be capitalized. No further level is desired (1.1.1.1. is not proper). (**1. TITLE, 1.1. Title, 1.1.1. Title**)

Main Text: Times New Roman, 12 points, single lined, paragraph spaced 6 nk over and below.

Footnotes: Times New Roman, 10 points, single lined.

Tables and figures: If quoted source must be indicated below 4 characters spaced to left, Times New Roman, 10 points, single lined. Table/figure titles should be over or below, Times New Roman, 10 points, bold, single lined, left aligned, first letter of each word is capitalized. 12 nk spaced over when on top, below when under.

Citations: Authors may choose APA or Harvard citation systems. The system should be the same through the article and reference list.

A Note for APA: APA will be used with few differences:

- when indication page numbers in citations, “p.” or “pp.” will not be used. (Timur, 2000: 76)
- “&” will not be used in Turkish articles.
- “et al.” will be used in all citations when citing three or more authors (Balabanis et al., 2001)